ROMA
VETVS AC RECENS
VTRIVSQVE AEDIFICIIS
AD ERVDITAM COGNITIONEM
EXPOSITIS

Auctore

ALEXANDRO DONATO
SENENSI

E SOCIETATE IESV.

ROMÆ, Ex Typographia Manelphi Manelphij.
M. DC. XXXIX.

SVPERIORVM PERMISSV.

Jo. Ant. Velius delin.
F. Gr. incid.

MVTIVS VITELLESCVS,
Societatis Ieſu Præpoſitus Generalis.

CVm libros de Vrbe Roma P.Alexandri Donati noſtræ Societatis, tres eiuſdem Societatis, quibus id commiſſum fuit, recognouerint; & in lucem edi poſſe probauerint: facultatem concedimus, vt typis mandentur, ſi ita Reuerendiſſimo D. Viceſgerenti, & Reuerendiſſimo P. M. Sacri Palatij videbitur. In quorum fidem has litteras manu noſtra ſubſcriptas, & ſigillo noſtro munitas dedimus Romæ 17.Septembris 1634.

Mutius Vitelleſcus.

Imprimatur, ſi videbitur Reuerendiſs. Patri Magiſtro ſacri Palatij Apoſtolici.

I.B. Epiſc.Camert. Viceſg.

Ex commiſſione Reuerendiſſimi P. Nicolai Riccardij S. Palatij Apoſtolici Magiſtri Libros de Vrbe Roma P. Alexandri Donati Soc.Ieſu recognoui, dignoſque arbitror ob ſingularẽ eorum eruditionem, qui imprimantur, neque aliquid contra fidem & bonos mores in ijs offendi.

Terentius Alciatus Soc. Ieſu.

Imprimatur,

Fr.Nicolaus Riccardius Ord.Præd. Sacri Palatij Apoſtolici Magiſter.

SANCTISSIMO D. N.
VRBANO VIII.
PONT. MAX.

ALEXANDER DONATVS
E SOCIETATE IESV.

ROMAM tuam à prima origine per varias ædificandi ætates ad noſtrã vſque tempora deductam; tibi offero inſpiciēdam BEATISS. PATER. Fuit hoc peculiare huius Vrbis, quam Fundator humanæ ſalutis Deus Pontificibus Vicarijs ſuis deſtinauerat ſedem; vt quemadmodum Imperatores ac principes terrarum iuris armorumque parens procreauit: ita principatum Vrbium præclaris quoque operibus ſuſtineret. Quare hoſtes infeſtiſsimi ab Aquilonis quondam verticẽ profecti ſic eam vel bello perſequi, vel expugnare potuerunt, vt firmior è vulneribus, ex ignibus illuſtrior, ſtabilior è ruinis, maius certe miraculum, *Pulcherrima rerum*, vt ille ait, exſurgeret. Sed quæ humanas vices tanto frequentius perpeſſa eſt, quanto altiorem inter humana locum occupauit; nunc te Principe pulchriorem ſe, quam multis antè ſeculis vigere, & ſtatum tenere conſtantiorem, quàm cùm imperio florebat, gloriatur. Romani

enim Pontifices poſt Gothicas euerſiones atque incendia plurimi numerantur, qui de reſtituendis excolendiſque Romæ ædificijs ſuperiore præſertim, noſtraque ætate contenderunt: nec iam toto terrarum Orbe quidpiam magnificentius ſuæ quiſque patriæ largus commendator prædicare poteſt. Nimirum iuſté prouidebatur, vt dominatrices Apes, quæ lectiſsimos inſident flores, parem indoli ſuæ nanciſcerentur ſedem; nec ſolum in flore Vrbium regnarent, ſed ipſam quoque principem Vrbem florere iuberent, in quam cœleſti munere mel nouum fœlicitatis inducerent. Tu enim, vt cætera Pontificatus tui decora ſileam, Romæ quantum ſplendoris, ac maieſtatis adiecisti? Templa paſsim inſtaurata & exculta ſunt, noua inchoata aut perfecta: palatia Pontificum ornata & munita: reſtitutæ auctæ, erectæ quadam Principis æmulatione ciuium, ac dynaſtarum ædes: refecta mœnia: validis munitionibus inſtructæ arces: apertæ, ſtratæ, complanatæ viæ: extructi fontes: ſubſtructæ, ac repurgatæ cloacæ: elatæ valles: demiſſa iuga: Baſilica Vaticana marmoreis, operoſiſque ornamentis illuminata: Moles admiranda ex ære auroque Apoſtolorum ſepulchro impoſita; vt iam Roma te non magis præſidem ſuſpiciat religionis, quam ſuæ dignitatis propagatorem. Hæc vero properata, & mature ad exitum perducta ſunt alienis ab ædificando temporibus, quibus pacis artes paſſim quieuerunt, & Italia quaſſata bello, inſuper miſeranda peſte congemuit. Sed hæc miſera facies ærumnarum, vt innocua videretur, cumulum aggerauit laudum tuarum.

Noſtra

Noſtra enim ætate diuinæ bonitatis peculiari beneficentia peractum eſt, quod olim Eutropius admonuit hiſtoricus & christianus & monachus: Vt, cum aduerſis calamitatibus populi affligerentur, publicorum malorum acerbitas optimorum Principum conſilijs, atque opibus leuaretur. Id Marci Antonini ſapientis, egregijque Imperatoris, cuius tum res geſtas pangebat, illuſtrat exemplo. Nihil enim, quo atteri mortales ſolent, dici ſeu cogitari poteſt, quod non illo, vt ſcripſit, imperante ſæuierit. Titum etiam Veſpaſianum, quamquam breui imperio, cum quædam fortuita, ac triſtia humano generi impenderent, Deus optimum prouidit Principem, *Delicias Orbis terrarum*. Tunc enim & *Veſeuus conflagrauit in Campania, & incendium Romæ accidit, item peſtilentia, quanta non temerè aliàs*. Sed multo magis gentibus ſibi religione ac fide deuinctis conſulere voluit, cum Leonem, & Gregorium, Magnos Sanctoſque Pontifices reipublicæ Chriſtianæ præeſſe decreuit; qui cùm cætera admirabiles, tum fortes fuere aduerſus bellicos tumultus: poſterior vero vim peſtiferi morbi conſtans & inuictus virtute ac precibus profligauit. In eadem fere tempora & euentus reuoluto rerum ordine deuentum eſt; vt ſingulari Principis ſapientia egerent, ac recurrentibus paribus fere infortunijs, in tuo Pontificatu panderetur commune perfugium incolumitatis & ſalutis. Prædicat id Roma non modo ciuium linguis, ſed diſertorum etiam ædificiorum præconijs, eorum præſertim, quibus abs te magnificè inſtructa eſt. Sed quia parem afferre immortalibus

meri-

meritis laudem nunquam poſsit hæc recens exuta veteris ſplendore, & illa triumphante ſponte inferior,

Cui par eſt nihil, & nihil ſecundum,

eam quoque protuli in conſpectum; vt ad te conuerſa ſuos olim Auguſtos mirari aliquando deſinat, opibus quidem gentium refertos, ſed ferme inhumanos, & Romano externoque ſanguine contaminatos. In te illa gentium Domina rarum Principis exemplar recognoſcat: animaduertat ex tanta humanitate, ſapientia, iuſtitia, religione, quanto ipſa fuiſſet in ſumma rerum copia, imperioque fœlicior, ſi armati quondam Cæſares, vt regiæ Apes, ſine vi maieſtatem, ſine aculeis potentiam adhibuiſſent: & in Vrbe verum Principē, atque adeo VRBANVM adumbraſſent. Sed Roma iam ſolum meminit tam aſperam poteſtatem; quæ duntaxat ex tuo principatu æſtimat fœlicitatem ſuam. Eadem porro hanc meorum ſcriptorum lineamentis conformatam ſui imaginem, etſi ad veræ ſpeciem enixe compoſitam, nihilominus incultam, ac deſtitutam coloribus fortaſſe negligendam putaret, niſi abs te lucem accepiſſet. Nam qualiſcumque prodeat imago Vrbis; pœne incredibile ſit, ſub optimo Pontifice, videri bonitatis expertem.

A D

AD LECTOREM.

VETEREM Romam, quam accuratè perueſtigatis deſignatiſque ſingillatim ædificijs poſtremus eruditorum oculis animiſque ſubieci, non equidem recenti volumine concludere initio cogitabam: magnique laboris molem ſubire, in qua doctiſsimos viros eximia cum laude deſudaſſe cognoueram. Ambitum Vrbis, Portam Triumphalem, Domum Auream Neronis, Forum Romanum, & alia nonnulla peculiari obſeruatione adnotaueram. Sed poſtea aduerti, ſi hæc ſola prodijſſent, futurum fuiſſe, vt tamquam mutila, & detruncata membra abſtracta potius ex ſolido corpore, quam integra & abſoluta viderentur. Itaque quod ædificantibus ſolet accidere, vt deſtinati ſumptus maiori ſtructuræ acceſsione augeantur: ſic mihi amplificato rerum cumulo factum eſt prolixioris operæ incrementum. Hac de cauſa & vetera complecti, & ijs cùm ſacras, tum recentes fabricas adijcere decreui; non modo vt omnes ædificatæ Vrbis ætates in conſpectum darem: ſed vt priſcis nouarum rerum tractatione quidpiam nouitatis afferrem. Quamquam ex recentibus potiora quædam verius attigi, quam pœne innumera numeraui. Ex antiquis autem aliqua, vel quod eſſent extra Vrbem, vt ſtratæ viæ per Italiam, vel minus neceſſaria, conſultò omiſi: vel adnotata neſcio quomodo typos præterierunt. In his an clarè obſcura, & firmiter incerta probauerim, penes te iudicium eſto. Certe ſine locis veterum ſcriptorum nihil definitum hic leges: quorum ductu, monituque communes etiam opiniones interdum poſthabui. Cum vero ijs, quæ antiquarij tradiderunt, adiuncta veterum teſtificatio nihil addere, vel detrahere permiſit; locos ſaltem, ſubſcriptis libris, & capitibus, quæ illi ſilentio libenter ſupprimunt indicaui. Porro ædificiorum antiquorum veſtigia, iconeſque perſimiles, & ipſius etiam Vrbis proſpectùm apponere potuiſſem, quæ aut perueſtigaram, aut aſſequi accurata meditatione fidebam; niſi & meo labori, & Typographo feſtinanti parcere voluiſſem. Erit igitur vt ſtudioſi obſeruata cognoſcere, ita eruditi non negligere: beneuoli autem, ea, quæ niſi fallor, haud infirmis rationibus nituntur, non labefactare, & ſi admonet ſtudium veritatis, perhumaniter tueri.

INDEX CAPITVM
LIBRI PRIMI

Qui ambitum, & Vrbis ædificia generatim explicat.

INITIVM Vrbis ſub Romulo. Cap. j. pag. 2.

Modus condendi, & forma Vrbis conditæ à Romulo. Cap. ij. 4

Locus conditæ Vrbis à Romulo. Cap. iij. 8

Portæ Vrbis Romuli. Cap. iv. 12

Incrementum Vrbis ſub alijs Regibus. Cap. v. 15

Ianiculum fuiſſe extra Vrbem. Cap. vj. 17

Vrbis ambitus ſub Conſulibus vſque ad Syllam. Cap. vij. 20.

Campum Martium, eique adiunctum alterum minorem campum fuiſſe extra Vrbem. Cap. viij. 22

Portam vrbis Carmentalem fuiſſe ad radices Capitolij. Cap. ix. 26

Circum Flaminium Capitolio propinquum fuiſſe extra Vrbem. Cap. x. 28

Circum Flaminium extra Vrbē fuiſſe alijs rationibus oſtenditur. Cap. xj. 32

Quid Sylla & Iulius Cæſar Dictatores Vrbi adiecerint. Cap. xij. 37

Quid Auguſtus, & Claudius adiecerint. Cap. xiij. 39

Quid alij Cæſares Vrbi addiderint. Cap. xiv. 40

Caſtra Prætoria vbi fuerint, & quomodo Vrbem auxerint. Cap. xv. 41

Inueſtigatur poſt Aurelianū Romæ amplitudo, & primo Suburbia. Cap. xvj. 44

Vrbis magnitudo explicatur. Cap. xvij. 47

Quomodo Gothi, & alij, qui Vrbem ceperunt, mœnia domoſque diruerint. Cap. xvij. 54

Auctoribus contraſentientibus occurritur. Cap. xviij. 56

Mœnia ſubinde à Pontificibus inſtaurata. Cap. xix. 64

De Portis Florentis Vrbis. Cap. xx. 65

De Porta Triumphali. Cap. xxj. 73

Viæ Vrbis. Cap. xxij. 82

Qualia fuerint Vrbis ædificia, & primo antiquiſſima. Cap. xxiij 83

Aedificia Vrbis ab incendio Gallico vſque ad Auguſtum. Cap. xxiv. 85

Aedificia Vrbis ab Auguſto ad Neronianum incendium. Cap. xxv. 90

Aedificia vrbis à Neronis incendio ad Honorium Cæſarem, ſub quo à Gothis capta eſt. Cap. xxvj. 93

Aedificia vrbis ab Honorio ad Iuſtinianum. Cap. xxvij. 99

An recens Roma cum antiqua conferri queat. Cap. xxiij. 102

LIBRI SECVNDI

Qui Capitolium, & loca circumiacentia complectitur.

NOmina Capitolij. Cap. j. 106

Forma & circuitus Capitolij. Cap. ij. 108

Vbi Templum Iouis Capitolini cum Arce locandum ſit. Cap. iij. 109

Forma Templi Capitolini. Cap. iv. 112

Templi Gradus. Cap. v. 115

Templi Capitolini exteriora ornamenta. Cap. vj. 118

Templi ornamenta interiora. Cap. vij. 120

Iouis cuſtodis, Iunonis Monetæ, & Fortunæ Templa. Cap. viij. 124

Bibliotheca, Tabularium, caſa Romuli, Curia. Cap. ix. 127

Aſylum, & alia ædificia. Cap. x. 130

Cliuus Capitolinus. Cap. xj. 135

Sacra via. Cap. xij. 138

Templum Iouis Statoris. Cap. xiij. 140

Aedes Concordiæ, & Saturni. Cap. xiv. 142

Velabrum, Boarium Forum. Cap. xv. 146

Circumſcribuntur fines Romani Fori. Cap. xvj. 148

Idem alijs rationibus vrgetur. Cap. xvij. 151

Alia Rom. Fori loca, & ædificia inter Palatin. & Capitol. Cap. xviij. 155

Teſtimoniũ Carcer. Tulliani adducitur & obiecta reſelluntur. Cap. xix. 159

Fori ornamenta. Cap. xx. 163

Forum Cæſaris, eiuſque Domus. Cap. xxj. 166

Forum Auguſti. Cap. xxij. 169

Forum Neruæ. Cap xxiij. 170

Forum Traiani. Cap. xxiv. 174

Fora ad alterum Capitolij latus, inter quæ Boarium. Cap. xxv. 178

Forum Piſcarium, & Olitorium. Cap. xxvj. 180

Alia circum Capitolium ſita. Cap. xxvij. 182

LIBRI TERTII

Quo Palatium, & alij Colles, & plana vrbis exponuntur.

SItus & nomen Palatini Collis. Cap. j. 188

Palatium Cæſarum. Cap. ij. 189

Alia Palatini Collis Aedificia. Cap. iij. 197

Romu-

Romuli & Pacis Templa, & Arcus Titi. Cap. iv. 201
Domus Neronis aurea. Cap. v. 208
Auræ domui, & Amphitheatro propinqua ædificia. Cap. vj. 217
Amphitheatrum Flauium, & alia Amphitheatra. Cap. vij. 221
Theatra. Cap. viij. 226
Mons Eſquilinus, eiuſque ambitus, & adiacentes viæ. Cap. ix. 232
Aedificia Eſquiliarum. Cap. x. 234
Collis Viminalis. Cap. xj. 240
Mons Cœlius. Cap. xij. 243
Mons Auentinus. Cap. xiij. 247
De Circis. Cap. xiv. 257
Mons Quirinalis. Cap. xv. 264
Aedificia Campi Martij, & Flaminij. Cap. xvj. 275
Vtriuſque campi aliæ Porticus. Cap. xvij. 284
Aqua Virgo, & aliæ Aquæ, & Aquæductus. Cap. xviij. 290
Thermæ. Cap. xix. 300
Cloacæ. Cap. xx. 306
Tiberis & Tranſtiberina Regio. Cap. xxj. 307
Quædam Templa. Cap. xxij. 312
Antiqui Romanorum Horti. Cap. xxiij. 314

LIBRI QVARTI.

Quo ſacra, & recentioris ætatis ædificia referuntur.

Sacra ædificia ante Conſtantinum. Cap. j. 328
Baſilicæ Conſtantini. Cap. ij. 330
Sacra Vrbis ædificia vſque ad Totilam Regem. Cap. iij. 335
Aedificia poſt refectam Vrbem à Beliſario. Cap. iv. 340
Adriani, & aliorum Pontificum fabricæ. Cap. v. 343
Ciuitas Leoniana. Cap. vj. 346
Arx S. Angeli. Cap. vij. 349
Quæ poſt Leonem IV. ædificata ſunt. Cap. viij. 358
Aedificia romana poſt reuerſionem Pontificis è Gallia. Cap. ix. 364
Aedificia poſt Clement. VII. præſertim Templum Vatican. Cap. x. 376
Alia ſub Paulo III. ac deinceps nonnullis Pontificib. ædificia. Cap. xj. 383
Sixti V. & aliorum deinceps ædificia. Cap. xij. 391

DE

DE VRBE ROMA
LIBER PRIMVS.

CONSTANTIVS Auguſtus, teſte Ammiano, Romam, quam ante, non viderat ſpecie triumphantis ingreſſus, cum per otium ſpectaret, queſtus eſt, famam, cum cætera omnia falſis ferme vocibus augeret, ſolam eius amplitudinem diminuere. Magnum, & à veritate profectum de Vrbis maieſtate teſtimonium Vicit enim aſpectu commendationem famæ, quæ ne vinceretur, eam omnibus linguis commendabat. Itaque communi præconio *Terrarum Dominam, Reginam, Deam* nuncupabant, *Virtutum omnium domicilium, & larem: Mundi Aſylum, ac templum: Dum erunt homines victuram,* ἐπιτομὴν τῆς οἰκουμένης *Mundi epitomen, & compendium.* ἀθάνατον, εὐτυχῆ, *Immortalem, fœlicem* οἰκουμένην τῆς γῆς, *Orbem orbis terrarum*, & fortaſſis tantò admirabiliorem, quātò breuiore ambitu Orbis miracula, miraculū ipſa anguſtius comprehendit; vt glorioſa demum clauſula *Vrbem Deorum* proclamarent. Sed hoc inter exempla humanæ viciſſitudinis non vltimum reor: *Vrbis*, quod etiam aiebant. *Aeternæ*, non modo perennes, ac ſtabiles moles defeciſſe, ſed earum memoriam, magna ex parte deletam eſſe. Viri quidem eruditione nobiles conati ſunt ædificiorum veterum odorari veſtigia: editiſquè de Antiquitate voluminibus, è ſuomet puluere, quo obruuntur, excitare. Neque vero hi, quamuis antiquarij, conſeneſcunt: ſed longior ætas, vt palato vinum, itá lectorum ingenio eorum monimenta commendat. Æquiori iure nobis minora eruditæ ſapientiæ præſidia ſortitis eſt timendum, ne ſepultarum rerum commentatione operis noſtri interitum auguremur. Videlicet miſeri tractamus peritura, & cum illis citò dilabimur.

Lib. 16.

Ammian. lib. 14.
Mamer. in Paneg.
Martial. lib. 12. epigram. 3.
Ammian. lib. 16. 17.
Id. lib. 14.
Athenæus lib. 1.
Dion. l. 72. ſiue Xiphilinus in epitoma.

Initium Vrbis ſub Romulo. Cap. I.

Lib. 2. *Lib. 1.* *Lib. 1.*

ANNVS agitur à partu Virginis MDCXXIIII. ab Vrbe condita MMCCCLXXXV. cum Romulus Vrbem Romam inauguratò condidit xj. Kal. Maias: poſt captum Ilium anno CCCCXXXII. vt auctor eſt Dionyſius. CCCCXXXVII. vt placet Velleio: *ſexta Olympiade, poſt duos, & viginti annos, quàm prima conſtituta fuerat:* poſt Carthaginem conditam LXV. annos, vt idem narrat. At Dionyſius collatis Græcorum Romanorumque temporum rationibus: *neceſſe eſt*, inquit, *vt primus Romanorum Rex Romulus regnum auſpicatus ſit, anno primo ſeptimæ Olympiadis:* quod Polybius in eiuſdem Olympiadis annum ſecundum incidiſſe ſcripſit. Diſſentit ab vtroque Euſebius, ſequutus vt ait, nonnullos Romanos ſcriptores; atque in annum ſecundum Olympiadis octauæ reijcit ædificationem Vrbis, quam eiuſdem Olympiadis anno primo Fabius Pictor pridem attribuerat. Qui vno diſcrepant anno, facilè conciliari poſſunt: Nam cum quadriennales Olympiades incœperint menſe Iulio in ipſis ludis: Aprili autem condita fuerit Roma; Alij hoc tempus referunt in primum annum Olympiadis nondum exactum: Alij à Ianuario incipiunt numerare ſecundum annum. Verum, vt notat Onuphrius, omnes fere Romani auctores cum ipſo M. Tullio, & poſt Cæſarem Dictatorem Populus Romanus communiter ſenſit, ſextę Olympiadis anno tertio, vt aiebat Velleius, Romam conditam fuiſſe. à quibus, quia plures, & Romani ſunt, recedendum non putamus.

In Chronico.

In Vr. Roma, & Cõment. Faſtor.

Quo rege Iudæorum condita eſt Roma.

Regnabat tunc apud Hebræos Hieroſolymis Rex Achaz Ezechiæ Pater translato iam ad Medos Aſſyriorum regno Ac per ea tempora cœperunt in Palæſtina Prophetæ nonnulli ſimul de Gentium vocatione edere vaticinia, & ſcriptis mandare, quæ populorum ſaluti conducebant. Id verò factum non ſolùm cauſa Iudæorum, ſed etiam naſcentium Romanorum, quos Mundi moderator Deus iam Terrarum Principes deſignabat, arbitratur S Auguſtinus Par enim fuit exordio Vrbis Vrbium, & nationum dominæ inchoari diuina de gentium vocatione oracula, quæ poſtquam Roma fide expiata recepiſſet, reliquæ etiam gentes eius imperio obtemperantes facilè amplecterentur. *Per ea*, inquit, *tempora, iſti velut fontes Prophetiæ paritèr eruperunt, quando regnum defecit Aſſyriorum, cœpitquè Romanorum; vt ſcilicet quemadmodum regni Aſſyriorum primo tempore extitit Abraham, cui promiſſiones apertiſſimæ fierent in eius ſemine benedictionis omnium gentium: ità in occidentalis Babylonis exordio, qua fuerat Chriſtus imperante venturus, in quo implerentur illa promiſſa oracula prophetarum non ſolum loquentium, verùm etiam ſcribentium, in tantæ rei futuræ teſtimonium loquerentur. Cum enim Prophetæ nunquam fere defuiſſent populo Iſrael, ex quo ibi Reges eſſe cœperunt, in vſum tantum-*

Lib. 18. c. 27. de Ciu. Dei.

modo

modo eorum fuere, non gentium. Quando autem ea ſcriptura manifeſtius condebatur, quæ gentibus quandoque prodeſſet, tunc oportebat incipere, quando condebatur hæc Ciuitas, quæ gentibus imperaret.

Iam quæ dicuntur à Græcis de vetuſtiore Vrbis origine, attingenda potiùs, quàm explicanda ſunt. Eius enim nomen, originem, ac ritus ad ſe vertunt, ſi Romæ placet. Alij referunt, conditam fuiſſe à Pelaſgis, qui victores in has oras deuenerint. atque ex ſuo in armis robore, ῥώμην nuncuparint. Hos Cluuerus putat eoſdem eſſe, qui Euandro duce delato in Italiam, Oppidum in Palatino monte condidere, At Solinus tradit in eo Colle antea Vrbem fuiſſe Valentiam nomine, ab Euandro deinde ῥώμην appellatam. Quæ vox idem ſignificat. Alij volunt eoſdem Achiuos capta Troia ad Tiberim veniſſe, Vrbemque conditam Romam appellaſſe de nomine captiuæ Troianæ, cuius impulſu naues Græcorum ab eorum vxoribus fuerant incenſæ; ſalubri vtique conſilio, vt poſtea declaratum eſt. Alij ædificationem Vrbis referunt ad Romum Vlyſſis, & Circes filium. Alij gloriam condendæ Vrbis multò ante Romulum natam, Troianis tamen auferre non audent, atque Æneam conditorem faciunt, de filiæ Romæ nomine, nomen Vrbi tribuentem. quæ tamen fœmina alijs Æneæ neptis, & Aſcanij filia eſt. Alij aſſerunt ab Romo Æneæ filio nomen ſortitam, quem alij Aſcanio filium, alij (vt dixi) Vlyſſi aſcribunt, Alijs Roma ſuperior eſt Troianis temporibus: alij fabuloſa permiſcent. Quæ, aliaque apud Dionyſium, Plutarchum, Solinum, Feſtum leguntur, vt ex tanta opinionum varietate ipſa ſe vanitas, & falſitas prodat. *Quæ ante conditam condendamue Vrbem poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monimentis traduntur: ea* (loquor cum Liuio) *nec affirmare, nec refellere in animo eſt.* Si qui ergo ad Tiberim nauigantes, deinde oppidum in Palatino, aut proximis collibus excitarunt; id profectò aliud ab Vrbe Roma fuit, quam poſtea Romulus poſuit. Nam cum vetuſtius quoddam oppidulum, ſeu munitio, quo illi aduenæ ſe recipiebant cum ipſo nomine ſucceſſu temporis defecerit: vel locus Romano ambitu fuerit incluſus; veriſimile eſt, ſcriptores Romæ nomen illi indidiſſe. Quo modo Saluſtius etiam eſt intelligendus, ſi alicubi videatur Vrbem conditam referre ad Troianos. Quod ſi Virgilius cecinit:

Lib. 3. Aut. Italiæ. — *Dionyſ. l. 1. Plutarch. Romulo. Solinus c. 1* — *In proemio operis.* — *In Coniurat. Catilinæ.*

Tum Rex Euandrus Romanæ conditor arcis. *Aeneid. 8.*

Arcem ibi pro Pallantea accepit condita ab Euandro. Arx enim Romana in Capitolio extructa eſt, non in Palatino, vbi poſtea Auguſtorum Palatium fuit: *quod re vera non eſt Arx, ſed tenet rerum omnium principatum*, vt ait Seruius. Quare Ouid. de Euandro. *2. Faſt.*

Tranſtulit Euander ſylueſtria Numina ſecum;
Hic vbi nunc Vrbs eſt, tunc locus Vrbis erat.

Cæterùm quod ad locum, & ſitum Vrbis ſpectat, quia hunc eumdem Strabo criminatur neceſſitate magis, quam conſilio à conditore delectum, non natura munitum, non circumiecto fertilem agro, non cœlo ſalubrem; ſciendum eſt, quod viri docti adnotarunt, Romam in medio Ita-

Situs Vrbis — *Lib. 5.*

liæ, cuius, ac reliquarum gentium Imperio deſtinabatur, conſtitutam
Marſil Cagnat. de ſalubr. Rom. Cœli. eſſe. Si enim Italia vniuerſa, deſcripta ab Alpibus, inde conuerſa per inferum mare ad extremum Leucopetræ angulùm, tùm per Ionij fines, poſtremò Adriatici longitudinem ad eaſdem Alpes circumducta linea, deſignetur: in quadratæ huius Italiæ medio ſinu Roma, vt gemma in annulo, cor in Corpore, Sol in Cœlo collocatur. Cœli deinde, ac Soli natura
Lib. 5. ſic à Liuio, vel apud ipſum, Camillo, deſcribitur: *Non ſine cauſa Dij, homineſquè hunc Vrbi condendæ locum elegerunt: ſaluberrimos colles flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expoſitum nimia propinquitate ad pericula claſſium externarum: regionum Italiæ medium ad incrementum Vrbis natum vnice locum, argumento eſt magnitudo tàm nouæ Vrbis.*

Modus condendi, & forma Vrbis conditæ à Romulo. Cap. II,

VRBEM Romuli quadratam fuiſſe plerique autumant ex Solino, Dionyſio, Fabio, Catone, alijſquè. Ab his cum quidam diſſentiant, in modo condendi omnes conueniunt. Fabius Pictor: *Romulus* inquit,
Lib. 2. *adſcito ex Hetruria vate, atque ſacerdote Olympum fecit, pomœriumque ſacrauit, & aratro ab Olympo in vico Thuſco per Palatium circumducens ab imo collis ad verticem, quadratam Vrbem ſignauit.* Olympus autem foſſa eſt rotunda iuxta Ouidium ac Plutarchum, vnde ſulcus vrbi deſignandæ deducebatur. Pergit paulò poſt idem Fabius: *Item Herculis ara, vbi Olympus, & initium ſacri aratri.* Conſonat his Tacitus: *Igitur à foro Boario, vbi æreum Tauri ſimulacrũ aſpicimus, quia id genus animalium aratro ſubditur, ſulcus deſignandi oppidi cœptus, vt magnam Herculis aram complecteretur.* (Erat hęc non longe ab Æde nunc S. Anaſtaſiæ, inter Palatinum, Auentinum, & Capitolium) *Indè certis ſpatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Conſi: mox ad curias veteres; tum ad ſacellum Larium, forumque Romanum.*

Modus cõdendi Vrbem. Addidit Plutarchus, in eam foſſam, ſiue Olympum primitias delatas fuiſſe omnium, quibus de more vt bonis, natura vtebantur vt neceſſarijs. Tum pergit: *poſtremo ex qua quiſque aduenerat regione, eius terræ portiunculam collatam eò coniecerunt, & commiſcuerunt. Conditor aratro æreum vomerem adiungit, iunctiſquè bobus mare, & fœmina ipſe circũ lineamenta profundum inducit ſulcum. Sequentium munus eſt, vt excitatas ab aratro glebas introuertant, nec vllam ſinant extra ferri. Vbi portam deſignare viſum eſt, vomere exempto, atque aratro ſublato ſpatium relinquunt. Vnde totum habent murum præter portas ſacrum.* Eumdem mo-
Lib. 4. de l. Lat. rem condendi Vrbes fusè Varro expoſuit: *Oppida*, inquit, *condebant in*

Latio,

Latio, hetruſco ritu multa, id eſt iunctis bobus, tauro, & vacca, interiore aratro circumagebant ſulcum. Hoc faciebant religionis cauſa die auſpicato, vt foſſa, & muro eſſent munita. Terram, vnde excalpſerant, foſſam vocabant, & introrsùm factum murum. Poſtea quod fiebat Orbis, Vrbs. Principium quod erat poſt murum, pomœrium dictum, eiuſque ambitu auſpicia vrbana finiuntur. Cippi pomœrij ſtant & circum Ardeam, & circum Romam. Quare & oppida, quæ priùs erant circumducta aratro ab Orbe, & vrbo Vrbes, & ideò Coloniæ noſtræ omnes in litteris antiquis ſcribuntur Vrbes, quod item conditæ, vt Roma: & ideò Coloniæ vt Vrbes conduntur, quod intra pomœrium ponuntur. Apparet idem in antiquis numiſmatis, præſertim Auguſti, & Commodi. Ille deſignat aratro Coloniam: Hic referente Dione Romam Coloniam Commodianam nuncupauit. quare conditor dici, exprimique voluit, item cum aratro.

Hanc memoriam antiquitatis à Varrone traditam aliter Hieronymus Magius tradendam putauit; & aliqua in vulgata lectione correxit. Nam vbi legimus: *Poſtea, quòd fiebat Orbis, Vrbs: principium quod erat poſt murum pomœrium dictum;* legit ipſe. *Quodque propterea fiebat Orbis, eſt Vrbis principium.* Orbis autem nomine foſſam intelligit, quæ prima ante ſulci deſignationem fiebat, de qua Fabius Pictor, vt ſupra. Et Plutarch. in Romulo: βόθρος γὰρ ὠρύγη περὶ τὸ νῦν κομίτιον κυκλοτερής. καλοῦσι δὲ βόθρον τοῦτον, ᾧ καὶ τὸν ὄλυμπον ὀνόματι μοῦνδον. *Foſſa rotunda Comitio circumducta eſt. vocant autem hanc foſſam eodem, quo Olympum nomine, Mundum.* Et Ouidius.

p.2. Miſcellane. cap. 13. Quid orbis & foſſa ſit.

Faſt. 4.

Foſſa fit ad ſolidum, fruges iaciuntur in ima,
Et de vicino terra petita ſolo eſt.
Foſſa repletur humo, plenæque imponitur ara,
Et nouus accenſo funditur igne focus.
Inde premens ſtiuam, deſignat mœnia ſulco;
Alba iugum niueo cum boue vacca tulit.

De hac foſſa, ſiue Olympo Virgilium loquutum quidam putant.

Ecloga 3.

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat Cœli ſpatium non amplius vlnas.

Verum illa Magij correctio, & interpretatio non placet. Locum autem illum Varronis perdifficilem ſic interpretor. *Circumagebant,* inquit, *ſulcum. Hoc faciebant religionis cauſa. vt foſſa, & muro eſſent munita.* ſiue *muniti;* vt legit Turnebus. Quibus verbis, *Foſſa* terram circum condita iam mœnia egeſtam ſignificat. Non idem eſt, quod ſequitur. *Terram vnde excalpſerant, foſſam vocabant, & introrsùm factum murum.* Hìc enim *foſſæ* nomine ſulcus aratro à fundatore deſignatus intelligitur. Monet perſpicuè Ouidius:

Loc, cit.

Neue quis aut muros, aut factam vomere foſſam
Tranſeat, audentem talia dede neci.

Itaque Varro ſulci ethymon adducit, cum ait, *foſſam vocabant;* impreſſo enim aratro ſodiebatur terra: effoſſa terra, foſſa eſt. quæ tunc quidem exigua erat, & deſignata potiùs à vomere, quàm facta, ſed poſtea ad mu-

rum extruendum profunda egeſtione magnam in altitudinem dehiſcebat. Deinde pergit: *poſtea quod fiebat Orbis, Vrbs:* id eſt, quod ſulco non recto, ſed obliquo, & circumacto fiebat Orbis, Vrbs appellata eſt. Foſſæ igitur nomine, non intelligitur, vt ſenſit Magius, prima illa foſſa Mundus dicta, cuius non meminit Varro, ſed ſulcus aratro factus. Præterea Olympus humo replebatur, vt aram ſuſtineret, teſte Ouidio; itaque Orbis amplius non erat; Cum Varronis Foſſa, id eſt ſulcus, quòd circumageretur in orbem, Vrbi nomen daret.

Roma initio an quadrata fuerit,

Ex his elicitur Romam initio potiùs in orbem fuiſſe, quàm in quadrum extructã. Quod ſi quadrata magis placeat; his, quæ obſtare videntur, reſponderi poterit: inferri ex ijſdem Romam non tam fuiſſe orbiculatam, quàm anguloſam. Nam Palatinus, circa quem egit ſulcũ Romulus, perfecti circuli capax non erat. quod alij auctores docent. Fabius: *Romulus,* inquit, *per Palatium aratrum circumducens, quadratam Vrbem ſignauit.*

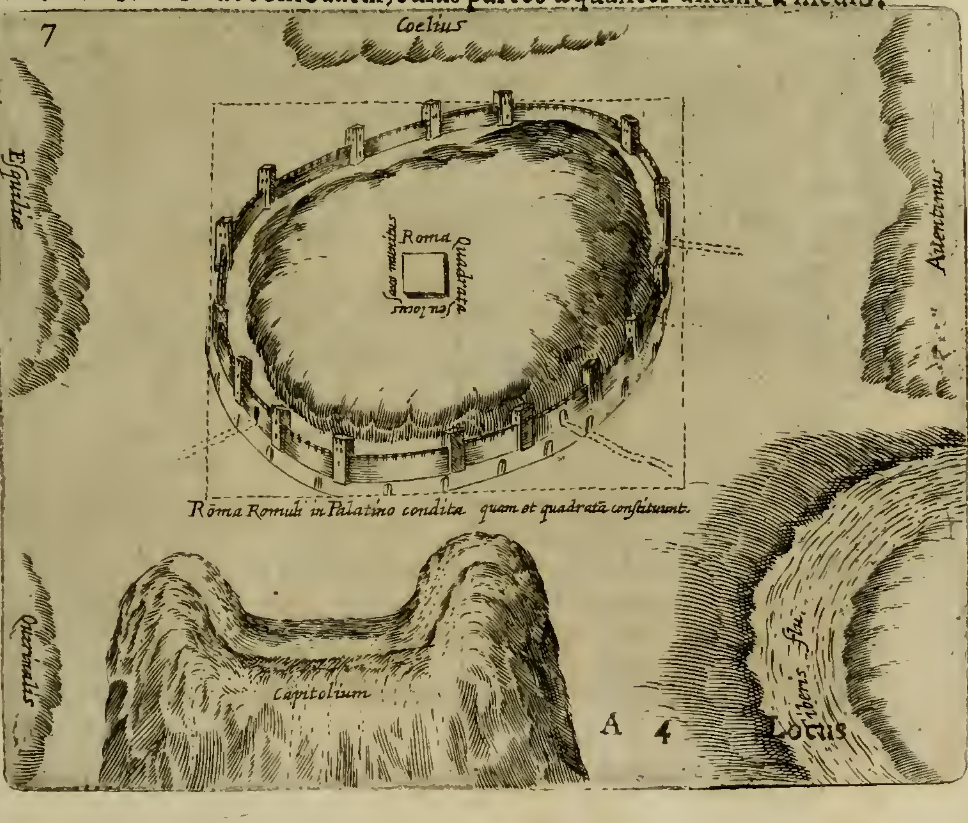
Lib. 1.

Dionyſ. περιέγραφη τετράγωνον σχῆμα τῷ λόφῳ. *circumſcripſit Collem quadrangula figura.* Et ipſe Varro indicat, cum ait, *Colonias eodem, quo Roma, ritu conditas.* At quota ex illis eſt in orbem extructa? Videmus paſſim in Italia poſitas in iugis, dorſoque montium, vbi nec circularem, nec vllam omnino figuram impreſſeris. Vrbicum igitur orbem effecit muri, foſſæ, pomœrijque conuerſio relinquens in medio ſpatium, quoad fieri poſſet, tectorum capaciſſimum.

Hæc pro ijs, quibus placet quadrata Roma. Verùm alia ex parte his Plutarchus in Romulo videtur aduerſari. ait enim, *Facta foſſa, quam Olympum dicebant,* εἶτα ὥσπερ κύκλον, κέντρῳ περιέγραψαν τὴν πόλιν. vertit Cruſerius. *Hinc Vrbe tamquam circulo centrum circumſcripſere.* clariuſq; diceretur: *inde Vrbem, tamquam circulum centro circumſcripſerunt.* ideſt circumdederunt, & quaſi circum centrum quod ſane aliud erat ab Olympo, ædificarunt. Ex quo ſi aliquis inferat, Vrbem rotundam fuiſſe negaret, credo, id Magius, qui ait, à Plutarcho *quadrangularem* ſupra nũcupatam ῥώμην τετράγωνον. ſed ibi alia mens Plutarchi fuit. Ait enim: ῥωμύλος μὲν οὖν τὴν καλουμένην ῥώμην κουαδράτην, ὅπερ ἐστὶ τετράγωνον, ἔκτισε, καὶ ἐκεῖνον ἐβούλετο πολίζειν τὸν τόπον. *Romulus quidem Romam, vt vocant quadratam, quod eſt quadrangulum, fabricauit, atque eo in loco Vrbem condere voluit.* Igitur quadrata Roma ibi non Vrbem, ſed aliud ſignificat, quod habemus à Sexto Pompeio. *Quadrata,* inquit, *Roma in Palatio ante Templum Apollinis dicitur, vbi poſita ſunt, quæ ſolent boni ominis gratia in Vrbe condenda adhiberi, quia ſaxo munitus eſt initio in ſpeciem quadratam. Eius loci Ennius meminit, cum ait: Et quis extiterat Romæ regnare quadratæ.* Hæc ille. Res vero boni ominis repoſitæ, eæ videntur eſſe, quas itẽ in foſſam vocatam Mundũ conijciebant. Plutarchus: *In eam primitias detulerunt omnium, quibus de more vt bonis: natura vtebantur vt neceſſarijs. Poſtremo ex qua quiſque aduenerat regione, eius terræ portiunculam collatam eò coniecerunt, & commiſcuerunt.* Et P. Victor in Regione X. Palatij, enumerat Romam quadratam. Plutarchus ergo Romam quadratam à Romulo factam deſcribens, hunc lapidem, ſeu locum intel-

intelligit. Quid enim aliud ſignificat, *Romam quadratam fecit, atque eo in loco Vrbem condere voluit?* Cum vero de Vrbis ædificatione loquitur, orbicularē illi figuram attribuit. Roma igitur quadrata pro cētro eſt Vrbis deſignandæ: Olympus, vnde incipiebat deſignari. Idē planè, niſi per vim diſtorſeris, elicitur ex verbis Varronis. Quod ſi quadratam Romam Fabius, & Cato deſcribunt; quadripartitā, & quadrivrbem intelligunt. Sic enim & Annius interpretatur. Certe Fabius Romam primo tetrapolim, tum quadratam appellat, quatuor videlicet diuerſis locis conſtantem, in Palatino monte conſtitutis: nempe Roma oppidulo verſus Eſquilias antiquiore, quàm eſſet Romulus: Extructa Vellia verſus Cœlium: Germallia fundata verſus Circum Maximum, quò germanos Romulum, & Remum Tiberis detulit in alueolo expoſitos: Romano foro ædificato, quod aliqua ſui parte ſpectaret Eſquilias. Ex quibus quatuor, tetrapolis Roma, & quadripartita eſt, rotundæ tamen, & obliquæ figuræ. Qui ita ſentiat, non audiet Solinum, aut Dionyſium; niſi Dionyſius idem, quod Plutarchus quadrangulum intelligat. Solini autem locus non caret tenebris. Quid enim eſt? *Roma incipit à ſylua, quæ eſt in area Apollinis, & ad ſupercilium ſcalarum Caci?* Sylua enim in Palatino, ſcalæ ad rupes Auentini fuerunt, qua imminet Tiberi; Cum Vrbs Romuli fuerit in ſolo Palatio. *dicta eſt Roma quadrata, quod ad æquilibrium foret poſita*; dicta, non facta. Poni autem ad æquilibrium, ſi, vt notat Crinitus, ſignificat conſtrui ad æqualem regulam, & æqua ratione abſolui; rectius orbiculatæ ſtructuræ accomodatur, cuius partes æqualiter diſtant à medio.

Lib. 4. de Hom. diſcipl. c. 9.

Roma Romuli in Palatino condita quam et quadratā conſtituunt.

Locus conditæ Vrbis à Romulo. Cap. III.

Roma condita in Palatino. Fab. Pic. lib. 2. Cato in originib. Liu. lib. 1. Diony. li. 2. Tacitus 12. Ann. Meſſala de Auguſ. progenie, & alij.

IS fuit Palatinus Collis, vbi nunc Horti Farneſiani, vt ſine controuerſia auctores. Dubium tamen, an Romulus aliquid aliud præter Palatium ædificarit, vel Pomœrio incluſerit. Nam Tacitus loco citato, *Capitolium,* inquit, *non à Romulo, ſed à T. Tatio additum Vrbi credidere*. Sed Dionyſius ait ante Sabinum bellum Capitolium, & Auentinum à Romulo fuiſſe munitum. Liuius quamuis primò ſcripſerit, *Romulus Palatinum primùm, in quo ipſe erat educatus, munijt*; tamen paulo poſt, *Creſcebat*, inquit, *interim Vrbs munitionibus, alia, atque alia appetendo loca*. Idem cum Plutarcho memorat, Capitolium ante Sabinum bellum factum fuiſſe arcem Romanorum: *Spurius Tarpeius* inquit, *Romanæ præerat arci*: Mœnibus vtique munitæ. Idem paulo poſt: *Huius filia Tarpeia aquam forte tum ſacris extra mœnia petitum iuerat*. Eadem apud Propertium ſic loquitur flagrante bello:

Lib. 2. Lib. 4. Eleg. 4.

Romani montes, & montibus addita Roma.

Lib. 5. Strabo: *Priſci namque Capitolium, & Palatium, Collemque Quirinalem ſic muniere muris, vt venientibus aliunde exterius facilis foret aſcenſus; adeò vt T. Tatius primo aduentans incurſu locorum potitus ſit*. Cato: *Romulus*, inquit, *cum Palatio etiam Eſquilinum tenuit, ab excubijs dictum, quas illi Lucumo dedit more thuſco*. *Loc. cit.* Fabius: *Forum*, inquit, *Romanum ædificauit, & poſt bellum Sabinum fœdere icto Romulus Vrbis agros diuiſit in partes tres æquis collibus. Sabinis & Tatio Capitolium, & Quirinalis: Romulo, ſequentes, Eſquilinus, & Palatinus, in quo Roma: Galerito, & Luceribus Thuſcis Cœlius, & Cœliolus obuenerunt*. Et vt conſtaret de habitatione loqui, ſubiecit: *Auentinum Romulus paſſus eſt habitare*. *Lib. 2. c. 1.* Sex igitur colles incolis frequentes fuere ante obitum Romuli: Forum, & arx, & alia loca teſte Liuio, & Strabone. De Foro Propertius:

Stabant Romano Pila Sabina foro.

Poſtremo Valerius: *His* (Romulo, & Remo) inquit, *Auus Numitor eo loco, vbi educati erant, Vrbem condere permiſerat, ſub monte Palatino*. Tam varia, & incerta eſt in auctoribus Antiquitas.

Verum vt ſtatuantur fines Vrbis, non mœnia ſpectari debent, ſed pomœrium. Numquam enim propriè Vrbs accepit incrementum, niſi *Quid ſit Pomœrium.* producto pomœrio. Vt autem conſtet quid hoc eſſet; *Principium*, inquit Varro, *quod erat poſt murum, pomœrium dictum, eiuſque ambitu auſpicia vrbana finiuntur*: *Lib. 13. c. 14.* Gellius: *Locus per totius Vrbis circuitum ponè muros, qui facit finem Vrbani auſpicij*: *in Romulo.* ſic Plutarchus οἷον ὄπισθεν τείχους, ἢ μετὰ τεῖχος. *quaſi poſt murum, vel pone murum. Vt neque interiore parte* *Lib. 1.* (quod ait Liuius) *ædificia mœnibus continuarentur, & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd poſt murum eſſet, quam quòd murus*

poſt

poſt id, pomœrium Romani appellarunt. Iam in Vrbis incremento quantum mœnia proceſſura erant, tantum hi termini inaugurati conſecratiq; proferebantur. Limes pomœrij certa per interualla diſtinguebatur Cippis, ideſt lapidibus curuam in formam in ſummo expolitis. Varro: *Cippi* *Loc. cit.* *pomœrij ſunt circum Romam*, Tacitus: *Inde certis ſpatijs interiecti lapides*. His additæ ſunt inſcriptiones. Duas adduco ex Grutero: primam cum Auguſtus Vrbem auxit.

C. Marcius L. F. L. N. Cenſorinus, & C. Aſinius C.F. Gallus
Coſ. ex S. C. Fin. Pomer. Termin.

Alteram Claudij: *Ti. Claudius Druſi F Cæſar*
Aug. Germanicus Pont. Max. Trib, Pot. VIIII.
Imp. XVI. Coſ. IIII. Cenſor P. P.
auctis Populi Romani finibus
Pomerium ampliauit terminauitque.

Aio igitur, Romulum cum Vrbem conderet, ſolum Palatium pomœrio incluſiſſe. *Palatinus pomœrio incluſus.* Gellius: *Antiquiſſimum autem pomœrium, quod à Romulo inſtitutum eſt, Palatini montis radicibus terminabatur*. Fabius, *& Palatinus, in quo Roma*: cum tamen dixiſſet alios Colles habitari. Romulus apud Liuium: *Iuppiter*, inquit, *tuis iuſſus auibus hic in Palatino prima Vrbi fundamenta ieci*. Tacitus: *per ima montis Palatini*, loquitur enim de terminis mœnium. Idemq; eſt apud Valerium, *Vrbem condere ſub mont. Palatino*. Meſſala: *Palatino in monte, auſpicato parua mœnia ponunt.* Quod ſi ante bellum Sabinum Romulus muniuit Capitolium, & fortaſſe Auentinum, teſte Dionyſio: & Lucumo hetruſcus teſte Fabio, proximum Capitolio Quirinalem; id fecit non habitationis gratia, ſed ne editis locis potitus hoſtis grauius inde in Vrbem incumberet. Quare & Forum Romanum tunc extra pomœrium fuit. de quo ſic Dionyſius. *Facto* *Lib. 2.* *fœdere ijdem*, Romulus & Tatius *planitiem Capitolio ſubiectam exciſa ſylua, & ſtagno, quod propter loci cauitatem erat aquarum è vicinis montibus manantium receptaculum, terra congeſta repleto, in huius quod nunc eſt, fori vſum verterunt*. Neque vero, cum ſupra ex Fabio Pictore dicebam, ædificatum à Romulo forum, quartam Vrbis quadripartitæ partem, hoc forum intelligi volui, quod poſtea *Magnum*, & *Vetus*, & *Romanum* dictum eſt; ſed aliquod aliud forum in ipſomet Colle Palatino à Romulo factum pro nundinis. Noua enim Vrbs loco indigebat, quo conuenirent ciues, negotiarentur, emptionibus venditionibuſque neceſſaria vitæ compararent. Quod ipſemet Fabius confirmat paulo poſt ſcribens, inito prælio Sabinorum Romanorumque extra portam Palatinam, Metium Curtium ſe ſe cum equo armatum in paludem ieciſſe. Ex quo (vt quidam aiunt) nomen loco dedit, qui lacus Curtius dictus eſt, in medio Romano Foro; ſed tunc Palus erat extra Vrbem. quod, & Liuius, & Varro memorant.

Hæc quidem clara ſunt, quæ conficiunt Palatinum Collem Romano pomœrio definitum. Illud difficilius, an Romulus icto fœdere cum Tatio po-

tio po-

tio pomœrium produxerit. Nam fortè ſubindicat Tacitus, *Capitolium non à Romulo, ſed à Tito Tatio additum Vrbi credidere. Mox pro fortuna pomœrium auctum.* Quaſi & illi auxerint, vt ſequentes Reges. At Dionyſius: *Romulo*, inquit, *tenente Palatium, eique contiguum montem Cœlium: Tatio verò Capitolium, quod primum occupauerat, & Quirinalem Collem.* Idem indicant quæ ſupra ex auctoribus recitabam de Vrbe, alia atque alia ſubinde loca appetente.

Lib. 2.

Idem canit Virgilius, apud quem de Romulo Anchiſes:

Lib. 6.

En huius, Nate, auſpicijs illa inclita Roma
Imperium terris, animos æquabit olympo,
Septemque vna ſibi muro circumdedit arces.

Vbi Seruius: *Grandis eſt inde dubitatio. & alij dicunt, breues ſeptem Colliculos à Romulo incluſos, qui tamen alijs nominibus appellabantur. Alij volunt hos ipſos, qui nunc ſunt, à Romulo incluſos, ideſt Palatinum, Quirinalem, Auentinum, Cœlium, Viminalem, Eſquilinum, & Ianicularem. Alij vero volunt hos quidem fuiſſe, alijs tamen nominibus appellatos*, Hæc ille. At non facile affirmauerim, cur dixerit Ianicularem pro Capitolino. Ianiculum autem fuit extra Vrbem, vt infra.

Pomœrium ſub Romulo nõ occupauit ſeptẽ montes.

Certum in hac dubitatione primo videtur, non potuiſſe à Romulo per ſeptem Montes Vrbis extendi pomœrium. Nonnulli quidem illo Rege proximos inſedere colles, Quirinalem, Cœlium, Eſquilinum; ſed extra Vrbem habitarunt. Nam etſi alij alia ſcribant, in hoc tamen audiendus potiſſimum eſt Liuius, & Tacitus. Dionyſius verò, qui dixerat Tatium, Capitolium, & Quirinalem habitationi deſtinaſſe, poſtea de Numa ſcribit, *Quirinalem Collem complexus ampliatis mœnibus*; quem tamen collem cum reliquis præter Capitolium, & Palatinum adiectos eſſe ab alijs Regibus teſtatur Liuius.

Qui ex iure terminos Vrbis propagarint.

At Tacitus, qui additum à Tatio Capitolium ex inueterata opinione affirmat, negat *Iure priſco terminos Vrbis propagari, niſi ab ijs, qui protulere Imperium. Et agro quidem de hoſtibus capto*, vt ait Gellius. quod ſanxiſſe Romulum condita Vrbe cenſendum eſt. Tatius autem de hoſte nihil ceperat; niſi adiectio Sabini territorij pro hoſtico habenda ſit. Nihilominus tamen nemo temerè inficiari poteſt, Capitolium vel à Tatio Romuli ritus imitante, vel à Romulo poſt Tatij mortem incluſum pomœrio fuiſſe. Nam & Sabinos nouam gentem receperat in Ciuitatem, quæ cauſa fuit poſteris Regibus proferendi pomœrium. Liuius: *ſequutuſque*, inquit, *morem regum priorum*, Ancus Martius, *qui rem Romanam auxerant, hoſtibus in Ciuitatem accipiendis*. adiecta quippe multitudine, addebatur habitationi locus. Quare primo Capitolinus mons Sabinis, deinde Cœlius Albanis, tum Latinis Auentinus datus eſt. Præterea nuſquam legimus, deinceps Capitolium Vrbi additum, quod de alijs Collibus memoratur. Demum quia non licebat captare vrbana auſpicia extra pomœrium; ſequentibus autem ætatibus in Capitolio præſertim de Cœlo eſt obſeruatum. Quare Collis ille celeberrimus finibus inauguratis & pomœrio circumſcriptus eſt.

Loc. cit.

Lib. 1.

Hic

Hic tamen negotium faceſſit Plutarchi auctoritas. Ait enim : *Vulcani Templum iam inde ab initio ædificatum à Romulo, vt ibi vna cum Collega ſuo Tatio Curiam haberet, & colendum quidem Deum ignibus præpoſitum; ſed extra Vrbem locum illi aſſignandum ſtatuiſſe.* Quibus conſentiunt ea quæ tradit Vitruuius ex Aruſpicum hetruſca diſciplina. Atqui huius templi locum deſignat Dionyſius loquens de Foro Romano; *Vbi*, inquit, *magna hominum frequentia negotiabatur circa Vulcani templum paulum ſupra forum eminens*, ibiquè narrat Romulum dedicaſſe quadrigas æreas, & ſuam effigiem; quod & Plutarchus teſtatur in Romulo. Eamdem Vulcani ædem, ſiue Vulcanale ſupra Comitium in foro collocat Sextus Pompeius. Ex quibus deducitur ædem foro imminentem extra Vrbem fuiſſe; quod tamen recepto intra Vrbem Capitolio eſſe non potuit, interiacente foro Palatinum, & Capitolinum Collem. Conſtat autem illam ædem non ante conditam, quam Romulus, & Tatius pari poteſtate regnarent. Quod cùm Plutarchi verba demonſtrant: tùm Liuius, vbi Iouis Feretrij templum omnium primum Romæ ſacratum ſcribit in Capitolio.

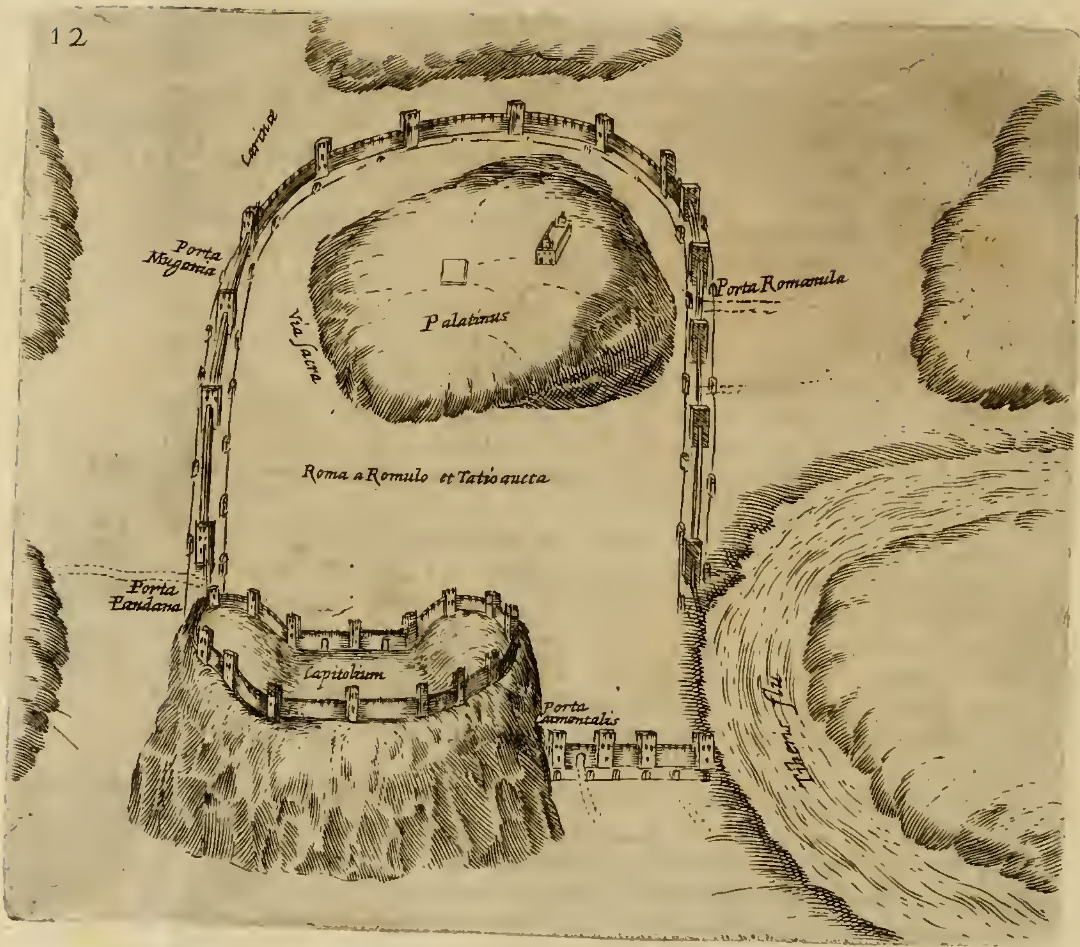
In Quæſt. Rom. q. 47.
Lib. 1. c. 7.
Lib. 2.
Lib. 1.

Nodus hic facile explicatur. Ædes enim Vulcani ſtructa eſt à Romulo extra ſuam Vrbem, nempe Palatium: & extra Tatianam, nempe Capitolium. Verum poſtea ad parandum forum complanata, repurgataq; valle intermedia, vt Vrbem vtramque coniungerent, ibi quoque pomœrium continuari debuit, intra eius fines recepta cum foro Æde Vulcani. Crediderim autem Romulum ſatisfeciſſe voluntati ſuæ, ſi ædem Vulcani incendiorum præſidis ſua Palatina Roma amandaſſet, vt ignes ab ea remoueret.

Vulcani templum quomodo extra vrbem.

Iam vt congrua Vrbis auctæ delineatio ſit: A ſiniſtro Capitolij latere, vbi poſtea Carcer Tullianus, pomœrium Colloſſæum verſus producatur, vt Sacram quoque viam in qua Romulus, & Tatius fœdus fecerant, aliqua parte includat. Inde conuerſum per radices Palatini, vallemque Circi Maximi tendat ad Tiberim, Ad quem alia pars muri pertinebat, dextrorſum Capitolio accubantis, productique ſecundum Theatrum Marcelli. Ibi Porta Carmentalis.

Aucta vrbs à Romulo quid occuparit.

Portæ Vrbis Romuli. Cap. IV.

In Romulo.

Portas quo modo conſtituerunt antiqui.

GENERATIM de portis ſcribit Plutarchus, portas Vrbis ſacras non fuiſſe. Nam cum conditores aratro mœnia deſignarent; *Vbi portam,* inquit, *deſignare viſum eſt, vomere exempto, atque aratro ſublato ſpatium relinquunt. Vnde totum habent murum præter portas ſacrum. nam eas ſi ducerent ſacras, religioſum eſſet neceſſaria, & impura in Vrbem recipere, & exportare.* Sic ff. lib. 1. tit. de Diu. Rer. l. ſi quis. *Si quis violauerit muros, capite punitur. Sicuti ſi quis tranſcendet ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione; nam Ciues Romanos aliâ, quàm per portas egredi non licet, cum illud hoſtile, & abominandum ſit. Nam & Romuli frater*

frater Remus occiſus traditur ob id, quod murum tranſcendere voluerit. Idem teſtatur Ouidius, apud quem verba iubentis Romuli ſunt; 4.*faſt.*

Neue quis aut muros, aut factam vomere foſſam
Tranſeat, audentem talia dede neci.
Quod Remus ignorans humiles contemnere muros
Cœpit, & his populus, dicere, tutus erit?
Nec mora, tranſilijt. retro Celer occupat auſum:
Ille premit duram ſanguinolentus humum.

Quamuis autem portæ ſacræ non eſſent, ſanctas dicebant. Inſt. lib. 2. de Rer. diuiſ. §. ſanctæ. *ſanctæ quoque res, veluti muri, & portæ Ciuitatis. Ideò autem muros ſanctos dicimus, quia pœna capitis conſtituta in eos, qui aliquid in muros deliquerint.* ff. aut. tit. cit. l. ſanctum. *Sanctum eſt quod ab iniuria hominum defenſum, atque munimenlum eſt.* & l. ſacra: *dicimus ſancta, quæ, neque ſacra, neque profana ſunt, ſanctione enim quadã ſunt ſubnixa. Quod enim ſanctione quadam ſubnixum eſt, id ſanctum eſt.* Hinc intelligi poteſt fruſtra á quibuſdam ex loco Plinij vel corrupto, vel perperam explanato, de quo poſtea, deſignari in Vrbe Roma florenti & aucta portas triginta ſeptem. Cum enim muri ſacri eſſent, & multo pauciores poſt exactos Reges portæ fuerint; iure infertur, nunquam tot portas fuiſſe. Religioſum enim erat rem ſacram euertere: & non ſacram, ideſt portam ſubſtituere. Idque immutatis muris nunquam factum opinor. Quamquam forte aucto pomœrio contingere potuit. Sed & tunc antiquas portas ad noui muri ambitum fuiſſe tranſlatas probabilius eſt.

Iam Portæ vrbis Romuli quot fuerint, docet Plinius. *Vrbem*, inquit, *tres portas habentem Romulus reliquit, aut vt pluribus tradentibus credamus, quatuor.* Prima dicta eſt Mugionis, ſeu Mugonia á boum mugitu, qui ex ea emittebantur. Fuit hæc, vt ait Dionyſius, *prope templum Iouis Statoris:* ducebatque é Sacra via in Palatium, *in cuius viæ capite templum Iouis Statoris erat*, vt ait, Plutarchus: *in ipſo fori Romani margine*, vt colligitur ex Liuio. Hæc ergo porta ibi erat, qua parte mons Palatinus eſt deuexus in vallem vbi olim templum Pacis, nunc Paciferæ Virginis, Nouæ cognomento: contra ipſam ædem SS. Coſmæ, & Damiani. Altera Romanula, ſiue Romana dicta eſt, *quæ*, vt ait Varro, *eſt dicta ab Roma, quæ habet gradus in Naualia ad Volupiæ ſacellum, & Porta Romana inſtituta eſt à Romulo in infimo Cliuo Victoriæ, qui locus gradibus in quadraturam formatus eſt.* Hic autem locus idem ille videtur eſſe, de quo Plutarchus: *Romulus habitauit ad pulchri littoris, quos vocant gradus circa deſcenſum ex Palatio in Circum Maximum.* Quod ſi verum eſt; Hæc porta in altero latere Palatini collis ſita fuit, contra Auentinum: & Circi Maximi vallem ſpectans. Quod etiam conijcitur ex alijs Varronis verbis: *Hoc ſacrificium fit in Velabro, qua in Nouam viam exitur, vt aiunt quidam, ad Sepulchrum Accæ, qui locus extra Vrbem antiquam fuit, non longe à porta Romanula.* Velabrum enim propè Circum Maximum fuit. Quamquam Sextus Pompeius videtur refragari, qui hac porta iter aperit in Sabinos.

Lib. 3. c. 5. *Tres portæ Vrbis Romuli.* *Porta Mugonia.* *Lib. 2.* *In vita Cicer.* *Lib. 1.* *Porta Romanula.* *In Romulo*

Ter-

Porta Ianualis. Tertia porta Ianualis eſt dicta *ab Iano*, vt ait Varro, *& ideò ibi poſitum Iani ſignum, & inſtitutum à Numa Pompilio, vt ſit clauſa ſemper, niſi cum bellum ſit*. Non facile ſtatui poteſt, vbi hæc porta fuerit. Onuphrius *Lib. 1.* collocat in foro Romano, deque ea loquutum putat Liuium ijs verbis, *vt Hoſtius cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies, fuſaq; eſt ad veterē Portam Palatij*. Sed ibi ſermo eſt de porta Mugonia ad Sacram viam, & Templum Iouis Statoris. Subdit enim Liuius, Romulum turba fugientium actum, votum eodem in loco nuncupaſſe, Templumquè Ioui *Lib. 1. Saturn.* obtuliſſe. Quod templum inibi poſtea ædificatum propè portam, vt ſupra dixi, Mugoniam fuit. Macrobius ponit ſub radicibus collis Viminalis. *1. Faſt.* Sed hic locus ab Vrbe Romuli non parum aberat. Ouidius inter duo fora collocat (Boarium, & Piſcarium, vt interpretantur) ſubijciensquè cauſam ait: Tatium Sabinorum Regem, occupata iam arce deſcendiſſe in forum per cliuum Capitolinum; Hic enim eſt intelligendus. Tùm ſubdit, Iano loquente.

Ei iam contigerant portam, Saturnia cuius
Dempſerat oppoſitas inſidioſa ſeras.
Cum tanto veritus committere Numine pugnam,
Ipſe meæ moui callidus artis opem.
Oraque, qua pollens ope ſum, fontana recluſi,
Sumquè repentinas eiaculatus aquas.
Ante tamen madidis ſubieci ſulphura venis,
Clauderet vt Tatio feruidus humor iter.
Cuius vt vtilitas pulſis comperta Sabinis.
Quæ fuerat tuto reddita forma loco eſt.
Ara mihi poſita eſt paruo coniuncta ſacello;
Hæc adolet flammis cum ſtrue farra ſuis.

Eamdem fabulam loco citato refert Macrobius. Porrò locum, & portam fuiſſe ad Ædem Iani, indicem pacis, ac belli, indicant Ouidij ſequentia.

Sed cur Pace lates, motiſquè recluderis armis?

Fuga Roman. vt ſe habuerit. Omiſſis quæ de hoc templo alibi dicenda ſunt, portam Ianualem templo Iani propinquam arbitror ſub Palatino colle, quà ſpectat Capitolium, primò fuiſſe. Romanos Sabino bello partim ad Mugoniam cum Romulo, partim ad Ianualem, diuiſa fuga veniſſe. De Mugonia Liuium: De Ianuali Ouidium, & Macrobium, mutato portæ ſitu, loquutos: de vtraque Dionyſium, πλησιάζοντες ταῖς πυλαῖς *appropinquantes portis*, Ad Mugoniam ſtetiſſe Romulum, impetuque in ſubeuntes hoſtes facto, Sabinos fudiſſe: eoſdem Ianuali portæ appropinquantes fuiſſe auerſos aliorum fuga, & Curtij Sabini periculo, qui in proximam paludem confluentibus aquis ſe coniecerat. Inde exortam fabulam Iani aquam effundentis commiſcentiſque ſulfuratos humores; nam ad Ianum geminum, vt ait Varro, *aquæ ſulſuratæ fuerunt*. Quod ad Iani ædem pertinet, putarim quoque ſimulacrum, & Ædiculam Iano fuiſſe factam *l. Aeneid.* à Romulo ad radices Palatij, vbi porta Ianualis. Seruius, *conſtat*, inquit,

quit, *Iani templum patuiſſe ſub Romulo*. Poſtea ampliato pomœrio cum Capitolium & Palatium idem murorum ambitus cingeret, tranſlatum à Numa ſignum, templumque extra mœnia: & quaſi bellum excluderetur, clauſas Templi fores apertas ſub Romulo. An eodem tranſlata ſit porta Ianualis mihi exploratum non eſt. Hoc quidem, & eiuſdem portæ claudendæ aperiendæquè morem indicat locus Varronis. Fauent & Ouidij carmina; quamquam ipſe de ea porta ſic eſt loquutus, quaſi & in Palatio, & ad imum Argiletum ſub Capitolio eſſet. Ex conſuetudine videlicet poetarum, quibus per anachroniſmos mutare in rebus rationem temporum religioni non eſt.

Quarta eſt Porta Carmentalis ad radices Capitolij & forũ nunc Mõtanarium, fortaſſe Ianualis etiã dicta; vt tres tantũ eſſent portę. De ea poſtea. *Porta Carmentalis.*

Alterius Portæ meminit Varro, quæ Saturnia diceretur ad ædem Saturni ſub Capitolio, quam nunc, inquit, vocant *Pandanam*. Hæc quamuis fortè in Vrbe Romuli aucta, & complectente Capitolium vſui eſſet, tamen non cenſetur in Romanarum portarum numero, quia ſupererat ex vetere oppido, quod in Capitolio ſitum Saturnium dicebant. Apud Ouidium ſic Iuno: *6. Faſt.*

A Patre dicta meo quondam Saturnia Roma eſt,
Hæc illi à Cœlo proxima Terra fuit.

Ex his animaduertes haud recte à M. Fabio Rauennate, deinde à Iano Iacobo Buiſſardo, qui eius veſtigijs inſtitit, Romam quadratam Romuli delineatam fuiſſe. Quatuor enim montes mœnibus comprehendunt, Capitolinum, Palatinum, Eſquilinum, Auentinum. Atque vt alia, quæ ibi peccant, prætereram; fruſtra expromunt quadratam Romam confictis quatuor monticulis, dolatis quodammodo, & in quadrum diſpoſitis. Nam ex quatuor illis muro incluſis nunquam Vrbs quadrata exiſteret. Quæ ſi fuit, ſolum ſecundum radices Palatij fuit.

Incrementum Vrbis ſub alijs Regibus. Cap. V.

NVMA Secundus Romanorum Rex nihil addidit. At refragatur Dionyſius, qui ſic ait; *Numa & Quirinalem Collem complexus ampliatis mœnibus*. Sed contra, Liuius adiectionem Quirinalis Seruio Tullio attribuit. Vbi ſola certatur auctoritate, auctorem ſequor Liuium; cum quo ſentit Plinius, ſiue quis alius de Viris illuſtribus. Numa quidem in Quirinali domum ſibi parauit, ſacrauitque Aediculam, vt alibi referam; ſed montem Vrbi non addidit. *Lib. 2.*

Cœlium hodie Lateranum addidit Tullus Hoſtilius, traductis Romam Albanis. Dionyſius factum aſtruit ante bellum Albanum; nec, puto, perſuadet. Cauſa enim, quam ſupra attigi, dictum oppugnat; Vrbis videlicet terminos neminem auxiſſe, niſi aucto Imperio, & agro de hoſtibus capto.

capto. Qua conficitur, nihil adieciſſe Numam, qui ſerere in animis religionem, quam bello captis agris frumenta maluit.

Ancus Martius recepto more dandi Ciuitatem victis hoſtibus, pro Latinis muniuit Auentinum, vbi tēpla SS. Sabinę & Balbinę: ijſdemquè habitandam dedit Murtiam Vallem, duobus ſubiectam collibus, Palatino, & Auentino. Murtia autem à Venere dicitur, quæ olim Myrtia de myrto eidem dicata dicebatur, teſte Plutarcho. Idem Rex Ianiculum mœnibus ſepſit, ne illo potiretur hoſtis: fluuium iliceo ponte iunxit, quem Sublicium dixere, vt ex Auentino peruium in Ianiculum iter eſſet.

Quæret aliquis: Cùm hoc rege Vrbs terminaretur Capitolio, nec Quirinalem, aut Eſquilias attingeret, Cur ſcripſerit Liuius: *Carcer media Vrbe imminens foro ædificatur*. Nam forum ſub Capitolio erat, Vrbs autem verſus Palatinum, & Cœlium, & Auentinum longiùs producebatur. Sed media Vrbs pro loco Vrbis celeberrimo habenda eſt, in quo fere degeret populus, negotiaretur, otiareturque. Huiuſmodi enim loca pro Vrbium meditullio habentur.

Tarquinius Rex Quintus Vrbi nihil ſoli, muri plurimum addidit; De quo ſic Liuius: *muro lapideo Vrbem cingere parat*. Meſſala, *muro lateritio circuit Vrbem, Aquas Cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat*. Poſtremus Seruius Tullius Rex Sextus Quirinalem, hodie Caballum, in quo ædes Pontificiæ: Viminalem, in quo Templum S. Laurentij in Paliſperna, & Thermæ Diocletiani: Eſquilinum collem adiunxit, in quo Templa S. Petri ad Vincula, & S. Mariæ Maioris: mœnia, & pomœrium protulit.

Hic ſuboritur dubitatio. An Tullus Hoſtilius, & Ancus Martius pomœriū protulerint. Nam Liuius ſolum à Seruio fuiſſe prolatum ſcribit, cū Gellio. Ancum quidem conſtat non auxiſſe, quamuis eodem modo de hoc Rege, ac Tullo Hoſtilio loquantur Liuius, Dionyſius, Plinius. & tamen de Anco eſt negandum, addito Auentino, quod affirmatur de Tullo Hoſtilio, adiecto Cœlio. Auentinus enim mons infœlix, & inauſpicatus credebatur eſſe; *quòd eo monte*, inquit, Gellius, *Remus Vrbis condendæ gratia auſpicauerit, aueſque irritas habuerit, ſuperatuſque in auſpicio à Romulo ſit. Idcirco* (vt ait Meſſala apud eumdem) *omnes, qui pomœrium protulerunt, montem iſtum excluſerunt, quaſi auibus obſcœnis ominoſum*. Fabius autem Pictor, *Auentinum*, inquit, *Romulus neminem paſſus eſt habitare: Nam fratri Remo illum ſacrum eſſe voluit vſque Helernam*. Lucus eſt hic Auentini ad Tiberim. Sed quoniam Ancus propter locorum ſitus Vrbem ab ea parte non ſatis munitam animaduertit, præaltum collem muris, & ædificijs occupauit; illum tamen extra Vrbem non producto pomœrio reliquit. Pomœrium enim religioſè, vereque Vrbem terminabat inauguratum, conſecratumquè. Seneca: *Hoc*, inquit, *ſcire magis prodeſt, quàm Auentinum montem extra pomœrium eſſe, propter alteram ex duabus cauſis: aut quòd plebs eò receſſiſſet, aut quod Remo auſpicante, illo loco aues non addixiſſent*. Sic vero ſe habuit vſque ad Claudium Cæſarem; *Quo auctore*, inquit Gellius, *receptus, & intra pomœrij fines obſeruatus eſt*. *Et quos*, ait Ta-

Loc. cit.

Lib. 2.

Auentinus extra Vrbem.

De breuit. vi cap. 4.

Tacitus, *Claudius terminos poſuerit, facile cognitu, & publicis actis præſcriptum*. Hi vtique, de quibus Gellius; alitèr non facile eſſet cognoſcere.

At Cœlius collis aduerſa de cauſa pomœrio includitur; non enim inauſpicatus eſt collis, neque inficiantur auctores ibi fuiſſe pomœrium. Tacitus quidem, eodem loco, plures Reges auxiſſe pomœrium notat. *Regum*, inquit, *in eo* (pomœrio) *augendo ambitio, vel gloria variè vulgata*. Quod ſi Tullius Hoſtilius non auxit; qui Reges, præter Seruium auxerunt? Neque deinceps Cœlium ab alio intra pomœrium incluſum conſtat. Quamuis autem Plinius ſcribat Auentinum Vrbi additum: & Dionyſius Ancum Regem Vrbem non mediocriter auxiſſe, Auentinum complexum eiſdem mœnibus; Liuius tamen ait, Auentinum nouæ multitudini datum; quaſi non receptum intra Vrbem.

Ianiculum fuiſſe extra Vrbem. Cap. VI.

IS Mons eſt imminens Tranſtiberinæ regioni, in quo templum colitur S. Petri, cognomento Montorij. Hunc Montem Ancus etiam muniuit. Plinius: *Ancus Auentinum & Ianiculum Vrbi addidit*. Liuius: *Ianiculum quoque adiectum*. Dionyſius: *Muro cinxit & Ianiculum montem in aduerſa ripa imminentem Tiberi, collocauitque in eo præſidium, vt ab Hetruſcis tutior eſſet fluminis nauigatio*. Onuphrius his permotus, *Quamuis autem*, inquit, *Ancus Auentinum extra pomœrium eſſe voluerit; illud tamen Ianiculo, & Tranſtiberina regione Vrbi adiunctis, quartus à Romulo protulit*. Ego autem quidquid eſſet trans Tiberim, fuiſſe extra Vrbem, & pomœrium cenſeo. Neque id oſtendere difficile eſt. Nam Dion; cum ſcripſiſſet Metellum Celerem augurem, Prætoremque è Ianiculo vexillum reuelliſſe, ſubdit: *Quod de Vexillo dixi, ſic habet. Cum antiquitus multi hoſtes circum Romam habitarent, veriti Romani, ne dum ipſi Comitia centuriata agerent, hoſtes per inſidias Vrbem aggrederentur, Ianiculumque occuparent* (τὸ ἰανίκουλον καταβάλλοντες) *ſtatuerunt non omnes ſimul ire in ſuffragia, ſed vt ſemper aliqui armati per vices eum locum cuſtodirent. In Ianiculo igitur quandiù populi conuentus durabat, cuſtodiæ agebantur. Cum autem ſoluenda iam erat* ἐκκλησία, *ſeu Conuentus, ſignum à Ianiculo remouebatur, cuſtodeſque diſcedebant. Non autem licebat cuſtodijs ab eo loco remotis quicquam amplius ſtatuere. Is autem mos ſolis Centuriatis Comitijs obſeruabatur, cum extra Vrbem omnes in armis adeſſe res poſtulabat, & id hodieque Religionis cauſa fieri ſolet.* ἀλλά τινας inquit, ἀεὶ ἐνόπλους τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἐκ διαδοχῆς φυλάττειν, καὶ αὐτὸ ἕως μὲν ἡ ἐκκλησία ἦν ἐφρούρουν. ὁπότε δὲ διαλύσεσθαι ἔμελλε, τότε σημεῖον καθῃρῆτο, καὶ οἱ φύλακες ἀπηλάσσοντο. οὐ γὰρ ἐξῆν μὴ φρουρουμένου τοῦ χωρίου ἐκείνου, οὐδὲν ἔτι χρηματισθῆναι.

Loc. cit.

Lib. 1.

In Vrb. Roma.

Lib. 37.

Lib.16. cap.27.

Quod etiam probatur explicaturque à Gellio: *Centuriata autem Comitia intra pomœrium fieri, nefas eſſe, quia exercitum extra Vrbem imperari oporteat: intra Vrbem imperari Ius non ſit: propterea Centuriata in Campo Martio haberi, exercitumque imperari præſidij cauſa ſolitum, quoniam populus eſſet in ſuffragijs ferendis occupatus.* Ex geminis horum auctorum locis hæc perſpicuè deducuntur. Exercitum intra Vrbem imperari ius non erat: Imperabatur autem Centuriatis Comitijs, & collocabatur in Ianiculo. Hic igitur erat extra Vrbem. Non video quid inficiari quiſpiam queat, niſi prædicet, in Ianiculo quidem, at extra mœnia poſitas fuiſſe cuſtodias, & cum vexillo militari exercitum; non enim mœnia occupant totum collem. Cui reſponſioni vix videtur occurrendum; pugnat enim perſpicuè cum ſenſu Dionis, qui ait: recepto à priſcis more aliquos armatos in Ianiculo egiſſe cuſtodias. Vbi autem Cuſtodiæ fiebant niſi ad portas, & in ipſis mœnibus? in quibus videlicet ſignum ponebatur vt ex editi collis præcelſa turri proſpiceretur è Campo Martio. Deinde quando de Ianiculo poſt Vrbem conditam loquuntur auctores, niſi quid obſtet, partem collis mœnibus cinctam debemus intelligere. Sic enim

Lib. 1. Lib. 2. Lib. 5.

Liuius: *Ianiculum quoque adiectum non inopia loci, ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet*. Et: *cum captum repentino impetu Ianiculum*. Et: *velut agmine iam vno petijt Ianiculum.* Et clarius paulo poſt; *Via quæ ſublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo cliuo, cum L. Albinus de plebe Romana &c.* Sic

Lib. 1. de ciuil. bel. Lib. 3.

apud Appianum: *Octauius in medio Ianiculi perſtans*. Et: *Nam pars Collem, qui Ianiculus dicitur, in quem pecuniæ omnes collocatæ fuerant, inſederat*. vbi vides partem collis intelligi, quæ muris muniretur. Nec tamen intra Vrbem eſſe dicenda eſt; hoc enim eſt, eſſe intra pomœrium: non intra muros, vt de Auentino dicebam. Nec inficias ierim, interdum hoc nomine totum ſignificari collem, ſeu verius continuatos colles. Dubiè Ouidius:

1. faſt.

> *Arx mea collis erat, quam vulgus nomine noſtro*
> *Nuncupat, hæc ætas Ianiculumquè vocat.*

Nam in eo colle vrbem Antipolim condiderat Ianus. Martialis non de munitione ſolum Anci loquutus eſt, cum ait:

L.4. ep.66.

> *Tulli iugera pauca Martialis*
> *Longo Ianiculi iugo recumbunt.*

Apertè enim verticem indicant, cui ſubiacet campus Vaticanus, quę ſequuntur;

Illic Flaminiæ Salariæque Geſtator patet. Et: *cum ſit tam prope Miluius.* Ex quibus videtur Martialis improprie loquutus; & accepiſſe montes Vaticanos pro Ianiculo. Hi enim ſunt colles, qui perpetuo iugo ab Ianiculo per tria circiter millia paſſuum tenduntur ad Miluium pontem.

Lib.13. epiſt. de Attic ep. 33. Od. 20. l. 1.

Cicero: *A ponte Miluio Tiberim duci ſecundum montes Vaticanos*. Et Horatius:

> *Datus in Theatro*
> *Cum tibi plauſus,*
> *Care Mæcenas eques, vt paterni*

Flu-

Fluminis ripæ, ſimul & iocoſa
Redderet laudes tibi Vaticani
Montis imago.

Loquebatur autem de plauſu facto in Theatro Pompeij, quod ferè contra ipſum Ianiculum erat, ex quo plauſu reſultauit Echo è Vaticano colle.

Præterea Inſula, quæ media eſt inter Vrbem, & Tranſtiberinam regionem, fuit olim extra pomœrium. igitur multo magis Tranſtiberina regio, & Ianiculum. Illud autem tum ex Plutarcho patet, tum ex Plinio. Plutarchus quærit, cur Aeſculapij templum extra Vrbem eſſet, cum eſſet in Inſula Tiberina, treſque reddit cauſas; *vel quod purior, & ſalubrior ſit aër extra, quàm intra Vrbem; vel quod Epidauro peſte laborantes Aeſculapium accerſendum curauerint; Epidaurij autem non in Vrbe, ſed procul inde templum habuerint*, quod Liuius quinque millibus paſſuum ab Vrbe diſtans deſcribit: *vel quod Romani anguem ab Epidauro, qui ſe in eorum nauem contulerat, in quo ipſum numen eſſe putabant, deportauere: eoque in Inſulam Tiberis egreſſo arbitrati ſunt Deum locum templi indicaſſe.* Claudianus:

In qu. rom. q. 94.

Dec. 5. l. 5.

Lib. 3. in Stilic.

Pl. l. 2. q. c. 4

Val. lib. 1. c. 8.

Liu. epit. dec. 2. lib. 1.

Huc depulſurus morbos Epidaurius hoſpes
Reptauit placido tractu, vectumque per vndas
Inſula pœonium texit Tiberina draconem.

Idemque legimus apud alios. Plinius vero aliam addit cauſam, cur templum extra Vrbem fuerit; quod priſci illi artem medicam damnarent, & vt Medicos, ita Aeſculapium illorum Principem nollent in Vrbem admittere; *Ideo*, inquit, *templum Aeſculapij, etiam cum reciperetur is Deus, extra Vrbem feciſſe, iterumque in Inſula traduntur*; arbitror legendum, *Tiberiſque in Inſula traduntur.* propterea Dionyſius *Inſulam Aeſculapio ſacram* appellat. quæ nimirum etiam in eius effigiem nauis, qua eſt aduectus anguis conformata fuerit. Cęterum Kal. Ianuar. (vt hoc loco etiam iſta commemorem) fuiſſe illam ædem cum proxima Iouis dicatam docuit Ouidius. *Sacrauere Patres hac duo templa die.*

Lib. 29. c. 1

Aedes Aeſculapij in Inſula Tiberina:

Lib. 5.

Lib. 1. faſt.

Accepit Phœbo, nymphaque Coronide natum
Inſula, diuidua quam premit amnis aqua.
Iuppiter in parte eſt, cœpit locus vnus vtrumque:
Iunctaquè ſunt magno templa Nepotis Auo.

Aedes Iouis in Inſula Tiberina.

Sed Iouis ædes multo poſt dedicata eſt an. Vrb. cond. DLVIII. vt Liuius teſtatur. Eamdem Inſulam extra Vrbem fuiſſe confirmat Varro vbi ait: *Amnis id flumen eſt quod circuit aliquid, nam ab ambitu amnis. Itaque Tiberis amnis, qui ambit Campum Martium, & Vrbem.* Si Ianiculum ponatur intra Vrbem Tibris non fluendo ambiret illam, ſed interflueret, quare extra fuit. Confirmat Dionyſius, qui libro 3. de Tiberi ſic ait: *Qui ex Apennino* καὶ παρ᾽ αὐτὴν δὲ ῥώμην ῥέων, *& præter ipſam Romam fluens.* De eodem Auctor Panegyr. ad Conſtantin. *Tu munitor mœnibus ambiendis.*

Dec. 4. li. 4.

Lib. 4. de ling. lat.

Ad hęc Feſtus ſcribit: In Ianiculo Ludium ſepultum fuiſſe, qui quondam fulmine in circo ictus fuerat, cuius oſſa poſtea ex prodigijs, oraculorumque reſponſis Senatus decreto intra Vrbem relata in Vulcanali quod ſu-

pra Comitium eſt, obruta ſunt. Non enim licebat in Vrbe hominem ſepelire ex lege duodecim Tabularum, quæ memoratur à Tullio. *Hominem mortuum inquit lex in duodecim tabulis in Vrbe ne ſepelito, neue vrito.* quamquam, vt Plutarchus ſcribit, eius qui acto triumpho eſſet mortuus, cremati os ſumptum in Vrbem inferre, atque honoris cauſa deponere ſoliti ſunt. Et Fabricio propter virtutem, poſt conditas duodecim tabularum leges datum, vt in foro ſepeliretur. Relicto ergò Ianiculo, quamquam & Cluuerus contra ſentiat, extra pomœrium, intra illud ſtatuantur ſex colles, & poſt Claudium ſeptem: Capitolium, Palatium, Auentinus, Cœlius, Eſquilinus, Viminalis, Quirinalis. Sit extra Vrbē quidquid trans fluuium eſt: & collis hortorum, poſtea Pincius, nunc Trinitatis.

2. de legib.

In quæſt. rom. q.79.

At inquies, nonne Roma ſemper dicta poſt Reges ἑπτάλοφος ſepticollis? Ita ſanè. non enim cum ſeptem colles numerant, excludunt Auentinum. is enim quamuis extra pomœrium eſſet, dicebatur tamen vnus è ſeptem Vrbis collibus, quod mœnia cæteris adiuncta haberet, perpetuumquè omnium munimentum eſſet; contra Ianiculi mœnia fluuio intermiſſa longe amouebantur ab Vrbe. Quare hic extra numerum collium: Auentinus vnus è ſeptem fuit. Rurſus inquies, alij diſſentiunt, & vnum pro alio collem ſubſtituunt, de quibus Ludouicus Cerda. Sed hi auctores montes non multiplicant, ſed nomina montium. *Neque enim*, vt idem ait. *octo montes facit Feſtus, memorando Palatium, Veliam, Fagutalem, Suburram, Germalum, Cœlium, Oppidum, Ciſpium.* Quatuor enim ibi tantum colles enumerantur, *Palatinus*. cuius ſumma pars eſt Velia, & Germalus ima: qui locus à germanis Romulo, & Remo ibi ad fluuium, & ficum ruminalem inuentis, dictus eſt, vt Varro ſcribit. *Fagutalis*, qui & *Viminalis*. Suburra collis non eſt, ſed locus ſub Eſquilijs, cum cliuo in eaſdem Eſquilias: poſtremo *mons Cœlius*, & *Eſquilinus*, qui & Oppius, & Ciſpius, teſte Varrone ab Oppio viro Tuſculano, Ciſpio Anagnino qui ibi ſtationes habuerant, vt Feſtus ibidem. Non ergo montes enumerat Feſtus, ſed loca vbi fiebat ſacrificium ſeptimontium. Nam paulo poſt; *ſeptimontium appellabant diem feſtum, quod in ſeptem locis faciebant ſacrificium, Palatio, Velia, &c.*

Vnde & dies ſeptimontiū ab his ſeptem montibus, vt ait Varro.

In 6. Aeneid.

Vrbis ambitus ſub Conſulibus vſque ad Syllam. Cap. VII.

ROMA ſub Regibus fuit annis ducentis quadraginta quatuor, vt Dionyſius, & Liuius teſtantur. à quo anno vſquè ad Syllam Dictatorem, nempe Vrbis annum ſexcenteſimum ſeptuageſimum quartum fluxerunt anni quadringenti, & triginta. quo tèmpore, quia nihil Vrbi adiectum eſt, quanta eſſet eius magnitudo ſtatui debet.

Lib.2.
Lib.1.

Ducendi ergo muri ſunt à Tiberi iuxta Theatrum Marcelli ad Saxum Tarpeium; tum in colle Capitolino per eius crepidinem,

nem, quà vergit ad planiciem Romanam: inde Columnam Traianam verſus, quæ pars collis Quirinalis olim fuit. Hinc ad eius collis iugum verſus pontificium Palatium: tum S. Suſannæ templum. Hæc enim crepido montis perpetuò decurrens, imminet ſubiectæ valli; quamquam aliqua nunc molliori petuntur cliuo, quæ olim abrupta, & aſpera fuere. Vltra ædem S. Suſannæ Collina porta, quæ & Salaria ſecundum viam Numentanam: à qua ad portam Eſquilinam directus eſt agger Tarquinij Regis nongentos circiter paſſus; vt murus, qui nunc flexuris, anguliſquè conuerſus amplius ſpatium propter cauſas poſt afferendas complectitur, rectà producatur. A porta Eſquilina verſus Baſilicam S. Mariæ Maioris mœnia deducta tendebant in Cœlium montem, eiuſque dorſum inſidebant, vſque ad eam partem, quæ deuexa eſt, vltra hortos Matthæiorum: tum delapſum in valles pomœrium iuxta viam Appiam per radices Auentini montis, extrà ipſo relicto decurrebat in Tiberim. quamquam & Auentinus ſuo cinctus muro vrbi munimento fuerit. Hic eſt ambitus, quem reges reliquerunt. neque vlterius proceſſit *religionibus*, quod ait Dionyſius, *vt ferunt non permittentibus* οὐκ ἐῶντος, ὥς φασὶ, τοῦ δαιμονίου. Hic verò quoniam quædam certa, quædam incerta dicuntur; ſeparanda, & dubia confirmanda ſunt. *Romæ ambitus ſub Regibus.* *Lib. 4.*

Primum ergo certum eſt, Auentinum extra pomœrium, & Vrbem fuiſſe; quod ſupra diximus. Alterum paulominus incertum: Vrbis mœnia ſecundum iugum Quirinalis collis, in fine aggeris Tarquinij, in ſummo item Eſquilino, & Cœlio colle fuiſſe. Plinius. *Clauditur*, Roma, *ab oriente aggere Tarquinij ſuperbi inter prima opere mirabili. Namquè eum muris æquauit, quà maximè patebat aditu plano: cætero munita erat præcelſis muris, aut abruptis montibus*. Dionyſius: *Vrbis*, inquit, *mœnia erant partim in montibus ſita, & rupibus; mediocri præſidio propter loci naturam opus habentibus: partim munita Tiberi fluuio*. Qui vero fuerint abrupti hi montes præter Capitolinum, Quirinalem, & Cœlium dicere nemo poteſt, niſi forte illa ætate Eſquilinus inter ortum, & meridiem non mòdico & ipſe iugo tollebatur, quod nunc ferè ſiue ruinis, ſiue aggeſta humo complanatum eſt. Præruptus & Auentinus, ſi aſcribatur ſeptem Vrbis collibus. Muri interiectas valles occupabant: Agger autem Tarquinij ſic ab eodem Dionyſio eodem loco deſcribitur: *Quà vero maxime hoſtibus Vrbs eſt obnoxia: Ab Eſquilina porta Collinam vſque opere manufacto munita eſt, foſſa lata centum pedes, quà minimum, alta triginta: cui imminet murus alto, & lato intus ſuffultus aggere, nec arietibus quaſſari, nec cuniculis ſuffodi facilis. Ea munitio ſeptem ferinè ſtadijs longa, lata quinquaginta pedibus*. Strabo: *Aggerem*, inquit, *porrexerunt ſuper foſſæ ſupercilio interiore, murumque cum turribus è Collina porta, vſque ad Eſquilinam impoſuerunt*. Hic ergo agger longus erat paſſus octingentos ſeptuaginta quinque, tantumque porta Collina, & Eſquilina inter ſe diſtabant. Onuphrius aggerem parum vltra Thermas Diocletiani adhuc ſpectari docet, additumque poſtea murorum circuitum latiorem. Sed Plinius contra; *Vrbs*, inquit, *clauditur ab oriente aggere Tarquinij ſuperbi*. Igitur longe vl- *Lib. 3. c. 5.* *Lib. 9.* *Lib. 5.*

 ge vl-

ge vltra Thermas ad mœnia pertinebat, quà tenduntur à porta Numentana nunc Pia ad portam Sancti Laurentij, olim Eſquilinam.

Magis ambiguum eſt, an Capitolium Vrbem terminarit ab occaſu, & ſeptemtrione, qua parte imminet planiciei, in qua nunc ædificia Romana

Lib.1. c.5. ſunt. Marlianus ſic ait, *Arbitramur partem Vrbis planæ priſco etiam tempore fuiſſe intra Vrbem, deducto videlicet muro à Collina ad Tiberim, è regione*

In Vrb. Roma. *murorum ab Anco in Transtiberina regione collocatorum*. Huic ſubſcribit Onuphrius. *Muri*, inquit, *haud longè à ponte qui nunc dicitur Xyſtus verſus Farneſiorum Palatium incboabant ex aduerſo murorum ab Anco Marcio Rege in Tranſtiberina regione ſtructorum, & portæ, quæ nunc Septimiana dicitur, qui per mediam Vrbem planam circa Campos Floræ, Agonalemque, & Pantheum vſque ad Quirinalis radices ea parte, in qua Cardinalis Carpenſis horti ſunt collocati protendebantur*. Sed vir eruditiſſimus non meminit eorum, quæ alibi ſcripſit de Circo Flaminio. Alij, vt Fuluius, &

Lib.1. Antiq. Blondus Plinij terminos illi attribuunt, de quibus poſtea; huius tempo-

Lib.1. Inſt. Roma. ris ambitum minus diligentèr inquirunt. Res à me fuſiùs diſcutienda, fiet in aperto quorundam locorum accurata cognitione.

Campum Martium, eique adiunctum alterum minorem Campum fuiſſe extra Vrbem. Cap. VIII.

CAMPVS Martius ex eo dictus, quod Marti dedicatus erat. Ambigitur, quos fines haberet. Li-

Lib.2. Dec.1. uius: *Ager Tarquiniorum, qui inter Vrbem, & Tiberim fuit, conſecratus Marti, Martius deinde campus*

Lib.5. Ant. Rom. *fuit*. Dionyſius: *Agrum, quem illi* Tarquinij *priuatim poſſederant, inopibus ex plebe diuiſerunt, vno tantum campo exempto, qui ſitus eſt Vrbem inter, & Fluuium. Is iam ante Marti ſacer erat, pratum Equis, & Iuuentuti in armis exercendæ accomodum*. Vterque auctor videtur aſſerere, quidquid campi inter colles, & Tiberim iacet, eſſe Martium. Quia tamen Dionyſius ante exactos Reges: Liuius poſt pulſos Tarquinios Marti conſecratum refert; Liuium ſequor. Quod ſi dicas cum Dionyſio, Romanos decreto Conſulum maturam farris meſſem proieciſſe in Tiberim, quia religioſum erat eam conſumere, quod antea Marti eſſet campus dedicatus; aio, non id cauſæ fuiſſe, ſed quia, cum illo ipſo tempore dedicaſſent, omnia è campo collecta putarunt in plebem diuidi non oportere, ideoque proiecta in Tiberim.

Ex his conficiet aliquis, Campum Martium plana Vrbis omnia occupaſſe. Verum alia ex parte certum eſt præter Campum Martium, olim fuiſſe alium Campum inter Tiberim, & Vrbem, nec illum Marti dedi-

Lib.1. Dec.1. l.3. catum. Erant enim inter Campum Martium, & Vrbis mœnia, prata

Flaminia. Liuius: *Conſules ad Vrbem acceſſere, Senatumque in Campum Martium euocauere. Vbi queſſi primores Patrum, Senatum inter milites, dedita opera terroris cauſa haberi; Conſules, ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, vbi nunc Aedes Apollinis eſt, Circum iam tum Apollinarem vocabant, auocauere Senatum.* Idem: *ea omnia in pratis Flaminijs conſilio plebis acta.* Clarius Strabo; qui cum deſcripſiſſet Campum Martium, ait; πλησίον δὲ τῷ ἐστὶ τοῦ πεδίου τούτου καὶ ἄλλο πεδίον. *Proximus autem eſt huic Campo*, Martio, *& alius Campus: porticuſque circumcirca permultæ, tum luci, tria Theatra, Amphitheatrum, templa, vnum alteri ſubinde contiguum, magnifica, quorum reſpectu ipſa Vrbs quaſi additamentum quoddam videri poſſit.* De hoc Catullus ad Camerium:

Pompei. Balbi, Marcelli. Statilij Tauri.

Te quæſiuimus in minore Campo.

Maior enim erat Martius, idemque à Spartiano videtur dici *Campus Iouis*: fortaſsè propter Pantheon in eo Ioui vltori dicatum. *Domus*, inquit, *eius hodie Romæ viſitur in Campo Iouis.* Denique prope pontem Xyſtum templum hodieque colitur Sancti Saluatoris cognomento in Campo, nec tamen ibi Martius Campus olim fuit. Huius Campi prata Flaminia, & alter, qui Campus Tiberinus eſt dictus, partes fuere. De hoc Plinius: *Inuenitur ſtatua decreta & Tarraciæ Caiæ, ſiue Suffetiæ Virgini Veſtali: quod Campum Tiberinum gratificata eſſet ex populo:* Gellius: *Caiæ Tarratiæ, ſiue illa Suffetia eſt, nomen in antiquis annalibus celebre eſt, quod Campum Tiberinum, ſiue Martium populo Romano condonaſſet.* At quando Martium, cum hic ager fuerit Tarquiniorum? ſed & ex his, quæ diximus, perſpici poteſt, Martij nomine, latiore ſignificatione intelligi quidquid interiacet Fluuium, Capitolium, Quirinalem, & Pincium: preſſa vero, & aſtricta quod ſolum Tarquinij poſſederant, & Marti poſtea dedicatum eſt. Priore, Campus Flaminius, & Tiberinus Tarraciæ, pars Martij ſunt: poſteriore, Martio excluduntur. ſic etiam Dio exponetur, ne pugnet cum Strabone, qui Amphitheatrum Statilij ſtatuit in Campo Martio, nam huius nomine vniuerſam planiciem intelligit, Quæ interpretatio inter legendos auctores interdum repetenda erit. At preſſe ſumptus Martius quos fines habebit? A Monte Quirinali, vbi nunc Palatium Pontificis, ducenda eſt ad Tiberim linea, quæ per Collegium Romanum, Pantheon, Campumque Floræ producta ad Ædes Farneſiorum in Tiberim deſinat. Erit Campus Martius quidquid extra lineam erit; quidquid relinquetur propinquius Capitolio erit minor Campus, Tarraciæ Tiberinum, & prata Flaminia complexus; hodieque Campus Martius in Vrbe vulgo dicitur, qui à nobis deſignatus eſt.

In Peſcennio Nigro.

Lib. 34. c. 6

Lib 6. c. 7.

Quanta eſſet magnitudo Cãpi Martij.

Quidam vſque ad Pontem Miluium bis mille, & amplius paſſus Campum extendunt. Atqui Marti conſecratum eſt, quod Tarquiniorum erat. quis autem tàm vaſtum illis agrum tribuerit? Itaquè ſicut Campus Martius terræ ſpatium relinquebat Vrbi propinquius: ſic aliud propinquius Miluio Ponti, medius ipſe. Nec dixerim ampliorem ſpatio, quod patet inter Pantheon, Flaminiam portam, Fluuium, &

Orat. 3. in Catil. Hortorum collem. Certè conſtat ex Cicerone, ad pontem Miluium villas, fundoſque fuiſſe priuatorum ciuium. Martius autem Campus propter veterem conſecrationem nec ſeri, nec coli poterat. Quis autem dixerit eum, qui cis pontem Miluium veniſſet, veniſſe in Campum? At dicebatur eſſe in via Flaminia, vt Tacitus ſcripſit, *Lib. 2. hiſt.* cum de Flauianis ad Vrbem contra Vitellium venientibus loqueretur.

Campus Martius extra Vrbem. Iam Campum Martium, quem per antonomaſiam Campum ferè auctores nuncupant, olim fuiſſe extra Vrbem paulo eruditioribus adeò eſt notum, vt ſuperuacuum videatur exponere.

Dec. 1. li. 2. Probant primò Liuij allata verba: *Ager Tarquiniorum qui inter Vrbem, ac Tiberim fuit, conſecratus Marti, Martius deinde Campus fuit.* cui ſubſcribit Dionyſius. *Erat Campus ſitus inter Vrbem & Fluuium.* igitur extra Vrbem. Secundò probat conſuetudo centuriatorum Comitiorum, quæ in Vrbe, ſiue intra pomœrium haberi non poterant; ſed in Campo Martio iam ab initio, iuſſu Seruij ſexti Regis habebantur. Is *Comitia haberi ſolita in Cãpo Martio.* enim, auctore Liuio, *edixit vt omnes ciues Romani equites, pediteſque, in ſuis quiſque Centurijs, in Campo Martio prima luce adeſſent.* Cicero pro Rabirio: *In Campo Martio comitijs centuriatis auſpicato in loco.* Gel*Lib. 15. c. 27.*lius ex veteri auctore: *Centuriata autem comitia intra pomœrium fieri nefas eſſe, quia exercitum extra Vrbem imperari oportet, intra Vrbem imperari Ius non ſit. Propterea centuriata in Campo Martio haberi, exercitumque imperari præſidij cauſa ſolitum. quoniam populus eſſet in ſuffragijs ferendis occupatus.* *Lib. 37.* Is autem mos adhibendi præſidium in cuſtodiam comitiorum (ſcribit Dion) *ſolis centuriatis Comitijs obſeruabatur, cum extra Vrbem omnes in armis adeſſe res poſtulabat, & id loci eque religionis cauſa fieri ſolet.* *Dec. 1. l. 3.* Hæc vero exploratiſſima ſunt. Tertiò Liuius alibi confirmat: *Conſules ex compoſito, eodem biduo ad Vrbem acceſſere ſenatumque in Campum Martium euocauere.* Et vero hi conſules petebant triumphum; petentibus autem non licebat eſſe in Vrbe; morabantur tamen cum exercitu in Campo Martio, vt infra dicam. *Dec. 3. l. 4.* Idem de Q. Fabio Maximo ſic ait: *Romam comitiorum cauſa veniens in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere præter Vrbem, in Campum deſcendit.* Et paulo poſt: *& quia in Vrbem non inierat, protinus in Campum, ex itinere profectus, admonuit cum ſecuribus ſibi faſces præferri.* Nam Conſulibus in Vrbe ſoli faſces præferebantur, extra Vrbem etiam ſecures. *Lib. 5. Antiq. Rom.* Dionyſius; *Valerius conſuli ademit ſecures faſcibus. moremquè poſt ſe reliquit Conſulibus, vt tantum extra Vrbem ſecuribus vtantur, intra mœnia contenti inſignijs faſcium.* *Lib. 2.* Præterea hominem mortuum ſepelire in Vrbe non licebat. At in Campo Martio frequentia fuere ſepulchra. Strabo: *Cum locum iſtum religioſiſſimum eſſe cogitaſſent clariſſimorum virorum, ac fœminarum monumenta in eo conſtruxerunt.* *Dio lib. 39. Lucan. l. 2.* Vt aliquot recenſeam: Iulia Cæſaris Filia: L. Sylla. M. Agrippa: Druſus Claudij Pater: *Dio lib. 54.* in Mauſoleo Auguſti Cæſares: & vt ait Appianus, *Sueton. in claud. c. 1.* *eo in loco Principes humari conſueuere.* Appianus de Auguſto loquens: *Lib. 1. bello ciuil.* *Cæſar*, inquit, *exercitum propius admouit Vrbi, in Campum, qui Martius*

tius

tius dicitur: & paulo poſt: *Hæc agens Vrbe abſtinuit, quoad conſules electi crearentur*: poſtremò vt Conſul Vrbem ingreſſus eſt. Herodianus, cum poſt mortem Seueri Cæſaris referret Apotheoſim Auguſtorum, μετὰ δὲ τοῦτο, inquit, βαστάσαντες τὴν κλίνην φέρουσιν ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὸ καλούμενον ἄρεως πεδίον. *poſt hæc autem tollentes lectum ferunt extra Vrbem in vocatum Martis Campum*. Herodianus autem ſub Gordiano paulo ante milleſimum annum ab Vrbe condita, vixit, ſcripſitquè. Alia legenti occurrunt.

Lib. 3. bellorum ciuil.
Lib. 4.

At quando, & à quo eſt in Vrbem receptus Campus? Onuphrius putat id Aurelianum feciſſe, & muros à porta Collina per collem hortulorum ſubiectamque planiciem deduxiſſe ad Tiberim. Sed vt hoc verum ſit, adhuc tamen vacuus erat ædificijs. Nam Vopiſcus in Tacito, qui ſucceſſor fuit Aureliani, cum illum creatum Cęſarem in Senatu ſcripſiſſet, ſubdit: *Inde itum ad Campum Martium. ibi comitiale tribunal aſcendit. Ibi Præfectus vrbis Aelius Ceſetianus ſic loquutus eſt: Vos ſanctiſſimi milites, & ſanctiſſimi vos Quirites habetis Principem*. Ex quo patet Campum non fuiſſe mutatum, cum eò & milites, & Romanus populus conueniſſet. Suam quoque adhuc viriditatem, amœnitatemque retinuiſſe probabile eſt. Perpetuis enim ſemper antea fuerat obſitus herbis, & gramine. Cicero de M. Lepido: *cùm, cæteris in Campo exercentibus, in herba ipſe recubuiſſet; vellem hoc eſſet, inquit, laborare*. Dionyſius: *Is iam ante Marti ſacer erat, pratum Equis, & Iuuentuti in armis exercendæ accommodum*. Ouidius.

Quando intra Vrbem ſit receptus Campus Martius.
Amœnitas Cāpi Martij.
2. de Orat.
Fast. 1.

Altera gramineo ſpectabis Equiria Campo,
Quem Tiberis curuis in latus vrget aquis.

Et fast. 6.

Et: *Tunc ego me memini ludos in gramine Campi*
Aſpicere, & dici lubrice Tibri tuos.

Horatius:

Quamuis non alius flectere Equum ſciens
Aequè conſpicitur gramine Martio.

Horat. l. 3. od. 6.

Fusè Strabo. *Horum pleraque habet Campus Martius cùm natura, tum hominum prudentia ornatus. Nam & magnitudo eius mirabilis eſt, & curruum, equorumque decurſionibus libere patet, tantæque multitudini pila, circo, ac palæſtra ſe exercentium; tum opera circumiecta, ſolumquè toto anno herba virens, tumulorumquè coronæ ſupra amnem vſque ad alueum ſcenæ quamdam oſtentant ſpeciem, à cuius ſpectaculo difficuiter quis auellatur*. Hæc ille. At de militaribus ijs exercitationibus Trebellius in Claudio: *Fecerat etiam adoleſcens in militia, cùm ludicro Martiali, in Campo luctamen inter fortiſſimos quoſque monſtraret, quod Decio principe factum eſt*. Sed aliam quoque cauſam attulit Vegetius cur Iuuentus armorum exercitationem in Campo obiret aſſiduè: *Romani*, inquit, *veteres campum Martium vicinum Tiberi delegerunt; In quo Iuuentus poſt exercitium armorum, ſudorem, pulueremque dilueret, ac laſſitudinem curſus natandi labore deponeret*. Tenuitquè conſuetudo vſque ad prolapſionem Imperij. Itaque quamuis Campus mœnibus ſeptus, vacuus tamen ædificijs manſit. Lipſius putat, muro cinctum fuiſſe ante Plinium. de qua re infra.

Lib. 5.
In campo exercebatur Romana Iuuētus
Lib. 1. c. 10.
Iuuentus è Campo Martio ad natandum deſcēdebat in Tiberim
cap. 22.

Mi-

Minor quoque Campus, & prata Flaminia fuerunt extra Vrbem. Quod probat locus Liuij allatus: *Conſules ad Vrbem acceſsere, ſenatumquè in Campum Martium euocauere vbi queſti primores Patrum, ſenatum inter milites dedita opera terroris cauſa haberi; Conſules ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, vbi nunc Aedes Apollinis eſt, Circum iam tum Apollinarem vocabant, auocauere ſenatum.* Hi ergo ad Vrbem magis appropinquarunt, tamen extra Vrbem erant, petentes triumphum. Sed hæc clarius conſtabunt ex ſequentibus.

Portam Vrbis Carmentalem fuiſſe ad radices Capitolij. Cap. IX.

QVONIAM ſupra duximus muros Vrbis à Tiberi rectà ad Capitolium; adnotandus eſt locorum ſitus, qui relinquuntur extra Vrbem in Romana planicie. In eo igitur murorum tractu, qui à Tiberi pertinet ad Capitolium, ſub ipſo Capitolio erat porta Carmentalis: extra hanc forum Olitorium: Tum Ædes Apollinis; deinde Circus Flaminius in ipſis pratis Flaminijs: poſt hæc Campus Martius. hi ergo loci extra Vrbem. Portam quidem Carmentalem fuiſſe ad radices Capitolij, ibique muros Vrbis, multa probant. Ibi enim erant aræ, & templum Carmentæ. Dionyſius: *Carmentæ ſicut alijs Heroibus, & genijs aras erectas vidi: Carmentæ quidem ſub Capitolio iuxta portam Carmentalem.* Solinus: *Pars autem Capitolini montis infima habitaculum Carmentæ fuit. Vbi Carmentis nunc fanum eſt, à qua Carmentali portæ nomen datum eſt.* Idem oſtendit; quòd extra eamdem portam erat forum Olitorium: *antiquum*, vt habet, Varro, *macellum, vbi olerum copia.* Aſconius: *Aedes*, inquit, *Apollinis eſt extra portam Carmentalem inter forum Olitorum, & circum Flaminium.* Liuius: *Aedem Spei, quæ in foro Olitorio eſt fulmine ictam.* Idem: *Alteri reficiendis ædibus Fortunæ, & Matris Matutæ intra portam Carmentalem: ſed & Spei extra portam, quæ priore anno conſumptæ fuerant.* Ædem Spei dixit eſſe extra portam, quam dixerat eſſe in foro Olitorio. Porro in foro Olitorio erat templum Pietatis. de eo ſic Liuius: *Aedes duæ eo anno dedicatæ ſunt; altera in foro Olitorio Pietatis. Eam Aedem dedicauit M. Acilius Glabrio Duumuir, ſtatuamquè auratam, quæ prima in Italia ſtatua aurata eſt, Patri Glabrioni poſuit. Is erat, qui ipſe eam ædem vouerat, quo die cum Rege Antiocho ad Thermopylas depugnaſſet, locaueratquè idem ex ſenatus conſulto.*

Porta Carmẽtalis ad radices Capitolij.
P. Victor in regione 8.
Lib. 1. c. 2.
In orat. cõtra C. Antron. & l. Catilinam cõpetitor.
Lib. 2. Dec. 3 l. 1. eiuſd Dec.
Aedes Spei Fortunæ, Matutæ.
Lib. 40.
Aedes Pietatis.
Lib. 7. c. 36.

At Plinius: *locus ille eidem conſecratus eſt Deæ* Pietati *C. Quintio, M. Acilio Coſſ. templo Pietatis extructo in illius carceris æde, vbi nunc Marcelli Theatrum eſt.* Igitur cum ædes Pietatis in foro eſſet Olitorio; & vbi poſtea Marcelli Theatrum, in quo nunc viſuntur ædes Principum Sabellorum; forum autem Olitorium eſſet extra portam Carmentalem; conficitur,

tur,

tur, portam Carmentalem fuiſſe inter ædem Virginis cognomento in Porticu, & plateam vulgo Montanariam. quæ vt arbitror à Carmentali diſſimili quamquam voce, vocabulum traxit. Diſplicet enim eius loci etymon, quod quidam deriuant à montanis ruſticis illò confluentibus, vt operam ſuam conductoribus locent. Eiuſdem portæ ſitum oſtendit Plutarchus in vita Camilli, vbi ait: capta à Gallis Vrbe, obſeſſoquè Capitolio, vt in arcem euaderet *Pontius Cominius miles, ſecundo flumine incubans cortici tranauit ad Vrbem, & conijciens hoſtem vigilare ex ignibus, ac ſtrepitu* ἐβάδιζε πρὸς τὴν καρμεντίδα πύλην, ἣ πλείστην εἶχεν ἡσυχίαν, καὶ μάλιστα κατ᾽ ἀυτὴν ὄρθιος ὁ τοῦ καπιτολίου λόφος ἀνέστηκε. καὶ πέτρα κύκλῳ πολλὴ καὶ τραχεῖα περιπέφυκε. *iuit ad Carmentalem portam, quæ maiorem habebat quietem. & iuxtà illam maxime arduus Capitolij collis aſſurgit, & ſaxum vndique multum, & aſperum natura factum eſt.* Quid clarius, vt oſtendatur porta Carmentalis ad rupem Tarpeiam ſita? — *Pompeius Vgon. de ſtation. Vrbis.*

Dicere aliquis poſſet, quod innuit Blondus: aucta poſt Romulum Vrbe, Carmentalem portam ſine forma, & vſu portæ, nomen aliquandiu retinuiſſe. Atqui hoc pugnat cum Liuio, qui ait: *Ab Aede Apollinis boues fœminæ albæ duæ, porta Carmentali in Vrbem ductæ.* Igitur cum extra portam, extra Vrbem erant. Pugnat cum Ouidio: — *Lib. 1. Inſtaur. Romæ.* — *Dec. 3 l. 7.* — *Faſt. 2.*

Carmentis portæ dextra eſt via proxima Iano;
Ire per hanc noli, quiſquis es, omen habet.
Illa fama refert Fabios exiſſe trecentos,
Porta vacat culpa, ſed tamen omen habet.

cui conſentit Liuius: *Infœlici*, inquit, *via à dextro Iano portæ Carmentalis profecti. Ideoque*, vt ait Feſtus, *Porta illa dicta eſt Scelerata, quoniam Fabij illa egreſſi ſunt omnes occiſi.* Quod ſi alia vltra Carmentalem fuiſſet porta Vrbis, illa potius extrema non hæc media dicenda fuiſſet Scelerata. Denique idem Ianus indicat, quem dextrum portæ fuiſſe Liuius, & Ouidius aſſerunt. Intelligunt enim Ianum, quem ad imum Argiletum indicem pacis, bellique fecit Numa. Vbi vero Argiletum, & Iani templum fuerit; demonſtrat Seruius. *Sacrarium hoc*, inquit, *Numa Pompilius fecerat circum imum Argiletum iuxta theatrum Marcelli.* Feſtus, *Religioni eſt*, inquit, *quibuſdam porta Carmentali egredi, & in Aede Iani, quæ eſt extra eam, ſenatum habere: quod ea egreſſi ſex & trecenti Fabij apud Cremeram omnes interfecti ſunt, cum in Aede Iani ſenatus conſultum factum eſt, vt proficiſcerentur.* — *Lib. 2.* — *Porta Carmentalis dicta etiam Scelerata.* — *Lib. 7. Aeneid.*

Cir-

Circum Flaminium Capitolio propinquum fuiſſe extra Vrbem. Cap. X.

NIHIL æquè, ac Circus Flaminius probat Vrbem, & mœnia vltra Capitolium non fuiſſe producta. Hic enim Circus cum eſſet extra Vrbem, proximus erat Portæ Carmentali. Blondus quidem putat, hunc fuiſſe circum Agonalem, nunc media in Vrbe ſitum, cognomento Nauonium. Sed hic auctor vt meretur laudem, quod inter primos de Romanis antiquitatibus ſcripſit, ita in multis errauit: deque eo Pius II.

Lib. 3. Inſtaur. Romæ.

Comment. lib. 11.

In circo Flaminio deſignando errat Blondus.

Neque ſatis diligentèr quæ ſcripſit, examinauit, non quàm vera, ſed quam multa ſcr.beret, curam habuit. In re verò noſtra non ſolum malè ſenſit, ſed benè ſentientes errore aſperſit. Nam inter cætera, quæ ſcribit de Circo Flaminio, hoc docuit ex Caſſiodoro. *Eadem*, inquit, *in Epiſtola ſatis innuit Caſſiodorus, ſolitos ab Auguſti Mauſoleo ſex portis dimitti iunctos currus, qui per Equiriam in Flaminium circum currerent; vt conſtare credamus locum, cui nunc Agoni eſt nomen, circum eſſe Flaminium.* Epiſtola citata Caſſiodori eſt, in qua de Circis generatim, & Circenſibus agit, & Circo Maximo; nec vnquam illi venit in mentem, equos ab oſtijs Mauſolei, quæ non habebat, mitti currus in Circum Flaminium. Itaque ſatis cauſæ non erat, cur id docentem Blondum Fuluius, & Marlianus audirent, qui tamen ab illo in Circi Flaminij ſitu ſtatuendo maximè diſcrepant. Caſſiodorus quidem hæc ſcribit. *Sed Mundi Dominus ad potentiam ſuam opus extollens, mirandam etiam in Romanis fabricam in Vallem Martiam tetendit Auguſtus, vt immenſa moles firmiter præcincta montibus contineret, vbi magnarum rerum indicia clauderentur.* Sermo hic eſt non de Auguſti Mauſoleo, ſed de Circo Maximo inter Palatinum, & Auentinum ſito. Nec Martia vallis eſt, vt illi putant Martius Campus, ſed vallis inter Palatium, & Auentinum, quæ Murtia dicebatur à ſacello Veneris inibi poſito; hæc enim Myrtea, & olim Murtia dicta eſt, vt ſupra docebam ex Varrone: *Intimus Circus ad Murtium vocatus, vt Procilius aiebat, ab aruis, quod in locus eſſet inter Figulos. alij eſſe dicunt à Murteto declinatum, quod ibi id fuerit. Cuius veſtigium man;t, quod ibi ſacellum etiam nunc Murtiæ Veneris.* Liuius: *Latinis in Ciuitatem acceptis, vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murtiæ datæ ſedes.* Hanc ergo Vallem intelligas apud Caſſiodorum, non inſcitè Campum Martium, & *Murtiam* pro *Martiam*, legas, vt probè Cæſar Bulengerius legendum admonet. Quod vero Caſſiodorus Auguſto auctori Circum non Cæſari aſcribit, cum Cæſar illum ędificauerit, vt cōſtat ex Plinio; cauſa eſt, quia Auguſtus eumdem Circum inſtaurauit, ornauitque, vt eius nummus adhuc teſtatur, teſte Onuphrio. Quæ ſequuntur ad eumdem Circum pertinent: *Biſsena quippe Oſtia, ad exprimendum Mundum*

Lib. 3. c. 51

Lib. 4. in cir. Flaminio.

Lib. 5. c. 7.

Lib. 4. de lo. lat.

Lib. 1.

dum

dum duodecim ſignorum poſuerunt. Itaque vbi Mauſoleum cum ſex portis Blondus ibi inuenerit, ignoro. Quod autem ſpectat ad ſitum Circi Flaminij, Blondi opinio vt bene admonet Fuluius, inuento Aſconio Pediano, qui Nicolao V. Pontifice litterarum, & litteratorum patrono inuentus eſt, penitus corruit. locus Aſconij eſt ille, de quo ſupra: *Aedes Apollinis extra portam Carmentalem, inter forum Olitorium, & Circum Flaminium*. Quod enim Ædes Apollinis dicitur extra portam eſſe inter forum, & Circum; nec ipſa Ædes, nec Circus procul fuit, cum forum Olitorium eſſet ad portam. Quomodo enim rectè diceret Aſconius, Ædes inter forum Olitorium, & Circum Flaminium, ſi ponatur Circus abeſſe ferè mille paſſus à foro? interpoſitis tot ædificijs, & publicis, & priuatis, quod teſtatur Strabo. Fuerunt ergo hæc quatuor loca propinqua, ac ferè contigua. Porta Carmentalis, forum Olitorium, Ædes Apollinis, Circus Flaminius. Erat autem Ædes propinquior Capitolio & muris, quàm Circus; tamen quia extra Vrbem erat, datus eſt interdum in ea Senatus his, qui nondum inire poſſent Vrbem, quod eſſent exercitus Duces, vt infra. Liuius: *L. Aemilio Regillo, qui claſſe Præfectum Antiochi Regis deuicerat, extra Vrbem in Aede Apollinis cùm Senatus datus eſſet*. Idem: *Marcus Fuluius ad Aedem Apollinis in Senatu petijt à Patribus vt æquum cenſerent, & Dijs immortalibus honorem habere iubere, & ſibi triumphum decernere. cum dixiſſet Tribunus ſe interceſſurum: tum ille ait, non fuiſſe ferendum Imperatorem rebus egregiè geſtis, victoremquè exercitum cum præda, ac captiuis ante portas ſtare*. & Cicero: *Senatus ad Apollinis fuit, vt Pompeius adeſſet*. Degebat enim in hortis extra Vrbem; cum Hiſpaniam, & Africam teneret exercitibus, regeretquè per Legatos. Aſcon. *Tum Pompeius Proconſul ad Vrbem erat*. Dion: *Pompeius paulo poſt ad Vrbem venit. Tum circumfuſo præſidio extra Pomœrium ad Theatrum ſenatus eſt habitus*. Nam Theatrum Pompeij, vt poſtea dicam ad Campum nunc Floræ ſitum erat, extra Vrbem. Cum igitur hoc templum Apollinis tam prope Capitolium eſſet; alij collocant, vbi ædes S.Mariæ ſub Capitolio, alij vbi Cœnobium Turris Speculorum. Ego tamen propiùs aliquanto flumen collocarem, cui propinquius erat forum Olitorium.

Lib. 2. ad Q. fra. ep. 5

In Or. pro Milone.

Lib. 40.

Iam vt redeam ad Circum Flaminium, cum ſitus eſſet in pratis Flaminijs, quæ ſub Capitolio, & ſecundùm illi adiuncta mœnia iacebant, etiam ipſe propè Capitolium fuit. Fuluius ætate ſua (ſcripſit autem Clemente Septimo Pontifice Maximo) extitiſſe adhuc formam Circi, & veterum ſedilium ſigna commemorat, atquè in eius cauea erectum Templum S.Catherinæ cognomento ad Funarios; ibi enim, propter loci commoditatem, & areæ longitudinem funes confici ſolebant. Porrò Circi latitudo ſpatium cœpit, quod inter officinas vulgò obſcuras forumque Iudæorum eſt interiectum. Ad eas porrò officinas nuper vidimus, inibi ædificante Cardinali Gimnaſio, refodi ingentes columnarum ſpiras, & ſcapos è Tiburtino lapide, & quadrata ſaxa eximiæ magnitudinis. Summus Circus curuatus in hemicyclum ad plateam vulgò Marganam,

Vbi ſitus eſſet Circus Flaminius

ganam propè Capitolium, pertinens flectebatur ad Ædem S. Angeli in foro Piſcario; Ima pars, vbi Circi carceres, verſus S. Nicolaum cognomento ad Calcarias, & Ædes Ducum Cæſarinorũ. Hęc Circi longitudo.

Onuphrius de circo c. 18.

Referunt historiæ Eccleſiaſticæ, recitaturque inter Breuiarij preces, *Bonifacium Romanum Pontificem Romæ in ſummo Circo S. Michaelis Eccleſiam dedicaſſe III. Kal. Octobris.* Hunc Circum Flaminium eſſe opinor. De hac enim re triplex opinio eſt. Prima eorum qui Circum fuiſſe Neronianum, eique appoſitam volunt Ædem S. Michaelis in Vaticano. Quos confutat Baronius: tum quia ædes illa celſitatem non habet, quam eidem attribuunt auctores: Tum quia eius conditorem, Leonem IV. Pontificem ex antiquo lapide recognoſcit. Altera opinio ipſius Cæſaris Baronij eſt, qui templum à Bonifacio dedicatum ſtatuit in ſumma Adriani mole: recitatque Adonis verba: *Romæ venerabilis etiam Bonifacius Pontifex Eccleſiam S. Michaelis nomine conſtructam dedicauit in ſummitate Circi, cryptatim miro opere altiſſime porrectam; Vnde & idem locus in ſummitate ſua continens Eccleſiam, Inter Nubes, ſitus vocatur.* Hæc verba grauiſſimus auctor accommodat Moli Adriani, ab alio ſcriptore, affini loquutione, *Turri inter Cœlos*, appellatæ; vt eius verticem Templum S. Michaelis inſideret. Idem pro, *Circi*, *Circuli* legendum putat; vt forma molis in orbem ducta declaretur: vel ſi Circum quis velit retinere, ait, illi loco proximum fuiſſe *Circum Domitiæ*, quæ amita Neronis fuit.

Die 8 Maij Eccleſia S. Michaelis in Summo circo Flaminio.

In Annotat. ad Martyr. die 8, Maij, & 29, Septẽb.

Tertia opinio noſtra eſt. Putamus autem in ſummo Circo Flaminio Templum S. Michaelis à Bonifacio fuiſſe dicatum: quod nunc à foro Piſcario dictum in Vrbe vetuſtiſſimum eſt. Poſitus enim templi veteri locorum memoriæ, & ſummo Circo Flaminio ad amuſſim reſpondet. Adonis autem verba *in ſummitate Circi* iuxta Breuiarij narrationem intelligi poſſunt. Summus enim Circus eſt caput Circi, cuius aduerſa pars ima erat, vbi Circi carceres, vnde emittebantur equi: in ſumma vero metæ, ad quas curſum flectebant. Ouidius de capite Circi Flaminij oppoſito carceribus loquens, ait:

Bonifacius Pontifex quod Templum S. Michaelis in ſummo circo dedicauit.

Lib. 6. faſt. *Proſpicit à tergo ſummum breuis area Circum.*

Ædes ergo S. Michaelis dedicata in ſummo Circo, eſt Ædes ſita in extrema Circi parte, quæ in ſemicirculum deſinens circumflectendis curribus apta erat. Quo loco nunc Templum S. Michaelis ſpectatur. Quod ſi Ado ſummitatem pro excelſitate videtur vſurpare (idque ſignificant ea verba, *Eccleſiam conſtructam in ſummitate Circi cryptatim miro opere altiſſimè porrectam:* Et clarius ſequentia. *Vnde & idem locus in ſummitate ſua continens Eccleſiam, inter Nubes, ſitus vocatur*) atque vtrumque intelligit, Caput Circi, & in eo loci altitudinem; hanc quoque noſtro olim templo non defuiſſe probabiliter dicimus. Nam cum olim multa eſſent in Circo Flaminio partim extructa, partim adiuncta Deorum templa, Neptuni, Herculis, Vulcani, Martis, Caſtoris, Iunonis, Dianæ, vt ſuo loco dicam; aliquod ex his eminens è ſedilium gradibus, imminenſque eorum cryptis & fornicibus, aut inter Circi porticus fuiſſe veriſimile eſt: ſicut in Theatris ſupra ſcenam dedicabantur templa.

Illud

Illud ergo inſtauratum refectumque expiauit, dicauitque idem Pontifex qui Pantheon in honorem Beatiſſimæ Virginis, SS. que Martyrum, dedicauit. Dictum porro eſt, Inter nubes, quoniam à terra ſublatum ſupra Circi gradus erat: poſtea vero collapſo penitus Circo, ac veterum molibus, redactum eſt in eam, quam videmus formam, & humiliorem ſitum. Quadrat enim in Romana præſertim opera Poetæ vox:

Tantum æui longinqua valet mutare vetuſtas.

Ita ſane templum, quod ſtatuerat in ſumma arce S. Angeli, deinde in ſubiectam planiciem traductum aſſerit Cardinalis Baronius. Quod ſi Æliæ moli addidere cognomentum *inter Cœlos:* nihil prohibet alterum ædificium propter minorem altitudinem dici, *inter Nubes*. Vt enim nubes Cœlo ſunt inferiores: ita è nubibus deducta appellatio inferiori ædificio congruit; ideoque alterum ab Adriani mole eſſe conficitur, quę eſſe dicebatur *inter Cœlos*. Hæc quidem coniecturis potius, quam rationibus nituntur; ſed in re antiqua vbique agitur coniecturis. Ijſdem tamen elicimus, non eſſe cur apud Adonem, *Circuli*, legamus. Quod ſi ijs verbis Circus Domitiæ intelligitur propinquus ſepulchro Adriani; animaduertere oportet, hunc Circum à monumento Adriani fuiſſe diſiunctum, vt colligi poteſt ex Procopio, qui eum deſcribens non meminit molis Adriani: eoque præterea oſtenditur, quòd Cæſarei Mauſolei religio poſtularet, vt vacuum vndique ſolum relinqueretur. nam quis vnquam ſcripſit illud in ſummo Domitiæ circo fuiſſe conditum? Itaque ſummus Circus, aut ſummitas Circi fabricam ſibi quidem proximam, ſed nihilominus ſeparatam haud recte ſignificat. Deinde ſi in ipſa Adriani mole templum ſitum erat: cur hanc Ado præterijt, & alterum ædificium, in quo templum non erat, nominauit? Cur Circum abſolutè & antonomaſticè dixit, ad ſignificandum Domitiæ Circum rudi opere impolitum, & ignobilem? Quod tamen vſurpatum legimus de Circo Maximo, & Flaminio propter eorum nobilitatem, ac vetuſtatem. *Initio lib. 2. de Bel. Gothico.*

Hæc in re dubia breuiter adduximus. ſi quis ad alias opiniones inclinarit, habet quod in omnem partem expendat.

Multo ante eadem ſcripſeram. cum animaduerti verba Adonis planius explicari poſſe. Eſt ergo illi *ſummitas Circi* pro ſummo Circo. Ibi dedicata eſt Eccleſia *cryptatim miro opere altiſſime porrecta:* ideſt fornicato opere altiſſimoque ſublata. *Ideoque locus in ſummitate ſua continens Eccleſiam, Inter nubes, ſitus vocatur*. Ideoque locus in ſummo Circo, vbi templum eſt, propter fabricam altiſſime fornicatam, Inter Nubes, appellatur. Quo innuitur, illum fornicem Tholi, qui hodie in hemisphærium vbique attollitur, & maxime erigitur, ſimilem fuiſſe. Neque inconſulte *cryptatim* quaſi fornicatim expoſui. Nam quãuis crypta teſtudinem ſubterraneam ſignificet, aliquando tamen propter curuitatem ad quemcumque fornicem videtur poſſe transferri. Sic Cryptoporticus non ſemper ſubterraneam porticum ſignificat, ſed munitam ſepimento parietum. Vt apud Plinium: *Subeſt cryptoporticus ſubterraneæ ſimilis: æſtate incluſo frigore riget.* *Lib. 5. ep. 6*

Cir-

Circum Flaminium extra Vrbem fuiſſe alijs rationibus oſtenditur. Cap. XI.

Templum Bellonæ vbi fuerit.

IN loco à nobis demonſtrato fuiſſe Caput Circi, eumdemque extra Vrbem ſitum, oſtendit etiam Ædes Bellonæ. Huic enim quaſi Duellonæ, ac Deæ bellorum Appius Claudius Ædem extruxit, quam P. Victor ait, *eſſe verſus portam Carmentalem*. Liuius: *Dicitur Appius in medio pugnæ diſcrimine ità precatus: Bellona ſi hodie nobis victoriam duis: aſt ego templum tibi voueo*. Ouidius.

6.faſt.

Dec.1.l.10

Hac ſacrata die tuſco Bellona duello
Dicitur, & Latio proſpera ſemper adeſt.
Appius eſt auctor, Pyrrho qui pace negata,
Multum animo vidit, lumine captus erat.

Lib.35.c.3

Idem Ædem ornauit depictis maiorum Imaginibus. Plinius: *Suorum clypeos in ſacro, vel publico priuatim dicare primus inſtituit Ap. Claudius, qui Conſul cum Seruilio fuit anno Vrbis CCLIX. Poſuit enim in Bellonæ Aede maiores ſuos, placuitque in excelſo ſpectari; & titulos honorum legi*. Quo loco perſpicuum in codice mendum eſt. Appius enim Claudius, & P.Seruilius, non multo poſt exactos Reges, illo ipſo anno, quo mortuus eſt Tarquinius ſuperbus Conſules fuere. Neque ille Appius Claudius Ædem Bellonæ vouit ſed alter cognomento Craſſus, qui fuit Conſul cum L.Volumnio, anno Vrbis CCCCLVII. & poſtea cæcus eſt dictus. Hæc conſtant ex Liuio, & Ouidio. Itaque locus Plinij corrigendus. Pergit porrò Ouidius:

Proſpicit à tergo ſummum breuis area Circum,
Eſt vbi non paruæ parua columna notæ.
Hinc ſolet haſta manu belli prænuncia mitti
In regem, & gentes, cum placet arma capi.
Altera pars Circi cuſtode ſub Hercule tuta eſt.
Quod Deus Euboico carmine munus habet.

Columna Bellica.

Ex his liquet inter templum Bellonæ & Circum ſolum fuiſſe breuem aream interiectam, in qua eſſet Columna bellica. An vero Circus eſſet à tergo templi, vt Ouidij verba videntur indicare, dubium eſt, nam Sext. Pompeius ante Templum Bellonæ collocat *Columnam bellicam*. P.Victor in regione nona ait, *ante hanc Aedem eſſe columnam indicem belli inferendi*. Sic enim, vt alios omittam: Dion de M.Antonino: *Cumquè hæc dixiſſet*, inquit, *haſtam cruentam, iuxtà Bellonæ templum in hoſticum contorſit*. Ad Ouidium autem exponendum, nam Interpretes non ſatisfaciunt; aio, *à tergo*, coniungendum eſſe cum *Circo*, non autem cum *templo*; vt ſit ſenſus: Area breuis ſummum Circum proſpicit, à tergo ipſius. Nam cum ibi eſſet pars Circi, quæ ad metas hemicycli

Lib.61.

for-

formam efficit, atque externis muris aream attingeret; rectè area ponitur à tergo Circi. pars enim Circenſis fabricæ huic aduerſa, eſt anterior, vbi ſunt Carceres & initia curſus. Templum igitur Bellonæ breui area à circo Flaminio diſcretum fuit. Cuius germanus locus ſi quæritur, fuit inter Palatium Sabellorum Theatro Marcelli ſuperimpoſitum, *Dec.3.l.8.*
& Ædem S.Angeli in Foro Piſcario: ſed nihilominus extra Vrbem. Liuius: *P. Scipioni, Senatu extra Vrbem dato in Aede Bellonæ*. Plutarchus: *Venienti Senatus extra Vrbem datus eſt in Aede Bellonæ*. Idem Liuius: *Senatus Marcello ad Aedem Bellonæ datus eſt, poſtulauit, vt triumphanti Vrbem inire liceret.* Idem: *L.Furius Senatum in Aede Bellonæ habuit, expoſitiſquè rebus geſtis, vt triumphanti ſibi in Vrbem inuehi liceret, petit*. Idem: *Macedones deducti extra Vrbem in Villam publicam, ibiquè ijs locus, & lautia præbita, & ad Aedem Bellonæ Senatus eſt habitus*. Idem: *Cn.Manlius Proconſul Romam venit, cui cum Senatus ad Aedem Bellonæ datus eſſet, & ipſe poſtulaſſet, vt ſibi triumphanti Vrbem inuehi liceret*. Idem: *Manlio poſtulanti ab Senatu in Aede Bellonæ triumphum*. P.Victor *Tertium Senatulum* memorat *citra ædem Bellonæ in Circo Flaminio vbi dabatur Senatus legatis, quos in Vrbem admittere nolebant*. Denique vt monet Vitruuius, *Templum Martis extra Vrbem collocatur* (more videlicet antiquorum) *ne ſit inter ciues belligera diſſenſio*. quæ ratio & Bellonæ templa extrà collocari probat. Neque vacat hic aut Blondum, aut Interpretes Ouidij refellere, qui Bellonæ hanc ædem, & Columnam bellicam ad Circum Maximum, nempe in media fere Vrbe collocant: errant enim in Circo; & cùm vna Aedes Bellonæ, vt vidimus, extra Vrbem fuerit, aliam opinor, proferre non poſſunt.

In vita Scipionis. Dec.3.l.6. Dec.4.l.1. Dec.4.l.8. Lib.9. Lib.1, c.7. Inſt. Rom. lib.3.

Hæc, quibus fines Circo Flaminio circumſcripſimus, probant etiam Circum fuiſſe extra Vrbem. Si enim Aedes Apollinis, & Bellonæ extra Vrbem fuerunt, multo magis Circus paulo remotior ab Vrbe. Sed tamen alia clariora ſuperſunt. Varro idcircò ait hunc appellatum fuiſſe Circum, *quòd ibi quoque ludis Tauricis Equi circum metas currunt*. *Inſtituti autem Taurici ludi*, inquit Feſtus *Dijs inferis regnante Superbo Tarquinio cum magna incidiſſet peſtilentia in mulieres grauidas, quæ facta fuerat ex taurorum carne diu vendita populo. Ob id Taurici ludi fiunt in Circo Flaminio, ne intra muros euocentur Dij manes.*

Circus Flaminius extra Vrbem.

Præterea duæ leges, ac Romana inſtituta id clarè demonſtrant, quæ ſpectabant ad Imperatores habentes ſub ſignis exercitum: vel triumphaturos. Neutri enim poterant Vrbem ingredi; qui tamen leguntur fuiſſe in Circo Flaminio. Meminit harum legum Plutarchus in vita Pompeij, & Cæſaris *Non interfuit*, inquit, *Senatui Pompeius*; οἱ γὰρ ἄρχοντες στρατοπέδων εἰς τὴν πόλιν οὐκ εἰσίασι *Imperatores enim exercituum in Vrbem non ingrediuntur*. Pompeius autem Africam, & Hiſpaniam tunc ſuis exercitibus tenebat. Aſconius: *Horum magna pars tabellas laudauerunt, quia aberant; inter quos Pompeius quoque: nam quòd erat Proconſul, extra Vrbem morabatur.* Ibidem Plutarchus: ἐπεὶ δὲ ὁ νόμος οὐκ

Duces exercituum nõ poterãt ingredi Vrbẽ. In vita Põpeij. In orat.pro M.Scauro.

ἤα πρὸ τοῦ θριάμβου παρελθεῖν εἰς τὴν πόλιν *Quãdo autem Lex non ſinebat ante triumphum ingredi Ciuitatem*. Idem referens Cæſarem è Luſitania redijſſe victorem, vt triumphum ſimul, & Conſulatum peteret, ἐπεὶ δὲ inquit, τοὺς μὲν μνωμένους θρίαμβον ἔξω διατρίβειν ἔδει, τοὺς δὲ μετιόντας ὑπατείαν παρόντας ἐνὶ τῇ πόλει τοῦτο πράττειν, ἐν τοιαύτῃ γεγονὼς ἀντινομίᾳ. *quia vero triumphum poſtulantibus extrà manere neceſſe erat: petentibus autem Conſulatum præſentes in Vrbe negotium agere; in hac legum contrarietate (conſtitutus petijt à Senatu, vt ſui abſentis ratio haberetur)* Quod cùm impetrare non poſſet τὸν θρίαμβον ἀφεὶς ὁ καῖσαρ ἔχεσθαι τῆς ὑπατείας, καὶ παρελθὼν εὐθὺς, *dimittens triumphum Cæſar inſiſtere Conſulatui, & confeſtim in Vrbem ingreſſus (actionem ſuſcepit)* Valerius: *Is cum in concione extra Vrbem more maiorum ante triumphi diem, ordinem actorum ſuorum commemoraret*. Meminit & Dion eius legis, quæ vetaret Duces Vrbem inire ait enim: ἐξεστράτευτο γὰρ, καὶ οὐκ ἦν οἱ ὅσιον μὴ οὐ τὰ καθήκοντα ἐπὶ τοῖς κατεργασμένοις πρὸ αὐτοῦ τὴν εἴσω τοῦ πωμηρίου ἔσοδον ἐπιτελέσαι. quod ſic vertunt. *Qui cum exercitu, Vrbe profectus, neque fas ei erat intra pomœrium intrare, cum ea, quæ ante id fieri inſtituta maiorum iubent, nondum perfeciſſet*. Vel dicas: *profectus enim erat cum exercitu, neque erat illi fas non facere conuenientia pro rebus geſtis ob ingreſſum in pomœrium*. Meminit & Appianus de Cæſare item loquens ambigente, peteret ne triumphum, an Conſulatum; εἰσελθόντι δὲ οὐκ ἦν ἔτι τὸν θρίαμβον ἐπανελθεῖν *Vrbem enim ingredienti non erat rurſus redire ad triumphum*. Ideò M.Tullius: *Mihi*, inquit, *valde placet de triumpho nos moliri aliquid, extra Vrbem eſſe cum iuſtiſſima cauſa*. Dion: *Tiberius Kal. Ianuarij quibus conſulatum inibat cum Cn.Piſone in Octauij Curiam* (hæc enim erat extra pomœrium) *conuocato Senatu fanum Concordiæ ſibi parari iuſſit, vt ſuo id, & Druſi nomine inſcriberet, ac deinde triumphauit*.

In vita Cæſaris, quod & Dio, teſtat. Lib.37.

Petentes Conſulatũ debebãt eſſe in Vrbe.

De l.Paulo

Lib.55.

Lib.2. bell. ciuil.

L.7. epi. ad Atticum.

Lib.55. de Tiberio.

Hæ leges quando, & à quo latæ fuerint, mihi referre in promptu non eſt. Sed illis manifeſtè cauebatur ſecuritati Reipublicæ; ne rebus vrbanis arma miſcerentur: atque vt beneficia, magiſtratus, triumphi peterentur à ciuibus, non per vim raperentur, Tulit quidem Pompeius tertio conſulatu, vt nemini liceret abſenti conſulatum petere, præterquam Cæſari, vt Dion, & Appianus tradunt; nec tamen Cæſar, cùm per legatos peteret, impetrauit. & multo ante lex vigebat. Ij autem, quibus decretum erat Imperium, in Vrbem ingreſſi, illo ex lege priuabantur. Nam *Proconſul portam Romæ ingreſſus deponit Imperium* ff. l.11. off.Proc. tit.16. l. Procon. Itaque *à Senatu decretum eſt, vt Q.Fuluio ne minueretur Imperium, ſi in Vrbem veniſſet*. Vt *Paulo Anicio, & Cn. Octauio ex bello Macedonico cum victoria redeuntibus, quo die Vrbem triumphantes inueherentur*, auctore Liuio, *Imperium eſſet*. Poſtea verò *à Senatu decretum eſt*, quod refert Dion: *vt Auguſtus proconſulare Impe-*

Lib.40.

Lib. 2. de bell.ciuil.

Lib. 26. & 45.

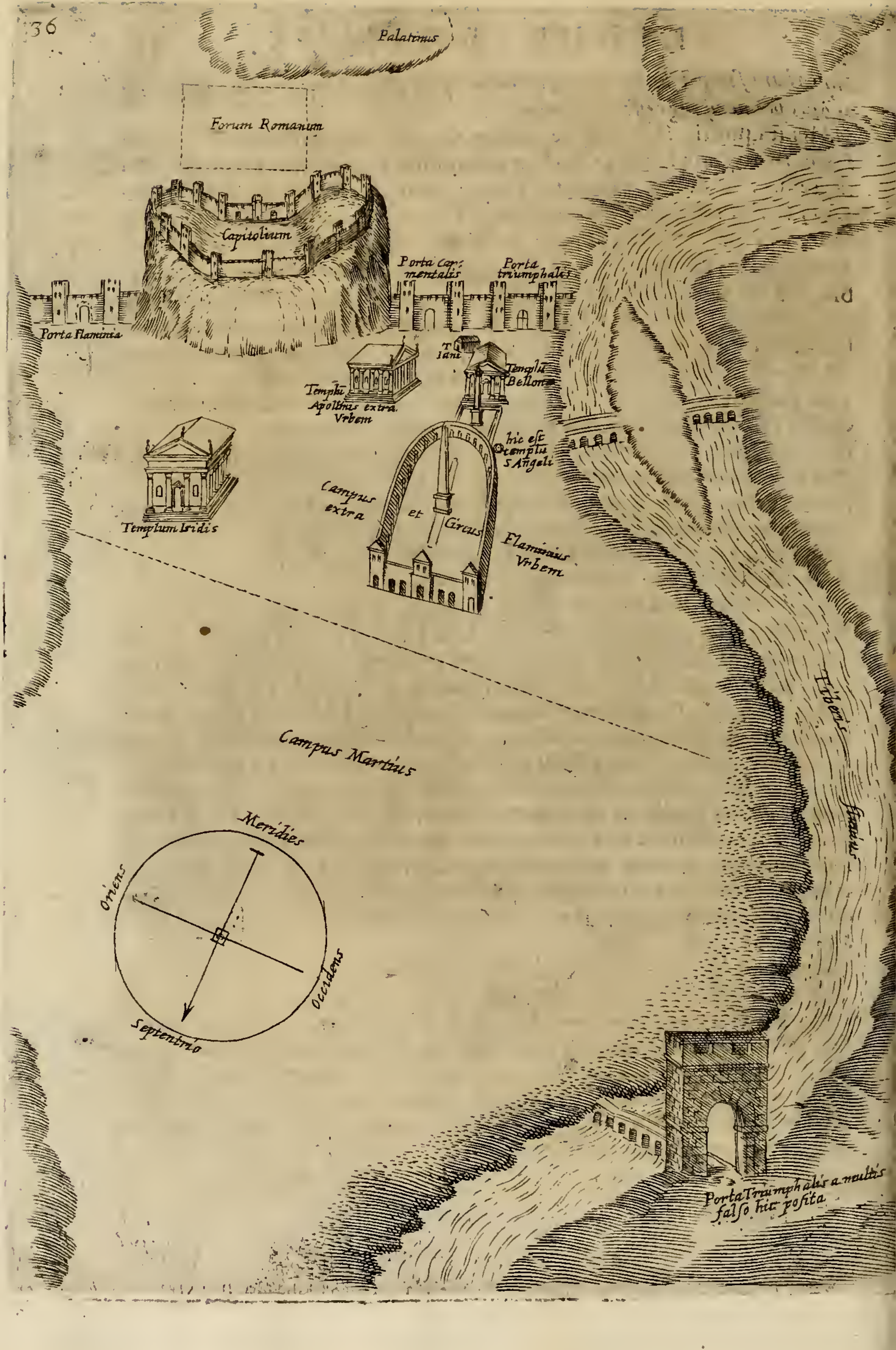
Imperium ſemper haberet, neque id ἐν τῇ εἰσόδῳ τῇ εἴσω τοῦ πωμηρίου. *In quouis pomœrij ingreſſu deponeret*. Lib. 53.

His ita poſitis, clariſſimè deducitur, Circum Flaminium extra Vrbem fuiſſe. In eo enim multi ex his fuerunt, quibus prohibitus erat in Vrbem ingreſſus. Sic enim, vt teſtatur Dion: *Mortuo Druſo, & Romam delato, habita eſt in foro eius laudatio à Tiberio*: ſed *ab Auguſto*, qui *cum exercitu Vrbe profectus, neque fas ei erat intra pomœrium intrare*, ἐν φλαμινίῳ ἱπποδρόμῳ *in Circo, ſiue hippodromo Flaminio* extra muros Vrbis. Sic Cicero exprobat Clodio Tribuno plebis, quod in Circo Flaminio productis Conſulibus Piſone, & Gabinio infeſtam ſibi concionem habuerit. Cauſa fuit, vt etiam Cæſar adeſſet, qui ſuperiore anno Conſul Prouinciam Galliam cum exercitu regendam acceperat: necdum in eam profectus, extra Vrbem morabatur, & in ea cauſa aduerſabatur Ciceroni. *Erat*, inquit Cicero, *ad portas, erat cum Imperio: erat in Italia eius exercitus*. Igitur vt narrat Dion, eius cauſa Clodius concionem ἔξω τοῦ τείχους *extra mœnia conuocauerat*, vt Cæſarem legis ſuæ approbatorem haberet. Valerius, & Horatius Coſſ. vt ſupra dixi, petituri triumphum Senatum primo in Campum Martium, deinde in prata Flaminia propinquiora, & Circum Apollinarem vocarunt. Marcellus, qui aduerſus Annibalem habebat exercitum, teſte Liuio, & Plutarcho, accuſatus à Bibulo Tribuno Plebis Romam venit. Actum de Imperio Marcelli in Circo Flaminio eſt, nam intra muros eſſe non poterat. Idem Liuius de Fuluio loquens, qui de Ætolis triumphauit: *Multos*, inquit, *eo die priuſquam in Vrbem inueheretur, in Circo Flaminio Tribunos Præfectos, Equites, Centuriones Romanos ſocioſque donis militaribus donauit*. Hunc cum alijs nonnullis locum affert Onuphrius, quibus probatur Circum Flaminium extra Vrbem fuiſſe: tum conſtituens eius fines noſtris ſupra deſignatis conſentientes; *longitudo*, inquit *ab area domus Marganiæ, vbi in hemicycli formam deſinebat*. Qui ergo dixerat cum Liuio Circum Flaminium extra Vrbem eſſe; quomodo vltra Circum vſque ad Palatium Farneſianum, & Circum Agonalem mœnia Romana producit? cum præſertim ille ætate Regum talem murorum circuitum definiat. Quę duo ſino dubio pugnant inter ſe. In eodem Circi ambitu Fuluius, qui vidit, non diſſentit.

Multi, qui nō poterāt Vrbem ingredi, fuerunt in Circo Flaminio. Lib. 55. *In or. poſt reditum in Senatu, & pro Sextio.* Lib. 38. Dec. 3. l. 7. *In vita Marcelli.* Lib. 39. *De lud. Circenſ. t. 1. cap. 8.*

Atque ex his omnibus, quæ fuſius euoluimus, perſpicue concluditur: Vrbem, eiuſque mœnia Arci romanæ impoſita vltra Capitolium, verſus Campum Martium non proceſſiſſe. Poſtremo eſt adnotandum, quod refert Dionyſis, *æuo ipſius murum Vrbis vix fuiſſe perſcrutabilem propter ædes complectentes eum vndique. Seruaſſe quidem multis in locis veſtigia quædam ſtructuræ veteris*. Hoc fiebat, priuatis commodis publicas maiorum religiones obruentibus; ſciebatur tamen extra portam Carmentalem non produci pomœrium.

Mœnia in Vrbe vix cognoſci poterant. Lib. 4.

Palatinus
Forum Romanum
Capitolium
Porta car-
mentalis
Porta
triumphalis
Porta Flaminia
T
Iani
Templu
Bellone
Templu
Apollinis extra
Vrbem
hic eſt
templu
S Angeli
Templum Iridis
Campus
extra
et
Circus
Flaminius
Vrbem
Campus Martius
Tiberis
fluuius
Meridies
Oriens
Occidens
Septentrio
Porta Triumphalis a multis
falſo hic poſita

Quid Sylla, & Iulius Cæſar Dictatores Vrbi adiecerint. Cap. XII.

MOS erat à Romanis Regibus deductus, vt ij Vrbem augerēt, qui Imperium propagaſſent; quaſi cum Imperij corpore deberet etiam caput Roma creſcere. Nec tamen (poſt Reges) Duces Romani, vt ait Tacitus, *quamquam magnis nationibus ſubactis Ius proferendi pomœrij vſurparunt, niſi L. Sylla, & D. Auguſtus*. Cæterum Dionyſius, qui Auguſto iam principatum tenente ſcripſit, ait, *poſt Reges vlterius non proceſſiſſe Vrbis ambitum, religionibus, vt fertur, non permittentibus*. Quod ſi velit ad ſua vſque tempora pomœrium, ne à Sylla, quidem, cuius Dictatura Actiacam victoriam annos plus quinquaginta præceſſit, fuiſſe mutatum; ego illi non aſſentior. Taciti enim auctoritatem, & Gellij, qui idem ſcripſit, pluris facio. Veriùs autem Sylla titulum proferendi pomœrij, vt ait Gellius, quæſiuit quàm habuit. Ille enim territorium populi Romani de hoſtibus ante occupatum recuperauit, non auxit. Ius enim Vrbis dilatandæ habebat, vt idem Gellius, *qui Populum Romanum agro de hoſtibus capto auxerat*. Magis ambiguum eſt, qua parte muros produxerit. Onuphrius: *Syllam*, inquit, *eam Vrbis partem, quæ eſt verſus hortos Saluſtianos, portaſquè Collinam, & Viminalem ampliaſſe crederem*. & paulo poſt, *liquet murorum ambitum, qui eſt à Collina ad Capenam, & muros protractos fuiſſe vel à Sylla, vel à Iulio, aut Auguſto Cæſare. Nam ante Syllæ tempora, mœnia Vrbis aggerem Tarquinij non excedebant.* Hic cum aliqua ſint probabilia; quod tamen putat murorum ambitum vltra aggerem Tarquinij, vel à Sylla, vel à Iulio, aut Auguſto Cæſare fuiſſe protractum, eſt contra Plinium. Qui cum ſcripſerit Principe Veſpaſiano, nempè centum quinquaginta amplius annos à Sylla Dictatore, ſcribit tamen; vt ſupra dixi: *Clauditur Roma ab Oriente aggere Tarquinij Superbi*: iſque à porta Collina Eſquilinam vſque tendebat. Eorum igitur nemo vltra aggerem muros ædificauit. Probabile autem eſt; Syllam ad portam Collinam produxiſſe pomœrium; quamquam nullum huius rei veſtigium, mihi ſaltem notum ſit apud veteres auctores. Ideo autem in hoc potiſſimum inclinauit, quod fortè ibi Vrbem non munitam animaduertit, cùm bello Mariano à Samnitibus Theleſino duce, qui ad Collinam caſtra poſuerat, & ſiniſtrum Syllæ cornu fuderat, pœne capta fuerit. Quare Lucanus:

Aut Collina tulit ſtratas quot porta cateruas,
Tunc cum pœne caput Mundi, rerumquè poteſtas,
Mutauit tranſlata locum: Romanaquè Samnis
Vltra Caudinas ſperauit vulnera Furcas.

Sylla ergo, ſiue vt muniret Vrbem, ſiue vt ibi victoriæ monimentum po-

Qui imperium propagaſſēt, Vrbē augere poterant.

L.12. Ann.

L.13. c.14.

Lib. 3. c.5.

Sylla qua parte Vrbē auxerit.

Lib. 2.

neret, vbi hoſtem vicerat, muros ad Collinam perduxit; vt porta, vbi eſt ſita, locaretur: & muri vallem S. Suſannæ templo ſubiectam, hortoſque adiacentes, vbi & Horti quondam Saluſtiani, complecterentur: conuerſique ad portam Pincianam ſeu Collatinam, excluderent collem Hortorum, vbi nunc Templum Sanctiſſimæ Trinitatis, cognomento in Montibus.

Qui Vrbis pomœrium auxerint. Quod ſpectat ad Iulium Cæſarem, Gellius loco ſupra laudato. *Nec poſtea,* inquit, *Diuus Iulius cum pomœrium proferret, intra effatos Vrbis fines incluſerit.* Dion: *leges*, inquit, *præterea Cæſar tulit, p mœriumquè auxit.* Quod deinde repetit in oratione, quam in Cæſaris funere habuit Antonius Conſul. Dionyſius vero Syllam, & Cæſarem videtur omiſiſſe. Tacitus Syllæ, Auguſti, & Claudij meminit, Cæſarem reliquit. Seneca ex quodam referente narrat, *Syllam vltimum Romanorum protuliſſe pomœrium, quod numquam prouinciali, ſed Italico agro acquiſito mos proferre apud antiquos fuit.* Hic ergo omnes poſt Syllam excludebat. At contra Vopiſcus in vita Aureliani: *pomœrio*, inquit, *nemini Principum licet addere, niſi ei, qui agri barbarici aliqua parte Romanam Rempublicam locupletauerit. Addidit autem Auguſtus, addidit Traianus, addidit Nero, ſub quo Pontus Polemoniacus, & Alpes Cottiæ Romano nomini tributæ.* Hic vero auctor Syllæ, Cæſaris, & Claudij non meminit. Suetonius rem adeò inſignem in omnibus ſuppreſſit. Quare cum tanta ſcriptorum varietate conſentit, qui vnum fortè non ſentiet.

Lib. 43.

De breuit. vitæ c. 14.

De Iulio Cæſare M. Tullius ad Atticum ſic ſcribit: *ſed caſu ſermo à Capitone de Vrbe augenda. A ponte Miluio Tiberim duci ſecundum montes Vaticanos. Campum Martium coædificari: illum autem campum Vaticanum fieri quaſi Martium Campum.* Et paulo poſt. *Iſta lex perferetur, vult enim Cæſar.* Voluit ergo Cæſar Vrbi addere Campum Martium. Sed quia in eo comitia fiebant ad creandos magiſtratus, quæ neceſſe erat fieri extra Vrbem; ea in Campum Vaticanum Tiberi à Martio diuiſum transferre cogitauit: atque, vt ij duo Campi coniungerentur, Tiberim dextrorſum deriuare, vt allueret montes Vaticanos; nempè vbi Villa Farneſiana eſt, tum montis vulgo Marij cliuus, tum Ædes Pontificię, tum Sancti Onuphrij, tum Sancti Petri in Ianiculo templa, & Cœnobia. Sic enim repleto, obturatoque alueo Tiberino, laxatus ager Vaticanus, & Martio finitimus Comitijs relinquebatur. Verum hoc Cæſar morte præuentus facere non potuit, nec dum Tiberis mutauit alueum. Conſtat autem ex Epiſtolis ſuperioribus Ciceronis, Cæſarem nihil egiſſe; ibi enim dicitur iturus in Parthos. Atqui cum ab Vrbe ad Parthicum bellum profecturus eſſet, occiſus eſt: nondum ſcilicet lata lege augendæ Vrbis: & Martius Campus diù remanſit extra Vrbem; immò & Campus, in quo erat Circus Flaminius, vt ſupra vidimus. At Cæſar alio in loco muros produxit? Hoc quidem mihi, & puto, alteri non conſtat. Certè Tacitus eos recenſebat qui pomœrium protulerant, cur ergo magno hiſtorię lapſu Cæſarem omiſit? Non ſciebat ſcriptor accuratiſſimus? Cognouerat de Sylla antiquiore, de Cæſare nihil audiuerat? Crediderim potius, quidquid

Lib. 13. epi. ad Att. epi. 13.

ſcri-

ſcribant Gellius, & Dion, Cæſarem non auxiſſe, ſed augerė Vrbem vo- *Iulius Cæ-*
luiſſe. Fauet Suetonius. *Nam* inquit, *de ornanda, inſtruendaque Vrbe* *ſar Vrbem*
plura, ac maiora in dies deſtinabat. Talia agentem, atque meditantem *non auxit.*
mors præuenit. *In Vita Cæſ cap. 24.*

Quid Auguſtus, & Claudius adiecerint. Cap. XIIII.

DION: *Auguſtus*, inquit, *pomœrij quoque terminos* *Lib. 15.*
protulit. Tacitus, & Vopiſcus locis ante laudatis
teſtantur Auguſtum protuliſſe pomœrium. Et vete-
rum lapidum inſcriptiones. Hanc ante adduximus.

C. MARCIVS. L. F. L. N. CENSORINVS.
ET. C. ASINIVS. C. F. GALLVS. COS.
EX. S. C. FIN. POMER. TERMIN.

Hi fuere Conſules anno Vrbis DCCXLVI. ſex an-
nos ante Chriſtum natum. Alia quoque Cippi inſcriptio ſic habet.

IMP. CÆSAR. DIVI F. AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS TRIBVNIC. POTEST. XVII
EX S. C. TERMINAVIT
R. R. PROX. CIPP. PED. CLXI

Nec tamen conſtat qua parte protulerit. Mihi probabile eſt, iuxta
aggerem Tarquinij, à porta Eſquilina, nunc Sancti Laurentij, verſus
portam Labicanam, nunc Maiorem, & Cœlium montem mœnia dila-
taſſe. Argumento eſt, quòd, cùm in Campo Eſquilino, extra Vrbem
plebs humaretur, vnde Populus Romanus odoris, ac cœli grauitate la-
borabat, Auguſtus locum repurgauit, Vrbemquė ædificijs auxit, orna- *Vbi Augu-*
uitque. Puticuli ante, locus appellatus, quod vetuſtiſſimum genus ſepul- *ſtus Vrbem*
turæ in puteis fuerit: & dicti *puticuli, quia ibi cadauera putreſcerent*, vt *auxerit.*
ait Feſtus. Horat. *Sat. 8. l. 1.*

Huc prius anguſtis eiecta cadauera cellis
Conſeruus vili portanda locabat in arca;
Hoc miſeræ plebi ſtabat commune ſepulchrum
Pantalabo ſcurræ, Nomentanoque nepoti.

Cum Patritij, & Nobiles, nonnullis duntaxat exceptis, cremarentur, *Lib. 2. c. 54*
teſte Plinio: collectique è buſto cineres vrnis, tumuliſque conderentur.
Campus ergo ille fuit extra Vrbem, cum in ea non liceret mortuos ſepe-
lire. Poſtea vero quàm amota ſunt ſepulchra, receptuſque intra Vrbis
ambitum campus, loci amœnitatem, tectorumquė frequentiam ſequuta
eſt noua Cœli ſalubritas. Horatius ibidem.

Nunc licet Eſquilijs habitare ſalubribus, atque
Aggere in aprico ſpatiari, quo modò triſtes
Albis informem ſpectabant oſſibus agrum.

At præter cætera, quæ ibi ſtructa ſunt, hortos Mecœnas fecit, turrim-
que nobilem, quæ Mecœnatiana eſt dicta, erexit. De hortis videtur

loqui eodem in loco Horatius.

Aſt importunas volucres in vertice arundo
Terret fixa, vetatque nouis conſidere in hortis.

L.3.Od 29. De Turri idem: *Faſtidioſam deſere copiam, &*
Molem propinquam nubibus arduis.

Hęc noſtra coniectura auctæ Vrbis in Eſquilijs etſi non plane eſt inutilis, rem tamen clarè non conficit. Sed in re incerta alij certiora proferant.

Poſt Auguſtum, terminos Vrbis ſeptuaginta circiter poſt annis auxit Claudius. *Et quos tum Claudius terminos poſuerit facilè cognoſcitur, &* L.12. Ann. *publicis actis perſcriptum*, ſcripſit Tacitus. Quia tamen Gellius clarius tradidit, vt ſupra dixi, *Auentinum extra pomœrium excluſum, pòſt auctore D.Claudio receptum, & intra pomœrij fines obſeruatum*; ibi tantum Pomœrium protuliſſe Claudius dicendus eſt, vt à porta Capena, nunc Sancti Sebaſtiani, vſque ad Tiberim mœnia deduxerit: & portam Trigeminam, nunc Sancti Pauli, ad eum, vbi hodieque ſita eſt, locum tranſtulerit; cùm ante cis Auentinum fuerit, vbi nunc templum Sanctæ Mariæ L.1.Dec.5. cognomento in Coſmedin, ſiue ad ſcholam Græcam. Id probat Liuius: Lib.4.c.7. *Cenſores extra eamdem portam Trigeminam, in Auentinum, porticum* L.Flor.l.3. c.15. et Plutarch. in vi.Gracch. *ſilice ſtrauerunt*. Et Valerius, vbi de C.Graccho ſermo eſt: *Is fugiens vim Opimij Conſulis, ſe ex Capitolio receperat in Auentinum, in ipſum Dianæ Templum. Mox ſuperuenientibus armatis ex eo loco pulſus vt flumen ponte Sublicio traijceret, fugit cum duobus amicis. Quorum Pompeius, quo is* Gracchus *facilius euaderet, concitatum ſequentium agmen in porta Trigemina aliquandiu acerrima pugna inhibuit*. Erat ergo cis Auentinum hæc porta, quò veniebat C.Gracchus, ſicuti, & pons Sublicius prope locum, vbi nunc pons S. Mariæ cognomento. Verum adiecto Auentino verius Roma ſeptem vna ſibi muro circumdedit arces. Veterem Claudij inſcriptionem Pomœrium prolatantis ſupra adductam repetimus

TI. CLAVDIVS DRVSI F. CAISAR
AVG. GERMANICVS PONT. MAX. TRIB. POT. VIIII.
IMP. XVI. COS. IIII. CENSOR. P. P.
AVCTIS POPVLI ROMANI FINIBVS.
POMERIVM AMPLIAVIT. TERMINAVITQ.

Quid alij Cæſares Vrbi addiderint. Cap. XIV.

CLAVDIO ſucceſſit Nero, qui teſte Vopiſco, auxit Vrbem. Conſtat quidem, Neronem voluiſſe augere Vrbem, vel potiùs mutare, vt ait Suetonius. In eius vita cap. 16. *Deſtinarat*, inquit, *Hoſtia tenus mœnia promouere, atque inde foſſa mare veteri Vrbi inducere, & Romam* Cap 55. *Neropolim nuncupare*: ſicuti menſem *Aprilem Neroneum* appellauerat. Lib.15.Annal. Tacitus: *Incenſa Vrbe, videbatur Nero condendæ Vrbis nouæ, & cognomento ſuo appellandæ gloriam quærere. Nam domus meliore forma reſtitutæ: la-*

xatæ, directaque viæ, additæ porticus, quæ frontem inſularum, domorumque protegerent. Itaque renouatam Vrbem à Nerone hi auctores non auctam eſſe volunt. Si audimus Flauium Vopiſcum, non modo renouauit, ſed etiam auxit: at quo loco, incertum. *Nero Vrbē non auget.*

Nonus à Nerone, trigeſimo primo poſt anno regnauit Traianus; qui & à Vopiſco dicitur mœnia dilataſſe. Veriſimile eſt in hac Romana planicie Traianum Vrbem auxiſſe, Dacia ſubacta. Nam cum Forum ſuum effoſſa quoquouerſus terra, & complanato Quirinali cliuo extruxerit, credibile eſt muros à Colle hortulorum per Forum Columnæ ad Tiberim duxiſſe; vt Campus Martius extrà relinqueretur. quamquam hac de re libenter alios audirem, quàm ipſe audiri mallem. *Traianus auget Vrbē*

Poſt Traianum nullus Romanorum Principum vſque ad Aurelianum pomœrium protuliſſe legitur. De Aureliano ſic Vopiſcus. *His actis adhibito conſilio Senatus, muros Vrbis Romæ dilatauit, nec tamen pomœrio addidit eo tempore, ſed poſtea.* nam confectis maximis bellis, & pacato terrarum Orbe, cum triumphans redijſſet ad Vrbem, tum demum, vt idem ait, *Muros, Vrbis Romæ ſic ampliauit, vt quinquaginta prope millia murorum eius ambitus teneant.* At qua ex parte tantum ſpatij adiecit? De ſpatio, & verbis Vopiſci dicam infra. Nunc aio cum Onuphrio, incluſum fuiſſe pomœrio Campum Martium. Itaque à porta Collatina per longitudinem collis Hortorum muros deduxit, tum ad Tiberim eo in loco flexit vbi murum obliquum hodieque conſpicimus. Nec placet quod Zoſimus narrat, ab Aureliano inchoatos, à ſucceſſore Tacito muros fuiſſe perfectos. Quid enim fecit, qui nec viuere potuit niſi ſex menſes in Imperio? Et, vt ait Vopiſcus, *propter breuitatem temporum nihil magnum geſſit.* Qui ſanè auctor non omiſiſſet, ſi tantum opus de illo Cæſare referendum habuiſſet. Quamuis autem Aurelianus mœnibus Campum cinxerit; remanſiſſe tamen in eo vacuam herbidamquè planiciem ſupra memorauimus, idoneam habendis concionibus ad Populum Romanum, cum Auguſti crearentur, aut alia ſe præberet occaſio. *In eius vita.* *Aurelianus Vrbem auget.*

Caſtra Prætoria vbi fuerint, & quomodo Vrbem auxerint. Cap. XV.

CASTRA Vrbi adiecta extruxit Tiberius monitu, ambituque Ælij Seiani cohortibus prætorijs Præfecti. De eo Tacitus: *Vim Præfecturæ modicam antea intendit, diſperſas per Vrbem cohortes vna in Caſtra conducendo, vt ſimul imperia acciperent, numeroquè, & robore, & viſu inter ſe fiducia ipſis, in cœteros metus crederetur. Prætendebat laſciuire militem diductum: ſiquid ſubitum ingruat, maiore auxilio pariter ſubueniri, & ſeuerius acturos, ſi vallum ſtatuatur procul Vrbis illecebris.* Durarunt Caſtra vſque ad Conſtantinum: eumque Caſtro- *Lib. 4. Ann*

ſtro-

ſtrorum ſpatium Vrbi addidiſſe indicat Zoſimus his verbis: *Prætorianis*
Lib.2.Hiſt *militibus è medio ſublatis* (nam Maxentio fauerant) *& Caſtellis, ſeu Caſtris dirutis, in quibus eſſe conſueuerant*. Ex quo quidem loco perſpicue non infertur, quod ait Onuphrius: Zoſimi teſtimonio, Conſtantinum Vrbi Caſtra addidiſſe; conijcitur tamen ex ſitu, & forma murorum ad
Caſtra vbi fuerint. portam Viminalem. Sunt enim ibi mœnia vltra reliquos muros quadrata; quam formam vallo, foſſaquè munitam Romani vſurpabant in Caſtris. Et quæ ab ea porta nunc Pia, ad Portam Exquilinam, nunc Sancti Laurentij, rectà ducerentur, interiecta extrinſecus, & angulis inciſa ſtructura, proijciuntur ac protendantur vlterius. Quamquam iniuria
In Comm. Taciti l.4. Cap.48. temporum, & hominum incuria multa vitiauit, mutauitque. Et vero ibi fuiſſe Caſtra militum Prætorianorum cum Onuphrius de ijs agens, & Lipſius tradunt, & communiter Antiquarij (quamquam alij perperam attribuant Diocletiani militibus, quaſi non & alijs tribuenda ſint) tum Suetonius oſtendit in vita Neronis. Vbi refert, iturum Neronem *in Suburbanum inter Salariam, & Numentanam viam circa quartum milliarium*, equum inſcendiſſe, & audiuiſſe *ex proximis Caſtris clamorem militum, & ſibi aduerſa, & Galbæ proſpera ominantium*. Erant ergo viæ proxima, quà Nero vehebatur, ſeu Numentanæ, quod veroſimilius eſt, ſeu Salariæ. Porro aliquo interuallo fuiſſe ab vrbe ſecreta indicare
Lib.7. videbatur Herodianus, niſi aliud nos Græcus codex monuiſſet. *Milites*, inquit, *erumpunt patentibus* Caſtrorum *portis, congreſſuquè multitudinem fugientem in Vrbem vſque perſequuntur*. At Græca ſic habent: οἱ δὲ ϛρατιῶται τὰς πύλας ἀνοίξαντες ἐπεξῆλθον, μάχης τε καρτερᾶς γινομένης, καὶ φυγῆς τῶν δημοτῶν, ἐπὶ πολὺ τῆς πόλεως διώκοντες οἱ ϛρατιῶται προὐχώρησαν. *Milites autem apertis foribus eruperunt, factaque aſpera pugna, & fuga popularium, ad multum Ciuitatis perſequentes proceſſerunt*. Aliud ergo eſt *in Vrbem vſque perſequi*: aliud *perſequi ad multum Ciuitatis*. Primum rem diſcretam, vnde profecti perſequuntur, ſignificat: ſecundum non item. Quare ſolo muro, & Turribus munitionum Caſtrenſium à reliqua Vrbe Caſtra ſecernebantur, & paulo ſupra ἐπελθεῖν ἠθέλησαν: verterat interpres, *regredi in Vrbem decreuiſſent*. nimirum è Caſtris, quæ Romani obſidebant. redundat autem *in Vrbem*.
Caſtra Romæ quadrata, & alia, quæ in ijs erant. Fuerunt Caſtra quadrata more veteri: muris, propugnaculis, turribuſquè munita, inſtructa templo, armamentario, balneis, & fontibus. Formam indicant mœnia. Turrium Caſtrenſium meminit Herodianus φρουρὰς ἐπὶ τῶν πύργων καταϛήσαντες *cuſtodias pro Turribus conſtituentes*. Mœ-
Lib.2. nium, & Turrium Tacitus: *Multi ſemianimes ſuper Turres, & propu-*
Lib.3.hiſt. *gnacula mœnium expirauere*. Templi, in quo ſigna, ac ſimulacra exercitus adorarentur, Idem Herodianus. τὸν νεὼν, ἔνθα τὰ σημεῖα, καὶ τὰ
Lib.4. ἀγάλματα τοῦ ϛρατοπέδου προσκυνεῖται. *Templum in quo ſigna, & Imagines exercitus adorantur*. Et paulo poſt: ἐπιμείνας ὁ Ἀντωνῖνος ἐν τῷ νεῷ. *manens Antoninus in templo*. Suggeſtus, è quo Imperator verba faceret ad

ret ad milites, & Sacramentum ab illis ac iperet, meminit Tacitus. *In Suggeſtu, in quo paulo ante aurea Galbæ ſtatua fuerat, medium inter ſigna Othonem vexillis circumdarent.* Idem Armamentarij Caſtrenſis: *Aperire deinde armamentarium iuſſit. rapta ſtatim arma ſine more, & ordine militiæ.* Inibi fuiſſe Balineas ad vſum militum indicat Herodianus: *Re militibus nunciat, ὧν οἱ μὲν ἤδη περὶ λουτρὰ εἶχον, οἱ δὲ ἀνεπαύοντο: quorum alij quidem iam in balneis lauabant, alij quieſcebant.* Herodianus, & Capitolinus, aquæ deductæ in Caſtrum prætorium meminerunt, interceptæquè à plebe Romana: quæ potandi, lauandique commoda præbere potuit. Hæc Martia fuit, vt veteres lapides, apud Onuphrium.

Lib. 1. hiſt. *Ibid.* *Lib. 4.* *Lib. 7.* *In V Max. & Balbini.*

Amplificatam Vrbem à Conſtantino Caſtrorum ambitu nemo deinceps auxit. muros tamen fuiſſe interdum refectos conſtat. Id feciſſe Arcadium, & Honorium, qui (mortuo Theodoſio Patre, ſimul regnare cœperunt ab obitu Conſtantini annis quinquaginta ſeptem, vetus inſcriptio teſtatur; quæ ſuper Portuenſem portam in Tranſtiberina regione hodieque legitur.

Vltimam incrementum Vrbis. *Mari ſubinde refecti.*

S. P. Q. R.
CÆS. DD. NN. INVICTISSIMIS PRINCIPIBVS ARCADIO ET HONORIO VICTORIBVS ET TRIVMPHATORIBVS SEMPER AVGG. OB INSTAVRATOS MVROS ET TVRRES EGESTIS IMMENSIS RVDERIBVS EX SVGGESTIONE V.C. ET INLVSTRIS MILITIS ET MAGISTRI VTRIVSQVE MILITIÆ FL. STILICONIS AD PERPETVITATEM NOMINIS EORVM SIMVLACRA CONSTITVIT CVRANTE FL. MACROBIO LONGINIANO V.C. PRÆF. VRBIS D.N.M.Q. EORVM.

Tunc autem non in ea ſolum parte, ſed vbique fuiſſe muros inſtauratos cecinit Claudianus:

Sic oculis placitura tuis, inſignior auctis
Collibus, & nota maior ſe Roma videndam
Obtulit. addebant pulchrum noua mœnia vultum, *In 6. Conſ. Honorij.*
Audito perfecta recens rumore Getarum:
Profecitque opifex decori timor: & vice mira
Quam Pax intulerat, bello diſcuſſa ſenectus,
Erexit ſubitas Turres, cinctoſque coegit
Septem continuo montes iuueneſcere muro.

Poſt hos inſtauraſſe legitur Theodoricus Gothorum, & Italiæ Rex, vt infra. Deinceps diminutus eſt potius, quam auctus ambitus. Itaque cum maxima Vrbis amplitudo fuerit Aureliano, Conſtantino, & Honorio principibus, quærendum eſt, in quantam magnitudinem illa ætate excreuerit; vt conſtet, quid incrementi, decrementiuè habuerit conſequentibus ſæculis.

Inue-

Inueſtigatur poſt Aurelianum Romæ amplitudo, & primo Suburbia. Cap. XVI.

CAVSAM quærendi, dubitandique maximam attulit Flauius Vopiſcus loco ſupra allato in vita Aureliani. *Aurelianus*, inquit, *muros Vrbis ſic ampliauit, vt quinquaginta prope millia murorum ambitus teneant*. Quod ſi verum eſt, nemo non videt, quàm ſint imminuta Vrbis mœnia, quæ hac tempeſtate addito, quidquid circa Vaticanos montes trans Tiberim incolitur, longiſſimè ab illa magnitudine recedunt.

Atque vt clarior rei perobſcuræ tractatio ſit; ſtatuendum eſt, hic non eſſe de Suburbijs ſermonem, quorum ædificia procurrebant ab Vrbe continuatâ, & in magnam protenſa longitudinem. De quibus Plinius: *Expatiantia tecta multas addidere Vrbes*. Nam è Suburbijs aliud ad aliam producebatur Vrbem, Gabios, Tybur, Ariciam, Hoſtiam, &c. quæ nunquam, aut raro intermiſſo tectorum ordine, vnum cum ipſa Roma videbantur eſſe. Quot quidem hæc Suburbia eſſent, & quantum excurrerent, ex antiquis ſcriptoribus non habeo dicere; ſed pro certo eſt habendum vijs illis celeberrimis, Appiæ, Latinæ, Caſſiæ, Flaminiæ, Aureliæ, alijſquè fuiſſe impoſita. Onuphrius loco citato. *Quandoquidem*, inquit, *feratur viam Flaminiam totam ab Vrbe Otriculum vſque, ædificijs ex vtraquè parte plenam fuiſſe*. Quod & Fuluius, & Lipſius tradunt. De Oſtienſi Suburbio Ariſtides in Vrbis encomio: πόλις καλύπτει μὲν ἄκρους πρῶνας. καλύπτει δὲ ἐν μέσῳ γῆν, καταβαίνει δὲ καὶ μέχρι θαλάττης. ὅπου δέ τις αὐτῆς γίγνοιτο, οὐδέν ἐστι τὸ κωλῦον, ὁμοίως εἶναι ἐν μέσῳ. *Vrbs operit editos montium vertices, operit in medio terram, deſcendit autem vſque ad mare: In quacumque autem eius parte quis ſteterit, nullum eſt impedimentum, quominus paritèr in medio ſit*. Quod ergo eſt huius loci, habemus vſque ad mare productam Vrbem ſuburbanis tectis. alia alibi penſitabimus; poſtrema enim verba videntur infinitam propemodum Vrbis magnitudinem facere. Demum Dionyſius ſic de Suburbijs omnibus generatim loquitur. ἀλλ᾽ ἔστι ἅπαντα τὰ περὶ τὴν πόλιν οἰκούμενα χωρία πολλὰ ὄντα, καὶ μεγάλα, γυμνὰ, καὶ ἀτείχιστα. *Sed omnia ſunt circa Vrbem hab itata loca multa, & magna, aperta neque muris cincta. & ſi quidē*, pergit, *hæc vnus aliquis vidēs, voluerit magnitudinē Romæ inquirere, cogetur falli*, καὶ οὐχ ἕξει βέβαιον σημεῖον οὐδὲν, ᾧ διαγνώσεται μέχρι ποῦ προβαίνουσα ἡ πόλις ἐστὶ καὶ πόθεν ἄρχεται, μηκέτι εἶναι πόλις. *neque certum habebit ſignum, quo dignoſcat, quouſque proceſſerit, & vnde Vrbs incipiat, ac deſinat. Ita attexta*, pergit, *ſunt Vrbi ſuburbana domo-*

Lib. 3. c. 5.

Lib. 1.

Lib. 3. de magnit Rom. cap. 3.

Lib. 4.

Omnia circa Vrbem tectis frequentia.

domorum ſpatia καὶ εἰς ἄπειρον ἐκμηκυνομένης πόλεως τὴν ὑπόληψιν θεωμένοις παρέχεται. *& in infinitum productæ Vrbis opinionem, ſpectantibus præbent.* Ex his Plinij, Ariſtidis, Dionyſij locis liquet, Suburbia fuiſſe multa, magna, & in eam porrecta longitudinem, vt Vrbs immenſa quodammodo, & infinita videretur eſſe: &, quod proprium eſt infinitæ rei, nec medium habere, nec finem. Itaque plures, quam ſupra memoraui Vrbes iunctæ Suburbijs Romæ addebantur in Latio, in Sabinis, in Hetruria, propinquæ videlicet, vijſque præcipuis impoſitæ. quod facile perſuadent, tum ea, quæ adducit Lipſius, tum quæ ſcribit Ammianus Marcellinus de Romani populi multitudine. *Conſtantius*, inquit, *non, vt Cyneas ille Pyrrhi legatus, in vnum coactam Regum multitudinem: ſed aſylum Mundi totius adeſſe æſtimabat. Stupebat, qua celeritate omne quod vbique eſt hominum genus confluxerit Romam.* Seneca ad Heluiam *Ex toto Orbe terrarum* (ad Vrbem) *confluxerunt.* Et: *nullum non hominum genus concurrit in Vrbem, quæ veluti communis patria poteſt dici.* Qui enim habitabant in Suburbijs, dicebantur & Romæ habitare; ſic ff. lib. 50. de verb. ſignificat. tit. 16. Le. Vrbis. *Vrbis appellatio muris, Romæ autem continentibus ædificijs finitur; quod latius patet.* & Le. Ædificia *Romæ fieri etiam ea videntur, quæ in continentibus Romæ ædificijs fiant.* Denique vt habetur eodem tit. Le. vt Alfenus. *Vrbs eſt Roma, quæ muro cingeretur. Roma eſt etiam, qua continentia ædificia eſſent. Nam Romam non muro tenus exiſtimari ex conſuetudine quotidiana poſſe intelligi cum diceremus Romam nos ire, etiam ſi extra Vrbem habitaremus.* Hæc demum intellexit Ouidius Suburbia adiuncta mœnibus, aut certe mœnia palmari hyperbole amplificauit:

Quæque capit latis immenſum mœnibus orbem,
Hoſpitijs Romam vix habuiſſe locum.

Plura leges apud Lipſium. nam *Maximam, eiuſque immenſa tecta* dixit Seneca loco citato. *Cuius ſpatium viſus non caperet* Claudianus. *Commune totius terræ oppidum* Ariſtides. *populis, victiſque gentibus frequentem, & generis capacem humani*, Lucanus. tantæ enim laxitati & Suburbanis habitationibus hominum multitudo reſpondit. Hanc vero paucis etiam perſtringam, quoniam auget Vrbis magnitudinem. Legimus quidem apud Tacitum, luſtro quod condidit Claudius Cæſar, *cenſa fuiſſe Ciuium LXVIIII. centena, & XLIIII. millia.* Sed niſi mens Taciti recte intelligatur, numerus pro falſo habendus omnino eſt. tanta enim Ciuium multitudo Romæ eſſe non potuit. Nam poſt bellum ciuile anno Vrbis DCCVII. pro CCCXX. millibus Ciuium, quot ſuperiore cenſu fuerant ante bellum, cenſa ſunt à Cæſare Dictatore CL. millia teſte Plutarcho: cum antea Craſſo, & Pompeio primum Conſulibus anno Vrbis DCLXXXIII. cenſa fuiſſent CCCCL. millia, vt habet Epitome Liuiana. Sequuta ſunt poſt mortem Cæſaris alia bella Ciuilia; donec Auguſtus poſt Actiacam victoriam ſolus imperare cœpit anno Vrbis DCCXXIII. Quo tempore Ciuium numerum, quem non inuenio, parum creuiſſe credendum eſt. Ab hoc anno vſque ad luſtrum Claudij interceſ-

Vrbs fere in infinitũ producta.

Lib. 16.

Romæ ingẽs multitudo.

2. de Ponto. el. 1.

Lib. 3. de magn. Rom cap. 3.

3. Panegyr. in Stilic.

In Panegyrico.

Lib. 1.

Lib. 11. Annal.

Iuxta Sigonium. qui Onuphrio eſt 709. alijs 708.

In eius vita.

Alijs 684.

ſere

Onuphrio 799. ſere anni LXXV. nempe vſque ad annum Vrbis DCCLXXXXVIII. cum
actus eſt cenſus à Claudio Valerio Aſiatico, & L. Cornelio Coſſ. vt eſt
apud Caſſiodorum. Quomodo igitur tam breui tempore tanto numero
aucta eſt Ciuitas, vt à centum quinquaginta millibus fere ad ſeptua-
gies centena millia, ſeu ſeptem milliones peruenerit? Cum præſertim tra-
dente eodem Tacito, in numerum patriciorum multos aſciuerit Clau-
dius, *paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & L. Bru-
tus minorum gentium appellauerant: exhauſtis etiam, quas Dictator Cæ-
ſar lege Caſſia, & Princeps Auguſtus lege Senia ſublegere.* Sane cruenta
Tiberij, & Caligulæ tempora plurimos abſumpſerant. Quare ne demus
Quomodo cēſus Claudij ſit intelligendus. locum Taciti eſſe corruptum: dixerim Claudium non modo Ciues Ro-
mam incolentes, ſed omnes extra Vrbem, atque Italiam, militiæ, ne-
gociationis, cuiuſlibet rei gratia commorantes, & Coloniarum ciues
cenſuiſſe. Nam & hos fuiſſe interdum cenſitos recte docet ex Liuio, &
De iure Ciuit. Rom. lib. 1. c. 14. Dionyſio Sigonius. Nec tamen frequentiam Romæ habitantium dimi-
nuimus. Nam ſi Craſſo & Pompeio Coſſ. fuerunt CCCCL. millia, demus
Claudio Principe ſexcenta millia & amplius fuiſſe: tunc ex computatio-
Loco cit. ne calculoque Lipſij ſummopere creſcit habitatorum numerus. Nam
mulieres puerique, qui vſque ad annum XVII. ætatis non cenſebantur,
duplo triploque plures erunt. adde turbam & ſeruorum greges: adde
opifices & inquilinos (*nemini enim Ciui Romano*, ait Dionyſius lib. 9.
aut cauponari, aut officia ſordida exercere licebat). Adde exteros ex to-
Seneca loc. cit. to terrarum orbe ambitionis, neceſſitatis, officij publici, legationis,
luxuriæ, locique vitijs opportuni, liberalium ſtudiorum, ſpectaculorum
cauſa in Vrbem confluentes; profecto numerum Taciti æqualem, aut ſu-
periorem feceris. Seneca: *Cogitate in hac Ciuitate, in qua turba per la-
De Clem. lib. 1. c. 6. tiſſima itinera ſine intermiſſione defluens eliditur in qua conſumitur, quid
quid terris omnibus aratur.*

His ita declaratis, multi putant nodum ſe facile diſſoluere ſi, vt Blondus dicant, *Romam adiunctis Suburbijs quinquaginta milliaria comprehendiſſe*. Hi vero Vopiſci verba non explicant, ſed eludunt. Nam Otriculum recto itinere diſtat, fere ab Hoſtia quinquaginta paſſuum millibus, quod ſpatium ædificijs occupatum ſupra memoraui. Adde reliqua Suburbia multa, & magna; Adde Romæ ambitum: numerum quanto ampliorem quinquagenario ſubduces? ducenta amplius millia paſſuum non implebunt circuitum tam latè protenſum, tot viarum ductibus diſcretum. Deinde, vt ſupra ex Dionyſio, Suburbia nuda & ſine muro fuerunt; At Vopiſcus ait, *Aurelianus ſic muros Vrbis ampliauit, vt quinquaginta prope millia murorum ambitus teneant*.

Itaque ſecluſis Suburbijs; de ipſa Roma mœnibus, & pomœrio concluſa loquendum eſt, eiuſque magnitudo inueſtiganda.

Vrbis magnitudo explicatur. Cap. XVII.

TAMETSI Vrbs varijs temporibus varia ſumpſerit incrementa; tamen murorum ambitus, ante Aurelianum minor illo habendus eſt, quem hodie videmus: poſt Aurelianum, & Conſtantinum aut idem, aut alicubi paulum differens; vt ſæpius mœnia diruta, & collapſa ijſdem prope veſtigijs ac fundamentis fuerint reſtituta; & idem ferè terræ ſpatium in maxima ſua amplitudine Roma inſederit, quem retinet vineis, & hortis conſita, Ciuiumque domibus cis ſeptem montes in planicie collocatis, vbi olim Prata Flaminia, & Martius Campus fuere. Ita & Marlianus, & Blondus ſenſit. Marlianus: *Credimus ſuper fundamentis priſcis muros nunc exiſtentes extructos fuiſſe*. Blondus: *Quamquam*, inquit, *Muri partim collapſi, & corroſi ſint, partim ruinam multis in locis minentur, in ipſo tamen remanent priſco veſtigio veteris fundamenti*. Sed quod hi auctores verbo tenus pronunciant, ego conabor oſtendere. Contra ſentit Lipſius. Onuphrius autem: *Omnino hunc murorum Vrbis circuitum paulo minorem eo eſſe exiſtimo, qui ante Belliſarij tempora fuit*. *Lib. 1. c. 5.* *Initio Romæ inſtauratæ.*

Primo ab omnibus antiquis Vrbs ſita dicitur in ſeptem montibus. Dionyſius: ὁ δὲ τύλλιος ἐπὶ τοὺς ἑπτάλοφους ἑνὶ τείχει περιέλαβεν *poſtquam autem Tullius ſeptem colles vno muro complexus eſt*. & ambitus, vt ante dixerat (vſque ad Auguſtum, *vlterius non proceſſit*. Plinius: *complexa montes ſeptem ipſa diuiditur in regiones quatuordecim*. Virgilius. *Lib. 3.* *Lib. 3. c. 5.* *1. Georg.*

Septemque vna ſibi muro circumdedit arces.

Ouidius. *Et quæ de ſeptem totum circumſpicit Orbem*
Montibus. *2. Triſt.*

Martialis Ianiculi hortos ab Vrbe excludens. *Lib. 4. epigr. 64.*

Hinc ſeptem dominos videre montes,
Et totam licet æſtimare Romam.

Propertius: *Septem Vrbs alta iugis, toti quæ præſidet Orbi.* *L. 3. eleg. 10.*

Claudianus: *Quæ ſeptem ſcopulis Zonas imitatur Olympi.* *Paneg. 3. in Sciliconem*

Idem: *Cinctoſque coegit*
Septem continuo montes iuueneſcere muro. *In 6. Conſ. Honorii.*

Ammianus de Conſtantio loquens: *deinde*, inquit, *intra ſeptem montium culmina per accliuitates planiciemque poſita Vrbis membra colluſtrans*. Nihil ais, dicet aliquis, nam Vrbs montes includebat, & alia plana, & tumuloſa loca, quæ ſunt circa & extra Montes. Verum aliud iudicabit, qui diligentius verba expenderit. Nam quid eſt apud Claudianum, Honorij ætate *ſeptem montes iuueneſcere cinctos continuo muro*, niſi muros aut ipſis montibus fuiſſe impoſitos, aut prope ipſorum radi- *L. b. 26.*

radices ductis munitionibus pręcinctos, receptis tantum intermedijs vallibus? Non enim Montes cinguntur, ornanturque (quod poeticum eſt *iuueneſcere*) renouatis mœnibus, ſi mœnia aliquot millia paſſuum abſunt à montibus. nec probè dixiſſet Virgilius: *ſeptem arces*, ideſt Colles muro circumdedit. Immò & montes fuiſſe pro mœnibus teſtatur Plinius: *Cæterum munita erat præcelſis muris, aut abruptis montibus*. Muri enim præcelſi in vallibus interiacentibus altos montes inter ſe iungebant, qui prærupta & ſua altitudine abſque manufactis operibus muniebantur. Ideo Ammianus, *Vrbis membra, ſeu partes intra ſeptem Montium culmina per accliuitates, planiciemque* intermediam videlicet *poſitas* dixit. Si erant partes Vrbis intra Montes Conſtantij æuo, cur tu tanto locorum ſpatio extrà conſtituis? quamuis enim Martius Campus tunc ædificatus, eſſet extra montes; quia tamen reliquæ Vrbis partes montibus continebantur, à potioribus, & pluribus iure dicuntur eſſe intra montes. Sunt autem colles Vrbis in circulum diſpoſiti, & Palatinum vndique modicis vallibus ſecretum, quaſi centrum, etſi non omnino medium relinquunt. Ideò eum collem in meditullio ferme Vrbis poſuit Dionyſius: ne hac de cauſa cogatur Cluuerus, Tranſtiberinum tractum intra Vrbem cenſere. Iam noſtram Romam ad veterem referendo, optimè apparet, quomodo ſeptem montes pomœrio concluderet. Nam Auentinus deficiens ad portam Trigeminam, planiciem, vbi naualia fuerunt circumiacentem habet: Cœlius in muris ipſis deſinit: Eſquilinus aut interiecto campo longe à pomœrio finitur, aut certe in planiciem cum Viminali excurrit, qua parte ductus eſt agger Tarquinij; qui plana Collis Quirinalis terminabat, hodieque terminat. A porta Collina deinde murus latiori circuitu deſcendit in Martium Campum; cùm ſub Regibus per prærupta montis Quirinalis rectà in Vallem, vbi Columna Traiani, inde in ſummum Capitolium, tum ad Tiberim duceretur. Hic ergo murorum ambitus antiquo ſepticolli reſpondet. Porro ſi, vt aiunt, cum adiectis in Ianiculo mœnibus, Vrbs nihilominus hodie vix tredecim millia paſſuum implet: ſi alia decem, aut etiam triginta ſeptem millia adijcias, tam inſano extra Colles ambitu; quomodo aut muros in Collibus, aut Vrbis partes intra ſeptem Colles collocabis?

Lib. 3. c. 5.

Secundo muros Vrbis circumeunti, eorum partes ac portæ idem indicant. Incipio à Tiberi, & porta Flaminia. Hic ab ætate Iuſtiniani, præter portæ ſitum, qui tunc in editiore loco, vltra templum Virginis cognomento à Populo, videtur fuiſſe, eadem ſunt ſpatia murorum, vt conſtat ex Procopio. Ait enim, Vitigem Gothorum Regem ad Vrbem proximè obſidendam acceſſiſſe, veniſſeque ad pontē fluminis decem & quatuor ſtadia diſtantem ab Vrbe: qui Miluius fuit, vt patet tum ex Turri in ſummo ponte, quæ à Belliſario inibi extructa adhuc viſitur: tum ex ipſamet narratione hiſtorici. Gothi enim locatis caſtris inter Præneſtinam, nunc Maiorem, & Flaminiam portam: in pratis Neronianis & ad Molem Adriani alia caſtra munierunt; vt medium pontem Miluium, quem occupauerant, & trans Tiberim omnia in tuto haberent. Hic ergo pons

L. 1. de bello Gothico.

ſus mil-
ria. Sta-
minore

n patet.
ad Con-
ocatos,
quodam
m Con-
perant,
es ſiue
diffracto
iſſolutis
iè tradi-
diſtare
omanos
ϱϱωτά-
longiſ-
non in-
tà pon-
bis mœ-
le, pro
bus di-

am fle-
. Cuius
Flami-
lia eſt,
n laxa-
à me-
a; ſed
entior
artem,
defen-
ntegro
t mu-
non
udm
s ſcri-
è cry-
te eo-

Salu-
… Hortos quidem
Salluſtianos ad Collinam fuiſſe nemo dubitat, vt alio in loco dicam. Ta-

Lib. 2.

Lib. 1. Vi. conſt. c. 32.

Vbi pugnarit Conſtãtinus cum Maxentio.

Murus inclinatus in mœnibus Vrbis.

Lib. 1. de bello Goth.

Lib. 1. epiſt ep. 38.

ROMAE AMBITVS AVCTVS A CÆSARIBVS
Porta Viminalis
Caſtra pretoria
Porta inter aggeres clauſa
Porta Eſquilina
Porta Nævia
Porta Salaria
Agger Tarquinij ſuperbi
Circus in hortis Saluſtianis
Thermæ Diocletiani
Porta Coelimontana
Porta Collatina ſiue Pincia
Quirinalis
Viminalis
Eſquilinus
Porta Latina
Coeliolus
Mons Hortorum ſiue Pincius
Circus Floræ
Amphitheatrum Flauium
Suburra
Carinæ
Coelius
Porta Capena
Porta Flaminia
Sacra via
forum Romanum
Capitolium
Palatinus
Mauſoleum Auguſti
Campus Martius
Circus Flaminius
Circus Agonalis
Tiberis
Pons Senatorius
Circus Maximus
Circus Adriani
Pons Aelius
Mauſoleum Adriani
Pons Vaticanus
fluuius
Pons Sublicius
Tranſtiberina Regio
Auentinus
Porta Aurelia
Porta Septimiana quibuſdam et Fontenalis
Templum S. Petri
Circus Neronis
Mons Vaticani
Ianiculum
Mons Teſtaceus
Porta Trigemina
Porta Portuenſis
Porta Ianiculenſis

go pons illo æuo ab Vrbe aberat ſtadia quatuordecim, hoc eſt paſſus mille ſeptingentos quinquaginta, ſiue duo non plane abſoluta milliaria. Stadium enim continet paſſus centum viginti quinque: nec puto minore ſpatio nunc pons Miluius abeſt ab Vrbe.

Idem ex conflictu Conſtantini, & Maxentij ad pontem Miluium patet. Nam Maxentius, vt aiunt Incertus, & Nazarius in Panegyricis ad Conſtantinum, tranſmiſſo fluuio ſuos inſtruxit ſic in ripæ margine locatos, vt à tergo Tiberi premerentur, & *vltimorum veſtigia præſagio quodam euenturæ cladis vnda fatalis allueret*. Ad primum enim impetum Conſtantiniani exercitus, territi fugatique, locum, quem pugnæ ceperant, texere corporibus: vel in fluuium cum ipſo Duce abiere præcipites ſiue anguſtijs Miluij pontis excluſi, vt Incertus in Panegyrico, ſiue diffracto ligneo ponte, quem Tyrannus fabricauerat propè Miluium, vt diſſolutis compagibus hoſtem immergeret; quod Zoſimus, & Euſebius, alijquè tradiderunt. Hic ergo vbi pugnatum eſt, locus longiſſime ab Vrbe diſtare dicitur ab Euſebio: *Ne*, inquit, *Tyranni gratia, Conſtantinus Romanos bello affligere cogeretur* θεὸς αὐτὸς οἷα δεσμοῖς τισὶ τὸν τύραννον πορρωτάτω πυλῶν ἐξέλκει: *Deus ipſe veluti vinculis quibuſdam Tyrannum longiſſime à portis extrahit*. Quod ſi cuipiam forte videatur Euſebius non integra fide loquutus; quod interuallum, quo porta Flaminia diſtat à ponte Miluio pro *longiſſimo* habendum non ſit; intelligat primo, Vrbis mœnia longè à ponte diſſita, vt hodieque ſunt, illo æuo fuiſſe: deinde, pro *longiſſimo* habendum eſſe interuallum, quo victores milites, cædibus direptionibus, incendijs Vrbi nocere non potuerunt.

Lib. 2.
Lib. 1. Vi. conſt. c. 32.
Vbi pugnarit Conſtãtinus cum Maxentio.

Iam vltra portam Flaminiam, verſus Collatinam, ſeu Pincianam flectuntur mœnia, & murum Obliquum vulgari vocabulo appellant. Cuius eamdem formam ſic Procopius deſcribit: *Inter portam*, inquit, *Flaminiam, & alteram ad dexteram huic proximam portulam, porta alia eſt, quæ Pinciana vocatur. Huic proximi muri pars quædam lapidum laxata iam pridem compage, ſeiuncta ſpectatur, non tantum à ſolo, ſed à medio ad ſummum faſtigium ſciſſa, nec ſane collapſa, nec aliàs reſoluta; ſed vtrinque ſic inclinauit, vt cætero muro extrinſecus partim prominentior eſſe appareat, partim retractior.* Deinde cum dixiſſet, eam muri partem, quæ opinio Romanorum erat, Gothico bello Beati Petri Apoſtoli defenſione munitam, ſubdit: *nec ſarcire inpoſterum quiſquam, nec de integro reſtituere auſus eſt, ſed ad hanc diem ea è regione ſeiunctus remanet murus*. Ita prorſus hodiequè angulus ille inclinatus ſpectatur quare non eſt, cur aliquis ex hac Vrbis parte ſtrictius murorum ſpatium, quàm olim fuerit, eſſe contendat. Confirmat idem S. Gregorius in epiſtolis ſcribens, iuxta portam Flaminiam, viamquè publicam occultas fuiſſe cryptas, quò monachi fugitiui ſe recceperint. Quæ etiam hac tempeſtate eodem in loco obliqui mœnium anguli viſuntur

Murus inclinatus in mœnibus Vrbis.
Lib. 1. de bello Goth.
Lib. 1. epiſt ep. 38.

At Collinæ ſeu Salariæ portæ mœnia ibidem olim fuiſſe, & horti Saluſtiani, & Chriſtianorum ſacra monimenta oſtendunt. Hortos quidem Saluſtianos ad Collinam fuiſſe nemo dubitat, vt alio in loco dicam. Ta-

D citus:

Hiſt.lib.3. citus: *Tertium agmen per Salariam Collinæ portæ propinquabat.* De quo paulo poſt. *Ij tantum conflictati qui in partem ſiniſtram Vrbis ad Saluſtianos hortos per anguſta, & lubrica viarum flexerant. Superſtantes maceriјs hortorum Vitelliani ad ſerum vſque diem ſaxis, piliſque ſubeuntes arcebant; donec ab equitibus, qui porta Collina irruperant, circumuenirentur.* Ad hos hortos domus olim Sanctæ Suſannæ regiæ virginis fuit, quæ poſtea in templum eius nomini dicatum conuerſa eſt, hodiequè percelebre viſitur. Conſtat ex eius Actis, & Eccleſiaſtica Hiſtoria, quam refert Cardin. Baronius. *Domus*, inquit, *S. Suſannæ, & Gabinij Patris erat coniuncta domui S. Caij Papæ in ſexta regione*, alta olim ſemita, nunc via Pia, *apud Vicum Mamuri ante forum Saluſtij, ſiue apud arcus portæ Salariæ, iuxta ædes Saluſtij*. Tum ſubdit Baronius: *eſt apud Gentiles auctores mentio de ædibus, hortiſquè Saluſtij in eadem regione poſitis. Perſeuerat hactenus nobilis memoria Sanctæ Suſannæ eodem in loco, qui noſtra ætate auctus eſt nobili monaſterio ſacrarum Virginum.* Ex his, quæ à me non eodem verborum ordine relata ſunt, conficere ſic quiſque poteſt. Templum Sanctæ Suſannæ eſt, vbi fuit eius domus: domus ad hortos Saluſtianos: horti ad portam Collinam; igitur hæc porta ætate illius B. Virginis, nempe Diocletiano Principe, latiore, quam nunc abſit, ſpatio ab eius domo, ac templo abeſſe non poterat: interiectis videlicet tantùm Saluſtianis hortis. Nunc certe longe ſita eſt ab æde Sanctæ Suſannæ: & ſpatium in medio relinquit, quod Saluſtricum ſuo tempore nuncupatum, ab hortis videlicet Saluſtij, teſtatur Fuluius: hodie Saluſtiam vulgò appellant.

Domus, & templum S. Suſannæ ad hortos Saluſtii.

Tom.2. Annal. an ſal. 294. & 295

Aliud extra portam Viminalem, nunc Piam pro eius muris indicium eſt. Nam templo S. Agnetis extra Vrbem condito à Conſtantino proximum eſt templum, & Sepulcrum Sanctæ Conſtantiæ ſororis Conſtantini. De quo ſic Pomponius Lętus in vita Galli Cęſaris, qui eiuſdem magni Cōſtantini patruelis fuit. *Conſtantiæ corpus delatum ad Vrbem, & in Suburbano via Numentana poſt primum lapidem ſepulchro maiorum illatum.* Recens auctor rei antiquæ, vt olim eſt geſta, ſeriem & modum expoſuit. neque, ſpatiū vię mutatum eſt à porta Vrbis ad ędem ędi S. Agnetis proximam, & Conſtantię ſepulchro inſignitam.

Sepulchrū S. Cōſtātię

Hinc extenditur rectus ad portam Eſquilinam murus, interiecto quadrato Caſtrorum interuallo, quod vt ſupra dicebam, demonſtrat reliquias Tarquiniani aggeris, quo Vrbs ab Oriente claudebatur.

Porta verò Eſquilina in latiori murorum ambitu non fuit. Argumento eſt Templum S. Laurentij antiquis etiam temporibus dictum extra muros. ibiquè conditum à Conſtantino Auguſto, quod B. martyr in Viminali vbi nunc Ædes Sancti Laurentij cognomēto in Paliſperna ardentibus prunis ſuper cratem ferream vſtulatus, eadem nocte ſub atus à S. Hyppolito, & per Eſquilias extra Vrbem in Cæmeterio Ciriacæ in agro Verano depoſitus, ſepultuſque eſt. Locus ergo ille, in quo poſtea Templum auguſta magnificentia condidit Conſtantinus, ſemper extra Vrbem fuit. Et quamuis ſpatium interiectum inter veteres Vrbis muros digito de ſi-

Templum S. Laurētij.

deſignare nemo poſſit; tamen veritati conſentaneum eſt, olim non fuiſſe breuius quàm nunc eſt, cum cœmeteria fere diſtarent à mœnibus, & cadauer Beati Martyris clam deportatum ſub ipſam portam confeſtim occultari non potuerit.

Huc afferri poteſt quod Prudentius in hymno 11. S.Hippolyti (quamuis aliter alij codices numerent) ſcribit de Crypta Verania, ſeu Cœmeterio Cyriacæ, in qua Beati Martyris corpus ſepultum eſt: & oſtium habet in templo S. Laurentij:

Haud procul extremo culta ad pomœria vallo
Merſa latebroſis crypta latet foueis.

Et paulo poſt:

Stat ſed iuxta aliud quod tanta frequentia templum
Tunc adeat, cultu nobile regifico.

Id vel S.Laurentij templum eſt, vel S.Hippolyti, quod non longe diſtabat, referente Card. Baronio.

Nihil ita certum affirmare poſſum de ea mœnium parte, quæ eſt ad portam Næniam, nunc Maiorem. Tamen pro argumento ſit peruetus quædam ædes propè Sanctæ Crucis templum, quæ ab antiquarijs Veneris, & Cupidinis: eademque à P.Victore non longe à porta Næuia fuiſſe dicitur. Et forte in hoc Eſquiliarum angulo aliquid mutatum eſt, vt Amphitheatrum incideret in mœnia. *In Annot. ad Martyr die 13. Aug.*

Iam ad portam Cœlimontanam nunc Lateranenſem cum ipſo monte terminatam Vrbem ſitus ipſe loci demonſtrat; deſinebat enim in abruptis montibus, vt ait Plinius.

Portam Latinam in eodem ſtare veſtigio S.Ioannis ædicula, vulgò ante portam Latinam teſtatur; nam ibidem in olei feruentis dolium demiſſus eſt Domitiano Principe.

Idem de porta Capena, nunc S.Sebaſtiani colligitur ex eo quod S.Gregorius commemorat epiſt.30.lib.3. *De corporibus vero,* inquit, *Beatorum Apoſtolorum quid ego dicturus ſum? dum conſtat, quod eo tempore, quo paſſi ſunt, ex Oriente fideles venerunt, qui eorum corpora ſicuti ciuium ſuorum repeterent. Quæ ducta vſque ad ſecundum Vrbis milliarium, vſque ad locum qui dicitur ad Catacumbas collocata ſunt.* Videant qui æuo Neronis volunt ampliorem Vrbem: & poſt illum etiam producunt; an locus ille ad Catacumbas, adiunctus templo S.Sebaſtiani, nunc magis ab Vrbe diſtet.

Tandem porta Trigemina nunc Sancti Pauli, ex qua breuis eſt ad Tiberim tractus, ne multum abeſſe à veteri loco credatur, indicio eſt Templum Sancti Pauli à Conſtantino erectum, ab alijs deinde Auguſtis amplificatum. De quo ſic Procopius: *Extat templum S.Pauli Romanis procul à mœnibus ſtadijs decem, & quatuor* (ideſt vt ſupra de ponte Miluio dicebam, paſſibus mille ſeptingentis quinquaginta) *iuxta quod Tibris fluit, vbi nullum patet munitum eſſe præſidium. Porticus tamen eodem ab Vrbe pertinens, circaque & ædificia alia pleraque non ſatis ad inuadendum opportunum locum hunc reddunt.* Templum ergo illud religioſiſſimum, *Lib. 2. de Bello Gothico.* *Tēplum S. Pauli.*

D 2 & ma-

& maximum cum ætate Beliſarij, & Iuſtiniani abeſſet ab Vrbe milliaria duo, minus ducentis quinquaginta paſſibus, tantumdem hoc æuo aut circiter diſtare à Romanis mœnibus rectè æſtimanti videbitur.

Superſunt Tranſtiberina mœnia, quæ immota, nec magis anguſta hoc æuo ſunt, quàm olim fuerunt. Nam portæ Portuenſis ſtructura cum inſcriptione Arcadij, & Honorij Principum adhuc viſitur. Deinde quà murus per accliuitatem Ianiculi ad portam Sancti Pancratij, & iugum collis euadit, indeque flexus ad portam Septimianam, Tiberimquè deſcendit, eoſdem habere fines dicendus omnino eſt, quos illi Rex olim Ancus impoſuit, vt ex Liuio, Dionyſio, & Procopio inferri poteſt.

Lib. 1. de Bello Goth.

Molæ vbi Romæ fuerint.

In ea verò Ianiculi parte concluſa mœnibus, fuiſſe molas omnes ab antiquis Romanis collocatas teſtatur Procopius, aqua præcipiti lapſu è ſupercilio collis ſtructiles per canales ſubiectis machinis mouendis illabente. At contra muri extrema, qui ripam Tiberis prope Septimianam portam, in hortis nunc Farneſianis, attingebat: in ripa citeriore alter murus incipiens ſecundum fluuium deducebatur ad pontem Aelium, eumque prætergreſſus, muro demum committebatur, qui deſcendens è colle Pincio prope portam Flaminiam pertinebat ad Tiberim. Porro illa mœnia cis flumen ſecundum ripam extructa porta Aurelia diuidebat: quæ, cum vigerent Chriſtiana ſacra, etiam S.Petri eſt appellata; quoniam, eodem Procopio referente, Apoſtoli templo eſſet omnium propinquior. Quare eadem porta conſtituitur in aditu pontis, quem Triumphalem nominant, nempe olim impoſitum viæ Triumphali ad Noſocomium S. Spiritus. Cuius ſane tres ingentes pilæ in aquis ſemirutæ eo loci ſpectantur: ibique cum porta conſpicitur in veteri Roma, quam Pyrrhus Ligorius à ſe deſcriptam in ære incidendam curauit. Idem ſecundum vlteriorem ripam, contra quàm nos fecimus: & Onuphrius in parte Vaticani campi mœnia ſtatuerunt. Sed Procopius, quamuis ſubobſcurè loquatur, pluribus tamen in locis, ſi recte intelligitur, à nobis eſt: mediumque inter mœnia flumen conſtituit, ea videlicet quæ in ripa citeriore, quæque in Ianiculo fuerunt. ὅν τινα δὲ inquit, τρόπον Ῥωμαῖοι τοῦ ποταμοῦ ἐφ᾽ ἑκάτερα τὸ τῆς πόλεως τεῖχος ἐδείμαντο, ἐρῶν ἔρχομαι. *Quemadmodum autem Romani ex vtraque fluminis parte Vrbis murum ædificarunt, dicere aggredior. Multus quidem (ait) Tiberis mœnia longo ſpatio præterfluens* παραρρέων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ περιβόλου *hac ferebatur. Hic autem locus, in quo murus iuxtà profluentem amnis conſurgit, planus, & valde facilis eſt. At contra hunc locum, trans Tiberim, collem quemdam magnum contingit eſſe.* Idquè eſſe Ianiculum nemo dubitet: vbi deinde frumentarias molas fuiſſe à priſcis fabricatas tradit. tum pergit. διὸ δὴ οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι τόν τε λόφον, καὶ τὴν κατ᾽ αὐτὸν τοῦ ποταμοῦ ὄχθην τείχει περιλαβεῖν ἔγνωσαν, ὡς μήτε τοῖς πολεμίοις δυνατὰ εἴη τούς τε μύλωνας διαφθεῖραι, καὶ ποταμὸν διαβᾶσιν εὐπετῶς τῷ τῆς πόλεως περιβόλῳ ἐπιβουλεύειν. *Propterea antiquitus Romani & collem, & iuxta ipſum fluminis ripam muro comprehendere decreuerunt. Vt neque hoſtibus poſſibile eſſet molas euer-*

L. 1. de Bello Gothico.

Molæ fuerunt in ripa Tibris.

euertere, & fluuium traijcientibus facile mœnibus Vrbis inſidiari. Additque, *itaque iungentes inibi fluuium ponte, & mœnia coniungere voluerunt: & crebras domos in loco, qui eſt ex aduerſo, ædificantes medium Vrbis Tiberis alueum fecerunt.* Hæc puto, oſtendunt mœnia cis Tiberim contra Ianiculum, non in Tranſtiberina ripa fuiſſe. Itaque non ducenda ſunt à porta Septimiana ſecundum eamdem ripam ad molem Adriani. Sed quoniam alia eiuſdem Procopij verba videntur negocium faceſſere; ea primum afferenda; tum quid probabilius conſequatur, depromendum eſt. Igitur loquens de Mole Adriani: Ἀδριανοῦ, inquit, τοῦ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος τάφος ἔξω πύλης Αὐρηλίας ἐστὶν, ἀπέχων τοῦ περιβόλου ὅσον λίθου βολήν. *Adriani Romanorum Imperatoris tumulus extra portam Aureliam eſt, diſtans à mœnibus, quantum iactus eſt lapidis.* Pergitque paulo poſt: *Hoc autem ſepulchrum priſci homines (viſum enim id Ciuitati) muris duobus ad ipſum à mœnium circuitu pertinentibus, eorum partem eſſe fecerunt. ſimile enim eſt præcelſæ turri ad eius loci portam prominenti. erat igitur ibi munitio tutiſſima. Huic autem munimento Conſtantianum Beliſarius præfecit: cui etiam mandauit cuſtodiam muri contigui curare, leue, & non magni momenti præſidium habentis.* ἥκιστα γὰρ ταύτῃ ἐπιμάχου ὄντος τοῦ περιβόλου, ἅτε τοῦ ποταμοῦ παραῤῥέοντος. *Hic enim minime expugnatu facilis murus erat præterlabēte flumine.* Et paulo poſt: Κωνσταντιανὸς δὲ (καὶ γὰρ ἠγγέλλοντο οἱ πολέμιοι τῆς ἐς τὸν Τίβεριν ἀποπειρώμενοι διαβάσεως) δείσας περὶ τῷ ἐκεῖσε τειχίσματι. *Conſtātianus autē (etenim nunciabantur hoſtes in Tiberim tentantes aditū) metuens illi, qui inibi erat muro*, ipſe quidem cum paucis opitulatum venit: plures curare iuſſit ad portam & ſepulchrum. idemque victor redijt, cum fugaſſet τοὺς τοῦ ποταμοῦ ἀποπειρασαμένους, *eos qui fluuium tentauerant*. Vbi mœnia cis fluuium aperte videmus. quandoquidem traijciendus erat hoſtibus Vaticano venientibus, vt illa poſſent oppugnare, atque irrumpere: eademque præterlabente flumine modico præſidio indigere. Videmus portam Aureliam ad Tiberim. Itaque, eodem Hiſtorico referente, Gothi cum tentaſſent tranſitum fluuij, vt murum aggrederentur, alia parte molem ac portam ſimul aggreſſi ſunt.

Moles Adriani.

Dices: cur porta Aurelia non collocatur ad pontem Ælium Adrianæ moli propinquior? Id enim indicat Procopius. Reſpondeo, ex Procopij narratione, nullam portam Templo S. Petri fuiſſe Aurelia propinquiorem. Si autem hæc ad pontem Ælium & Molem ponatur; alia ponendā eſſet in aditu pontis Triumphalis (vt aiunt: ſed P. Victor *Vaticanum* nominat) quæ vicinior illi Baſilicæ fuiſſet. Murus autem à Mole quaſi brachium ad pontem illum pertinens; interpoſita porta patefaciendus non erat, cum ripam vndique clauderet.

Porta Aurelia omnium viciniſſima Tēplo S. Petri.

Sic ergo his in locis, ſaltem æuo Procopij murorum ambitum ſe habuiſſe reor. Antiquiſſima mœnia è ſupercilio Ianiculi ab Anco Martio Rege ad Tiberim, dextrà, læuàque perducta ſunt. Deinde prope Septimianam portam ædificatus pons, qui à Pontifice vltimo conditore nunc

Xyſtus dicitur plana Vrbis, interfluente flumine, coniunxit. Ab eo ponte murus in citeriore ripa verſus pontem Triumphalem excurrebat: vltra quem porta Aurelia; eò tranſlata, cum antea ſub Ianiculo fuiſſet. Moles vero Adriani, duplici brachio extenſo; vno quidem ponti Aureliæ portę coniungebatur: alterum læuorſum ad aliam murorum partem Ælio ponti commiſſam dirigebat. Hæc mœnia cis Tiberim item ſtructa ſunt, ab Ælio ponte verſus portam Flaminiam. An eius portæ mœnibus coniungerentur: & Campum Martium à flumine perpetuò diuiderent, alij certius decernant. Probabile quidem eſt, murum ſubinde habuiſſe arcuatos aditus; vt Romana iuuentus poſt armorum exercitationem poſſet è Campo Martio in Tiberim, nata tum, lauatumque deſcendere. Sic autem conſtitutis in citeriore fluuij ripa mœnibus, clare intelligitur quod in Panegiyrico ad Conſtantinum ait affatus Tiberim Orator: *Tu munitor mœnibus ambiendis*.

Quomodo ſe mœnia haberēt ad ripam Tiberis.

Quomodo Gothi, & alij qui Vrbem ceperunt, mœnia domoſque diruerint. Cap. XVII.

FREQVENTES clades à Barbaris Vrbi illatas quemadmodum opes ac ciues: ſic magnum ſoli ſpatium mœnibus antea concluſum abſtuliſſe, multorum opinio fert. Quomodo enim aiunt, fieri potuit, vt diuturno temporis internallo, quod ab Aureliano ad Iuſtinianum vſque defluxit, Roma ab exteris aliquoties expugnata atque direpta, muris nunquam diſturbatis, eamdem formam, & amplitudinem retinuerit? Itaque etſi Beliſarius Vrbem inſtaurauit, bellorum incendio ante diminutam, minorem tamen reddidit, quam florentem olim Cæſares fecere.

Succeſſum ordinemque temporum hæc quæſtio inuoluit, quem paucis perſtringam. Annorum ergo ſpatium quod inter Aurelianum, & Iuſtinianum primo inauguratos Principes interceſſit, fuit ducentorum quinquaginta ſeptem, quo tempore Vrbis mœnia è ſuo loco, ſtatuque mota non ſunt. Nam Vrbs integra vſque ad Honorium Principem, nouiſque ſemper aucta ornamentis, demum expugnata eſt ab Alarico Gothorum Rege anno eiuſdem conditæ MCLXIV. ſed Gothus maiore ignominia, quam damno Vrbem depopulatus, pauca ædificia incendit, muros intactos reliquit, non multa onuſtus præda, Placidiam abducens paucis poſt diebus profectus eſt. Hæc paſſim auctores. Inter quos Caſſiodorus in Chronico: *Roma*, inquit, *à Gothis Alarico Duce capta eſt, vbi clementer vſi victoria ſunt*. Mortuo Alarico, rediuere Gothi ad eamdem diripiendam Ataulpho Rege, ſed manus ab ædificijs, ac mœnibus abſtinuerunt.

Tertiò

Tertiò capta eſt Vrbs à Vandalis, quos ex Africa in Italiam Genſerico Rege acciuit Eudocia Auguſta, vt viri ſui Valentiniani necem, Maximi dolo illatam vlciſceretur. Genſericus quidem, teſte Eutropio illico vacuam præſidio Ciuitatem cepit, & occurſu Leonis ſanctiſſimi Pontificis, quod paſſim Eccleſiaſtici annales memorant, mitigatus ab incendio, cædibuſque, ac ſupplicijs Vrbem ſeruauit immunem. *Lib. 13. in Martiano.*

Quartò Odoacer Herulorum Rex Vrbe potitus eſt ſublato Auguſtulo, quamquam aliter de eo ſcripſit Procopius, initio libri primi. In qua & regnauit, poſtea à Theodorico Gothorum Rege ipſe occiſus, qui Vrbem quintùm cœpit. Ex qua Gothi ſexaginta poſt annis ductu Beliſarij, nono anno Iuſtiniani pulſi ſunt, vt teſtatur Procopius. Sed hi duo poſtremi Reges non quærebant Vrbis incendium, & ruinas, cum in ea regnare vellent. Itaque nemo dixerit muros ab his dirutos, ac diminutos. immò, vt conſtat ex Caſſiodoro, qui Theodorici nomine ſcribebat Epiſtolas; Theodoricus muros Vrbis vetuſtate collabentes, diligenter reficiendos curauit. Nam ad Sabinianum Vrbis Senatorem ſcribens, ait: *Dudum ſiquidem propter Romanæ mœnia Ciuitatis, vbi ſtudium nobis ſemper impendere infatigabilis ambitus erit, portum Lucrini deputatis redditibus reparari iuſſio noſtra conſtituit*. Et ad Artemidorum Præfectum Vrbis: *Pecunia*, inquit, *quæ fuerat fabricis deputata Romanis ſine aliqua dilatione, & vobis ordinantibus iterum Romanis mœnibus applicetur*. Quanta vero laxitas non ſine firmitate murorum illo æuo eſſet idem pluribus in locis teſtatur Caſſiodorus *illa*, inquit, *mirabilis ſylua mœnium diligentia ſubueniente ſeruetur*. Et, *Abſit enim vt noſtris temporibus Vrbs illa mœnibus videatur protegi, quam conſtat gentibus, vel ſola opinione fuiſſe terrori*. Et: *Teſtantur enim turbas Ciuium ampliſſima ſpatia murorum*. Quomodo etiam Procopius eiuſdem ætatis auctor *magnum ambitum, & Circuitum Vrbis* appellat. Atque ex his clarè conficitur, muros Principum ſtudio ſumptuquè ſubinde refectos ante immanem Totilæ procellam fuiſſe illæſos, & integros. Succeſſit bellum Gothicum, in quo defenſa primum aduerſus Vitigem Roma, a Totila deinde expugnata eſt.

Lib. 1.
Lib. 1. var. ep. 25.
Theodoricus reficit mœnia Vrbis.
Li. 2. ep. 34.
Li. 7. ep. 15
L. 10. ep. 18
L. 11. ep. 39
Lib. 1.

Quid vero Barbarus ille demolitus ſit, conſtat ex Procopij libro tertio. Nam, vt ibi ait, Totilas Gothorum Rex cum cepiſſet Vrbem, velletque in Campaniam diſcedere cum exercitu, *Romam in primis dirutam ſolo æquare decreuit* ἔγνω μὲν ῥώμην καθελεῖν ἐς ἔδαφος. Sic ille. τοῦ μὲν οὖν περιβόλου ἐν χωρίοις πολλοῖς τοσοῦτον καθεῖλεν, ὅσον ἐς τριτημόριον τοῦ παντὸς μάλιστα. Id eſt, *muri quidem in partibus multis tantum diruit, quanta tertia pars totius ad ſummum eſſet*. Additque: *Incenſurus autem erat ædificiorum pulcherrima, & digniſſima, Romamque paſcuam, & deſertam facturus*. Sed tamen Barbarus litteris Beliſarij mitigatus Vrbem ſeruauit, diſceſſitquè in Campaniam abactis ciuibus. ἐπείσθη τε, ait Procopius, καὶ ῥώμην εἰργάσατο ἄχαρι περαιτέρω οὐδέν: *Perſuaſus eſt* Totilas *litteris Beliſarij, & Romæ nihil mali amplius intulit*. Tum Beliſarius, qui ad Hoſtia Tiberina morabatur, in Vrbem incolis vacuam venit; *cumque non poſſet*, inquit Procopius, *eam mœnium partem, quam Toti-*

Lib. 3.
Quomodo Totilas mœnia diruerit.

las diruerat, breui inſtaurare, lapides, qui in proximo erant, in vnum conceruatos nullo ordine componebat, nec vlla prorſus intermixtos materia; vt cui cæmenti nihil preſto eſſet, nec eiuſmodi aliud quidpiam. Sed id duntaxat efficere nitebatur, vt ædificij ſaltem facies ſeruaretur. Exteriori vero ex parte ingentem vim ſudium fixit. Ad hæc accedebat, quod foſſam, & hanc quidem profundiorem circa muros produxerat. Vnde totius exercitus incredibili promptitudine operantis per dies continuos quindecim, quod muri fuerat per Totilam diſturbatum reficitur. Hæc ille. Ex quo factum eſt, vt ad obſidionem reuerſus Barbarus Vrbem fruſtra tentaret. Cumque ſe Tibur cum copijs recepiſſet, Beliſarius foribus ferro contectis, portas obſerauit, & claues ad Imperatorem tranſmiſit. Deinde, quod illi promptiſſimum, atque in tanta rerum copia pœne neceſſarium erat, ijſdem terminis muros inſtaurauit, neque omnino contraxit, dilatauitque. Quare Totilas cum tertio redijſſet ad Vrbem, non aperta vi, ſed incuria Ducis, dolo, & proditione militum eam cepit. Et Narſes paulo poſt à Iuſtiniano miſſus muris inſtructam reperit, atque munitam, quos & ipſe munimentis additis firmauit, & inſtruxit. Itaque vehementer errant, qui putant mœnia à Beliſario refecta, & Vrbem hodiequè cingentia, anguſtiora eſſe, quàm antea.

Beliſarius ijſdem finibus mœnia inſtaurat.

Demum quomodo Totilas Vrbis mœnibus, atque ædificijs pepercerit, ex ſeſe poſtea diſſolutis & collapſis, ſcripſit S. Gregorius lib.2. Dialog.cap.15.vbi de S.Benedicto ſermo eſt. Illum enim alloquens Canuſinus Antiſtes ſic ait: *Per hunc*, Totilam, *Ciuitas iſta*, Roma, *deſtruetur, vt iam amplius non inhabitetur. Cui vir domini reſpondit: Roma à gentibus non exterminabitur; ſed tempeſtatibus, coruſcis, turbinibus, ac terræmotu fatigata in ſemetipſa marceſcet. Cuius prophetiæ*, pergit S. Gregorius, *myſteria nobis iam facta ſunt luce clariora, qui in hac Vrbe diſſoluta mœnia, euerſas domos, deſtructas Eccleſias turbine cernimus, eiuſque ædificia longo ſenio laſſata, quia ruinis crebreſcentibus proſternantur, videmus.*

Auctoribus contra ſentientibus occurritur. Cap. XVIII.

LIPSIVS in antiquitate oculatiſſimus maiorem, quam nos intra muros, è longinquo Romam aſpexit: & poſt illum Philippus Cluuerus. Lipſius tamen optauit & Romæ tantiſper eſſe, vt ex propinquo aliquid certius videret. Sic enim ait: *Ah cur non Romæ nunc paucos dies ſum? Cur non obambulo, video, metior? Cur non cum viris doctis inibi confero? firmius fortaſſe, certiuſque definirem.* Definiſſet credo, qua erat ſapientia, ſi oculis locorum ſitus & ſpatia ſubieciſſet. Nec tamen illi ad contra ſentiendum rationum momenta defuerunt: & fundamen-

Lib. 3. de Magnitud. Rom. c. 2.

damentum, quod Græcorum ſcriptorum ope ſtruxit ipſe, Plinianum. Nititur enim Dionyſio dicenti, Romam Athenis parem eſſe: tum ſubſumit: Athenæ pares Syracuſis, teſte Plutarcho: Syracuſæ autem, referente Strabone, CLXXX. ſtadiorum; quæ ſunt nobis milliaria XXII. cum dimidio. Tanta igitur Roma. Quo fit, vt Plinius aſcribens Vrbi XIII. millia paſſuum corrigatur, & XXIII. millia cogatur aſcribere. Quæ circumducta ratio nos, qui Romæ pedem fiximus, minus mouere debet.

Plinij locus ſic habet. *Mœnia eius collegere ambitu Imperatoribus, Cenſoribuſque Veſpaſianis, anno conditæ DCCCXXVIII. paſſuum XIII. M. CC. complexa montes ſeptem ipſa diuiditur in regiones XIV. compita earum CCLXV. eiuſdem ſpatij menſura currente à milliario in capite Romani fori ſtatuto ad ſingulas portas, quæ ſunt hodie numero XXXVII. ita vt duodecim portæ ſemel numerentur, prætereanturque ex veteribus ſeptem, quæ eſſe deſierunt, efficit paſſuum per directum XXX. M DCCLXV. Ad extrema verò tectorum cum Caſtris Prætorijs ab eodem milliario per vicos omnium viarum menſura colligit paulo amplius LXX. M. paſſuum.* Huic loco, qui teſte eodem Lipſio magnas habet tenebras, mutatis ab illo numeris, lux nihilo maior affulſit. *Vt mihi*, inquit; *nunc videtur, Plinij numeri iſti corrupti ſunt, & ſic reformandi. Mœnia collegere ambitu paſſuum XXIII. millia. Hoc primum pono, tantam fuiſſe Romam: aut ſi placet XXII. parum in vno, alteroque milliari eſt.* Verum non ſunt corrigendi numeri XIII. M. & addito X. ſpatium Vrbis pœne duplicandũ. Nam noſtra lectio è manuſcriptis libris excepta vulgatiſſima eſt, quam ſequitur Onuphrius, hoc ipſum accuratiſſime perſequutus. Vidi ego ſeptem codices Bibliothecæ Vaticanæ; è quibus vnus vetuſtiſſimus. omnes habent XIII. M. præter duos qui habent XIV. In libris autem cur verba corrigenda ſunt, niſi locus perſpicue deprauatus appareat? Plinius ſane de ea Vrbe loquebatur, quam ipſe præſentem videbat, nec dum auxerant Traianus, & Aurelianus, Lipſianis terminis multo anguſtiorem. Nam vt ſupra ex ipſo dicebam Plinio, fineſque conſtituam ab ipſo præſcriptos: Vrbem ab Oriente agger Tarquinij claudebat, cis caſtra Prætoria à Collina ad Eſquilinam protenſus. Caſtrorum autem formam, quadrata & anguloſa mœnia adhuc cernimus, & aggeris reliquias in ipſis mœnibus. Eodem teſte Plinio Vrbs complexa montes ſeptem ijſdem abruptis muniebatur. Horum fines omnes luſtramus & contemplamur, quique abrupti Vrbem munire tunc poterant, fuere, Quirinalis verſus Septemtriones: Eſquilinus ad Orientem: Cœlius meridiem verſus: Auentinus, & Capitolium. Nam Campus Martius æuo Plinij extra Vrbem fuit.

M. S. codices larum.

Lipſius Romæ tribuit XVIII. M. paſſuum ...

Plinij Vrbe minor quã ſub Aureliano.

At Lipſius: *fateor*. inquit, *extra pomœrium habitum, & intra mœnia tamen fuiſſe: Nonne idem in Auentino? qui vſque ad Claudij tempora in pomœrio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore Vrbi incluſus. Et Campus quidem Martius etſi olim non erat, tamen Iulius Cæſar (quod Cicero ad Atticum ſcribit) deſtinabat eum includere: qui ſcio an non Auguſtus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an denique Nero?*

quem

quem ego præcipuè puto in tota Roma mutaſſe, & innouaſſe. Atqui Auentinum & Ianiculum mœnibus ſeptos fuiſſe ſcriptorum auctoritate conſtat; quamuis extra pomœrium habitos. De alijs locis non docemus, ſed diuinamus. Martius autem Campus illo æuo nec mœnia, nec pomœrium habuit, vt ſupra dicebam. Illo quidem ipſo tempore, *Concurrere in Campo Martio infeſtæ acies* vt ait Tacitus; *Vitellij,* vt Vrbem tuerentur: *Veſpaſiani* vt caperent. Quare ante Vrbem, & mœnia conflictus. Quomodo enim Vitelliani ad defendendam Vrbem, hoſtem intrare portas, deinde cum eo pugnare voluiſſent? Sed & Veſpaſiani triumphus idem oſtendit: de quo infra. Referente enim Ioſepho Veſpaſianus ac Titus è Palatio migrarunt ad ædes propinquas Iſidis templo. Triumphaturos enim egredi Vrbem neceſſe erat. Ædes autem Iſidis prope Pantheon fuit, cis Campum Martium, in altero & minore Campo. At non degebant extra mœnia, poſtridie ingreſſuri portam Triumphalem? Itaque neque Auguſtus, neque Nero hac parte Vrbem produxit. Et porta Flaminia tunc prope Capitolium erat.

Lib. 3. hiſt.

Cap. 22.

Sed quoniam correctionem, opinionemque ſuam Lipſius confirmat auctoritate Dionyſij; quid ex ea inferatur, videndum eſt. Comparat enim Græcus hiſtoricus cum Athenis Romam: *Cuius*, inquit, *ambitum ſiquis metiri voluerit, & conferre cum eo, quo Athenienſis Vrbs continetur* ὀυ πολλῷ τινι μείζων ὁ τῆς ῥώμης φανείη κύκλος. *non multo maior Romæ ambitus apparebit.* At *Circuitum Athenarum*, ſcribit Dion ab eodem allatus, *cum Pyræco & longis muris fuiſſe ducentorum circiter ſtadiorum*: quæ ſunt nobis *viginti quinque milliaria*: Sed *an ea*, pergit Lipſius, *incluſa Athenis ſuis Dionyſius in hac collatione voluerit, hæremus.* Et merito. Nam ibi Dionyſius ſecernit Suburbia, & quidquid eſt extra Romam: tum ait: *Siquis mœnibus inuentu difficilibus propter vndique coniunctas ædes, veſtigia tamen ſtructuræ multis in locis ſeruantibus, metiri eius ambitum voluerit &c.* Vrbem igitur Vrbi comparat ſeptæ mœnibus: quæ extra ſunt, prætermittit. Pireeum autem extra Athenas fuiſſe quis dubitet? Dion eo loco ſignificat: *Quamquam*, inquit, *ducentum ſit ſtadiorum ambitus Athenarum, ſi Piræeum vna complectaris, & quod muri medium eſt inter eum, & Vrbis ambitum.* Clare Plutarchus in Sylla. Cum enim narraſſet, ab illo obſeſſas, & captas Athenas: *Vrbe* inquit, *capta, Tyrannus in arce, quò confugerat obſeſſus eſt.* Arce expugnata, *Non multo poſt*, ait, *venit in Syllæ poteſtatem Piræeum.* Perſpicuè portum ſeiunxit ab Vrbe, Liuius: *Muros Piræeum vrbi iungentes.* Iungebant, ſed intermedij diuidebant.

Lib. 4. & 9 antiq. Roman.

Athenæ ex Dionyſio pares Romæ ambitu.

Orat. de Tyrann.

Dec. 5. l. 5.

Dices: cum Vrbe Arx capta non eſt, quæ tamen potuit eſſe in Vrbe; vt hodieque Arces videmus. Sic etiam Portus, quamuis in Vrbe non eſſet, poſt illam capi potuit. Hoc nempe vim Arcium attingit; quæ quamuis intra Vrbes ſitæ, tamen propter munitiones non ſtatim expugnantur ab hoſtibus. Portus autem, præſertim tantæ magnitudinis, ſi intra Vrbem fuiſſet; quomodo non cum Athenis captus eſſet? Sicut ergo Dionyſius de Romæ amplitudine loquens, *immenſam longitudinem* Suburbio-

Athenæ quomodo cum Roma cõparẽtur.

urbiorum, & quidquid extra eſſet, ſeparauit: ſic ab Athenis & portum extrà poſitum, & Suburbia ſemonit, vt iuſta fieret comparatio. At quantæ fuerunt Athenæ ſine Piræeo, alteroque portu, quem Munichiam dixerunt? Oſtendit Thrucidides prolatus à Cluuero: *Phalericus*, *inquit* *murus erat Stadiorum XXXV. ad ambitum vſque vrbis. Ipſius ambitus pars, quæ cuſtodiebatur XLIII. Nam pars eius media longum murum inter, & Phalericum ſine cuſtodia erat. Longi vero muri ad Piræea vſque continebat XL: quorum exteriora cuſtodiebantur. Piræei cum Munichia vniuerſus ambitus erat LX. ſtadiorum.* Quæ ſimul collecta, ſtadia ſunt CLXXVIII. At ſublatis LX quæ habent duo portus extra Vrbem: Athenis attribues ſtadia CXVIII. ideſt minus quam XV. milliaria! Deinde Phalericus murus ad ambitum vſque vrbis, neſcio an aliquid ſpatij adijciat, ſiue intra, ſiue extra ponatur. Ex quo non male infertur, per vim compingi in Vrbem Romam XXIII. millia paſſuum. Quod ſi Plutarchus Syracuſas *vrbem Athenis non anguſtiorem* appellauit, quam *CLXXX ſtadiorum fuiſſe* docet Strabo: eo loco Athenas cum portu perſpicuè accepit, ſicuti Syracuſas: quæ terra marique ab Athenienſibus obſeſſæ etiam in portu validas claſſes, & ante portum naualę prælium ſpectarunt.

Lib. 11.

In Nicia.

Lib. 6.

Denique ex verbis Dionyſij non bene corrigi Plinij locum, patet ex eo; quod Dionyſius Romam deſcribit auctam poſtremùm à Seruio Tullio Rege, anno eius conditæ circiter CC. annos amplius DCXX. antequam Plinius ſcriberet. Ille autem Rex ſeptem nec totos colles vno muro complexus fuerat, non excedente Capitolij crepidinem, ſeiungente prata Flaminia ſub Capitolio & longius ab Vrbe Campum Martium: Quem ambitum nondum Sylla: Iulius Cæſar, vt placet Cluuero: Auguſtus, Claudius, Nero, vt placet Lipſio, dilatauerant. Itaque Romam arctiorem deſcribit Dionyſius quam tot incrementis auctam Plinius videret: atque, vt ſenſit etiam Onuphrius, illa ætate, & poſt exactos Reges, multo, quam nunc eſt, anguſtiorem. Quomodo igitur ab eius temporis ambitu qui tot incrementa neſcijt, licet eumdem poſt ſexcentos amplius annos inducere: & Plinium cogere, vt ſui æui Romam antiquæ parem faciat, cum longe maiorem, & pœne aliam videbat?

Neque inferas: Iure ergo ſtatuitur ætate Plinij Vrbs XXII. milliariorum, ſiquidem tam ampla erat ante ſexcentos annos, qualem deſcribit Dionyſius. Aliud enim hìc agitamus: An videlicet hæc conſequutio rectè deducatur: Dionyſius ſcribit, Vrbem tantam rege Seruio fuiſſe: igitur ætate Plinij, eiuſdem amplitudinis fuit; quę intermedijs ſeculis magna incrementa perceperat. Immo nec ipſe Dionyſius id conſequi vellet: qui iuſtam offenſionem Romanorum effugere non potuiſſet, ſi narraſſet, ſexcentis poſt annis eiuſdem eſſe magnitudinis, qua erat ante illos. Crediderim potius, Dionyſium vulgari quadam ęſtimatione fuiſſe loquutum, qua ſecluſis ijs, quę extra adiungebantur, illę principes Vrbes inter ſe aliquo modo comparabiles videbantur eſſe, nec Geometricam trutinam in vtriuſque penſanda magnitudine adhibuiſſe. Et vero hic Gręcus hiſtoricus, vt in cęteris accuratus ac diligens, hoc tamen nomine mihi

Magnitudo Vrbis a Seruij ætate nō poteſt inferri ad ætatem Plinij.

non

non probandus videtur, quod præter Vrbis initia, Romanorum mores, magiſtratuum, religionum, cæremoniarum, ludorum inſtitutiones ferè omnes deriuat à Græcis; cùm rudes homines hæc inſtituerint, qui an eſſet Græcia vix audiuerant: Quod ad præſentem collationem ſpectat, placet in rem Athenarum loqui Saluſtium: *Athenienſium res geſtæ, ſicuti ego exiſtimo, ſatis amplæ magnificæque fuere. Verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia prouenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis laudantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia.*

In Coniur. Catilinæ.

Eodem loco Pliniano altera menſura erat *à milliario ad ſingulas portas*. Et *efficit*, inquit, paſſuum per per directum XXX. M. DCCLXV. *Ego dico ſcribenda ∞ ∞ ∞: ideſt tria millia*, docet Lipſius. *A milliario ad portam tria milliaria, & paſſus ſeptingentos ſexaginta quinque. Ergo in plena diametro, ſeptem millia quingentos triginta: hanc triplica, nonne XXII. & ſemis in ambitu redduntur? At Plinius neglexit; aut inſuper habuit de dimidio, & rotunde XXII. aut XXIII. dixit:* Sic ille. hæc interpretatio ex proportione diametri ad vniuerſum ambitum quid conficit, niſi pro certo habeatur, Romam rotundam fuiſſe? Atqui Romæ circuitus potius ad quadratam formam acceſſit, vt veſtigia demonſtrant: & muris qua longiùs procurrebat, quà contrahebatur anguſtiùs. Neque id mirum. fuit enim reapſe neceſſitas natæ coæua Romæ. quod Strabo teſtatur: *Roma*, inquit, *ſuper Tiberim iacet: de qua iam dictum eſt, eam non delectu, ſed neceſſitate conditam eſſe. Qui etiam ædificia quædam ex parte addiderunt, non ſane potiora in ſua poteſtate habuerunt; verum iactis antea fundamentis ſeruierunt.* Et paulo poſt: *Ancus Martius montem Cœlium, & Auentinum, & iacentem inter hos campos aſſumens vrgente neceſſitate prioribus copulauit.* Hinc extitit ille modò flexuoſus, modò cuneatus, modò directus, modò angulis inciſus murorum circuitus; quippe qui ſitum montium ſequeretur. quod etiam confirmatum leges à Marliano. Et pomœrium poſt Seruium Regem vſque ad Syllam intactum, ſi deinde alicubi promouebatur, alibi veteres terminos ex augurum religione retinebat. Quare partes æqualiter diſtare à centro non poterant. Hinc etiam varia ſpatij menſura breuior, longiorque à milliario decurrit ad portas. Porro milliarium erat aurea columna in capite fori Romani poſita, in quam viæ militares Italiæ deſinebant. Et quia in loco Vrbis celeberrimo erat, eius Vmbilicus dicebatur. Ab eo loco ad Tiberim breuis eſt tractus, interiectu fori quondam Romani & fori Boarij. Par fere ad Campum, vbi erat illa ætate porta Flaminia. Multo productior ad alias portas, præſertim Collinam, Viminalem, Neuiam, Capenam. Dicat ergo Plinius immutatis numeris: *Menſura à milliario ad ſingulas portas efficit paſſuum per directum XXX. M. DCCLXV.* ſignificat autem, præter ſpatium ambitus murorum, dimenſum quoque fuiſſe ſpatium à milliario ad ſingulas portas: recenſitiſque paſſibus à milliario ad portas ſingillatim interiectis illum numerum initum fuiſſe.

Lib. 5.

Roma non rotunda, ſed anguloſa.

Lib. 1. c. 5. Edition. 1.

M. S. codices habent XX. M. DCCLXV.

Poſtre-

Poſtremo menſuram, quæ à milliario ad extrema tectorum Plinio colligit LXX. millia, Lipſius putat colligi *ſeptem millia*, vt ex hac ſemidiametro inferat *XXXXII. milliaria* pro ambitu tectorum extra muros Vrbis.

Hoc etſi nobis, qui magnitudinum murorum Vrbis inueſtigamus, non aduerſatur; tamen, vt de mœnibus dicebam, niſi ea tecta in orbem probe figures, nihil ex ſeptem millium diametro conficies. Sed quomodo ædificia quæ pro Ciuium & aduenarum voluntate Vrbi adiungebantur, in circulum nec potius in longum, aut nullam in figuram ſurgebant? Demum quid negamus Vrbi non ſeptæ mœnibus LXX. milliaria, quæ illi ſua magnitudo, & fœlicitas attribuit, ſi tamen menſura per vicos omnium viarum excurrat? Tunc enim ſine dubio tantus numerus efficietur. Codices Vaticani omnes præter vnum habent XX. M. paſſuum, & facilius auctor explicatur; vt quemadmodum mœnium ambitus XIII.M. paſſuum & CC. ita circuitus tectorum, extra mœnia XX.M. paſſuum amplecteretur. Cluuerus hoc ſpatium aliter dimenſus ſic ait: *Ad extrema vero tectorum, ideſt ædificiorum ab eodem milliario per vicos omnes etiam, ideſt per ſingula Suburbia quæ vijs publicis, Oſtienſi, Appiæ. &c. circumiecta erant, menſura colligebat paulo amplius ſeptem millia paſſuum. Huius menſuræ ambitus efficiet ad paſſuum millia XLV*: Sed hoc fieri non potuit, vt menſura excurrens per ſingula Suburbia per directum colligeret paulo amplius ſeptem millia, & in ambitu XLV. millia paſſuum; cum quindecim, aut viginti, aut triginta milliaria vel vno Suburbio continerentur: & omnium ambitu teſte Dionyſio Vrbs quodammodo nec initium, nec finem haberet.

Mouit etiam Lipſium Olympiodori auctoritas, qui ait: *Romanæ Vrbis murus menſuratus ab Ammone Geometra, quo tempore Gothi primam inuaſionem fecere, habebat ſpatium vnius, & viginti milliarium*. At hic ſi docet primo Gothico bello fuiſſe vnius & viginti milliariorum: cur dicenda eſt ætate Plinij tredecim fuiſſe; cum poſterior acceſſio tantum illi ambitum non dederit? Deinde nec primo Gothico bello ſub Alarico, nec ſecundo ſub Theodorico, nec tertio ſub Vitige diruta, vel anguſtata ſunt Romana mœnia: & aliquod paſſa detrimentum, poſtea refecta, & inſtaurata priorem firmitatem receperunt. Tertio autem bello Procopius interfuit, nobiſque Vrbis ambitum circumſcripſit, qualem fere huic, quem vetuſtas, ac vis temporum nondum perdomuit ac deiecit, reſpondentem oculis intuemur. Hunc ergo potius Geometram, quam Ammonem neſcio quem præoptamus.

Martino Polono reſpondendum non eſt, qui nec pro antiqua, nec pro noſtra Roma loquitur. *Romæ*, inquit, *ſunt milliaria viginti duo præter Transtiberim, & Leoninam Ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo milliaria*: Leoniana Ciuitas recens oſtendit eum loqui de recenti Roma. Hic autem Innocentij IIII. pœnitentiarius vixit anno ſalutis MCCL. Itaque nemo ab illo tempore circuitum Vrbis decurtatum dixerit. At Tranſtiberina regio, & Leoniana ciuitas cognomento Burgus, quæ quatuor amplius patet milliaria, cur viginti efficere dicitur?

Reliqua

Reliqua pars Vrbis cis Tiberim explebit viginti duo? Sed illi auctori multa fingere licuit in libro de Quatuor maioribus regnis, ſi tamen illi hic liber eſt aſcribendus, vt quidam aiunt. Nam præter hoc, quod ſcribit cap.4. ait cap.5. *Porta Salaria, quæ ducit verſus Sanctam Sabinam.* In Sabinos dicere volui.; nam ab illa longiſſime abducit. *Porta Collina quæ eſt prope Templum Adriani circa portam S.Petri.* Atqui Collina eadem eſt cum Salaria in Colle ad ortum, non ad ripam Tiberis: vbi ſcilicet Adriani ſepulchrum, non templum eſt. Et cap.6. *Palatium Neronis Lateranenſe dictum à latere Septemtrionalis plagæ in qua ſitum eſt.* Palatium Nero ad Sacram viam ſub colle Palatino, ſed in Laterano nunquam ſtruxit, nec habuit. Hoc autem non ad Septemtrionem, ſed auſtralem plagam eſt ſitum. Et: *Palatium, vbi Romulus poſuit ſtatuam ſuam auream, dicens: Ne cadat, donec Virgo pariat.* Nugæ. quod enim Palatium ætate Romuli, cum opprobrio non fuit facta ſine arte caſa? Quæ illi ſtatua viuenti aurea, qui ſorte nec luteam nec ſcorteam habuit? Quod fictum in ore ethnici hominis vaticinium? Et: *Palatium Titi, & Veſpaſiani ad Catacumbas.* Et: *Tempore Tiberij venerunt Romam duo iuuènes Philoſophi Praxiteles, & Phidias.* Et alia, ne rudi quidem ſeculo, & ingenio digna. Atque hic in teſtimonium hiſtoricæ eruditionis adducitur?

At Vopiſcus ſua quinquaginta millia paſſuum nobis obtrudit. Huic vero & Lipſius, & Onuphrius, & cæteri omnes reſpondeant neceſſe eſt. Onuphrius quid dicat fatetur ſe ignorare: exiſtimare autem, vel hiſtoricum erraſſe: nec, quid diceret, intellexiſſe: vel in numeri nota erratum eſſe. Liberalius ſe expedit Marlianus. Ait, producta fuiſſe mœnia, tranſmiſſo Tiberi per viam Flaminiam vſque ad Tabernam, quam Primam Portam vulgo nominant diſtantem ab Vrbe millia paſſuum VIII. totidem milliaria è regione portæ Flaminiæ, via Latina muros occupaſſe. hinc exiſtere diametrum XVI. M. paſſuum, cuius ambitus efficit L. M. paſſuum. Mirum ſane commentum. At nemini placet vacare in fabulas. Addit idem ſucceſſu temporis muros fuiſſe contractos, vt noſtris maiori ex parte ſedem præberent. Lipſius vero, qui duo aut tria ſupra viginti paſſuum millia muris perampla Romæ incluſit, quanto laxiora Vopiſci ſpatia nihilominus expunxit? Vbi erunt viginti & octo paſſuum millia? quomodo poſt Conſtantinum tanti ſpatij mœnia defecerunt? quis diruit ante Gothicum tertium bellum, quæ cuſtodia Principum, & hoſtium reuerentia conſeruauit?

Lib. 1. c.5 Edition. 2

Prima Edit muros in priſcis fundamētis abſolute poſuit.

Aut ergo locus ille corruptus eſt: aut ita quiſpiam dicere poſſet: Quemadmodum Plinius ſcripſit, in mœnium ambitu XIII. milliaria, & menſura currente à milliario ad ſingulas portas amplius XXX. id eſt ſimul ſumpta XLIII. amplius milliaria fuiſſe collecta: ſic poſt auctam Vrbem Campo Martio, menſura à milliario ad portas recurrente, & muros circumeunte, collecta milliaria quinquaginta. Sed libentius probabiliora audirem. Caſſiodorus, & Euſebius non auctam ab Aureliano ſed munitam Vrbem ſcribunt. *Aurelianus*, inquiunt, *templum Soli ædificat, & Vrbem*

In Chronicis.

bem firmioribus muris vallat .

Ex his quæ dicta ſunt, obijciet aliquis: Hac noſtra ætate murorum circuitus, cum includat Campum Martium, Pliniano ambitu maior erit; nunc tamen vix, aut ne vix quidem æquat, teſte Marliano tredecim millia paſſuum; Plinius verò tredecim millia ſtatuit, & ducentos. Deinde cum aucta fuerit poſtea Vrbs Traiano principe, vt aiunt; certiſſime tamen Cęſare Aureliano quanto erit amplior noſtro antiquus ambitus? Hæc antea mihi ſoluēda in hunc locum potiſſimū reieci, quæ Marliano, & Blondo, & Onuphrio & omnibus qui hunc ambitum antiquo paulo minorem agnoſcunt, ſoluenda ſunt. Aio igitur: Terminos Plinianos tanto temporum decurſu alibi fuiſſe mutatos (neque enim ijſdem omnino veſtigijs immutabiles muros fuiſſe volumus) alibi vero dimenſos, ſed eius menſuræ nullam nos habere rationem. Nam Plinius loquitur de circuitu murorum; ſcribit enim *Mœnia collegere ambitu*. Quare & Tranſtiberinam regionem cinctam muris, quamuis extra pomœrium, incluſit: & alia loca, in quibus nunc mœnia deſierunt. Nam primo Capitolium (hæc enim tum Arx Romana, *magnis*, vt ait Tacitus, *exercitibus inexpugnabilis*, *Lib.3. Hiſt* vndique præaltis muris ac turribus cingebatur. Tunc etiam à porta Collatina (quæ vel erat in eodem veſtigio, vbi nunc alio nomine Pinciana eſt, vel non longè aberat) murus conuerſus ad Quirinalem, & in eius crepidinem aſcendens, poſtea ſecundum illam tendebat Capitolium verſus. eiuſque munitionibus iungebatur: vel certe planiciei romanæ, non longe ab eodem Capitolio, aliquam partem occupabat, vt ad Tiberim excurreret. Adhæc, Caſtra murum aggeris Tarquinij non abſtulerant, quo, vt ex eodem Plinio ſæpe dixi, Vrbs claudebatur ab Oriente. Caſtra autem quadrato ſpatio illis extrinſecus adiecta ſunt. Nunc verò mœnium Tarquinianorum in caſtrenſi illo ſpatio reliquiæ nullæ ſuperſunt. Præterea ad portam Næuiam, vbi veteres Arcus Aquæ Claudiæ; & in vltimis Eſquilijs ad Templum S. Crucis, vbi rude Amphitheatrum aſpicimus, fortaſſe aliquanto latiora mœnia & magis directum angulum ſpectauit Plinius, vt Arcus, & Amphitheatrum includerent. Tunc etiam mœnia prope Auentinum, ſecundùm Tiberim, & planiciem Teſtacei montis probabiliter ferebantur; Quid, ſi & alibi prope flumen fuerunt? nam contra Ianiculum in ripa fuiſſe conſtat. Quando, & à quo ſint extructa, non conſtat. Horum autem veſtigia nulla extant. Itaque etſi deerat æuo Pliniano Campus Martius; mœnia cum aliquot loca, in quibus eſſe deſierunt, occuparent, tredecim amplius millia paſſuum explere, minore tamen, quam noſtro, ambitu potuerunt. Nec etiam multum vrget incluſus ab Aureliano Campus Martius, etſi plus vno milliari adiecit. Tunc enim præter eas, quas memoraui murorum partes ſtantes Plinij æuo, nunc autem penitus ſublatas, ſecundum Tiberim muri Vrbis, vt dixi, à ponte nunc Xyſto verſus portam Flaminiam excurrebant: & à fluuio, ſeu temporum morſu conſumpti ſunt. Hos vero, & illos Campi Martij ſi Plinianis adnumeres, nonne quindecim millia paſſuum efficies, & tamen terræ ſpatium, in quo noſtri viſuntur, niſi forte ad angulum illum Eſquiliarum

Mœnia ætate Pliniali quot in locis erant in quibus eſſe deſierunt.

Quomodo intra minorē ambitū maiora mœnia eſſe potuerint.

liarum

liarum augebis? Mœnia enim quæ aliquot in locis intra noſtrum ambitum collapſa, nec refecta: vel diruta, & ſponte ſublata priſcis menſuram augebant, nos neceſſario præterire cogimur.

Quamuis autem hæc vera ſint; tamen ſcribente Plinio, & principe Veſpaſiano dici abſolute non poteſt, Vrbem fuiſſe, quam nunc eſt, anguſtiorem propter ædificia, & ciuiles domos, quæ mœnibus vndique adhęrentes ea parum agnoſci ſinebant, & omnem in partem late fundebantur. Neque enim hęc pro Suburbijs habenda ſunt. Plinius autem, vt dixi pro tredecim millibus paſſuum ſolum habitam rationem ambitus murorum tradit. Iam qui Vrbem ad XXII. aut XXIII. millia paſſuum extendunt ſine Campo Martio, quonam illam compingunt? Ad Anienem & caſtra Annibalis? an ad Puticulos, vel Appia via ad ſepulchra Metellorum? Quodnam ſtructurę veſtigium extra Vrbem poſſunt nobis demonſtrare mœnia indicantis? Durant adhuc multis in locis arcuati Aquęductus: cur alicubi ea non extant?

Mœnia ſubinde à Pontificibus inſtaurata. Cap. XIX.

HÆC de ambitu, & muris Vrbis diligenter à nobis perueſtigata, & explanata ſunt. Cæterum cura eoſdem inſtaurandi ab Auguſtis, ac Regibus tranſiuit ad Pontifices. Et ſeptimo quidem ſæculo in id vehementer incubuerunt, quod iam vetuſtate, & oppugnationibus quaſſata mœnia, multis fortaſſe in locis fatiſcerent, vel diruta iacerent. Refertur ab Anaſtaſio Siſinnius dierum viginti Pontifex, tam breui Pontificatu calcis tamen fornaces ad murorum inſtaurationem parari iuſſiſſe anno DCCVIII. Gregorius II. qui ſeptem ab illo annis Pontificatu eſt euectus, ſtatim, eodem Anaſtaſio referente, vt muros reficeret, calcarias fornaces expediri, conuehi cæmenta, & à porta Sancti Laurentij opus inchoari iuſſit; tum aliqua parte refecta, emergentibus intempeſtiuis tumultibus ceſſare coactus eſt. Gregorius III. eidem ſucceſſit. De eo ſic Anaſtaſius. *Huius temporibus plurima pars murorum huius Ciuitatis Romæ reſtaurata eſt. Alimoniam quoque artificum, & pretium ad emendam calcem de proprio tribuit.* Triginta poſt annis Adrianus I. Eccleſiæ præfuit. Is teſte eodem Anaſtaſio muros atque turres Vrbis, quæ dirutę erant, & vſque ad fundamenta collapſæ, inſtaurauit, magnamque vim auri in alimenta mercedemque opificum, & ſtructuram operis inſumpſit. Poſterioris ſæculi anno XLVII. Leo Quartus nactus eſt Vrbem à Saracenis antea oppugnatam, direptis religioſiſſimis Sanctorum Petri, & Pauli templis. Itaque referente eodem Anaſtaſio totius Vrbis muros renouari, & in priorem firmitatem reſtitui, portas ædificari, pręualidiſque valuis obſtrui pręcepit. Quę vt propere ad exitum perduceret, equo inſi-

Et Platina in eius vita & Diaconus.

inſidens, aut pedes ipſe cum famulis circumibat, & opus vrgebat. quare & mœnia vndique reſtituit, & quindecim Turres funditus dirutas excitauit. Duas ad portam Portuenſem in vtraque ora Tiberis hodieque ſtantes ingenti lapidum mole erigi iuſſit, firmis catenis inuicem obligatas, ne quiſquam deinceps per vim aduerſo Tiberi poſſet irrumpere. Partem Vaticani propinquam Templo Sancti Petri circumductis mœnibus muniuit, cui à Conditore accepto nomine, Leonina Ciuitas, hodie Burgus, nomen fuit: addita, vt aiunt ingenti Turre, quæ à tergo Baſilicæ inſidet collem. Adeo ſtetit cum illo Pontifice Vrbis ſecuritas. Calliſtus deinde II. muros collabentes iterum refecit. Clemens III. annuam penſionem ad eoſdem reficiendos decreuit. Gregorius XI. qui ſedem Auenione Romam retulerat, quomodo in ea tutus degeret, mœnibus refectis prouidit. Idem Martinus, & Nicolaus V. V. Pius, & Paulus II. Sixtus IV. Alexander VI. munificè curarunt. Paulus III. ingenti murorum ſtructura inchoatam in Auentino munitionem non abſoluit. Paulus IV. ingruente bello terreos paſſim aggeres, & munimenta excitauit: Leoninam Vrbem validis mœnium propugnaculis tutiorem reddidit, cuius antea muros Vrbanus quoque, & Nicolaus V. V. inſtaurauerant. Pius IV. additis Arci propugnaculis, & munimentis, muros quoque Vrbis Leoninæ firmauit: ædificatæ Portæ ex priore ſuo Angeli nomine, nomen dedit. Impoſita denique paſſim Pontificum ſtemmata, indicant muros vetuſtate collabentes, aut iam collapſos, poſtea eorum opera reſtitutos. Iuliorum II. & III. Clementis VII. Gregorij XIII. Sixti V. Pauli V. Gregorij XV. Vrbani VIII. quamquam Vrbanus VIII. arcem S. Angeli maiori operum mole tutiſſimam, & munitiſſimam fecit, vt ſuo loco dicam.

Plat. in vi.
Ciac. in vi.

De Portis Florentis Vrbis. Cap. XX.

ADHVC Plinij locus ſupra explicatus explicationem repoſcit. *Menſura*, inquit, *currente ad ſingulas portas, quæ ſunt hodie numero triginta ſeptem, ita vt duodecim portæ ſemel numerentur, prætereanturquà ex veteribus ſeptem, quæ eſſe deſierunt.* Onuphrius ſic habet: Quæ ſunt hodie numero XXXIV. alias XXIV vt legit Marlianus. Lipſius hæc verba præterijt. Codices Vaticani omnes habent XXXVII. Plinij mentem fortaſſe aſſequimur, ſi dicamus: Portæ duodecim ſemel numerandæ, ideſt pro vna habendæ ſunt: ſeptemquè prætereundæ, quæ iam deſierunt. Sed tamen quid explanatio ſignificet, non bene intelligo. Sic autem ex portis triginta ſeptem relinquerentur decem nouem. Conſentit hoc cum verbis Procopij. *Habet autem*, inquit, *circumiectus Vrbi murus portas quatuordecim, portulaſquè alias quaſdam.* Fuluius: *Portæ*, inquit, *apud veteres viginti, vt vulgatior fama habet. Quatuor addit Marlianus.* Ego, cùm ætate Procopij paulo plures quam quatuordecim

Lib. 3. c. 5.
In Vrbe Ro lib. 1. cap. 6 edit. 2.
Lib. 1. de Bell. Goth.
Lib. 1.

decim fuerint, non video, quam ob cauſam, ſi Plinij æuo triginta ſeptem erant, eſſe deſierint; cùm maiora deinceps incrementa Vrbs ceperit: acceperit vero nunquam, vt oſtenſum eſt, grauia ædificiorum, murorumque vſque ad Beliſarium detrimenta. Itaque portas illas triginta ſeptem, vt mendoſas, & in locum ſuſpectum illapſas, accuratius perueſtigandas non cenſeo; ſed quas vidit Procopius, & adhuc retinet idem fere murorum ambitus. Harum ſitum, & ordinem, quem hodieque ſeruant, idem ſcriptor prope oculis ſubijcit; eumdemque ex parte pertexit Liuius, vbi irruptionem Romanorum in prædatores hetruſcos commemorat. Quare veroſimile eſt, ſemper vel eaſdem, vel vna, aut altera diminutas Plures quidem reperire difficile eſt, ſed plura earum nomina.

Lib. 2.

Igitur vt de ſingulis agam, incipienti à Tiberi occurrit primo Flaminia, à via Flaminia, cui eſt impoſita, ſortita nomen, quam C. Flaminius occiſus ab Annibale ſtrauit, & Circum Flaminium extruxit. Hæc ab antiquis Flumentana dicta eſt, quod Tiberis partem ea fluxiſſe affirmant, vt ait Feſtus. Eratquè, vt opinor, in valle inter Capitolium, & Quirinalem; quæ olim anguſtior, poſtea ad ædificationem fori Traiani, egeſta terra, laxior fuit. Liuius: *Tiberis loca plana Vrbis inundauit. circa portam Flumentanam etiam collapſa quædam ruinis ſunt.* Meminit & Cicero. *Cur, cum portam Flumentanam Cœlius occuparit, ego Puteolos non faciam meos?* Vario deinde murorum ambitu, varios nacta locorum ſitus eàdem via, quæ rectà tendit ad Capitolium; æuo adhuc noſtro inde receſſit, vbi æuo Beliſarij erat. De ea enim Procopius. *Nec portam Flaminiam Gothi tentarunt, vt loco præcipiti ſitam, atque adeo vt adiri non facile queat.* Quare credibile eſt, tunc in proximo colle, poſt Cœnobium Auguſtinianorum locatam fuiſſe; quo & pons Miluius rectà videtur ſpectare. Nunc in planiciem traducta, egregia lapidum ſtructura, Doricis columnis, epiſtilijſque, ſingulari Pij IV. Pontificis Maximi munificentia exornata eſt. Cur mutato nomine, Populi dicatur, cauſam quidam eſſe putant, quòd propinqua Mauſoleo Auguſti proceras *populos* adſitas habuit, quibus illud ſepulchrum ad Ædem nunc S. Rocchi conditum inumbrabatur. Vel ergo ab ijs arboribus: vel quia eas operi circumiectas ſyluas in vſum *Populi* Auguſtus publicauit: aut veriùs, quia propinqua Ædes B. Virginis *Populi* dicitur, à Populo Romano, Paſchale II. Pont. primùm extructa, cognomentum ſumpſit.

Porta Flaminia.
Quæ & Flumentana.
Dec. 4. l. 5.
Ad Att. l. 7
Lib. 1. de Bell. Goth.
Et nunc Populi.
Strabo l. 1.
Sueton. in Aug. c. 100

Porro eadem fortaſſe Ratumena eſt, niſi hæc Carmentalis olim Flaminiæ propinqua. Nam actis apud Veios ludis, *maximum*, vt ait Plinius, *augurium fuit, in Capitolium perueniſſe ab Veijs, cum palma, & corona effuſo Ratumena, qui ibi vicerat, vnde poſtea nomen portæ eſt.* Expeditiſſimus quidem hac porta ingreſſus illi fuit, qui ludicro quadrigarum certamine vicerat in Hetruria, & ab equis in Vrbem raptus intra muros excuſſus eſt. Plutarch. in Poplic. de eodem Ratumena: *iuxta Capitolium, ad portam, quam nunc Ratumenam vocant, effuderunt eum.* De eodem Feſtus, & porta ſcripſit.

Eadem forſan Ratumena.

Quæres cur ego portam Flumentanam inter Quirinalem, & Capitolium

lium antiquitus poſitam fuiſſe cenſuerim potius, quam prope flumen, vbi ſtatuunt alij: & propinquam ſibi Tiberis, illa fluens demonſtrauerit. Reſpondeo, hac de re me diu ſuſpenſum dubitaſſe: id enim indicat allata ratio. Sed ſpatium illud inter Quirinalem & Capitolium, vtrique olim modica accliuitate coniunctum (cuius partem Coruorum Macellum hodie nuncupant) & mittens ad initium fori Romani, neceſſario obſirui mœnibus debuit: igitur & media porta fieri peruium. Hæc autem quæ alia eſſe potuit, niſi Flumentana? Carmentalis enim erat ex alia parte, vt vidimus. Immo & Tiberis eidem illapſus id demonſtat. Non enim mirum fuit, illum fluxiſſe Carmentali tam propinqua, ſed hanc longius ſeiunctam cum adiunctis ædibus inundaſſe. vt poſtea recedens merito Flumentanæ nomen illi reliquerit. Hæc dicimus, dum probabiliora expectamus.

Proxima porta in Colle ſita, Pinciana eſt; quæ ſitnè à Pinciorum Nobilium Romanorum vicinis quondam ædibus dicta, alibi dicam. Antiqui Collatinam dicebant, quod Collatiam oppidum Sabinorum non longe ab Vrbe mitteret, *Cui* videlicet *collatæ aliarum Ciuitatum opes dederunt nomen*, vt ait Feſtus. Procopius, ſic ait: *Inter hanc portam*, Flaminiam, *& alteram ad dexteram huic proximam portulam, porta alia eſt, quæ Pinciana vocatur. Huic proximi muri pars quædam laxata iampridem compage* &c. Vbi murum, quem Inclinatum vocant, deſcribit. Portula vero illa iam deſijt. Pinciana, quæ media inter hanc, & Flaminiam muro inclinanti proxima dicitur, forte Flaminiæ ante propinquior in eius portulæ locum ſucceſſit.

Porta Pinciana antiquitus Collatina.

Lib. 1. de Bell. Goth.

Sequitur Collina, ſiue Salaria. Collina vel à Collibus Quirinali, & Viminali, æquata ibi planicie coniunctis: vel ab Vrbis tribu: cuius nominis & Regio antiquitus fuit. ſed tribus potius à loco nomen ſumpſit. Varro. *Partes Vrbis tribus dictæ: & ab locis Suburana, Eſquilina, Collina, Palatina*. Salaria, *quoniam illa ſal in Sabinos portari conſueuerat*, vt ait Plinius. ſiue vt Feſtus: *quia per eam Sabini ſal à mari deferebant*. Quamuis vterque de via, non de porta loquatur. ſed par vtriuſque ratio eſt. Celebris hæc porta Hiſtoricorum, rerumque ibi geſtarum memoria. Hanc *obequitauit Annibal vſquè ad Templum Honoris*, quod erat extra, vt ait Liuius, &*intra muros haſtam emiſit*; vt ait Plinius. Hac ingreſſi Senones Galli Vrbem euerterunt. Ante hanc Sylla cum Samnitibus Romam inuadentibus pugnauit. Ab hac ad Eſquilinam agger Tarquinij protenſus eſt.

Porta Collina, quæ & Salaria.

4. de lin. lat

Lib. 31. c. 7.

Eadem porta Quirinalis, vel à Quirini, ideſt Romuli ſacello, vel à Monte Quirinali, in quem mittebat. Eadem Agonia, & Agonenſis. Circenſem enim planiciem inundante Tiberi, ad hanc portam dabantur ludi Agonales dicti, quod Hoſtia in illis mactata diceretur Agonia: vel quod Montes Agones dicerentur. Eadem Salutaris ab æde Salutis illi proxima, vt ait Sex Pompeius.

Eadē Quirinalis & Agonenſis & Salutatis.

Collinæ Viminalis porta ſuccedit in extremo Viminali ſita, vnde etiam nomen traxit, quamquam non eo loci olim poſita.

Porta Viminalis quæ & Numentana.

Extra portam Viminalem Deæ Neniæ ſacellum fuit, vt ait Feſtus, quam cantu querulo aduocabant vt adeſſet funeribus, Extra eamdem lucus Rubiginis, in quo canis, & ouis immolabantur inclinante Aprili; canis cani cœleſti, Rubigini ouis: illi, ne ſegetes exureret: huic, ne exederet. Teſtis Ouidius.

4 Faſt.

Hac mihi Nomento Romam cum luce redirem,
Obſtitit in media candida turba via.
Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ouis.
Pro Cane ſydereo canis hic imponitur aris:
Et quare fiat, nil niſi nomen habet.

Eadem Catularia.

Hinc portæ Catulariæ nomen. Feſtus; *Catularia porta Romæ dicta eſt, quia non longe ab ea ad placandum Caniculæ ſydus frugibus inimicum rufæ canes immolabantur, vt fruges flaueſcentes ad maturitatem perducerentur.* Eamdem hodie Sanctæ Agnetis nuncupant, ab Æde illi ſacra extra pomœrium, & Piam, quòd Pius IIII. Pontifex refecit.

Nunc Pia, & S. Agnetis.

Porta Eſquilina nūc S. Laurentij.

Magna agitatur quæſtio inter Antiquarios, an porta Sancti Laurentij, quæ proxima eſt, olim Eſquilina fuerit. Quidam affirmant: Alij Tiburtinam hanc nominant, alij Næuiæ ſequenti, vulgo Maiori, Eſquilinæ nomen attribuunt. Me Liuij auctoritas cogit, Dionyſij, Strabonis, vt Eſquilinam appellem: nec quemquam priſcorum inuenio, ait Marlianus, Tiburtinam nominaſſe.

Lib. 2.

Liuius, cum referret Romanos Hetruſcis prædatoribus inſidias parauiſſe, ait: eos emiſſo pecore porta Eſquilina, vt hoſtem elicerent, in eum poſtea partim Collina egreſſos, partim Næuia, partim Cœlimontana, & Gabina etiam via occultos conſediſſe. Quo loco cum ageretur de obſidione Porſenæ Regis, qui Ianiculo occupato, *in plano ripiſque Tiberis caſtra* poſuerat, dicitur *porta Eſquilina ab hoſte auerſiſſima.* Quod ad amuſſim quadrat in portam S. Laurentij, Ianiculo rectè oppoſitam. Dionyſius autem, & Strabo aggerem a porta Collina ad Eſquilinam proceſſiſſe tradunt, qui ſane hanc portam non exceſſit. Mœnia enim, quæ, vt ſupra dixi, à porta Sancti Laurentij, Viminalem verſus ad lineam excurrunt, aggerem illum indicant, quamquam poſtea intermiſſa, ſiue extrorſus protenſa Caſtris prætorijs. Addit Strabo, *in medio Aggere perducto à Collina ad Eſquilinam, aliam portam cognomento Viminalem.* Igitur Viminalis proxima Eſquilinæ, vt hodieque viſitur. Sic Annibale ad Anienem habente Caſtra, Romani inter Eſquilinam, & Collinam Caſtra poſuerunt. Erat enim locus hoſti oppoſitus, & aggere, foſſaque munitus. Quæ contra obijciuntur, non eius momenti ſunt, vt pluribus diluere neceſſe ſit. Porro hæc porta etiam Taurina ab inſculpto Tauri Capite, & Libitinenſis, puto, dicta eſt, quod per eam cadauera mortuorum in Campum Eſquilinum commune plebis ſepulchrum efferrentur.

Lib. 5.

De ea re Liu. dec. 3. lib. 6.

Eadē Taurina & Libitinenſis.

Porta Næuia, nūnc Maior.

Proxima Eſquilinæ Næuia à pleriſque dicitur, *quòd in Nemoribus Næuijs*, vti ait Varro. *Næuius enim loca, vbi ea ſic dicta, coluit.* Næuia

ſylua

ſylua dicta iuxta Vrbem, quòd Næuij cuiuſdam fuerit, ait *Feſtus*. Eamdem Mæciam eſſe Plauto putat Onuphrius. Hæc porta celebris nunc in Vrbe, & Maior cognomento, ſita eſt in formis Aquæ Claudiæ. *Dicebatur hæc olim Labicana*, inquit Fuluius, *& Præneſtina: ſiue in eodem ambitu altera diuerſa ab hac porta; quæ multum à Procopio celebratur in bello Gothico*. Quod ergo mittat Præneſte & in Labicos, id vehementer vrget Onuphrius, vt ex Næuia faciat Eſquilinam. Strabo enim ortum Præneſtinæ, & Labicanæ viæ deducit á porta Eſquilina. Verum cum reuolutis tot ſeculis antiquarum viarum ſtrata ſilicea perierint; non eodem terræ ſolo, ac limite teruntur viæ, quo terebantur antiquitus. Quare mutatis finibus eumdem proceſſum, & frequenter initium non habent, vt in pluribus demonſtrari poſſet. Immo Onuphrius cenſet portam hanc ex alio loco tranſlatam in arcum, vbi cernitur, ſiue ductum Aquæ Claudiæ commigraſſe. Fuit ergo alia porta Eſquilina de qua loquutus eſt Strabo, vnde via Præneſtina, & Labicana deriuantur. Varro poſtquam dixit de porta Næuia, ſubdit: *Deinde porta Rauduſculana, quòd ærata fuit, & æs Raudus dictum. Hinc porta Lauernalis ab ara Lauernæ, quòd ibi ara eius Deæ*. Cum ergo poſt Næuiam ſequeretur Rauduſcula, fortaſſe porta Eſquilina, nunc S. Laurentij, etiam Rauduſcula dicebatur: & proxima Viminalis, Lauernalis. Lauerna autem furum Dea habebatur. Illi ſi extra hanc portam ara fuit: extra Collinam propinquam lucum habuit, referente Acrone in Horatium, lib. 1. epiſtolarum. Sed quoniam ignoramus, ſiniſtra, an dextera Næuiæ fuerit Rauduſcula; ſi in aliam partem te conuertas, Eſquilina non erit Rauduſcula, ſed Cœlimontana: quæ hanc ſequitur, Lauernalis.

Lib. 5. *Ep. 16.*

Porta Sancti Ioannis Cœlimontana ab antiquis eſt dicta quod in Cœlij Montis cliuo ſita eſt. Meminit eius Cicero in Piſonem: antiquiſſime dicta eſt Querquetulana.

Sequitur porta in murorum angulo, ſed clauſa. *Hanc plerique Gabiuſam fuiſſe arbitrantur*, ait Marlianus. Mittebat enim in Gabios, vulgò Gallicanum, Gabina via. Vtriuſque meminit Liuius: illam de Cœlo tactam, hac ſtetiſſe Romanos commemorans. Hanc quoque Metrodij portam fuiſſe appellatam docent: quam S. Gregorius Metroni appellat; *Per Metroni ait, portam exeuntes, vt eos in Latinam vel Appiam viam ſequerentur*. Huius ergo via proxima erat Latinæ, vt re vera eſſet, ſi eſſet in vſu. In hac parte Vrbis erat Regio XII. Piſcinæ publicæ: cuius fines regionibus portæ Capenæ, Cœlij montis, Auentini, Circi Maximi terminabantur. In regione autem Piſcinæ publicæ P. Victor enumerat *Vicum portæ Næuiæ*, & *vicum portæ Rauduſculanæ*. Quas portas fuiſſe propinquas memoraui. Hinc ſubnaſci poteſt ſuſpicio de porta Næuia: an in hoc potius tractu poſt Cœlimontanam, an ante illam, vt poſuimus, ponenda ſit. Quod alij videant.

Porta Gabiuſa. *Fuluius & Marlianus* *Lib. 9. epiſt. ep. 38.*

Porta Latina eſt proxima, inde nomen ſortita, quod mittit in Latium. Eadem Ferentina eſt; Ferentinum enim Latina in via erat, vt docet Strabo.

Porta Latina.

Multo nobilior eſt ea, quæ nunc Sancti Sebaſtiani, olim Capena; cuius nominis varia fertur deriuatio. Aut enim à Capenatibus populis Latinis: aut à Capenate fluuio: aut à Capena Vrbe prope Albam ab Italo Rege condita: aut à Camœnis, quarum extra portam & lucus, & ædes fuit, mutata littera Capena dicta eſt. Hinc tendebatur Appia via, longarum, vt ait Statius, Regina viarum.

Quoniam autem Aſinariæ portæ meminit Procopius ſcribens, Totila Rege illa Gothos in Vrbem fuiſſe ingreſſos; quænam hęc fuerit ambigitur. Feſtus ita ſcribit: *Significat aquam eo nomine, quæ eſt ſupra viam Ardeatinam inter lapidem ſecundum, & tertium: qua irrigantur horti infra viam Ardeatinam, & Aſinariam, vſque ad Latinam.* Ex quibus verbis quid eliciam, neſcio. Fuiſſe hoc ordine ſtratas vias, vt primo Latina, deinde Aſinaria, poſtea Ardeatina eſſet? Id vero negant Antiquarij, qui inter Ardeatinam, & Aſinariam, medias Appiam, & Laurentinam conſtituunt. Portam Aſinariam fuiſſe prope Latinam, cum via prope eſſet? Atqui prope Latinam portam fuit Capena. Nam de Gabiuſa quæ ſupra Latinam erat, hic ſermo eſſe non poteſt. Quid ergo ſtatuendum? Nihil equidem certi. ſed tamen in his locis fuiſſe Aſinariam viam, & portam. Via quidem diuerſa ab Appia, & Latina fuit: ſed in alterutram illarum incidens, tendenſque ad portam ſiue Capenam, ſiue Latinam ſuum etiam nomen alterutri tribuebat. Fuluius Cœlimontanam, Aſinariam putat; in cauſa afferenda ridiculus magis, quam eruditus. Honeſtiori, quam ille, deriuatione deducerem ab hortis Aſinianis, qui erant in regione Piſcinæ publicæ, vt refert P. Victor: aut aliquo Romano Aſinio auctore, vel inſtauratore. Suetonius de Auguſto. *Deſumpta ſibi,* inquit, *Flaminia via Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex manubriali pecunia ſternendas diſtribuit.* Quid? ſi tunc vel Aſinius Pollio, vel Aſinius Gallus, qui ſub Auguſto fuere Conſules, ab hortis Aſinianis inchoantes viam ſternendam curarunt?

Onuphr. de Vrbe Rom. Mar. l. 1. cap 8. ed. 2.

In vi. c. 30

Proxima Tiberi Trigemina eſt, nunc S. Pauli. Trigeminæ nomen Tergemini Horatij fratres inde ad pugnandum cum tribus Curiatijs egreſſi fecere; fuiſſe portam cis Auentinum in minore Vrbis pomœrio ſupra retuli, cum Ædiles extra Trigeminam in Auentinum porticum ſtrauerunt. Eadem Hoſtienſis.

Porta Trigemina nunc Sancti Pauli.

Iam in ambitu Tranſtiberino portæ tres. Prima Portuenſis, quòd Portum Hoſtienſem deduceret, vbi muri refecti ab Honorio, & Arcadio. eadem Naualis dicitur.

Porta Portuenſis.

Altera in edito Collis, nunc Sancti Pancratij, Aurelia fortaſſe videretur, niſi Procopius eam ſtatuiſſet prope molē Adriani, ac Templum S. Petri, vt diximus. Hanc autem veteri nomine Ianiculenſem appellant.

Porta Ianiculensis nunc Sancti Pancratij.

Vltima ad Tiberim Septimiana porta eſt, à Septimio Seuero Imperatore ſic dicta. Hic enim teſte Spartiano Thermas Septimianas in Tranſtiberina regione ad portam ſui nominis ædificauit, vbi Ianus Septimianus, & ara Septimiana. Manſit Seueri nomen vſque ad Alexandrum Sextum Pontificem Maximum qui portam inſtaurauit, Titulum abſtulit.

Porta Septimiana.

Porta

Porta Septimiana, an Fontinalis etiam dicenda ſit, ambigitur. Fontinalis autem, quod ad illam Fontium ſacra fierent coronatis pueris, & Fontibus. Fontinalis quidem nonnullis Capena eſt quod ad eam magna fontium copia, ideoque madida à Iuuenale, & Martiale grandi pluere gutta dicitur. Huc etiam accommodant Liuij locum: *Aediles alteram Porticum ad portam Fontinalem ad Martis aram, qua in Campos iter eſſet, perduxerunt.* Cum enim eſſet extra Capenam Templum Martis, & Horatiorum ſepulchra, putant illic geminum fuiſſe Campum, eòque Porticum perduxiſſe. Onuphrius Campos Vaticanos intelligit, quò Porticus è porta Septimiana, eademque Fontinali perducta ſit. Plinius enim ſcribit Fornacem ædificatam in Campis, vt conderetur patina Vitellio Cæſari, quos fuiſſe Vaticanos argumento eſt, quod iiſdem in Campis ſint hodiequè fornaces. Neque hæc interpretatio, ac ſententia, quam ſequuntur Blondus, & Marlianus ſatisfacit. Nam loco citato Liuij etiam, Campum, legitur; qua ſola voce ſignificatur Campus Martius. Deinde tametſi, Campos, legatur: duo cis Tiberim in Romana planicie Campi fuere, de quibus ſupra. Sed loco citato Liuij ſermonem eſſe de Campo Martio, &., Campum, legendum, alter eius locus perſpicuè demonſtrat: *Comitijs*, inquit, *confectis, vt traditum antiquitus eſt, Cenſores in Campo ad aram Martis ſellis curulibus conſederunt.* Erat igitur ara Martis in Campo Martio, quia illi dicatus fuerat, & ibi habita fuerant Cenſorum Comitia. Præterea maior neceſſitas in eo ædificandę Porticus, cum quotidie ad inambulationes, exercitationeſque bellicas Campus Martius adiretur. Quod ſi verum eſt, aliqua alia porta pro Fontinali ſtatuenda eſſet. Nec tamen magnopere pugnandum, ſi aliquis voluerit aut Septimianam, aut Capenam Fontinalem dicere, aut alibi Fontinalem quęrere. *An eadem Fontinalis* *Dec.4.l.10*

Iſtæ ſunt portæ, quas ſuo æuo in Vrbe fuiſſe notat Procopius, præter alias quaſdam minoris notæ. Primo quidem portulæ cuiuſdam prope Collatinam, ſeu Pincianam ipſe meminit, cuius nullum apparet veſtigium.

At inter Viminalem & Eſquilinam prope murum Caſtrorum clauſa iampridem porta viſitur, quam nonnulli antiquarij. Inter Aggeres appellant, & porta quidem Viminalis inter aggeres à Strabone eſſe dicitur. *In aggere autem medio tertia eſt porta eiuſdem nominis cum Colle Viminali.* Aut ergo hic erat porta Viminalis, nunc alio tranſlata, & vulgo Pia, aut hæc non eſt Inter aggeres. Onuphrius Querquetulariam portam nuncupat, inde dictam, quòd vt eſt apud Sex. Pompeium, querquetum muros Vrbis iuxtà ſe habuerit. Ita vero opinatur, quia præter P. Victoris, Sex. Rufi, & M. Varronis verba locum Plinij adducit: *Fagutali*, inquit, *Ioui etiam nunc, vbi lucus fageus fuit, porta Querquetulana, Colle, in quem Vimina petebantur.* Vnde infert, portam Querquetulanam in Colle Viminali, & hanc de qua loquimur fuiſſe. Refragatur his Tacitus: *Haud fuerit*, inquit, *abſurdum tradere, montem eum*, Cœlium, *antiquitus Querquetulanum cognomento fuiſſe, quod talis ſyluæ frequens fœcunduſque* *Porta clauſa inter Aggeres, olim Viminalis.* *Lib.5.* *Ex l.1.c.16* *Li.4 Ann.* *Mons Cœlius Querquetulanus.*

que erat: mox Cœlium appellitatum à Cœlio Vibenna, qui Dux Gentis Hetruriæ. Si ergo Querquetulanus Mons Cœlius eſt, in Cœlio porta Querquetulana erat. *Non me l tet*, ait Onuphrius, *Tacitum hæc ſcribere, vtcumque autem ſit, Varroni, Plinio, P. Victori, & Sex. Rufo magis credendum*. Sic ego etiam infero: his credendum, ſed non magis, quàm Tacito. Non enim diuerſa ſentiunt. Pliniani quidem illius loci, longe alia interpretatio eſt, atque illi tribuit Onuphrius. Scribit enim de lucis in Vrbe conſitis, aitque: *ſyluarum certe*, Roma, *diſtinguebatur inſignibus: Fagutali Ioui etiam nunc, vbi lucus Fageus fuit*. Vbi ſane, *Fagutali Ioui*, ſexto caſu, aut *Ioue*, legendum eſt, & ſenſus patet. Hoc eſt enim vnum è ſyluarum inſignibus, Fagutalis Iuppiter, vbi lucus fageus fuit. Tum pergit: *Porta Querquetulana:* hoc eſt aliud inſigne, vbi lucus fuit querceus. Pergit: *Colle, in quem Vimina petebantur*. Tertium ſyluarum inſigne, Collis Viminalis nomine a luco Viminum, quæ ex eo petebantur. Roma igitur ſyluarum diſtinguebatur inſignibus, Fagutali Ioue: porta Querquetulana: Colle, in quem vimina petebantur. Hæc eſt germana eius loci interpretatio. vbi porta Querquetulana, interpunctione diſtinguetur à ſequentibus verbis. Sic autem Plinius conſentit cum Tacito. Nam hæc porta relinquetur in Colle Querquetulano, ideſt Cœlio. P. Victor, & Sext. Rufus lucum Fagutalem in quinta regione Eſquilina collocant. Hoc nihil ad nos. Varro propè Eſquilias (non enim in Colle Viminali, quod ait Onuphrius, vt legenti patet) conſtituit Querquetulanum ſacellum. Hoc fauet nobis. Nam Cœlius eſt finitimus Eſquilijs, in quo ſylua è quercubus, Querquetulana porta, & ſacellum fuit.

Quod ergo nomen ſortita eſt porta, de qua loquimur, ſi non eſt Querquetulana? cum hęc Cœlimontana ſit. Equidem putauerim hanc portam propinquam olim Caſtris fuiſſe antiquitus Viminalem, & inter Aggeres, cum in extremo Viminali, & in medio Aggere ſit; ſed clauſam ædificatione Caſtrorum propter propinquitatem: eoque tranſlatam, vbi nunc porta Viminalis, ſeu Pia eſt.

Porta Piacularis, & Minucia. Duæ præterea fuere portæ, Piacularis, & Minucia, illa propter aliqua piacula, quæ ibidem fiebant: hæc quia *proxima erat ſacello, vel aræ Minucij, quem Deum putabant*. Auctor Sextus Pompeius. Hæ duæ quænam, vel vbi fuer nt, cum alijs ignoro. Inter priores tamen potius numerandas, quam ſeparandas cenſerem.

Porta Sangualis. Demum Sangualis porta apud Feſtum, proxima Ædibus Anci dicitur; in ſumma Sacra via, ait Fuluius. Alij ſaginalem ab Æde Sangi nominant, cuius ſacellum in ſeptima regione Viæ latæ propinquum portę Collatinæ numeratur à P. Victore. Vel Sangualis à Sanco, vel Sango dicta eſt; quem eumdem faciunt cum Deo Fidio, & Sancto. Nam cum hic Ædem haberet in Quirinali, vbi porta Collina; veriſimile eſt, hanc etiam fuiſſe Sanqualem, vt etiam ſcribunt.

De

De Porta Triumphali. Cap. XXI.

HANC mihi ſeorſim ſepoſui fuſiori tractatione indigentem. Et fuiſſe in Vrbe Triumphalem portam nemo dubitat, cuius grauiſſimi ſcriptores meminerunt. *Porta Triũphalis fuit antiquitus in Vrbe.* Cic. in Piſonem: *aut ad rem pertineat, qua tu porta introieris, modo ne Triumphali.* Tacitus. *Li.1. Ann.* *Tum conſultatum eſt de honoribus, ex queis maxime inſignes viſi, vt Porta Triumphali duceretur funus.* Suetonius in Auguſto. *Cap.100.* *Inter alia complura cenſuerunt quidam funus Triumphali porta ducendum præcedente Victoria, quæ eſt in Curia.* Ioſephus: πρὸς δὲ τὴν πύλην αὐτὸς ἀνεχώρει, τὴν ἀπὸ τοῦ *Lib.7. Bel.* πέμπεσθαι δι᾽ αὐτῆς ἀεὶ τοὺς θριάμβους, τῆς προσηγορίας αὐτῶν τετυχοίας. *Iud.c.24.* *Ipſe vero* Veſpaſianus *ad portam reſedit, quæ, quod ab illa ſemper ducuntur triumphi, nomen ipſorum ſortita eſt.* Hæc oſtendunt portam fuiſſe. Iam vbi fuerit, oſtendendum. Onuphrius: *Erat* inquit *in ea murorum parte, quæ ab Adriani ſepulchro ad Sancti Spiritus portam olim producti erant.* *Antiquarij locant portã Triũphalem ad Noſocomiũ S.Spiritus.* Idem ſenſit Marlianus, & Fuluius (quamquam hic alibi Capenam pro Triumphali habere videtur) & Flauius Blondus, in cuius verba reliqui videntur iuraſſe. Interpres vero Suetonij loco laudato. *Porta* inquit *Triumphalis media fuiſſe videtur inter portam Flumentanam, & Catulariam.* *L 1. c.vlt.* Ex quo videtur Iulius Bulengerius accepiſſe, dum ait. *Inter portam Flumentanam, & Catulariam, qua iter eſt ad Septimianam:* *Lib.3. Lib.1 Inſt. Romæ.* Quæ ſanè verba mihi perobſcura ſunt. Nam, vt ſupra dixi, Flumentana eſt Flaminia: Viminalis autem Catularia, cis Tiberim. *Cap.23. de Triumpho.* Quomodo ergo Triumphalis tanto trans Tiberim interuallo ſeiuncta, inter vtramque collocatur? illac verò iter ad Septimianam eſſe non poteſt, ſitam ſub Ianiculo. rectiùs alij loquuntur, qui Flumentanæ, aut Catulariæ non meminerunt.

Omnes autem Ioſephum quaſi aliquem Dædalum adhibent ad extruendam ſuam portam Triumphalem; quo tamen maxime demoliuntur. Ille enim loco ante citato ſcribit, Veſpaſianum & Titum triumphaturos, Palatio profectos apud Iſidis templum pernoctaſſe, indequè profectos ad Octauias ambulationes primùm: tum ad portam Triumphalem veniſſe. *Quibus verbis*, ait Onuphrius, *conſtat eos extra Vrbem tunc in Campo Martio fuiſſe; eoſque traiecto Tiberi per eam portam introiſſe:* Sed vt accuratiùs locus ille exponatur, afferam eius verba, *Instructus*, inquit, *erat exercitus* περὶ θύρας οὐ τῶν ἄνω βασιλείων, ἀλλὰ καὶ πλησίον τοῦ τῆς Ἴσιδος ἱεροῦ. ἐκεῖ δὲ ἀνεπαύοντο τῆς νυκτὸς ἐκείνης οἱ αὐτοκράτορες. *circa fores non ſuperiorum Regiarum*, ideſt Palatij Auguſti, *ſed prope Iſidis Templum, ibi enim quieſcebant nocte illa Imperatores:* Et paulo poſt: καὶ παρίασιν εἰς τοὺς Ὀκταβίας περιπάτους. ἐνταῦθα δὲ ἥτε βουλὴ καὶ

τὰ τέλη τῶν ἀρχόντων, οἵτε ἀπὸ τῶν τιμιωτάτων ἱππεῖς τὴν ἄφιξιν αὐτῶν ἀνέμενον. πεποίητο δὲ βῆμα πρὸ τῶν στοῶν. & tranſeunt ad Octauias ambulationes. Ibi autem Senatus, Ducum proceres, & honorati Equites eorum præſtolabantur aduentum. Factus autem ſuggeſtus erat ante porticus. Hic primo quærenda nobis eſt Iſidis Ædes: Tum Octauia porticus. Plura quidem fuerunt in Vrbe templa Iſidis; Hic tamen de illo, quod erat in Campo Martio ſermo eſt. Nam Veſpaſianus, & Titus, more veterum, qui triumphaturi degebant extra Vrbem, Vrbe egreſſi, venerunt in Campum Martium ſitum extra portas. Erat autem Templum prope Septa, in quibus comitia ad creandos Magiſtratus habebantur; quæ quod populum incluſum cogerent, veluti Caulæ gregem, olim Ouile dicta ſunt. Iuuenalis:

Templum Iſidis vbi eſſet.

Sat. 6.

Vt ſpargat in Aede
Iſidis, antiquo quæ proxima ſurgit Ouili.

Martialis. *Si nihil Europe fecit, tum Septa petuntur;*
Si quid Phylliride's præſtet, & Aeſonides.
Hinc quoque deceptus Memphitica templa frequentat,
Aſſidet & cathedris mœſta Iuuenca tuis.

Lib. 2. Epigr. 14.

Nam Iſis etiam ſpecie Iuuencæ colebatur, cuius Ædem Septis egreſſus adibat ille cœnarum venator Selius, in quem ſcribit Martialis. Septa vero, de quibus alibi, inter forum nunc Columnæ, fontem Aquæ Virginis, ſeu Treuenſis, Montemque Trinitatis, quondam hortulorum fuere. A fonte Triuij ſiniſtrorſum euntibus in Collem Pincium, Templum occurrit Sancto Andreæ dicatum, quod antiqua Septa fortaſſe indicat. idem enim eſt Italis, *Fratte*, vnde cognomentum traxit, quod Latinis *Septa*. Itaque Templum Iſidis Marlianus in via Lata ad Sancti Marcelli, nunc Ædem collocat: Fuluius prope viam Latam, & Templum S. Mariæ in Aquiro. Referens enim, fuiſſe quaſdam columnas in proximo templi horto, ſubdit: *Nec deſunt qui velint ibi fuiſſe Templum Iſidis, quod in hoc ambitu fuiſſe conſtat.*

Lib. 5. c. 1. Edit. 2. Antiquit. lib. 4.

Sed iam vbi fuerit Templum Iſidis, ambigi non poteſt, refoſſo Oſiridis ſimulacro. ſimul enim tamquam vir, & vxor colebantur ab antiquis. Nam Dominicanis Patribus peramplè eleganterque ædificantibus: ad noui fabricam Cœnobij, & fundamenta iacienda cùm terra egereretur, haud longe ab eo loco, quem notat Fuluius, ac vetus Mineruę Delubrum, prope viam, quæ deſcendentes è Quirinali deducit ad Pantheon, ore prono, ac pedibus (qui poſtea ſeorſim reperti ſunt) mancum ſimulacrum, eſt inuentum. Id erat ex atro lapide: oblatumque eſt à Patribus Patrono Eminentiſſimo Antonio Cardinali Barberino, qui eodem in loco, ponendo iuniorum tyrocinio ædificat. Ne vero quiſquam dubitet, an illa ſit Oſiridis effigies, argumento primum eſt color. Nigrum enim fuiſſe Oſirim putabant Ægyptij, teſte Plutarcho: Thebiſque in Ægypto immanem ſtatuam ex Baſalte ferrei coloris atque duritiæ fuiſſe narrant Serapidis, quem alio nomine eumdem cum Oſiri habitum teſtatur idem Plutarchus: *Ambo*, inquit, *vnius Dei, ſeu facultatis vocabula cen-*

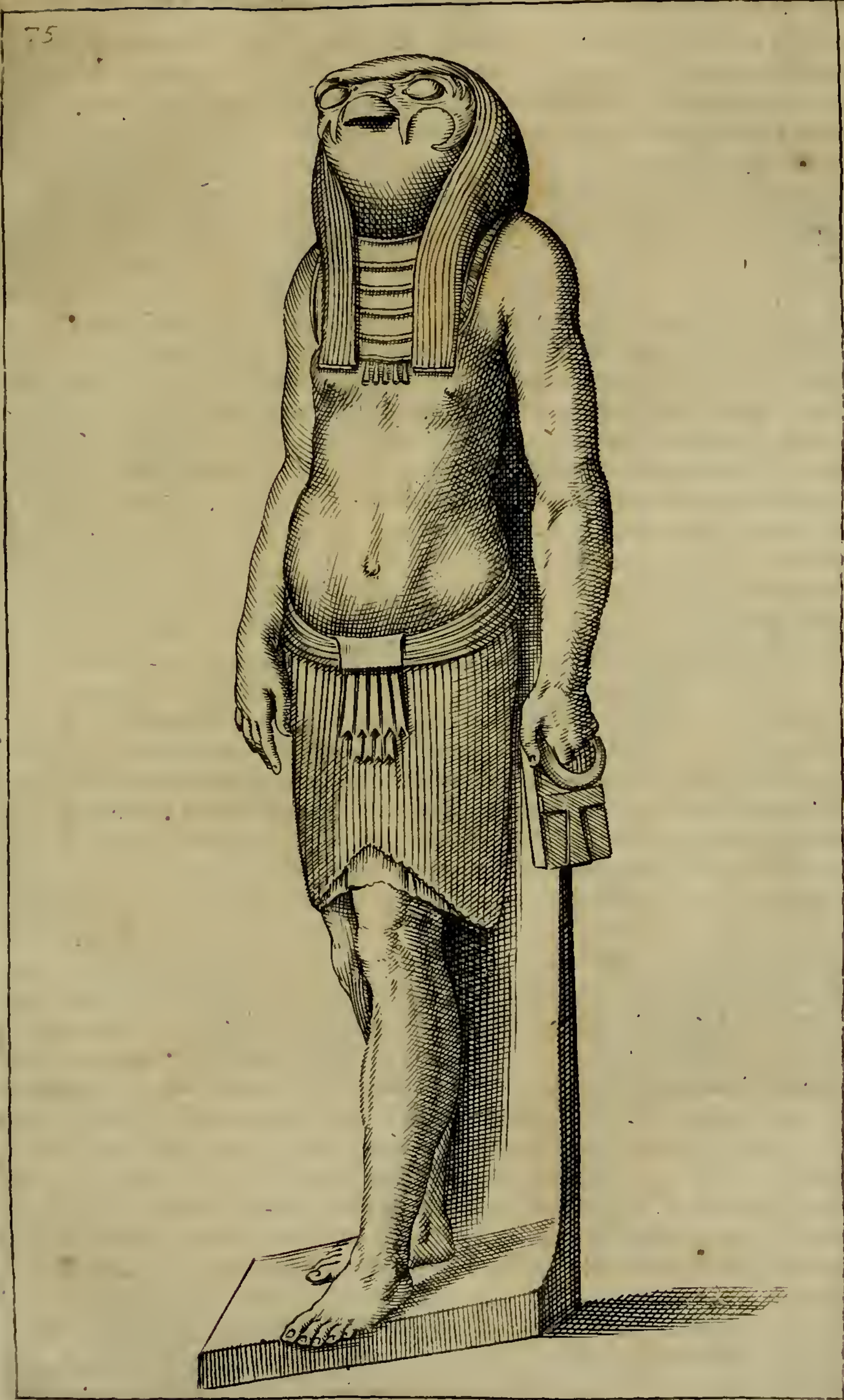
Lib. 3. Simulacrũ Oſiridis Romæ inuentum.

Eius forma

In l. de Iſide & Oſiri

ſeo

75

ſeo. Et: *Præſtat autem cum Oſiride eumdem facere Serapin*. Idem auctor eſt, Oſirim, quod Solem ſignificaret, Accipitris forma repræſentatum. Ea quippe auis & viſus acumine, & volatus celeritate pollet. Cum vero celeritatem in Sole admiremur, eidem videndi facultatem plerique antiquorum tribuebant. Ideoque ſtatua capitis formam accipitri ſimilem præfert. Quod autem notatam T. littera tabellam manu geſtat, id quoque Oſirim demonſtrat. Hanc enim Ægyptij habuerunt vnam ex arcanis, & ſacris notis: cuius eam fuiſſe ſignificationem interpretatione ſapientum Socrates, & Sozomenus docent, *Vita ventura*. Ijdemque cum Suida referunt: In delubro Serapidis diruto repertas eſſe litteras lapidibus inciſas, quæ Crucis præferrent formam. Hoc autem T. litteræ præcipuum eſt. Quare S. Hieronymus: *Antiquis*, inquit, *Hebræorum litteris, quibus vſque hodie vtuntur Samaritani, extrema T. littera Crucis habet ſimilitudinem*. Ideoque Tau pro ſigno Salutis & vitæ legitur in ſacris paginis, Ezechielis cap. 9. Quod ſane arcanum myſterium Hebræi cum vaticinationibus Prophetarum, & Sacerdotum reſponſis didiciſſent: ab his deinde ad Ægyptios, ab Ægyptijs ad alias gentes dimanauit. Quare tam Græcis, quam Latinis T. littera ſymbolum vitæ, Θ. mortis erat. Nam & ſuperſtitum bello militum nomina, docente Iſidoro, littera T. mortuorum vero Θ. notabantur. Iudices referēte Aſconio T. abſoluebant, Θ. dānabant. Ideo Θ. nigrum Perſio, nempe infauſtum eſt.

(Lib. 5. c. 17 — Lib. 7. c. 15 — In cap. 9. Ezech. — Lib. 1. Ethymol.)

Et potis es nigrum vitio præfigere theta.

Et Martialis: *Noſti mortiferum quæſtoris, Caſtrice ſignum;*
Eſt operæ pretium diſcere Theta nouum.

(Sat. 4. — Lib. 7. Epigr. 36.)

Gentiles igitur Ægyptij ſacrorum myſteriorum deprauatores Oſiridem, ſiue Serapidem ſymbolum ſalutis, & vitæ modò pectore, vt refert Cœlius: modò manu geſtare voluerunt, cui mortis ſignum merito dare debuerant. Neque animaduerſione vacat, quod ſuper T. eſt inſculptum O. quā anſulam eſſe, ſiue annulum nonnulli exiſtimant. Sed quia, vt dixi Oſirim Solem eſſe putabant, illum etiam notabant hoc ſigno. Clemens Alexandrinus. *Qui Solem volunt ſcribere, faciunt circulum*. Alij tamen circello T. litteræ ſuperpoſito, quod alibi videmus, oculum intelligunt, quo & Oſirim priſci deſignaban. Macrobius: *Oſirim Aegyptij vt Solem eſſe aſſerant, inſculpunt ſceptrum, inque eo ſpeciem oculi exprimunt: & hoc ſigno Oſirim monſtrant ſignificantes hunc Deum Solem eſſe, quia Solem Iouis oculum appellauit antiquitas*. Aliter Plutarchus: *Oſirim oculo & ſceptro pictis exprimunt, oculo prouidentiam, ſcepro potentiam demonſtrante*. Iiſdemque ſignari docet *Oſirim Regem & Dominum*. Qui demum ſcripſit, *Vbique oſtendi eius ſimulacrum humana ſpecie*. Hæc probent, ſtatuam eſſe Oſiridis. Id ergo ſimulacrum inuentum fuiſſe ibi Ædem Iſidis, ſeu potius vtriuſque communem demonſtrat: apud quam poſtridie triumphaturus Veſpaſianus, extra Vrbem pernoctare voluit. Et vero in vtriuſque cultum eum propenſum fuiſſe probabile eſt, propter ea, quę Alexandriæ mira illi accidiſſe narrant Tacitus, & Suetonius, monitu Serapidis, ſiue in eius templo, dæmone ſcilicet illudente.

(Lege Hier. Prad. in c. 9 Ezech. & Iac. Gretter lib. 1. de Cruce c. 51 — Lib 10. Antiq. lect. c. t. — L. 5. Strom. — Li. 1. Satur — Sic & imagines in Tab. Hieroglyph. manu geſtant. — Ann. li. 20. — In eius vi. cap. 7.)

Iam

Iam Octauias ambulationes, quò ab Iſide Veſpaſianus perrexit, Blondus eſſe arbitratur, quas circa ſuum Mauſoleum conſitis altiſſime populis fecerat Octauius Auguſtus. At hic auctor, & idem docens Marlianus animaduertere poterant apud Ioſephum verba ſequentia βῆμα περὶ τῶν στοῶν. *ſuggeſtus ante porticus*. Itaque priora verba ὀκταβίας περιπάτους, non ſunt referenda ad nemoroſas, & ſilueſtres deambulationes, ſed ſpatia ędificatę porticus. Onuphrius *Porticum credo*, inquit, *Octauiæ in Campo Martio ſitam intelligit Ioſephus*. Verum quę eſt iſta porticus Octauię in Campo Martio, cuius nec P. Rufus, & P. Victor, nec alij, quos legerim, meminerunt? *Porticus enim Octauiæ*, vt ait Feſtus, *duæ appellantur: quarum alteram theatro Marcelli propiorem Octauia ſoror Auguſti fecit: alteram Theatro Pompeij proximam Cn. Octauius Cn. Filius, qui fuit Aedilis Curulis, Prætor, Conſul, Decemuir ſacris faciendis, triũphauitque de Rege Perſe Nauali triumpho. Quam combuſtam reficiendam curauit Cæſar Auguſtus*. Prior illa adiunctas alias porticus habuit *Porticus Metelli.*
a Metello Macedonico extructas. Velleius. *Hic eſt Metellus Macedonicus, qui porticus, quæ fuere circumdatæ duabus ædibus ſine inſcriptione poſitis, quæ nunc Octauiæ porticibus ambiuntur, fecerat*. *Lib. 1.* De altera Velleius Idem: *Porticum in Circo Cn. Octauius multo amœniſſimam molitus eſt*. *Lib. 2.* Plinius. *Inuenio, & à Cn. Octauio, qui de Perſeo Rege Naualem triumphum egit, factam porticum duplicem ad Circum Flaminium, quæ Corinthia ſit appellata à Capitulis æreis Columnarum*. *Li. 34. c. 3.* *Porticus Corinthia eadem quæ Octauia, & vbi eſſet.* Eamdem Philander à ſtructura, & ſymmetriæ Corinthiæ modulis Corinthiam nuncupat. Neutra ex his porticibus fuit in Campo Martio. Prior enim Octauiæ ſororis Auguſti erat intra Vrbem, vbi nunc Templum Virginis, cognomento in Porticu, à Veteribus Octauiæ porticibus, vt monent antiquarij, nuncupatum. *Lib. 5. Vitruu. c. 9.* At Corinthia Cn. Octauij, quamuis fuerit extra Vrbem, In Campo tamen Martio non fuit, ſed in altero illi finitimo, Vrbique propinquiore Campo, in quo plurimæ aliæ porticus, & publica ædificia viſebantur, vt ſupra memoraui.

Hæc ergo Cn. Octauij porticus intelligitur à Ioſepho, & Octauias ambulationes dixit; quia duplex erat porticus: ſiue duplici ordine columnarum in eodem ſolo: ſiue duplici concameratione, vt altera ſuperiorem, & columnæ columnas ſuſtinerent. Vtrouis modo prima Romæ conſtructa eſt, vt ait P. Victor. Cauſa vero, cur hæc potius quàm altera Octauiæ porticus ſit intelligenda, eſt; quia Veſpaſianus, & Titus triumphaturi more maiorum Vrbe egreſſi ſunt, vt poſtridie triumpharent: ideoque apud Iſidem pernoctarunt, vt ex antiqua lege viderentur agere. Simile quid Tacitus de Druſo: *Druſus Vrbe egreſſus repetendis auſpicijs, mox ouans ingreſſus eſt*. *Li. 3. Ann.* Inde vero ad porticum propinquiorem portæ, vbi venturos Cæſares præſtolabatur Senatus, tum ad portam triumphalem, triumphum inituri perrexerunt.

Cum igitur Porticus eſſet ad Circum Flaminium, & Theatrum Pompeij, teſtibus Plinio & Feſto: & nos imum Circum ad ædes Ducum Cæſarinorum ſtatuerimus: inter has, & vicum Thoracopœorum, vt vocant, fuiſſe

fuiſſe veriſimile eſt: Ibi enim poſt Ædes Ducum Vrſinorum ad Campum Floræ Theatri Pompeiani veſtigia apparent. Marlianus putat cognomentum S. Nicolai in Chalcaria ab ea porticu deriuari. χαλκός enim æs dicitur. Sed non placet. Nam Romani non à Græco nomine, ſed Corinthiam ab æreis & Corinthijs capitulis dixerunt. Templo autem Calcariæ propinquæ cognomentum dare potuerunt.

Hinc autem manifeſta eorum deceptio apparet, qui portam Triumphalem in vlteriore ripa Tiberis ad Santum Spiritum in Saxia locauerunt. Cum enim porticus, vbi erant Imperatores, eſſet ad Circum Flaminium, quomodo inde ad circum Neronis, Campoſque Vaticanos retroceſſere, vno circiter milliario diſtantes? peractoquè itinere venerunt ad portam Vrbis, qui ante, tanto interuallo propinquiores, nihilominus erant extra Vrbem? Non ergo fictitiam ad illam portam retro vecti, ſed ad aliam vere Triumphalem prouecti ſunt Cæſares. Quod euincit non hic ſolum Veſpaſiani triumphus, ſed multo efficacius veterum Triumphi Conſulum, ac Prætorum. Nam porta Triumphalis fuit in Vrbe ante Ciceronem; cùm, vt demonſtraui, Romana mœnia à rupe Capitolina per forum nunc Montanarium rectà tendebant ad Tiberim. Erat propè Circus Flaminius, in quo multi, antequam triumphantes inirent Vrbem, leguntur fuiſſe. qui ergo in tam propinquo erant extra Vrbem, quomodo pluſquam mille paſſus retro cedebant, vt ad eius portam venirent? Facies ipſa, ſituſquè locorum per ſeſe hoc demonſtrat: & fictam hanc fabuloſamquè in Vaticano triumphorum portam obruet aliquando. Quam locorum deſcriptionem ſupra cap. 11. lineauimus.

In lib. de ſcript. Eccl.

Templum S. Petri in via Triũphali, ſed non prope Portam.

Neque hic metuam quod obijcitur ex S. Hieronymo: *Petrus Apoſtolus ſepultus Romæ in Vaticano iuxta viam Triumphalem, totius Orbis veneratione celebratur*. Quod item ex S. Damaſo: qui ſcribit ab Anacleto erectam fuiſſe Baſilicam B. Petro iuxta viam Triumphalem, & Circum Caij, & Neronis. Nempe hac via Triumphali quidam auctores triumphant; ſed ità, vt, quemadmodum olim Cæſar triumphans excuſſus eſt è curru, ſic iſti loco, & opinione moueri debeant. Aliud enim porta, aliud via eſt. In Vaticano via fuit Triumphalis, porta non fuit. Via enim Triumphalis à porta Triumphali deducto nomine, per vtrumque Campum Flaminium & Martium tendebat in Vaticanum, ſupra pontem ſtrata, qui dictus Vaticanus, & his Triumphalis, prope Noſocomium S. Spiritus ſui veſtigia in alueo Tiberino reliquit. Hinc, ſub ipſum Templum D. Petri Hetruriam verſus via producebatur. Sepultus eſt ergo Apoſtolus iuxta viam Triumphalem: at Porta longe diſſita aberat a ſepulchro. Sic prorſus Campaniam, & Apuliam Appia via intercurrens attigit extremos Italiæ fines. At Porta, vnde via producitur extra mœnia non fuit. Quod & in alijs perſpicuum eſt. Vbi ergo portam Triumphalem ædificabimus?

Equidem potius vbi non fuerit, quàm vbi ponenda ſit, poſſum oſtendere. Videor tamen quibuſdam quaſi veſtigijs germanum eius locum perſequi poſſe. Redeuntes è bello victores Duces Caſtra metabantur in Campo

Campo Martio, datoque illis extra Vrbem Senatu, petebant Triumphum. Dion. κατεστρατοπεδευκότων ἔξω τῆς πόλεως κατὰ τὸ ἄρειον πεδίον τῶν τὸν θρίαμβον αἰτησάντων. *Caſtra metantes extra Vrbem in Campo Martio, qui petunt triumphum*. Eodem in loco eius, qui triumphabat exercitus per Legatos, Tribunoſque inſtruebatur; vt in manipulos, centurias, cohortes diſpoſitus laureatum Ducem ſequeretur. quod factum in triumpho Veſpaſiani narrat Ioſephus. Ibidem inſtructa, & digeſta pompa triumphalis eſt propter laxitatem, & amœnitatem loci. Denique triumphaturos in proximis Campo ædificijs fuiſſe legimus, in Circo Flaminio, in Æde Apollinis, in Æde Bellonæ, in Porticibus, quæ Campum ſpectabant. Ex quo licet conijcere, portam Triumphalem in ea mœnium parte, quæ ad Arctos, & Campum Martium vergeret, fuiſſe. Idque indicant auctores, qui Imperatores triumphaturos in via Flaminia conſtituunt. Martial. de reditu Traiani:

Lib. 11. *Pōpa Triū phi inſtituebatur in Cāpo Martio.* *Porta triū phalis vergebat ad Cāpū Martium.*

Quando erit illa dies, quo Campus, & arbor, & omnis
Lucebit Latia culta feneſtra nuru?
Quando moræ dulces, longuſque à Cæſare puluis,
Totaque Flaminia Roma videnda via?

Lib. 10. c. 6.

Claudianus de reditu Stiliconis. *Paneg. 2.*

Quæ tunc Flaminiam ſtipabunt millia vulgi?

Idem de reditu Honorij Auguſti in Sex. eius Conſul.

Palatino quà pons à Colle recedit
Miluius, & quantum licuit conſurgere tectis
Vna replet turbæ facies. vndare videres
Ima viris, altas effulgere matribus ædes.

Tunc quidem Traianus, Stilico, & Honorius non triumpharunt; ſed tamen Honorij ingreſſum inſtar Triumphalis fuiſſe, illa declarant.

Tunc tibi magnorum mercem fortuna laborum
Perſoluit Stilico, curru cum vectus eodem
Vrbe triumphantem generum florente iuuenta
Conſpiceres.

Eadem progreſſus *Vitellius à Ponte Miluio inſigni equo paludatus, accinctuſque Senatum, & populum ante ſe agens, quominus vt captam Vrbem ingrederetur, amicorum conſilio deterritus, ſumpta prætexta, & compoſito agmine inceſſit*, vt ait Tacitus. *Lib. 2. Hiſt.*

Idem indicant arcus, quorum vnus adhuc extat è marmore triumphanti, vt aiunt, Domitiano erectus. Sed ille triumphanti quidem, at Domitiano dicatus non eſt, vt alibi. Alios in eadem via, nunc celebri *Curſus* nomine inſignita, fuiſſe arcus teſtatur Fuluius, quos deinde vel hominum, vel temporum iniuria demolita eſt.

Alij verò duo qui ſuperſunt Triumphales arcus Conſtantini, ac Septimij Seueri, etſi trans Capitolium ſiti, remotique à via Flaminia nobis videntur obſtare; magis tamen cæteros turbant, quibus porta placet in Vaticano. Verum & hi nobis fauent, ſi triumphalis pompæ periodus cogitatione luſtretur, & iter, quod per Vrbem peregere triumphan-

Proceſſus Triũphantiũ per Vrbem.

phantes proponatur ab oculos. Pompa enim triumphalis per medios Circos, vehebatur, vt populus non modò è via, ſed multo commodiùs è gradibus, ſedilibuſque Circenſium cauearum cuncta ſedens aſpiceret. Id memorat Plutarchus in vita Æmilij Pauli, eiuſque triumphi deſcriptione: ὁ μὲν δῆμος ἔν τε τοῖς ἱππικοῖς θεάτροις, ἃ κίρκους καλοῦσιν, περί τε τὴν ἀγορὰν ἰκρία πηξάμενοι, καὶ τἆλλα τῆς πόλεως μέρη καταλαβόντες, ὡς ἕκαστα παρεῖχεν τῆς πομπῆς ἐπ' ὄψιν, ἐθεῶντο. *Populus quidẽ in Equèſtribus Theatris, ſiue Hyppodromis, quos Circos vocant, & circa forum tabulata figentes, & occupantes alias Vrbis partes, vt pompæ ſingula ſubijcerent viſui, ſpectarunt.* Pauli quidem ætate ſolum Circus Flaminius, & Circus Maximus vſui eſſe poterant ad ſpectandum. Ideò crediderim in Circo Flaminio fuiſſe interdum à Ducibus donatos coronis, & muneribus milites, quia circum ſedebat contemplator, laudatorque populus: Ioſephus etiam locorum ad ſpectandum meminit in triumpho Veſpaſiani, & Titi: ἔπεμπον τὸν θρίαμβον διὰ τῶν θεάτρων διεξελαύνοντες, ὅπως εἴη τοῖς πλήθεσιν ἡ θέα ῥάων. quod vertit interpres, *inter ſpectacula tranſeuntes triumphum ducebant, vt multitudini facilior præberetur aſpectus.* Quid autem eſt tranſire inter ſpectacula, niſi per loca ſpectaculorum, & Circos; quorum gradus inſederat populus, vt ſpectaret facilius, atque commodius? Veſpaſianus autem diſcedens ab Octauia porticu per Circum primò Flaminium, deinde Circum Maximum tranſiturus erat. ſed omnis Triumphi pompa e Campo Martio, vbi inſtruebatur, incipiens, etiam per Circum Agonalem, hodie Nauonum, ab Alexandro extructum, vltimis ſaltem ætatibus, cum rari triumphi, traduci poterat. Ambigi poſſet an etiam per Theatra primum Pompeij, tum Balbi, deinde Marcelli, & Amphitheatrum Statilij in Campo, & Flauium prope Sacram viam, poſtquam extructa ſunt, pompa triumphalis tranſiret. Sed fortaſſe horum aditus non ceperunt machinas, pegmata, carros, & immania illa fercula, quibus manubiæ, imagines, atque hoſtium ſpolia vehebantur. Dixerim præterea, theatra, propter adiunctum ſcenę pulpitum, & clauſum fabricæ ſemicirculum, pompæ tranſitum non præbuiſſe. De Amphitheatris dubitauerim.

Per Circos vehebantur Triumphantes.

Triũphantes vecti ſacra via.

Ad hæc conſtat triumphantes Sacra via perrexiſſe, quę prope Palatium deſcendebat in Forum; & ideò triumphales Arcus prope Sacram viam extructi ſunt.

Lib. 2. el. 2. de Triũpho Auguſti.

Propertius. *Aut Regum auratis circumdata colla catenis,*
Actiaque in Sacra currere roſtra via.

Lib. 4. od. 2.

Horatius: *Cæſarem, quandoque trahet feroces*
Per Sacrum cliuum merita decorus
Fronde Sicambros.

Et lib. 2. Epod. od. 7.

Et: *Intactus aut Britannus vt deſcenderet*
Sacra catenatus via.

Erat enim ſub Arcum Titi decliuis via in forum, vt nunc etiam apparet. Demum inueſtigandæ viæ triumphorum conferunt triumphales, qui extant,

tant, arcus; illos enim Cæſares triumphantes ſubiere, cum veherentur in Capitolium.

His probè animaduerſis, via primum in Vrbe triumphalis, tum porta ipſa, minori quamquam probabilitate, perueſtigatur. Nam pompa inſtructa in Campo Martio cùm moueri cœpiſſet, Imperatoribus duntaxat ad portam præſtolantibus, vt de Veſpaſiano, & Tito dictum eſt; primum offendebat frequentiſſimas Porticus, & Templa in Campo Flaminio, tum iuxta porticum Octauiam petebat Circum Flaminium: quo egreſſa intrabat portam Triumphalem. Hinc iuxta Theatrum Marcelli ad alias porticus Octauiæ nomine ab Auguſto extructas ferebatur. Inde per medium Velabrum, & Forum Boarium veniebat ad Circum Maximum. Hinc læuorſum conuerſa tendebat ad Curias veteres, vbi Arcus Conſtantini. Vnde alio flexu per Sacram viam deſcendebat in Forum: quod circumire neceſſe erat, vt frequentiſſimus, qui aderat populus, commode ſpectaret. Tum iuxta templum Saturni, vbi Septimij arcus, aſcendebat, iterum flexo curru, in Capitolium. Hæc via, & circuitus triumphalis eſt, quem præter Plutarchi, & Ioſephi allata verba confirmat Suetonius in Cæſare: *Gallici, inquit, triumphi die Velabrum prætervehens pœnè curru excuſſus eſt, axe defracto*. Apud Fanum Fortunæ, vt Dion adiungit. Conſidero rem geſtam in Velabro, vbi hodie Ædes S.Georgij. Nam niſi à Velabro Cæſar veniſſet in Circum Maximum; ſed flexo in Forum curru, Capitolium aſcendiſſet, Sacram non vidiſſet viam præter morem maiorum. Venit ergo à porta proxima Circo Flaminio, quæ per Velabrum mitteret in Circum Maximum, vt inde conuerſus veniret in Sacram viam, tum Foro in Capitolium.

Via Triumphalis.

Cap.37.

Lib.43.

Iam vt tandem portæ ſitus ſtatuatur; hæc, quæ memoraui, Carmentali propinquam, inter Capitolium, & Tiberim faciunt. Putarim etiam portam Triumphalem ſolum ad vſum Triumphorum patuiſſe, alijs temporibus clauſam, & obſeratam. Innuit Marcus Tullius: *Qua, inquit, porta introierit, modò ne Triumphali, quæ porta Macedonicis ſemper Conſulibus ante te patuit*. Innuit & Religio inferendi cadauer Auguſti per hanc portam. Si enim illa ſemper patente, quilibet alius vel ciuis, vel iumentum ingredi poterat; quæ tandem religio vetabat inferre mortuum Auguſtum; quæ aliarum portarum aditum non prohibebat? Leues equidem coniecturæ. Sed Porta ſolis triumphis patens eorum dignitatem augebat. Ideoque vix numeratur ab antiquis, quod raro eſſet in vſu, & poſtea ſeneſcente cum Imperio omnino deſijt. Nam qui pro numero triumphorum portas Triumphales multiplicant, & nouiſſime conſiſtunt in Flaminia, audiendi non ſunt. Sicut qui Capenam faciunt, vt Pomponius Lætus, in vita Diocletiani: *Inferebantur, inquit, ferè omnes triumphi via Appia, porta Capena*: Quod & Fuluius ſcripſit. Placet porro in rem concluſio. Martialis:

Porta Triumphalis vbi eſſet.

Ora. in Piſ.

Nec porta Flaminia, nec Capena eſt Triumphalis.

Hæc eſt digna tuis Germanice porta Triumphis;
Hos aditus Vrbem Martis habere decet.

Viæ Vrbis. Cap. XXII.

VIAE vt ait Varro, *quà vehebantur dictæ: quà anguſtè, ſemita, vt ſemiter dictum*. Quod ſi neque vehiculum, neque iumentum ea inire poſſit, *iter magis quàm via videbitur*, vt habetur ff. Tit. 1. de Seruit. L. Si tam anguſti. Eodem enim teſte Varrone, *iter eſt, quod eundo teritur*. At *vici* vt idem habet, *à via; quod ex vtraque parte viæ, ſunt ædificia*. Iam Vrbs condita, & aucta ſub Regibus vicos, viaſque meliori forma direxiſſe credenda eſt, quam poſt Gallicum incendium. Quia etſi tunc opes anguſtæ erant, non tamen prohibebant, quominus ex mandatis Regijs per accliuia collium, & ima vallium iuſta dimenſione producerentur viæ. Qui vero poſt Romulum colles Vrbi addiderunt, id fecere receptis in Ciuitatem finitimis, quos bello vicerant, populis, eorumque opibus traductis: cum Vrbs muro lapideo, aggere, foſſa in planioribus locis munita: exiccata, & purgata eſt Cloacis minoribus primùm, tum Cloaca maxima. Quæ cura publicorum operum oſtendit non omiſſa viarum, vicorumque ornamenta. Cæterum poſt Gallicam cladem, Anno Vrbis Trecenteſimo ſexageſimo quinto, *Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi*; vt ait Liuius, *dum omiſſo ſui, alienique diſcrimine in vacuo ædificant*. & *domus*, vt ait Tacitus, *nulla diſtinctione, & paſſim erectæ. Vrbs arctis itineribus; hucque, & illuc flexis, atque enormibus vicis*. Vt Cic. in Rullum, *non optimis vijs, anguſtiſſimis ſemitis*. Vt ibidem Liuius: *forma Vrbis ſit occupatæ, quam diuiſæ ſimilis*: Innuit anguſtias & Martialis:

Vicus quid ſit.

Viæ Vrbis flexæ & anguſtæ.

Lib. 5.

15. Ann.

Li. 1. ep. 87.

Vicinus meus eſt, manuquè tangi
De noſtris Nouius poteſt feneſtris.

Iuuenalis: *Rhedarum tranſitus arcto*
Vicorum inflexu, & ſtantis conuitia mandræ.

Sat. 3.

Hæc deformitas, & anguſtiæ viarum manſere vſque ad Neronis principatum: cum eius flammæ reddidere, quod gallicæ abſtulerant. Nam teſte Tacito, *dimenſis vicorum ordinibus, & latis viarum ſpatijs, ac patefactis areis ædificatio peracta eſt*. Nec tamen omnium vicorum anguſtias fuiſſe ſublatas credibile eſt. Silice ſtratæ ſunt veteres illæ viæ Anno Vrbis conditæ Quingenteſimo Octuageſimo. Liuius: *Cenſores vias ſternendas ſilice in Vrbe, glarea extra Vrbem ſubſtruendas, marginandaſque primi omnium locauerunt*. Erat autem ſilex non malleis, dolabriſque particulatim diffractus, & conciſus, vti hodie mos eſt; ſed craſſius, & in fronte latus binos, ternos, quaternoſuè pedes multiplici ferme angulo perpolitus, vt alijs inæqualis craſſitudinis facile committeretur, nec ſe commiſſura laxaret. Quod cum antiquarum extra Vrbem viarum reliquiæ demonſtrant: tum intra Vrbem ad locanda fundamenta, egeſto in altitudinem

Loc. cit.

Viæ poſt Neronem latæ & rectæ.

Dec. 5. li. 1.

Viæ Vrbis latis ſilicibus ſtratæ.

dinem ſolo obſeruauimus: refoſſis vna grandibus, eoque ordine coagmentatis ſubteri icentium viarum ſilicibus.

De his Iuuenalis: *Feneſtris* Sat. 3.

Vaſa cadunt, quanto percuſſum pondere ſignent,

Et lædant ſilicem. Lib. 14.

Amm. *Per ampla ſpatia Vrbis, ſubuerſaſq. ſilices ſine periculi metu equos agitāt.* Sed quamuis eo lapide ſtratę eſſent vię, quas M. Antoninus diligētiſſimè curaſſe reſtatur Capitolinus in vita; nihilominus propter anguſtias, planitiem, multitudinem hominum, iumentorum, vehiculorum, cœnoſas; & lutulentas fuiſſe neceſſe eſt. Iuuenalis: Viæ Vrbis Cœnoſæ. Ibidem.

Pinguia crura luto.

Martialis: *Et Prætor medio cogitur ire luto.* Li. 6. epigr. 60.

Et alibi: *Et nunquam ſicco ſordida ſaxa gradu.* Lib. 5. c. 23.

Ne c refragatur illo verſu Horatius: *Puræ* (ſic enim legendum) Ep. 2. lib. 2.

Sunt plateæ, nihil vt meditantibus obſtet.

Quo ſignificatur puras, adeo ac deterſas eſſe Romanas vias, vt etiam poëtis de carmine cogitantibus præbeant expeditum iter. Nam ille impropriè loquutus de vijs (Plateæ enim illis latiores areæ ſunt) negat id licere in ſequentibus. Vt quamuis alicubi id forte liceret; id tamen de reliquis, aut de omnibus dicere abſurdum ſit. Quod ex eo loco, & Iuuenalis citato quiſque poteſt conijcere. Nobiliores quædam viæ intra Vrbem, quarum ſcriptores meminerunt, ſuis quæque locis recenſendæ ſunt.

Qualia fuerint Vrbis ædificia, & primo Antiquiſsima. Cap. XXIII.

AD intuenda Vrbis ædificia neceſſe eſt in certos quoſdam ætatis gradus creſcentem Romę domorum amplitudinem diſtinguere: vt quemadmodum L. Florus ijs proceſſum Imperij diſtinxit, ità ædificandi incrementa ſeiungantur. Prima ætas eſt à condita ad inſtauratam poſt Gallicum incendium Vrbem per annos trecentos ſexaginta quinque. Altera ab Vrbe reſtituta vſque ad primum Auguſti Conſulatnm annos continet trecentos quadraginta ſex. An.Vr.711 Tertia vſque ad decimum Imperantis Neronis annum, quo Vrbem cremauit, annos habet centum quinque. An.Vr.816 Quarta vſque ad Gothicam obſidionem, captamque Romam duce Alarico trecentos quadraginta ſeptem annos complectitur. An.Vrb. 1163. Quinta ad Iuſtiniani principatus annum XXI. producta, annos comprehendit centum triginta ſeptem, qui eſt annus Vrbis M CCC. Alij 1162 Alij 1164 eoque à Totila Gothorum Rege magna ex parte Vrbs euerſa, & incenſa Ciues aut expulſos, aut ad exteras regiones traductos amiſit. Sexta ætas ad noſtra vſque tempora decurrit.

Prima romanorum paupertas exiguas domos habuit

Prima ætate exiguas rudeſquè domos habuit Roma, cum ſub Regibus, & poſt exactos Reges regnabat nihilominus Ciuium paupertas; atque, vt eſt apud Catonem, ampliſſime laudari exiſtimabatur, qui dicebatur *bonus agricola, bonuſque Colonus*: & poterat agro colendo familiam, & diuturnorum impendia bellorum, quæ ſine publico ſtipendio gerebantur, ſuſtinere. Itaque illi quæſiti ab aratro Conſules, & Dictatores quas domos ædificarint quærendum non eſt, *quos* vt ait Valerius, *pericula Reipublicæ Imperatores accerſebant, anguſtiæ rei familiaris bubulcos fieri cogebant*. Et Romulus quam domum incoluerit, Mars apud Ouidium ſic admonet:

De re ruſt. *Lib. 4. c. 4.* *3. Faſt.*

Quæ fuerit noſtri, ſi quæris Regia nati,
Aſpice de canna, ſtraminibuſque domum.
In ſtipula placidi capiebat munera ſomni,
Et tamen ex illo venit in aſtra thoro.

Lib. 6. Faſt. Idem Poeta de Domo Numæ ſucceſſoris.

Hic locus exiguus, qui ſuſtinet atria Veſtæ,
Tunc erat intonſi Regia magna Numæ.

Loc. cit. Valerius: *Per Romuli caſam, perque veteris Capitolij humilia tecta, & æternos Veſtæ focos fictilibus etiamnum vaſis contentos*. Ideò tunc Propertij teſtificatione,

Non fuit opprobrio facta ſine arte Caſa.

Aedes antiquorum humiles. 4. de li. Lat. Lib. 2. c. 8.

Quare quod ſine contignatione, ac ſolario extruerentur domus, ædes appellatæ ſunt. *Aedes* inquit Varro, *ab aditu dictæ, quod illas plano pede adibant*. Plani autem pedis ædificia leguntur apud Vitruuium ad contignationum differentiam. eodemque referente, *cùm Area plana poſtea non poſſet populi recipere multitudinem ad habitandum, ad altitudinem ædificiorum res ipſa coëgit deuenire*. Et vero, cùm, vt ait Ouidius,

1. Faſt.

Iuppiter anguſta vix totus ſtabat in æde,
Paſcebatque ſuas ipſe Senator oues.
Nec pudor in ſtipula placidam cepiſſe quietem,
Nec fœnum capiti ſuppoſuiſſe fuit.
Iura dabat populis poſito modò Prætor aratro,
Et leuis argenti lamina crimen erat.

Anguſtiæ, & paupertas veterũ Romanorũ Lib. 8. c. 3.

cùm, vt eſt apud Valerium, *ſeptem iugera aridæ terræ, & voluptatis cauſa ſterile atque æſtuoſiſſimum ſolum verſabant: delitiarumque ignari vaſtiſſimas glebas plurimo cum ſudore diſſipabant*: cùm *erant*, vt ſcribit Plinius, *dona ampliſſima Imperatorum, & fortium ciuium quantum quis vno die plurimum circumarauiſſet, & quartarij farris, aut heminæ conferente populo*; quomodo peramplas cœnationes ędificare, aut domos periſtylis, triclinijs, conclauibus magnificè diſtinguere poterant? Caſulæ profectò, & humillima tecta habuerunt vix Soli defendendo, arcendiſque imbribus idonea. *Nimirum*, vt ait Plinius, *ſic habitarunt illi, qui hoc imperium fecere, tantas ad vincendas gentes, triumphoſque referendos ab aratro, aut foco redeuntes; quorum agri quoque minorem obtinent modum, quàm cellaria iſtorum. Subit vero cogitatio, quota portio*

L. 36. c. 15.

harum

harum fuerint areæ illæ, quas inuictis Imperatoribus decernebant publicè ad exædificandas domos; ſummuſque illarum honos erat adijci decreto, vt domus eorum fores extra aperirentur, & ianua in publicum reijceretur. Hoc erat clariſſimum inſigne inter triumphales quoque domos. Hęc ille. Huius ętatis opera publica paulo ampliora fuere: porticus circa forum rudes videlicet à Tarquinio Priſco factę: Templum Iouis Capitolini à Tarquinio ſuperbo, de quo infra. Liuius: *Vrbem quoque* (Veios) *Vrbi* *Lib. 5.* *Romæ vel ſitu, vel magnificentia publicorum, priuatorumque tectorum, ac locorum præponebant,*

Ædificia Vrbis ab incendio Gallico vſque ad Auguſtum. Cap. XXIV.

PRIMIS hiſce temporibus paupertati, duritięque ruſticę dedicatis fœda clades, & Vrbis euerſio ſuperuenit, vnde altera ętas initium ſumit. Capta enim à Gallis, incenſaque Vrbs, trucidatis omnibus, prętereos, qui extra profugerant, aut confugerant in Capitolium, omnia euerſa, ac ſolo penitus exęquata ſunt. Liuius de iuuentute, quę ſe in arcem receperat: *Lib. 5.* *Quocumquè*, inquit, *ſonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum auertiſſet, pauentes ad omnia animos, oraque & oculos flectebant, velut ad ſpectaculum à fortuna poſiti occidentis Patriæ.* At pulſis, necatiſque tandem hoſtibus, quę nam ex illo incendio renaſci Roma potuerit, hęc aperte demonſtrant. Cuncta erant pręter Capitolium ferro, & igne conſumpta. Omnes, pręter milites, & paucos, qui ex fuga ſe in Vrbem receperant, cęſi: res familiaris acciſa: exuſti vaſtatique circum agri, vix vnde vitam ęgrè tolerarent, conuehere poterant. *Sunt qui dicant*, ſcribit Feſtus, *poſt Vrbem à Gallis liberatam, ob inopiam cibatus cœptos ſexaginta annorum homines iaci in Tiberim. Ex quo numero vnus filij pietate occultatus ſæpe profuerit patriæ ſub perſona filij. Id vt ſit cognitum, ei iuueni eſſe ignotum, & ſexagenarijs vita conceſſa, depontanis autem ſenibus indita appellatio.* Hoc vt in ambiguo ſit, illud certo conſtat ex Plutarcho in Camillo, & Liuio, Populum re- *Lib. 5* rum omnium egenum, ac deſperatione coactum, Patribus diù obluctatum, qui cenſebant reſtituendam Vrbem; vt, ne inflammatam inſtaurare patriam cogeretur, altera pœne flamma ſeditionis, ac ciuilis tumultus exarſerit. Itaque malebant exilium, quam ędificationem: & Veios, in proximam Hetrurię vrbem paulo ante captam, adnitentibus Tribunis, legemque de abitu iam ferentibus, diſcedebant. Sed tandem Camilli Dictatoris eloquentia, vocibus benè ominantibus, ſacrorumque victi religionibus ſubſtitere: *Et*, vt ait Liuius, *Antiquata lege Vrbs promiſcuè ædificari cœpta. Tegula publicè præbita eſt: ſaxi, materiæque cædendæ, vnde quiſque vellet, ius factum, prædibus acceptis, eo anno ædificia*

perfecturos. Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omiſſo ſui, alienoque diſcrimine in vacuo ædificant. Ea eſt cauſa, vt veteres Cloacæ primò per publicum ductæ, nunc priuata paſſim ſubeant tecta, formaque
Lib. 6. *Vrbis ſit occupatæ magis, quàm diuiſæ ſimilis.* Idem, *Et Roma*, inquit, *cùm frequentia creſcere, tum tota ſimul exurgere ædificijs, & Republica impenſis adiuuante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipſis priuatis, admonebat enim deſiderium vſus, feſtinantibus ad effectum operis, intraquè annum noua Vrbs ſtetit.* Et: *nulla diſtinctione, & paſſim*
Ann. 15. *erectæ domus*, vt ait Tacitus. Ex quo intelligere quiſque poteſt, Romam ab egentibus, & publica, priuataque calamitate oppreſſis, feſtinanter ſine lege ductuque artificum pleriſque ędificātibus, domos non ad ſplendorem, & luxum, ſed ad neceſſitatem, vitamque imbricibus, ac tectis ab iniuria temporum defendendam habuiſſe. Quarè ingenioſe magis
Lib. 1. c. 13 quam vere de Gallico incendio L. Florus: *Paſtorum caſas ignis ille, & flamma paupertatem Romuli abſcondit* Caſę enim vt ante, minore etiam
Ann. 15. directura redierunt, arcta itinera, *hucque, & illuc flexi, & enormes vici*; vt ait Tacitus: *deformitas ædificiorum, anguſtiæ flexuræque vicorum*, vt
In vita Neron. ca. 38. Suetonius: *Suſpenſa Vrbs, non optimis vijs, anguſtiſſimis ſemitis*, vt Cicero: *nixæ Cloacis ſubeuntibus domus*. Et, *forma Vrbis oc-*
2. Agraria in Rullum *cupatæ magis, quàm diuiſæ ſimilis*, vt Liuius. In hac ętate per annos amplius ducentos quadraginta nihil priuatim magnificè extructum reperi: pauca etiam publicè, pręter ſubſtructionem Capitolij. Nam ſecundo poſt cladem acceptam anno, *Capitolium ſaxo quadrato ſubſtructum eſt, opus vel in hac Vrbis magnificentia conſpiciendum*, vt ait Li-
Lib. 6. uius. Quę ſanè ſubſtructio non exornando Iouis templo, ſed monti, & areę ſuſtinendę, vt tutior eſſet aduerſus hoſtem, facta eſt. Quod ad priuata ędificia pertinet, creſcere illa non ſinebat paupertas, quę à maioribus recepta adhuc erat in pretio apud poſteros. Exiguus enim ex agro cenſus, & rarus vſus argenti. Ideo *Cornelius Rufinus duobus Conſulatibus, & Dictatura ſpecioſiſſimè functus, quod decem pondo vaſa argentea*
Lib. 2. c. 4. *comparaſſet, à Fabricio Cenſore Senatu motus eſt*, teſte Valerio. *Manij*
Li. 18. c. 3. *Curij poſt triumphos*, ait Plinius, *immenſumque Terrarum adiectum Imperio, nota concio eſt: perniciosum intelligi Ciuem, cui ſeptem iugera non eſſent ſatis. Hæc autem menſura plebi poſt exactos Reges aſſignata eſt.* Iugerum autem, vt ibidem, vocabatur, quod vno iugo boum in
Sat. 14. die exarari poſſet. Iuuenalis:

Mox etiam fractis ætate, ac punica paſſis
Prælia, vel Pyrrhum immanem, gladioſquè Moloſſos,
Tandem pro multis vix iugera bina dabantur
Vulneribus; merces ea ſanguinis, atque laboris,
Nullis viſa vnquam meritis minor, aut ingratæ
Curta fides Patriæ ſaturabat glebula talis
Patrem ipſum, turbamque caſæ, qua fœta iacebat
Vxor, & infantes ludebant quatuor, vnus
Vernula, tres domini; ſed magnis fratribus horum

A ſcro-

A ſcrobe, vel ſulco redeuntibus altera Cœna
Amplior, & grandes fumabant pultibus ollæ;
Nunc modus hic agri noſtro non ſufficit horto.

Idem indicat quòd pro tegula tabellis ligneis domus contegebantur, quæ dicuntur ſcandulæ. Plinius. *ſcandula contectam fuiſſe Romam ad Pyrrhi vſque bellum annis CCCCLXX. Cornelius Nepos auctor eſt*. Denique, Teſte Velleio, *Q. Cæcilius Metellus primus omnium Romæ ædem ex marmore in iis ipſius monimentis molitus vel magnificentiæ, vel luxuriæ princeps fuit*. Quod actum eſt poſt eius triumphum de Pſeudophilippo anno Vrbis ſexcenteſimo ſeptimo; poſt incendium Gallicum ducenteſimo quadrageſimo ſecundo. *Hic eſt Metellus Macedonicus*, ait idem, *qui porticus, quæ fuere circundatæ duabus ædibus ſine inſcriptione poſitis, quæ nunc Octauiæ porticibus ambiuntur, fecerat, quique hanc turmam ſtatuarum Equeſtrium, quæ frontem ædium ſpectant, hodieque maximum ornamentum eius loci, ex Macedonia detulit*. Et cum Scipio Naſica item porticus in Capitolio, Cn. Octauius in Circo moliti eſſent; *publicam magnificentiam*, vt idem Vellius eſt auctor, *ſecuta priuata luxuria eſt*. Adhuc tamen Principes Ciuitatis modicas ædes, tum ex tradita conſuetudine, tum ex Romana viuendi frugalitate habitabant. Vt de reliquis coniectura fiat, quibus tenuis cenſus, aut plebeia generis humilitas erat. Catoni Conſulari, Cenſorique penates anguſti fuere. Pompeio ante tertium triumphum parua domus in Carinis: ampliorémque factam ingreſſus Pompeij ſector Antonius quęſiuit, vbinam cœnarit Pompeius Magnus. M. Craſſus ille ditiſſimus Romanorum anguſtis in ædibus, duobus cum fratribus eſt educatus. Auctor Plutarchus in eorum vita. Idem in Paulo Æmilio, & Valerius de Ælijs patricijs: *Sexdecim eodem*, inquit, *tempore Aelij fuerunt, quibus vna domuncula fuerat eodem loci, quo nunc ſunt Mariana monumenta, & vnus in agro Veiente fundus*. Eadem gens *nullum ante ſcrupulum argenti habuit quàm Paulus Perſe Rege deuicto, Q. Aelio Tuberoni genero ſuo quinquepondo argenti ex præda donaret*. Cæſar, teſte Suetonio, *modicis ædibus habitauit in Suburra*; & Auguſtus *in Palatio modicis ædibus Hortenſianis, & neque laxitate, neque cultu conſpicuis; vt in quibus porticus breues eſſent Albanarum columnarum* (Hunc lapidem forte hodie Piperinum vulgo nuncupant.) *& ſine marmore vllo, aut inſigni pauimento conclauia: ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme, & æſtate manſit* dominus Terrarum. M. Lepidi Conſulis triginta quinque annis ante Auguſtum Conſulem dicitur à Plinio Romę domus pulcherrima fuiſſe. Quod ſi huius domus quęris ornamenta; hęc inuenies apud eumdem eodem libro. Columnas, cruſtaſque Numidici Marmoris, eiuſdemque ſolidas glebas, & maſſam in liminum vſu. Sed anno Vrbis DCLXII. ante primum Auguſti Conſulatum quadrageſimo nono, vt idem refert Plinius, & Valerius, L. Craſſo Oratori magnifica domus fuit in Palatio. Nam pręter ſex lotos arbores ibi conſitas, *Columnas quatuor Hymettij marmoris, ædilitæatis gratia ad ſcenam ornandam aduectas, in eius atrio ſtatuerat, cùm*

L.16.c.10.
Lib. 1.
Vbi nunc Aedes S. Mariæ cognomẽto in porticu.
Lib. 2.
Lib. 4. c. 4.
L.36.c.15.
Cap. 6.
Li. 17. c. 1.
Lib. 9. c. 1.

in publico nondum eſſent vllæ marmoreæ: ideòque à Cn. Domitio vna Cenſuram gerente grauitèr reprehenſus; eademque de cauſa Craſſus Venus Palatina à Bruto dictus eſt. *Tam recens*, pergit Plinius, *eſt opulentia*; qui poſt centum ſexaginta ſex annos hæc ſcribebat, Principe Veſpaſiano anno Vrbis DCCC. XXVIII.

Iam ſi hac tempeſtate, modica priuata ædificia fuere, quid publica? nempe Templa, Porticus, Baſilicę ad ęternitatem factæ ex manubijs prouinciarum, ex dono, pecuniaque ditiſſimorum populorum. Sed neque ſuperiori, vel hac fermè tota ætate, ædes publicæ ea forma, & amplitudine ſunt extructæ, quam fortè animo amplectimur, & multi haud perinde docti eruditique inaniter prædicant. Nam anno Vrbis DC.LXII. cum Cenſor Craſſus eas columnas Hymettij marmoris habebat in atrio, *In* Loc. cit. *publico*, vt ait Plinius, *nondum erant vllæ marmoreæ*. Non ergo inuſitata erat ædificiorum ſpecies, quæ tunc ſola compage murorum, pilarumque lateritia firmitate conſtabant, aut columnis nitebantur ex Al- Dec. 4. l. 10 bano lapide, vel Tiburtino. Liuius: *Alij*, inquit, *ſpeciem ipſius Vrbis nondum exornatæ neque publicis, neque priuatis locis: alij ſingulos principum eluderent*. Quod actum eſt anno Vrbis DLXXII. Plutarchus in comparatione Periclis, & Fabij: *Aedificia*, inquit, *quibus Pericles Athenas exornauit cum omnibus, quæcumque ante Cæſares Roma habuit, non ſunt conferenda; ſed longe lateque ſine vlla comparatione, magnificentia, & nobilitate præ his obtinent illa primas*. Templa vero fermè modica fuerunt, & anguſta: cuiuſmodi aliqua adhuc extant prope ripam Tiberis in foro Boario veteri. Templum Feretrij Iouis quindecim pedes longum, Teſte Dionyſio fuit, ideſt palmos recentes Romanos viginti. In foro Romano aliquot Baſilicæ, multa erant templa; vtique non magna, vt locus caperet. Illud ipſum Capitolium omnium delubrorum, religionum, ſacrorum caput, Deorum, vt aiebant, domicilium, & alterum Iouis fulminantis Cœlum, pilis latere coctili dealbatis tres in partes diuiſum ſuſtinebatur, vt Dionyſius, & pari propemodum longitudine, ac la- Lib. 4. titudine, quindecim duntaxar latitudini detractis, patebat ducentos pedes: ideſt ducentos ſexaginta ſex palmos, & beſſem, vel vncias octo.

Sed quanto maiora templa Romæ, vel magni Conſtantini potentia, vel deinceps Maximorum Pontificum religio, vel purpuratorum Principum munificentia, vel priuatorum Ciuium liberalitas molita eſt? Capitolinus verò Romanorum Deorum Auguſtus fuit in templo

Fictilis, & nullo violatus Iuppiter auro.

Vt cæteros Deos, vilem ſcilicet, ſordidamque plebeculam, non puderet à figulo regi. Ideoquè poſtea dixere Romani.

Fictilibus creuere Deis hæc aurea templa.

Igitur quamuis ſuperſtitioſum populum Ædium ſacrarum cultus, ſplēdorque vehementer vrgeret; tamen quia bellicarum expeditionum, repurgandi Vrbem, ſolemnes edendi ludos, Imperium propagandi cura detinebatur, aliò maiores ſumptus machinaſque conuerterat. *Cum in* Lib. 5. *condendis ædificijs*, ait Strabo, *Græci acuti maxime, ac ſolertes fuiſſe videan-*

videantur, cum pulchritudinem, & munimentum ingenioſè proſpicerent, portuſque, & agri feracitatem: Romani ea maxime animaduerterunt, quæ illi neglexere, ſtrata videlicet viarum, Aquæductus, Cloacas, quibus Ciuitatis ſordes in Tiberim eluerentur. Cernere licet ſtratas in agro vias, exciſis ad hæc collibus, exageratis vallibus, vnde nauigiorum onera plauſtris exciperentur. Cloacæ duro cameratæ lapide peruias carris ſtramentorum ſemitas reliquerunt. demum adiungit: ὡς δὲ εἰπεῖν οἱ παλαιοὶ μὲν τοῦ κάλλους τῆς ῥώμης ὠλιγώρουν πρὸς ἄλλοις μείζοσι, καὶ ἀναγκαιοτέροις ὄντες. οἱ δὲ ὕστερον, καὶ μάλιστα οἱ νῦν καθ' ἡμᾶς, οὐ δὲ τούτου καθυστέρησαν, ἀλλ' ἀναθημάτων πολλῶν, καὶ καλῶν ἐπλήρωσαν τὴν πόλιν. *vt in ſumma dicam, Antiqui pulchritudinem Romæ paruifecerunt, cum in maioribus, & magis neceſſarijs verſarentur. Poſteri autem, & maximè noſtra ætate* (ſcripſit autem ætate Auguſti) *nequè huic defuerunt, ſed monumentis, donarijſquè multis ac præclaris impleuerunt Vrbem.* Itaque Plinius *Senes*, inquit. & de æuo Cæſaris loquitur, *aggeris vaſtum ſpatium, & ſubſtructiones inſanas Capitolij mirabantur; præterea Cloacas, operum omnium dictu maximum, ſuffoſſis montibus, Vrbe penſili ſubterque nauigata.* L.36.c.15. Quid? hæc tria admiranda, Aggerem, Subſtructiones Capitolij, Cloacas Vrbs tantum continebat, quæ deinceps fuit vniuerſa miraculum? Ita ſanè. Sed neque hæc laudauit Cyneas Pyrrhi Epirotarum Regis legatus, qui Romana omnia curioſius contemplatus, populi multitudinem lernææ inſtar Hydrę renaſcentem, & Senatum Regum in Vrbe ſurpexit, prætereà nihil. Accedebat aliud non leue deformitatis argumentum. Nam affluente multitudine cum propter religionem nec produci pomœrium, nec Vrbis mœnia dilatari poſſent, neceſſe habebant domos in magnam altitudinem attollere. Cum vero Vrbs ſeptem Colles, valleſque intermedias complecteretur; alia iacebant in ſubiectis vallibus, alia editiſſima his imminebant è montibus ædificia, ſemitis, vijſque duntaxat peranguſtis interpoſitis. Quo inobſcuratæ Ciuium ædes, vicique publici tenebricoſi, & offuſi caligine Solis apertam lucem accipere prohibebantur, Hoc Ariſtides indicat, cum in ſepticolli ambitu plures, & alias alijs impoſitas Vrbes enumerat. Quamquam hoc laudi vertat, laxatis præſertim illo æuo viarum ſpatijs, domibuſque magnificè extructis. Idem ſignificat Tacitus: *Impetu peruagatum incendium plana primùm, deinde in edita aſſurgens, obnoxia Vrbe arctis itineribus, hucque & illuc flexis, atque enormibus vicis, qualis vetus Roma fuit,*

In Encomio Vrbis.

15. Ann.

Iuuenalis: *Quod ſpatium tectis ſublimibus? vnde cerebrum*
Teſta ferit, quoties rimoſa, & curta feneſtris
Vaſa cadunt. *Sat. 6.*

Idem: *Rhedarum tranſitus arcto*
Vicorum inflexu. *Ibidem.*

Inter hęc incommodæ deformitatis indicia, vnum erat Vrbi exornandæ non leue momentum, nempe ſtatuarum copia, quas primus M. Marcel-

lus

lus Captis Syracuſis intulerat, ac poſt illum è Græciæ, Aſiæque Vrbibus Imperatores pari contentione congeſſerant. *Mummius*, inquit Plinius, *deuicta Achaia, repleuit Vrbem*. Multa & Luculli inuexere. Quintus Metellus Macedonicus ſtatuas Equitum Alexandri Magni, & ipſius Regis à Lyſippo factas maximum Vrbis ornamentum, vt ſcribit

Lib.1. Velleius, ex Macedonia detulit: & primus omnium Romæ, vt dicebam, domum ex marmore molitus, eas ita collocauit, vt frontem ædium aſpicerent. Atqui non multo poſt, nempe anno Vrbis DCXXIX. *Cenſores*

Lib.2. *L.Caſſius Longinus, & Cn.Seruilius Cæpio,* vt ſcribit Velleius, *Lepidum Aelium Augurem, quòd ſex millibus Aedes conduxiſſet adeſſe iuſſerunt. At nunc ſiquis,* inquit, *tanti habitet, vix vt Senator agroſcitur. Adeò mature à rectis in vitia, à vitijs in praua, à prauis in præcipitia peruenitur.* ſcribebat autem Velleius Paterculus Tiberio principe.

At anno Vrbis DCLXII. cum domus Craſſi Oratoris, vt aiebam, laudabatur in Palatio: *Aliquanto præſtantior*, ait Plinius lib.17.cap.1. *in eodem Palatio Q.Catuli, qui Cimbros cum C.Mario fudit. Multo vero pulcherrima conſenſu omnium ætate ea in Colle Viminali C.Aquilij Equitis Romani, clarioris illa etiam, quam iuris ciuilis ſcientia, cum tamen obiecta Craſſo ſua eſt.*

Plin. l. 36. c. 6. habet 666. vbi erratum eſt 10. annis. In fine huius ætatis domus ædificari cœptæ magnificæ, ac nobiles; Nam domus illa M. Lepidi, quâ pulchrior Romæ nulla fuit anno Vrbis DCLXXVI. intra annos triginta quinque centeſimum locum teſte Plinio non obtinuit; nempe ad annum Vrbis DCCXI. & primum Auguſti

L.36.c.15. Conſulatum, à quo nos tertiam ætatem ædificandi auſpicamur. Quo etiam tempore Capitolium, quod bello Ciuili arſerat, columnis è Templo Iouis Olympici aduectis, à Sylla reſtitutum, æreis tegulis inauratis. Q. Catulus obtexit, perfectumque magnificentiſſimè dedicauit.

Aedificia Vrbis ab Auguſto ad Neronianum Incendium. Cap. XXV.

TERTIA igitur hac ætate, Auguſto Principe, quàm ſtabilita Imperio, tam pulcherrimorum ædificiorum acceſſione decorata Roma eſt. Superiori ætate iam inclinante laudabantur porticus Scipionis Naſicæ in Capitolio, Metelli, Octauij, & Minucij, de quibus dixi. Pompeius autem Vrbem nouiſſimè ornauerat extructo Theatro, Porticu, Domo, Baſilica: tum Paulus Æmilius Baſilica phrygijs columnis admirabili: tum Cæſar pulcherrimo Foro, *Qui de ornanda, inſtruendaque Vrbe plura, ac maiora in dies deſtinabat, niſi talia meditantem mors,* vt ait Sue-

Cap.44. tonius, *præueniſſet*. Quæ omnia perfecit Auguſtus. Tacitus, *Vrbem*

Lib.1.Ann *ipſam magnifico ornatu: pauca admodum vi tractata ab Auguſto*. Stra-

Lib.5. bo. *Pompeius* inquit & D.*Cæſar, & Auguſtus, eiuſque filij, & familiares,*

liares, & vxor, & ſoror cunctorum ſtudium ſimul et impenſas ad comparanda decora ſuperarunt. Suetonius in Auguſto, *Vrbem pro maieſtate* Cap.28. *Imperij ornatam, & inundationibus, incendijſque obnoxiam excoluit: publica operà plurima extruxit; ſed & cæteros viros hortatus eſt, vt pro facultate quiſque monimentis vel nouis, vel refectis, & excultis Vrbem adornarent; multaque à multis extructa ſunt, præſertim ab Agrippa*. Dion, *Agrippa vltro Aedilis factus eſt; omniaque ædificia publica, omnes vias priuatis impendijs refecit: Cloacas expurgauit: ac per eas in Tiberim ſubuectus eſt*. Lib.49. Liuius, *Auguſtum Cæſarem templorum omnium conditorem, aut reſtitutorem*. Dec.1.li.4.

Ouidius. *Sub quo delubris ſentitur nulla ſenectus.* 2. Faſt. de eodem.
Nec ſatis eſt homines, obligat ille Deos.
Templorum poſitor, templorum ſancte repertor,
Sit Superis opto mutua cura tui.
Dent tibi Cœleſtes, quos tu Cœleſtibus annos,
Proque tua, maneant in ſtatione, domo.

Idem, referente Suetonio, *Spatium Vrbis in Regiones quatuordecim vicoſque ſupra mille diuiſit, inſtituitque, vt illas annui Magiſtratus ſortitò tuerentur: aduerſus incendia excubias nocturnas, vigileſque commentus eſt. Ad coercendas inundationes alueum Tiberis laxauit, ac repurgauit, completum olim ruderibus, & ædificiorum prolapſionibus coarctatum*. Cap.30. Idem, ne tanta domorum diſſimilitudo eſſet, quod aliæ deprimerentur in valles: aliæ attollerentur in colles, edicto cauit, vt ait Strabo: *Ne quis ſupra pedes ſeptuaginta, hoc eſt noſtrates palmos nonaginta tres, & trientem, ſiue vncias quatuor, ædificaret*. Idemque poſtea ſanxiſſe Neronem affirmat Tacitus; quamquam certam altitudinem ſuppreſſit. At Traianus, vt ait Aurelius Victor, & idem affirmans Eutropius, *maiorem ſexaginta pedibus, nempe octuaginta palmis, altitudinem inhibuit*. Lib.15. Etſi ad Romanoſnè ſolos id pertineat, an prouinciales, an vtroſque dignoſci non planè queat. *Tiberis*, inquit Aurelius Victor in Traiano, *inundauit magna clade ædium: & terremotus grauis per prouincias multas atroxque peſtilentia, fameſquè, & incendia facta ſunt. Quibus omnibus Traianus per exquiſita remedia plurimum opitulatus eſt, ſtatuens, ne domorum altitudo ſexaginta ſuperaret pedes ob ruinas faciles, & ſumptus, ſiquando talia contingerent, exitioſos*. Tacitus ſic domorum altitudinem Lib.3.Hiſt. expreſſit: *Nec ſiſti*, inquit, *poterant ſcandentes per coniuncta ædificia, quæ, vt in multa pace, in altùm edita, ſolum Capitolij æquabant*. Significat autem ab ima valle, in qua erat forum Romanum, erecta ædificia præaltis tectis æquaſſe ſolum collis Capitolini; & loquitur de parte montis, in qua fuit Iouis templum, editiſſima, & Tarpeio ſaxo proxima. Cæterum vigebat ſub Auguſto ſtudium ædificandi non modò in principibus, quos ille ſuo exemplo, ac perſuaſione excitauerat, ſed etiam in cæteris. Strabo: δι' ἣν ἐπὶ τοσοῦτον αὐξηθεῖσα ἡ πόλις ἀντέχει τοῦτο μὲν Lib.5. τροφῇ, τοῦτο δὲ ξύλοις, καὶ λίθοις πρὸς τὰς οἰκοδομίας, ἃς ἀδιαλίπτως

ποιοῦ-

ποιοῦσιν αἱ συμπτώσεις, καὶ ἐμπρήσεις, καὶ μεταπράσεις ἀδιάλειπτοι, καὶ αὗται οὖσαι. καὶ γὰρ αἱ μεταπράσεις ἑκούσιοί τινες συμπτώσεις εἰσὶ, καταβαλλόντων καὶ ἀνοικοδομούντων πρὸς τὰς ἐπιθυμίας ἕτερα ἐξ ἑτέρων. *Quam ob cauſam tantum aucta Ciuitas ſufficit tum ad cibatum, tum lignis, & lapidibus ad ædificia, quæ continenter faciunt ruinæ, & incendia, & indeſinenter venditarum domorum extructiones; hæ enim & voluntariæ quædam ruinæ ſunt, Ciuibus alias ex alijs ædes diruentibus, & pro libito ædificantibus.* Eorumdem incendiorum, prolapſionum, & ſtructurarum, quę ſequentes ætates etiam tenuere, cùm alij, tum Iuuenalis meminit.

Sat. 3.

Nam quid tam miſerum, tam ſolum vidimus, vt non
Deterius credas horrere incendia, lapſus
Tectorum aſſiduos, ac mille pericula ſæuæ
Vrbis?

Deinde: *Nam ſi procubuit qui ſaxa Liguſtica portat*
Axis; & euerſum fudit ſuper agmina montem,
Quid ſupereſt de corporibus?

Plinius in Panegyrico. *Itaque non vt ante immanium tranſuectione ſaxorum Vrbis tecta quatiuntur. Stant ſecuræ domus, nec iam templa nutantia.* Quæ pertinent ad poſteriora Domitiani tempora. Neque minor ſucceſſoribus Auguſti cura ædificandi fuit; nam & Palatium Tiberiana domo Tiberius auxit, *ædes D.um vetuſtate aut igni abolitas, cœptaſque ab Auguſto Libero, Liberæ, & Cereri, & Floræ iuxta Circum Maximum, & Iano apud forum Olitorium dedicauit: Spei autem Aedem Germanicus*, vt ſcribit Tacitus. tum Caius Cæſar *ſua domo Vrbem cinxit*, vt ait Plinius. Et Ciues immenſæ laxitatis domos peregrino marmore veſtiebant; cum primus Mamurra Eques Romanus Catulli vel conuicio nobilitatus, *totius domus ſuæ in Cœlio monte parietes cruſta marmoris operuerit*; ac *totis ædibus nullam niſi è Caryſtio aut Lunenſi marmore columnam* habuerit, vt ait Plinius. Hac eadem ætate, vel deficiente iam altera, publicis ædificijs ornata eſt admirabiliter Ciuitas: duobus Foris, Cæſaris, & Auguſti: tribus Theatris, Pompeij, Marcelli, Balbi: Amphitheatro Statilij Tauri: Porticibus, Baſilicis, Balneis, innumerabilibus Fontibus tum ſtagnantibus, tum ſalientibus. Plinius, *Agrippa in Aedilitate ſua, adiecta Virgine Aqua, cæteris corriuatis, atque emendatis, lacus DCC. fecit: præterea ſalientes CV. Caſtella CXXX. complura etiam cultu magnifica: operibus ijs ſigna CCC. ærea aut marmorea impoſuit, columnas ex marmore CCCC. eaque omnia annuo ſpatio.* Deinde Claudius quartus ab Auguſto perductos Cæruleum, & Curtium fontes, & Anienis riuum diuiſit in plurimos, & ornatiſſimos lacus. Denique moriens Auguſtus iure gloriatus eſt, Vrbem ſe marmoream relinquere, quam lateritiam accepiſſet. Vt eſſet pretioſior ſeruitus Ciuitatis: atque ex Ciuibus Reges facere videretur, quibus Regias inſignes è marmore ipſe feciſſet.

Lib. 2. Ann.

L. 36. c. 15.

Li. 36. c. 6.

Ædifi-

Aedificia Vrbis à Neronis incendio ad Honorium Cæſarem, ſub quo a Gothis capta eſt. Cap. XXVI.

VERVM in tanto decorum apparatu adhuc anguſtiæ illæ flexuręque vicorum manebant. domus pleræque non directæ ad lineam, non conuerſæ ad normam, fortuitò potius natæ, quàm prudentia conditoris. Itaque Nero, Teſte Suetonio, *quaſi offenſus deformitate veterum ædificiorum, & anguſtijs flexuriſquè vicorum incendit Vrbem,* Quo præſertim incendio accidit, *quod* referente Seneca, *aiebat Timagenes fœlicitati Vrbis inimicus: Romæ ſibi incendia ob hoc vnum dolori eſſe, quod ſciret meliora reſurrectura, quàm arſiſſent.* Nam *cum in quatuordecim regiones Roma diuideretur, quatuor integræ manſere: tres ſolo tenus deiectæ: ſeptem reliquis pauca tectorum veſtigia ſupererant, & ſemiuſta,* vt ait Tacitus. Confeſtim tamen Vrbs multo pulchrior quarta iam ædificationis ætate, decimo Neronis anno, ſuis reſurrexit è flammis. Nam, vt idem Tacitus, *domus non vt poſt Gallica incendia nulla diſtinctione, vel paſſim erectæ; ſed dimenſis vicorum ordinibus, & latis viarum ſpatijs, cohibita ædificiorum altitudine, affabrè factis areis, additiſque porticibus, quæ frontem Inſularum protegerent. Eas porticus Nero ſua pecunia extructurum, purgataſque areas dominis traditurum pollicitus eſt. Addidit præmia pro cuiuſque ordine, & rei familiaris copijs, finiuitquè tempus, intra quod effectis domibus, aut inſulis adipiſcerentur. Ruderi accipiendo Hoſtienſes paludes deſtinabat, vtque naues, quæ frumentum Tiberi ſubuectaſſent, onuſtæ rudere decurrerent. Aedificiaque ipſa certa ſui parte ſine trabibus, ſaxo Gabino, Albanoquè ſolidarentur, quod is lapis igni imperuius eſt. Iam aqua priuatorum licentia intercepta, quo largior, & pluribus in locis in publicum flueret, cuſtodes: & ſubſidia reprimendis ignibus in propatulo quiſque haberet: nec communione parietum, ſed proprijs quoque muris ambirentur. Ea ex vtilitate accepta decorem quoque nouæ Vrbi attulere. Erant tamen qui crederent veterem illam formam ſalubritati magis conduxiſſe, quoniam anguſtiæ itinerum, & altitudo tectorum non perinde ſolis vapore perrumperentur. At nunc patulam latitudinem, & nulla vmbra defenſam grauiore æſtu ardeſcere.* Tunc Nero *non in alia re damnoſior quàm in ædificando*, vt ait Suetonius, *domum à Palatio Eſquilias vſque, antea factam, & incendio abſumptam refecit:* parique nomine Auream nominauit. cuius tanta fuit laxitas, vt Roma pœne fieret domus Principis, quæ nihilominus humani generis capax relinquebatur. Hæc vero eſt ætas, qua pulchritudinem Vrbis vix cogitando aſſequi licet, nedum narrando ex-

Cap. 38.

Ep. 41.

Li. 15. Ann

Loc.cit. do exprimere. tantus inerat ædificijs ſplendor, & luxus. Tacitus: Nero *extruxit domum, in qua haud perinde gemmæ, & aurum miraculo eſſent, ſolita primum, & luxu vulgata.* Quare etſi teſte Suetonio cuncta ibi diſtincta gemmis, vnionumque conchis erant; admirationi non fuere, vſu, luxuque vulgata. Plinius ſtratas argento mulierum balineas reprehendit. Seneca de Balneis loquens, *Pauper* inquit, *ſibi videtur ac ſordidus, niſi parietes magnis, & pretioſis orbibus refulſerunt: niſi Alexandrina marmora Numidicis cruſtis diſtincta: niſi illis vndique operoſa, & in picturæ modum variata circumlitio prætexitur: niſi vitro abſconditur camera: niſi Thaſius lapis, quondam rarum in aliquo ſpectaculum Templo, piſcinas noſtras circumdedit, in quas multa ſudatione corpora exinanita demittimus: niſi aquam argentea Epiſtomia fuderunt: & adhuc plebeias fiſtulas loquor. Quid cum ad balnea libertinorum peruenero? quantum ſtatuarum, quantum columnarum eſt; nihil ſuſtinentium, ſed in ornamentum poſitarum impenſæ cauſa? quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? eo deliciarum peruenimus, vt niſi gemmas calcare velimus. Quid loquar*, inquit idem, *marmora, quibus templa, quibus domus fulgent? quid lapideas moles in rotundum, ac læue formatas, quibus porticus, & capacia populorum tecta ſuſcipimus?* Et rurſus, *Delectant nos ingentium maculæ columnarum, ſiue ex Aegyptijs arenis, ſiue ex Africæ ſolitudinibus aduectæ porticum aliquam, vel capacem populi cœnationem ferunt. Miramur parietes tenui marmore inductos, & cùm auro tecta perfundimus, quid aliud, quàm mendacio gaudemus?* Idem: *Deinde in ipſas domus impenditur cura, vt in laxitatem ruris excurrant, vt parietes aduectis trans maria marmoribus fulgeant, vt tecta varientur auro, vt lacunaribus pauimentorum reſpondeat nitor.* Idem: *Verſatilia cœnationum laquearia ita coagmentant, vt ſubinde alia facies, atque alia ſuccedat: & toties tecta, quoties fercula mutentur.* Ibidem de priſcis loquens, *Non habebant*, inquit, *domos inſtar Vrbium.* Et: *quorum tecta nondum auro fulgebant: quorum templa nondum gemmis renidebant.* Idem de Ira: *Hi nempe oculi, qui non ferunt niſi varium, ac recenti cura nitens marmor: qui menſam niſi crebris diſtinctam næuis: qui nolunt domi niſi auro pretioſa calcare.* Ammianus de Conſtantio Romam inuiſente loquens, *Perque omne latus*, inquit, *quo ſe oculi contuliſſent, miraculorum denſitate perſtrictus.* Plinius: *Ad Vrbis noſtræ miracula tranſire conueniat; & ſic quoque Terrarum Orbem victum oſtendere. Quod accidiſſe toties pœne, quot referentur miracula apparebit. Vniuerſitate vero aceruata, & in vnum quemdam cumulum coniecta, non alia magnitudo exurget, quàm ſi mundus alius quidam vno in loco vniretur* Et deinde: *computet in hac æſtimatione qui volet marmorum molem, opera pictorum, impendia regalia, & cum pulcherrima, laudatiſſimaquè certantes centum domos, poſteaquè eas ab innumerabilibus alijs in hanc diem victas.* Iuuenalis:

Quid refert igitur, quantis iumenta fatiget
Porticibus? quanta nemorum vectetur in vmbra?

Marginal notes: In vi. Ner. cap. 32. — L. 33 c. 12. — Ep. 86. — Luxus ædificiorum Romanorũ — Ep. 104. — Ep. 90. — De Conſol. ad Heluiã, cap. 10. — Cap. 35. — Lib. 16. — L. 36. c. 15. — Sat. 4.

Iuge-

Iugera quot vicina foro, quas emeriti ædes?
Et: *Quod ſpatium tectis ſublimibus?* Sat.3.
Statius de Ciuili domo: *Pandit nitidos domus alta Penates,* Sylu. lib.1.
Digna Deæ ſedes nitidis nec ſordet ab aſtris.
Hic libycus, phrygiuſque ſilex, hic dura Laconum
Saxa virent: hic flexus onyx; & concolor alto
Vena mari, rupeſque nitent; queis purpura ſæpe
Oebalis, & Tyrij moderator liuet aheni.
Pendent innumeris faſtigia nixa columnis:
Robora dalmatico lucent ſatiata metallo:
Excludunt radios ſyluis decuſſa vetuſtis
Frigora: perſpicui viuunt in marmore fontes;
Nec ſeruat Natura vices. hic Sirius alget
Bruma tepet; verſumque domus ſibi temperat annum.
Eodem libro admiranda priuati balnei admirabili carmine ſic refert.
Sola nitet flauis Nomadum deciſa metallis
Purpura: ſola cauo phrygiæ quam Syñados antro
Ipſe cruentauit maculis lucentibus Atys:
Quaſque Tyrus niueas ſecat, & ſidonia rupes.
Vix locus Eurotæ viridis, cum regula longo.
Syñada diſtinctu variat; non lumina ceſſant:
Effulgent Cameræ, vario faſtigia vitro,
In ſpecies animoſque nitent. Stupet ipſe beatas Cameræ è
Circumplexus opes, & parcius imperat ignis. vitro.
Nil ibi plebeium: nuſquam Temeſea notabis
Aera; ſed argento fœlix propellitur vnda,
Argentoque cadit, labriſque nitentibus inſtat
Delicias mirata ſuas, & abire recuſat.
Hic inter cætera ornamenta vitreæ Cameræ laudantur.
De his Plinius: *Pulſa deinde ex humo pauimenta in cameras tranſiere* Li.36.c.15
è vitro: nouitium & hoc inuentum. tum de Agrippa: *non dubie vitreas in Thermis facturus cameras, ſi prius inuentum id fuiſſet: aut à parietibus ſcenæ, vt diximus, Scauri perueniſſet in cameras.*
Martialis de Thermis Tuccæ: *Idem beatas lautus extruit thermas,* Ep.77.l.9.
De marmore omni quod Caryſtos inuenit:
Quod Phrygia, ſiue Afra quod Nomas mittit:
Et quod virenti fonte lauit Eurotas.
Additum parietibus aliud ornamentum, pictura. Plinius: *Sed nulla gloria* Li.35.c.10
artificum eſt, niſi eorum, qui tabulas pinxere; eoque venerabilior apparet antiquitas. Non enim parietes excolebant dominis tantum, nec domos vno in loco manſuras, quæ ex incendijs rapi non poſſent. nondum libebat parietes totos pingere.
Præterea columnarum in ijs præcipuus decor.
Iuuenalis: *Parte alia longis Numidarum fulta columnis* Sat.7.
Surgat, & algentem rapiat cœnatio Solem.

Iulius

Iulius Capitolinus de domo priuati Ciuis [in vita Antonini Pij, *cum domum, inquit; Omuli viſens, miraſque Columnas porphyreticas, requiſiſſet, vnde eas haberet.* Flauius Vopiſcus in vita Taciti Imper. *Domum ſuam* inquit, *deſtrui præcepit, atque in eo loco Thermas publicas fieri priuato ſumptu iuſſit. Columnas centum Numidicas pedum vicenum ternum Hoſtienſibus dari.* Hæc illi priuato fuit. Iulius Capitolinus de domo ſuburbana Gordianorum: *Villa eorum via Præneſtina ducentas columnas vno periſtylo habens, quarum quinquaginta Chriſteæ, Claudianæ quinquaginta, Numidicæ pari menſura ſunt. In qua Baſilicæ centenariæ tres. Cætera huic operi conuenientia, & Thermæ quales præter Vrbem, vt tunc nuſquam in Orbe Terrarum.* Ex quibus publica opera poſtea ſumptu Cæſarum perfecta æſtimare quiſque poterit.

In Gord. Iun.

Cæterum vt huius ætatis ſucceſſus in ędificando conſtet, ſublato Nerone, & Galba, ignibus bellorum Ciuilium, quibus Otho, & Vitellius arſerant, conflagrauit & Roma. Quam mox deformem incendijs, ac ruinis Veſpaſianus, teſte in eius vita Suet. *inſtaurauit, vacuas areas occupare, & ædificare, ſi poſſeſſores ceſſarent, cuicunque permiſit.* Ipſe Capitolium, Amphitheatrum, Templum Pacis, alia extruxit. Rurſus grauiora ſub Tito incendia extitere. Sed ille Amor, ac Deliciæ generis humani, nihil niſi ſibi publicè periſſe teſtatus, cuncta prætoriorum ſuorum ornamenta operibus ac templis deſtinauit: dumquè enixè reſtituit, intempeſtiua morte præuentus Domitiano rapaci, ac ſæuo reliquit Imperium. Cui, cætera fratris diſſimili, non defuit tamen cura inſtaurandæ exornandæquè Vrbis: iuſtioreque titulo, cum Sarmaticus, Germanicus, Dacicus dicebatur, dici poterat Ædificator. Hic præter Capitolium iam tertiò refectum, templa pulcherrima paſſim erexit: plurima & ampliſſima incendio conſumpta reſtituit: noua & ornatiſſima excitauit; &, quod maximum decorem Vrbi attulit, vias laxauit inſtitorum, mercatorumquè tabernis, & officinis artificum occupatas. Illa enim tempeſtate cum ex omnibus terrarum plagis in hanc communem Gentium ſedem, patriamque conuolarent; exundante tum hominum multitudine, tum copia rerum, Cauponum, Laniorum, Tonſorum, Librariorum, cæterorumque opificum pilæ, tentoria, tabernæ domorum parietibus in publico affixæ magnam viarum partem perpetuis veluti nundinis inſederant; vt exigua, anguſta, & cœnoſa ſemita celeberrimis relinqueretur in locis, quà ægrè ciues incedere: ſellas, lecticaſque ferre vectores: currus, & pilenta agere aurigæ, alij ingentium marmorum, lapidūquè pondera vectibus, carris, trochleis moliri cogerentur, nec poſſent. Quod ſcilicet ludorum cauſa conſtat antea eueniſſe. Sueton. in Cæſ. *Ad quæ omnia Spectacula tantum vndique confluxit hominum, vt plerique aduenæ aut inter vicos, aut inter vias tabernaculis poſitis manerent, ac ſæpe præ turba eliſi, exanimatique ſint plurimi, & in his duo Senatores.* Quæ omnia tam publicæ commoditatis, quàm decoris impedimenta ſuſtulit Domitianus. Ideoque Martialis:

Alia habet Lipſius lib. 3. de magnitud. Rom. ca.4. & 8. Bu leng. de Imper. Rom. cap. 1.

Cap.39.

Li.7. ep.69

Abſtulerat totam temerarius inſtitor Vrbem,

Inque

Inque ſuo nullum limine limen erat.
Iuſſiſti tenues Germanice creſcere vicos,
Et modo quæ fuerat ſemita, facta via eſt.
Nulla catenatis pila eſt præcincta lagænis,
Nec Prætor medio cogitur ire luto.
Stringitur in denſa nec cæca nouacula turba,
Occupat aut totas nigra popina vias.
Tonſor, caupo, coquus, lanius ſua limina ſeruant,
Nunc Roma eſt, nuper magna taberna fuit.

Itaque partim exuta ſordibus, partim ab incendio nouis molitionibus ornata, inſtar Phœnicis ab eodem reſurrexiſſe dicitur: L.5.epigr.7

Qualiter Aſsyrios renouant incendia nidos,
Vna decem quoties ſecula vixit auis.
Taliter exuta eſt veterem noua Roma ſenectam,
Et ſumpſit vultus præſidis ipſa ſui.

Denique ſic Vrbem varijs, pulcherrimiſque ædificijs Domitianus auxit, ornauitque, vt Plutarchus in vita Valerij Public. ad eum accomodans Epicharmi ſententiam in prodigum hominem dixerit, ἔχεις νόσον, χαίρεις κατοικοδομῶν, ὥσπερ ὁ μίδας ἐκεῖνος ἅπαντά σοι χρυσᾶ, καὶ λίθινα βουλόμενος γίνεσθαι. *habes morbum, gaudes ædificans, vt Midas ille, omnia tibi aurea, & gemmea locari volens.* Eoque iam mortuo, & Traiano Principe Martialis dicere potuit.

Terrarum Dea, gentiumque Roma;
Cui par eſt nihil, & nihil ſecundum.

Sed Traianus, quemadmodum alter Romulus perpetuis victorijs fundauit, & propagatum ſtabiliuit Imperium: ſic Vrbem egregijs operibus decorauit. *Quam magnificus*, inquit in Panegyr. Plinius *in publicum es. Hinc porticus, inde delubra occulta celeritate properantur, vt non conſummata videantur. Hinc immenſum latus Circi templorum pulchritudinem prouocat digna populo victore gentium ſedes, nec minus ipſa videnda, quam quæ ex illa ſpectabuntur.* Et paulo ante. *Datur intueri pulcherrimas ædes, deterſo ſitu auctas, ac vigentes. Magnum hoc tuum non erga homines modo, ſed erga tecta ipſa meritum, ſiſtere ruinas: ſolitudinem pellere: ingentia opera eodem quo extructa ſunt animo, ab interitu vindicare. Muta quidem illa, & anima carentia; ſentire tamen, & lætari videntur, quod niteant, quod frequententur: quod aliquando cœperunt eſſe Domini, non ſeruientis.* Hæc ille, quibus crebra inſtauratio ſimilium ædium declaratur. Fuit hæc ſane Cæſarum egregia contentio, vt Vrbem, quam vt *Deam* colebant, quam *Aeternam* dixerant, pro ſe quiſque, anguſtis molibus augerent. Verum eadem, deficiente iam aureo Imperij ſeculo, poſt Traianum, Antoninum, Marcum eraſo veteri nomine à Commodo Principe Commodiana dicta, pœne ſuſcitatis admotiſque Neronianis facibus conflagrauit, quas Coloniæ ſuæ deberi funeſta illa furia proclamabat. Ideoque ſtatuam mille librarum auream habuit cum Tauro, & Vacca quaſi Vrbis Conditor. Quę Lampridius in vita,

Lib.72. Dion, eiuſque compendium enarrarunt, & in eius numiſmatis extant imagines.

Seuerus autem elogio Tertulliani *conſtantiſſimus Cæſarum* multo conſtantior fuit, cum Vrbem ſtabili ædificiorum ſtructura ſolidauit, quam cum gloriam ciuili ſanguine imbutam exercituum ſtrage, atque Vrbium excidio obruebat. *Romæ*, inquit Spartianus in eius vita, *omnes Aedes*

Seuerus & Alexāder exornant Vrbem. *publicas, quæ vitio temporum labebantur inſtaurauit, nuſquam prope ſuo nomine adſcripto, ſeruatis tamen vbique titulis conditorum. Et Alexander*. vt Lampridius, *opera veterum Principum inſtaurauit: ipſe noua multa conſtituit.* Quo tempore quemadmodum ornarentur extrinſecus Romana ædificia luculenter expreſſit Herodianus. Nam de Prætorianis

Lib 7. cohortibus ſcribens cum plebe Romana certantibus, ait: οἰκιῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων ταῖς θύραις, καὶ εἴ τινες ἦσαν ξύλων ἐξοχαὶ, πολλαὶ δὲ αὗται κατὰ τὴν πόλιν, πῦρ προσετίθεσαν· ῥᾷστα δὲ διὰ πυκνότητα τῶν συνοικιῶν, ξυλείας τε πλῆθος ἐπάλληλον μέγιστον μέρος τῆς πόλεως τὸ πῦρ ἐνεμήθη. *Domorum, & Tabernarum foribus, & ſiquæ erant ex ligno proiecturæ, huiuſmodi autem multæ in Vrbe ſunt, ignem* milites *admouerunt. facillime autem propter domorum denſitatem, & ligneæ materiæ copiam continuatam, magnam partem Vrbis ignis deuaſtauit.* Quem morem decorandi domorum, templorumque frontes ligneis ornamentis, antiquis

Li.3. Hiſt. etiam Reipublicę temporibus fuiſſe vſurpatum didicimus à Tacito. Nam loquens de templo Iouis Capitolini reſtituto à Sylla, perfecto, dedicatoque à Q.Catulo: *Inde*, inquit, *lapſus ignis in porticus appoſitas Aedibus. Mox ſuſtinentes faſtigium Aquilæ vetere ligno traxere flammam, alue-*

Ornamẽta domorum inaurata. *runtquè*. Itaque epiſtilia, & coronas, aliaque ornamenta, quæ prominent ex ędificijs, non marmore ſolum, vel Tiburtino lapide, ſed etiam ligno, pręſertim feneſtrarum antas, mœniana, tectorumque proiecturas non infrequenter conformabant, vt bracteato auro relucentia tegerentur. Itaque non minus in hac, quam in interiores concamerationes, & laquearia tantum auri profundebatur, vt Aurelianus teſte Vopiſco pro-

Epiſt. 90. hibere voluerit: & Seneca ſcripſerit; *Lacunaria auro grauia penderent.*

Epiſt. 115. Idem: *Et cum auro tecta perfundimus, quid aliud, quam mendacio gaudemus? ſcimus enim ſub illo auro fœda ligna latitare. Nec tantum parietibus, aut lacunaribus ornamentum tenue prætenditur: omnium iſtorum,*

Lib.33.c.3 *quos incedere altos vides, bracteata fœlicitas eſt.* Plinius: *Laquearia, quæ nunc & in priuatis domibus auro teguntur, poſt Cartaginem euerſam primo inaurata ſunt in Capitolio Cenſura L. Mummij. Inde tranſiere in cameras, in parietes quoque, qui iam, & ipſi tanquam vaſa inaurantur; cum ſua ætas varia de Catulo exiſtimauerit, quòd tegulas æreas Capitolij inauraſſet primus.* Nazarius in Paneg. ad Conſt. *Celeberrima quæque Vrbis nouis operibus enitescunt; nec obſoleta modo per vetuſtatem rediuiuo cultu inſigniuntur, ſed illa ipſa, quæ ante hac magnificentiſſima putabantur, nunc auri luce fulgentia indecoram maiorum parſimoniam prodiderunt. Idcircò ipſæ maxime ſublimes porticus, & rutilantes auro*

colum-

columnæ tantum inuſitati ornatus dederunt, vt illo non minus cupide conueniatur loci gratia, quàm ſpectaculi voluptate.

Claudianus. *Quæ luce metalli* 3 Stil.
Aemula vicinis faſtigia conſerit aſtris. Lib. 4.
Propertius: *Fictilibus creuere Deis hæc aurea templa.* 1. Faſt.
Ouidius: *Flamma nitore ſuo templorum verberat aurum.*
Claudianus: *Aurea Fortunæ reduci ſi templa priores.* De Conſ. 6. Hon.

Et templa igitur, & domus aureę; nempe parietibus, lacunaribus, tectis, ſed his rariùs inauratis fuere. Aderant & alia decora, & pigmenta: marmoreę cruſtę, camerę vitro coagmentatę, teſſellata & vermiculata pauimenta, curuata ęqualiter ac verſatilia laquearia, conclauia, & cœnationes auro, ebore, gemmiſque elaboratę, porticus inauratę duplices, craſſis, ac pretioſis fultę columnis, cuncta ſtatuis referta. Quam ędium elegantiam non modo patritij, ſed plebeij, ac libertini homines ſibi vendicabant. Quare Conſtantius Conſtantini filius Romam veniens, *Miraculorum* vt ait Ammianus *denſitate perſtrictus, quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta ſperabat.* Et Poëta apud Photium: Parietes marmore, vitro veſtita Cameræ. Lib. 16.

εἷς δόμος ἄστυ πέλει, πόλις ἄστεα μυρία κεύθει.

Vrbs eſt quæque domus, Vrbs continet oppida multa. Eminebant tamen Cæſarum moles. Mamertin. in Paneg. ad Iulian. *Huc vſque ſolus hic fructus Imperij putabatur, vt Imperator à cæteris ciuibus non fortibus factis, nec ſplendore gloriæ, ſed magnitudine ſumptuum ſepararetur. Inde nihil neceſſariæ ſubſtructionum in ædibus moles, ingentes aulicorum cateruæ legionum ſumptum facile vincebant.*

Aedificia Vrbis ab Honorio ad Iuſtinianum. Cap. XXVII.

TANTVS ędificiorum ſplendor Gothici belli detonante procella, longè, lateque nihilominus illuxit, Quinta videlicet ędificandi ętate, quę profecto ſenium quoddam Vrbis venerabile complectitur: & ab illa capta ad Iuſtiniani Principatum perducitur. Nam Alaricus, qui Honorio Cęſare Romam inuaſit, expugnauitquè, paucis ędificijs incenſis, parua onuſtus prędа, ſexto die, quàm Vrbem cœperat, egreſſus eſt. Sic in compendio ex antiquorum auctoritate, Pomponius Lętus. Et Oroſius: *Tertia die Barbari quàm ingreſſi Vrbem fuerant, ſpontè diſcedunt, facto quidem aliquantarum ædium incendio.* Sed mitiora Zoſimus vir ethnicus, neque in contemptum noſtrorum atrocia pretermiſſurus, ſi habuiſſet. Ait igitur, conflata è veteribus inanium Deorum ſimulacris, numerataque pecunia, & datis à Romano Populo obſidibus, Alaricum victorem non modo à direptionibus, atque incendijs temperaſſe, ſed vltro cum Romanis iniſſe ſocietatem, vt deinceps pro Maieſtate Imperij

Lib. 7. c. 29.

Lib. 5. Alaricus Romanas Fabricas non demolitur.

Nec Genſericus. perij adiutor ipſe, ac propugnator dimicaret. Nec Genſericus ab Eudoxia Auguſta ad vlciſcendam viri Valentiniani cædem ex Africa vocatus in tecta deſæuijt: cum captiuis, & opima præda diſceſſit. Odoacer Vrbem, in qua erat regnaturus, non attigit. Eoque pulſo, Theodoricus Italiæ, Gothorumquè Rex noua exſtruxit, vetera inſtaurauit, quibus vel hoſtium iniuria vel temporum, aliquid de priſtina firmitate, ac ſplendore detraxerat. Quidquid demum Gothi, Vandaliquè fecerint, intacta nè ab Vrbe præcipites eruperint, an aliqua inflammarint, omnia vel ſumptu Ciuium, vel ſequentium Principum munificentia inſtaurata ſunt, ac reſtituta. Teſtis locupletiſſimus, eiuſdemque ætatis eſt Caſſiodorus Theodorici nomine regias ſcribens Epiſtolas. Is *ea*, inquit, *cuſtodiri volumus maximè, quæ Vrbis faciem videntur ornare. Quis enim dubitat, fabricarum miracula hac prouiſione ſeruata? Vt antiqui Principes nobis merito debeant ſuas laudes, quorum fabricis dedimus longiſſimam iuuentutem; vt priſtina nouitate reluceant, quæ iam fuerant vetuſtoſa ſenectute fuſcata*. Et: *Antiqua in nitorem priſtinum contineas, & noua ſimili antiquitate producas; vt ab opere veterum ſola diſtet nouitas fabricarum*. Eodem libro. *Quamuis Romuleæ fabricæ collatæ ſibi vix poſſunt præcipuæ reperiri, quia totum admiratione noſcitur exquiſitum, quod ibi cernitur eſſe fundatum; tamen intereſſe arbitramur, quod vtilitas neceſſaria gratificat, & quod pulchritudinis tantum cauſa commendat. Traiani forum vel ſub aſſiduitate videre miraculum eſt. Capitolia celſa conſcendere, hoc eſt humana ingenia ſuperata vidiſſe*. Tum formarum fabricam admirabilem, tum Thermarum pulchritudinem commendat, iubetque, *ſiquid conficiente ſenio fuerit demolitum, peruigili celeritate reparetur*. Et: *quidam populus copioſiſſimus ſtatuarum, greges etiam abundantiſſimi Equorum tali ſunt cautela ſeruandi, quali & cura videntur affixi. Vbi ſi eſſet humanis rebus vlla conſideratio, Romanam pulchritudinem non vigiliæ, ſed ſola deberet reuerentia cuſtodire. Quid dicemus marmore, metallis, & arte pretioſa, quæ ſi vacet eripere, rara manus eſt, quæ poſſit à talibus abſtinere? Vbi ſunt expoſita quæ facere potuerunt diuitiæ generales, & labor Mundi*. Et: *Hoc enim ſtudio largitas noſtra non cedit, vt & facta veterum excluſis defectibus innouemus, & noua vetuſtatis gloria veſtiamus*. Vbi poſt magnam laudem ſtatuarum, *Quid dicamus*, inquit, *columnarum iunceam proceritatem, & moles illas ſublimiſſimas fabricarum, quaſi quibuſdam erectis haſtilibus contineri?* Demum enumeratis ſeptem Orbis admirandis, *ſed quis*, ait, *illa vlterius præcipua putabit, cum in vna Vrbe tot ſtupenda conſpexerit? Habuerunt honorem, quia præceſſerunt tempore, & in rudi ſæculo quidquid emerſiſſet nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autem poteſt eſſe veridicum, ſi vniuerſa Roma dicatur eſſe miraculum:* His addantur quæ ſcripſit Procopius tempore belli Gothici. Beliſarius in litteris ad Totilam miſſis: *Romam*, inquit, *omnium Vrbium, quæ ſub Sole ſunt, maximam, & nobiliſſimã eſſe in confeſſo eſt. Neque enim vnius viri poteſtate, atque opera extructa eſt, neque breui tempore* ἐς τόσον μεγέθους τε καὶ κάλλους ἀφῖκται·

Theodoricus inſtaurat.

Lib. 1. var. ep. 25.

Lib. 7. ep. 5.

Ep. 6.

Ep. 13.

Ep. 15.

Lib. 3.

Roma Vrbium quæ ſub Sole ſunt, maxima.

ad tan-

ad tantum magnitudinis, & pulchritudinis prouecta, ſed multi Reges, longinqua ætas, fortiſſimorum virorum numerus frequens, diuitiarum, ac poteſtatis exceſſus cùm alia omnia ex toto Orbe, tum vero artifices eò congregare potuerunt, & ita paulatim tantam Vrbem, quantam vides, architectati monumenta omnifariæ potentiæ poſteris reliquerunt. μνημεῖα τῆς πάντων ἀρετῆς. Et lib.4. *Omnium certe hominum, quos ſcimus, Romani maxime Vrbem ſuam amant, ſtudentque, omnia, quæ à patribus acceperunt, conſeruare, & procurare ſedulò,* ὅπως δὴ μηδὲν ἀφανίζηται Ῥώμῃ τοῦ παλαιοῦ κόσμου. *vt nihil perdat Roma antiqui decoris. Qui longo iam tempore cum à Barbaris regantur, ædificia Vrbis conſeruarunt, & ornamenta plurima, quantum fieri potuit. Et tanto tempore cùm Roma neglecta ſit ab Imperatoribus, ob ſtructuræ præſtantiam diuturnitati reſiſtit, & monumenta maiorum quæcunquè relicta ſunt, conſeruantur.* Quæ omnia ſatis probant ſtetiſſe moles quamquam ſeneſcentes Vrbis in eamdem formam, vetuſtamque amplitudinem ſubinde reſtitutas. Permanſit ergo, neglectus licet, atque incultus, aut etiam diminutus ille Gentilium ædificiorum nitor, inualeſcente præſertim Chriſtiana Religione, quæ populum Romanum ab illis reuocabat. Quare S.Hieronymus: *Auratum ſqualet Capitolium: fuligine & aranearum telis omnia Romæ templa cooperta ſunt: mouetur Vrbs ſedibus ſuis, & inundans populus ante delubra ſemiruta, currit ad martyrum tumulos.* Demum Totilas Gothorum Rex Vrbem, quam longa obſidione, fameque afflixerat, captamque pulſis, aut abductis ciuibus exhauſerat, regias eius moles magna ex parte demolitus, vacuam ac deformatam reliquit. Deinde tamen, referente Procopio, cum in ea quaſi regiam appellationem optaſſet, potiùs inſtaurare, & conſeruare ſtuduit, quàm nouis ruinis obruere. Deinceps autem Romana ædificia cum reficeret nemo, vetuſtas vero, viſque temporum concuteret, deficere neceſſe habebant. S. Gregorius, qui quinquaginta circiter, poſt annis ſcribebat: *Qualis*, inquit, *remanſerit Roma, conſpicimus. Immenſis doloribus multipliciter attrita, deſolatione Ciuium, impreſſione hoſtium, frequentia ruinarum.* Et: *Quid autem iſta de hominibus dicimus, cum ruinis crebreſcentibus ipſa quoque deſtrui ædificia videmus?*

Epiſt.7.ad Lætam.

Hom.18.in Ezech.

Et vero, quæ Sexta ætas eſt, priorem in cultum induit illam reſurgere, cum in Italia omnia ſeu ciuilium artium, ſeu litterarum ſtudia intermortua iacuere. illis ſero refloreſcentibus, quomodo refloruerit poſtea exponemus.

An Recens Roma cum Antiqua conferri queat. Cap. XXVIII.

Roma recens cum veteri aliquot ſeculis conferẽda & anteferẽda eſt.

Quæ in Vrbe optanda ſunt.

Lib. 5.

Situs recẽtis Vrbis.

Recẽs quos ventos Romæ excipit.

SERMO eſt non de poteſtate, vel imperio, ſed de ædificijs, An videlicet recentium forma, ac ſpecies cum veterum ſplẽdore conferri aliquo modo queat. Quod breui expediam. Nam quod ad duas primas ætates pertinet; nempe vſque ad captam Vrbem à Gallis: tum vſque ad bella Ciuilia Syllæ, Marijq; quadraginta annos ante Auguſtum Conſulem, non dubito, quin præſens forma Ciuitatis non modo cum veteri conferenda, ſed illi etiam anteferenda ſit. Decus, & pulchritudinem Vrbis tria præſertim efficiunt: laxitas & directio viarum: ſublimitas, ornatus, & amplitudo ædificiorum: ſitus, ſiue in planiciem æqualiter extenſus, ſiue curuatus in Collem, aut in ſummo editus, & apricus: ad Auſtrumne, an Boream: Ortum ſolis, an Occaſum vergens. Situ vincimus non modo ad ædificandum aptiore, ſed ſalubriore ad viuendum. Quod etiam adnotauit Marſilius Cagnatus Medica facultate clarus, cum ſcriberet de Salubritate Cœli Romani. Situs enim veteris Vrbis teſtificatione Strabonis, vrgente neceſſitate; ne hoſtis ex arduo mœnibus incumberet, paulatim ſeptem in Montes excurrit. Quibus comprehenſis magna tectorum, ac Cœli inæqualitas coorta eſt; quòd præcelſa in montibus ædificia Solem, ventorumque flatus liberè acciperent, domus verò ab his opacatæ in ſubiectis, anguſtiſque vallibus grauem, ac nebuloſum aërem, nec ſolis calore extenuatum includerent, vnde ſpiritus impurus, & noxius duceretur. Iam vero in peramplam, & apertam planiciem Ciuitas deſcendit; vt quæ de Campi Martij amœnitate, ac magnitudine Strabo, Dionyſius, alijque auctores predicarunt, in ſuam dignitatem, commodumque conuerterit. Eadem Tiberi interfluente, ab occaſu, Vaticaniſque montibus: à meridie, Capitolio, Palatio, Auentino: ab ortu, Quirinali, & Hortorum colle latiſſimè incluſa, atque his veluti munitionibus aduerſus Auſtri, Euri, Africi, aliorumque ventorum nocentes impetus circumſepta, Aquilonaribus tamen flatibus plana exponitur, vt humidam hyemis grauitatem tempeſtiuè reſoluat: aut hibernos tepores, quibus abundat, modica Cœli tenuitate, quam arcticus, ac purus efficit ſpiritus, ſalubriores reddat, nec raro ęſtatis immodicos depellat ardores. Quamuis enim non modo Aquilonem, & Boream, ſed etiam Auſtrum, Africumque Roma excipiat; hos tamen quaſi per canales, & anfractus recipit obiectu Colliũ: illos accipit aperta, & obuia; cum antiquitus in ſeptem Collibus, Auſtrinis & Africis flatibus vltro obuerſa maxime quateretur. Quo fit, vt peſtilentes annos, qui veterem Romam frequenter exhauriebant, numerare non poſſimus.

Ad vias venio, quarum plurimæ latę, ac rectę antiquas multum excedunt.

dunt. Priſci enim ſuam Rectam habuere in Campo Martio, herbis duntaxat obſito, non ędificijs: vna Lata dedit nomen integrę regioni. Cęterę flexuoſę, & anguſtę, ipſis damnantibus Romanis vendentium adhuc pilis, & cadurcis impeditæ. Quod vitium Neronianus ignis poſtea decoxit.

Viæ Vrbis plures rectæ ac latæ

Iam verò Ædificiorum vſque ad annum Vrbis DCLXII. rarus decor, & cultus; cum, vt ſupra dicebam ex Plinio, nullę in publico erant columnæ marmoreæ: & pro Craſſi magnifica domo, in qua videlicet ſex loti, patulę arbores, quatuor columnę Hymettij marmoris (hęc enim pręſertim commendantur ornamenta) Domitius Cenſor quamuis ad ſugillandum inimicum, ſextertium millies promitteret, ideſt aureorum vicies quinquies centena millia, ſiue duos milliones, & dimidium. Quamuis autem in fine ſecundę ętatis multum decoris, ſplendoriſque domibus adiectum ſit; tamen non dubito, quin recentes Pontificis Maximi, Purpuratorum Patrum, nobiliſſimorumque Principum ędes & laxitate, & ſtructura, columnis marmoreis, pilis Tiburtinis, marmoreis incruſtationibus, inauratis laquearibus, pictis cameris, aulęis opere belgico, phrygio damaſcenoque periſtromatis, ac reliquo argenti aurique lautiſſimo inſtrumento illius ętatis edibus pares ſint, atque ex his aliquot etiam illis ſuperiores. Nam de Templis quid dicam? quę illis non magna, & ferè altitudine Columnarum, quibus epiſtilia ad imponendas trabeationes nitebantur, definita: Columnę Albanę, vel Tiburtinę, vel pilę lateritię in ſpeciem columnarum tectorio expolitę: nullę marmorum cruſtę: nulla ad exquiſitiorem cultum ſegmentato, leuigatoque lapide cælata ſacella: raræ inibi picturæ, niſi quas exercituum Imperatores tranſlatis è Gręcia tabulis ſero inuehere cęperunt. Cętera ex auro, argento, gemmiſque ornamenta, ſi Capitolium excipias, ante Auguſtum omnino rara. Anno Vrbis DLXXXI. Q. Fuluius Flaccus Cenſor, vt ait Liuius, *Aedem Fortunæ equeſtris faciebat enixo ſtudio, ne vllum Romæ amplius, aut magnificentius templum eſſet. Magnum ornamentum ſe templo ratus adiecturum, ſi tegulæ marmoreæ eſſent, profectus in Brutios Aedem Iunonis Laciniæ ad partem detegit, id ſatis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur.* Quę tamen tegulę iuſſu Senatus ad templum Iunonis relatę, ac reſtitutę ſunt. Sed quod tandem illud ornamentum erat, vt Ædes Fortunę eſſet Romæ omnium ampliſſima, & magnificentiſſima? At noſtrorum templorum, omitto primum laxitatem, & amplitudinem, frõtes Tiburtini candidique lapidis compage admirabili machinatorum artificio ſolidantur: tholi, & Hemiſphæria non ſolo eductis parietibus effulta, ſed ex altiſſimis arcubus, ac velut in aëre pendentibus in Cœlum ſublata. Quot deinde ad aras, aut lucentes è marmore, aut ex ęre aureis ſolidiſque lamellis veſtitę, ac fulgentes Columnæ? quot in adiunctis ſacellis commiſſorum marmorum verſicolores maculæ? Quæ miracula picturarum? quis decor marmorati operis? quis inauratorum lacunarium, & concamerationum ſigillatarum ſplendor? quæ muſiui emblematis dignitas? quis ornatus pauimentorum, quæ ſeu teſſellis vermiculata, ſeu latioribus cruſtata

Dec. 5. li. 2.

Tẽpla Romæ ampla & ornata.

 ſeg-

ſegmentis pretioſiſſimos lapides Ophites, Alabaſtrites, Lacedemonios, viles tanquam glebas, pedibus proculcandos ſubijciunt? Quantum in aris argentum? quanta vis auri, ac gemmarum? Quam pretioſa veſtium ſupellex? quanta denique pulcherrimi operis, atque ornatus ſpecies, ac maieſtas? vt, quemadmodum veri Numinis religione vincimus: ſic eorum quæ Deo conſecrantur, elegantia, cultuque vincamus. Vna illa Petri Apoſtolorum Principis Vaticana Baſilica, illud Pontificiæ munificentiæ; atque incomparabilis ſtructuræ miraculum, nonne huius ante Auguſtum, & ſequentium ætatum quælibet Templa, Theatra, Amphitheatra, Circos, Balnea, Mauſolea magiſterio artificum, molitorum ſumptibus, ædificationis perennitate, immenſitate molis, admirabilium varietate rerum, lucentium vndique claritate marmorum, coniectis vnum in locum veterum æquè ac recentium præclaris operibus æquare videtur aut vincere? Multa præterea in Vrbe ſunt, quę oculos, animoſque deuinciunt exterorum. horti ameniſſimi, obeliſci, columnæ, fontes, ponteſquè, alia deniquè, quæ prioribus ſeculis Roma vel non vidit, vel minus laudanda ſpectauit. Carolus V. Cæſar Tuneto in Africa expugnato, fugatiſquè cum Hariadeno Archipirata Turcarum copijs triumphans Neapolim primum: deinde Romam Paulo III. Pontifice cum veniſſet, diſſimulata perſona Vrbem inuiſens; vt ſemel vniuerſam in conſpectum daret, plumbeos per gradus in ædis teſtudinatæ faſtigium, ſummumquè Pantheon euaſit. Inde Vrbem contemplatus eius amplitudinem maieſtatemque magnopere commendauit. Sed ille Romam vidit, quam paulo ante hoſtilis furor igne, ac ferro vaſtauerat. Nondum Vrbi pulcherrimorum Templorum, ædiumquè nobiliſſimarum, quæ poſtea Ciuium, ac Principum nobilis contentio extruxit, ſplendor acceſſerat. Nondum eiuſdem Pauli Pontificatu in Flaminia, & Campo Martis, ſucceſſorumque Pontificum in Vaticanis Campis, ad Forum vetus, in Suburra, in Eſquilijs, in Viminali, & Quirinali Colle, ad Collem Hortorum, & Pilam olim Tiburtinam latas longiſſimaſque vias direxerat, erexeratque multarum vrbium domos ſtudium ædificandi, munificentia Ciuium, & confluentium populorum multitudo. Vt hoc tempore ſi Vrbem Carolus ſpectaret, neſcio an priorem deſpiceret; qui Romam ſe ipſa pulchriorem videret.

Baſilica S. Petri.

Carolus V. Romam è ſummo Pãtheo ſpectauit.

Hactenus vtramque Romam conferendam iudicaui. Auguſto iam Principe; tribuſque ætatibus vſque ad Gothicum excidium, cedendum omnino eſt; *cùm aceruata vniuerſitate victus eſt Terrarum Orbis*, vt ait Plinius. Quamquam & nunc vijs compluribus rectis, longis, latiſque Roma noſtra ſit pulchrior veteri ante Neronem: & præclara quędam Principum palatia, ac Diuum templa non inferiora priſcis domibus, ac delubris etiam laudatis fateatur eſſe: Vaticanam vero Baſilicam cuicumque huius & conſequentium temporum molibus iure opponat. Deinceps poſtrema ætate nunquam pulchrior, quam æuo noſtro refloruit, vt referemus lib. 4.

His tamen ætatibus adhuc ſpectandum ſe offert, quo recens Roma

præ-

Præcellat, ex ipſa veteri ſuſcepto argumento. Hæc enim Otho Cæſar, referente Tacito, retulit ad milites prętorianos: *Quid? vos pulcherrimam hanc Vrbem, domibus, & tectis, & congeſtu lapidum ſtare creditis? Muta iſta, & inania intercidere, & reparari promiſcuè poſſunt. Aeternitas rerum, & pax gentium, & mea cum veſtra ſalus incolumitate Senatus firmatur. Hunc auſpicatò à parente, & conditore Vrbis noſtræ inſtitutum, & à Regibus vſque ad Principes continuum, & immortalem, ſicut à maioribus accepimus; ſic poſteris tradamus. Nam vt ex vobis Senatores, ita ex Senatoribus Principes naſcuntur.* Quæ ſi ad Collegium Eminentiſſimorum Patrum transferantur, & Pontifices maximos, qui Vicariam Chriſti Domini poteſtatem gerentes ex ampliſſimo ordine deligi ſolent: quis fateri non audeat, Vrbem tanto Senatu, Patribus, ac Religionum Principe memorabilem priori iuſtiùs anteferendam? Quę alij accuratiùs conſiderant, & fuſiùs perſequuntur.

Lib. 1. Hiſt.

DE

DE VRBE ROMA LIBER SECVNDVS.

Nomina Capitolij. Cap. I.

Lib.1. Lib.4. Situs Capitolij.

VNVS è ſeptem Montibus, & Caput cæterorum Capitolium eſt; à capite humano dictum, inibi inuento, cum templi Iouis fundamenta locarentur, auctore Liuio, & Dionyſio. Qua parte Vrbis ædificia, & campos ſpectat, ad Septentriones vergit: ab Occidente Tiberim proximum habet: ab Oriente montem Quirinalem: à Meridie, Forum vetus, & Montem Palatinum. Quamquam Meridies obliquè potius inter Palatinum, & Auentinum à Capitolio reſpicitur, vt etiam Oriens, & aliæ Mundi partes. Stadiorum ſeptem, vt monent antiquarij, ideſt paſſuum octingentorum ſeptuaginta quinque eſt Capitolij ambitus. longitudo multo amplior, quàm latitudo, vt oualem fermè figuram efficiat, gemini inſtar homicycli, lateribuſque contractioribus. Eſt autem Collis biuertex, & biceps; extrema enim edita ſunt, duplicique iugo ſublimia: area in medio depreſſior, vbi Equus M. Aurelij Antonini.

Capitoliũ ouali figura & biuertex.

Triplex ſignificatio Capitolij.

Quamquam autem totus Mons Capitolinus *Arx*, & *Capitolium* dicitur; ſtrictius tamen in tres diuiditur partes *Saxum*, *Arcem*, *Capitolium*. Saxum eſt prærupta, & aſpera rupes montiſque pars, quæ ad Occaſum, & Tiberim vergit, ſita nunc prope Cœnobium Turris Speculorum, forumque Montanarium, & Tarpeia olim dicta. Plutarchus: *à Tarpeia Virgine illic ſepulta Collis ille vocatus eſt Tarpeius, donec eum locum Ioui Tarquinius conſecrauit; quo tempore oſſa eius aliò fuerunt tranſlata; nomenque exoleuit Tarpeiæ, excepto Saxo, quod vocant etiam nunc Tarpeium, ex quo præcipitare ſceleratos ſolebant*. Arx ſignificat editiorem

In Romulo

rem eiuſdem montis partem. Reliquum collis Capitolium eſt, Iſta
ſæpe diſtinguunt auctores. Liuius. *Ne quis Patricius in Arce, aut Capi-* Lib.6.
tolio habitaret. Dionyſius, *locum enim Capitolium inter, & Arcem ſi-* Lib.2.
tum. Quamuis autem ità diſtinguantur, frequenter tamen *Arx* totum
montem: Item Capitolium eumdem ſignificat. Tacitus: *Diuerſos Ca-* Li.3. Hiſt.
pitolij aditus inuadunt, quam paulo ante *Arcem Capitolinam* appellaue-
rat. Liuius. *Romæ* inquit, *ſatis iam omnibus, vt in tali re ad tuendam* Lib.5.
Arcem compoſitis; nempe totum Capitolium. nam paulo poſt ait: *Cir-*
cumferentes oculos ad Templa Deum, Arcemquè ſolam belli ſpeciem te-
nentem, inde modico relicto præſidio, ne quis in diſſipatos ex Arce, aut Ca-
pitolio impetus fieret. Quo loco *Arcem* primum pro colle, deinde pro
parte accepit. Ideoque hæc duo promiſcuè ponuntur, quia, vt ſcribit
Seruius, *Capitolium arcem eſſe Vrbis, manifeſtum eſt.* Præterea Capi- Li.8. Aen.
tolium Ædem Iouis in ſummo Colle ſitam ſignificat. Cicero: *Annus poſt* 3.Catil.
Capitolij incenſionem vigeſimus. Tacitus: *Capitolium conflagrauit.* Sa- Loc.cit.
luſtius: *Ab incenſo Capitolio, illum eſſe vigeſimum annum.* His enim In coniur.
alijſque locis non totus Collis, ſed Templum Iouis incenſum, Capitolium Catil.
eſt. Denique eadem Iouis Ædes, Arx interdum dicitur. Liuius: *Sedem* Lib.22.
Diuæ Victoriæ dedit templum Iouis Optimi Maximi. In ea Arce Vrbis Ro-
mæ ſacrata. Ex quibus prouerbium apud Romanos fluxit, *ſalua Vrbe,*
atque Arce; expreſſitque Horatius.

Incolumi Ioue, & Vrbe Roma. L.2. carm.

Alia de his Iuſtus Riquus, qui alia notione pro Dijs inibi cultis apud De Rom.
Chriſtianos ſcriptores ſumi aliquando Capitolium animaduertit. Cæ- Capitolio,
terùm hic Mons olim Saturnius, & Vrbs in eo à Saturno condita Satur- c.5.
nia eſt dicta. Virgilius de Ianiculo, & Capitolio. Mons Capitolinus olim Saturnius.

Hanc Ianus Pater, hanc Saturnus condidit Vrbem:
Ianiculumquè illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Hunc antea Montem, ait Varro, *Saturnium appellatum prodiderunt*; 8. Aeneid.
Et ab eo latè Saturniam Terram, vt etiam Ennius appellat, Antiquum
oppidum in hoc fuiſſe Saturniam ſcribitur. Eius veſtigia etiam nunc ma-
nent tria. quòd Saturni Fanum in faucibus: quod Saturnia porta,
quam Iunius ſcribit, quam nunc vocant Pandanam: quòd poſt ædem
Saturni in ædificiorum legibus parietes poſtici muri ſunt ſcripti. Hæc ille.

For-

Forma, & circuitus Capitolij. Cap. II.

Capitolii in modum arcis.

FORMA veteris Capitolij in modum arcis fuit. Ea à ſummo ad imum ſaxo quadrato ſubſtructa, cincta muris, munita turribus. Additæ fores in ſummis cliuis, per quos aſcendebatur in arcem. De ſubſtructione Liuius: *Capitolium quoque ſaxo quadrato ſubſtructum eſt; opus vel in hac magnificentia Vrbis conſpiciendum*. De muro Plutarchus. Loquens enim de Pontio Cominio, qui per rupem Tarpeiam euaſit in Capitolium, ait: καὶ προσέμιξε τοῖς φυλάττουσι τὸ διατείχισμα. & *acceſſit ad eos qui murum cuſtodiebant*. Et paulo poſt de Gallis: ὥστε διασκευασμένους ὅσον οὐκ ἤδη τοῦ περιτειχίσματος ἅπτεσθαι. *vt diſpoſiti iam murum tangerent*. Et ibidem de Manlio ὦσεν ὀπίσω κατὰ τῆς πέτρας. ἐπιστὰς δὲ τῷ τείχει μετὰ τῶν συνδραμόντων. *retro præcipitauit de ſaxo; inde ſuperſtans muro cum ijs, qui concurrerant*. De Turribus Cicero: *Memoria*, inquit, *tenetis, Cotta, & Torquato Coſſ. complures in Capitolio Turres de Cœlo eſſe percuſſas*. De Foribus Tacitus. *Erigunt aciem per aduerſum Collem vſque ad primas Capitolinæ arcis fores*. Et paulo poſt: *diuerſos Capitolij aditus inuadunt, iuxta lucum Aſyli: & quà Tarpeia rupes centum gradibus aditur*. Primæ fores, vndique cinctæ parietibus in capite Cliui fuere, qui ob dignitatem, locique frequentiam, & celebritatem Capitolinus eſt dictus; quo hodieque rectà aſcenditur ab arcu Septimij. Secundę fores fortaſſe cuipiam videbuntur, quę in altero ſummo Cliuo erant, qui vicinior templo Iouis ad eamdem Collis partem, vbi nunc carceres, pertinebat.

Lib 6. — *In vita Camilli.* — *3. in Catil.* — *Lib. 3. Hiſt.* — *At quæ primæ fores? quæ ſecundæ? atque vbi ſitæ?*

Sed vt demus, ibi fuiſſe fores & aditus, vt ait Tacitus; tamen quia Arx preſſiori ſignificatione erat dexter Capitolij apex editus & abruptus, hic potius crediderim fuiſſe alterum circuitum murorum, & Secundas fores, quibus in editum aſcenderetur. Primę itaque fores erant in capite Cliui, mittebantque in aream, vbi nunc Equus M. Antonini: Secundæ vero, vbi hodie, alijs gradibus muro & porta munitis, poſt Ædes Conſeruatorum euaditur in altiorem verticem, vulgò montem Caprinum. Alię demum fores ad rupem Tarpeiam centum gradibus imminentes fuere. Quę ſane formam exprimunt perfectę arcis ſitę in edito & abrupto, opere naturaque munitę. Itaque iure Tacitus: *munitiſſimam Capitolij arcem, & ne magnis quidem exercitibus expugnabilem* nuncupauit. Cęterùm pręter aliquot domos Ciuium, Arę, Sacella, Templa ſimul omnia in Capitolio ſexaginta, teſte Fuluio, colebantur. vt Cicero, *Deorum domicilium* appellarit. & P. Victor ſcripſerit, *In eo Deorum omnium ſimulacra celebrari*. Tanta vero loci pulchritudo extitit, vt Ammianus dixerit: *Capitolium, quo ſe venerabilis Roma in æternum tollit.*

Niſi quis putet, in ipſo aditu etiam ſecundas fuiſſe. — *Lib. 3 Hiſt.* — *Capitolii Arx munitiſſima.* — *Et pulcherrima.* — *Lib. 22.*

ellunt. Deni-
ına ingeni a

rce lo-

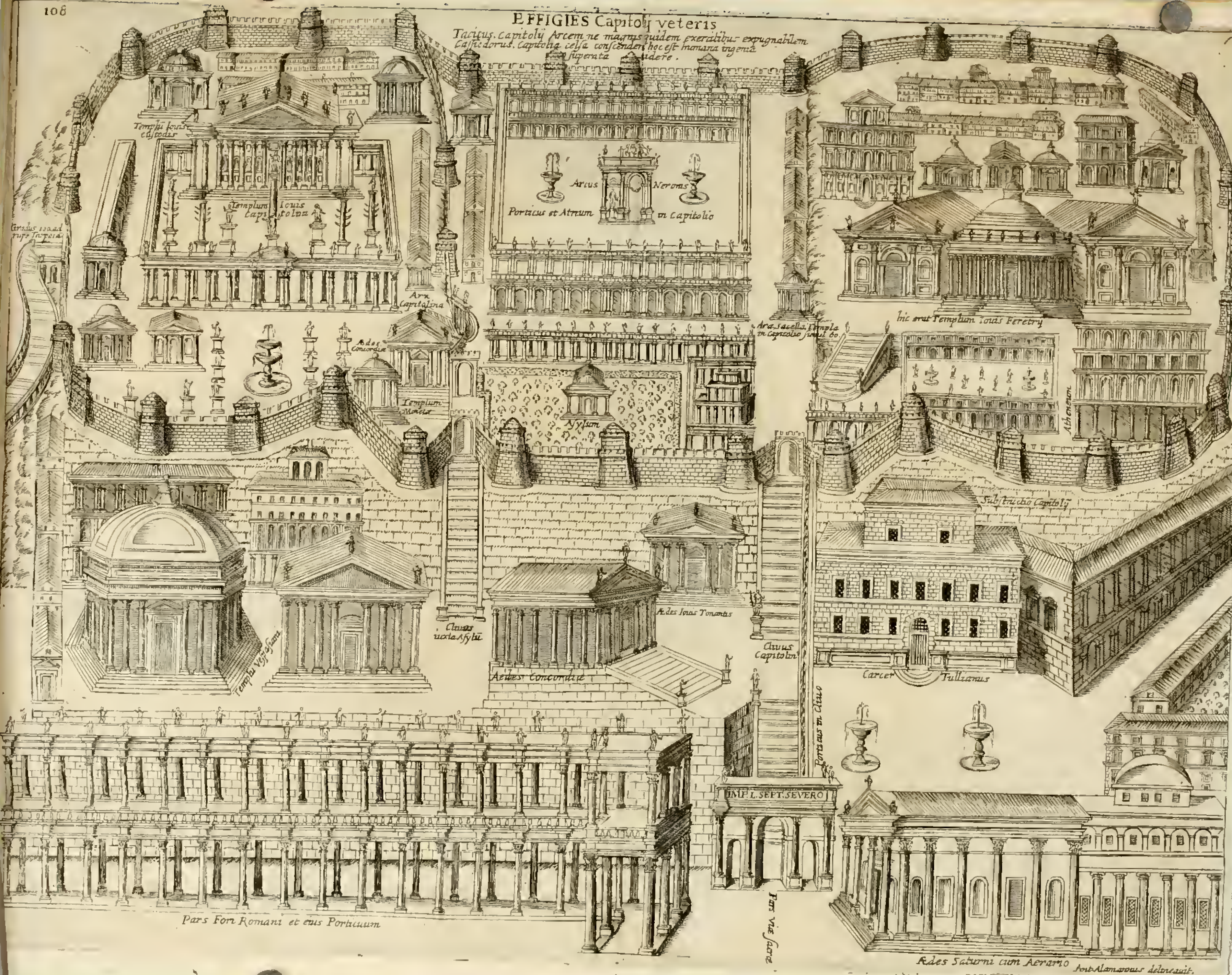
ẻ acceptam
urgit capite
iquit. Is qui-
n aream, olim
nibus populi
ſules, Tribu-
; de Tiberio
ſica cum Se-
mmis gradi-
entur. Tum
r maior, &
rea cum ca-
fugiens, de-

Area in medio Capitolio olim ad populi conuentus per commoda. Lib. 2.

: Obſeruan-
ıæ Virginis,
im vergens
m Ædes ſu-
t Arx, qui-
ıtra quàm,
l Tiberim
tatuit in al- *Lib. 2. c. 1.*
ſſima ex al-
inuadunt.
Cœnòbium
n inuaſere,
llis, cum
ſita, vnde
erat in Ar-
tereà pro-
ctus eſt, id-

: & ad ru-
ſſe. Quod
t. Primò,
liuo Capi-
alios aditus iux-
ta lu-

Templum Iouis Capitolini fuit in Arce verſus Tiberim.

EFFIGIES Capitolij veteris
Tacitus. Capitolij Arcem ne magnis quidem exercitibus expugnabilem
Caſſiodorus. Capitolia celſa conſcendere hoc eſt humana ingenia ſuperata videre.
Templum Iouis Capitolini
Arx Capitolina
Arcus Neronis
Porticus et Atrium in Capitolio
Hic erat Templum Iouis Feretrij
Aedes Concordiae
Templum Monetae
Aſylum
Subſtructio Capitolij
Aedes Iouis Tonantis
Cliuus Capitolin.
Templu Veſpaſiani
Aedes Concordiae
Carcer Tullianus
IMP. L. SEPT. SEVERO
Porticus in Cliuo
Pars Fori Romani et eius Porticuum
Pars Viae ſacrae
Aedes Saturni cum Aerario
Ant. Alamannus delineauit.

tollit. Iouis Tarpeij delubra quantum terrenis diuina præcellunt. Denique Caſſiodorus: *Capitolia celſa conſcendere, hoc eſt humana ingenia ſuperata videre.*

Vbi Templum Iouis Capitolini cum Arce locandum ſit. Cap. III.

QVAMVIS in editiore iugo Arcem ſtrictè acceptam ſtatuerim; tamen quia Collis duplici exurgit capite, mediuſquè ſubſidit, locum quæſtioni reliquit. Is quidem vbi ab vtroque vertice demittitur in aream, olim percommodam conuentibus, & concionibus populi præbebat ſedem, quas ibi non raro Conſules, Tribuni, alijque habere ſolebant. Velleius de Tiberio Graccho concionante, & Scipione Naſica cum Senatu in eum irruente: *Naſica ex ſuperiore parte Capitolij ſummis gradibus inſiſtens hortatus eſt: qui ſaluam vellent Rempub. ſe ſequerentur. Tum Optimates, Senatus, atque Equeſtris Ordinis pars melior, & maior, & intacta pernicioſis conſilijs irruere in Gracchum ſtantem in area cum cateruis ſuis & concientem pœne totius Italiæ frequentiam. Is fugiens, decurrenſquè cliuo Capitolino.*

Area in medio Capitolio olim ad populi conuentus percommoda. Lib.2.

Porrò alterum verticem ad Orientem, incolunt Cœnobitæ Obſeruantes è Familia Sancti Franciſci: Templo adhuc nobilem Magnæ Virginis, cognomento ab Ara Cœli. Alter ad Occaſum, & Tiberim vergens partem Ædium Conſeruatorum vt vocant, & alias quaſdam Ædes ſuſtinet, aut nudo teritur ſolo: Vter ergo vertex dicendus ſit Arx, quidam dubitarunt; vterque enim pari altitudine editus eſt, contra quàm, quidam referant, qui forte non viderunt; Ideoque Arcem ad Tiberim locant, quod ibi altior crepido ſit. Marlianus vero Arcem ſtatuit in altero vertice, vbi Fratrum Obſeruantium Cœnobium eſt; leuiſſima ex allatis ſupra Taciti verbis coniectura; *Diuerſos Capitolij aditus inuadunt.* Milites enim Vitelliani pulſi è cliuo Capitolino, qui prope Cœnòbium adhuc viſitur, alium Capitolij cliuum, aditumque iuxta Aſylum inuaſere, vt in Collem euaderent. *Hæc ergo*, vt ait Marlianus, *pars Collis, cum à Tacito dicatur Capitolium, ab Arce ſeiungitur iuxta cliuum ſita, vnde receſſerant milites.* Sed hæc nihil vrgent. Nam Aſylum non erat in Arce, ſed in ea parte, quæ preſſiùs, Capitolium dicebatur. Præterea promiſcuè totus mons, vt ſupra dicebam, Arx, & Capitolium dictus eſt, idque Marlianus eodem loco perſpicuè docet.

Lib.2. c.1.

Sed ſtatuendum eſt, templum Iouis Capitolini fuiſſe in Arce: & ad rupem Tarpeiam: tum conficietur, & ipſam Arcem ibidem fuiſſe. Quod ſpectat ad Templum, multa germanum eius ſitum demonſtrant. Primò, ſæpè memorata narratio Taciti. Milites enim recedentes à cliuo Capitolino, cuius fores obſtructas irrumpere non potuerant, alios aditus iuxta lu-

Templum Iouis Capitolini fuit in Arce verſus Tiberim.

ta lu-

ta lucum Aſyli, & quà rupes Tarpeia deſcendentes in vallem gradus habebat, tentauerunt; cumque ibi pugnaretur, iniectum proximis tectis ignem comprehendit templum Iouis, & incenſum eſt. Erat ergo templum non longè à rupe; quandoquidem cum ad eam, & Aſylum pugnaretur, incenſa inibi ædificia adiunctas Templi porticus, tum Ædem Iouis ſuccenderunt.

Galli aſcēderunt in Capitoliū ſaxo prope Portā Carment.

Lib. 8.

Idem probat Liuiana de Gallis narratio. Galli enim capta Vrbe Capitolium obſidentes, *animaduerſo*, vt ait Liuius, *ad Carmentis ſaxum aſcenſu æquo, ſubleuanteſque inuicem, & trahentes alij alios, tanto ſilentio in ſummum euaſere, vt non cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus excitarent. Anſeres non fefellere Iunoni ſacros quorum clangore, alarumque crepitu excitus M. Manlius hoſtes, qui iam in ſummo conſtiterant*, deturbauit, abegitque. Hi ergo anſeres ad *Aedem Iunonis*, vt ait Plutarchus, *alebantur*; quæ in ipſo Iouis templo fuit, vt poſtea dicam. Cum vero aduentum Gallorum, qui vix in ſummum euaſerant, atque in arcem penetrarant, anſeres præſenſerint, indicant, locum vbi alebantur, ſaxo Tarpeio propinquum fuiſſe. Quæ ratio maiorem vim habet, ſi aduertatur, Gallos deprehenſis ante veſtigijs illac aſcendiſſe, quà Pontius Cominius ante ad Romanos miſſus aſcenderat. Ille autem iiſdem ſcriptoribus referentibus, ſecundo Tiberi ad Vrbem delatus, quà proximum fuit à ripa, per præruptam rupem Capitolium tenuerat. Idem confirmat Manlius, qui anſerum clangore excitus Gallos abegit; non enim longe aberat cum ſolus crepitum ſenſerit. Atqui de illo Virgilius:

In Camillo.

Eodem ſaxo Pontius miles aſcēdit.

8. Aeneid.

In ſummo cuſtos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, & Capitolia celſa tenebat.

Quo loco templum Iouis in Arce poſitum, & Manlius pro templi cuſtodia, ſtare in altiore Collis iugo conſultò dicitur. Poetica vero fide dictum crediderim, Manlium ſtetiſſe pro templo, cum potius domi fuerit in proximo ſitæ. Habitauit enim in Arce, vbi poſtea templum Iunonis Monetæ: & antea Tatius Rex habitauerat. Ouidius:

Factor. 6.

Arce quoque in ſumma Iunoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo:
Ante domus Manli fuerat, qui Gallica quondam
A Capitolino reppulit arma Ioue.

In Romulo & Camillo.

Lib. 6. Cap. 2.

Domus Mālij in arce prope rupē Tarpeiam.

Idemque Plutarchus, & Liuius, & Solinus teſtantur. Poſt autem, Manlio perduellionis damnato, ſancitum eſt, *ne quis Patricius*, vt ibidem Liuius, *in Arce, aut Capitolio habitaret.* perinde ac vetaret lex, vt Patricij non modo non habitarent in Arce, vbi Manlius habitauerat, ſed neque in Capitolio, altera videlicet Collis parte. Hæc ergo domus non procul à ſaxo, ſed propinquior templo fuit. cum enim non maneret in cuſtodia Manlius, vt reliqui vigiles, (nihil enim de hac re Plutarchus, & Liuius) è domo ſua anſeres ſtrepentes, & Gallos ſenſit cum ſilentio ſubeuntes. Ex quibus demum deducitur, Templum quoque Iouis Manlianæ domui propinquum ad rupem, & in Arce fuiſſe extructum. Poſtremò templum

ad ru-

ad rupem fuiſſe conſecratum euincit locus Plutarchi in Romulo de Tarpeia inibi ſepulta. *Cæterum* inquit, *à Tarpeia illic ſepulta Collis ille vocatus Tarpeius fuit, donec locum eum Tarquinius Rex conſecrauit. Quo tempore oſſa eius aliò fuere delata, nomenque exoleuit Tarpeiæ, excepto Saxo, quod vocant etiam nunc Tarpeium*. Si templum Iouis, vbi condita fuerant Tarpeiæ oſſa, conſecratum eſt: ijſque exportatis, nihilominus rupes Tarpeiæ nomen retinuit, argumento eſt, prope rupem ſepulchrum fuiſſe, vbi & poſtea templum. Et ita quidem de Templo ſentiunt Antiquarij. Quamuis enim Marlianus arcem in altero montis iugo conſtituerit; Templum tamen cum alijs ad rupem poſuit. Idem ſine fabulis prædicant antiqui Poetæ. Silius de Domitiano. *Templum Iouis ad Rupẽ Tarpeiam: Lib. 3.*

Aurea Tarpeia ponet Capitolia rupe,
Et iunget noſtro templorum culmina Cœlo.

Et: *Ipſe è Tarpeio ſublimis culmine cuncta,* *Iuppiter.*
Et ventos ſimul, & nubes, & grandinis iras
Fulminaquè, & tonitrus, & nimbos conciet atros.

Propertius: *Tarpeiuſquè Pater nuda de rupe tonabat.* *Lib. 4. el. 1.*

Prudentius contra Symmacum:
Iamque ruit paucis Tarpeia in rupe relictis,
Atque ad Apoſtolicos Euandria Curia fontes
Aeneadum ſoboles.

Claudianus: *Iuuat intra tecta tonantis* *De 6. conſ. Honor.*
Cernere Tarpeia pendentes rupe gigantes.

Ideſt eximiæ magnitudinis ſtatuas Coloſſeas. Cicero: *Nunc ego te Iuppiter Optime Max. Iuno, Minerua, cæterique Dij, Deæque immortales, qui excellenti tumulo Ciuitatis ſedem Capitolij in ſaxo incolitis conſtitutam*. *In or. Ant. iret in exilium.*

Hæc cum ita ſint, tamen non ita facile deduci poſſe quiſpiam iudicabit, arcem ibi fuiſſe, vbi Templum. Quamuis enim, hoc fuerit in arce; tamen arcis nomine totus mons non abſurdè intelligitur. Verum ea quę de Manlij domo diximus; ſita prope templum in arce, hac interpretatione difficile eſt eludere, & alios item locos auctorum, qui ædem Iouis in arce collocant; dequè ea tamquam de re à Capitolio diſtincta loquuntur. Lucretius. *Arx fuit vbi Tẽplũ Iouis Capitol.*

Romulidarum arcis ſeruator candidus anſer.

Ouidius: *Quique tenes altas Tarpeius Iuppiter arces.* *13. Metam*

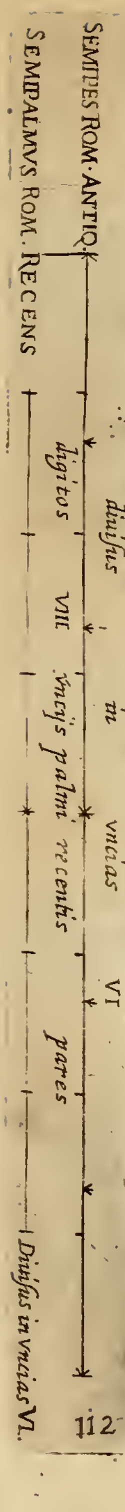
Et: *Iuppiter arce ſua totum cum ſpectet in Orbem.* *1. Faſt.*

Virgilius: *In ſummo cuſtos Tarpeiæ Manlius arcis.* *8. Aeneid.*

Silius: *Tarpeios iterum ſcopulos, præruptaquè ſaxa* *Lib. 2.*
Scandatis licet, & celſam migretis in arcem.

Propertius: *Et ſua Tarpeia reſidens ita fleuit ab arce* *Lib. 4. el. 4.*
Vulnera vicino non patienda Ioui.

Et ſimilia paſſim occurrent, quæ, ſiquis ab arce remoueat templum Iouis, probè germanequè explicare non poteſt. Denique id prima templi Iouis ædificatio demonſtrat; De qua ſic Dionyſius: *Huic templo Iouis* *Lib. 3.*

uis Tarquinius Rex Quintus ſedem cum deſignaſſet in tumulo, qui difficili aditu erat, nec in ſummo planus, ſed præruptus, & faſtigiatus, multis ex partibus amplexus eſt eum altis ſubſtructionibus, inter quas, & verticem, congeſto aggere, planam effecit aream, ad excipiendam ſacram ædem aptiſſimam. Hæc ſanè forma eſt arcis ſitu, aggeribus, & munitionibus editæ, atque vallatæ: quamquam hac ætate tanta loci altitudo non appareat; quod ruinis inferiora nonnihil extumuerint.

Forma Templi Capitolini. Cap. IV.

QVONIAM de Templo Romanorum Templorum principe agimus, id ſedulò contemplari, atque exprimere debemus. Vouit ergo Templum Ioui, Iunoni, Mineruæ Tarquinius Rex quintus, quibus exigua ſacella Numa Rex in Quirinali conſtituerat, quod Capitolium Vetus dictum eſt, vt aliàs dicam. Aream quoque extruendo Templo parauit Tarquinius, quod eius Nepos Tarquinius Rex ſeptimus ædificauit. *Quamquam*, ait Tacitus, *à priore Tarquinio iacta fundamenta, & à Seruio ſucceſſore ſociorum ſtudio pariter ædificatum. Mox Regibus, regioque nomine pulſo ex Vrbe dedicauit Horatius Puluillus Conſul.* Incenſum a CCCCXXV. poſt annos Sylla Dictator reſtituit; eoque vita functo Catulus dedicauit: arſit iterùm ſub Vitellio, refecitque Veſpaſianus: rurſus incendio correptum Tito Principe inſtaurauit Domitianus. Auctores o Tacitus, Plutarchus, Suetonius, Dion, Eutropius, Statius, & recentes Antiquarij. Porro figuram Templi ſic deſcripſit Dionyſius. *Templum*, inquit, *ſitum eſt, & fundatum in alta crepidine, octo iugerum ambitu, ducentis ferme pedibus patens per latera ſingula, pari propemodum longitudine, atque latitudine vix quindecim pedum differentia.* Quæ ſumma ad rationem relata noſtrarum dimenſionum palmos efficit ducentos ſexaginta ſex, & beſſem, ſiue vncias octo lõgitudinis: latitudinis vero ducentos ſexaginta vnum, item cum beſſe. Pes enim pro antiquo habitus Romanum palmum, decretum vſui architectorum, quatuor partibus in vtroq; paribus excedit: quæ in palmo quidem vnciæ, in pede digiti ſunt: & in illo XII. at XVI. in pede. Qui & maiores ſuas in vncias XII. diuiditur; vt in atrio Ædium Capitolinarum propoſitæ ſunt ex decreto Senatus publicæ menſuræ. Hic autem dimidium pedis, & palmi Rom. lineandum curauimus. *Frons eius*, pergit Dionyſius, *meridiem ſpectat. Porticum habet, cum triplici ordine columnarum: in lateribus ordo duplex eſt. tres Aedes pares communibus continentur lateribus: media Iouis, hinc, & inde Iunonis, & Mineruæ ſub eodem tecto, & pinnaculo.* Erat ergo templum in tres partes diuiſum, mediæque latiori adiectæ alæ duæ, interſtructos parietes ſuſtinentibus pilis lateritijs dealbatis, quę poſtea in columnas mutatæ ſunt à Dictatore Sylla, ad-

la, ad-

a *Tacitus Lib.3. Hiſt. habet CCCCXV. ſed deeſt X.* o *3. Hiſtor. In V. Poplic. In V. Veſpaſ. Lib.66. Lib.9. In vita Domit. Lipſ.l.3. de Magn. Rom. c.5 Marl.l.2. Rig. poſt c.5.*

la, aduectas è Templo Iouis Olympici, teſte Plinio. Porticum triplicis ordinis columnarum ſimilem hac etiam ætate Agrippæ Pantheo adiunctam videmus. In ſummo tres Ædiculæ viſebantur.

Iam, quoniam aliqua ex his controuerſiam parere poſſunt, cum Templi frons forum, & Palatinum reſpiceret, videtur potius ortum ſpectaſſe quam meridiem. Nam Cicero ſic ait: *Iidemque iuſſerunt ſimulacrum Iouis, quod erat in Capitolio, facere maius, & in excelſo collocare, & contrà, atque ante fuerat ad Orientem conuertere: ac ſe ſperare dixerunt, ſi illud ſignum, quod videtis, Solis ortum, & Forum Curiamque conſpiceret, fore, vt ea conſilia, quæ clam eſſent inita contra ſalutem Vrbis, atque Imperij illuſtrarentur, vt à S. P. Q. R. perſpici poſſent. Atque illud ita collocandum Conſules illi locauerunt.* Si ergo Forum è Capitolio ſpectare, eſt ad Solis ortum vergere, non eſt tam certum quàm putat Lipſius, *Frontem*, Templi, *ad meridiem ſpectaſſe, idest Forum Romanum, & Palatium verſus, frequentiſſimam Vrbis partem.* Ne pugnetur cum Tullio, repetendum eſt, quod initio dicebam, nempe latera Capitolij non recta, ſed obliquè vergere ad Mundi plagas; quod ego diligenter adnotaui. Igitur templi frons ſecundum alterum collis latus extructa, non directa erat ad meridiem, ſed potius inter meridiem, atque Orientem. Ideoquè ſtatua illa Iouis Cicerone Conſule refecta (quæ ſanè non intra templum in ipſo ſacello, ſed extra templum fuit in excelſo collocata) cum antea templi faciem, & Septentrionem ſpectaret, ſimul occaſum æſtiui ſolis potuit aſpicere, qui ad Septemtrionem accedit, attingitquè ſolſtitialem circulum Cancri. Poſtea vero conuerſa cum forum, & Curiam, & Solis ortum aſpiceret, non ortum æſtiuum, ſed hibernum aſpexit. Nam cum verſa eſſet ad Forum, & Curiam, ad Meridiem quoque vergebat. Forum enim, & Palatinus collis pre Capitolio meridianus eſt, vt patet adeunti. Itaque cum Meridiem, & ortum ſpectaret, ortum hiberni Solis meridiei propinquum ſpectare potuit. Si enim ortum æſtiui Solis ſpectaſſet, non ad montem Palatinum Forumquè Romanum, ſed Collem Quirinalem conuerti debuiſſet, qui obuertitur æſtiuo Soli. Eodem ergo ſtatua Iouis, quo frons Templi ſpectauit, nempè inter Meridiem, & Orientem. Sicque conſentiet cum Tullio Lipſius.

Lib. 3. de adm. c. 5.

Capitoliũ & Templũ Iouis quomodo forũ & Orientẽ ſpectarent.

Obliquè ſpectabãt etiã Meridiem.

At tres intra Templum Ædiculæ, non loculi ad imponendas ſtatuas habendæ ſunt, ſed tres Cellæ communibus quidem iunctæ parietibus, verum diuerſæ inter ſe, & ab extimo Templi muro diuiſæ. Vt hodieque in Templis vetuſtioribus ad cultum, ornatumque maioris aræ è marmore cameratum fornicem quatuor fermè fultum columnis pro ſumma teſtudine, vel altiore tholo erectum intuemur. Nam Tarquinius Ioui, Iunoni, Mineruæ Templa vouerat, quæ deinde maioris ædis ambitu concluſa ſunt. Nec ſolum cellæ, aut ædiculæ, ſed templa, & delubra nominantur à ſcriptoribus: Liuius: *Clauus*, inquit, *fixus fuit dextro latere ædis Iouis Optimi Maximi ea parte, qua Mineruæ Templum eſt. Eum clauum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum*

Tres Aediculæ intra templum.

Lib. 2.

Quæ & Tẽpla dicta.

Clauus figi ſolitus in Capitolio pro nota annorum.

fuiſſe ferunt, eoquè Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus Mineruæ inuentum ſit. Præterea pro vetuſtis templis pronaum, ſeu porticus, ſeu veſtibulum ſtruebatur quod hiſce ædiculis appoſitum videtur fuiſſe. Nam Dionyſius loquens de aris Termini, & Iuuentutis, quæ in ędificatione Templi neque exauguratæ, nequè loco motæ ſunt, ſcribit, *Lib. 3.* καὶ νῦν ὁ μὲν ἕτερός ἐστιν ἐν τῷ προνάῳ τῆς ἀθηνᾶς, ὁ δὲ ἕτερος ἐν αὐτῷ τῷ σηκῷ πλησίον τοῦ ἕλους. *Et nunc altera, ara, est in veſtibulo Mineruæ: alterà in ipſo delubro prope marginem, ſeu murum.* Sic enim placet interpretari. Iuuentuti autem non modo ara, ſed etiam ædicula ibidem fuit. *Li. 35. c. 10* Plinius: *Proſerpinæ Tabula fuit in Capitolio in Mineruæ Delubro ſupra Aediculam Iuuentutis.* Terminus autem rude videlicet ſaxum, ſed cultum pro Numine, ne quid ſupra ſe præter Cœlum haberet, foramen illi impendens in Templi tecto fecere. De eo Ouidius. *2. Faſt.*

Nunc quoque ſe ſupra ne quid niſi ſydera cernat,
Exiguum Templi tecta foramen habet.

Aediculatum ornamenta.

Ad hęc tres illę ſedes muneribus exornabantur, quorum aliqua fornicibus, & cameris ſuperponere dumtaxàt oportuit. Sic Liuius, *Quadrigæ*, inquit, *auratæ poſitæ in Capitolio in cella Iouis, ſupra faſtigium Aediculæ.* Quoniam ergo tres cellæ inter ſe diſtinctæ fuerunt, num communi templi pariete clauſæ, illique affixę? quod ſenſit Lipſius. Equidem potius à templi pariete ſecretas dixerim; pertinet enim ad decorem, ornatumque templi, cellarumque maieſtatem vt libero vndique tranſitu, trium Deorum delubra in medio relinquerentur; à muro quidem totius templi ſecreta, communibus autem parietibus inter ſe coniuncta, vt teſtatur Dionyſius: *Lib. 4.* ἐν δὲ αὐτῷ τρεῖς ἔνεισι σηκοὶ παράλληλοι κοινὰς ἔχοντες πλευράς. μέσος μὲν ὁ τοῦ διός. παρ' ἑκάτερον δὲ τὸ μέρος ὅ, τε τῆς ἥρας, καὶ ὁ τῆς ἀθηνᾶς ὑφ' ἑνὸς ἀετοῦ, καὶ μιᾶς στέγης καλυπτόμενοι. *In ipſo autem tres Cellæ pares ſunt communia habentes latera. media quidem Iouis; ex vtraque parte, altera Iunonis, altera Mineruæ, opertæ vno faſtigio, atque tecto.* Hic ſanè, ne id omittam, ἀετὸς *faſtigium*, ſeu *Cimatium* Templi ſignificat; quod nempe triangulari forma ſupra rectam coronam attollitur inſtar volantis Aquilæ. *3. Hiſtor.* At cum Tacitus ait, *ſuſtinentes faſtigium Aquilæ veteri ligno*, veras Aquilarum effigies è ligno factas faſtigijquè coronæ ſubiectas, intelligit; *Iuſtus Riguus.* Nam quid viri docti hac ſuper re nos monere voluerint, non bene percipio. Sed de ſacellis infrà commodiùs.

Tem-

Templi Gradus. Cap. V.

CAPITOLINO Templo fuiſſe gradus exploratum eſt
quibus in eius veſtibulum aſcenderetur. Liuius Lib.8.
cum dixiſſet, Annio Latinorum Prætori, ac legato
datum in Templo Iouis Senatum, ſubdit, *Cùm commotus*, Annius, *ita ſe ab veſtibulo Templi citato
gradu proriperet, lapſus per gradus capite grauiter
offenſo impactus imo ita eſt ſaxo, vt ſopiretur*. Velleius: *ex ſuperiore parte Capitolij ſummis gradibus* Loc.ſup.cit
inſiſtens. Vitruuius quidem non quærit, an gradus templis ſint apponen- Lib.3.c.2.
di, ſed tamquam neceſſariam partem eos ponit; quòd, vt ibi interpres,
non parum faciat ad maieſtatem, & dignitatem Templi, ſi à cætero Vr- *Gradus tẽplis addũt dignitatẽ.*
bis ſolo extet. Verum in re tam certa ob varias eruditorum ſententias
exorta controuerſia eſt. Lipſius enim centum gradus ex Tacito conſti- Lib.3.c.5.
tuit. *Ergo*, inquit, *ab ea quoque parte*, Foro Romano, *centum gradus,
quibus, vt Tacitus, atque alij, ſuperbè adibatur. Gradus autem iſti haud
dubiè ad maieſtatem: eoque, & in alijs Templis, etſi pauciores, ſoliti vſurpari. Sed ibi ratio, hic neceſſitas, & locus editior voluerunt*. Verba autem Taciti ſunt illa, de quibus ſupra: *Qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur*. Alij vero qui ſint auctores ſaltem antiqui huius rei teſtes
non bene teneo. Forte Dionem Lipſius intelligit: vbi *Cæſar*, inquit, Lib.8.
triumphans, *gradus in Capitolio genibus ingreſſus conſcendit.* Et de Clau- Lib.60.
dio Cæſare: *Tum per gradus in Capitolio genibus aſcendens*. Quibus lo-
cis allatis auctor eminentiſſimus Cardinalis Baronius in eadem quoque *In annot. ad Martyr. die 14. Martij.*
ſententia eſt, vt putet centum Taciti gradus à foro incepiſſe: hoc tamen
diſcrepans, quod his aſcenſum tribuat in Iunonis Monetæ, non autem
Iouis Capitolini templum. De quibus gradibus Ouidius: 1.Faſt.

Candida te niueo poſuit lux proxima templo,
Qua fert ſublimes alta Moneta gradus.

Deinde vero Baronij veſtigijs cum inſtiterit Riquus, Lipſijque verbis, Cap.12.
quæ citaui, allatis: *Quo equidem in loco*, inquit, *vir magnus*, Lipſ. *centum
gradus ad Monetæ cum gradibus Iouis Capitolini confudiſſe videtur. Alia
tamen omnia, vt ſentiam, M. Varronis apud Agellium verba faciunt in Lib.2.c.10
Epiſtola ad Sulpitium: In memoria ſibi eſſe quod Q. Catulus curator reſtituendi Capitolij dixiſſet, voluiſſe ſe aream Capitolinam deprimere, vt
pluribus gradibus in ædem conſcenderetur, ſuggeſtuſque pro faſtigij magnitudine altior fieret, ſed facere id non quiſſe, quoniam Fauiſſæ impediſſent. Id eſſe Cellas quaſdam, & Ciſternas, quæ in area ſub Terra eſſent,
vbi reponi ſolerent ſigna vetera, quæ ex eo templo collapſa eſſent, & alia
quædam religioſè donarijs conſecratis.* Ex quo infert Riquus, Gradus templi ad aream vſque Capitolinam ſolùm fuiſſe demiſſos. Si enim ad forum
vſque, tota Collis altitudine deſcendiſſent, Catulus, qui gradus augere

voluit, non aream in monte deprimere, ſed fori vallem ipſam debuiſſet.

Equidem cum arbitrer gradus ad forum pertingere non potuiſſe; hac tamen ducta ex Gellio ratione parum vrgeri Lipſium iudico. Ille enim non cōtinuatos gradus, ſed intermiſſos, & ſubinde per interualla planis areolis retractos conſtituit, in quibus conſiſterent aſcendentes, ac reſpirarent. Cur ergo non diceret? Gradus à Foro ad aream vſque Capitolinam fuiſſe minoribus retractionibus interſtinctos: ibi vero, vbi erant Fauiſſę, in plateam laxatos, vt ex ea ad Templi veſtibulum minores identidem areolas, & præcinctiones haberent. Vt hodieque ad Ædem D. Petri Vaticanam extructos videmus gradus. Area enim perampla, & intermedia diuiduntur, neque carent retractionibus qui magis diſtant à Templo. Catulus ergo poterat magis aream Capitolinam deprimere, vt, diminutis gradibus, qui ab illa pertinerent ad forum, pluribus ab eadem aſcenderetur in templum, niſi Fauiſſæ impediſſent. Hæc pro Lipſio dicta.

Templum Iouis non habuit gradus demiſſos in Forū

Nec tamen ad eius ſententiam accedo. Nam apud Tacitum ſermo non eſt de gradibus templi Iouis Capitolini, vel Iunonis Monetæ: ſed ijs, quibus adiretur Tarpeia rupes ab occidente, fluuium verſus. quod Vitellianorum militum pugna quam ibi hiſtoricus narrat, perſpicuè demonſtrat. Hi enim cum Capitolium inuaſiſſent, vt ſupra dicebam, relicto cliuo Capitolino, à quo repulſi fuerant, iuxta Aſylum, & paulo remotiùs per gradus Tarpeiæ rupis aſcendere cœperunt, *ſed propior*, inquit, *atque acrior per Aſylum vis ingruebat:* cùm milites per vicinius Aſylum irrumpere, quam per centum illos gradus remotiores mallent.

Dec.1.li.3. Dec.1.li.5.

Ad hæc inuenio apud Liuium bis arcem è foro fuiſſe oppugnatam, ſemel à Romanis ipſis, cùm ab exulibus Herdonio quodam Duce teneretur, iterum à Gallis reliqua Vrbe incenſa, atque euerſa. Verùm tam Galli, quam Romani per cliuum Capitolinum aciem direxiſſe dicuntur, nulla graduum facta mentione. Cum tamen per hos latos, & expeditos facile potuiſſent in Capitolium euadere.

Sed quod vehementius vrget, ſi Templi Capitolini gradus inceperunt à Foro, ibi triumphantes Duces è curru deſcendere debuerunt, perquè eos cum reliqua comitantium turba in templum aſcendere. Nam ad Templum Iouis deſinebat triumphus, cuius pars gradus erant. Atqui triumphantes curru aſcendebant in montem Capitolinum è Foro. Cicero: *At etiam qui triumphant, eòque diutius hoſtium Duces ſeruant; Tamen cum de Foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent, idemquè dies, & victoribus Imperij, & victis finem vitæ facit*. Eumenius: *Renouaſti Imperator veterem illam Romani Imperij fiduciam, quæ de captis hoſtium ducibus vindictam morte ſumebat, tunc enim captiui Reges cum à portis vſque ad Forum triumphantium currus honeſtaſſent, ſimul atque in Capitolium currum flectere cœperat Imperator, abrepti in carcerem necabantur.* Neque enim, vt hoc etiam attingam, ſacrificium fiebat a triumphante in Capitolio, nec templum inibatur, antequam conſtaret, teſte Ioſepho, aliquem è captiuis hoſtibus fuiſſe

7.Verr.

In Paneg. ad Conſtātin.

Triūphantes curru aſcēdebāt in Capitolium.

fuiſſe trucidatum. Sed de aſcendentibus curru in Capitolium Liuius: *Quod ſi* inquit, *in curru ſcandentes Capitolium auratos, purpuratoſque ex inferiore loco L. Paulus in turba togatorum vnus priuatus interroget*. Ouidius: *Lib. 7. Iud. antiquit. cap. 24. Dec. 4. l. 5.*

Te quoque Victorem Tarpeias ſcandere in arces *2. de Ponto el. 1.*
Læta coronatis Roma videbit equis.

Lucanus de Pompeio, qui ter triumpharat: *Lib. 9.*

Non domitor Mundi, nec ter Capitolia curru
Inuectus.

Ibidem paulo poſt:

Non mihi nunc tellus Pompeio ſi qua triumphus
Vita dedit, non alta terens Capitolia currus.

Ibid. paulo poſt de Catone per Africam iter faciente:

Hunc ego per Syrtes, Libyeſque extrema triumphum
Ducere maluerim, quàm ter Capitolia curru
Scandere Pompeij.

Flauius Vopiſcus: *fuit alius*, inquit, *currus quatuor ceruis iunctus, qui fuiſſe dicitur Regis Gothorum, quo, vt multi memoriæ tradiderunt, Capitolium Aurelianus inuectus eſt, vt illic cæderet ceruos, quos cum eodem curru captos vouiſſe Ioui ferebatur*. Similia paſſim occurrunt. vt apud eos, qui de rebus Romanis ſcripſerunt, in confeſſo ſit, triumphãtem curru aſcendiſſe, non per vllos gradus in Capitolium. Neque vero negocium faceſſunt allati ſupra Dionis à me loci. Ex quibus valdè miror, Iulium Cæſarem Bulengerium virum eruditiſſimum vniuersè deduxiſſe, eum morem ſeruari ſolitum à triumphantibus, vt per gradus aſcenderent in Capitolium. Nam etſi daremus, quod tamen inficiamur, Cæſarem, & Claudium genibus aſcendiſſe per gradus; non propterea triumphantes omnes aſcenderunt. Verum & ipſe Claudius, & Cæſar more maiorum per Cliuum Capitolinum curru in arcem inuecti, deinde per gradus ab area Capitolina in templum genibus aſcenderunt. quod ipſa Dionis loquutio innuit. ἀναβαθμοὺς, τοὺς ἐν τῷ καπιτωλίῳ. *gradus, qui ſunt in Capitolio*. ideſt in ipſo Templo Capitolino. *Hos*, inquit Dion, *Cæſar genibus ingreſſus aſcendit, nulla neque currus, qui ei ex aduerſo Iouis poſitus fuerat, neque imaginis Orbis terrarum pedibus ſuis ſubiectæ, neque inſcriptionis eius habita ratione*. Hęc autem erant in templo Iouis, in quo & gradus. Multo minus affirmandum eſt, quod loco citato idem Iulius Cæſar retulit ex Cedreno; nempe *Gradus Capitolij fuiſſe trecentos ſexaginta quinque*. Hic enim Græcus auctor falſa aliqua vulgi opinione, ac fama deceptus eſt; cum Tacitus Romanus & Romæ ſcriptor in rupe Tarpeia, vbi mons erat editiſſimus, centum numeret. Itaque ſi cœpiſſent à foro plures centum non fuiſſent. Ego verò ex his, quæ dixi, nullos à foro: aliquot ab area Capitolina fuiſſe mihi perſuadeo. Vbi ergo, quæret aliquis ponendi ſunt centum illi gradus Taciti? Vbi idem ille poſitos tradit; nempe ad rupem ſaxumque Tarpeium, propè veterem Carmentalem portam, & Theatrum Marcelli ad Occidentem.

In vita Aureliani:

Inſcriptio erat, Semideus eſt:

centũ gradus Capitolij alienis à foro pertinebãt ad Rupẽ Tarpeiam:

dentem. Rupis enim Tarpeiæ nomine ſignificatur abrupta illa, & abſciſſa pars montis, quæ vergit ad Tiberim. Quamquam hac ætate ſaxi Tarpeij reliquiæ exiguæ ſuperſunt propter ædificiorum, atque adeò ipſius montis prolapſiones. Saxum enim tophinum eſt, quod paucis ante annis cùm foſſores proximè cęderent ad ædificandum, factam egeſtione cauernam vidi ipſe, dehiſcente lacunati lapidis pondere, obſtrui cęmentorum ruina, vltimo pœne exitio operarum.

Atque ex his poſtremò intelligitur, nec Templi Capitolini gradus in forum deſcendiſſe: nequè eos Iunonis Monetæ, qui potius ad Orientem ſpectabant, vt infra dicam, cum gradibus Tarpeiæ rupis eſſe permiſcendos.

Templi Capitolini exteriora ornamenta. Cap. VI.

Porticus Templi Capitolini.

2: Hiſtor.

8: Aeneid.

ORNAMENTA Templi exteriora, & interiora ſunt. Primùm de primis. Extrà fuere porticus, non modo quæ Templi frontem, ſed quæ latera cingebant. Illæ triplices, hæ duplices fuere, vt ſupra dicebam ex Dionyſio. Tacitus: *Inde lapſus ignis in porticus appoſitas ædibus.* Virgilius:

Atque hic auratis volitans argenteus anſer
Porticibus. Hoc enim, vt notat Seruius; retulit Poeta ad tempus florētis Reipublicę, cùm inauratę ſunt. Sed quę ibi auro lita? nempe opus marmoratum, & toreumata in parietibus, & laquearia. Quod enim ſcripſit Plinius: *Poſt Carthaginem euerſam laquearia in Capitolio inaurata eſſe*, non ſolum de interiore templo eſt intelligendum, ſed etiam ijs, quę extrinſecus adſtructa fuerant. *Parietes quoque iam tamquam vaſa inaurantur*, ait idem. Adhęc in zophoris, & coronis, in fronte, faſtigioquè templi multa inaurata eſſe oportuit. Ideò enim aliqua ex his fiebant è ligno. Vitelliano quidem incendio, vt ſuprà ex Tacito referebam, *ſuſtinentes faſtigium Aquilæ, vetere ligno, traxere flammam.* Cęterum porticus Capitolinas Roma primùm extructas vidit, molitore Scipione Naſica, vt ait Velleius. Sed dubium eſt, an præter has veluti templi exteriores alas, alię fuerint in atrij formam circum aream aut ſaltem ad arcę latus erectę. Nam in his porticibus à triumphante poſt ſacrificia, & cęremonias in templo peractas, depoſitamquè lauream in ſinu Iouis, dabatur publicum epulum Senatoribus, & principibus viris. Quò moris erat & Conſules vocare: deinde rogare, vt venire ſuperſederent, nè quis eo die maioris in eodem conuiuio eſſet imperij, quam triumphator.

Li: 23: c: 3. Multa inaurata in Capitolio.

Lib: 2: An. Triūphantes anteq̄uā Domū redirēt cœnabant in Capitolio.

De eo cœnandi more Zonaras: *Triumphans*, inquit, *in Capitolium vehebatur, ibique aliquot cæremonijs peractis, & donarijs dedicatis, cum in porticibus ibi cœnatus eſſet* καὶ ὑπὸ ταῖς ἐκεῖ διαπήγμασι στοαῖς, *veſperi tibijs, & fiſtulis antecedentibus domum rediat.* Appianus in Libyco,

byco, de Scipione Africano. *vbi verò*, inquit, *Capitolium aſcendit Scipio finita pompa, epulum amicis ex more in templo præbuit:* ἐς τὸ ἱερὸν. ad, vel apud Templum. Bulengerius ad Zonaræ verba reſpiciens, vertit, *in templi porticibus*. Quo tempore nondum Scipio Naſica ſuas porticus extruxerat: quas poſtea, vt credibile eſt, addidit templo, peramplo periſtylo circumductas, vt atrium in medio conſtitueretur angulare, ac patẽs. Quod forſitan eſt atrium publicum, de quo Liuius: *Tactum de Cœlo Atrium publicum in Capitolio*. Itaque Scipio Africanus in ipſo Templi pronao, & veſtibulo dediſſe conuiuium credendus eſt, idemque ante illum alij triumphantes feciſſe. Id ſignificat, ἐς τὸ ἱερὸν. neque enim dixerim templum illud ante Naſicam inſtructum adeò, & exornatum, vt triplicem in fronte, duplicem in latere porticum habuerit; quæ fortaſſis vſque ad Syllam ſimplices fuere.

De Triumph. c. 33.

Decad. 3. lib. 4.

Eodem templo eximium ſplendorem inauratæ tecti tegulæ addidere, quas æreas in inſtauratione Capitolij Q. Catulus primus inaurauit, teſte Plinio; ideoquè fulgentia, micantia, aurea paſſim dicuntur à Poetis Capitolia, alijſque Scriptoribus. In ſummo faſtigio fuere quadrigæ primùm fictiles, tum ex ære inauratæ: aliæquè ſtatuæ medijſque volantia ſigna nubibus; omnia, vt arbitror, ex ære inaurata potiùs quàm è marmore. Sub faſtigio Aquilæ id ſuſtinentes, aliaque coronarum, & epiſtyliorum ornamenta item inaurata, vt fulgente Sole, ſplendido lucis repercuſſu oculos non tam perſtringerent, quàm in admirationem animos perducerent. Claudianus tertio Panegyr. in Stiliconem.

Tegulæ ex ære in Capitolio inauratæ.

Quæ luce metalli
Aemula vicinis faſtigia conſerit aſtris.

Rutilius: *Confunduntque vagos delubra micantia viſus*.

In Itinere:

Ærea præterea fuere portarum limina: De quibus Liuius: *Fœneratores aliquot mulctatos, & ex eo, quod in publicum redactum eſſet, ænea in Capitolio limina Aediles poſuiſſe*. Fores item cælatæ magno artificio, laminis aureis magni ponderis obductæ, quas Stilico auferendas curauit. Tanta ædificij magnificentia creuit reficiente Veſpaſiano. Et poſt tertium incendium, Domitiano. Tunc enim, vt de reliquis iudicium fiat, τὸ τῆς χρυσώσεως ἀνάλωμα πλέον ἢ δισχιλίων, καὶ μυρίων ταλάντων γενόμενον vt ait Plutarchus. *Inaurationis ſumptus pluſquam duodecim millium talentorum fuit*, ideſt pluſquam ſeptem millionum, & ducentorum millium aureorum; cùm talentum ſexcentis coronatis noſtris æſtimetur, vt ait Budæus.

Claudianus ibid.

In Valerio Poplicola. Lipſius loc. cit.

Poſtremò quæres, quomodo certum ſit, ad Templum Iouis fuiſſe nobile atrium cum porticibus? an hæ alibi in Capitolio ſtatui poſſint cingentes *atrium publicum*, cuius meminit Liuius? Reſpondeo probabile eſſe, præter porticus appoſitas templo Capitolino, alias fuiſſe propter loci dignitatem, quæ atrium conſtituerent ad ipſum templum: & has fortaſſe à Naſica extructas. Sed quia in eam Capitolij partem, quæ inter duos vertices depreſſior eſt, frequenter populus ad conciones, & ſuffragia ferenda, aliaſque ob cauſas conueniebat; probabile etiam eſt, porti-

cus ad inſtar fori ibi fuiſſe ambientes aream, vbi nunc Equeſtris Marci ſtatua, & Ædes Conſeruatorum; locum etiam illa tempeſtate ampliorem propter ſubſtructiones, quæ vndique Capitolium ſuſtinebant. Hoc ingens atrium cinctum porticibus an potius ſit dicendum *publicum* dubitauerim. Quo etiam loco, & ad templum Iouis factum dixerim, quod

In V. c.10. de Cæſare narrat Suetonius: *Comitium, ac forum Baſilicaſque, etiam Capitolium ornauit porticibus ad tempus extructis, in quibus abundante rerum copia, pars apparatus exponeretur.*

Templi ornamenta Interiora. Cap. VII.

Tres Cellæ in Templo Capitol. Lib.3. IAM intra templum occurrunt primùm tres Cellæ, ſeu minora delubra. His veſtibulum erat iuxta allata Dionyſij verba, ἐν προνάῳ τῆς ἀθήνας. Quod ita eſt intelligendum, vt ibi, ſicut in cæteris templis, breuis eſſet in fronte porticus, quà adiretur delubrum; effulta videlicet columnis, coronis, epiſtilio, faſtigioque ſublata. Faſtigij ædis Iouis meminit

Dec.4. l.5. Liuius: *De Mulcta*, inquit, *damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio poſitæ in Cella Iouis ſuprà faſtigium Aediculæ: & duodecim clypea inaurata.* At cellæ curuatæ in fornicem æqualitèr ſe mutuò terminabant: media Ioui, dextera Mineruę, ſiniſtra Iuno-

Lib.7. ni. Id vetera numiſmata, & ſcriptores demonſtrant. Liuius: *Fixus fuit clauus, dextero lateri ædis Iouis Opt.max. ea parte, qua Mineruæ templum eſt.* Onuphrius in Vrbe Roma: *Templum Iouis Capitolini, aliàs Opt. Max. in quo erant tria delubra Medium Iouis, Dextrum Mi-*

Lib. 4. *neruæ, læuum Iunonis, ibique in arca lapidea ſeruabantur libri Sibylli-*

Statua Iouis fictilis. *ni.* in cella tamen ſubterranea vt ait Dionyſius. Iam ſtatua Iouis ſedens in curuli ſella primùm fuit, vt ait Iuuenalis:

L.35.c.13. *Fictilis, & nullo violatus Iuppiter auro.*

Plinius: *Turianumque à Fregellis accitum, cui locaret Tarquinius Priſcus effigiem Iouis in Capitolio dicandam. Fictilem tum fuiſſe, & ideò miniari ſolitum: Fictiles in faſtigio templi eius quadrigas.* Ouidius:

1. Faſt. *Inque Iouis dextra fictile fulmen erat.*

Sed poſtea Decemuirorum monitu decretum fuit, *Fulmen Ioui aureum quinquaginta pondo fieret: Iunoni, Mineruæque ex argento*, vt

Lib. 2. Decad.3. Liuius. Inde fulminans dictus Iuppiter. Idem ſceptrum gerebat manu oblongum in ſimilitudinem haſtæ, vt vetera numiſmata oſtendunt. Sue-

In Octauio Aug. c.94. tonius: *Sequenti*, inquit, *nocte ſtatim videre viſus eſt, Octauius, filium mortali ſpecie ampliorem cum fulmine, & ſceptro, exuuijſque Iouis Opt. Max. ac radiata corona.* Et ad ſignum Iunonis videtur Ouidius reſpe-

6. Faſtor. xiſſe:

Aurea cur dextræ ſceptra dedere meæ?

Dubitationem tamen non leuem inijcit Suetonius, qui eidem Ioui par-

uum

uum Reipublicę, ſeu Romę ſigillum attribuit; vt me vidiſſe memini in antiquis Domitiani aliorumq; nummis. Quod ſimulacrum qua manu teneret non video, ſi altera fulmen, altera ſceptrum gerebat. *Somniauit*, inquit, *Catulus, Iouem Opt. Max. prætextatis compluribus circum aram ludentibus vnum ſecreuiſſe, atque in eius ſinum ſignum Reipublicæ, quod manu geſtaret, repoſuiſſe.* Idemque Dion teſtatur. Sed fortaſſe illi modo ſceptrum: modo fulmen geſtandum dabant. Cum vtroque enim exprimitur in numiſmatis. Erat preterea ſtatua ſeſſilis, vt veteres nummi demonſtrant. Quamquam & hi ſtantem cum Pallade ac Iunone deſignant. Sed nihilominus ſedere dicenda eſt in ſella curuli, ſiue throno, vt loquuntur auctores; ſicque in eius gremio percommodè laurea corona deponebatur á triumphantibus. Seneca: *ſcilicet minus beatè viuebat Dictator noſter, qui Samnitum legatos audijt, cum viliſſimum cibum in foco ipſe manu ſua verſaret, illa, qua iam ſæpe hoſtem percuſſerat, lauream que in Capitolini Iouis gremio repoſuerat.* Dion. *In Capitolium aſcendens*, Auguſtus, *lauream faſcibus detraxit, & ad Iouis eam genua appoſuit.* Plinius: *Ex his in gremio Iouis Opt. Max. deponitur, quoties lætitiam noua victoria attulit.* Latinus Pacatus in Paneg. ad Theod. *Depoſitis in gremio Capitolini Iouis laureis, triumphales viri ruſticabantur.* Plinius: Traiani lauream *Nerua in gremio Iouis collocarat.*

Eodem capite. *Lib.45.* *Lauream triumphãs deponebãt in gremio Iouis.* *De Conſol. ad Helu. cap.10.* *Lib.54.* *Li.15.c.30.* *In Paneg.*

Statius: *Nondum gremio Iouis indica laurus.* *4 Silu.*

Idem ſimulacrum quercea corona aurea coronabat. Id Iuſtus Riquus cap.16. de Capitolio, probat ex Plautinę Trinummi allatis verſibus:

Nam nunc ego ſi te ſurripuiſſe ſuſpicer
Ioui coronam de capite è Capitolio,
Quod in culmine adſtat ſummo. *Act.1.Sc.2*

Quos alij aliter componunt. Auream pergit idem, opinor eam coronam fuiſſe, ad ſimilitudinē hetruſcarum, quas Tertullianus noſter deſcripſi libro de corona militis: *Hoc vocabulum eſt coronarum, quas gemmis, & folijs ex auro quercinis ob Iouem inſignes, ad deducendas Thenſas cum palmatis togis ſumunt.* Quercum certe Ioui dicauit antiquitas, ideoque in ludis Capitolini Iouis corona dabatur è quercu. Iuuenalis: *Sat.6.*

An Capitolinam deberet Pollio quercum
Sperare.

Martialis: *Perque manus tantas plurima quercus eat.* *L.4. Epig.1*
Idem: *O cui Tarpeias licuit contingere quercus.* *Et ep.54.*

Ex eadem verò arbore corona Ciuica data eſt, nempe Ciui, qui Ciuem ſeruaſſet; *quoniam cibus, victuſquè antiquiſſimus quercus capi ſolitus eſt*, vt ait Gellius. Demum toga palmata, & triumphali veſtiebatur Capitolinus Iuppiter: quam qui ferret, ferre exuuias, & ornatum Iouis dicebatur: aut etiam, vt Suetonius, *Iouis tunicam, & exuuias Deorum.* Nam Pretores, Conſules, Triumphantes de templo Iouis Capitolini pretextam, pictamque togam accipiebant, quę & Capitolina dicta eſt. Lampridius. *Prætextam, & pictam togam nunquam niſi Conſul accepit, & eam quidem, quam de Iouis templo ſumptam alij quoque accipiebant,*

Lib. 5. c.6 *In Alexandro Seuero.*

aut Prætores, aut Conſules. Quamquam Gordianus ſenior primus Romanorum priuatus ſuam propriam habuerit, cùm ante Imperatores etiam de Capitolio acciperent, vel de Palatio.

Interpretes Iuuen. loc.cit.

Sed quandiu manſit fictilis hic Romanorum Deorum Auguſtus? Riquus exigua ſanè coniectura putat, exemplo Olympici Iouis primò eboreum poſt deuictam Aſiam, aureum factum à Traiano. Mihi probabile eſt poſt Syllæ reſtitutionem ſemper aureum fuiſſe; perijſſe enim & ſtatuam Iouis ciuili illo incendio, teſtis eſt Plutarchus. Nam Catulus qui templi tegulas inaurauit, cur Iouem auro illuſtrare noluit? cùm præſertim ſtatuarum inauratarum vſus multo ante in Vrbe cœpiſſet. Et poſteà Domitianus cum ſtatuas ſibi nonniſi aureas, & argenteas dicari pateretur magnificētiſſimus Capitolij Reſtitutor, aurum Ioui adimebat? *Paulo ante*, notat Plinius in Panegyrico, *aditus omnes, omnes gradus, totaque area hinc auro, hinc argento relucebat, ſeu potius polluebatur; cum iniuſti Principis ſtatuis permixta Deorum ſimulacra ſorderent.* Itaque ante Syllam Dictatorem, an illud ſimulacrum ex ebore fuerit, deuicta Aſia conformatum: an antiquum illud fictile religio conſeruarit, incertum duxerim. Fictile tamen tum potius dixerim: à Sylla, vel Catulo nonniſi aureum factum fuiſſe affirmarim. Quod ſi Martialis, cum Deos pro Nerua Traiano precaretur, ait:

Statua Iouis facta ex auro, In libello de Iſide & Oſiride.

Li.11.ep.5.

Scriptus es æterno nunc primum Iuppiter auro,

Vel vt alij legunt ſculptus es.

Id referendum eſt ad æternitatem, non autem operis nouitatem. Significat enim Iouem tunc ex auro conflatum diu duraturum, cum incēdium alios citò cōſumpſerit, qui vel Sylla Dictatore, vel Veſpaſiano, aut etiam Domitiano Principe conflati fuerant. Porrò eiuſdem Templi eximia, & innumera ornamenta recenſere mei negotij non eſt, quæ Marlianus, Lipſius, & Riquus multò fuſius proſequutus eſt. Hæc fuere, ſimulacra tum hominum, tum Deorum è marmore, varioquè metallorum genere. P.Victor. *Capitolium vbi omnium Deorum ſimulacra celebrantur.* Cicero: *cùm in Capitolio, & ſimulacra Deorum immortalium depulſa ſunt, & ſtatuæ veterum hominum deiectæ.* Clypei, etiam, & vaſa ſummorum artificum: gemmarum, & auri rudis, ac ſignati vis maxima vel coronarij, veſtes, & picturę admirandæ. Hæc vel à victoribus, & triumphantibus, vel à Magiſtratibus, & Senatu mulctæ, muneris, aut voti cauſa oblata. Vt cum quadrigæ aureæ in Capitolio, auctore Liuio poſitæ ſunt. Auguſtus *in cellam Capitolini Iouis XVI. millia pondo auri, gemmaſque, ac margaritas quingenties HS. vna donatione contulit.* Vel ab externis Regibus, & Ciuitatibus miſſa. Vt cum Carthaginenſes coronam auream pondo XXV. Attalus Rex alteram pondo CCXLVI. Philippus Macedonum Rex pondo C. Alabandenſes pondo L. Lampſaceni pondo LXXX. Pamphylus alteram ex XXX. millibus Philippæorum factam. Hiero Syracuſarum Rex Victoriam auream pondo CCCXX. Liuio auctore. Ariſtobulus Iudęorum princeps vitem auream quingentorum talentorum. Ægyptij coronam quatuor millium aureorum, Ioſepho referente, & alij paſſim alia Reges, populi, Cæſares obtulere. Inibi tabulæ

Marlian.l. 2. c, 5.6.7. l.3.de mag. Rom. c:5, De Capit. Rom. à c. 21. 3.Catil.

Oblata munera Capitolio. Dec.3.li.9. Sueton. in Vi: cap:30. Liuius dec. 1.lib.7. Dec.4.li.2. Dec.4.li 6. Dec.5.li.3. Dec.5 li.3. Dec.5.li 4. Dec.3 li.2. Lib.14.Iudæa.Antiq. cap.4.

bulæ æneæ legum. Iulius Obſequens: *Tabulæ legum æneæ litteris liquefactis*. Cicero: *& legum æra liquefacta*. Statuæ Regum Romanorum, o quibus poſtea Cęſaris, & Auguſti adiectę ſunt. Plura etiam Iouis ſimulacra. Prænestini, quod T. Quintius Dictator Præneſte aduectum inter cellam Iouis, & Mineruæ dedicauit. Iouis Imperatoris quod à Tito Flaminio impoſitum Columnæ ſummoperè laudatur à Cicerone. Iouis ænei, quod Spurius Caruilius ex ocreis, galeis, pectoralibus Samnitium conflauit. Sed hæc duo in area extra templum fuere. De illo Iulius Obſequens: *In Capitolio Lupam Remi, & Romuli fulmine ictam, ſignum Iouis ad Columnam diſiectum*. Quod poſteà refectum excelſius collocatum, & ad forum conuerſum memorat Cicero. At Caruiliani tanta fuit amplitudo, *vt*, quod ait Plinius, *conſpiceretur à Latiario Ioue*. Hunc Latialem putat Riquus, qui in Monte Albano colebatur, & pro Latiario reponit. Sed Latiaris Iuppiter in Quirinali, opinor, fuit. Collis enim Quirinalis, aliqua ſaltem ſui parte, dictus eſt Latiaris, vt conſtat ex Varrone. Latiaris autem Iouis in eo colle fortaſſe delubrum fuit, quod Capitolium Vetus dicebant. Ibi enim Iuppiter, Minerua, & Iuno, vt in Capitolino colle colebantur. Potuit autem Tarpeius ille & excelſus Iuppiter à Latiario videri, quia propter propinquitatem loci, facilis eſt è Quirinali in Capitolium aliquo ſaltem ſigno proſpectus. At contrà ex Albano, illa tempeſtate videri credo nō poterat, interiectis Palatino, & Cœlio, quos prealta ædificia editiores olim, quam hodie, fecerant; præſertim Palatinum, in quo Auguſtales Cæſarum ædes altitudinem turrium, templorumquè Capitolinorum vel æquauerant, vel excesserant. In eadem area Capitolij Hercules Coloſſeus Tarento à Fabio Maximo: & Apollo triginta cubitorum à Lucullo ex Apollonia Ponti Vrbe tranſlatus. Inibi, ſeu potius in adiunctarum porticuum intercolumnijs inauratæ Equeſtres ſtatuę à Metello poſitæ, de quibus Cicero ſcripſit. Tantus denique ſtatuarum numerus viris illuſtribus locatarum, vt Auguſtus ex area Capitolina propter anguſtias in Martium Campum tranſtulerit, referente Suetonio. Ibidem æreæ columnæ roſtratę quatuor, quas conflatis nauium roſtris confecit Auguſtus, quę poſtea à Domitiano ſunt locatę, vt ait Seruius. Virg.

Nauali ſurgentes ære columnas.

Quamquam Seruius: *roſtratas Iulius Cæſar poſuit victis Pœnis nauali certamine. è quibus vnam in roſtris, alteram ante arcum videmus à parte ianuarum*. Claudianus:

Aëráque veſtitis numeroſa puppe columnis
Conſita.

Columnę roſtratę meminit etiam Liuius: *Nocturna tempeſtate Columna roſtrata in Capitolio tota ad imum fulmine diſcuſſa eſt.*

Demum, vt in templum redeam, ibi Ducum Trophæa etiam aurea, arma, & hoſtium ſpolia affixa cernebantur. Tabulæ vero pictę aut res geſtas & titulos Victorum referebant: aut è prouincijs propter laudatos artifices transferebantur.

De prodigijs 3. in Catil. *O L. Bruti, qui Reges expulit.* *Statua Coloſſea in Capitolio.* *De prodigijs.* *Loc. cit.* *Li. 34. c. 7.* *Li. 4. de ling. lat. & ibi Scal.* *Plin. li. 34. cap. 7.* *Lib. 6. ad Att. ep. 1.* *Vide Marl. lib. 2. cap. 7 Sec. edit.* *In Calig. cap. 34.* *Colūna ærea roſtrata in Capitolio.* *3. Georg.* *De 6. conſ. Honor.* *Dec. 5. li. 2.*

Iouis

Iouis cuſtodis, Iunonis Monetæ, & Fortunæ Templa. Cap. VIII.

IOVIS cuſtodis Templum Ædi Capitolinę adiectum eſt. Ibi enim Templi fundator ſeruatus eſt Domitianus Vitelliano bello. (In V. Dom. cap. 1.) *Confugit*, inquit Suetonius, *in Capitolium; ſed irrumpentibus aduerſarijs, & ardente Templo apud æditum clàm pernoctauit: ac manè Iſiaci celatus habitu, interque ſacrificulos vanæ ſuperſtitionis cùm ſe trans Tiberim cõtuliſſet*, &c. Ideò, vt idem, *Nouam excitauit Aedem in Capitolio.* (Cap. 5. Lib. 3. Hiſt.) Tacitus verò, *Domitianus*, ait, *ſolertia liberti, lineo amictu turbæ ſacricolarum immixtus, ignoratuſque apud Cornelium Primum paternum clientem, iuxta Velabrum delituit; ac potiente rerum patre, diſiecto Aeditui contubernio modicum ſacellum Ioui Conſeruatori, aramque poſuit, caſuſque ſuos in marmore expreſſit. Mox imperium adeptus Ioui Cuſtodi templum ingens, ſeque in ſinu Dei ſacrauit.* (Vt eſt apud Fulu. lib. 2. & Marl. l. 2. cap. 4.) Fruſtrà ergo quidam hoc templum vbi ſunt Ædes Romani Senatoris locarunt. Nam cum Domitianus in ipſo æditui contubernio, vbi pernoctauerat, ędificarit; id profecto, templo Capitolini Iouis adiectum, aut in adiunctis ędibus eſſe debuit, non longè à rupe Tarpeia. (Templum Iouis Cuſtodis Capitolino adiectum.) De ambitu, & figura Templi, nihil quod referam, legi. ſed à Domitiano nihil niſi magnificum, ac ſplendidum parari potuit. Et verò non modo de Capitolino, ſed de hoc etiam videtur loquutus Martialis: (Lib. 4. ep. 4.)

Pro Capitolinis quid enim tibi ſoluere templis?

cum in eodem colle propinqua eſſent.

(1. de diuin.) IAM VERO Iunonem Monetam à monendo priſci dixere. Cicero, *Cum terræmotus factus eſſet vt ſue plena procuratio fierȩt, vocem ab Aede Iunonis ex Arce extitiſſe. Quocircà Iunonem illam appellatam Monetam.* (Templũ Iunonis Monetæ.) Hęc Ædes in Arce fuit. Ouidius: (6. Faſt.)

Arce quoque in ſumma Iunoni Templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo.
Ante Domus Manli fuerat, qui Gallica quondam
A Capitolino reppulit arma Ioue.

(Plutarch. in Rom. Iul Solin. c. 2.) Ibidem multo ante Tatius Rex collega Romuli habitauerat. Sed L. Furius Camillus, M. Furij Camilli filius cum Auruncis bellum gerens, *inter ipſam dimicationem*, vt ait Liuius, *ædem Iunoni Monetæ vouit. Senatus Duumuiros ad eandem ædem pro amplitudine Pop. Rom. faciendam creari iuſſit. Locus in arce deſtinatus, quæ area ædium M. Manlij Capitolini fuerat. Anno poſtquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur.* (Dec. 1. li. 7.) Eodem in loco vt idem Liuius, officina Monetę fuit. (Lib 6.) Vbi & magiſtratuum linteos libros fuiſſe repoſitos tradit. (Lib. 4.) Cęterùm ędes Monetę cum eſſet in ſumma arce, deſcendẽtibus gradibus pertinebat ad ędem Concordię ſitam

prope

prope cliuum Capitolinum, & Forum Romanum. Ouidius de Concordia.

Candida te niueo poſuit lux proxima templo, 1. Faſt.

Quà fert ſublimes alta Moneta gradus.

Idque locum dubitationi fecit, vnde ab imo inciperent gradus, & vbi, ante templum deſinerent, quod ſumma in arce collocauit Ouidius.

Riquus quidem, vt gradus Monetæ ædemque deſignaret, tria docet. *Cap. 42.* Primum, cliuum Capitolinum, quo aſcendebatur in Capitolium, à Foro Romano, & æde Veſtæ, ſecundum Concordiæ templum, centum gradibus ad rupem Tarpeiam fuiſſe protenſum; adducitque huc verba Taciti: *Tarpeia rupes centum gradibus aditur*. Alterum: Hos cliui gradus, quia proximi erant templo Concordiæ, appellatos Concordiæ gradus. Tertium: cùm his gradibus aſcenderetur ad ædem Monetæ templo Concordiæ imminentem, in ipſo arcis ingreſſu fabricatam fuiſſe. Quibus grauis, & eruditus auctor quatuor inter ſe miſcere videtur, atque confundere: nempe cliuum Capitolinum, de quo infra: gradus Tarpeię rupis, Concordiæ, & Iunonis Monetæ. quę omnino ſeparanda ſunt. Et gradus quidem Tarpeiæ rupis, vt ſuprà conſtitutum eſt, ad occidentem, Tiberim verſus locati fuere; cum ędes Concordiæ, vt hodieque apparet aſpiciat orientem, in altera dorſi Capitolini parte prope arcum Septimij.

Nullo autem modo gradus Concordiæ, & Monetæ, permiſcendi ſunt. *Gradus Cõcordiæ diuerſi ab à gradibus Monetæ.* Nam Ædes Concordiæ de qua loquitur Riquus, ſuos habuit gradus, vt patet ex templi reliquijs; adhuc enim ſupereſt integra ferè porticus, terrę ſolo, quamuis vndiquè ruinis oppletum ſit, elata. Deinde ichnographia templi id ipſum oſtendit, quam præter cæteros Palladius nobilis Architectus lineauit, & ipſe Riquus adducit; in qua viginti quinque gradus enumerantur, in vnam ędem Concordię mittentes. Demum qui poterant gradus duobus templis eſſe communes, quorum alterum Concordiæ in imo ferè Capitolio ſitum vergebat ad ortum; alterum Iunonis Monetæ in ſummo colle quo ſpectaret, incertum eſt? Gradus autem Monetę ipſum etiam faſtigium templi Concordię altitudine facile æquabant. Igitur Tullius cum ſcripſit: *Equites Romani, qui frequentiſſimi in gradibus Concordiæ ſteterant*, nihil pertinens ad Monetam intelligere potuit. Neque Ouidius, qui Concordiam poſuit, 7. Philipp.

Quà fert ſublimes alta Moneta gradus,

Aliud ſignificat, niſi Monetæ gradus non longe ab ęde Concordię incepiſſe, indequè euaſiſſe in ſummam arcem. Hęc illi dicenda ſunt, qui voluerit Ouidium loqui de ęde Concordię, cuius reliquias ad radices Capitolij prope Forum Romanum videmus. Sed aptior erit, & clarior ędificiorum locorumque collocatio, ſi aliud Concordię templum in Arce prope ędem Monetę ſtatuamus, vt dicam cap. 14.

Iam vt certiùs deſignetur Iunonis Monetę ſedes operę pretium eſt aduertere quod tradit M. Tullius pro Domo ſua. *Ergo*, inquit, *M. Manlij domum euerſam duobus lucis conueſtitam videtis*. Locus inter duos lucos Aſylum erat, ſitum inter duo Capitolij iuga, vbi nunc ſtatua Eque- *Vbi eſſet ædes Monetæ.*

ſtris

ſtris M. Antonini viſitur, de quo paulo poſt. Cum ergo Ædes Monetę in area Manlianę domus ſit condita, videri poteſt ibi fuiſſe, vbi nunc Senatoris domus: ibique eam locat Marlianus. Verum hoc non reſpondet verbis Ouidij, qui arce in ſumma Monetam conſtituit, niſi impropriè loquutum velis. Arx enim multo editior in dextero Capitolij iugo, quem vulgò Montem Caprinum, nominant, decliuis erat in Aſylum ſiue aream ante ędes Senatorias iacentem. Vt ergo audiatur Tullius, & Ouidius, arbitror incepiſſe gradus ab Aſylo, ſiue ædem Monetę, ita vt aliqua pars duobus lucis veſtiretur; fuiſſe tamen ſublatam, vt ad arcem pertingeret. Ex eo loco, cuius pars Aſylum tangebat, verſus ædem inferiorem Concordię ſecundus Capitolij cliuus deuexus erat. Quem ſane cliui aſcenſum in Capitolium intelligi arbitror à Tacito, verbis ſupra allatis: *Tum diuerſos Capitolij aditus inuadunt iuxta lucum Aſyli.* Milites enim Vitelliani, qui non potuerant per cliuum Capitolinum irrumpere in Capitolium, per alium cliuum venerunt ad gradus Monetę iuxta Aſylum, ijſquè primum in ędem Iunonis, tum in Capitolium euaſere. Formam, & ornatum Templi deſcribere in promptu non eſt.

Lib. 2. c. 4.

Lib. 3. Hiſt

Marlianus lib. 2. c. 4. IN EADEM arce Fortunę templum fuit. Teſtantur vetuſta carmina Pręneſte in Æde Fortunę.

Tu, quæ Tarpeio coleris vicina Tonanti,
Votorum vindex ſemper Fortuna meorum.

In lib. de Fort. Rom. *Plut. in Eq. Rom. q. 106* Fuit autem Ædes Fortunę Primigenię de qua Plutarchus: *Seruius Tullius*, inquit, *Fortunæ templa poſuit, Primigeniæ in Capitolio, & Obſequentis. Eſt & Priuatæ Fortunæ templum in Capitolio, & Viſcoſæ.* Hęc ille. Primigenia autem eſt dicta Fortuna quia ad eam ſui principatus initia Seruius referebat. Viſcoſa quaſi trahens, & tangentia retinens. Fidei templum ibidem Numa conſtituit, & primus publicè ſacrauit attributis ex ęrario victimis, reſte Dionyſio; vt opinione diuinitatis populus eam frangere non auderet. Cicero: *Fidem*, inquit, *in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max. vt in Catonis oratione eſt, maiores noſtri eſſe voluerunt.* Plinius: *Spectata eſt*, inquit, *in Aede Fidei in Capitolio imago ſenis cum lyra puerum docentis. Eam fecit Ariſtides Thebanus.* Ædem Concordię in eadem arce Liuius collocat, quam per ſeditionem militarem à L. Manlio prętore in Gallia votam Duumuiri ad eam rem creati *in arce faciendam locauerunt.*

Lib. 2. Ant. *Li. 3. de off.* *Li. 35. c. 10* *Dec. 3. l. 2.*

Biblio-

Bibliotheca, Tabularium, Caſa Romu. Curia. Cap IX.

BIBLIOTHECAM, & Tabularium in Arce templique Capitolini ędificijs poſitum paſſim docent auctores. Eutropius: *Fulmine*, inquit, *Capitolium ictum: ex quo facta inflammatio Bibliothecam illam maiorum cura ſtudioque compoſitam, ædeſque alias iuxta ſitas rapaci turbine concremauit.* Id Commodo Principe factum eſt. Quod Euſebius & Oroſius tradiderunt. At quis eius Bibliothecę fundator? Lipſius ad Domitianum refert; hic enim *Bibliothecas incendio abſumptas impenſiſſimè* reparandas curauit *exemplaribus vndique petitis, miſſiſque Alexandriam qui deſcriberent, emendarentque.* Riquus Domitianum reſtitutorem, auctorem agnoſcit Syllam, qui expugnatis Athenis magnam vim librorum Romam comportauit; ſiue Iulium Cęſarem, ſiue Auguſtum, qui libros vndique conquirendos, & bibliothecas ędificandas curauit. Mihi facilius eſt, qui auctor non fuerit, quam qui fuerit, deſignare. Nam Cęſar cum Bibliothecas Gręcas, & Latinas publicare deſtinaſſet, morte pręuentus non potuit. Auguſtus templo Apollinis Palatini Bibliothecam adiecit, nihil molitus eſt in Capitolio. Sylla ab Aſia rediens in Italiam cum veniſſet Athenas, Bibliothecam Apollinis Teij aſſumpſit, Romamque deportauit: nec tamen dicitur quidquam publicaſſe. Immò nec publicare potuit, ſi cum veritate Plinius aſſeruit, primam Romę Bibliothecam ab Aſinio Pollione dedicatam. Quis autem dubitet, quin Bibliotheca in Capitolio, nempe in communi gentium perfugio, domicilioque publica fuerit? *In Bibliotheca*, inquit Plinius, *quæ prima in Orbe ab Aſinio Pollione ex manubijs dedicata Romæ eſt.* Et: *Aſinius Pollio primus Bibliothecam dicando, ingenia hominum rem publicam fecit.* Videtur tamen Lucullus multo ante ſuam publicaſſe, teſte Plutarcho in eius vita. σπουδῆς δ' ἄξια τὰ περὶ τὴν τῶν βιβλίων κατασκευήν, καὶ γὰρ πολλά, καὶ γεγραμμένα καλῶς, συνῆγεν ἥ τε χρῆσις ἦν φιλοτιμοτέρα τῆς κτήσεως, ἀνειμένων τῶν βιβλιοθηκῶν, καὶ τῶν περὶ αὐτὰς περιπάτων καὶ σχολαστηρίων ἀκωλύτως ὑποδεχομένων τοὺς Ἕλληνας ὥσπερ εἰς μουσῶν τι καταγώγιον ἐκεῖσε φοιτῶντας. *At commendanda, eius,* Luculli, *fuit, & perhibenda in librorum ſupellectilem impenſa; multos enim, & eleganter deſcriptos cumulauit. Erat etiam eorum vſus, quam comparatio liberalior; quòd Bibliothecæ omnibus paterent; atque in adiectas ambulationes ſcholaſque reciperentur omnes Græci, velut ad Muſarum hoſpitium diuertentes.* Quod ſi Plutarcho credimus, primus Pollio ſuam non dicauit; hanc autem Capitolinam vel Sylla, vel Catulus, qui Capitolium perfecit, dicauit, què, dicare, & publicare potuit. Ouidius antiquiſſimam Romæ, & publicam Bibliothecam conſtituit in Atrio Libertatis:

Lib. 10. in Commedo.

Lib 7. c. 16 in Chronic.

Sueton. in V. Domin. cap. 20.

Suet. in V. cap. 44.

Suet. in V. c. 29.

Plutarch in V. Syllæ.

Prima Romæ publica Bibliotheca.

Lib. 7. c. 30

Lib. 35. c. 2

Nec

Nec me, quæ doctis patuerunt prima libellis
Triſt. li. 3. *Atria, Libertas tangere paſſa ſua eſt.*

Sed Ouidius perſpicuè loquitur dè Bibliotheca Aſinij Pollionis. Cùm énim ille, teſte Suetonio in Auguſto, *Cap. 29.* Atrium libertatis extruxerit; dubitandum non eſt, quin Atrio Bibliothecam adiunxerit, ſic enim vtriuſque auctoris verba lucem accipiunt. Hoc Atrium quidam ſtatuunt in Palatio. Verum ſi Pollio tantùm inſtaurauit, quod potius dixerim; cùm vetus Atrium Libertatis à P. Victore dicatur eſſe in Auentino, vbi & templum eiuſdem Libertatis, probabile eſt, ibi Pollionem Bibliothecam publicaſſe. Ibi & alterum publicum Tabularium erat. Liuius: *Cenſores*, inquit, *extemplo in Atrium Libertatis aſcenderunt, & ibi ſignatis Tabellis publicis, clauſoquè tabulario negarunt*, &c.

In hac re primò, ne pugnent inter ſe tanti auctores, dicerem, Luculli Bibliothecam omnibus quidem patuiſſe; ſed id factum magis ex quadam humanitate hominis, quam publica teſtificatione, monimento, ac titulo, quo conſtaret, Bibliothecam omnium voluntati, & commodis patere. Pollio autem qui publicauit, hoc ſolemni notaque omnibus dedicatione, præfixoque titulo teſtari debuit; vt omnes ſcirent, communi vtilitati fuiſſe comparatam & publicatam: & libenter, audacterque quaſi ad rem ſuam accederent. Deinde cum de Capitolina Bibliotheca nihil certi quiſquam poſſit afferre; non improbabile exiſtimarem, eam ab *Adrianus fūdat, aut auget Bibliothecā.* Adriano Cęſare, vel fundatam, vel magna ex parte auctam, & exornatam fuiſſe. Hic enim Gymnaſium bonarum artium inſtituit in Capitolio. cui Bibliotheca adiungenda fuerat. *Cærimonias*, inquit Sex. Aurelius Victor, *leges, Gymnaſia, Doctoreſque curare occœpit: adeò quidem, vt etiam ludum ingenuarum artium, quod Athenæum vocant, conſtitueret.* Porrò Athenæum erat in Capitolio; vt conſtat ex Codice Iuſtin. Lib. 11. tit. 18. De ſtudijs liberalib. Vrb. Romæ. *Sin autem*, inquit, *ex eorum numero fuerint, qui videntur intra Capitolij auditorium conſtituti.* *Gymnaſiū in Capitolio:* & paulo poſt: *Nihil penitus ex illis priuilegijs conſequantur, quæ his, qui in Capitolio tantummodo docere præcepti ſunt.* Docebant autem ibi ſub Theodoſio II. Oratores tres, Grammatici decem, Sophiſtæ quinque, Philoſophus vnus, Iuriſconſulti duo. Ex qua docendi, diſcendique exercitatione appellationem loci dimanaſſe Dion tradit: *Lib. 74. In Iuliano.* ἀθήναιον καλούμενον ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῷ τῶν πεπαιδευμένων ἀσκήσεως. *Athenæum dictum, ab exercitatione eorum, qui in eo erudiuntur.* *Athenæū in Capitolio.* quod mirum videtur Caſaubono iudicanti id melius referri oportere εἰς τὴν ἀθήνην. Sed profecto illa exercitatio *Minerualis* eſt. quod Dion non addidit, quia ſatis ſuperquè notum erat. *In notis Capitolini in V. Pertinacis.*

In eodem Poëtæ, & Oratores ſua recitare ſcripta ſolebant, audientibus interdum Auguſtis, vt Lampridius in Alexandro Seuero: & Iulius Capitolinus in Pertinace, & Gordiano maiore, tradiderunt. De Alexandro: *In quo recitant oratores, & poetæ.* *Ad Athenæum audiendorum & Græcorum, & Latinorum Rhetorum, vel Poetarum cauſa frequenter proceſſit.* De Pertinace: *Eo*

die

die proceſſionem, quam ad Athenæum parauerat, vt audiret poetam ob ſacrificij præſagium diſtuliſſet. De Gordiano: *In Athenæo controuerſias declamauit audientibus Imperatoribus ſuis*. Ideòque Sidonius Athenæi cuneos, & Athenæi cuneata ſubſellia propter frequentiam Auditorum nominauit. Cum igitur hi ludi litterarij, qui à P. Victore in 8. Regione fori Romani, in qua & Capitolium eſt, numerantur, antiquitus, vt conſtat ex Liuio, in ipſo foro locati Bibliothecam habere debuerint; Adrianus loci conditor, fortè librorum collector, & Bibliothecæ vel fundator, vel amplificator fuit. Traiani præſertim exemplo præuentus, qui Vlpiam Bibliothecam in Vrbe celeberrimam publicauerat. Athenæum tamen non in Arce; non enim tot ædificia capere potuit, ſed in alio vertice Capitolij ſtatuendum eſt; vbi ſcilicet & Bibliotheca ſtatuenda erit, ſi addita Gymnaſio ad Adrianum referatur. Aliud Gymnaſium Dion commemorat in Traiano. *Eo*, inquit, *diuitiarum, atque potentiæ Suras Licinius proceſſerat, vt Gymnaſium populo Romano ſuis impenſis ſtruxerit*. Aliud Tacitus: *Gymnaſium eo anno dedicatum à Nerone, præbitumque oleum Equiti, ac Senatui græca facilitate*. Sed hæc animi exercendi gratia facta ſunt, an corporis?

Athenæū non in arce ſed in altero vertice Capitolij.

L. 14. *Ann.*

Iam TABVLARIVM ædificium eſt, in quo Tabulæ publicæ continentur. Et in Romano quidem omnia Senatus Conſulta, Plebiſcita, Priuilegia, Leges, & alia Patrum, populi, & Principum decreta ſeruabantur. Plutarchus: *Cicero*, inquit, *per abſentiam Clodij magna frequentia aſcendit in Capitolium, Tabulaſquè, quæ acta continebant Clodij Tribunatus, reuulſit, corrupitquè*. Idem in Catone minore de ijſdem: *Quas publicè Clodius in Capitolio fixerat, reuulſit*. Ex quo inferri poteſt, Templi Capitolini parietibus, has, aliaſque eiuſmodi tabulas publicè affigi ſolitas. Clarè Polybius loquens de fœdere facto inter Pœnos & Romanos: *Hæc*, inquit, *cùm ita ſint, & in hodiernum diem tabulis æreis inſcripta conſpiciantur in templo Capitolini Iouis, vbi ab Aedilibus diligentiſſime cuſtodiuntur*. Sed quamuis in templo Iouis multa intra, extraquè in porticibus, præſertim leges æreis inciſæ tabulis apponerentur; negandum tamen non eſt, publicum quoque Tabularium actorum Senatus Populique Romani ibi fuiſſe. Huius Tabularij mentio fit in veteri inſcriptione Capitolina, vt eſt apud Fuluium & Marlianum. *Q. Luctatium, & Q. Catulum Coſſ. ſubſtructionem, & Tabularium de ſuo cœrauiſſe*. Porro tabulas Riquus antiquiori ætate ligneas, poſtea facit eboreas. certius reor, fuiſſe æreas, non modo legum, ſed aliorum Scitorum. Cicero: *Et legum æra liquefacta*. Ioſephus: *Dedicarique præcepit Cæſar æream Tabulam hæc continentem in Capitolio*. Idem: *Patribus præcepit*, Claudius, *vt donationem inciſam æreis tabulis in Capitolio collocarent*. Nec modo æreæ tabulæ Capitolinæ fuere, ſed etiam Columnæ. Ioſephus; *Quando enim tam manifeſta argumenta exhibuimus noſtræ cum populo Romano amicitiæ oſtenſis æneis Columnis, & Tabulis in Capitolio nunc vſque durantibus, duraturiſquè in poſterum*. Et: *Hæc publicè dedicata ſunt in Vrbibus, atque etiam in Capitolio, & columnis inſculpta ſunt æreis*. In-

Tabulariū in Capitolio.

In Cicerone.

Lib. 3. Hiſt.

Lib. 2. Cap. 30.

3. in Catil.

Iud. antiq. li 14. c. 17.

De bello Iud. lib. 2. cap 11.

Iud antiq. c. 17. li 14.

Ibidem.

Ibid. c. 16. In Veſpaſiano c. 8. differenter alibi loquitur de ſcriptura Capitolina: *Deditque*, Cæſar, *hac de re in Vrbem litteras ad Conſules, vt decretum hoc ſcriberetur in Capitolio*. Rurſus de tabulis æneis Suetonius: *Tria millia ænearum tabularum, quæ ſimul cum templo conflagrauerant, reſtituenda ſuſcepit*, Veſpaſianus, *vndique inueſtigatis exemplaribus*. tum de Tabulario ſubdit; *Inſtrumentum etiam imperij pulcherrimum, quo continentur ab exordio Vrbis Senatus Conſulta, Plebiſcita, de ſocietate, & fœdere, ac priuilegio cuicunque conceſſis.* Quod ſanè monimentum Veſpaſianus templi Capitolini refector eidem ſplendidè adiecit. De alio Vrbis Tabulario ad Atrium libertatis, alibi dicemus.

Habuit & Capitolium CASAM Romuli, quam illo regnante cannis, & viminibus tectam, deinceps Sacerdotes, ſi forte vetuſtate conſumeretur, inſtaurabant, iiſdemque ſtramentis contegebant, vt ſemper integra *Faſt 3.* permaneret. Ideo licuit Ouidio canere:

De ead. 1. faſt.

Quæ fuerit noſtri ſi quæris regia Nati,
Aſpice de canna, ſtraminibuſque domum.

Seneca de Conſ. ad Hel. cap. 9. *Ne tu puſilli animi es, & ſordidè ſe conſolantis, ſi ideo id fortiter pateris, quia Romuli caſam noſti. Dic illud potius: Iſtud humile tugurium nempe virtutes accipit.*

Propter hanc CVRIA nomine Calabra fuit. Calabræ nomen à calando deductum eſt, quòd vocare ſignificat, ἀπὸ τοῦ καλεῖν. *quòd omnis iuxta* *Lib. 1. Sat. cap 15.* *eam Populus vocaretur*, vt ait Macrobius. *Nam priſcis temporibus Pontifex minor obſeruato nouæ Lunæ exortu, calata, id eſt euocata in Capitolium plebe iuxta Curiam Calabram, quæ Caſæ Romuli proxima eſt, quot numero dies à Calendis ad Nonas ſupereſſent pronuntiabat.* Hanc etiam ſtramentis contegebant, vt priſcam maiorum paupertatem indi- *8. Aeneid.* caret. Deque ea dictum putat Seruius à Virgilio:

Romuleòque recens horrebat Regia culmo.

Niſi forte rectius regia, ſeu caſa Romuli ſignificetur. quo loco Virgilius prope templum rupemquè à Manlio defenſam collocat. Quoniam vero è Curia domui proxima obſeruabatur ortus Lunæ, loco editiſſimo, locata eſt prope templum Capitolini Iouis. hic enim plagæ inter Meridiem, & Occidentem oppoſitus ſemitam errantium ſyderum, & aſpectum egregiè contemplandum dabat.

Aſylum, & alia Aedificia. Cap. X.

ALTERA pars Capitolini Montis item exurgens, atque edita, arcique obuerſa preſſiore ſignificatione Capitolium dicebatur. Hoc enim præter alia, quæ attuli, ſignificat Li- *Dec. 3. l. 6.* uius: *Præſidia in Arce, in Capitolio, in muris, circa Vrbem ponuntur*. Partem autem, inſtar valliculæ, vtrique *Aſylum in Capitolio.* ſubiectam vertici, Intermontium nuncuparunt. Ibi Aſyli, quod ſignificat *Miſericordiæ templū*, vt ait Seruius, in ea Virg verba:

Tum

Tum lucum ingentem, quem Romulus acer Aſylum Rettulit. Aeneid. 8.

Id Græcorum inuentum, vt ſe ab inimicis loci religione defenderent, Romulus tranſtulit ad multiplicandam Romanam gentem; vt quiſquis aduena illò confugiſſet, reciperetur in Ciuitatem. Ouidius: Faſt. lib. 3.

Romulus vt ſaxo lucum circumdedit alto,
Quilibet huc, inquit, confuge, tutus eris.

Liuius: *Locum*, inquit, *qui nunc ſeptus denſis ſentibus, inter duos lucos, Aſylum aperit.* Dec. 1. l. 1. Dionyſius: *Locum enim Capitolium inter, & Arcem ſitum, qui nunc Romana lingua inter duos lucos dicitur, ab vtroquè cliuo condenſis ſeptus arboribus fano in hoc, incertum cui Deo ſacrato, Aſylum aperuit.* Antiq. l. 2. Ex his docemur: lucum Aſyli in area nunc Capitolina fuiſſe, ad ipſam ſubſtructionem, & murum Capitolij, qui forum reſpiciebat, inter fines vtriuſque cliui, quà ſecundum latera ædium Senatoris aſcenditur. Sed hoc aliter tradit Tacitus loco citato 3. Hiſtor. Nam milites pulſi cliuo Capitolino, *diuerſos*, inquit, *Capitolij aditus inuadunt: iuxta lucum Aſyli.* Hic ergo aditus erat in capite alterius cliui, quo nunc aſcenditur ſecundùm carcerem. Quare Aſylum iuxta hunc cliuum ſolùm aliquam partem ædium nunc Senatoris, ad ipſum carcerem, non ſpatium, inter vtrumque cliuum, quod videtur docere Dionyſius, occupabat ſentibus, & dumis præſeptum. Præterea diſcimus, fuiſſe non modo ſentibus, ſed etiam ſaxo, vt ait Ouidius, nempe ſaxeo muro circumdatum. Poſtremò Iouis templo in medio extructo diremptum, & diſcretum ita fuiſſe lucum, vt duplex videretur; ideòquè locum inter duos lucos nuncupatum. Neque aliter templum locat Ouidius cum ait: Loc. cit.

Vna nota eſt Martis nonis; ſacrata quod illis
Templa putant lucos Veiouis ante duos.

Quamuis enim anterioribus angulis fanum proſtaret, luci tamen arboribus latera cingebantur: quare inter duos lucos dici poterat. Iam quod ait Dionyſius, *incertum cui Deo Aſylum dicatum fuerit,* fortaſſe ad initia retulit, cum à Romulo ſtatutum eſt. Hiſtorici enim ætate conſtabat, Ioui dedicatum eſſe, adſitis luci quercubus, item Ioui dicatis. Iuppiter autem iuuenis, & imberbis eiuſquè ſimulacrum abſque ſagittis, & fulmine cum altrice Amalthæa Capella fuit. Neque enim ante bellum gigantæum ſagittas, & fulmina tractauerat; ideòque Inermis nomen traxit Veiouis, quaſi parui Iouis. vè enim minuendi vim obtinet in nonnullis. Sic vegrande ſignificari alij aiunt male grande, quod ait Feſtus; vt vecors, veſanus, malecordis, maleque ſanus: alij paruum ſiue minutum, vt cum dicimus vegrande frumentum. Quare concludit Ouidius: Ibi Tēplū inuenis Iouis.

Vis ea ſi verbi eſt, cur non ego Veiouis Aedem,
Aedem non magni ſuſpicer eſſe Iouis?

Et Iuuenis Iouis in æreo Claudij nummo conſpicitur effigies.

Cæterum ius Aſyli an ademptum aliquando Vrbi fuerit, iure ambigitur. Nam Suetonius de Tiberio, *aboleuit*, inquit, *ius moremque Aſylorum,* In Vit. Tiber. c. 37.

Annal. 3. & 4. *lorum, quæ vſquam erant.* Sed Tacitus quæſtionem agitatam refert in Senatu de externis Aſylis. *Creſcebat enim*, inquit, *Græcas per Vrbes licentia, atque impunitas Aſyla ſtatuendi. complebantur templa peſſimis ſeruitiorum.* nec plane apud eumdem conſtat quid à Patribus decretum ſit. Quare ſi Tiberius Aſyla aboleuit, ea de quibus agebatur, abſtulit. Riq. c. 40. Nihil de Romano decreuit, de quo nihil quæſitum erat.

At ſedes Aſyli ſemper fuit in Capitolij edito illo intermontio? Nam quidam aliò transferunt. Primo quidem lucus cum templo totam aream, vbi equeſtris Antonini ſtatua, implere non potuit, vt quidam volunt. Quota enim collis portio Capitolinis molibus relinquetur? Et nos ibi porticus atrium cingentes ad populum recipiendum, eiuſque conuentus habendos ſtatuimus. Vbi eſſet Aſylum. Itaque Forum Romanum verſus, vbi pars ædium poſtica Senatoris, modica latitudine, paulo ampliore longitudine, Aſylum fuiſſe protenſum credendum eſt. Nam læuorſum iuxta gradus Cœnobij Franciſcanorum fores erant cliui Capitolini: dextrorſum aditus alterius cliui (iuxta verba Dionyſij, Ab vtroquè cliuo condenſis ſeptus arboribus) tum gradus Monetæ: reliquum areæ interuallum porticibus, atrijs, templis, alijſque ædificijs diſtributum.

Aſylũ non erat ad radices Tarpeiæ rupis. Secundo: Quomodo Blondus ad radices Tarpeiæ rupis Aſylum ſtatuat, non video, & Marlianus è Capitolio eumdem in locum transferat, vbi repoſitum putet à Tacito; cùm Tacitus Capitolini Iouis templo proximum fecerit: Tullius vero ad Ædem Iunonis Monetæ in Arce conditam, & duobus lucis conueſtitam, vbi fuerat Manlij domus: Dionyſius in intermontio, inter Arcem, & Capitolium: Ibidem Liuius, ibidem Strabo collocarit: neque aliud doceat Ouidius: Faſt. 2.

Tum quoque vicini lucus celebratur Aſyli,
Quà petit æqu reas aduena Tibris Aquas.

Eruditi enim interpretes non Aſyli, quo nomine deprauatus ſit locus, ſed Auerni, legunt. Locum autem prope lucum intelligunt, de quo Feſtus, *Lucaria Feſta in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam, & Tiberim fuit, pro eo quod victi à Gallis fugientes è prælio ibi ſe occultauerunt.*

Templum Iouis Feretrij. L. 1. Dec. 1. TEMPLVM IOVIS Feretrij primum omnium in Capitolio, & Vrbe ſacratum eſt, vt teſtatur Liuius. Cauſa fuit, quòd fundata vix Vrbe, cum Ceninenſes bellum Romanis intuliſſent; Romulus non modo abegit hoſtes, ſed occiſo Acrone eorum Duce, Regis arma trunco ſuſpenſa detulit in Capitolium, Iouique dedicauit, templo deſignato, in quo conderentur: & reliqua deinceps opima Ducum ſpolia ab Romanis Imperatoribus, qui eos occidiſſent, eidem Ioui dedicarentur; ſiue prima Ioui: Liu. lib. 1. Propert. lib. 4. ſecunda Marti: tertia Quirino, vt monuit Plutarchus. Quò reſpexit Virgilius cum de Marcello ait:

Tertiaque arma patri ſuſpendet capta Quirino.

Nam ſecunda A. Cornelius Coſſus dedicauit. Iuppiter autem Feretrius ſiuè à Feriendo eſt dictus, precatus enim fuerat Romulus, vt hoſtem feriret: ſiue à ferendo, quod allatum ipſe Trophæum, & ad quercum appo-

ſitum

ſitum Ioui conſecrauit. Porrò templum perexiguum, & latum quindecim pedes fuit in Capitolino vertice, teſte Dionyſio. Auctum deinde ab Anco Martio quarto Romanorum Rege: poſt vetuſtate dilabens ab Auguſto refectum eſt, vtrumque teſtatur Liuius. De Auguſto quidem ſic ait: *Hoc ego, cùm Auguſtum Cæſarem Templorum omnium conditorem, aut reſtitutorem ingreſſum ædem Feretrij Iouis, quam vetuſtate dilapſam refecit*. Factum eſt id hortatu Attici iam ſenis. Cornelius Nepos in eius vita: *Ex quo*, inquit, *accidit, cum Aedes Iouis Feretrij in Capitolio ab Romulo conſtituta vetuſtate, atque incuria detecta prolaberetur, vt Attici admonitu Cæſar eam reficiendam curaret*. Fuit in ea Capitolij parte, vbi Magnæ Virginis Templum, cognomento ab Ara Cœli. Sed ab hoc recenti priſcum illud ſic amplitudine, opere, ornatuque ſuperatur, vt inter ſe conferri nullo modo queant. *Lib.2.Ant.* *Lib.1.& 4. dec.1.* *Vbi eſſet Templum Iouis Feretrij.*

In eodem Capitolio aliæ duę IOVIS ÆDES, de quibus Liuius. *Aedes duæ Ioui in Capitolio dedicatæ ſunt. Vouerat L. Furius Purpureo Prætor Gallico bello vnam, alteram Conſul. Dedicauit Q. Marcius Ralla Duũuir*. Aliam Iouis Fidei Sponſoris ex Fuluio Vrſino refert Riquus cap.29. *Aedes Iouis, Mẽtis & Veneris* *Dec.4.l.5.*

Ibidem Ædes MENTIS, & VENERIS Erycinę. Hanc Fabius Maximus Dictator: iſtam Attilius Prętor vouerunt. poſteà Veneri idem Fabius: Menti T. Octacilius dedicauit. *Vtraque* inquit Liuius, *in Capitolio eſt, canali vno diſcretæ*. De Mente Lactantius: *Eadem vanitate Mentem quoque inter Deos collocauit Senatus: quam profectò ſi habuiſſet, eiuſmodi ſacra nunquam ſuſcepiſſet*. De Erycinæ Veneris cognomento alibi. Addunt & ædem Veneris CALVÆ. Nam, referente Lactantio, *Vrbe à Gallis occupata obſeſſi in Capitolio Romani cùm ex capillis mulierum tormenta feciſſent, ædem Veneri Caluæ conſecrarunt*. Certe non alibi, quam in ipſo Capitolio, vbi tormenta fecerant. *L.9 Dec.4.* *Liu. dec.3. lib.2.* *L.3.Dec.3.* *Lib.1.c.20* *Loc.cit.*

Ibidem ÆDES OPIS, quam coniugem Saturni mentiebantur. Liuius: *Aedes Opis in Capitolio de Cœlo tacta erat*. Cicero: *Vbi eſt ſepties millies ſeſtertium, quod in tabulis, quæ ſunt ad Opis, patebat*? Erant hi milliones ſeptemdecim, & quingenta ſcutatorum millia: quam pecuniam à Cæſare ad ædem Opis depoſitam diſſipauerat Antonius. Vſitatum Romanis ibi pecunias quaſi in tuto reponere; vt de templo Caſtoris dixit Iuuenalis: *Aedes Opis* *Dec.4.l.9.* *Philip.2.* *Sat.14.*

Et ad vigilem ponendi Caſtora nummi.

Neque intelligas vicinos trapezitas. Quippe templa, iſta præſertim vigilijs militum cuſtodiebantur. Congruens porro erat Opis templo, cuſtodiæ cauſa, aurum ciuile committere: cum in æde Saturni ærarium eſſet Reipublicæ: & vterque communem ædem haberet in vico iugario. Id etiam indicant vetera æquipondia. Quorum duo in noſtro Collegij Romani promptuario ærea ſunt, à paſtinatoribus refoſſa; quibus, prominentibus litteris argenteis inſcriptum eſt TEMPL. OPIS AVG. II. TEMPL. OPIS AVG. V. Penſat enim alterum libras duas, quinque alterum: ſed minus noſtra ſacomata, ſeu libramenta fere vncia excedit, maius vncijs duabus. Cicero: *Tanti nummorum aceruí conſtruuntur, vt iam ap-* *P.Victor reg.8.* *Loc.cit.*

 pendan-

pendantur, non numerentur pecuniæ. In multorum Cæſarum nummis inſcriptis MONETA AVG. tres viſuntur virgines cum lancibus, ſubiectis auri cumulis; quibus nempe lancibus aurum pendebatur.

Cæterum illum morem conferendi pecunias in templa confirmat Herodianus loquens de Templo Pacis: quod incenſum *multos*, inquit, *ex diuitibus pauperes fecit*. Nam ἕκαςος ἃ εἶχεν ἐκεῖσε ἐθησαυρίζετο, *vnuſquiſque quæ habebat, illuc vt in theſaurum congerebat*.

Apologet. cap. 6. *Aedes Iſidis & Serapidis.* *Cōtra Sym m. lib. 1.*

In eodem Capitolio culta eſt Iſis & Serapis. Quos tamen, ait Tertullianus, *Capitolio prohibitos, ideſt Curia Deorum pulſos Piſo & Gabinius Coſſ. euerſis etiam eorum aris abdicauerunt. His vos reſtitutis ſummam maieſtatem contuliſtis.* Et fuiſſe reſtitutos in Capitolium (alibi enim in Vrbe colebantur) oſtendit Prudentius:

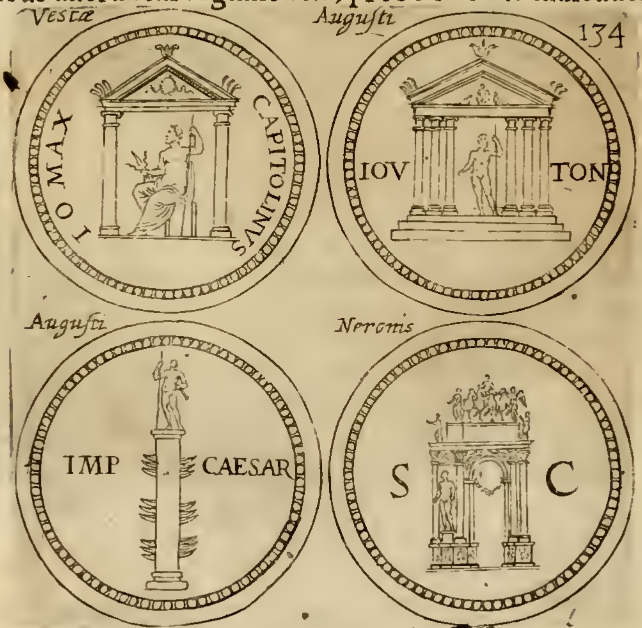
Iſidis amiſſum ſemper plangentis Oſirim
Mimica, ridendaque ſuis ſolemnia caluis,
Et quaſcunque ſolent Capitolia claudere laruas.

Aedes Martis.

Ibidem locant templum Martis Vltoris, ſeu Biſultoris ab Auguſto erectum. De quo infra. Horum ædificiorum ſedes deſignari non poteſt.

L. 15. Ann. *Li. 5. Ann.* *Frontin. de Aq. ductib.* *Cic. pro Rabirio.* *Plutar. in Vi. Marij.* *Aqua Martia & Tepula in Capitolio.*

Ibidem Arcus, & trophæa Neroni erecta in medio Capitolio, circumſtructis antea, vt dicebam, ad commodum & dignitatem porticibus in area inter duos vertices. Tacitus: *At Romæ Trophæa de Parthis, arcuſque medio Capitolini Montis ſiſtebantur*. Eodem Aqua Martia, quamquam libri Sibyllini Anienē perducendum præcepiſſent, ad Iouis templi vſum, cum ſe in ſacrificijs abluerent: & aliorum habitantium commodum perducta eſt. Cuius fiſtulas in ſeditione Saturnini, quod ſe in Capitolium cum eiuſdem factionis ciuibus recepiſſet, Marius Conſul præcidit, ſitique aduerſarios perdomuit. Eodem & Aqua Tepula corriuata. Ibidem poſitæ vbique *ſtatuæ, decora maiorum*, vt ait Tacitus. Priuatæ præterea Ciuium domus, excluſis tamen Patricijs, poſt Manlij Capitolini ſupplicium. Alia quædam ædificia ſpontè omiſi; quòd non ita certa, nec quibus aſſeruntur argumentis, probè oſtendi iudicauerim. Adiecta numiſmata Capitolini templi, Iouis Tonātis, Columnæ Auguſti roſtratæ, ex inſigni Muſæo Franciſci & Bruti de Gottifredis: arcus Neron. ex Collegij Romani prōptuario deprompta vides.

Cliuus Capitolinus. Cap. XI.

QVONIAM, celebris eſt de germano ſitu Romani Fori controuerſia, vt illud certis finibus circumſcribam, & quaſi concludam, loca foro proxima ante deſignabo: tum de mea ſententia conſtabit.

Et legenti quidem veteres ſcriptores Romanos, vix fori Romani videtur quærendus locus; cum inter Palatinum, & Capitolinum collem ab ijs perſpicuè collocetur. Sed tamen viri perquàm eruditi, doctiquè contra ſentiunt, quorum eſt princeps vir clariſſimus non magis Romana purpura, quam virtute, ac ſapientia Cæſar Baronius: cuius auctoritas, validum tamquam pondus plerumque mentes inclinat, eorum præſertim, qui Romam nunquam viderunt, nec locorum ſitus cum veterum annalibus conferre potuerunt.

Quod ergo deſcendenti è Capitolio ſe primum offert, via decliuis, ſeu ad Arcum Septimij Seueri cliuus cognomento Capitolinus eſt, quo deſcendebatur in Forum. In quo quidem deſignando Blondus audiendus non eſt, cum ſenſerit in ea Capitolij parte fuiſſe cliuum, quæ reſpicit Auentinum. *Conſtare dicimus*, inquit, *cliuum Capitolinum publicum fuiſſe ad eam Arcis partem, quæ verſa in Auentinum nunc Eccleſiam Sancti Georgij ad velum aureum è regione reſpicit.* Probat ex Liuij verbis, qui ſcribit, Numidas quoſdam tendentes in Auentino iuſſu Conſulum tranſiſſe ad Eſquilias. *Quos*, inquit Liuius, *cum ex Arce Capitolioquè cliuo publico, in equis decurrentes quidam vidißent, captum Auentinum conclamauerunt*. Cuius loci hæc videtur Blondo ſententia: Numidas decurrentes ex Arce, Capitolioque cliuo publico fuiſſe ſpectatos, cui aſſentitur Marlianus; quamquam deinde quid de cliuo ſtatuat, incertus ſit. Sed longè alius eſt intellectus eorum verborum. Ita enim ad germanum ſenſum eliciendum verba conſtruenda ſunt. *Cum ex arce, Capitolioque quidam vidiſſent Numidas cliuo publico in equis decurrentes*. Videbant enim Romani ex Capitolio, & Arce obuerſa in Auentinum deſcendentes ex illo Numidas. Itaquè non loquitur Liuius de via in Capitolium accliui, ſed in Auentinum. Quod ipſa oſtendunt Hiſtorici verba: *Cùm ex arce, Capitolioquè quidam vidiſſent;* ideſt, Romani ſpectabant ex vtraque montis parte, altera, quæ Arx dicitur, altera, quæ Capitolium. Cur ergo his adiunges? *cliuo publico*. Quomodo enim vnus, idemque cliuus ad vtramque Montis partem pertinebat? Deinde cliuus Capitolinus *Publici* nomen non habuit, ſed qui ducebat in Auentinum. In quo pariter aliqui interpretes Ouidij decepti ſunt. Quod patet ex Liuio; cum enim dixiſſet fuiſſe in Auentino Ædem Iunonis Reginæ, & Decemuiros ſacrificium illi cum pompa deſtinaſſe, ſubdit: *Inde*, ex foro, *vico Thuſco, Velabroque per Boarium forum, in cliuum publicum, atque Aedem Iunonis*

Cliuus Capitolinus ad Arcum Septimij. Lib. 1. Inſt. Rom.

Dec. 3. l. 3.

Lib. 2. c. 8.

Cliuus publicus pertinebat ad Auentinū, non ad Capitolium.

1. Faſt. Dec. 3. l. 7.

noniſperrectum. Quem & *Publicium* dicebant. Varro: *Cliuus Publicius ab Aedilibus Plebis Publicijs qui eum publicè ædificarunt*; &, vt Feſtus addit, *vt in Auentinum vehiculi Velia venire poſſint*. Ouidius:

5. Faſt.

Parte locat cliui, qui tunc erat ardua rupes:
Vtile nunc iter eſt, Publiciumquè vocant.

In annot. ad martyr. die 14. Martij.

Diuerſa de cliuo Capitolino, decernit Baronius, qui ſcribit: *Errare quidam conuincuntur; qui cliuum Capitolinum, viam aliquam arbitrati ſunt, per quam in ipſum ſummum Capitolium aſcenderetur.* Et paulo poſt ait: *locum illum à maioribus eſſe dictum cliuum Capitolinum aſcenſum ipſum modo leuem, olim autem difficiliorem quà è via deorſum poſita prope Eccleſiam Sanctæ Mariæ in Porticu ſurſum aſcenditur verſus Eccleſiam S. Mariæ Conſolationis dictam. quem olim fuiſſe eminentiorem, atque longiorem nullum eſt dubium:*

Cliuus pertinebat ad Capitoliū. 1. Faſt.

Sed alij in Capitolij ſaltem intermontium deducunt, à quibus diſſentire non poſſim. Cum enim cliuus arduam viam, & paulatim ſublatam ſignificet, ſi in ima valle modicus ſit aſcenſus, cliuus dici vix poterit. De hoc autem noſtro Ouidius:

Inde velut nunc eſt, per quem deſcenditis, inquit,
Arduus in valles, & fora cliuus erat.

Dec. 1. l. 5.

Qui locus oſtendit, Romanos è Capitolio per cliuum Capitolinum deſcendiſſe. Quod clariſſimè alij auctores tradunt. Liuius de Gallis loquens; qui Vrbem ceperant, & Capitolium capere vellent: *Prima*, inquit, *luce, ſigno dato, multitudo omnis*, Gallorum, *in foro inſtruitur. Inde clamore ſublato, ac teſtudine facta ſubeunt. Aduerſus quos Romani nihil temerè, nec trepidè ad omnes aditus ſtationibus firmatis, quà ſigna ferri videbant, eà robore virorum oppoſito ſcandere hoſtem ſinunt. quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per procliue facilius rati. Medio ferè cliuo reſtitere. atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos.* Quo quidem loco apparet cliuum non fuiſſe extra dorſum montis. cum enim omnia in Vrbe, præter Capitolium, eſſent in Gallorum poteſtate; liberum tamen illis non erat per cliuum excurrere. Totus ergo cliuus extra

Dec. 1: l. 3.

Capitolij monimenta non erat. Eodem modo Liuius cum loqueretur de Romanis, qui captum à ſeruis Capitolium recuperare volebant, ait; *Hunc Ducem ſequuti nequicquam reclamantibus Tribunis in cliuum Capitolinum erigunt aciem.* Tacitus de Vitellianis militibus, qui obſederunt, ceperuntquè Capitolium: *Cito agmine forum, & imminentia foro templa prætervecti erigunt aciem per aduerſum collem, vſque ad primas Capitolinæ arcis fores. Erant antiquitus porticus in latere cliui, dextra ſubeuntibus. In quarum tectum egreſſi*, aduerſarij, *ſaxis teguliſque Vitellianos deturbabant. Qui faces in prominentem porticum iecere, & ſequebantur ignem, ambuſtaſque Capitolij fores penetraſſent niſi Sabinus reuulſas vndique ſtatuas, decora maiorum, in ipſo aditu vice muri obiecisset.* Ex quo loco hic fuiſſe locorum ſitus elicitur; vt primùm eſſet forum; deinde cliuus è Capitolio deuexus in forum, in collem accliuis, cui dex-

Li. 3. Hiſt.

dextrorſum porticus eſſent adiunctæ: tum fores Capitolij in ſummo cliuo. Vitelliani igitur cum per cliuum ad primam vſquè portam Capitolij aciem extendiſſent, repulſi ſunt ab hoſtibus egreſſis in tectum porticus. Mox incenſa porticu, hoſtibuſque igne ſummotis, ad fores venerunt in ſummo cliuo poſitas, & mox eodem igne combuſtas. Hic eſt eius loci germanus ſenſus, quem tamen, ſi Tacito placet, in rem ſuam alij deducunt. At de porticu cliui Liuius: *Cenſores vias ſternendas ſilice in Vrbe, & cliuum Capitolinum ſilice ſternendum curauerunt, & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad Senaculum.* Dec. 5. l. 1.

Præter hanc Porticum ad læuam cliui, erat in dextera eiuſdem parte templum Iouis Tonantis ab Auguſto ædificatum. *Aedem*, inquit Suetonius, *Tonantis Iouis in Capitolio extruxit, liberatus periculo, cum in expeditione cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur perſtrinxiſſet, ſeruumque prælucentem exanimaſſet.* Idem: *cum dedicatam in Capitolio ædem Tonanti Ioui aſſiduè frequentaret, ſomniauit queri Capitolinum Iouem, cultores ſibi abduci, ſeque reſpondiſſe, Tonantem pro Ianitore ei appoſitum. Ideoque mox tintinnabulis faſtigium ædis redimiuit, quod ea fere ianuis dependebant.* Idemque Dion teſtatur. Verum P. Victor in Regione octaua, *Aedes*, ait, *Iouis Tonantis ab Auguſto dedicata in cliuo Capitolino.* Quare ne cum eo Suetonius pugnet, dicendus eſt cliuum facere partem Capitolij. Neque Antiquarij alibi præterquam in cliuo collocant. Huius templi præter effigiem expreſſam in Numiſmatis, reliquiæ dicuntur extare in ipſo cliuo, tres columnæ marmoreæ cum epiſtilio egregij operis pœnè ſub terram capitulo tenùs defoſſæ. Is veſtibuli ſeu pronai veteris angulus eſt, cuius Zophorus ab ædis latere quædam veterum ſacrificiorum vaſa, & inſtrumenta: à fronte verò in latioris marmoris tabulas diductus pro longiore inſcriptione, quę inerat, vnum verbum videndum præbet abſque *R*, *eſtituer*. Inſtauratio templi ex eo cognoſcitur. Cæterum cum Iuppiter Tonans Ianitor Capitolini Iouis, & in Capitolio pertinaciter locetur à Suetonio, ſuſpicioni dat locum, an prope templum eiuſdem Capitolini Iouis in arce ponendus ſit.

Templum Iouis Tonantis. In V. Aug. cap. 24. Cap. 9. Lib. 54.

Iam vt ſitus, & ſolum cliui deſignetur, dicendum eſt, cliuum Capitolinum fuiſſe, quà aſcenditur ab arcu Septimij Seueri in Capitolium. Indicat ipſe arcus, ſub quo vectus curru Seuerus deinde aſcendit ad ædem Iouis. Triumphantes enim Sacra via in forum, inde per cliuum flectebant in Capitolium, vt ſupra dixi. Sic autem cliuus Sacræ viæ è regione reſpondet, de qua paulo poſt. Idem patet ex Plinio: *Cæſar Dictator*, inquit, *totum Forum Romanum intexit, viamque Sacram, ab domo ſua ad cliuum vſque Capitolinum.* Habitabat enim ipſe Pontifex Max. domo publica in Sacra via, vt ſcribit in eius vita Suetonius. Sacra autem via ad arcum Seueri cum cliuo coniungebatur. Quare ibi cliuus, quo rectà aſcenditur. Vbi & domus quondam Milonis. Cicero: *Domus in cliuo Capitolino ſcutis referta.*

Lib. 9. c. 1. Pro Milon.

Sacra

Sacra Via. Cap. XII.

Lib. 2. Ant. Sacra via vnde ſit dicta.

SACRA via dicta eſt Romæ, quod certis ſacris, & cæremonijs fœdus inter ſe in ea fecerint Tatius Rex Sabinorum, & Romulus, vt Dionyſius teſtatur. *Sic*, inquit, *ante aras icto fœdere, circa mediam Sacram viam permixti ſe inuicem conſalutauerunt*. Addit Feſtus aliorum opinione dici Sacram, *quòd eo itinere vtantur Sacerdotes Idulium ſacrorum conficiendorum cauſa*. Idulia autem ab oue dicta quæ ſingulis

4. de ling. lat. idibus Ioui immolabatur. Varro: *Oritur caput ſacræ viæ ab Streniæ ſacello, quæ pertinet in arcem, qua ſacra quotquot menſibus feruntur in arcem, & per quam Augures ex arce profecti ſolent inaugurare*. Neque

Cap. 34. verò cliuus Capitolinus ea de cauſa dictus eſt ſacer, vt putat Riquus. Neque illi ſauent Horatij verba:

Trahet
Per ſacrum cliuum merita decoros
Fronde Sicambros.

Ibi enim partem ſacræ viæ poeta intelligit, quæ ad radices Palatij decliuis erat in forum; vt hodieque conſpicimus. Aſconius: *Cùm ab ſacra via deſcenderis, & per proximum vicum prodieris*. quam ſane ſacræ viæ

L. 2. ep. 71. partem ſolum vulgo fuiſſe notam teſtatur Varro. De hoc cliuo Martialis:

Inde ſacro veneranda petes palatia cliuo.

Exeunti enim à foro prope templum Veſtæ, Iouis Statoris Ædes, & pars ſacræ viæ accliuis occurrebat; vt paulò poſt.

Vbi eſſet Sacra via. Verùm vt fines ſacræ viæ ſtatuantur, repetendum eſt quod Varro loco citato ait, *Ceroltenſis à Carinarum iunctu dictus Carinæ, poſteà Ceronia, quod hinc oritur caput ſacræ viæ*. Et paulò ante: *Cum Cœlio coniunctæ Carinæ*. Carinæ autem locus erat prope Amphitheatrum Flauium, qui quod olim domus inſtar Carinarum haberet, Carinæ dictus eſt, poſtea domo Pompeij nobilitatus. Porro Carinæ, cùm in valle inter Cœlium, & Eſquilias ſe continerent, & circa Ædem Santi Clementis inciperent, ad ipſum Amphitheatrum, initium dabant ſacræ viæ. Ea verò iuxta Montem Palatinum ad templum Iouis Statoris producebatur. Plutarchus: in vita Ciceronis: *εἰς τὸ τοῦ στησίου διὸς ἱερὸν, ὃν στάτορα ῥωμαῖοι καλοῦσιν ἱδρυμένου ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ πρὸς τὸ παλάτιον ἀνιόντων*. quod interpres vertit, *In Aedem Iouis Statoris, quæ eſt in capite Sacræ viæ, qua aſcenditur in Capitolium*. Sed vt prima omittam, quæ Græcis quadantenus reſpondent, poſtrema corrigenda omninò ſunt. Neque enim Capitolij, ſed Palatij meminit Plutarchus, *quò è ſacra via aſcendebatur*.

Lib. 2. Ant. quod alij paſſim tradunt. Dionyſius: *Romulus Ioui Statori templum conſecrauit apud Portam Mugoniam, ducentem è via ſacra in Palatium.*

Aſco-

Aſconius: *Domum Scauri in ea parte Palatij eſſe, quæ cum ab Sacra via deſcenderis.* Dion: *Cilonem ducunt Sacra via, vt perducant in Palatium.* *In orat. per Scauro.* Herodianus: *Veſtales Virgines*, raptum Palladium, *media ſacra via in aulam Imperatoris tranſtulerunt.* Martialis: *Li.1.ep.71*

Inde ſacro veneranda petes Palatia cliuo.

Cliuum enim in Sacra via poſuit Varro, & Horatius: hodieque ibi deſcenditur. *Lib.4.* Herodianus: *Lectum* è Regiæ, & Palatij veſtibulo *attollunt, perque viam Sacram in vetus Forum deferunt.* Vbi & alterius loci fit mentio, quò via mittebat, nempe Fori Romani. quòd & lib.2. tradit Herodianus: *Videt* Seuerus *per quietem, magnum quemdam, & generoſum equum ornatum phaleris Imperialibus, qui Pertinacem per Vrbem veheret media Sacra via. Sed vbi ad ipſum fori peruenit ingreſſum*, &c. Suetonius de Vitellio: *Seminudus in forum tractus eſt inter magna rerum, verborumquè ludibria per totum viæ Sacræ ſpatium.* *In vita Vitel.c.17.* Idemque confirmat domus Numæ, vulgò Regia, quæ proxima templo Veſtæ erat in Sacra via; cum ipſum templum ad Forum eſſet. Aſconius: *Facit & locus pugnæ: nam in Sacra via traditur commiſſa, in qua eſt Regia.* *In orat. pro Mil.* Ouidius: *3.Triſt. el.1.*

Paruit, & ducens: Hæc ſunt fora Cæſaris, inquit,
Hæc eſt à ſacris quæ via nomen habet.
Hic locus eſt Veſtæ, qui Pallada ſeruat, & ignem:
Hæc fuit antiqui Regia parua Numæ,
Inde petens dextram, porta eſt, ait, iſta Palati:
Hic ſator: hoc primum condita Roma loco eſt.

Porro ad Regiam erat Fornix Fabianus, vt idem Aſconius: *Fornix Fabianus arcus eſt iuxta Regiã in Sacra via à Fabio Cenſore conſtructus qui à deuictis Allobrogibus Allobrox cognominatus eſt*; ibique *ſtatua eius propterea poſita eſt.* *Or. 2. con. Verr.* *Fornix Fabianus.* Erat Fornix prope Templum Fauſtinę. Trebellius in Salonino Gallieno. *Fuit denique hactenus ſtatua in pede montis Romulei*, Palatini, *hoc eſt ante Sacram viam intra Templum Fauſtinæ aduecta ad arcum Fabianum.* Prope arcum Puteal Scribonij Libonis locatum eſt. *Puteal Libonis.* quod erat locus in quo fuit Tribunal Prætoris, vel ædificium, in quo ius dicebat Prætor à Libone ædificatum, dictumquè à Puteo, qui inibi eſſet. Puteal enim tectum eſt, quo puteus operitur. Horatius. *Lib 2.ſerm ſat. 6.*

Roſcius orabat, ſibi adeſſes ad Puteal cras.

Et: *Forum Putealque Libonis* *Lib.1.epiſt ep. penult.*
Mandabo ſiccis.

Nec tamen, vt docet Interpres, prope Iani templum fuit; niſi poſt Neruam, Iano, qui erat in foro tranſitorio, propinquum dicatur eſſe. *Lambinus.*

Iam cùm Sacra via in forum mitteret, initium habens ad Iouis Statoris, quæ Ædes in ipſis fori finibus erat, & ad radices Palatij, vt paulò poſt dicam; dubitationem non leuem relinquit, num ibi Sacra via deſineret, an vſque ad cliuum Capitolinum extenderetur. Nam Trebellius in vita Salonini Gallieni: *Fuit denique*, inquit, *hactenus ſtatua in pede Montis Romulei* Palatini *hoc eſt ante Sacram viam intrà templum Fau-*

ſtinæ

ſtinæ aduecta ad arcum Fabianum. Adhæc Hermannus Contractus in Chronico, & Anaſtaſius tradit, quod & alij Scriptores Eccleſiaſtici tradidere, Fœlicem huius nominis Quartum Pont. Max. Ædem SS. Coſmæ, & Damiani condidiſſe, *In loco, qui appellatur via Sacra, vbi ædes Remi ac Romuli fuiſſe aiunt*. Et in vita Conſtantini Papæ ſcribit, *in via Sacra ante Palatium acriter fuiſſe pugnatum*. Plinius autem: *Cæſar*, inquit, *Dictator totum forum Romanum* velis *intexit, viamque Sacram ab domo ſua ad cliuum vſque Capitolinum*. Præterea Varro, vt aiebam, ſcripſit, *Sacram viam pertinere in Arcem: qua ſacra quotquot menſibus in arcem ferrentur, & per quam Augures ex arce profecti ſolerent inaugurare*. Ex quibus perſpicuè deducitur Sacram viam non vſque ad Templum Iouis Statoris, & initium fori ſub Palatio, ſed vſque ad cliuum Capitolinum ſub Capitolio, & ad Arcum Seueri fuiſſe productam. Quomodo ergo Plutarchus ait? Ædem Iouis Statoris fuiſſe ἐν ἀρχῇ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ. *in principio Sacræ viæ*. Videtur Varro hanc ſoluere difficultatem loco citato. Ait enim: *Huius Sacræ viæ pars hæc ſola vulgo nota, quæ eſt à foro eunti primore cliuo*. & Feſtus: *Itaque ne eatenus quidem, vt vulgus opinatur, Sacra appellanda eſt à Regia ad domum Sacrificuli, ſed etiam à Regis domo ad Sacellum Streniæ: & rurſus à Regia vſque in arcem*. Egreſſis ergo à foro prope Ædem Iouis Statoris pars viæ communi appellatione Sacræ occurrebat, mittebatque ad Amphitheatrum. Reliquam partem verſùs Capitolium, & cliuo coniunctam, etſi non ita vulgò notam, & fortaſſe populari vocabulo aliter appellatam, peritioribus tamen conſtabat Sacram eſſe. Et vero, cùm ad Ædem Iouis Statoris fuiſſet olim porta Palatij, credibile eſt ibi fuiſſe viæ terminum: eamdemque poſtea proceſſiſſe anguloſam, & conuerſam verſus Ædem Romuli, nunc SS. Coſmæ, & Damiani: inde ante templum Fauſtinæ ad cliuum Capitolinum, & Arcum Septimij Seueri rectà excurriſſe. Sic Ædes Iouis Statoris erat in capite viæ vulgari cognomento Sacræ. Vnde & triumphantes ingrediebantur in forum, reliqua parte viæ prætermiſſa. Nam, vt aiebam ſupra ex Cicerone, è foro currum flectebant triumphantes in Capitolium.

Lib.19. c.1
Sueton. in V.Cæſ.c.46
7.Verr.

Templum Iouis Statoris. Cap. XIII.

POST Sacram viam recognoſcendum eſt Templum Statoris Iouis. de eo ſic Dionyſius: *Romulus Ioui Statori, templum poſuit, apud portam Mugoniam ducentem è via Sacra in Palatium*. Quam portam ego ſuprà conſtitui contra templum Sanctorum Coſmæ, & Damiani. Hæc melius conſtabunt ex Liuio. Nam cum Tatius Rex Sabinorum proditione Tarpeiæ Capitolium occupaſſet, & *Romanus*, inquit Liuius, *exercitus quod inter Palatinum Capitolinumque Collem Campi*

Lib.2. Ant
Vbi eſſet tẽplum Iouis Statoris.
Lib.1.

eſt,

eſt, compleſſet: non prius Sabini deſcenderunt in æquum, quàm ira, & cupiditate recuperandæ arcis ſtimulante animos, in aduerſum Romani ſubiere. Principes vtrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius: ab Romanis Hoſtius Hoſtilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo, atque audacia ſuſtinebat. Vt Hoſtius cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies: fuſaquè eſt ad veterem portam Palatij. Tum Romulus & ipſe turba fugientium actus, vt fugam ſuorum ſiſteret: Hic ego, inquit Tibi templum Statori Ioui voueo. Vbi & poſtea locatum eſt, cum Romani, ſeu forte, ſiue adhortatione ducis, ſiue alia de cauſa conſtitiſſent. Quo loco Liuius campum, quem inter Palatinum, & Capitolinum collem dixerat completum Romano exercitu, poſtea Romanum Forum appellauit. *Metius Curtius*, inquit, *ab Sabinis Princeps ab Arce decurrerat, & effuſos egerat Romanos toto quantum Foro ſpacium eſt. Nec procul iam à porta Palatij erat.* Ex quibus hæc certa deducuntur. Romanos à cliuo Capitolino cepiſſe fugam: toto fori ſpatio fugiſſe: ibi ſtetiſſe Romulum, & alios fugientes tenuiſſe, in finibus Fori ad Palatij portam: ibi poſtea templum conditum. Ouidius confirmat: *6. Faſt.*

Tempus idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora iugi.

In oratione, antequam Cicero iret in exilium: *teque Iuppiter Stator, cuius Templum à Romulo victis Sabinis in Palatij radice cum victoria eſt collocatum.* Porrò cum alia Romæ templa eſſent Iouis Statoris, hoc antiquiſſimum, & princeps fuit. Quamquam, vt ait Liuius, multò poſt *Lib.10.* Romulum conditum fuerit contrà quam ſcripſit Ouidius. *Fabius*, inquit, *ambos Conſules in Samnio, & ad Luceriam res geſſiſſe ſcribit: inquè ea pugna Iouis Statoris ædem votam, vt Romulus ante vouerat: ſed fanum tantum, ideſt locus templo effatus iam ſacratus fuerat. Cæterum hoc demum anno, vt ædem etiam fieri Senatus iuberet, bis eiuſdem voti damnata Reſpublica in religionem venit.* Inter cætera, quæ arſerunt Neroniano incendio, ædes Iouis Statoris vota Romulo exuſta eſt, ait Tacitus. Et tunc vel Nero ipſe, vel Senatus Populuſque Rom. reſtituendam curauit. Fama eſt, doctis viris etiam referentibus, ſtriatas tres Columnas in cāpo nunc Boario ad hortos Farneſianos, & Palatium adhuc ſtātes cum admirabilis artificij Epiſtilio & Corona, eius templi fuiſſe: quas in fronte duplici porticu, in latere ſimplici haberet. Cuius ichnographiam, & orthographiam Antonius Labaccus nobilis Architectus egregiè lineauit. Nec tamen id ità exploratum eſt, vt omnem dubitationem exhauſerit. Videtur enim illud ædificium aliquanto plus à Palatino diſtare, quàm Hiſtorici referant.

Quādo extructū tēplum Iouis Statoris.

Hoc templum altera VIA contingebat vulgari cognomento Noua; *Via noua.* quæ ſecundum Palatij radices foro iungebatur. Liuius: *Ex ſuperiore* *Lib.1.* *parte ædium in nouam viam verſa; habitabat enim Rex ad Iouis Statoris, populum Tanaquil alloquitur.* Ouidius: *Faſt.6.*

Forte reuertebar feſtis veſtalibus, illac,
Quà noua Romano nunc via iuncta foro eſt.

poſteà

poſteà locum deſcribens, ait:

Hæc vbi nunc fora ſunt, vdæ tenuere paludes,
Amne redundatis foſſa madebat aquis.

Ideò in rei memoriam matronę nudo pede noua via commeare ſolebant. Idem: *Huc pede matronam nudo deſcendere vidi.*

Aquas autem, quas deriuarunt, exſiccaruntque, vallis colligebat Capitolinum, & Palatinum Montem interiacens, quam poſteà foro dederunt. Dionyſius: *Planiciem Capitolio ſubiectam exciſa ſylua, & ſtagno, quod propter loci cauitatem erat aquarum è vicinis montibus manantium receptaculum, terra congeſta repleto, in huius quod nunc, fori eſt, vſum verterunt.* Hæc ergo planicies non modo Capitolio, ſed etiam Palatio, vt forum, ſubiecta fuit. Strata eſt enim ibi via noua, quæ ſecundùm Palatij radices Capitolio obuerſas in forum deſinebat, & altera ſui parte tendebat in Velabrum.

Lib. 2. Rom Ant.

Aedes Concordiæ, & Saturni. Cap. XIV.

Aedes Concordiæ ad cliuum Capitolinum.

IAM redeundum ad cliuum Capitolinum, & de Concordiæ templo ſtatuendum eſt; quod ſanè cliuo proximum fuit. Conſtat id ex pluribus Ciceronis locis. hic enim Conſul vocato Senatu in ædem Concordiæ, eodem comprehenſos coniuratos adduxit, & circum ædem, cuſtodiæ cauſa Equites Romanos diſpoſuit, quos in cliuo Capitolino dicit fuiſſe. *Cum,* inquit, *in hac cella Concordiæ, in qua me Conſule ſalutares ſententiæ dictæ ſunt.* Et: *Quis enim Eques Romanus, cum Senatus in hoc templo eſſet, in cliuo Capitolino non fuit?* Et alibi: *Equites Romanos daturos illius diei pœnas, qui me Conſule cum gladijs in cliuo Capitolino fuiſſent.* Et: *Nonarum Decembrium, quæ me Conſule fuiſſent, cliuique Capitolini pœnas ab Equitibus Romanis eſſe repetiturum.* De ijſdem Saluſtius: *Nonnulli Equites Romani, qui præſidij cauſa cum telis erant circum Aedem Concordiæ, egredienti ex Senatu Cæſari gladio minitarentur.*

Philipp. 2.
Ibid.
In or. pro Sex.
In or. poſt red. in ſen.

Cæterum hoc templum inter Capitolium & forum extructum eſt, *ipſi foro, & concionibus imminens,* vt teſtatur Plutarchus. Ouidius autem prope gradus Iunonis Monetæ, quæ erat in Arce, collocat ædem Concordiæ.

In Camillo.
Faſt. 1.

Candida te niueo poſuit lux proxima templo,
Quà fert ſublimes alta Moneta gradus.
Nunc bene proſpicies latiam Concordia turbam,
Nunc te ſacratæ conſtituere manus,
Furius antiquus populi ſuperator Hetruſci
Vouerat, & voti ſoluerat ille fidem.
Cauſa, quod à Patribus, ſumptis ſeceſſerat armis

Vul-

Vulgus, & ipſa ſuas Roma timebat opes.
Cauſa recens melior: paſſos Germania crines
Corrigit auſpicijs dux venerande tuis.
Inde triumphatæ libaſti munera gentis,
Templaque feciſti, quam colis ipſe, Deæ.
Hæc tua conſtituit genitrix & rebus, & ara,
Sola thoro magni digna reperta Iouis.

Quibus ſane verſibus videtur docere, templum Concordiæ à Tiberio dedicatum idem fuiſſe, quod Camillus olim propter populi ſeditionem erexerat. Et ego ita ſentientibus, quomodo cum gradibus Monetæ illud poſſent componere, ſupra expoſui. Sed tamen aliud omnino eſſe cenſendum eſt. Nam ædem Concordiæ ſtructam à Camillo, poſtea incendio conſumptam & reſtitutam, ſtante adhuc integra porticu, vt monent antiquarij, videmus ad arcum Septimij Seueri, fere ad finem cliui Capitolini, & radices Capitolij: Gradus autem Monetæ ſublimes fuere in ſumma arce. Deinde inter ædem Monetæ, & Concordiæ, mediæ erant ſubſtructiones quadrati lapidis, quæ ſuſtinebant muros, turres, moleſque Capitolij. Quare Monetæ gradus, vt deſcenderent ad ædem Concordiæ, debuerunt ſubſtructiones illas diſcindere ac diuidere. quod in arce adeo tuta, & non expugnabili quis factum credat? Cum præſertim ædes Monetæ XXXXIV. poſt annos extructa fuerit, quam munitiones Capitolij: nec cauſa afferri poſſit, cur eas tunc Romani demoliri voluerint, vt gradus illos apponerent. *Aedes Concordiæ in cliuo.*

Dices: Gradus centum Tarpeiæ rupis nonne diuidebant ſubſtructiones? Reſpondeo, gradus illos ab ima valle pertinuiſſe ad ſummum ſubſtructionum. Ibi autem in ipſis muris arcis fuiſſe fores, quibus aditus erat ad rupem. quod etiam ſeruatum eſt in duobus cliuis, quorum in capite erant conſtitutæ fores. Non ita dices de gradibus Monetæ, qui non intermiſſi, vt in cæteris templis, in ipſo ædis veſtibulo finiebantur, quæ erat in ſumma arce. Quod ſi per hos abruptis ſubſtructionibus, in arcem licebat euadere, cur Vitelliani milites hos ab Æde Concordiæ incipientes, propioreſque cliuo Capitolino, & aſcenſu faciliores reliquerunt? per anguſtum alium cliuum, & Aſyli aditum voluerunt irrumpere? Igitur nulli iſti gradus extra ſubſtructiones, & fruſtra ab auctoribus quæſiti, vel inducti. Templum vero ab Ouidio deſcriptum in ſumma arce ad ipſos Monetæ gradus ſtatuẽdum eſt, longe ſeiunctum ab eo, quod Camillus ſtruxerat. Legendi hac ſuperiore interpretes. Quæ autem de Camillo memorantur à poeta, id ſignificant; vt, quemadmodum ille ædem Concordiæ propter populi diſſenſionem vouit, & ſtruxit: ſic Tiberius propter pacatam Germaniam: ſeu Liuia propter concordiam cum Auguſto, aliam ædificarit. Sed quis eorum ſtruxit, dedicauitque? Suetonius Tiberio attribuit. *Dedicauit*, inquit, *& Concordiæ ædem* Tiberius, *item Pollucis & Caſtoris ſuo fratriſque nomine*. Dion. *Fanum Concordiæ ſibi parari iuſſit, vt ſuo id, & Druſi nomine inſcriberet, ac deinde triumphauit. Triumpho perfecto templum Liuiæ dedicauit cum matre.* Et: *Anno ſe-* *Alia ædes Concordiæ in Arce prope Monetam.* *In V. c.20.* *Dion l. 55.* *Id. l. 56.*

no ſequenti Tiberius Aedem Concordiæ ſacrauit, inſcripto ſuo & fratris Druſi vita pridem functi nominibus. Varius Ouidius:

Faſt.lib.1. De Tiberio: *Templaque feciſti, quam colis ipſe Deæ.*

Faſt. lib.6. De Liuia: *Te quoque magnifica Concordia dedicat æde,*
Liuia, quam caro præſtitit illa viro.

Et: *Hæc tua conſtituit genitrix & rebus & ara.*

Sed ex his colligitur, Tiberium feciſſe templum: Liuiam eius matrem inſtruxiſſe ara, ſupellectili, & rebus omnibus ſpectantibns ad ſacrificia, & ornatum: eamdemque cum filio dedicaſſe. Verum vt ad aliam ædem Concordiæ reuertamur longe ab arce poſitam ad arcum Seueri, cum hæc eſſet olim ad cliuum, oſtendit eumdem eſſe, quo nunc aſcenditur in Capitolium. Seuerus enim illum arcum trangreſſus in arcem aſcendit: ſed qua alia via, niſi quam definimus, aſcendere potuit?

Plutarch. in qu. Rom quæſt 42. Var. lib.5. de lingua latina.

Obijciunt contrà: fuiſſe Ædem Concordiæ propinquam Templo Saturni, quod & Seruius tradit. Olim verò Ærarium templo Saturni (cauſas referente Plutarcho) adiectum eſt, appenſaque eidem ſtatera. Cæterum hac ætate templum quoddam peruetuſtum S.Saluatoris cognomento in Statera, ſiue in Ærario Templo S.Mariæ cognomento in Porticu vicinum eſt. Ibi ergo olim Saturni templum, & Concordiæ. Ex quo præterea ſedem ibi fori conſtituunt. Sed hi auctores inficiari non poſſunt, Saturni templum fuiſſe ad Arcum Seueri. Cum enim ibi eſſet cliuus, quo vectus eſt in Capitolium Septimius Seuerus, & ad cliuum Ædes Concordiæ; conficitur, & proxime Saturni Ædem fuiſſe. Dec.5. l.1. Liuius: *Porticum ab Aede Saturni in Capitolium* Cenſores fecerunt. Quæ videlicet porticus in dextera parte cliui Capitolini, vt ſupra dixi ex Tacito, fuit, & prope ædes Concordiæ, de qua loquimur.

Saturni ædes ad ærarium. Marlian l.3.c.16. Ful u. de Foris.

Saturni quidem ædes Concordiæ proxima, vbi nunc Ædes S. Adriani, ponitur ab Antiquarijs. Conſentiunt hæc cum veterum dictis. Seruius, *Oſſa*, inquit, *Oreſtis ab Aricia Romam tranſlata, & condita ante templum Saturni, quod eſt ante cliuum Capitolinum.* Feſtus, qui docet, ædem Concordiæ poſitam inter Capitolium, & forum: idem ait, templum Saturni in imo cliuo Capitolino fuiſſe: vbi & Ærarium fuit, vt tradit Solinus, Cap.2. & Plutarchus. Loc.cit. Præterea ad Ærarium fuiſſe forum oſtendit Aſconius; In arg. or. pro Milone nam cum Milonis iudicium ageretur in foro: *Præſidia*, inquit, *in foro, & circa omnes fori aditus Pompeius diſpoſuit. ipſe pro Aerario, vt pridie, conſedit, ſeptus delecta manu militum. poſt, tantum ſilentium toto foro fuit, quantum eſſe in aliquo foro poſſet*. Quod ſi ex alia Capitolij parte colitur Ædes S. Saluatoris in ærario, vt demus cognomentum ab ærario aliquo veteri deriuatum; (quod tamen inficiari quis poteſt, vt paulo poſt) idonea reſponſio eſt: Quemadmodum non vnum in Vrbe Saturni templum fuit: ità nec vnum fuiſſe ærarium. In V.c.49. Teſtatur Suetonius, *Auguſtum conſtituiſſe Aerarium militare cum vectigalibus nouis*. Lib.55. Et Dion. *Auguſtus*, inquit, *pro ſe, & Tiberio pecuniam in ærarium, cui militaris nomen indidit, intulit*. Lib.53. Quod & ante dixerat: *Agrippa abdicatus eſt ab Auguſto. eius facultates in ærarium militare relatæ*. Capitolinus

nus de Marco: *Cùm ad hoc bellum omne ærarium exhauſiſſet ſuum*. Vulcatius in Auidio Caſſio: *Quæ Antoninus in priuatū ærarium congeri noluit*. Quare *Senatu præcipiente in ærarium publicum ſunt relata*. Trebellius in Claudio, recitans Epiſtolam Valeriani Auguſti: *Huic*, inquit, *ſalarium de noſtro priuato ærario dabis*. Hoc ergo Ærarium ſolis ſtipendijs militaribus conſtitutum quis neget ab ærario veteri Reipublicæ fuiſſe diſcretum? & fortaſſe ab altero ſecernebatur, quod proprium Auguſtorum fuit, vt ex Capitolino, & Vulcatio recitaui: Cum autem & hoc ſub tutela Saturni ſtatuendum eſſet; huius quoque noua Ædes ſub Auguſto ædificata eſt à Munatio Planco, cuius meminit Suetonius: *A Munatio*, inquit, *Planco Aedes Saturni extructa eſt*. Quare hanc Ædem Ærario adiectam, vbi Ærarij cognomentum aiunt ſuperfuiſſe, iure ſuo collocent.

Aerarium militare.

De quo Lipſ. l. 2. c. 4.

In V. Aug. cap. 28.

Opponunt adhuc Milliarium aureum, quod verè illis obſtat. Erat autem Milliarium aureum, *Aurea columna*, vt in Othone ſcribit Plutarchus, *in quam omnes viæ Italiæ deſinebant: In capite Romani fori ſtatutum*, vt Plinius: *ſub Aedem Saturni*, vt Tacitus, & Suetonius. Hanc igitur prope antiquam illam Ædem S. Saluatoris in Ærario collocāt. Probabilius Marlianus: *Erat autem*, inquit, *Milliarium aureum columna prope arcum Septimij*. Hic ergo Vmbilicus Vrbis, ſic enim dicebatur, quod ab eo menſuræ viarum currerent, & in media Vrbe, hoc eſt in loco eius celeberrimo eſſet, ſi prope Theatrum Marcelli, vt volunt, ponatur, ponetur prope Vrbis muros; cum in propinquo eſſet porta Carmentalis ad forum nunc Montanarium, vt aliàs dixi. Quare columna milliaria in capite fori ante ædem Saturni, nunc S. Adriani veriſſime collocabitur. Porrò ne hoc omittam. Ad Ædem Saturni Arcus fuere poſiti Tiberio Principe. Tacitus: *Fine* inquit, *anni propter ædem Saturni ob recepta ſigna cum Varo amiſſa, ductu Germanici, auſpicijs Tiberij dicantur*.

Milliariū aureum.

Lib. 3. c. 5.
L. 1. hiſtor.
In V. Oth. cap. 6.
Lib. 3. c. 18
Fulu. li. 3. in for. Rom

Lib. 2. Ann

Præterea, vbi hi auctores Ædem Saturni, & forum collocant, vicus Iugarius fuit, qui ſecundum radices rupis Tarpeiæ, & Capitolij tendebat in forum. Liuius: *A porta Carmentali Iugario vico in forum venere*. Iugarium autem dixere, quod ibi eſſet Ara Iunonis Iugæ, quam præeſſe matrimonio putabant, auctore Sex. Pompeio. In eodem vico fuiſſe templum Opis, & Saturni teſtatur P. Victor: eumdemquè Thurarium appellat. Igitur ex Iugario, vel Thurario vulgus fortaſſe facile finxit Ærarium, temploque S. Saluatoris ibi condito cognomentum adiecit in Ærario.

Dec. 3. l. 7.
In regione 8.

Velabrum, Boarium Forum. Cap. XV.

VLTIMO fines Velabri, & fori Boarij nobis circumſcribendi ſunt. Fuit autem Velabrum inter Forum Romanum, Palatium, & Auentinum, quia, vt ait Varro; *olim ex Vrbe in Auentinum à reliqua Vrbe paludibus diſcluſum vehebantur ratibus*. Propert.

4. de ling. lat.

Li.4.el.10.

Quà Velabra ſuo ſtagnabant flumine, quàque
Nauta per vrbanas velificabat Aquas.

Velabrum vbi eſſet.

Lib. 1.

Pertingebat autem Velabrum ad radices Palatini Collis vt idem inſinuat Varro, qui ait: *ſacrificium fit in Velabro, quà in nouam viam exitur*. Hæc autem via, vt ſupra dixi, à templo Iouis Statoris bipartita, vel deſinebat in forum, vel ſecundum radices Palatij exibat in Velabrum. Certum verò eſt tam ibi, quam in proxima Valle Circi maximi inundantes aquas Tiberis ſtagnaſſe. Fuſe id Ouidius:

Faſt. 6.

Forte reuertebar ſacris Veſtalibus, illac,
Quà via Romano nunc noua iuncta foro eſt.
Huc pede matronam nudo deſcendere vidi,
Obſtupui tacitus, ſuſtinuique gradum.
Senſit anus vicina loco, iuſſumque ſedere
Alloquitur, quatiens voce tremente caput.
Hæc vbi nunc fora ſunt, vdæ tenuere paludes;
Amne redundatis foſſa madebat aquis.
Curtius ille lacus, ſiccas qui ſuſtinet aras,
Nunc ſolida eſt tellus, ſed fuit ante lacus.
Quà Velabra ſolent in Circum ducere pompas,
Nil præter ſalices, craſſauè canna fuit.
Sæpè ſuburbanas rediens conuiua per vndas,
Cantat, & ad nautas ebria verba iacit.
Nondum conueniens diuerſis iſte figuris
Nomen ab auerſo ceperat amne Deus. (Vertũnus.)
Hic quoque lucus erat iuncis, & arundine denſus,
Et pede velato non adeunda palus.
Stagna receſſerunt, & aquas ſua ripa coërcet,
Siccaque nunc tellus, mos tamen ille manet.
Hic vbi nunc fora ſunt, lintres errare videres, (Idem li. 2. Faſt.)
Quaque iacent valles maxime Circe tuæ.

Hæc ſtagna, & paludes quamquam ante Romani emittere, & deriuare voluerant, egregio tandem opere ſubſtructis cloacis Tarquinius Romanorum quintus Rex exſiccauit. Neque, quod ego legerim, aliud auerſo Tiberi patefactum iter, aut alueus detortus eſt, quod inculcant poetæ; ſed ſolum ex planis imiſquè vallibus, quas Tiberis inundabat, euectæ ſunt aquæ, ſimul fortaſſe repurgato laxatoq; alueo, ne fluuius effunderetur. (El.2. lib.4.)

Hac

Propert. *Hac quondam Tiberinus iter faciebat, & aiunt* *El.2.lib.4.*
Remorum auditos per vada pulſa ſonos.
At poſtquam ille ſuis tantum conceſſit alumnis,
Vertumnus verſo dicor ab amne Deus.
Ouidius: *Nondum conueniens diuerſis iſte figuris* *Ouid. loc. cit.*
Nomen ab auerſo ceperat amne Deus.

Hic eſt Vertumnus, ſeu Vortumnus, cuius ſignum erat in vico Tuſco, qui pars Velabri fuit. Cicero: *Quis à ſigno Vertumni in Circum maximum venit?* Velabrum hodieque indicat Ædes S. Georgij cognomento in Velabro. ibi enim erat; aliterque, in Velo aureo, corrupto cognomine. *Var. lib. 4. de ling. lat. 3. ver.*

Adiunctum Velabro fuit Boarium Forum. immo aliquam Velabri partem Forum Boarium cepit. De cuius appellatione infrà. Ouidius:
Pontibus & magno iuncta eſt celeberrima Circo *6 Faſt.*
Area, quæ poſito de Boue nomen habet.

Quæ verba fines fori circumſcribunt. Circus enim Maximus longitudinem vallis inter Palatinum, & Auentinum occupauit. A quo ad Tiberim, quem eo loco pontes Senatorius & Sublicius iungebant, ſecundùm Auentini radices area producta, & ad Templum S. Georgij conuerſa, inde rediens ad Circum, ſpatium definiet Boarij fori. Liuius: *Incendio à foro Boario orto diem, noctemque ædificia in Tiberim verſa arſere.* Quare fluuio iungebatur. Situm præterea Boarij fori notat Inſcriptio in veteri arcu quadrato marmoreo ad S. Georgium, in quo Seuerus Auguſtus, Iulia Auguſta, & Antoninus Cæſar, aliaque inſtrumenta ſacrificiorum inſculpta ſunt. *Fines fori Boarij.* *L.5.Dec.4.*

Imp. Cæſ. L. Septimio Seuero Pio Felici Aug. Trib. Pot. VII. Coſ. III. P.P. Procoſ. Fortiſſimo, Feliciſſimoque Principi, & Iuliæ Aug. Matri Aug. & Caſtrorum, & Senatus, & Patriæ, & Imp. Cæſ. M. Aurelij Antonini Pij Felicis Aug. Parthici Maximi Britannici Maximi Argentarij, & Negociantes Foari huius loci qui inuehent Deuoti Numini eorum.

Erat igitur hic eorum locorum ſitus. A Porta Carmentali, nunc foro Montanario Iugarius vicus ſecundum radices Capitolij porrectus deſinebat in in forum Romanum. Velabrum aliqua ſui parte vico Iugario propinquum fuit, interpoſitis duntaxat domibus, & Baſilicis: tum in parte ipſa Velabri Boarium forum, quod Palatinum, Auentinum, Circum Maximum, & Tiberim attigit. Liuius: *A porta Carmentali Iugario vico in forum venere. In foro pompa conſtitit. Inde vico Tuſco, Velabroque per Boarium forum in cliuum publicum,* qui ducebat in Auentinum, *atque Aedem Iunonis reginæ perrectum.* Et Plautus, cum varia fori loca numeraſſet, ſubdit: *Dec.3.li.7.*
In Tuſco vico, ibi ſunt homines, qui ipſi ſeſe venditant.
In Velabro vel piſtorem, vel lanium, vel haruſpicem. *In Curcul. act.4.ſc.1.*

Propterea, & pompa Circenſis, deſcendens è Capitolio per Velabrum ferebatur in Circum. Propertius:
Quà Velabra ſolent in Circum ducere pompas.

EtCicero: *Quis à ſigno Vertumni in Circum Maximum venit? quam tu viam Thenſarum, atque pompæ eiuſmodi exegiſti*. quæ & Boario foro tranſibat, quod Circo iungebatur. Demum vicus Tuſcus partem Velabri, Boarijquè fori occupauit, de quo infra. Quamuis Plautus loco citato videatur vicum à Velabro ſeiungere.

Or. 3. in Verr.

Vicus Tuſcus.

Lib.5. Ant.

Circumſcribuntur fines Romani Fori. Cap. XVI.

Forum Romanũ inter Palatinum & Capitolium.

HIS ita circumpoſitis, Romanum forum inter Palatinum Collem, & Capitolinum collocandum eſt. Et quia longius aliquanto quàm latum fuit, à Capitolio ad Palatium latitudo: longitudo à Sacra via ſita olim pro templo Saturni nunc S.Adriani, vſquè ad Ædem Virginis à Conſolatione appellatam, aut amplius excurrit. Id Antiquarij rem tanquam certam, & exploratam hactenus ponebant. Sed quoniam Cardinalis Baronius, tantus auctor, refragatus eſt, qui ſtatuit forum ad Ædem S.Nicolai cognomento in Carcere occaſum verſus; Pompeius Vgonius, cum Italica lingua ſcriberet de Stationibus Vrbis, nonnullis rationibus comprobauit, quibus ego auctis & roboratis alias ſubnectam.

Lib.1.

Primo ergo probant allata Liuij verba: *Effuſos egit Romanos toto quãtum foro ſpatium eſt*. Hanc ego rationem vrgeo repetitis ijs, quæ ſuprà de Templo Iouis Statoris dicta ſunt. Conditum eſt enim Templum ad radices Palatij, vbi ſteterunt Romani, qui antea Sabinos ex arce Capitolina decurrentes, toto quantum foro ſpatium eſt, fugerant. Igitur forum deſinebat ad templum. quod cum eſſet ad veterem Palatij portam Mugoniam nomine, eò quoque forum pertinebat. Hæc vt clariora eſſent cum locorum ſitu deſcribenda curaui.

Confirmat Sacra via, è qua, vt ex Dionyſio dicebam, Porta Mugonia mittebat in Palatium, ea nempe parte, quæ exurgit è regione Ædis SS. Coſmæ, & Damiani. Ad eum ergo Palatij angulum pertingebat etiam forum. Demonſtrat idem & via noua, quæ prope Templum Iouis Statoris deſinebat in forum.

Tacit. l.3. ann.

Secundò, Tacitus deſcribens fines Vrbis conditæ à Romulo: *Igitur*, inquit, *à Foro Boario ſulcus deſignandi oppidi cœptus. Inde certis ſpatijs interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Conſi: mox ad Curias veteres: tum ad ſacellum Larium, forumquè Romanum*. Quæ loca priſcis inſignita nominibus, ita nouis adſcitis recenſeremus. In area, ante templum S.Anaſtaſiæ deſignari cœpta ſunt mœnia. Inde dextrorſum ſecundùm Circenſem vallem hortorum, radiceſque Palatij ducta: tum flexa verſus arcum Conſtantini inde ad Arcum Titi, iacentemque vallem inter Palatinum, & Capitolium, vbi poſtea forum fecere. Quare non alio in loco fuiſſe dicendum eſt,

Tertio,

Tertio, Suetonius in vita Veſpaſiani: *Fecit*, inquit, *& noua opera: templum Pacis foro proximum*. Superſtites eius templi reliquias videmus, quibus & fori ſitum definire poſſumus. Reſpondent, Templum Pacis fuiſſe foro proximum, nempè regioni octauæ Vrbis, quæ forum Romanum inſcribitur. Qua reſponſione multas dubitationes amoueri poſſe autumant. Verum hac reſponſione quamuis forte vim verborum Suetonij poſſent effugere, quæ non regionem, ſed forum ipſum verè ſignificant: tamen alios ſcriptorum locos non rectè interpretantur, Nam via noua, quam ſupra diximus foro fuiſſe iunctam, á Sexto Rufo ponitur in regione ipſa fori Romani. quomodo igitur regioni iuncta erit? Deinde quod anteà ex Liuio afferebam, *Romanos fugiſſe toto quantum foro ſpatium eſt;* Num intelligent fugiſſe tota regione fori? hæc enim præter tot alia locorum ſpatia, ipſum Capitolium complectebatur, quo Romani aſcendere non potuerunt. Nec opinor, proferri poſſunt verba ſcriptorum, quæ huiuſmodi loquutione, *in foro, vel in foro Romano*, regionem ſignificent. Neque enim tueri ſe quiſquam poteſt P. Victoris, aut Sex. Rufi auctoritate, qui in deſcriptione regionum Vrbis, earum nomina præſcribere debuerunt. Quando enim abſolutè forum, vel forum Romanum ſcribitur, ipſum forum eſt intelligendum, non regio octaua Vrbis, in qua forum eſt. Alioqui benè diceretur, Capitolium eſt in foro: templum Iouis Feretrij eſt in foro, quod quis dixit, aut legit? rectè autem dicitur templum Iouis Feretrij eſt in regione fori. Sic etiam cum legimus aliquid fuiſſe ædificatum, aut peractum in Circo, intelligimus Circum Maximum, aut Flaminium, non regionem vndecimam Circi Maximi, aut nonam Circi Flaminij. *Templum Pacis foro proximum*

Quarto. Afferuntur Dionyſij verba: *Poſt mortem vero Bruti Collega eius Valerius plebi ſuſpectus fit, tanquam ſibi regnum comparans, quia domum ſibi loco inuidioſo extruebat, collem eligens imminentem foro, valde altum & præruptum, quem Romani Veliam vocant* Reſpondent, Veliam fuiſſe in Capitolio, & foro, quod collocant ad Theatrum Marcelli, imminentem; *nempe* inquiunt, *eminentiorem partem Tarpeij Collis*, quæ in occidentem obuerſa eſt. Sed mirum, Veliam poni in Capitolio, cùm P. Victor *Veliam in Palatio, decima regione Palatij numeret:* & Capitolium ſit in octaua. Varro autem, cum de Palatino dixiſſet, *Næuius Balantium appellat*, pergit: *huic Germalum, & Velias coniunxerunt*. Idem: *In Velia apud Aedem Deum Penatium*. Hæc fuit in imo Palatio. Solinus: *Tullius Hoſtilius, habitauit, in Velia, vbi poſtea Deum Penatium Aedes facta eſt*. Liuius: *Aedes Deorum Penatium in Velia de Cœlo tacta erat:* Dionyſius: *Templum*, Deorum Penatium, *Romæ non procul foro oſtenditur, ſecundum viam, quæ ad Carinas fert compendio, ſitum in loco obſcuro propter circumiecta ædificia*. Hæc via vel eſt Sacra, ortum ducens à Carinis, vltra Amphitheatrum, vel Sacræ proxima. Et hic Dionyſij locus oſtendit forum ibi, vbi nos ponimus fuiſſe non longè à Carinis, vt & Virgilius: *Velia vbi eſſet.* *Cap. 2.* *Dec. 5. li. 5.* *Lib. 1.*

Paſſimque armenta videbant *Lib. 8.*

 Roma-

Romanoquè foro, & lautis mugire Carinis.

Tacitus loc. ſupra citato; *Mox ad Curias veteres, tum ad ſacellum Larium, forumque Romanum*. Curiæ veteres ad arcum Conſtantini ponũtur ab Antiquarijs. inde fines Vrbis ducti ad ſacellum Larium, ſeu Penatium, prope ingreſſum hortorum Farneſiorum, tum in forum Romanum.

L. 15. Ann. Idem Tacitus loquens de templis, quæ arſerunt Neroniano incendio, ait *Aedeſque Iouis Statoris vota Romulo, Numæque Regia, & delubrum Veſtæ cum Penatibus Populi Romani exuſta*. Erant autem ædes prope contiguæ ad radices Palatij. Demum Varro Velias dictas ait, *quod ibi Paſtores Palatini ex ouibus ante tonſuram inuentam vellere lanam ſint ſoliti, ex quo vellera dicuntur*. Velias dixit, quoniam erat ima, & ſumma Velia; ſumma in ſummo Colle in imo ima, apud quam Ædes Penatium. Liuius: *Et ædificabat*, Valerius, *in ſumma Velia*. Plutarchus: *In Velia quam vocant, foro imminentem*. Sed Valerius Conſul cùm propter ædificationem in ſumma Velia, vbi habitabat, regnum affectare diceretur, vt refert Liuius; in concione ad Populum: *Ego*, inquit, *Si in ipſa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem poſſe à Ciuibus meis*. Velia ergo alibi quam, in Capitolio quærenda. lege, qui idem docent, Antiquarios.

Lib. 2. In V. Val.

3. Catilin. Forum Romanum ad Orientem.

Quinto. Cicero ſignum Iouis in Capitolio excelſius factum tradit, & iuſſu Aruſpicum conuerſum ad Orientem: *Ac ſe*, inquit, *ſperare dixerunt, ſi illud ſignum, quod videtis, Solis Ortum, & forum, Curiamque conſpiceret, fore vt ea conſilia, quæ clam eſſent inita contra ſalutem Vrbis, atque Imperij illuſtrarentur*. Capitolium, vt primo libro conſtitui forum verſus orientem, aut inter ortum, & meridiem ſpectat, obuerſumquè Palatinum, ad cuius radices Curia, in qua habebatur Senatus, fuit. At planicies iacens dextrorſum ſub Tarpeia rupe ad Ædem S. Nicolai ſpectat occaſum; nec ſibi Tullius conſtabit. Nec verò hic forum interpretari poſſunt regionem fori. Hæc enim Capitolium, & loca circumiecta comprehendens tam ortum, quam meridiem, & occaſum ſpectauit.

Sextò, Plutarchus in vita Ciceronis commemorans ſupplicium eorum, qui cum Catilina in patriam coniurauerant. *Primùm*, inquit, *à Palatio Conſul Lentulum ſumit, eumquè per vi m Sacram, mediumque forum adducit. Forum egreſſus Conſul cum ad Carcerem ventum eſſet, tradit lictori Lentulum, eumquè ſtrangulari iuſſit*. Sacræ viæ terminos ſupra definiuimus, nempe à Carinis, vſque ad templum Statoris contra Ædem nunc SS. Coſmæ, & Damiani; ibi enim mittebat in forum, & altera ſui parte conuertebatur ad Ædem Fauſtinæ. At forum ſi collocatur ad Ædem Sancti Nicolai plus nimio diſtat Sacra via.

Idem

Idem alijs rationibus vrgetur. Cap. XVII.

HÆC Pompeius, alijquè viderint, à me partim propugnata, partim fuſius expoſita. Iam idem alijs non leuioris momenti rationibus conabor peruincere, quod circumpoſita foro ædificia abundè demonſtrãt. In primis Ædes CASTORIS, quæ olim fuit in foro. *Aedes Caſtoris vbi eſſet.* Neque vero hic aliquis inculcet regionẽ octauam, fori appellatione nuncupatam. Nam Auguſtus, teſte Suetonio, *ſpatium Vrbis, vicoſque diuiſit in quatuordecim regiones.* *In V. Aug cap.30.* Quæ antiquitus quatuor erant, auctore Varrone, *Suburana, Eſquilina, Collina, Palatina.* in qua, eodem Suetonio referente, natus eſt Auguſtus. *In V. Aug. cap.5.* Sed Caſtoris Ædes ante Auguſtum fuit in foro, cum octaua Vrbis regio fori nomine, nondum erat. *Nonne*, inquit M.Tullius, *ab Aulo poſthumio Aedem Caſtori, & Polluci in foro dedicatam vides?* *3. de Nat. Deor.* Et alibi pluries. Liuius: *Caſtoris Aedes eodem anno. Idibus Quintilibus dedicata eſt. Vota erat Latino bello, Poſthumio Dictatore. Filius Duumuir ad id ipſum creatus dedicauit.* *Lib.2. Vrbis 270.* Aliam cauſam affert Dionyſius: *Lib.6.* Quòd nimirùm eo bello duo Iuuenes humanis maiores redeuntes ex prælio viſi fuerint ex equis deſcendere ſeq. lauare ad fontem proximum templo Veſtæ quos populus, cùm paulò poſt euanuiſſent, Caſtorem, & Pollucem eſſe ratus, iiſdem Ædem poſuit, vbi ſe videndos præbuerunt, propè Ædem Veſtæ, quæ fuit ad Statoris. De fonte idem Dionyſius: *Qui*, inquit, *ad Aedem Veſtæ profluens, paruam, ſed profundam facit lacunam.* Iuturnæ lacum dixere. Ouidius: *Faſt. lib.1.*

Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum
Iuxtà Iuturnæ compoſuere lacus.

Nam illud Tiberius ſuo, & Druſi fratris nomine reſtituit. Cæterùm ædes Caſtorum non modò erat in foro, ſed etiam ad radices Palatini Collis. Pomponius Lætus in Decio; *In æde*, inquit, *Caſtoris & Pollucis in parte fori Romani versùs Palatium cuius veſtigia effodi vidimus.* Et vero cum in eo Colle eſſet Domus, & Palatium Cæſarum (Auguſtus enim ibi habitauit, & alij deinceps Auguſti) *C.Caligula partem Palatij ad forum vſque promouit*, vt ait Sueton. *atque Aede Caſtoris, & Pollucis in veſtibulum transfigurata, conſiſtens ſæpè inter fratres Deos, medium ſe adorandum adeuntibus exhibebat.* *Suet. in Cal.ca.22. Dion. l.59.* Penſitanda ſunt verba. *Promouit Palatium*, quod erat in Colle Palatino, *vſque ad forum.* Non ergo tanta loci diſtantia, vt putant, ſed ſubiectum Colli, vbi & templum. Nec ſanè eò pertingere potuit forum poſitum ad Ædem S.Nicolai. Nam inter illud & Palatinum Capitolij pars, forum Boarium, & Velabrum ſtatuenda neceſſariò ſunt. Porro Ædem Caſtoris (quod prætereundum hoc loco non eſt) referente Aſconio, de Manubijs L.Metellus inſtaurauit, qui Metellus ſubactis Dalmatis, Dalmaticus appellatus eſt. Hæc eadem à Tiberio *In 3. or. in Ver. ora in orat. pro M. Scauro.*

Cap. 20. berio poſtea refecta, & dedicata eſt. Suetonius in vita Tiberij: *Dedicauit*, inquit, *& Concordiæ ædem: Item Pollucis, & Caſtoris ſuo, fratriſque nomine de Manubijs*. Claudius item poſtquàm à Caio mutata erat in
Lib. 60. veſtibulum domus, iiſdem Diuis, Dione referente, reſtituit. Domitianus
Lib. 9. *ep.* 4. etiam vel inſtaurauit, vel ornauit. Martialis:

Quid loquar Alciden, Phœbumquè pioſquè Laconas?
Addita quid latio Flauia templa polo?

Aedes Veſtæ, & Numæ domus vulgo Regia vbi eſſent. Eodem in loco Forum ſtatuendum eſt, propter Ædem VESTÆ, quam Numa Rex condidit ad imam partem Palatij propè ſuam domum, cognomento Regiam. Regia autem vt ſuprà dixi ex Aſconio, erat in Sacra via. Vtraquè autem propè veterem Palatij portam, Mugoniam nomine ad ima Collis, è regione templi SS. Coſmæ, & Damiani. Ouidius:

3. *de Triſt. eleg.* 1.
Hæc eſt à Sacris, quæ via nomen habet.
Hic locus eſt Veſtæ, qui Pallada ſeruat, & ignem:
Hæc fuit antiqui regia parua Numæ.
Inde petens dextram, porta eſt, ait, iſta Palati.

Martialis. *Quæris iter? dicam: vicinum Caſtora canæ*
lib. 1. *ep.* 71 *Tranſibis Veſtæ, virgineamque domum.*
Inde Sacro veneranda petes Palatia cliuo.

1. *de Diuin* Cui lucus erat adiunctus. Cicero: *à luco Veſtæ, qui à Palatij radice, in nouam viam deuexus eſt.* Via autem noua, quod ſupra expoſui, ibi exi-
L. 3. *in foro Romano.* tum habebat in forum. Fuluius multis argumentis confirmat Ædem Veſtæ fuiſſe, vbi nunc Ædes S. Mariæ appellatione Liberatricis; & afſert Epitaphia Veſtalium Virginum in ſepulchris ibidem refoſſis inſculpta. De
Lib. 2. eadem Æde ignem Veſtæ perpetuum continente Dionyſius: Νομᾶς δὲ τὴν ἀρχὴν παραλαβὼν τὰς μὲν ἰδίας οὐκ ἐκίνησε τῶν φρατριῶν ἑστίας, κοινὴν δὲ κατεστήσατο πάντων μίαν ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ καπιτωλίου, καὶ τοῦ παλατίου χωρίῳ συμπεπολισμένων ἤδη τῶν λόφων ἑνὶ περιβόλῳ, καὶ μέσης ἀμφοῖν οὔσης τῆς ἀγορᾶς, ἐν ᾗ κατεσκεύασται τὸ ἱερὸν τὴν δὲ φυλακὴν τῶν ἱερῶν. *Numas autem imperium accipiens priuatos quidem non mouit Curiarum focos: communem autem conſtituit omnium vnum, in media, inter Capitolium, & Palatium ora, iam Collibus vno circuitu in Vrbem comprehenſis; & medio inter vtrumquè exiſtente foro, in quo poſuit templum, & cuſtodem Sacrorum.* Quid clarius? vt oſtendatur templum foro adiunctum, & forum inter Capitolium, & Palatium?

Templum Cæſaris in foro. Non diſſimili argumento eſt Templum CÆSARIS Dictat. quod templo Caſtorum propinquum erat. De eo P. Victor in regione octaua: *Templum Iulij Cæſaris in foro.* Scribit Dion, Cæſaris cadauer à populo fuiſ-
Lib. 44. ſe in foro crematum, eodemquè in loco aram erectam, in qua Cæſari inſtituit immolari. Sed Conſules aram demoliti ſacrificia prohibuerunt. Aliter Suetonius, qui narrat Populum Romanum ſolidam columnam pro-
In Vit. Cæſ. cap. 85. pe viginti pedum, lapidis numidici Cæſari in foro ſtatuiſſe, ſcripſiſſeque, *Parenti Patriæ*, & apud eam longo tempore ſacrificare perſeueraſſe. Ve-
Lib. 47. rùm, vt idem Dion poſtea refert, Triumuiri Antonius, Lepidus, & Octauius

uius ſacellum Ceſari eo in loco, vbi crematus fuerat erexerunt. At idem ἡρῷον ἰυλίου ab Auguſto factum & conſecratum affirmat. Eſt autem ἡρῷον fanum & monimentum heroibus poni ſolitum; atque adeò ipſum, opinor, Cæſaris templum, quo nomine ſic appellauit Appianus. *Quo in loco*, inquit, *primùm ara erecta eſt, nunc templum Cæſaris ipſius reſidet, quod diuinis condignum celebrauere honoribus.* Præter hoc, & alia illi templa cum viueret, dedicata ſunt, aræ, ſimulacra iuxta Deos; quod teſtatur Suetonius. Cæterùm perperàm à Marliano templum Cæſaris ponitur poſt ædem Fauſtinæ, cum Ædi Caſtorum vicinum fecerit Ouidius: Lib.47. L.2. de Bello Ciuili. In V. Cæſ. cap. 76. lib. 3. c.10. 2. de Ponto eleg.1.

Fratribus aſſimilis, quos proxima templa tenentes
Diuus ab excelſa Iulius Aede videt.

Et Statius ſub Palatino collocat.

Hinc obuia limina pandit
Qui feſſus bellis, aſſertæ munere prolis
Primus iter noſtris oſtendit in æthera Diuis.

Nam cum ſtatuã equeſtris Domitiani Palatium ſpectaret, vt paulò poſt dicam, Cæſar Auguſti munere relatus inter Diuos, & obuias ſui templi fores quodammodò venienti equo aperiens, neceſſariò ſub Palatino colebatur. Quibus rectè, ac verè poſitis, alibi forum quærendum non eſt, niſi inter Capitolium, & Palatium.

Idem repræſentat FORI deſcriptio, quã habet Statius quod etiam innuit Vgonius. Nam ſtatua Equeſtris Domitiani in medio foro ſita habuit à tergo templum Concordiæ, & Capitolium: à fronte Palatium, & templum Veſtæ: à latere Baſilicam Iuliam, & Æmilij Pauli. Patent hæc ex verſibus: In equo Domitiani. Poſitus Statuæ Equeſtris Domitiani.

Ipſe autem puro celſum caput aëre ſeptus
Templa ſuperfulges, & proſpectare videris,
An noua contemptis ſurgant Palatia flammis
Pulchrius? an tacta vigilet face Troicus ignis?
Atque exploratas iam laudet Veſta Miniſtras?

Spectabat ergò Palatium, & templum Veſtæ, vbi ignis perpetuus: & domum Veſtalium Virginum: & templum Cæſaris. Quod ante dixerat:

Hinc obuia limina pandit
Qui feſſus bellis aſſertæ munere prolis
Primus iter noſtris oſtendit in æthera Diuis.

Quæ autem retrò erant:

Terga Pater, blandoque videt Concordia vultu.

Erat enim Concordiæ templum ad cliuum Capitolinum: Et Pater, ſeu Veſpaſianus ipſe etiam templo cultus: ſeu Iuppiter proſpectans ex æde magnificentiſſima Capitolij; illum enim dici Patrem nemo non nouit.

At laterum paſſus hinc Iulia templa tuentur;
Illinc belligeri ſublimis regia Pauli. Baſilica Iulia in foro.

A lateribus hinc BASILICA Iulia, hinc Pauli Æmilij. Ideo Lipſius ex ſuo ſcripto Codice legendum putat, Iulia tecta, ne videatur Statius redire ad templum Cæſaris. Sed perindè eſt, ſi legas templa. Templum enim, quod- Li.3.c.7.de Magnitud. Rom.

quodcumquè auguratò conditum antiquis fuit. Itaque Curiam, & Roſtra, templa dixerunt. Neque dixeris Baſilicarum Conditores, cum eas iudicijs, actiſque publicis ponerent, auguria neglexiſſe. Quare & apud Martialem, cum loquitur de hac Baſilica, & eius iudicijs, quidam, templa, legunt:

Li.6.ep.36

Iam clamor, centumque viri, denſumque Coronæ
Vulgus, & infanti Iulia templa placent,

Etſi quidam Codices habent tecta.

Baſilica Pauli Aemilij in foro.

Cæterùm ne, quæ ad has duas Baſilicas ſpectant, hoc loco prætermittam. Alteram L. Aemilius Paulus extruxit, qui fuit Conſul cum C. Claudio Marcello Anno ab Vrbe condita DCCIIII. acceptaq; pecunia, vt ait Plutarchus, & Appianus, à Cæſare, qui tum erat in Gallijs, nempe mille & quingentis talentis, *mirabilem*, teſte Plinio, *Phrygibus columnis Baſilicam* erexit. Cicero ad Atticum: *Paulus in medio foro Baſilicam iam pœnè texuit ijſdem antiquis columnis. Illam autem quam locauit, facit magnificentiſſimam. Quid quæris? nil gratius illo monumento, nil glorioſius.* Vbi duarum Baſilicarum mentio fit; vnius quam Paulus inſtaurauit: Alterius, quam ipſe extruxit. Prior illa, vel Porcia, vel Opimia fortaſse fuit. Alterius Baſilicæ Aemiliæ meminit Plinius. *Poſt eum*, inquit, *M. Aemilius Collega in Conſulatu Q. Luctatij non in Baſilica modò Aemilia, verùm & domi ſuæ poſuit ſuorum imagines in clypeis.*

In vit. Cæſ. l.2. de bell. Ciuil. Li.4.ep.16. Lib.35.c.5.

Iam non ità certò Baſilicæ Iuliæ conditorem adducere poſſumus. Sed certè non alius, niſi Iulij Cæſaris nomine, Auguſtus extruxit, ac dedicauit. Dion meminit Curiæ Iuliæ conditæ, & dedicatæ ab Auguſto, quam poſtea συνέδριον nuncupat. quod conſeſſum non modò Senatorum, ſed etiam Iudicum ſignificat, & videtur accommodari poſſe ad Baſilicam Iudiciorum ſedem. βουλευτήριον anteà dixerat quod proprie Curia eſt. quamquam, & Iudices Areopagitas βουλευτὰς appellauit Lucianus. Meminit Baſilicæ Iuliæ Quintilianus: *Certè*, inquit, *cum in Baſilica Iulia diceret*, Trachallus orator, *primo tribunali; quatuor autem iudicia, vt moris eſt cogerentur.* Meminit & Plinius: *Deſcenderam*, inquit, *in Baſilicam Iuliam auditurus, quibus proxima comperendinatione reſpondere debebam: ſedebant Iudices, Centum viri venerant.*

Lib.51. L.12.c.15 Lib.5.epiſt. ep.vlt.

At quoniam erant hæ duæ Baſilicæ Pauli, & Iulij à lateribus Statuæ Equeſtris Domitiani; vtra læuum ſeruabat, Iulia nè, an altera? Id mihi hactenus clarè compertum non eſt. Marlianus ait, à ſiniſtra collocari ab Statio Baſilicam Pauli eo verſu.

Lib.3.c.22.

Illinc belligeri ſublimis regia Pauli. Sed Statius illis verbis id non expreſſit. Plutarchus in vita Galbæ narrat: cùm ille veniſſet in forum, *conſpecti ſunt primo equites, mox pedites à Baſilica Pauli aduolare.* Hi miſſi fuerant è Caſtris ab Othone, nempe ab extremo Viminali, vt Galbam occiderent. Venerunt ergò à ſiniſtra parte, forum indidem ingreſſi. Quod ſi verum eſt, Pauli Baſilica ſita erat prope Templum Fauſtinæ: Baſilica verò Iulia dextrorſum non longe à templo Iulij Cæſaris, quod ſub Palatio collocauimus. Ducitur & coniectura ex Suetonio ſcribente, Caligulam

In vi. Cal. cap.37.

num-

nummos non mediocris ſummæ è faſtigio Baſilicæ Iuliæ per aliquot dies ſparſiſſe in plebem: Idemque legitur apud Ioſephum. Credibile igitur eſt, Baſilicam Colli Palatino propinquam fuiſſe, vt Caius è Palatio, ſiue è ponte, quò Palatium, & Capitolium iunxit, eius faſtigium adire percommodè, ſeſeque in ædes illas ſuperiores recipere poſſet. Iam vt ad forum redeamus: hæc facies ædificiorum, quæ erant in foro, illi inter Capitolium, & Palatium perſpicuè adiungitur, ibi enim illa fuerunt. *Lib. 19. Iudaic. Antiquit. c. 1.*

Adhuc in huius rei teſtificationem extat Fauſtinæ templum. Erat enim vt ſuprà dixi in Sacra via, quæ propè, mittebat in forum. Quid ergò neceſſe eſt tanta loci diſtantia, vt illi faciunt, ſeparare? Porrò huius Templi porticus ingentibus columnis fulta adhuc miraculo eſt, extantibus etiam extimorum templi parietum reliquijs, atque ædem S. Laurentio dicatam continentibus. Antonino Pio poſt eius mortem maioriquè Fauſtinæ eius coniugi extructum fuit. Iulius Capitolinus: *Meruit & Flaminem, & Circenſes, & templum, & ſodales Antonianos.* Spart. *Ante templum D. Pij.* *In. vi. Anton. Car.*

Alia Romani Fori loca, & ædificia inter Capitolium, & Palatinum. Cap. XVIII.

LACVS Curtius teſtimonio ſit, qui erat in medio foro In foro lacum Curtium à Curtio dictum, ſcribit Varro. Nam cum ibi ſub Romulo ſtagnarent aquæ, illò Metius Curtius repulſus è Palatij porta, abdiderat ſe, atque in ſtagnum tradito nomine immiſerat: ſiue quòd eo loco ſubſidente terra profundam voraginem Curtius miles intrarat: ſiue quòd locum fulguritum ſepſerat Curtius Coſ. Sed Liuius lib. 7. à Curtio qui ſe cum equo in ſpecum immiſerat, celebre nomen deriuat. Cæterùm lacus nomine tenus remanſit; nam terræ ſolum clauſum cancellis erat. Ouidius: *Lacus Curtius in medio foro. Lib. 4.* *6. Faſt.*

Curtius ille lacus, ſiccas qui ſuſtinet aras,
Nunc ſolida eſt tellus ſed fuit ante lacus.

Dionyſ. *Lacus iſte iam terra congeſta repletus eſt, Romani Fori meditullium fere occupans.* *Ant. lib. 2.*

Hic ergò lacus vel adiunctus Equeſtri ſtatuæ Domitiani, vel propè fuit, inter Palatium, & Capitolium: Statius: *Loc. cit.*

Ipſe loci cuſtos, cuius ſacrata vorago,
Famoſuſque lacus nomen memorabile ſeruat.

Et paulo poſt: *Nunc veneranda Palus, cum te propè noſſe, tuumque*
Immortale iubar vicina ſede tueri
Conceſſum.

Vbi ſermo de ſtatua Domitiani. Cùm ergò germanum eius ſtatuæ locum antea

anteà deſignauerim inter Palatinum, & Capitolinum, ſimul & Curtij lacus terminos defixiſſe neceſſe eſt.

Confirmat quæ diximus Galbę mors,& eorum qui cum illo necati ſunt in foro. Nam Galba iuxta lacum Curtium occiſus eſt. Titus Iunius, qui fuerat eius legatus in Hiſpania, ante Ædem D. Iulij iacuit in vtrumque latus tranſuerberatus. Piſo à Galba adoptatus in ædem Veſtæ peruaſit, extractuſque è latebra, & in foribus templi trucidatus eſt. Hæc Tacitus. Nec diſſimilia Plutarchus, & Suetonius in vita Galbæ prodidere.

Galba occiſus in foro.

Lib. 1. Hiſt.

Idem ROSTRA proclamant, & in foro. Liuius: *Roſtriſque earum, nauium, ſuggeſtum in foro extructum adornari placuit, Roſtraquè id templum appellatum*. Erant autem Roſtra ad radices Palatij. Claudianus loquens de Palatio Cæſarum ait:

Lib. 8.

De 6. conſ. Honor.

Attollens apicem ſubiectis regia Roſtris.

Cum ergo eſſent in medio foro ad conciones, & ad Palatij radices, non poterit forum ad Ædem S. Nicolai ſitum ad Roſtra pertingere, interpoſito, vt ſæpè dixi Velabro, & Boario foro.

Reditus Neronis in Vrbem è Græcia quem Suetonius narrat, idem confirmat. Alba enim veniens Romam ingreſſus eſt Appia via, & porta Capena, nunc Sancti Sebaſtiani *Diruto*, inquit, *Circi Maximi arcu, per Velabrum, forumquè, Palatium & Apollinem petijt*. Liquet igitur Neronem à porta Sancti Sebaſtiani rectà veniſſe vſque ad Templum S. Anaſtaſiæ, vbi erat finis Circi Maximi: tum dextrà conuerſum in Velabrum, & forum inter Palatium, & Capitolium: inde iterùm dextrà conuerſum per Sacram viam in Ædem Apollinis, & Palatium veniſſe. Quare aliud forum longè ſepoſitum Nero non inuenit, neque eo in Palatium venire potuiſſet. Certior argumentatio ducitur ex via triumphantium, quoniam certior, & exploratior eſt. Hi ergo, vt ſupra diximus, venientes à Theatro Marcelli per Velabrum, & Circum Maximum vertentes ad Arcum Conſtantini Sacram viam ingrediebantur: hac exibant in forum: è foro, quod circumibant, flectebant in Capitolium. Quod ſi forum abſtractum è Valle inter Capitolium, & Palatium ad ipſum Marcelli Theatrum conſtituatur; triumphantes neque Circum Maximum, neque Sacram viam videre potuerunt, contrà quàm veteres ſcriptores diſertè tradant.

In V. Ner. cap. 25.

Via triumphantium in Vrbe.

Ex oppugnatione Capitolij ſub Vitellio principe idem cõficitur. Nam cum Sabinus Veſpaſiani frater eò ſe recepiſſet, *Milites*, inquit Tacitus, *forum, & imminentia foro templa prætervecti erigunt aciem per aduerſum Collem*. Hi venerunt è Palatio vt patet ex ſuperioribus. Miſſum enim à Sabino Cornelium Martialem internuncium pacis monuerat Vitellius, vt per ſecretam ædium partem occultè abiret, ne à militibus interficeretur. Et vix dum regreſſo Martiale furens miles aderat. Quod ſi forum inter Capitolium, & Palatium non fuit, quod iter tenuerunt, vt in Capitolium aſcenderent? cum præſertim per cliuum Capitolinum irrumpere voluerint, propè Ædem Concordiæ, vt dictum ſupra eſt.

Lib. 3. hiſt.

Idem habemus ex Comitio, in quo fœdus à Romulo, & Tatio ictum

fuit,

fuit, eratque ad radices Palatij contra Capitolium. Nam Ficus, ſeu Caprificus, ſub quā, in ſpelunca, quæ Lupercal eſt dicta, expoſiti ſunt ad Tiberim Romulus & Remus, in Comitio fuit. Tacitus, *eodem*, inquit *anno*, ſeptimo Neronis, *Ruminalem arborem in Comitio, quæ ſuper octingentos, & quadraginta annos Remi, Romulique infantiam texerat, mortuis ramalibus, & areſcente trunco diminutam prodigij loco habitum eſt, donec in nouos fœtus reuiuiſceret.* Plinius. *Ficus arbor in foro ipſo, & Comitio Romæ nata, ſacra fulguribus ibi conditis.* Eumdem locum indicat Ouidius de ijs loquens, qui pueros ad Tiberim exponebant. *In fin. 13. Annal.* *L.15.c.18.* *Faſt.2.*

Hic vbi nunc fora ſunt, lintres errare videres,
Quaque iacent valles maxime Circe tuæ.
Huc vbi venerunt, nec enim procedere poſſunt
Longius, ex illis vnus, & alter ait,

Seruius in illud Virgilij: *8. Aeneid.*

Et gelido monſtrat ſub rupe Lupercal,

Sub Palatino monte eſt quædam ſpelunca, in qua de Capro luebatur, ideſt ſacrificabatur. Vnde & Lupercal dictum. Sed aliam nominis cauſam afferunt Ouidius, alijque: quod nempe

Venit ad expoſitos lupa fœta gemellos.

Verùm Lupercal, & antrum Ruminale ætate Dionyſij, vt ipſe teſtatur, Romani ædificijs adornarunt, vt vix ſpeluncæ intror ſum actæ ſitus agnoſceretur. Cæterùm de Comitio ſic Varro: *ante Curiam Roſtra. Sub dextra huius à Comitio locus ſubſtructus.* quo videmus Comitium prope Curiam fuiſſe. Aſconius: *Comitium*, inquit, *locus eſt propter Senatum, quo coire equitibus, & populo Romano licet.* Porrò idem Varroni eſt, *A dextra Curiæ*, quod Aſconio, *propter Senatum*. Curia autem circa medium forum ad radices Palatij fuit. Quod & innuit Propertius: *Li.1. Rom. ant.* *Lib.4.* *In 3. conſ. Ver.* *Comitiū & Curia.* *L.4: eleg:4.*

Murus erant Montes, vbi nunc eſt Curia ſepta;
Bellicus ex illo fonte bibebat equus.

Nam cum roſtra in medio eſſent foro; Curia, ante quam roſtra fuerunt, ibidem eſt ponenda, & ad eius læuam Comitium. Liuius: *Statua Accij, capite velato, quo in loco res acta eſt, in Comitio, in gradibus ipſis ad læuam Curiæ.* Dion. *Curiam*, inquit, *Iuliam ab eo*, Cæſare, *dictam ex decreto prius facto ædificauerunt propter Comitium.* Curia igitur, & Comitium, & Lupercal cum ſub imo Palatio eſſent conſtituta, nihilominus erant in foro. Quare forum Palatino monti adſitum repoſcunt, quod illi auctores remouent. *Lib:1.* *Lib:47.*

Fuit etiam in foro AVGVSTI tēplum à Tiberio factum, vt eſt in eius nummo, à C. Caligula perfectum, & dedicatum. Suetonius. *Auguſti templum, reſtitutionemquè Pompeiani theatri imperfecta poſt tot annos* Tiberius *reliquit*. Idem. *Templum Auguſti, theatrumque Pompeij* Caius *abſoluit. Deinde Caius*, inquit Dion, *habitu triumphali templum Auguſti dedicauit, nobiliſſimis pueris ætate florentibus, cum virginibus eiuſdem ordinis hymnum canentibus.* Marlianus, *Templum*, inquit, *Auguſti in foro Romano poſitum erat*. Antiquus ſcriptor, quia non legi, hac *Templum Auguſti.* *In V: Tib: cap:47.* *Suet. in vi. cap:21.* *Dion: l:59.* *Lib: 3: c.8.*

in re mihi auctor eſſe non potuit. Sed argumento eſt, quòd, vt ait Suetonius, *Caius ſuper Auguſti templum ponte tranſmiſſo Palatium, Capitoliumque coniunxit, vt frequentius iret in Capitolium exoratus, vt aiebat, à Ioue, & in contubernium vltrò inuitatus*. Perperàm autem Marlianus arbitratur tres columnas cum epiſtilio in foro nunc ſtantes, reliquias eſſe eius pontis. Pons enim pertinebat ad alteram Capitolij partem, vbi erat templum Capitolini Iouis prope rupem Tarpeiam conditum; hoc enim frequenter adire Caius voluit. Porro templum Auguſti inſtaurauit Antoninus Pius vt conſtat ex eius Nummis. Cui adiecta eſt Bibliotheca. Plinius: *Videmus certè Apollinem in Bibliotheca templi Auguſti Tuſcanicum L. pedum à pollice, dubium ære mirabiliorem, an pulchritudine*. niſi aliquis interpretetur *templi Auguſti*, templum Apollinis ab Auguſto factum in Palatio.

In v. Calig cap. 22.

Lib. 34. c. 7.

Templum S. Adriani in tribus foris.

Poſtremò, quod aduertit Pompeius Vgonius, Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ Templum S. Adriani ad arcum Septimij Seueri nuncupant in tribus foris, dextrorſum enim erat Romanum: retrò, ſeu leuorſum forum Cæſaris, & Auguſti: hæc enim tria litibus præſertim, cauſiſquè forenſibus dedicata erant, vt norunt periti antiquitatis. De foro Romano id certò conſtat. De foro Cæſaris Appianus. *Non id quidem rerum venalium, ſed ad lites, aut negotia conuenientium*. De foro Auguſti Suetonius: *Cauſa extruendi fuit hominum, & iudiciorum multitudo, quæ videbatur non ſufficientibus duobus etiam tertio indigere*. De his Martialis:

Lib. 2. bell. ciuil.

In v. eiuſd. cap. 39.

Li. 3. ep. 38.

Cauſas, inquis, agam Cicerone diſertius ipſo,
Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

L. 8. ep. 44. Et alibi. *Foroque triplici ſparſus ante equos omnes.*

Li. 7. ep. 64. Et iterum. *Lis te bis decimæ numerantem frigora brumæ*
Conterit vna tribus Gargiliane foris.

Li. 4. Sylu. Statius: *Nec ſaltem tua dicta continentem,*
Quæ trino Iuuenis foro tonabas.

Lib. 2. c. 12. Sed quoniam quidam locum Martialis interpretatione deprauant, Alexander ab Alexandro longam de triplici foro diſputationem ita concludit: *Ex quibus ſine controuerſia liquet, triplex, de quo quærimus forum, de Romano, deque Cæſaris, & Auguſti foro, in quibus lites actitari, & iudicia reddi conſuerant, non de alijs intelligi oportere*. Neque erudito viro in alia opinionum diuerticula diſcedendum eſt. Ex quibus demum cõficitur, forum Romanum, tam propè ſacram Ædem D. Adriani, quam inter Palatinum, & Capitolium fuiſſe. Nec ſufficit reſpondere forum Capitolio fuiſſe ſubiectum. Non enim quacumque parte Capitolij, ſed ea ſolum, quæ vergit ad Palatium, vtrique monti, medium ipſum, ſubiectum erat.

Lib. 2. c. 12.

Teſti-

Teſtimonium Carceris Tulliani adducitur, & obiecta refelluntur. Cap. XIX.

SVPEREST vltima ratio, quæ prodiens ex Carcere Tulliano, ſuo acumine cùm vulnerare ſtudet, & ipſa vulneratur. Neque immeritò; nam prima rumores, & controuerſias excitauit. Carcer quidem Tullianus imminebat foro. quarè vbicunquè fuerit, ſibi forum adiunget. Liuius de eo loquens: *Carcer*, inquit, *ad terrorem increſcentis audaciæ media Vrbe, imminens foro ædificatur*. Varro: *In hoc pars, quæ ſub terra, Tullianum, ideo quod additum à Tullio Rege*. Hanc partem ita Saluſtius deſcribit; *Eſt locus in Carcere, quod Tullianum appellatur, vbi paululum aſcenderis ad læuam, circiter viginti pedes humi depreſſus. Eum muniunt vndique parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus iuncta, ſed inculta tenebris, & odore fœda, atque terribilis eius facies eſt*. Cæterum hæ proprietates apprimè conueniunt Carceri, qui hodieque viſitur ſub Capitolio, ſuperextructa Æde S.Petri cognomento in Carcere. Dicitur enim fuiſſe carcer à Liuio *imminens foro, media Vrbe*. Forò, vt patet, imminebat. Nam forum ſub Capitolio, Palatioquè fuiſſe, probatum eſt. *In media Vrbe* habitatis vndiquè montibus; nam & Cœlius, & Auentinus additus fuerat: & aliqua pars Quirinalis, quamuis pomœrio non includeretur, ab Numæ vſque temporibus, qui eam incoluerat, ædificijs frequens erat. Loci vero Tulliani ſubterraneam faciem ita hodieque perdurare, vt Saluſtius deſcribit, affirmat Vgonius argumentum hoc fusè perſequutus, & nos videmus.

Lib. 1.

In Coniur. Catil.

Carcer Tullianus ad radices Capitolij, foro imminens.

At obijcitur: Ædes S.Nicolai ex altera Capitolij parte ad occaſum, propè vetus Theatrum Marcelli, in Carcere Tulliano, aliquot ab hinc ſeculis, appellata eſt. Ibi ergò Carcer, & forum fuit. Verùm hæc templi appellatio orta rudibus ſæculis cùm apud imperitum vulgus inualuiſſet, eam poſtea ſcribæ in tabulis publicis, & illorum temporum ſcriptores ſuis in voluminibus, qui hæc accuratiùs non excuterent, adhibuerunt. ſequuti nempe ſermonem populi, penes quem *Ius eſt, & forma loquendi*. In Romanis quidem antiquitatibus hodiequè multi quàm multa peccāt? Reliquias marmorei ædificij, quod in Quirinali, & hortis Ducum Columnenſium nuper dirutum Campum Martium ſpectabat, vulgus Neronis Turrim appellauit; quaſi ex ea Romanum incendium Nero aſpexerit, non è Turri Mecænatis longe diſſita in Eſquilijs. Statuam Equeſtrem M.Antonini vulgus ad hæc vſque tempora Conſtantini eſſe voluit. Templum Pacis nonne dicunt naſcente Chriſto Domino corruiſſe? Pyramidem ad portam Trigeminam ſepulchrum Remi? Et alia paſſim populus peruertit. Atqui vt appareret, eos non errare, qui Templo S.Nicolai titulum Carceris tantùm apponerent, leguntur antiquæ inſcriptiones, dempta

Cur dicatur ædes S. Nicolai in Carcere Tuliano

pta voce, Tullianus, qualis in marmorea tabula prope Templi fores hodièque legitur, vt ait Vgonius: *Ego Romanus Præsbyter diuinæ diſpenſationis gratia Sanctiſſimi Confeſſoris Chriſti Nicolai, & Eccleſiæ, quæ in Carcere dicitur, Procurator, & Rector.*

Li. 7. c. 36. Inſtant acrius. Certum eſt eo loci fuiſſe Carcerem. Teſtis Plinius: *Templo Pietatis*, inquit, *extructo in illius Carceris ſede, vbi nunc Marcelli Theatrum eſt.* Eod. l. c. vlt. Eumdemque Carcerem indicat idem Plinius: ait enim *à Columna Mœnia ad Carcerem inclinato ſydere ſupremam pronunciabat.* Sat. 3. Nec alium potuiſſe Carcerem intelligi oſtendit Iuuenalis:

Fœlices proauorum atauos, fœlicia dicas
Sæcula, quæ quondam ſub Regibus, atque Tribunis
Viderunt vno contentam carcere Romam.

Quamuis enim poſtea duo Carceres fuerint, vnum tamen vidit antiquiſſima ætas. In eo autem Carcere fuiſſe locum teſtatur Feſtus, *quod Robur dicebant, ex quo præcipitaretur maleficorum genus*; Idemque dictum eſſe ſaxum Tarpeium aliorum quoque auctoritate confirmatum eſt.

Olim Romæ duo Carceres. Vt hæc omnia diluantur: conſtet primò oportet, duos olim Romæ fuiſſe carceres, quorum vnus diuerſus à Tulliano quando exædificatus fuerit, non conſtat. Tullianus quidem in Regione octaua fori Romani; alter in regione nona Circi Flaminij à P. Victore, & Sexto Ruſo numerantur. Ille imminens foro ædificatus media Vrbe: hic autem Carcer CL. XVIR. dicitur à P. Victore. Parum autem refert, vtrum hic Carcer dicendus ſit *Centum virorum* an *CL. xuir.* ideſt *Claudij Decemuiri*, de quo magna inter auctores agitur controuerſia; dum conſtet, quod negari non poteſt, alterum eſſe à Tulliano. Neque enim illi conueniunt Tulliani proprietates. Eſt in regione nona: Tullianus in octaua; Non imminet foro, longe ſeiunctus: non in media eſt Vrbe, immo fuit extra Vrbem. Siquidem teſte Plinio, ibi poſtea conditum eſt templum Pietatis, quod erat in foro Olitorio: nempe extra portam Carmentalem, ipſamque Vrbem, Lib. 1. c. 4. vt ſupra oſtendi. Quomodo ergo in media Vrbe? Porrò de hoc loqui- Li. 7. c. 60 & vlt. tur Plinius, non autem de Tulliano, cum ait: *ad Carcerem inclinato ſydere, ſupremam horam pronunciari.* Eod. libro cap. 36. Vergit enim illa pars Vrbis ad occaſum: eumquè ſine appoſito Carcerem nuncupat, vt ante bis nuncupauerat. Tribuni qui fuerint in Vrbe antiquiſſimi. Nam quod ſpectat ad verſus Iuuenalis, quibus vno carcere ſub Regibus, & Tribunis Romam contentam euehit; non intelligit Satyricus Tribunos plebis, aut Tribunos militum, qui pro Conſulibus Rempublicam aliquando tenuerunt; ſed eos Tribunos militum, quos Romulus primus creaſſe fertur, cum tres Equitum Centurias, quorum opera in omni Reipublicæ diſcrimine vteretur, adſcripſit. Vide Interpretem. Dicti autem Tribuni, quòd Terni ex tribubus, Ramnenſium ſcilicet, Tatienſium, Lucerum electi cum exercitu ad expeditiones mitterentur. Siue quòd tres tribus Romanas à Romulo conſtituti regerent. Dionyſ. lib. 2. *In tres partes diuiſa vniuerſa multitudine,* Romulus, *ſingulis præclarum aliquem virum ijs præpoſuit. Illas, tribus vocari voluit. Præfectos Græci phylarchos, & trittyarchos dicerent, quos Romani Tribunos.* Sit ergo illis temporibus

bus vnus Carcer Tullianus, & noſtro imminens foro.

Quod dicitur de Robore, & ſaxo Tarpeio, ne Feſti auctoritate firmetur, Feſtus ipſe verbo, *Robum*, docet, *Robum rubro colore, & quaſi ruſo ſignificari, vt bouem quoque ruſtici appellant, manifeſtum eſt. Vnde & materia, quæ plurimas venas eius coloris habet dicta eſt robur. Hinc & homines valentes, & boni coloris robuſti.* Tum ſubdit: *Robus quoque in Carcere dicitur is locus, quò præcipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robuſteis includebatur.* Vbi, *quò præcipitatur*, non tam, vt volunt, ſignificat vnde, quam in quem locum præcipitatur. Scio equidem apud Valer. Max. legi, *de robore præcipitati ſunt*. ſed nihil ibi ſignificatur cum ſaxo Tarpeio commune. *De robore præcipitari*, ſic ait Oliuerius Interpres *dicebatur, quod ante robuſtis arcis includebantur, ibique per aliquos dies ſeruati, atque inde poſtea deprompti præcipitabantur.* Sed præſtat audire Turnebum: Explicans enim quid ſit apud Iuriſconſultum, *mala manſio*, ait: *Ego eo nomine ſuſpicor, ſed ſuſpicor tantum, arcas in quas conijciebantur ſerui, de quibus quæſtio erat habenda; ſed & alij malefici interdum. Cicero pro Milone: ſubitò accepti in quæſtionem, tamen ſeparantur à cæteris, & in arcas conijciuntur, ne quis cum his colloqui poſſit. Arcæ autem illæ olim robuſteæ erant, vnde & robur priſci appellabant. Feſtus: Robur, inquit, in carcere dicitur locus is, quo præcipitatur maleficorum genus, quod ante robuſteis arcis includebatur. Quem locum etiam robuſtum Carcerem Plautus in Curculione vocauit. ex illis etiam arcis ſontes interdum præcipitabantur, & interficiebantur. Valer. Max. quin etiam familiares eorum, Ne quis Reipublicæ inimicis amicus eſſe vellet, de robore præcipitati ſunt, niſi quis de alto ſtipite intelligat.* Hæc Turnebus. Interpres autem loco citato Plauti: *At ego vos ambo in robuſto carcere, vt pereatis: dixit*, inquit, *in robuſto carcere, vel pro inualido carcere: vel pro, in robore. Erat autem robur, ſeu robus, vt docet Feſtus, locus in carcere lignis, ſeu tabulis robuſtis ſeptus, in quem malefici præcipites agebantur.* Robur igitur, docentibus his ſanè permagnis auctoribus, locum in ipſo carcere ſignificat, ex quo vel in quem malefici præcipitabantur. Primaria quidem ſignificatione notatas reor arcas illas, ſiue anguſta è ligno Conclauia, quibus includebantur; deinde profundiorem, depreſſumque humi locum illis arcis inſeſſum, hiatuque ſtructæ Cameræ patentem, quò damnati, oneratique vinculis & ferro præcipites agebantur; vt vel ijs collum obſtringeretur, frangerenturque ceruices: vel fame, alioque teterrimo tormenti genere necarentur. Liuius; *Quintus Pleminius, qui propter multa in Deos, hominesquè ſcelera Locris admiſſa in carcerem coniectus fuerat, comparauerat homines, qui pluribus ſimul locis Vrbis nocte incendia facerent, vt in conſternata nocturno tumultu Ciuitate refringi carcer poſſet. Ea res indicio conſciorum palam facta, delataque ad Senatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt, necatuſque.* Hunc Calphurnius Flaccus robur Tullianum dixit. *In hunc abiecti rei robur Tullianum aſpiciunt*; Nec alium Saluſtius deſcribit. Non ergo, vt robur teneas, neceſſe eſt exire è carce-

Quid ſit Robur in carcere.

Lib. 6. c. 3

Aduerſar. li. 28. c. 21.

Lib. 6. c. 13.

Dion. Lam. Act. 5. Curcul.

Dec. 4. l. 4.

re, & ad ſaxum Tarpeium impingere. Quod ſi dicant in ipſo ſaxo, & rupe Tarpeia partem carceris dictam Robur fuiſſe, rem non perinde credibilem dicunt, nempe apud templum Iouis Capitolini locatum aliquid carceris. Nam ad ſummum daret aliquis, Saxum, quòd educti è Robore interdum ex eo præcipitarentur, Robur fortè appellatum. Erat enim totus carcer ad radices Capitolij in ipſo fori flexu, vt hodiequè conſpicimus. Ibi & ponte adibatur, vt conſtat ex Paterculo: *Inliſo*, inquit, *capite in pontem lapideum ianuæ carceris, effuſoque cerebro expirauit*.

7. Verr.

Lib. 2.

Porrò idem carcer, nam hoc quoque obijcitur, rectè à Varrone vocatur, *Latomiæ*; *Carcer*, inquit, *à coërcendo, quod exire prohibet. In hoc pars, ſub terra Tullianum, ideo quod additum à Tullio Rege, quod Syracuſis, vbi ſimili de cauſa cuſtodiuntur vocantur Latomiæ: & de latomia tranſlatum, quod hic quoque lapidicinæ fuerunt*: quo nomine Liuius item ſæpè appellat. *Triumuiri carceris Latomiarum interiorem cuſtodiam habere iuſſi*. Et: *Principes Aetolorum Romam deducti, & in Latomias coniecti ſunt*. Et; *Cato Atria duo, Mœnium & Titium in Latomijs facienda curauit*. Dictæ ſunt ergo Latomiæ, quod quemadmodum effoſſi agri ſuburbani tophaceos rubri coloris lapides Romanis fabricis perpetuò ſuppeditant: ſic etiam Capitolium ſuppeditauit. Nec modo antiquitus, ſed hac noſtra ætate nos vidimus, eo ipſo latere Capitolij, cui Tullianus carcer eſt affixus, inſtitutis ſub monte lapidum fodinis fuiſſe rubros tophos abundè diuquè cauſa ædificationis egeſtos. Quare credendum omnino eſt, ſimiles lapidicinas Anco Martio Tullioque regibus occaſionem extruendi carceris in cauis Capitolinis præbuiſſe, & robum nomen à defoſſo rubro lapide fuiſſe deductum.

Carcer Latom. arũ.

Dec. 4. l. 2.

Dec. 4. l. 7.

Dec. 4. l. 9.

Reliquum eſt *Mamertini* nomen, quod huic carceri pro Tulliano Eccleſiaſtici ſcriptores imponunt. At potuit id ab inſigni aliquo viro fortaſſis inſtauratore proxime vè incolente ſuperaddi Tulliano. Non ſemel autem Mamertini referuntur in Faſtis, ſemel Commodo Principe, iterum Conſtantio Conſules. Qui verò in fronte Carceris titulo mutilato inſcribuntur, C. VIBIVS. C. FILIVS RVFINVS, M. COCCEIVS F. NERVA COS. EX SE. fuere Conſules, vt ex Onuphrio refert Riquius, Anno Vrbis DCCLXXIV. ſuffecti ex Kal. Iulijs.

Carcer Mamertinus.

Hæc de germano fori ſitu prolixius forte, quam cogebat neceſſitas diſputata ſunt. Antiquarij enim omnes hactenus pro certo poſuere quod ſentimus, neque id in controuerſiam vocandum putabant. Blondus in Inſtaur. Rom. Fuluius de foro Romano. Onuphr. in Vrbe Roma, de Capitolio. Marlian. Bernard. Gamucc. L. Faunus. Raphael Volaterranus in Geographia. Pomponius lætus. Franciſcus Albertinus, Vgonius & alij. Vt Iuſto Riquo, qui contra ſentiens nihil tamen noui ad probandum attulit, videndum iure ſit, an recte inferat: *ſiquis contra ſentiat, nihil ſentiat*. Immo ſi poſitum fori ad S. Nicolaum ipſe conſtituit, videat, an id conſentiat cum ijs quæ ſcribit cap. 34. & 39. & 42. Ibi enim cliuum Capitolinum collocat propè Ædem Concordiæ, *quæ erat*, inquit, *in*

Lib. 2.
Lib. 3.
Li. 3. c. 15.
L. 1. de foro
Li. 2. c. 10.
Lib. 6.
Cap. 47. de Capitolio.

cliuo

cliuo forum, & Comitium reſpiciens ad ipſum arcis ingreſſum; eiuſquè Aedis porticum adhuc ſtantem prope arcum Seueri recognoſcit; *Et in eodem cliuo Aedem Iouis Tonantis*; aitque: *ſuperant ex illa Aede*, vt ſuprà diximus, *in cliuo Capitolino tres ſpecioſſiſimæ columnæ ſtriati operis, ad forum deſcendentibus vicinæ, incuria temporum, atque iniuria in terram nunc pœne defoſſæ*. Cum igitur hæ columnæ adhuc extent prope Arcum Septimij: vbi & illas Concordiæ videmus; ex eius ſententia ibi forum. Quid ergò tanto interuallo diſſitum aliò poſteà diſtraxit?

Fori Ornamenta. Cap. XX.

IAM forma, & ſtructura Fori deſcribenda nobis eſt. Quoniam autem hoc præ cæteris foris, quæ plurima in Vrbe fuerunt, amplitudine, & antiquitate commendatum eſt, Forum *Romanum, Magnum, Vetus*, & per antonomaſiam *Forum* dicebatur. Dion: *Forum*, inquit, *Cæſar extruxerat, quod ab ipſo nomen obtinuit, Romano pulchrius, ſed tamen Romani ex eo dignitas aucta eſt, vt Forum magnum diceretur*. *Fori appellationes. Lib.43.*
Strabo: *At idem ſi in ἀγορὰν ἀρχαίαν Forum vetus deinde progreſſus baſilicas, porticus, templaque contueatur, vna alteris identidem coniuncta*. Ouidius: *Lib.5.* *3.Faſt.*

Et tenet in magno templa dicata foro.

Qui & *Latium* dixit, vt Papinius. *4.Faſt.*

Cæterùm quod ſpectat ad formam Fori, quamuis de hac nihil certum veteres ſcripſerint, tamen ex ijs quæ tradit Vitruuius, elici perſpicuè poteſt. Nam ibi præceptor ille ædificantium tradit, cum fora Græci *quadrata* fecerint, *Romanis longitudine quam latitudine maiora* placuiſſe; vt *tertia parte longitudo latitudinem* ſuperaret. Hoc fecere; quod munera gladiatoria, & alia in foro ſpectacula ederent, quibus cum adeſſet magna Populi multitudo maiori, quam Græci ſpatio indigebant. De ſpectaculis in Romano Foro præter cæteros *In equo Domitiani. Lib.5.c.1. Forma Fori. Ludi in foro.*

Ouidius: *Hos aditus circuſque nouo præbebit amori,* *L.1. de Ar*
Sparſaquè ſollicito triſtis arena foro.
Illa ſæpè puer Veneris pugnauit arena,
Et qui ſpectauit vulnera, vulnus habet.

Plutarchus: *Ludi gladiatorij populo in foro exhibēdi erant*. De ſpectaculis Cæſaris Suetonius: *Munere, in foro depugnauit Furius Leptinus*. Quo munere, vt ait Plinius, *Forum velis obtexit*. Dati tamen primo ſunt in Foro Boario. Valerius: *Gladiatorum munus primum Romæ datum eſt in foro Boario*. Aream fori porticus claudebant, concamerātione duplici, nixæ columnis, aut pilis Tiburtini lapidis, quæ epiſtilijs ex eodem lapide ornabantur; quòd, vt ſupra dixi, ante annos Vrbis conditæ DCLXI. nulla teſte Plinio, in publico ſtetit columna è marmore. *In V.Grac. In V. c.10. & 39. Lib.19.c.1. Lib.2.ca.1. Porticus circa Forū.*

 Tar-

Tarquinius Quintus Rex has fecit porticus, & tabernas adiunxit. Liuius: *Circa forum priuatis ædificanda diuiſa ſunt loca: porticus tabernæque factæ.* Quæ ferè argentariæ erant. Idem: *Tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc eſſent, iuſſerit venire.* Ibidem *litterarum ludi fuerunt* adeundi à pueris, & puellis, vt idem auctor eſt. De iiſdem porticibus Plutarchus: *ibi*, inquit, *multitudo diſcurrit, non fuga ſe diffundens, ſed porticus, & edita fori, ſicut Theatrum occupans.* Quo ſanè tempore egregia ſtructura fuit; nec mihi conſtat, an aliquis meliorem in formam poſt Tarquinium Regem reſtituerit. Veroſimile quidem eſt, fuiſſe porticus inſtauratas, ornataſque. Dion: *Noſque Senatores, vxoreſque noſtræ acceſſimus in forum funebri veſtitu: illæ in porticibus, nos ſub dio ſedebamus.* Suetonius de foro Augusti non abſimili forma extructo: *Statuas omnium triumphali ſpecie in vtraque fori ſui porticu dedicauit.* Nempè ſuperiore, atque inferiore. Ammianus: *Cum veniſſet* Conſtantius *ad Roſtra perſpectiſſimum priſcæ potentiæ forum, obſtupuit: perque omne latus, quo ſe oculi contuliſſent, miraculorum denſitate perſtrictus.* Ex ijs porrò porticibus populus ludos ſpectabat, vt ex Plutarcho, loco ſupra citato colligi poteſt: Extructis præterea ſub dio tabulatis, & ſubſellijs. Inter eas Porticus Baſilicæ ad negotiatorum, & Iudicum Conuentus: Templa ad Deorum cultum collocata ſunt. Liuius; *Silentio*, inquit, *facto templa Deorum immortalium, quæ foro imminent.* Tacitus: *Forum, & imminentia Foro templa præteruecti.* In eodem cancelli in ſuperioribus porticibus poſiti. Cicero pro Sextio: *Tantus ex omnibus ſpectacul s vſque à Capitolio: tantus ex fori cancellis plauſus excitatus.* Qui locus indicat porticus multitudine refertas, & ſpectante è mœnianis, & ſuperioribus cancellis. Vitruuius: *Circum ſpectacula ſpatioſiora inter columnia diſtribuantur, circaque ibi porticibus argentariæ tabernæ mœnianaque ſuperioribus coaxationibus collocentur, quæ ad vſum, & ad vectigalia publica rectè erunt diſpoſita.* Hæc forma Romani Fori. Eodemque modo reliqua Romæ extructa ſunt.

Liu. lib. 1. *Li. 6. dec. 3.* *L. 3. dec. 1.* *In Galba.* *Lib. 74.* *Lib. 16.* *Porticus Baſilicæ Templa in Foro.* *Dec. 1. l. 7.* *Loc. cit.*

Iam Fori latitudo protenſa inter Capitolium, & Palatium. Longitudo autem à Templo Virginis cognomento à Conſolatione, aut paulò amplius versùs ædem D. Adriani. In quo errarunt, qui ab Arcu Septimij Seueri vſque ad arcum Titi Forum producunt. Nam, vt dixi, Sacra via adiunctis ædificijs tendebat vſque ad angulum Palatij, ſiue tres columnas ſtantes, reliquias, vt aiunt Iouis Statoris. Præterea Templum Pacis, quod Foro proximum appellat Suetonius, fuiſſet in foro: neque alia templa, quæ ad radices Palatij, è regione Capitolij fuerunt, fuiſſent in foro, de quibus ſuprà.

Fori latitudo, & longitudo.

Quæ poſtremo ad Forum pertinent, pauca quædam ſunt ædificia, de quibus ſupra dictum non eſt. Arcus Septimij Seueri ad cliui Capitolini radices, & foro proximus, ſed ima ſui parte terra obrutus, quæ vallem oppleuit. In eo præter cætera ſigillis expreſſa veteris arietis mœnia pulſantis effigies cernitur. Vna inſcriptione repetita ex vtraque parte notatur, litterarum ære ſublato.

Arcus Seueri.

IMP.

IMP. CÆS. LVCIO SEPTIMIO M. FIL. SEVERO PIO PERTINACI AVG. PATRI PATRIÆ PARTHICO, ARABICO, ET PARTHICO ADIABENICO PONTIF. MAX. TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET IMP. CÆS. M. AVRELIO L. FIL. ANTONINO AVG. PIO FOELICI TRIBVNIT. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P. OPTIMIS FORTISSIMISQVE PRINCIPIBVS OB REMPVBLICAM RESTITVTAM IMPERIVMQVE POPVLI ROMANI PROPAGATVM INSIGNIBVS VIRTVTIBVS EORVM DOMI FORISQVE.

S. P. Q. R.

Templum TITI, & Veſpaſiani ſub Capitolio, contra Palatinum, quod Domitianum dedicaſſe credibile eſt. P. Victor *Templũ Titi & Veſpaſiani.*

GRÆCOSTASIS verò, *vbi nationum ſubſiſterent legati, qui ad Senatum eſſent miſſi,* vt ait Varro, *ſub dextra* Curiæ, *à Comitio locus ſubſtructus.* Plinius: *Cum à Curia inter roſtra & Græcoſtaſim proſpexiſſet Solem.* Varro: *Senatulum id eſt Curia ſupra Græcoſtaſim, vbi Aedes Concordiæ, & Baſilica Opimia.* ab Opimio vtraque condita poſt cædem C. Gracchi: atque in ea inſcriptum à quodam eſt, *Opus Vecordiæ Templum Concordiæ fecit.* Plinius: *Aediculam æream fecit in Græcoſtaſi, quæ tunc ſupra Comitium erat.* Sed ex his conſtat Græcoſtaſim prope Curiam fuiſſe. Sicui autem placeat fuiſſe ſub Curia, propter verba Varronis, Plinium animaduertat id citatis antea verbis pernegantem. Iul. Capitol. aſcribit Antonino Pio *Græcoſtaſium poſt incendium reſtitutum.*

Græcoſtaſis in Foro. *Lib. 7. c. 6* *Lib. 12. c. 1*

In eodem Foro columna Mœnia, cui Mœnius nomen dedit, de quo infra. Altera erecta *C. Duillio, qui primus naualem triumphum egit de Pœnis, quæ eſt etiam nunc in Foro.* Sic Plinius, vbi & columnæ C. Mœnij meminit Latinorum Victoris, ſed locum non adſcripſit. Alia in foro *Columna ænea pro ſolario horologio* ſtatuta ſecundum roſtra, deportata ex Sicilia vt loco citato Plinius.

Columnas Mœnia in foro. Et Duillij. Li. 34. c. 5.

Ante eadem roſtra *Marſyæ ſtatua,* quò conuenirent litigatores. Horatius.

Non ſollicitus, mihi quod cras
Surgendum ſit mane, obeundus Marſya.

Plinius: *P. Munatius, cùm demptam Marſyæ coronam è floribus capiti ſuo impoſuiſſet.* Nam cum haud procul ab ea ſtatua cauſæ agerentur qui dicendo placuerant, Marſiam coronabant. Seneca: *Forum ipſum ac roſtra, quotidianum ad Marſiam concurſum.*

Marſyas in foro. *Li. 1. ſat. 6.* *Li. 21. c. 3.* *Li. 6. de Benef. c. 32.*

Mineruæ Delubrum in foro collocat Sext. Rufus, cuius ſane germanus locus poſituſque non liquet, niſi fortaſſe ad radicem Capitolij contra Palatium conſtituendum ſit.

In 8. reg. fori.

In medio item Foro *Coloſſus equeſtris Domitiani* ex ære inauratus fuit. Sed hic cum cæteris eius monimentis, ac titulis poſt eius mortem iuſſu Senatus ſublatus, atque euerſus eſt.

Statua Domitiani in foro.

Demum & locus *Doliola* dictus in foro fuit in quo ſpuere non licebat, quod inuadentibus Vrbem Gallis, Sacra quædam ibi dolijs incluſa, recondita fuerint. In eodem foro *Horatia Pila.* Liuius. *Spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur.* Dionyſius; *Angula-*

Et Doliola. *Lib. 1.* *Lib. 3. Ant.*

*ris columella, à qua altera fori Baſilica incipit, cui affixa fuerant trige-
minorum ſpolia, ſed illa vetuſtate conſumpta ſunt, columella tamen pri-
ſcam appellationem retinens, pila vocatur Horatia.* Alia fori ornamen-
ta, præſertim ſtatuas fuſius recenſere neceſſe non eſt. Illud addam, quod
Lib.19.c.1. narrat Plinius. *Marcellus Octauia ſorore Auguſti genitus in Aedilitate
ſua Kal. Auguſti velis forum inumbrauit, vt ſalubrius litigantes conſiſte-
rent.* Quantus enim tunc in Vrbe Solis ardor? Idem fecerat Cæſar in
ludis.

Forum Cæſaris, eiuſque Domus. Cap. XXI.

HOC Cæſar inchoauit cum in Gallia bellum gereret,
area coëmpta ſextertium millies, ideſt vicies quin-
L.36.c.15. quies centenis millibus aureorum. Plinius teſtatur;
In vi. Cæſ. & ſupra id ſtetiſſe Suetonius. Appianus: *Atrium
cap.26. quoque foro circumduxit, quod Romanum forum
Lib. 2. de eſſe voluit: non rerum quidem venalium, ſed eorum
bel.ciuil. qui ad iura conuenirent.* Dion. *Forum Cæſar ex-
Lib.43. truxerat, quod ab ipſo nomen obtinuit, Romano pul-
chrius.* Forma ædificij eadem fuit, ac fori veteris, cum latitudo duas
tertias complecteretur; pulchrioribus tamen porticibus, quas ſtatuæ in
intercolumnijs poſitæ diſtinguebant. Inter has etiam, *ſibi Cæſar lori-
catam dicari paſſus eſt, cum Romanæ militum, ac Ducum ſtatuæ thora-
Li.34. c.5. cas ferrent*, vt ait Plinius. Qui & locum inter Vrbis ornamenta perſpi-
Templũ Ve- cuum fuiſſe affirmat. In medio foro templum Veneri Genitrici, nam ab ea
neris Geni- genus ducere per Æneam, & Iulum iactabat, extruxit; votum, teſte
tr. in medio foro Cæſ. Appiano ante prælium pharſalicum, & *Cleopatra*, ſubdit idem, *perillu-
Loc.cit. ſtrem Deæ imaginem Templo contulit, quæ à nobis adhuc viſitur.* In eo-
dem *Veneri conſecrauit Cæſar Thoracem ex britannicis margaritis fa-
ctum:* Et *ſex dactyliothecas*, vt ait Plinius. De dactyliotheca idem alibi.
Lib.9.c.35.
Lib.37.c.1. *Gemmas plures, quod peregrino appellant nomine Dactyliothecam*; quaſi
Thecam gemmarum. Pro æde ſtatua Cæſaris ex ære inaurata fuit. Equus
autem illi perſimilis, *quo inſigni fuerat vſus pedibus, propè humanis, & in
modum digitorum vngulis fiſſis, eumque non patientem ſeſſoris alterius
primus aſcendit, cuius etiam inſtar pro æde Veneris genitricis poſtea de-
In vi. Cæſ. dicauit:* Suetonius, & Plinius. quo etiam in loco ſedens Cæſar Senatum
cap.61. excepit, magna eiuſdem Senatus indignatione, vt idem Suetonius. Equi
Lib.8.c.42. porro effigiem fecerat ante Alexandro Macedoni Lyſippus, expreſſam,
In vi. Cæſ. vt arbitror è Bucephalo, quam Cæſar mutatis vngulis ſuæ ſtatuæ accom-
cap.78. modauit, locauitque contra templi frontem. Statius:
In Equo Domitiani.

*Cedat Eques, latiæ qui contra templa Diones
Cæſarei ſtat ſede fori, quem tradere es auſus
Pellæo Liſippe duci, mox Cæſaris ora
Aurata ceruice tulit.*

Iam

Iam vt conſtet vbi eſſet Cæſaris forum, primo ad ſacram viam eſt ponendum. Ouidius: *Lib. 3. de Triſt. el. 1.*

Hæc ſunt fora Cæſaris, inquit,
Hæc eſt à ſacris quæ via nomen habet.

Nec mirum, cum ibi eſſet domus Cæſaris. Nam poſt Pontificatum maximum, *habitauit in ſacra via, domo publica*, vt ait Suetonius: & Plinius ſcribens, A Cæſare forum Romanum, & ſacram viam ab domo ſua carbaſinis velis fuiſſe conteḍtam. Domus ergò Cæſaris in ſacra via prope forum. Sed vbi tandem eſt ponenda vt de foro Cæſaris ſtatuatur? Fuluius, & Marlianus docent fuiſſe vbi templum Pacis conditum poſtea eſt, eiuſque reliquiæ cernuntur. Aiunt enim domum Cæſaris fuiſſe euerſam, ibique conditam porticum Liuiam, tum Pacis templum. Quod & Ouidij interpretes inculcant. *In V. Cæſ. cap. 46.* *Li. 19. c. 1.* *Lib. 3.* *Li. 3. ca. 23* *Faſt. lib. 6.*

Diſce tamen veniens ætas, vbi Liuia nunc eſt
Porticus, immenſæ tecta fuere domus.
Hæc æquata ſolo eſt nullo ſub crimine Regni,
Sed quia luxuria viſa nocere ſua eſt.
Suſtinuit tantas operum ſubuertere moles,
Totque ſuas hæres perdere Cæſar opes.

Aiunt autem, domum Cæſaris, quæ deinde Auguſti Pontificis maximi fuit, ab eodem fuiſſe euerſam, quòd Liuia vxor, ſeu Iulia Filia, vel Neptis eam profuſe exornaſſet; ibique porticum Liuiæ nomine excitatam. Sed neutrum veritati conſentaneum eſt. legi equidem de Auguſto apud Suetonium: *Ampla, & operoſa prætoria grauabatur, & neptis quidem ſuæ Iuliæ profuſe ab ea extructa etiam diruit ad ſolum*. At ibi perſpicuè ſermo eſt de Villis elegantioribus, earumquè ſumptuoſis ædificijs, vt ſequentia declarant: *ſua vero quamuis modica*. Domus autem Cæſaris poſt Lepidi obitum, Auguſto non hæreditate, vt ait Ouidius de domo euerſa, obuenerat (neque enim haberi ſic poterat); ſed quia Lepidi ſucceſſor in Pontificatu, in domum publicam tranſiturus erat, poſt obitum eiuſdem Auguſti ad alium item Pontificem tranſituram. Qui tamen ea vti noluit, teſte Dione. *Auguſtus*, inquit, *cum eſſet creatus ſummus Pontifex, neque domum publicam accepit: ſed cum omnino publicam eſſe Pontifici maximo habitationem oporteret, ſuarum ædium partem ipſe publicam eſſe iuſſit, ac regis ſacrificuli domum virginibus Veſtalibus dedit, quoniã earum ædibus contigua erat*. Hæc domus, quam βασιλέως τῶν ἱερέων *Regis ſacrorum* Dion appellat, fuerat Cæſaris, & Pontificis Maximi, qui eidem ἀρχιερεὺς *Princeps ſacrorum*, ſeu *Pontifex Maximus* dicitur. Quare βασιλεὺς τῶν ἱερέων idem eſt hoc loco Dioni, atque ἀρχιερεὺς *Pontifex Maximus*. neque enim hic ſermo eſt de *Rege Sacrorum*, ſeu *Sacrificulo*, vt vertit interpres, qui alius erat à *Pontifice Maximo*, & curabat quædam ſacra à Regibus olim fieri ſolita. Quod patet. Nam Auguſtus domum dedit Veſtalibus, quæ vt Pontifici Maximo illi obuenerat, eamque ipſe habitare noluit: ac deinceps Pontificibus in Pala- *In eius vi. cap. 72.* *Domus Pōtif. Max. publica.* *Lib. 54.*

tio domum parauit. Quid? quod idem auctor teſtatur, alterius ædem fuiſſe, in cuius area extructa eſt Liuia porticus. Vedius enim Pollio libertinus genere, & equeſtris ordinis, nec magis diuitiarum copia, quàm crudelitate nobilitatus, quod murænas in piſcinis, traditis mancipijs aleret, moriens multis multa legauit: *Auguſto autem magnam hæreditatis partem, & Pauſilypum villam inter Neapolim & Puteolos iacentem: iuſſitque, vt is populo aliquod ſplendidum opus faceret. Eius operis cauſa faciendi verbo, re autem, ne quod Vedij in Vrbe reſtaret monumentum, ædes Pollionis funditùs euertit Auguſtus: porticuque ibi circumducta, non Pollionis, ſed Liuiæ nomen inſcripſit.* Hæc Dion. Quod ergo huius domum propter eximiam crudelitatem, & luxum Auguſtus diruere voluerit, ſcripſit Ouidius:

Dion. l. 54.

Hæc æquata ſolo eſt, nullo ſub crimine regni;

Nam ædes diruebantur eorum, qui Romæ regnare voluiſſent, vt Sp. Melij, Sp. Caſſij, M. Manlij.

Sed quia luxuria viſa nocere ſua eſt.

Porticus Liuia Templum Pacis

Sed neque hæc domus fuit, vbi poſtea templum Pacis. Nam cum Liuia porticus in eius area extructa fuerit; hanc poſt conditum templum diu ſuperſtitem, & ſimul extare Roma ſpectauit. Itaque Plinius qui *Pacis templum pulcherrimum operum* appellauit, alibi; *Vna*, inquit, *vitis Romæ in Liuiæ porticibus ſubdiales inambulationes vmbroſis pergulis opacat, eadem duodenis muſti amphoris fœcunda.* In eadem Traianum Ciuibus aures dediſſe aliquot annis poſt Veſpaſianum templi Pacis conditorem teſtatur Dion. Et Martialis:

L. 36. c. 15. Lib. 14. c. 1.

In V. Traiani.

Claudia diffuſas vbi Porticus explicat vmbras.
Vltima pars aulæ deficientis erat.

Quo tempore, cum hæc poeta ſcriberet, Veſpaſianus ſua opera perfecerat. Cum igitur ſimul extarent Liuia porticus, & templum Pacis, hoc in area eius domus extructum non eſt, in qua fuerat ædificata porticus Liuia.

Domus Cæſaris vbi eſſet.

Atque vt rem difficilem quoquomodo concludam. Si Domum Cæſaris, ſeu Pontificis ædibus Veſtalium proximam ijſdem ceſſit Auguſtus, perſpicue elicitur ad radicem Palatini fuiſſe, vbi Veſtæ templum, & ædes Veſtalium erant: atque adeò ſacram viam, mediam inter hanc domum, & templum Pacis fuiſſe productam. Hoc enim venientibus ab arcu Titi dextrorsùm, læuorsùm domus occurrebat. At forum Cæſaris in eo Vrbis ſpatio productum eſt, quod paret poſt templa Pacis, & Fauſtinæ. ſic enim ſacræ viæ & foro veteri, & ipſius domui propinquum, iuxta forum Auguſti collocabitur. Demum porticus Liuia vltra forum Cæſaris, Eſquilijs vicinior, & cliuo, quo aſcenditur ad Diui Petri cognomento ad Vincula. Quod clarius conſtabit, cum de domo Neronis infrà dicemus.

Et forum eiuſdem.

Forum

Forum Auguſti. Cap. XXII.

FORVM Auguſti *inter pracipua eius opera* numerat Suetonius. cuius *extruendi cauſa fuit hominum, & iudiciorum multitudo, quæ videbatur non ſufficientibus duobus etiam tertio indigere. Itaque feſtinantius, nec dum perfecta Martis æde publicatum eſt.* Scribit Macrobius: *Cum multi Seuero Caſſio accuſante abſoluerentur, & Architectus fori Auguſti expectationem operis diù traheret, ità iocatum eſſe: Vellem, Caſſius & meum forum accuſaſſet.* Sed *in eo ſic publicato cautum eſt, vt ſeparatim publica Iudicia, & ſortitiones Iudicum fierent.* Suetonius: *In V. Aug. cap.29.* *Saturnal. lib. 2.*

Cæterùm Auguſti forum prope forum Cæſaris conſtituitur, vt ab illo ferè vſque ad Capitolium, & Templum nunc S.Martinæ, vltra Ædem S.Adriani pateret, quam vt ſupra dixi, ſcriptores Eccleſiaſtici *in tribus foris* nuncupant. Erat enim ibi antiquitus Saturni ædes cum ærario, media inter forum Romanum, & forum Auguſti, cui poſt templum Fauſtinæ iungebatur forum Cæſaris. Forma fori eadem cum ſuperioribus. niſi forte propter anguſtias, quia non auſus eſt Auguſtus *extorquere poſſeſſoribus proximas domos*, vel longitudini latitudo, vel contra longitudo latitudini non reſpondebat. In medio *Aedem Marti vltori votam Philippenſi bello*, quod cum Bruto, & Caſſio geſſerat, poſuit: *Et ſtatuas omnium Ducum Romanorum triumphali effigie in vtraque fori ſui porticu dedicauit: Profeſſus edicto, commentum id ſe, vt ad illorum velut exemplar & ipſe dum viueret, & inſequentium ætatum principes exigerentur à ciuibus.* Suetonius. Sed fori, ac templi ornamenta fusè complexus eſt Ouidius:

Forum Auguſti prope forum Cæſaris. *Suet. in Vi. cap.56.* *Templum Martis Vltoris.* *In V. Aug. cap.31.* *5. Faſt.*

> *Mars venit, & veniens bellica ſigna dedit.*
> *Vltor ad ipſe ſuos Cœlo deſcendit honores,*
> *Templaque in auguſto conſpicienda foro.*
> *Proſpicit armipotens operis faſtigia ſummi*
> *Et probat, inuictos illa tenere Deos.*

Nempe in templi faſtigio ſtatuas Deorum. Et, quæ deinde enumerat, Arma & ſpolia de hoſtibus capta, affixa poſtibus: Simulacra Illuſtrium Regum, & Romanorum longa ſerie ab Ænea vſquè deductorum Romulum de Acrone triumphantem titulos ſubiectos ſtatuis, & inſcriptiones rerum præclare geſtarum. Addit fuiſſe votum ab Auguſto templum pro victoria, cum in vltionem Cæſaris bellum ciuile gerendum ſuſcepit.

> *Templa feres, & me victore vocaberis Vltor.*
> *Vouerat, & fuſo lætus ab hoſte redit.*
> *Nec ſatis eſt meruiſſe ſui cognomina Martis,*
> *Perſequitur Parthi ſigna retenta manu.*

Cognomen Vltoris Vnde traxerit Mars.

Par-

Signa reddiderũt & obſides.

Parthe refers Aquilas, victos quoque porrigis arcus;
Pignora iam noſtri nulla pudoris habes.
Rite Deo, templumque datum, nomenque Biſultor,
Emeritus voti debita ſoluit honor.

Duo tẽpla Martis Vltoris. *Ca.29. Vitæ Auguſti* *Lib.50.*

Ex quibus verbis ambigi poteſt, an duplici coguomento Mars in eodem templo ſit cultus, an duo eſſent templa Vltoris, & Biſultoris. Riquus auctore Ouidio, Duo Martis templa conſtituit Vltoris, & Biſultoris, & huius collocat in Capitolio, quod ante obſeruauit in Suetonium Læuinus Torrentius. Sed & Dion perſpicuè id tradidit, templumque Martis Vltoris, quem Biſultorem appellat Ouidius, ſtatuit in Capitolio. Nam cum recepta ab Auguſto de Parthis ſigna dixiſſet: *Itaque*, inquit, *& ſacrificia eius rei cauſa, & templum Martis Vltoris in Capitolio ad imitationem Iouis Feretrij, quo ſigna ea militaria ſuſpenderentur, decerni iuſſit, ac deinde perfecit*. Duo ergò templa Martis Vltoris: ſiue Vltoris, & Biſultoris, alterum in foro Auguſti, alterum in Capitolio, ſtatuenda ſunt. Quod autem erat in Capitolio, quia ad ſimilitudinem templi Iouis Feretrij factum eſt, prope illud etiam probabiliter eſt collocatum. Structi ſunt etiam arcus ob ſigna recepta, vt apparet in nummis. Et pòſt, ſub Tiberio vt ait Tacitus: *Structi & arcus circum latera templi Martis Vltoris cum effigie Cæſarum Germanici, & Druſi, lætiore Tiberio, quia pacem ſapientia firmauerat*. A templo autem forum ipſum Martis aliquando dicitur. Quod ſane præter Romanorum ſtatuas, alijs quoque ſimulacris, & picturarum inſignibus è Græcia aduectis decoratum eſt, *& inter pulcherrima, quæ vnquàm operum* adſcriptum à Plinio. Adrianus, deinde auctore Spartiano inſtaurauit. Martis ludi in foro Auguſti facti. Dion. l.56. Martialis quærendos ibi carminum quoſdam recitatores monet:

Li.2. Ann. *In V. Adr.*

Pompeium quæras, & noſti forſitan, Auctum,
Vltoris prima Martis in Aede ſedet.

Forum Neruæ. Cap. XXIII.

Forũ Neruæ ubi fuerit.

FORVM Neruæ poſt forũ Auguſti, & remotius à foro Romano fuit. Quædam adhuc veſtigia in via publica eius fori ſupereſſe probabile eſt. Hæc, duæ ſunt columnæ inſculpto marmoreo parieti egregij operis adiunctæ. eodemque in loco ſuperioribus annis columnæ maiores impoſito epiſtilio, faſtigioquè extabant; adiecto titulo: *Imp. Nerua Cæſar*. Quæ deformatæ, ac pœne corroſæ Paulo V. Pont. Max. deiectæ ſectæque ſunt in tabulas marmoreas ad Ianicularem Aquæ Bracchianæ fontem extruendum, & exornandum. Porro Suetonius de Foro Neruæ: *Excitauit*, inquit *forum* Domitianus *quod nunc Neruæ vocatur*. Occiſo enim eodem, antequam abſolueret, Domitiano, Nerua ſucceſſor perfecit ac dedicauit; dictumquè eſt Tranſitorium, non quia

In V. Dom. cap.5. *Forũ Neruæ cur Trãſitorium.*

per

per illud in alia fora viaſquè opportune tranſiretur, vt Marlianus & alij putant; ſic enim & Forum Auguſti, & Cæſaris, & alia tranſitoria dicerentur, nam & ab his tranſitus erat: ſed quia, vt aliàs dixi, Iani templum haberet, cui quatuor inerant portæ, ſiue arcus. Iani autem eiuſmodi quadrilateri tranſitiones dicebantur, quod ſemper tranſeuntibus paterent. Nam Nerua Ianum quadrifrontem ex humiliori delubro ſuum in forum tranſtulit. Martialis: *Lib.10. ep. 28.*

Publica quem primum votaprecesque canunt.
Peruius exiguos habitabas antepenates,
Plurima quà medium Roma terebat iter.
Nunc tua Cæſareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras Iane quot orageris.
At tu ſancte Pater, tanto pro munere gratus,
Ferrea perpetua clauſtra tuere ſera.

Confirmat Seruius: *Sacrarium*, inquit, *Iani Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum, iuxta Theatrum Marcelli, quod fuit in duobus breuiſſimis templis, duobus autem propter Ianum bifrontem. Poſtea captis Phaleris Ciuitate Tuſciæ inuentum eſt ſimulacrum Iani cum frontibus quatuor Propter quod in foro Trãſitorio conſtitutum eſt illis ſacrarium aliud, quod nouimus quatuor portas habere.* Loquitur Seruius de ſacrario quadrilatero, quod Iano cõditum captis Phaleris idem eſſe probabile eſt, quod hodieque conſpicitur in veteri Boario foro, cui propterea *Tranſitorio* cognomen fuit. Verum ex eo tranſlatum Iani ſimulacrum ad forum Neruæ tranſtulit ſecum & cognomentum. Illi vero erant exigui penates, quos vt ait Martialis, *peruius ante Ianus habitabat*, *7. Aeneid.* *Ianus quadrifrons.* *Ita Fuluius lib. 3. de foro Boario.*

Plurima quà medium Roma terebat iter.

Atque ex ijs peruius ipſe aſportatus, fecit etiam forum Neruæ appellatione peruium. Sic enim Aurelius victor nominauit. In quo tot numerauit fora, quot ora, nempe quatuor: *Romanum, Cæſaris, Auguſti, Neruæ.* nam de Traiano foro, quod poſtea factum eſt, loqui Martialis non poterat. *De Cæſaribus in Nerua.*

Cæterum Neruæ forum fuiſſe ornatiſſimum, tria perſuadent. primum, quia ædificauit Domitianus quadam videlicet æmulatione Cæſaris, & Auguſti. Nec ille opera fecit niſi eximia, & egregia. Deinde præter templum Iani ædem Palladis ibi extruxit, quam velut ſibi propitiam præcipuè colebat. De Iano Statius: *Lib.4.Sylu.*

Ianus agit, quem tu vicina pace ligatum
Omnia iuſſiſti componere bella, nouique
In leges iurare fori.

De templo Palladis Aurelius Victor; *Dedicato*, inquit, *foro, quod appellatur Peruium: quo ædes Mineruæ eminentior conſurgit, & magnificentior.* Dubitat Lipſius an hæc Ædes Palladis, an illa Iani in medio foro locata fuerit. nam & de hac ſcripſit Statius. *De Caſ. in V. Nerua.* *L.3. de Magn. Ro. c.7.*

Sed qui limina bellicoſa Iani

Iuſtis

Iuſtis legibus, & foro coronat.

Foro coronata, ideſt cincta fori porticibus. Non dubitarim tamen ædem illam ſublimem Palladis in medio: Ianum vero quadrifariam peruium potius in tranſitu adituquè fuiſſe. Id enim videtur huic præſertim Deo tributum, quod extrema coniungeret. De Iano quidem bifronte Ouidius:

Li. 1. Faſt.

Hic vbi iuncta foris templa duo' us habes.

Quod autem Ædes illa Palladis è medio ſoro, eius duntaxat præſidis extaret, forum dictum eſt Palladium. Martialis:

L. 1. epig. 2.

Libertum docti lucenſis quære Secundum,
Limina poſt Pacis, Palladiumque forum.

Forũ Neruæ Palladium.

Obſeruant id præter cæteros Onuphrius, & Lipſius, tanti viri. Sed mihi duo aliquam de ea re ſuſpicionem inijciunt. Primum: quod Martialis illud epigramma ſcripſit, cum primo libros ſuos euulgare cœpit non omnes ſimul, ſed vt quemque abſoluerat, in lucem editos circa initia, vt arbitror, Imperij Domitiani. Hic autem, cum quindecim annos imperarit, tunc fortaſſe non dum forum inchoauerat, quod imperfectum tanto poſt moriens reliquit, aut certe minimam eius partem erexerat. Cur ergo nondum extructo iam cognomen inditum? Deinde cur forum Neruæ, ſeu Palladium coniungitur cum templo Pacis, cùm intercederet forum Cæſaris inter vtrumque, aut etiam Auguſti? hæc ergò primùm afferri debuerant. Itaque vel Martialis de alio Vrbis ædificio ſcripſit: vel poeticè; quod potius dixerim, adulatorio, & ſuo more loquutus, nomen inchoato vix foro dedit; & ſolum Flauiæ gentis ædificia, quamuis ſeiuncta recenſuit, vt Domitiano aſſentaretur. Sed Palladium nomen cum foro non perennauit; *Tranſitorio*, vel *Neruæ* poſt dedicationem appellato. Acceſſit tertio eiuſdem fori exornandi ſingularis cura Alexandri

In V. Alex. Lipſ. Marlianus Fuluius locis cit. Forũ Neruæ ornatũ ab Alexã. Imp.

Cæſaris. Hic enim teſte Lampridio, *ſtatuas Coloſſas, vel pedeſtres nudas, vel Equeſtres Diuis Imperatoribus in foro D. Neruæ, quod Tranſitorium dicitur, locauit omnibus, cum titulis & columnis æreis, quæ geſtorum ordinem continerent exemplo Auguſti, qui ſummorum virorum ſtatuas in foro ſuo è marmore collocauit, additis geſtis.* Ambigit Lipſius an æreæ columnæ ſtatuis eſſent pro baſi; an additas porticus ſuſtinerent; dequè ijs, & hoc foro ſcripſerit Pauſanias, quod Fuluius, & Marlianus affirmant. Verba Lipſij ſunt. *Quæ autem iſtæ columnæ? an quibus loco baſium inſiſterent, & acta inſcripta eſſent? an & alias intellexit, quæ ſcorſim porticus ſuſtinuerunt? Non de nihilo ambigo. Quoniam in Pauſania lego de quibuſdam ædificijs ex ære ſolido, differente: lego inqu m fuiſſe talia, vt Mineruæ templum Spartæ, quod Chalciœcon ideò dicitur, atque item alibi. ſed tum addit in fidem, preſentaneum, & ſui æui exemplum,* καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἕνεκα, καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης θαῦμα οὖσα παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν. *Romanis forum, quod & magnitudine, & alio apparatu omni inſtar miraculi eſt, exhibet tectum, & camerationem æream. Quod iſtud Forum tecto æreo? vellem nominaſſet. nunc ſuſpicari tamen fas eſt, de iſto Neruæ capiendum: niſi*

de alio

de alio ædificio quod chalcidicum appellabant quodque foris ſolet adiungi. Hæc ille. Quod ſpectat ad columnas ab Alexandro additas putauerim vel baſes ſtatuarum fuiſſe, vel parerga fori ad exornandum. Cæterum cum de fori cameratione ærea ſcribit Pauſanias, non loquitur de foro Neruæ, ſed de foro Traiani. Teſtimonio eſt locus alter eiuſdem auctoris ferè cum illo geminus. loquens enim de operibus à Traiano in Vrbe factis inter quæ Thermas, Amphitheatrum, Circum enumerat: deinde eius forum ſic deſcribit καὶ ἡ ῥωμαίων ἀγορὰ κοσμοῦ τε ἕνεκα τοῦ λοιποῦ θέας ἀξία, καὶ μάλιστα ἐς τὸν ὄροφον χαλκοῦ πεποιημένον. *& Forum Romanorum, tum reliqui ornatus cauſa ſpectari dignum, tum maxime propter camerationem ex ære factam.* Hoc ergo Traiani forum, de quo paulo poſt, eo loco nominauit Pauſanias; neque eius verba aliò diſtrahenda ſunt. Errat vero ſiquis pro cameratione & fornice, tectum, & culmen intelligit aereis inſtructum tegulis. De ædificijs enim æreis loquitur Pauſanias; & cum de Mineruæ fano ex ære facto, ideoquè chalciœco dicto dixiſſet: ex hoc ærei culminis Romanorum foro infert, non alienum eſſe à veritate Templum Apollini γενέσθαι χαλκοῦν *factum eſſe æneum.*

Columnæ pro baſibus

Lib.10.

Lib.5.

Aedificia cum cameratione ærea.

Denique omittendum non videtur, quod cum alia tria fora iudicijs dedicata eſſent, in foro Neruæ rei aliquando ſupplicijs mulctati ſunt. De Vetronio Turino qui acceptis muneribus, multa petentibus nomine Imperatoris falsò promiſerat, ſic Lampridius: *In foro tranſitorio ad ſtipitem illum ligari præcepit*, Alexander, *& fumo appoſito, quem ex ſtipulis, atque humidis lignis fieri iuſſerat, necauit, præcone dicente: fumo punitur, qui vendidit fumum.* Spatium huius fori certo definiri non poteſt. ſed & illud exploratum eſt, veterem murum, qui hodiequè viſitur, enormem, & anguloſum è quadratis magniſquè lapidibus, & arcu ad viæ tranſitum, intercisum in finibus fori fuiſſe. Tres vero ingentes columnæ, quibus campanaria Turris Eccleſiæ Sancti Baſilij Monialium impoſita eſt, ad latus marmorei ædificij, reliquiæ dicuntur eſſe templi Neruæ Cæſaris. De quo Plinius in Panegirico; *Neruam lacrymis primùm, vt Filium decuit, mox templis honeſtaſti, non imitatus illos qui hoc idem, ſed alia mente fecerunt.* Eius & adiuncti totius operis ichnographiam, atque orthographiam multi egregiè deſcripſerunt. Quamquam ambigendum iudico, an illud templum Neruæ an potius Mineruæ, an alteri tribuendum, quodque ædificium eo nomine cenſendum ſit.

In V. Alex.

Murus in Vrbe finis fori Neruæ.

Forum

Forum Traiani. Cap. XXIV.

PROXIMVM foro Neruæ fuit Vlpium, & Traianum forum. Cuius Cochlis columna in medio olim poſita hodieque index eſt. Hoc forum Apollodoro inſigni Architecto Traianus poſt bellum Dacicum ędificauit: Complanata Quirinalis montis parte, & æquata vallibus, vt docet inſcriptio in columnæ baſi. Fuit autem inter cætera Cæſarum opera Traiani forum maximè admirandum teſtificatione Caſſiodori: *Traiani*, inquit, *forum vel ſub aſſiduitate videre miraculum eſt*. Et Ammiani Marcellini: *Cum*, inquit, *ad Traiani Forum veniſſet*, Conſtantius, *ſingularem ſub omni Cœlo ſtructuram vt opinamur etiam numinum aſſenſione mirabilem, hærebat attonitus per gigantæos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rurſus mortalibus appetendos*. Quid poteſt de ædificio dici ſublimius? Hac ſane de cauſa, cum fori atrium, quemadmodum cætera, columnis, epiſtilijs, coronis cingeretur, quidam columnas craſſitudine, ac celſitate Cochlidi fermè æquant. Qui enim alij fuere gigantæi contextus præter has, & immenſæ magnitudinis lapides, æreoſque fornices, quos ſuſtinebant? Atqui columna vt habet P. Victor, *eſt alta pedes CXXVIII*. Ait idem, *Forum Traiani cum templo, & Equo æneo*. Num æneum templum, ſicut Equus? qui in medio atrij, teſte Ammiano, ipſum Principem vehebat. Id quidem de templo non facile dixerim, ſicut de camerationibus, & tecto; hoc enim tradit Pauſanias. At ſtatuas in faſtigio Templi poſitas, vt oſtendit numiſma Traiani, æneas inauratas fuiſſe, ſicut in reliquis fori faſtigijs dubium non eſt. De his Gellius. *In faſtigijs*, inquit, *fori Traiani ſimulacra ſunt ſita circum vndique inaurata Equorum atquè ſignorum militarium: ſubſcriptumque eſt, Ex manubijs:* ideſt, vt idem eo capite declarat, *ex pecunia, quæ ex venditione prædæ manucaptæ percepta ſit*. Hæc autem præda ex bello Dacico redacta eſt, quo perfecto, Traianus forum extruxit, & in eo columnam poſuit. Dion, *In foro, ſuo, ingentem columnam ſtatuit, ſiue vt ea pro ſepulchro eſſet, ſiue in oſtentationem eius operis, quod ille circa forum egit. Cliuus ſurgebat, quem effoſſa quoquouerſus terra ità complanauit, vt vndique columna conſpiceretur: forumque deinde in areæ modum æquatum manſit. Poſthæc Armenijs, atque Parthis bellum inferre ſtatuit:* At columnæ inſcriptio ſic habet:

L.1.Var.ep

Traiani forum admirandum.

Columna Cochlis in foro Traiano.

Loc.cit.

L.13.c.23.

Ln Traiano.

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS IMP. CÆSARI D. NERVÆ F. TRAIANO AVG. GERM. DAC. PONTIF. MAX. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P.P. AD DECLARANDVM QVANTÆ ALTITVDINIS MONS, ET LOCVS TANTIS EX COLLIBVS SIT EGESTVS.

Ex quo inferes, Columnam rebus Dacicis inſculptam prope Quirinalem non ipſum ſibi, ſed populum, ac Senatum Traiano ſtatuiſſe. Eius quidem

dem oſſa ibi condita fuere ab Adriano. Dion, *Traiani*, inquit, *oſſa in illius columna condidit:* vel, vt ait Caſſiodorus, *oſſa in vrna aurea collocata ſub columna fori, quæ eius nomine vocatur, recondita ſunt.* *In Adriano. In Chronico.*

Auxerunt poſtea fori pulchritudinem alij Cæſares. Marcus enim Antoninus cum multi nobiles bello Germanico interijſſent, *omnibus ſtatuas in foro Vlpio collocauit.* Alexander *ſtatuas ſummorum virorum in foro Traiani collocauit vndique tranſlatas* vt in eodem Alexandro Lampridius. Pauſanias præter alia fori ornamenta ſtatuas duas commendat, alteram Auguſti Cæſaris ex electro, alteram ex ebore Nicomedis Bithyniæ Regis. *In eod. Euſebius. Forum Traianum ornatũ à Cæſaribus. Loc. cit.*

In eodem foro obita alia Principum munera. Adrianus, cùm gratiam hominum aucuparetur, & pecuniam, quæ fiſco debebatur, debitoribus remitteret, ſyngraphas *in foro D. Traiani quo magis ſecuritas omnibus roboraretur*, incendit. Aurelianus tabulas publicas ad priuatorum ſeueritatem exuri in foro Traiano ſemel iuſſit. Marcus verò Antoninus profecturus ad bellum Marcomannicum exhauſto ærario cùm extra ordinem aliquid prouincialibus imperare nollet, *in foro D. Traiani*, teſte Capitolino, *auctionem ornamentorum Imperialium fecit, vendiditque aurea pocula, & chryſtallina & murrhina: vaſa etia regia, & veſtem vxoriam ſericam, & auratam, gemmaſque etiam, quas multas in repoſitorio ſanctiore Adriani repererat, & per duos quidem menſes hæc venditio celebrata eſt.* Commodus, teſte Lampridio, *cooptatus inter tres ſolos principes Iuuentutis cum togam ſumpſit adhuc in prætexta puerili congiarium dedit, atque ipſe in Baſilica Traiani præſedit.* Ibidem acta fuiſſe Iudicia teſtatur Gellius: *Phauorinus*, inquit, *cum in area fori*, Traiani, *ambularet & amicum ſuum Conſulem opperiretur cauſas pro Tribunali cognoſcentem.* Hæc autem Iudicia in Baſilica Vlpia eiuſdem fori celeberrima præcipuè habebantur. Illud vero ſolemne ac ſtatum, quod Kalendis Ianuarij noui Conſules in Foro Traiano ſeruos manu mittere ſolebant. Ammianus: *Mamertino*, inquit, *Conſule Kalendis Iannuarijs ludos edẽte manu mittendis ex more inductis per admiſſionum proximum.* *Spart. in V. In eius Vi. In eius Vi. Loc. cit. Iudicia acta in foro Traiani. Lib. 22.*

Claudianus de Honorio Conſulatum ineunte: *In paneg. eiuſd. Conſulatus.*

> *Deſuetaque cingit*
> *Regius auratis fora faſcibus Vlpia lictor.*

Idem de Eutropio Conſule

> *Libertatemque daturus*
> *Quem nondum meruit, ſcandit ſublime tribunal.*

Sidonius de Antemio Auguſto Conſule:

> *Nam modo nos iam feſta vocant, & ad Vlpia poſcunt*
> *Te fora, donabis quos libertate Quirites,*
> *Quorum gaudentes exceptant verbera malæ.*
> *Perge Pater Patriæ fœlix, atque omine fauſto*
> *Captiuos vincture nouos, abſolue vetuſtos.*

Eidem foro arcus additus eſt in honorum Traiani iam per orientem victoris. Dion in eius vita: *Triumphalis*, inquit, *tunc arcus, præter alia multa,*

multa, quæ in honorem eius & decreta, & facta fuerant, in illius foro ſubſtructus eſt. At templum de more poſitum in foro, cuius ſupra mentionem fecimus, cui dicatum eſt? Num eidem Traiano relato inter Diuos? Traianus certe ibi templum habuit. Spartianus: *Cum opera vbique infinita feciſſet*, Adrianus, *numquam ipſe, niſi in Traiani Patris templo nomen ſuum ſcripſit*. Videtur ergo hic eſſe templi conditor. Gellius: *Sedentibus forte nobis in Bibliotheca templi Traiani*. Quæ videlicet non minus templi, quam fori alterum inſigne fuit ornamentum, ſed Dion: *Bibliothecas*, inquit, *Traianus extruxit*. Igitur plures. *Nam duæ fuerunt in eodem foro*. Meminit Sidonius, vbi ſtatuã æream promeritus:

In Vi. Adr. *L. 11. c. 17.* *In eius Vi.* *Li. 9. ep. 19.*

Cum meis poni ſtatuam perennem
Nerua Traianus titulis videret
Inter auctores vtriuſque fixam
Bibliothecæ.

Et fortaſſe porticu diſcretæ, vbi ſimulacra doctorum virorum Græcæ, Latinæque linguæ.

Librorum Bibliothecæ Vlpiæ meminit Vopiſcus in vita Valeriani, Taciti, Probi, quos linteos, & Elephantinos nominat. De linteis, qui in vſu priſcis erant, ad Monetæ inuentis, antiquior mentio apud Liuium. Porro in his Ephemeridas reſque Principum geſtas præſertim adnotare ſolebant, & in Bibliotheca Vlpia reponere. *Quæ omnia*, inquit Vopiſcus *ex libris linteis, in quibus ipſe*, Aurelianus, *quotidiana ſua ſcribi præceperat, pro tua ſedulitate condiſces. Curabo autem vt tibi ex Vlpia Bibliotheca & libri lintei proferantur*: quaſi reconditiores ſanctioreſq; . Idem: *habet* inquit, *in bibliotheca Vlpia in armario ſexto librum Elephantinum, in quo hoc Senatus Conſultum perſcriptum eſt, cui Tacitus ipſe manu ſua ſubſcripſit. Nam diu hæc Senatus Conſulta, quæ ad Principem pertinebant, in libris Elephantinis ſcribebantur*. Libri autem Elephantini ſunt eborei. quamquam alij minus verè è pellibus ipſius Elephanti confectos velint. Porrò ad ornamentum ſuarum Thermarum videtur Diocletianus eò tranſtuliſſe Traiani Bibliothecam. Indicat Vopiſcus, *vſus autem*, inquit, *ſum præcipuè libris ex bibliotheca Vlpia, ætate mea in thermis Diocletianis*. Sed quoniam hic auctor ſemper vnam, nos ſupra duplicem bibliothecã fecimus; opinari aliquis poſſet, vnam fuiſſe ædificio, & ſtructura: duplicem auctoribus vtriuſque linguæ. In hac, vel in Baſilica fori Traiani oratores, & Poëtæ ſolebant etiam recitare. Fortunatus:

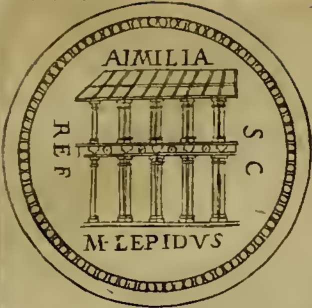
Dec. 1. l. 4. *In Aureliano.* *In Tacito.* *In Probo.* *Ad Berthe ramnum Epis. Cinomanensẽ.*

Vix modo tam nitido pompoſa poëmata cultu
Audit Traiano Roma verenda foro.

Spectantur in nummis Icones fori Traiani, Templi, Columnæ, Baſilicæ, quas apponimus. Præterea Arcum Septimij Seueri, Templum Cæſaris, Templum Auguſti, Idemq; reſtitutum: Duo templa Martis vltoris, vnum in foro, Alterum in Capitolio cum ſignis receptis: Baſilicam Æmiliam, Templum Fauſtinæ, ex eodem inſigni Muſæo Franciſci, & Bruti de Gottifredis. Quamquam templum Traiani, & Auguſti reſtitutum, è Coll. Romani promptuario damus.

Fora

Concordiæ

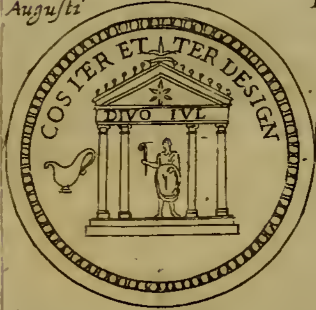
Auguſti

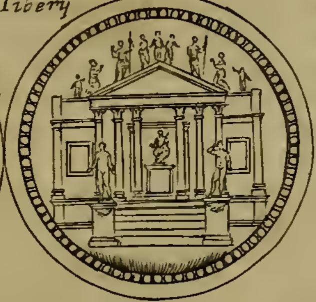
Auguſti

Auguſti

Tiberij

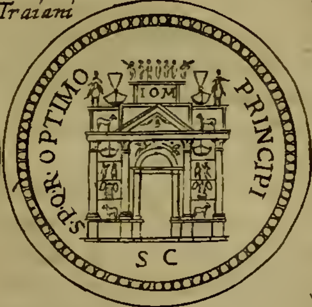
Antonini Pij

Traiani

Traiani

Traiani

Traiani

Fauſtinæ

Antonini Carac.

Fora ad alterum Capitolij latus, inter quæ Boarium. Cap. XXV.

QVATVOR fora, quæ deſcripſimus ad Orientem fuere ſita, Quæ ſequentur Occaſum verſus, alterum Capitolij latus cingebant, inter hæc & priora interpoſito Romano foro.

Boarium primo inſpiciendum ſe offert, cuius fines ante perſcripſimus. Nam à Circo Maximo ad Tiberim longitudo: à Templo S.Georgij ad radices Auentini latitudo producitur. Boarij nomen, vel Bouis

L.12. Ann. 6. Faſt. ærei in medio poſiti effigies, vt placet Tacito, & Ouidio: vel boues ibi venditæ, vt placet Feſto, & Varroni, fecerunt. Alij tertiam addunt cau-

Li.4.el.10. ſam, Taurum ab Hercule immolatum: Propertius quartam videtur addere, quod ibi Hercules pauerit boues ſuas:

Vnde nomẽ Boario foro.

Herculis ite Boues, noſtræ labor vltime clauæ.
Bis mihi quæſitæ, bis mea præda boues.
Aruaque mugitu ſancite boaria longo;
Nobile erit Romæ paſcua veſtra forum.

Certe vetuſta, & culta religionibus eo loco Herculis memoria. Nam ab Hiſpania, victo Geryone reuertentem, agentemque præ ſe boues ibi ſtetiſſe: tum Cacum, qui duas in Auentini ſpeluncam abegerat, ſiue octo,

Ara Herculis max. in foro Boario. vt tradit Virgilius, occidiſſe; poſtremo aram, quæ maxima dicta eſt, ſibi locaſſe, ritumquè ſacrorum decreuiſſe Poëtæ pariter, atque hiſtorici prodidere.

8. Aeneid. Ouid.1. Faſtor. Virgilius: *Hanc aram luco ſtatuit, quæ maxima ſemper*
Dicetur nobis, & erit quæ maxima ſemper.

Propter magnitudinem, vt placet Seruio: *cultum, & venerationem*, vt Dionyſio: *auctorem Herculem*, vt Propertio:

Propert. li. 4. eleg. 10.

Ara per has, inquit, maxima facta manus.

Sed poſtea ſine luco culta eſt propior Circo, & Palatino, quam Tiberi.

L.12. Ann. Auctor Tacitus, qui tradit, cum Romulus Vrbem conderet, *ſulcum deſignandi oppidi cœpiſſe à foro Boario, vt magnam Herculis aram amplecteretur.* Atqui cum ſulcus per ima montis Palatini circumductus fuerit: argumento eſt, non longè à monte aram fuiſſe collocatam, aditumque Circi.

Cap.2. De hac Ara Solinus: *ſuo quoque Numini Hercules inſtituit aram, quæ maxima apud Pontifices habetur, cum ſe ex Nicoſtrata Euandri Matre, quæ à vaticinio Carmentis dicta eſt, immortalem comperiſſet. Ad*

Lib.1.Ant. *eam*, teſte Dionyſio, *Romani iuſiurandum, & conuenta, quæ vellent eſſe firma, peragebant, & decimas facultatum ex voto ſæpe illic offerebant: religione videlicet, & cultu, quàm apparatu, ornatuque potiorem.* Pergit Solinus: *Sacellum Herculis in Boario foro eſt. In illud neque canibus, neque Muſcis ingreſſus erat. Nam epulum daturus Hercules, Muſcarum*

Deum

Deum dicitur imprecatus, & clauam in aditu reliquiſſe, cuius olfactu fugerent canes. Id vſque nunc durat, ait Solinus. Plinius: *Romæ*, inquit, *in ædem Herculis in foro Boario, nec muſcæ, nec canes intrant.* Ædem nuncupat, quam ſacellum Solinus. Et adhuc extare quidam volunt, rotundi ambitus, inter ripam Tiberis Templumque Virginis cognomento in Coſmedin, titulo S. Stephani decoratam. Sed eam Pomponius Lætus Matutæ attribuit; & ex eo Marlianus, in alia eiuſdem fori parte Herculis Ædem conſtituens, poſtea dirutam à Sixto IV. Pont. Max. inibi inuento æneo Hercule, qui viſitur in ædibus Capitolinis. Contrà Fuluius ad aram eius Maximam inuentum id ſimulacrum affirmat. quod ipſe in medium relinquo. Conſtat tamen ædem Herculis fuiſſe rotundam. Liuius. *In ſacello Pudicitiæ patritiæ, quæ in foro Boario eſt ad Aedem rotundam Herculis.* P. Victor in regione octaua. *Aedes Herculis victoris duæ: altera ad portam Trigeminam, altera in foro Boario cognomine Rotunda, & parua.* Porro alteram illam ædem eiuſdem Herculis fuiſſe tradunt ab Octauio Herennio conſecratam iuxta Tiberim, vbi tunc porta Trigemina, olim, vt antea dixi, ad radices Auentini ſita prope idem Templum Virginis in Coſmedin & propinqua foro Boario.

Myagrum. *Li. 10. c. 29.*

Aedes Herculis rotũda in foro Boario.

In eodem foro Matris Matutæ templum fuit à Seruio Tullio factum, refectum à Camillo, & cum arſiſſet iterum inſtauratum Q. Fuluio, Appio Claudio Coſſ. anno Vrbis DXLII. cum æde Fortunæ, illi proxima ab eodem Seruio dedicata, quam nunc Ædem S. Mariæ Ægyptiacæ appellant. De Æde Matutæ in foro Boario Ouidius;

Aedes Matutæ in foro Boario.

Pontibus & magno iuncta eſt celeberrima Circo
Area, quæ poſito de Boue nomen habet.
Hac ibi luce ferunt Matutæ ſacra parenti
Sceptriferas Serui templa dediſſe manus.

Faſt. 6. quidam legũt, Montibus. ſed non placet.

Idem de Fortunæ templo paulo poſt.

Lux eadem Fortuna tua eſt, auctorque, locuſque.
Sed ſuper iniectis, quis latet iſte togis?

Tullij Regis.

Porro Ædem Matutæ, vt ait Liuius, *Camillus Dictator dictus vouit ſe refectam dedicaturum, iam ante ab Rege Seruio* Tullio dedicatam; eodemque libro de eodem; *Dedicauitquè Matutæ matris templum.* Idem auctor: *Triumuiri bini, vni ſacris conquirendis doniſquè perſignandis, alteri reficiendis ædibus Fortunæ, & matris Matutæ intra portam Carmentalem: ſed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio conſumptæ fuerant.* Huius Ædis Fortunæ non meminit Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum, cum alias recenſeret. De vtraque plura Ouidius. Liuius. *L. Stertinius de Manubijs duos Fornices, in foro Boario ante Fortunæ Aedem, & Matris Matutæ, & his ſigna aurata impoſuit.* Ædem Matutæ perperam quidam locant ad radices Capitolij, nempe extra fines Boarij fori, & contra Liuium, longe ſemotam à Tiberi. De ſacello Pudicitiæ iam dictum eſt, quod quidam putant fuiſſe, quod nos Fortunæ dedimus, nunc S. Mariæ Ægyptiacæ nuncupatum. Sed amplior videtur Ædes quam ſacelli anguſtiæ paterentur. Quidam eam Baſilicam Caio, &

Li. 5. dec. 1. *Dec. 3. l. 5.* *Aedes Fortunæ.* *Dec. 4. l. 3* *Sacellũ Pudicitiæ.*

Lucio Nepotibus Auguſti attribuunt ab inuento inibi lapide, cuius inſcriptio haberet vtriuſque nomina. quibus ſane non aſſentior; Nam ædificium humilius eſt, ac rudius, quam vt Nepotum nomini factum videatur ab Auguſto: & lapis, quorum antiquitus erat magna copia, cum inſcriptione inuentus, quod inculcant, niſi rei aliqua memoria apud auctores ſit, ædificium loco non affigit. Fuerit ergo Fortunæ templum, dequè eo Dionyſius: *Seruius*, inquit, *duobus templis conditis, altero Bonæ Fortunæ ob perpetuum eius fauorem in foro Boario: altero Fortunæ virilis, ſicut hodiequè cognominatur in ripa Tiberis prouectus iam ætate*. In templo Bonæ Fortunæ ſimulacrum Seruij erat velatum, de quo plura Ouidius loco citato, & nos vno eius verſu ſupra diximus. *In Templo Fortunæ*, ait Dionyſius, *ab ipſo*, Seruio, *condito dedicata eius effigies inaurata lignea ſola incendio ſuperfuit integra, abſumptis intus reliquis omnibus: & hodiequè templum, & quidquid ineſt inſtauratum poſt incendium apparet eſſe noui artificij. Statua qualis prius, antiqui eſt operis, durat enim adhuc, & à Romanis colitur*. Alterum virilis Fortunæ idem fortaſſe eſt templum quod fortis Fortunæ nuncupat Varro, qui ait: *dies fortis Fortunæ appellatus eſt ab Seruio Tullio Rege, quod fanum fortis Fortunæ ſecundum Tiberim extra Vrbem Romam dedicauit*. Non igitur in foro Boario. Fuit tamen prope illam Ædem Bonæ Fortunæ, alia fortis Fortunæ ædes. De qua Liuius. *Caruilius Coſ. de reliquo ære ædem fortis Fortunæ de manubijs faciendam locauit prope ædem eidem Deæ ab Rege Seruio Tullo dicatam*.

Lib. 4. Ant. — *Plura Fortunæ templa.* — *Loc. cit.* — *L. 10. dec. 1*

Forum Piſcarium, & Olitorium. Cap. XXVI.

A BOARIO foro exitus erat in Piſcarium; quod vt ait Varro, ſecundum Tiberim fuit, vbi præter piſces varia vendebantur. Spatium fori ſe ipſum demonſtrat. Nam cum Boarium ad pontem nunc S. Mariæ pertingeret: inde ſecundum Tiberim Piſcarium protendebatur vſque ad Vrbis mœnia, vt alibi dixi, à Capitolio ad Tiberim deducta iuxta Templum S. Nicolai in Carcere, quæ ætate Auguſti vix apparebant.

Vbi eſſet forum Piſcarium.

Id certo probat forum Olitorium, vbi olerum copia, vt ait Varro, quod Piſcario propinquum, nihilominus erat extra Vrbem. Id antea oſtendi, ac perſpicue demonſtrat Liuius: ait enim, *Aedem Spei quæ in foro Olitorio eſt, fulmine ictam*; quam poſtea ait fuiſſe *extra portam Carmentalem: Aequata*, inquit, *omnia inter ſalinas, & portam Carmentalem in templis Fortunæ, ac Matris Matutæ, & Spei extra portam*. Porro hoc Spei templum *vouerat Attilius primo bello Punico: poſtea Germanicus Cæſar inſtauratum ſacrauit*, vt refert Tacitus.

Aedes Spei — *1. Lib. c. 4. Dec 3. l. 2.* — *Lib. 2. Ann*

Templum Iani gemini inter forum Olitorium, & Piſcarium fuit. Nec certo exploratum eſt, quis primo ædem illam Iano condiderit indicem

Pacis,

Pacis, ac belli: Macrobius ante Sabinum bellum ædem Iano locatam aſſerit. Ouidius pulſis Sabinis aram & ſacellum confeſtim poſitum. quod Seruius confirmat; *Poſtquam*, inquit, *Romulus, & Titus Tatius in fœdera conuenerunt, Iano ſimulacrum duplicis frontis effectum quaſi ad imaginem duorum populorum*. Nec Plutarchus, quamquam hic de ſimulacro loquitur, Numani Templi fecit auctorem. At Liuius de Numa: *Ianum*, inquit, *ad infimum Argiletum indicem Pacis bellique fecit; apertus vt in armis eſſe Ciuitatem: clauſus pacatos circa omnes populos ſignificaret*. Et Seruius: *Sacrarium hoc*, inquit *Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum iuxta Theatrum Marcelli, quod fuit in duobus breuiſſimis templis*: Porro Iani *ſtatua*, vt ait Plinius, *dicata eſt digitis figuratis ad trecentorum ſexaginta quinque dierum notam*. Cæterum cum hoc templum ad imum Argiletum, prope Theatrum Marcelli, ſub radicibus Capitolij Liuius collocarit, non diſſentit Ouidius, qui Ianum alloquutus, ſic ait.

Quis ædem Iani ſtruxerit. *12. Aeneid* *In vi. Numæ.* *Lib. 1.* *7. Aneid.* *1. Faſt.*

Cum tot ſint Iani, cur ſic ſacratus in vno es,
Hic vbi iuncta foris templa duobus habes?

Atquæ fuerunt hæc duo fora, inter quæ Ianus? Boarium interpretes, & Piſcarium intelligunt. Boarium enim à Circo Maximo pertinebat ad Tiberim. Huic adiunctum erat Piſcarium *ſecundum Tiberim*, vt ait Varro *ad Iunonium* ideſt *ad Ianum*. Ianum enim, vt loco citato Macrobius *Iunonium* dicebant, quaſi non ſolum menſis Ianuarij, ſed menſium omnium ingreſſus tenentem. In ditione autem *Iunonis* ſunt omnes Kalendæ. Hæc Piſcarij Boarijque fori interpretatio non probatur. Nam Ædes Iani fuit extra portam Carmentalem: extra quam erat forum Olitorium, vt ſupra docuimus. Itaque hoc forum potius intelligendum eſt; vt Ianus eſſet inter Piſcarium, & Olitorium. Vbi aliud quoque Iani templum fuit à Duillio extructum inſtauratum ab Auguſto, dedicatum à Tiberio. Tacitus: *& Iano*, inquit, *templum Tiberius dedicauit, quod apud forum Olitorium C. Duillius ſtruxerat, qui primus rem Romanam proſperè mari geſſit, triumphumquè naualem de Pœnis meruit*. Sed hoc erat templum Iani quadrifrontis, vt habent Auguſti nummi apud Gulielmum Choultium; *cùm tamen geminum, ac bifrontem dedicauerit Numa*. Seruius cum de Iano bifronte ſito ad Theatrum Marcelli dixiſſet; *Captis*, inquit, *Phaleris Ciuitate Tuſciæ, inuentum eſt ſimulacrum Iani cum frontibus quatuor. propter quod in foro tranſitorio conſtitutum eſt illis ſacrarium aliud. Quod nouimus hodieque quatuor portas habere*. At illud Numæ apud Plutarchum dicitur νεὼς δίθυρος *templum duarum* portarum: *quod*, inquit, *Belli Ianuam vocant*. Et Virgilius:

Templum Iani inter forum Olitorium, & Piſcarium. *Li. 2. Ann.* *Lib. 7. Aen.* *In vi. Numæ.*

Sunt geminæ belli portæ. Templo ergo ſignoque Numæ immutato, extructa ſunt alia templa quadrilatera Iano quadrifronti. Vnum hodieque cernimus apud Ædem S. Georgij in foro Boario. Quod illa ætate, vt ait Fuluius, Tranſitorium erat. Idque nomen poſtea, cum Iano tranſlatum eſt ad forum Neruæ; quod deinceps Tranſitorium dictum. Quia cum quadrilaterum, & quadrifariam peruium haberet Iani Templum,

Iani quadrifrontes.

 tranſi-

tranſitorium ab eius tranſitionibus nominabant; vt ſupra dixi & reliqua eiuſmodi quadriformia, peruiaquè ædificia Iani ſunt dicti. Suetonius: *Ianos arcuſque cum quadrigis, & inſignibus triumphorum per regiones Vrbis tantos ac tot* Domitianus *extruxit*. P. Victor: *Iani per omnes regiones incruſtati, & adornati ſignis. duo præcipui ad arcum Fabianum, ſuperior, inferiorque.* Neque de hoc eſt loquutus Procopius de Bello Gothico, ſed de Iano bifronti Numæ. *Foro*, inquit, *in medio, & ex aduerſo Capitolij ſacellum extat paulo ſupra eum locum, quem nunc Romani tres Parcas appellant. Id vero Iani ſacellum totum ex ære co ſtructum fuiſſe ſat conſtat, & quadrata quadam dimenſione locatum: tantæque amplitudinis quanta integri Iani ſtatua capi poterat, quæ vtique & ipſa cum ænea ſit, non minor quam quinquepedalis eſſe apparet. per cætera omnia mortali ſimilis, capite duntaxat bifrons; ita vt facies altera in orientem Solem diuergat, in occidentem altera. Portæ vtrinque æneæ in faciem alterutram verſæ, quas ferme in pace, & proſperis rebus occludi Romani veteres quondam inſtituerunt, contraque aperiri, dum interea bellum his eſt.*

Lib. 1.

Quod forū niſi Olitoriū?

Huius templi veſtigium exprimitur in numiſmatis Neronis. Porro à Templo Iani via quædam adiuncta dicta eſt Ianus, in qua fœneratores, & trapezitæ habitabant, eiuſque partes ſummus, imus, medius Ianus dictæ.

L. 1. epiſt 1

Horatius: *Hæc Ianus ſummus ab imo*
Prædocet.

L. 2. de offic
Philip. 6.

Cicero: *à quibuſdam optimis viris ad medium Ianum ſedentibus*. Et: *Ianus medius in Antonij clientela ſit.* Hic locus an eſſet ad Ianum bifrontem, an ad quadrifontem definire non auſim; potius tamen ad quadrifrontem conſtituerem. In eodem foro Iunonis Matutæ Ædes. Liuius:

Dec. 4. li. 4.

Aedes Iunonis Matutæ in foro Olitorio vota, locataque quadriennio ante à C. Cornelio Conſ. Gallico bello. Cenſor idem dedicauit.

Demum *Columna Lactaria in foro Olitorio dicta, quod ibi infantes alendos deferebant*, vt ſcribit Feſtus.

Alia circum Capitolium ſita. Cap. XXVII.

VELABRVM planiciem inter Capitolium, Palatinum, & Auentinum occupabat, in qua & Boarium forum. Sed Velabrum latius, quantum videlicet aquæ olim Tiberis effuſæ inundauerunt ſtagnantis inſtar paludis. Quibus exſiccatis, & coercitis, nomen nihilominus loco manſit. De eo ſupra ſcripſimus, in quo fuiſſe ſepulchrum Accæ Laurentiæ teſtatur Varro. In eodem Velabro fuit & Vicus Tuſcus. Nam Hetruſci, qui Porſena Rege venerant ad Vrbem, cum deinde iſſent oppugnatum Ariciam fuſi cæſique ſunt. Pars exigua Romæ excepti, curati-

Lib. 5.

ratique hoſpitum, Vrbiſque charitate retenti ſunt. *His locus ad habitandum datus; quem deinde Tuſcum vicum appellarunt*, vt tradit Liuius. Dionyſius: *His* inquit, *Senatus locum in Vrbe ad ædificandum dedit, vallem Palatinum inter, & Capitolinum colles, quatuor ferme ſtadijs*, hoc eſt paſſibus fere quingentis, *protenſam, qui vſque ad noſtram ætatem Tuſcus vicus Romana lingua vocatur, qua trāſitur à foro in Circum maximum*. Hæc ille, quibus patet amplitudo loci: & ambitus, opinor, non rectus vici proceſſus deſcribitur inter forum Romanum, & Circum maximum. At Varro ſcribit multò ante Romulum veniſſe Tuſcos auxilio contra Sabinum Regem, & Cœlium montem habitaſſe: ſed mortuo Cœlio Vibenna Duce, qui monti nomen dederat, ne nimis munita loca tenerent in planum deductos, & *ab eis*, inquit, *dictus vicus Tuſcus: & ideò ibi Vertumnum ſtare, quod is Deus Hetruriæ*. Idem ſenſit Tacitus. Nam cùm de Cœlij, eiuſque copiarum aduentu non Romulo, ſed Tarquinio Priſco regnante, & mora in monte Cœlio dixiſſet; *Cætera*, inquit, *non ambigua ſunt, magnas eas copias per plana etiam, ac foro propinqua habitauiſſe. Vnde Tuſcum vicum è vocabulo aduenarum dictum*. Cæterum cum in parte Velabri Tuſcus vicus eſſet; liquet, eumdem locum varias ob cauſas, varias etiam appellationes ſortitum. Nam quia olim lacunoſus vehebat nauiculas, *Velabrum*: quia deriuatis in fluuium aquis, Tuſcis habitationi fuit, *Tuſcus vicus eſt appellatus*.

L. 2. Dec 1.
Antiq. l. 5.
Lib. 4. Ant.
Vnde vico Tuſco nomen.

In fine Vici, vt alias dixi, ſtatua VERTVMNI fuit, ſiue à *conuerſis aquis inundantis fluminis*: ſiue, *quod hic eſſet Hetruriæ Deus*, vt ait Varro: ſiue *à perceptis fructibus vertentis anni*; quod addit Propertius. Aliam addit cauſam Aſconius, *quod eſſet inuertendarum rerum, ideſt mercaturæ Deus. Signum Vertumni*, inquit, *in vltimo vico Thurario eſt, ſub Baſilicæ angulo flectentibus ſe ad poſtremam dexteram partem*. Vicus Thurarius, ſiue Iugarius à porta Carmentali mittebat in forum, & vico Tuſco iungebatur in Velabro. Sic, cum Varro, alijque auctores dicant Vertumni ſignum fuiſſe in vico Tuſco, non diſſentiunt ab Aſconio, erat enim in fine vtriuſquè vici, vbi iungebantur. At quæ Baſilica, cuius meminit Aſconius? Sempronia videlicet, extructa vbi antea Ædes P. Africani. Liuius, *Tiberius Sempronius ex ea pecunia, quæ ipſi attributa erat, ponè Veteres, ad Vertumni ſignum, laneaſque, & Tabernas coniunctas in publicum emit, Baſilicamquè faciendam curauit, quæ Sempronia appellata eſt*. Ideo multa ibi mercimonia. Nam Baſilicæ pro actis Iudicum, & antiquitus, mercatorum extruebantur. Horatius quidem ad Vertumnum mittebat librum ſuum, eo ſcilicet vico vendibilem:

Statua Vertumni.
In 3. orat. in Verr.
Baſilica Sēpronia.
Dec. 5. l. 4.
Lib. 1. epiſt. ep. vlt.

Vertumnum, Ianumquè liber ſpectare videris:
Scilicet vt proſtes ſociorum pumice mundus.

Adiunxit Ianum. Erat enim Ianus via templo Iani proxima, vt ſupra, celebritate vendentium frequens.

Nec longe aberat ARGILETVM ſub Capitolio, ſiue ab Argilla, ſiue ab Argo Euandri hoſpite ibi ſepulto dictum, vt ait Varro. Sed Virgilio poſterior cauſa videtur probari:

Argiletum

Nec non & ſacri monſtrat nemus Argileti
Teſtaturque locum, & lethum docet hoſpitis Argi.

Argileti ima pars deſinebat ad Theatrum Marcelli, vbi nunc forum vulgò Montanarium: ſumma circa finem Velabri, & vici Tuſci. Seruius de templo Iani: *Sacrarium hoc Numa Pompilius fecit circa imum Argiletum iuxta Theatrum Marcelli.* Sed aliter Martialis.

7. Aeneid.

L.1.ep.118

Quod quæris, propius petas licebit:
Argi nempe ſoles ſubire letum.
Contra Cæſaris eſt forum taberna;
Illinc me pete.

Li.2.ep.17.

Et: *Tonſtrix Suburræ faucibus ſedet primis,*
Cruenta pendent qua flagella tortorum,
Argique letum multus obſidet ſutor.

Hæc ſine dubio pugnant. Nam forum Cæſaris erat poſt templum Pacis, vbi & principium Suburræ, longe à Theatro Marcelli. Aut ergo fuit duplex Argiletum, alterum ad radices Capitolij verſus Tiberim, alterum ad initium Suburræ: aut Seruius, vel Martialis errauit. Potius inferri poteſt, duo fuiſſe; niſi doctiores meliora proferant. Cum autem idem poëta dixerit, ſuos verſus emi poſſe prope forum Cæſaris, in capite Suburræ; ibi quoque videntur collocandæ Tabernæ, de quibus ait, alloquens librum ſuum:

Duplex Argiletum.

Lib.1.ep.4.

Argiletanas mauis habitare tabernas,
Cum tibi paruè liber ſcrinia noſtra vacent.

Eodemque loco librum ſupra collocauerat:

Eod.l. ep.2.

Limina poſt Pacis, Palladiumque forum.

At vicus Tuſcus non modo frequens mercibus, ſed etiam turpi quæſtu infamis fuit, quare apud Horatium: *Tuſci turba impia vici*: & ſimilia apud Plautum.

Li.2.Sat.3. In Curcul. & Ciſtel.

Iam vero Liuius Ædes P. AFRICANI conſtituit prope VETERES. cui ſane loquutioni non diſſimilis alia eſt, *ſub Veteribus, ſub Nouis.* Suetonius: *Bifariam laudatus eſt Auguſtus: Pro Aede D. Iulij à Tiberio, & pro Roſtris, ſub veteribus à Druſo Tiberij Filio.* Nec ſane laudabiliter id quidam explicant, *Pro roſtris veteribus,* cùm fuerint etiam *noua* referente Aſconio; quid enim, *ſub*, reijcitur? Plautus: *ſub veteribus, vbi ſunt qui dant, quique accipiunt fœnore.* Subintellige ergo, Tabernis, aut alijs ædificijs peruetuſtis, in quibus fœneratores, & qui fœnori accipiunt verſantur. Varro: Curia *Hoſtilia, cuius id vocabulum, quod primus ædificauit Hoſtilius Rex ſub veteribus.* Idem: *Sub nouis, dicta pars in foro ædificiorum: quod vocabulum eius peruetuſtum, vt nouæ viæ quæ via iam diu vetus.* Cicero: *demonſtraui digito pictum Gallum in Mariano ſcuto Cimbrico, ſub nouis, diſtortum eiecta lingua, buccis fluentibus.* Liuius: *eodem tempore ſeptem Tabernæ, quæ poſtea quinque, & argentariæ, quæ nunc Nouæ appellantur, arſere.* ſic apud eumdem, *pone veteres*, nempe Tabernas, vel domos veteres. Qui locus erat propinquus foro verſus circum Maximum, ibi enim Vertumnus.

In eius V. cap. 100.

In Curc. Act.4 ſc.1.

Lib.5.de li. lat.

Li.2. de or.

Dec.3.l.5.

Quod

Quod ſpectat ad reliqua; Liuius, *omnia*. inquit *inter ſalinas, ac portam Carmentalem, cum Aequimelio, Iugarioquè vico latè vagatus ignis, ſacra, profanaquè multa abſumpſit*. Salinæ ſalis publici officinæ, ac receptacula fuere prope portam Trigeminam, & forum Boarium verſus Auentinum. Dec.3.

ÆQVIMELIVM, Area domus Spurij Melij foro item Boario propinqua & vico Iugario, Capitolium verſus. Cicero: *Sp. Melij Regnum appetentis domus eſt complanata. Ecquid aliud æquum accidiſſe Melio populus Rom. iudicauit? nomine ipſo Aequimelij, ſtultitia pœna comprobata eſt*. Idem Liuius, qui & Melij vici mentionem fecit: *Lupus*, inquit, *Tuſco vico, atque inde Melio per portam Capenam prope intactus euaſerat*. Quare proximi fuere vici Tuſcus, Iugarius, Melius. Pro domo ſua. Dec.1. l.4. Dec.4. li.3.

De porticibus Octauiæ, & Theatro Marcelli, alibi dicemus.

De eius Carceris ſede, *vbi nunc Marcelli Theatrum eſt*, quod ait Plinius, iam diximus; & Tullianum eſſe pernegauimus. Nec omittendum hoc loco eſt, Ædem S.Nicolai ibi conditam, etiam apud Eccleſiaſticos veteres ſcriptores dici *in carcere*, non addito, *Tulliano*. Quare in Actis Alexandri III. Pōtificis apud Card.Baronium leges *Oddo Diaconus Card. S. Nicolai in Carcere*. Iam vero eruditiore ſeculo, vtrumque paſſim vſurpatur, *In Carcere Tulliano*, aut ſolum *in Carcere:* & habent Bullæ Pontificum, quibus ſubſcripti ſunt Cardinales. In Bulla Clementis VIII. Canonizationis S.Hiacynthi *Benedictus Pater*, leges: *Ego Petrus S.Nicolai in Carcere Diaconus Card. Aldobrandinus*. In Bulla Canonizationis S.Philippi Nerij edita ab Vrbano VIII. *Rationi congruit*, leges; *Ego Carolus S.Nicolai in Carcere Diaconus Card.Pius*. In Bulla Sixti V. de Prohibitione ad Arma, *Dum pro communi*, leges; *Ego F.Sfortia Card. Diaconus S. Nicolai in Carcere*. Et alibi compluries. Quare vetus appellatio iam diminuta quam vim habet, vt ibi dicatur fuiſſe Carcer Tullianus? Lib.7.c.36. An. ſal. 1159.Tom 12. Bullar.Tom.3. Bullar.Tom.4. Bullar. Tom.2.

Ex priuatis ædificijs recenſeri poteſt domus MARII propè forum Romanum. Plutarchus; *Domum*, inquit, *extruxit propter forum, velut ipſe dicebat, ne clientibus ſuis eſſet longius ire, graue: vel quod ea re crederet fore, vt plures alij domum ſuam celebrarent*. Vicinior Capitolio Domus Milonis, in Cliuo, vt ſupra. Domus OVIDII iuncta fuit Capitolio. Idem memoriæ mandauit. In V. Marij. Lib.1. Triſt.el.3.

> *Hanc ego ſuſpiciens, & adhuc Capitolia cernens,*
> *Quæ noſtro fruſtra iuncta fuere lari.*
> *Numina vicinis habitantia ſedibus inquam,*
> *Iamquè oculis nunquam templa videnda meis:*

Coniuncta autem ædificia vt alibi ex Tacito memoraui, in altum edita ſolum Capitolij æquabant.

Domus D. BRVTI foro propinqua. Saluſtius. *Ille eôs in domum D. Bruti perducit quod foro propinqua erat*. In coniurat.catil.

De Ædibus ATTICI Veſtini Conſulis quem, detecta multorum coniuratione, Nero quamuis innoxium occidit, idem Tacitus. *Quia Veſtinus* Li.15.Ann

ſtinus imminentes foro ædes, decoraque ſeruitia, & pari ætate habet. Id vero pro crimine habitum.

In Curc. Act.4 ſc.1. Demum placet in Plauto nonnulla aut iam explicata aut explicanda inſpicere.

a. *Qui periurum hominem volt conuenire, mitto in Comitium.*
b. *Qui mendacem, & glorioſum apud Cloacinæ ſacrum.*
c. *Dites damnoſos maritos ſub Baſilica quærito.*
d. *Symbolarum collatores apud forum Piſcarium.*
e. *In foro infimo boni homines, atque dites ambulant.*
f. *In medio propter canalem, ibi oſtentatores meri,*
g. *Confidenteſquè, garruliquè, & maleuoli. Supra lacum*
Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam.
h. *Sub Veteribus, vbi ſunt qui dant, quiquè accipiunt fœnore.*
i. *Pone ædem Caſtoris, ibi ſunt, quibus credas male,*
l. *In Tuſco vico, ibi ſunt homines, qui ipſi ſeſe venditant.*
m. *In Velabro, vel piſtorem, vel lanium, vel haruſpicem.*
Vel qui ipſi vortant, vel qui alijs ſubuerſandos præbeant:
n. *Dites damnoſos maritos apud Leucadiam Oppiam.*

a. Comitium iam diximus fuiſſe in foro Romano ad radices Palatij.

b. *Venus Cluacina* prope ſacram viam colebatur, vbi factum fœdus inter Tatium Regem, & Romulum. Plinius. *Quippe ita*, inquit, *traditur: myrtea verbena Romanos, Sabinoſque, cum propter raptas Virgines dimicare voluiſſent, depoſitis armis purgatos in eo loco, qui nunc ſigna Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant.* [L.15.c.29.]

Tres antiquæ Baſilicæ. c. Quænam Plauto ſignificetur BASILICA, planè ambigo. Tres enim ex antiquioribus Baſilicæ fuere, *Porcia, Sempronia, Opimia.* Porciam M. Porcius Cato Cenſor faciendam curauit. de qua Liuius: *Cato atria duo, Mænium, & Titium in Latomijs, & quatuor tabernas in publicum emit: Baſilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata eſt.* Plutarchus: *Multum etiam ei obſtrepuit, cum Baſilicam faceret, quam pecunia publica ſub Curia foro adiunxit, & Baſilicam Porciam appellauit.* Aſconius: *Curia flagrauit, & item Porcia Baſilica, quæ erat ei iuncta, ambuſta eſt.* In ea Tribuni Ciuibus aures præbere ſoliti erant. Ex quibus liquet Baſilicæ locus, Curia enim erat in foro ſub palatio. Quod autem dicitur *Mœnij* atrium coëmiſſe; hic eſt ille Mœnius, qui vendito atrio, ac domo, vnam ſibi columnam fertur reſeruaſſe, vt ex ea, tignis ſupra impoſitis, & extrorſum proiectis, ludos in foro, eiuſque poſteri ſpectarent. Vnde Mœniana, & Mœniæ columnæ celebre nomen. Iamuero Plautus floruiſſe exorto punico bello ſecundo, & vita exceſſiſſe dicitur Catone Cenſore. Gellius. *Bellum ſecundum aduerſus Pœnos ſumptum eſt. Atque non nimium longe M. Cato Orator in Ciuitate, & Plautus poëta in ſcena floruerunt.* Nono quidem eius belli anno M. Marcello III. M. Valerio Læuino Coſſ. Baſilicæ in Vrbe non erant vt ait Liuius. Quare dubium, an Plautus Porciam Baſilicam viderit factam à Catone Cenſore, anno poſt circiter XXVI. Quam, ſi vidit, nonniſi extrema ætate, parum ido-

[Marginal notes: Dec.4. l.9. — In Catone maiore. — In orat. pro Milone. — L.17.c.vlt — L.6. dec.3.]

idonea pangendis verſibus. Non paucis poſt annis facta eſt Baſilica Sempronia in vico Tuſco; Et multo poſt Opimia in foro prope Curiam, & Græcoſtaſim. An fuerit aliqua alia antiquior, quàm Porcia, eamquè Plautus intelligat mihi eſt ignotum. Ab hac ſubbaſilicani negotiatores, & deambulantes in Baſilica. Idem.

Quorum odos ſubbaſilicanos omnes abigit in forum. *In captiuis Act.4.ſc.1.*

d. Iam *ſymbolarum collatores*, ideſt collectarum, portionumquè, quas pro ſe quiſque fert, quærendi apud forum Piſcarium, vbi nempe variorum copia cibariorum venditioni expoſita.

e. *In foro infimo:* in ima parte fori alij degunt. f. alij vero in media ſecundùm *canalem*. Canales enim in medio foro, ſicut & in vijs ſilice ſtratis poſiti erant, quibus flueret aqua. Vidi ego aliquot huiuſmodi viarum canales, cubitum fermè latos, factoſque ex Tiburtino lapide à foſſoribus egeri. porro hi, qui circa canales fori conſiſterent, homines pauperes, dicti *canalicolæ forenſes*, vt ait Feſtus. g. De lacu Curtio, h. Veteribus Tabernis. i. Æde Caſtoris; l. Tuſco vico dictum ſupra ſatis eſt. *Canales in foro, & vijs Vrbis.*

m. *In Velabro* ſunt, qui vel piſtorem, vel lanium fraudant, vel alijs tradunt fraudandos. Ibi enim obſonia vendebantur. Horatius. *Lib. 2. ſer. ſat. 3.*

Cum ſcurris fartor, cum Velabro omne Macellum.

Nec inde aberant *haruſpices*; quippe qui Hetruſci vel in vico Tuſco parte Velabri, vel prope vicum habitabant.

n. *Leucadia Oppia* quid, aut vbi fuerit, egregij Interpretes eruditis videndum relinquunt, & verſum vt minimè Plautinum, quamuis alij aliter legant & ſentiant, amouendum putant. Vt me quoque, illis neſcientibus, neſcire non pudeat.

Fuerunt præterea in Vrbe alia quædam, præter ea, quæ deſcripſimus, fora. *Suarium* in quo ſues vendebantur ad radices Quirinalis. *Archemorium*, ſiue Archimonium ad Ædem S. Nicolai de Archimonijs. Hæc duo recenſet P. Victor in regione ſeptima Viæ latæ. Forum *Cupedinis*, *à Cupedio*, vt ait Varro, *quod multi forum cupidinis à cupiditate*. nam hoc in Suburra, in qua cibaria venum exponebantur. Forum *Flaminium*, & *Iulium* pro locis negotiationis apud Feſtum, *ab eorum*, inquit, *nominibus, qui ea loca conſtituenda curarunt*. quæ duo fora an Romæ fuerint, dubitari poteſt. Forum *Saluſtij*, Ædi S. Suſannæ propinquum, *Piſtorium* etiam, *Diocletiani*, *Gallorum*, *Ruſticorum* recenſet P. Victor.

DE

DE VRBE ROMA LIBER TERTIVS.

Situs, & nomen Palatini Collis. Cap. I.

Lib. 4. de li. lat.

Vnde Palatini nomẽ.

POST forum erigitur mons Palatinus, prima ſedes Vrbis, & poſtea Imperij. Varias nominis origines adducunt Varro, & Feſtus. *Quartæ regionis,* inquit Varro, *Palatium, quod Palantes cum Euandro venerunt: aut quod Palatini, qui & Aborigines ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi conſederunt. Sed hoc alij à Palatia vxore Latini putarunt. Eumdem hunc locum à pecore dictum quidam putant. Itaque Næuius Balantium appellat.* Feſtus: *Quod ibi paſcens pecus balare conſueuerit: vel quod palare, ideſt errare ibi pecudes ſolerent.* Alij quod *ibi Hyperborei Filia Pallanto habitauerit,* quæ ex Hercule Latinum pepererit. Alij eumdem quod *Pallas ibi ſepultus ſit* exiſtimant appellari. Demum Virgilius, quod Arcades cum eo veniſſent Euandro Duce:

8. Aeneid.

Delegere locum, & poſuere in montibus Vrbem,
Pallantis proaui de nomine Pallanteum.

Mamertinus in Genethliaco Maximiani: *Primam in ea ſedem Numinis veſtri, ſanctum illud venerandumquè Palatium Regem aduenam condidiſſe. Principem illum tui generis ac nominis Herculem Pallantea mœnia adijſſe victorem, & parua licet tunc Regia, ſumma tamen Religione ſuſceptum futuræ Maieſtatis dediſſe primordia, vt eſſe poſſit domus Cæſarum, quæ Herculis fuiſſet hoſpitium.* Fines Palatini Collis exurgentis è vallibus ipſi ſe ſe produnt. A Septemtrione clauditur foro Romano, & antiquo Velabro, ſeu valle ipſum interiacente, & Capitolium. Ab occaſu valle inter Palatium, & Auentinum ſita, vbi olim Circus Maximus.

Situs & fines Palatini.

A me-

A meridie valle inter eumdem Palatinum, & Cœlium intermedia, in qua olim Septizonium Seueri, viæquè Appiæ fines. Ab ortu via olim ſacra, & planicie, quæ Palatio adiacet, Cœlio, Eſquilino, & Quirinali. Forma paulo longior quadrata: olim fortaſſe rotundo propior. In eo primum ſpectandæ ædes Auguſtales.

Palatium Cæſarum. Cap. I.

AEDIBVS Cæſarum dedit nomen Palatinus. Dion: *Imperatoris*, inquit, *ædes Palatium nominatur, non quòd ita aliquando decretum ſit, ſed quod in Palatino Auguſtus Cæſar habitabat, ibique prætorium eius erat, ac domus eius ab eo monte, propterea quod ibi quondam Romulus habitabat, multum ſplendoris accepit; ideoquè etiamſi alibi Imperator domicilium ſuum habeat, tamen id quoque Palatij nomen obtinet.* Domus autem Romuli, vt aliàs dixi ex Plutarcho, fuit ad pulchri littoris gradus, qui locus imminebat, deuexuſque erat in vallem, in qua conditus poſtea eſt Circus Maximus, contra Auentinum. At Cæſarum Ædes modicæ primò ſub Auguſto, poſtea in eximiam amplitudinem à ſucceſſoribus auctæ ſunt. Ille cùm habitaſſet *primò iuxta Romanum forum in domo, quæ Calui Oratoris fuerat, poſtea in Palatio; ſed nihilominus ædibus modicis Hortenſianis, & neque laxitate neque cultu conſpicuis: vt in quibus porticus breues eſſent Albanarum columnarum, & ſine marmore vllo, aut inſigni pauimento conclauia: ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme, & æſtate manſit.* *Lib.53.* *Suet. in V. cap.72.*

In huius parte domus *Templum APOLLINIS* Palatini *excitauit quam fulmine ictam deſiderari à Deo Aruſpices pronunciarunt: editam, & gradibus ſublatam.* Ouidius: *Templum Apollinis Palatini.* *Suet. in V. cap.29.*

Inde tenore pari gradibus ſublimia celſis
Ducor ad intonſi candida templa Dei. *Lib.3.Triſt.el.1.*

Additæ porticus, cum Bibliotheca Latina, Græcaquè. Idemquè Auguſtus libros Sibyllinos, *delectu habito condidit duobus forulis auratis ſub Palatini Apollinis baſi.* Huius ſtatuæ auctorem facit Scopam Plinius. Meminit & Dion eius Templi: *Apollinis*, inquit, *in Palatio Templum, & Bibliothecas perfecit*, Auguſtus, *& dedicauit.* De iiſdem Ouidius: *Suet. in V. cap.31.* *Lib 36.c.5.* *Bibliotheca Auguſti*

Quæque viri docto veteres fecere, nouique
Pectore, lecturis inſpicienda patent. *Lib.3.Triſt.el.1.*

Propertius de Porticu: *Li.2.el.31.*

Quæris cur veniam tibi tardior? aurea Phœbi
Porticus à magno Cæſare aperta fuit.
Tantam erat in ſpeciem Pœnis digeſta columnis,
Inter quas Danai fœmina turba ſenis.

Quod explicat Ouidius: *Signa peregrinis vbi ſunt alterna columnis* *Ibid.*

Beli-

Belides, & ſtricto ſtat ferus enſe pater.

Ibid. Ibidem Apollinis ſtatua. *Hic equidem Phœbo viſus mihi pulchrior ipſo*
Marmoreus tacita carmen hiare lyra.
Atque aram circum ſteterant armenta Myronis
Quatuor artificis viuida ſigna boues.

Dein templum interius. *Dum medium claro ſurgebat marmore templum,*
Et patria Phœbo carius Ortygia.
Auro ſolis erat ſupra faſtigia currus,
Et valuæ lybici nobile dentis opus.
Altera deiectos Parnaſſi vertice Gallos:
Altera mœrebat funera Tantalidos.
Deinde inter matrem Deus ipſe, interq; ſororem
Pythius in longa carmina veſte ſonat.

Hæc fuere Templi ornamenta, quorum non poſtremum *Dactyliotheca fuit, quam Marcellus Octauia genitus in Palatina Apollinis æde conſecrauit*, vt ait Plinius. Et aureæ Cortinæ, de quibus Suetonius: *Argenteas ſtatuas olim ſibi poſitas conflauit omnes, ex quibus aureas Cortinas Apollini Palatino dicauit* Et lychnus, de quo Plinius: *Placuere & Lychnuchi penſiles in delubris, aut arborum modo mala ferentium lucentes. Quale eſt in templo Apollinis Palatini, Quod Alexander Magnus Thebarum expugnatione captum in Cyme dicauerat eidem Deo.* Denique vt templum Martis Vltoris votum, & poſtea factum eſt propter Philippenſe bellum: ſic Ædes Apollinis Palatini, Propertio referente, occaſione Actiaci belli deſtinata eſt, atque condita. *Aedificium*, vt ait Ioſephus *admirandis opibus exornatum, cum ante apud Actium vetus Apollinis templum Auguſtus ampliaſſet.* In hac æde referente Horatio etiam poëtæ ſua carmina recitabant.

Lib.37.c.1. In Aug. c. 52. Li.34.c.3. Lib.4. eleg. el.6. De bell. iud. lib.2.c.4.

Quæ nec in Aede ſonent certantia Iudice Tarpa.

Et: *Spectamus vacuam Romanis vatibus Aedem.*

Lib. 1. ſat. ſat.10. Lib.1.epiſt. ep.2.

In eodem Auguſti Palatio Ædes VESTÆ dedicata eſt ex decreto & auctoritate Senatus. Teſtis Ouidius:

Lib 4. Faſt

Aufert Veſta diem, cognati Veſta recepta eſt
Limine: ſic iuſti conſtituere Patres.
Phœbus habet partem, Veſtæ pars altera ceſſit,
Quod ſupereſt, illis tertius ipſe tenet.
State Palatinæ laurus, prætextaque quercus,
Stet domus, æternos, tres habet vna Deos.

Nec ſolum Ouidius eo loco alijſquè, meminit quercus, & laurus affixæ auguſtis poſtibus, ſed Plinius, Valerius, Dion, alijque meminerunt. Nam *Laurus*, teſte Plinio, *gratiſſima domibus ianitrix Cæſarum, Pontificumque, quæ ſola domos exornat, & ante limina excubat.* Lauro autem ſuperpoſita eſt, teſte Dione, *Quercea Corona*, data clementiæ Auguſti, ac deinceps aliorum Imperatorum. Hæc autem cum daretur ob ſeruatos Ciues, Auguſto ac cæteris data eſt, perinde quaſi non ſolum Ciues, ſed genus humanum ſeruaſſent vniuerſum. Quas coronas, & titulos

Lib.16.c.4 Lib. 2. c.3. Lib.53. L.15.c.30. Id. loc.cit.

tulos

tulos multa veterum Auguſtorum numiſmata teſtantur.

Cæterùm cum arſiſſet Palatium, ab Auguſto refectum eſt. Suetonius: *Ex qua ſumma pretioſiſſima Deorum ſimulacra mercatus vicatim dedicabat, aliaque in reſtitutionem Palatinæ domus incendio abſumptæ.* Dion: *Cum forte Palatium incendio perijſſet, refectam domum Auguſtus totam publicam eſſe iuſſit: ſiue quod ad eam ædificandam populus pecuniam contuliſſet, ſiue quod Pontifex Maximus eſſet, vt ſimul in proprijs, ac publicis ædibus habitaret.* Adiecit ibi arcum in honorem patris. Plinius: *Ex honore apparet in magna auctoritate habitum Lyſiæ opus, quod in Palatio ſuper arcum Diuus Auguſtus honori Octauij Patris ſui dicauit, in Aedicula columnis adornata: Ideſt quadriga, curruſquè & Apollo, ac Diana ex vno lapide.*

Palatiũ incenſum & refectum.

Lib. 55.

Lib. 36. c. 4.

Poſt Auguſtum, auctum eſt Palatium DOMO TIBERIANA, quam, Tiberius habitauit, aut etiam ſtruxit, quamuis id ſilentio ſuppreſſerit Suetonius, cum opera Tiberij referret. Hanc autem Circum Maximum, & Auentinum ſpectaſſe conijcitur ex Tacito, Suetonio, Plutarcho. Nam vt refert Tacitus: Galba ſacrificante pro Æde Apollinis, Otho, qui in eum coniurauerat, digreſſus *per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad Milliarium aureum ſub Aedem Saturni* perrexit. Plutarchus: *Per Tiberij*, inquit, *domum, quam vocant, deſcendit in forum*. At Suetonius. *Quaſi venalem domum inſpecturus abſceſſit, proripuitque ſe poſtica parte Palatij ad conſtitutum*. Poſticam palatij partem nuncupat, quam alij domum Tiberianam. An eamdem intelligit, cum de Claudio ſcribit? *ægre, nec niſi poſtico euadere in Palatium valuerit*. Nec mirum, ex ea Othonem veniſſe in Velabrum, quod circo Maximo iungebatur; ideoque rectè infertur, anticam palatij partem, eiuſque gradus, atque veſtibulum fuiſſe conuerſa ad ſacram viam, & templum Pacis. In Tiberiana domo, vt refert Iulius Capitolinus, habitauit Antoninus Pius, *Cum Apollonium*, inquit, *quem Chalcide acciuerat ad Tiberianam domum, in qua habitabat, vocaſſet*. Idem Pius Marcum Conſulem deſignatum eodem auctore *in Tiberianam domum tranſgredi iuſſit, & aulico faſtigio renitentem ornauit*. Marci frater *L. Verus educatus eſt in domo Tiberiana*, vt idem ſcriptor affirmat. Et poſtea: *quem ſagis fuco tinctis coopertum in Tiberianam ad ſe adduci iubebat*. Videtur & ibi fuiſſe Bibliotheca Principum, & libri præſertim ad Imperium pertinentes. Nam Vopiſcus in vita Probi teſtatur, *vſum ſe præcipuè libris ex Bibliotheca Vlpia: Item ex domo Tiberiana*. Dion. *conſcendit Palatium*, ignis, *vbi adeo multa exuſta ſunt, vt* γράμματα τὰ τῇ ἀρχῇ προσήκοντα *libri ſcripturæque ad Imperium pertinentes, omnes ferè interierint*. Quamuis autem vergeret ad Circum, & Auentinum, proſpectum nihilominus habebat in forum, & Capitolium. Suetonius de Vitellio, cùm ab eius militibus Capitolini Iouis Templum incederetur. *Cùm*, inquit, *& prælium, & incendium è Tiberiana proſpiceret domo*. Sed cum pars eſſet Palatij, ferè eius nomine comprehenditur, vt apud Dionem vidimus. Iulius Capitol. cum dixiſſet Apollonium Marci magiſtrum vocatum à Pio in domum

Domus Tiberiana.

In V. c. 47.

Lib. 1. Hiſt.

In eius Vi. cap. 18.

In eius Vi.

In eius Vi.

Lib. 73. in Comm.

In V. c. 15.

mum Tiberianam, in qua habitabat, venire noluiſſe; ſubdit, *riſit eum Pius dicens: facilius fuit Apollonio à Chalcide Romam venire, quàm à domo ſua in Palatium.*

Caius auget Palatium. Poſt Tiberium Caligula Palatium maximè amplificauit. Suetonius. *Partem*, inquit, *Palatij ad forum vſque promouit, atque Aede Caſtoris, & Pollucis in veſtibulum transfigurata.* Igitur, dicet aliquis, frons Palatij ſpectabat forum, quò pertinebat veſtibulum, non autem ſacram viam, & templum Pacis, vt diximus. Verum id ex verbis Suetonij non rectè infertur. Hoc enim Caligulæ veſtibulum inuſitatum fuit, eoque mortuo, templo Caſtorum ſua forma reſtituta eſt, conſeruato Palatij additamento. *Reſtituit*, ait Dion, *Templum ſuum Geminis* Claudius Caij ſucceſſor. Et fortaſſe de alio Palatij veſtibulo idem Suetonius loquitur, de eodem Caio ſcribens; *ſtetitque in veſtibulo ædium Kalend. Ianuarijs ad captandas ſtipes.* Cæterum quod ad incrementum Palatinæ domus ſub Caio ſpectat; Plinius eam comparat cum domo Neronis, quæ tota ſtabat in Vrbe. *Bis*, inquit, *vidimus Vrbem totam cingi DOMIBVS Caij, & Neronis.* Suetonius longiſſimas porticus illi attribuit, *Ideoquè* inquit, Caius *magna parte noctis, vigiliæ cubandique tædio nunc thoro reſidens, nunc per longiſſimas porticus vagus inuocare identidem, atque expectare lucem conſuerat.* Idem Caius, ſcribente Dione, *in Palatio ſibi properato templum poſuit, in quo cum ſtatuiſſet Iouis Olympij ſimulacrum ſuam in effigiem commutatum collocare, id perficere non potuit.* De eodem templo Suetonius. *Templum nomini ſuo proprium, & Sacerdotes, & excogitatiſſimas hoſtias inſtituit. In templo ſimulacrum ſtabat aureum iconium: amiciebaturque quotidie, veſte quali ipſe vteretur.* At *templorum Græcanicorum*, vt ait Ioſephus *nullum inſpoliatum reliquit, & omnes inſignis artificij tabulas, atque ſtatuas edicto ad ſe comportari imperauit, quidquid vbiquè terrarum pulchri eſſet in pulcherrimo loco, hoc eſt Romana ſede ſpectari debere dictitans. His ſpolijs Palatium ſuum, & hortos exornauit, alioſque ſeceſſus per Italiam.* Idem Ioſephus ibidem ſic ait. *Contulerunt ſe ad ædes Germanici, cuius filium Caium tum necauerant. Hæ fuerunt contiguæ Palatio: quod ita vnum erat, vt tamen excultum eſſet ædificijs per partes à ſingulis Imperatoribus, quorum appellationem retinebat.*

Lib. 60. In V. c. 41. L. 36. c. 15. In V. c. 50. Lib. 60. In Vi. Cal. cap. 22. L. 19. antiq Iudaic. c. 1

Arſit Palatium ſub Nerone Claudij, qui Caio ſucceſſerat, ſucceſſore. Tacitus. *Neque tamen*, inquit, *ignis ſiſti potuit, quin & Palatium, & domus, & cuncta circum haurirentur.* Idemque teſtatur Dion. Arſit hoc incendio templum Augusti ibi à Liuia ædificatum. Plinius: *In Palatij templo, quod fecerat D. Auguſto coniux Auguſta.* Paulo poſt, *donec id delubrum incendio conſumptum eſt.* Tum Nero qui domum auream & multa in Vrbe ſua pecunia extruxit, Palatium quoque magnificentiſſime reficiendum curauit. Non habeo hac ſuper re verba ſcriptoris. Sed qui id neget, neget Solem in meridie. Indicat Tacitus, qui poſtea ſic de Nerone. *Tigillinum, & Neruam ita extollens, vt ſuper triumphales in foro imagines, apud Palatium eorum effigies quoque ſiſteret.*

Li. 15. ann. Lib. 62. in Ner. Li. 12 c. 19. Nero Palatium incēſū reficit. Li. 15. ann.

Igitur

Igitur iam refectum. Idem, Galba iam Principe; *circumſteterat*, inquit, *interim Palatium publica expectatio magni ſecreti impatiens*. Ibidem: *Otho in Palatium vectus*. An Veſpaſianus, qui deformem Vrbem incendijs ac ruinis inſtaurauit: Et Titus Filius, ſub quo Romæ fœdum incendium per triduum fuit, Palatium vel refecerint, vel auxerint, atque exornauerint, mihi non liquet. *Lib.1.Hiſt.*

Domitianus in immenſum amplificauit, exornauitque. Plutarchus; In vita Poplicolæ. *Qui*, inquit, *Capitolij magnificentiam admiratur*. εἰ μίαν ἴδοιεν οἰκίᾳ Δομετιανοῦ στοὰν, ἢ βασιλικὴν, ἢ βαλανεῖον, ἢ παλλακίδων δίαιταν: *ſi vnam videat in DOMITIANI DOMO porticum, vel baſilicam, vel balneum, vel pellicum diætam* (gynæceum, & domicilium fœminarum, an cœnationem?) quaſi æqua videns Capitolia, admirationem deponet. Et hæc feciſſe Domitianum, conſtat ex ſequentibus. *gaudes cum in ædificia omnia profundas, qui vt Midas ille, omnia tibi aurea fieri, & gemmea cupis*. Suetonius: *ſolicitior in dies, porticuum, in quibus ſpatiari conſueuerat, parietes Phengite lapide diſtinxit; è cuius ſplendore per imagines quidquid à tergo fieret, prouideret*. Maiora Poetæ proloquuntur. Martialis negat ante fuiſſe commodam conuiuarum ſedem. *Domitiani domus, vt Tiberiana domus addita Palatio.* *In V.Dom. cap.15.*

Qui Palatinæ caperet conuiuia menſæ, *Li.8.ep.39.*
Ambroſiaſquè dapes, non erat ante locus.

Idem externis, & laudatis ædificijs ſublimius, & pulchrius, & Cœlo par oſtendit. *Li.8.ep.36.*

Regia Pyramidum Cæſar miracula ride,
Iam tacet eoum barbara Memphis opus.
Pars quota Parrhaſiæ labor eſt Mareoticus aulæ?
Clarius in toto nil videt Orbe dies.
Septenos pariter credas aſſurgere montes,
Theſſalicum breuior Pelion oſſa tulit.
Aethera ſic intrat, nitidis vt conditus aſtris
Inferiore ſonet nube ſerenus apex.
Et prius arcano ſatietur lumine Phœbi,
Naſcentis Circe quam videt ora patris.
Hæc Auguſte tamen, quæ vertice ſydera vincit:
Par domus eſt Cœlo, ſed minor eſt domino.

Statius: *Tectum auguſtum ingens non centum inſigne columnis* *Sylvar.l.4. in epulo Domitiani.*
Sed quantæ ſuperos, Cœlumquè Atlante remiſſo
Suſtentare queant. ſtupet hoc vicina Tonantis
Regia, tequè pari lætantur ſede locatum
Numina, ne magnum properes aſcendere Cœlum.
Tanta patet moles, effuſæque impetus aulæ,
Liberior campi multumque amplexus aperti,
Aethereo & tantum Domino minor. ille penates
Implet, & ingenti genio iuuat. æmulus illic
Mons Libys, Iliacuſquè nitent, & multa Syene,

Et chios, & glauca certantia Doride ſaxa,
Lunaque portandis tantum ſuffecta columnis.
Longa ſuper ſpecies; feſſis, vix culmina prendas
Viſibus, auratique putes laquearia Cœli,

Palatij ornamenta. Nec ſolum tam varijs marmorum ſeu glebis, ſeu cruſtis omnia diſtinguebantur, ſed argento, auro, ac gemmis. Argenti, aurique mentionem ſupra fecit Plutarchus. aurum item ac gemmas conijcias ex Tacito: *Li.15.Ann* *In qua*, inquit, domo Neronis, *haud perinde gemmæ, & aurum miraculo eſſent, ſolita pridem, & luxu vulgata*. Si hæc vſitata in ædibus Ciuium, multo magis in Palatio Principis. Multas eiuſmodi gemmas, ſed præſertim in pocula conflata conformatas Traiano Principe in Capitolium translatas teſtatur Martialis: *L.12.ep.15*

Quidquid Parrhaſia nitebat aula,
Donatum eſt oculis, Deiſque noſtris:
Miratur ſcythicas virentis auri
Flammas Iuppiter, & ſtupet ſuperbi
Regis delicias, graueſque luxus.

Li.36.c.5. Plinius delubrum ſtatuit in Palatio, quod videlicet, vt placet Seruio, ſub vno tecto plurima complexum eſt Numina. *Romæ*, inquit, *eius opera ſunt, Latona in Palatij delubro*. LARARIVM, aut ego fallor, intelligit. Hoc autem duplex fuit, Lampridius in Alexandro: *Virgilij imaginem cum Ciceronis ſimulacro in ſecundo Larario habuit: vbi & Achillis, & magnorum virorum. Alexandrum vero magnum inter Diuos, & optimos in Larario maiore conſecrauit*. Vnius meminit Capitolinus in Marco, *Vt imagines magiſtrorum aureas in Larario haberet*.

Frons & gradus Palatij. Iam vero quia nondum de gradibus deuexis in ſacram viam, verſus Arcum Titi dictum eſt, pro certo habendum, GRADVS, & FRONTEM Palatij ex ea parte fuiſſe, quòd inde in Palatinum Collem, ipſaſquè Cæſarum ædes aſcendebatur. Tacitus: *3.Hiſtor.* *Interclusum alterum iter; idquè ſolum quod in ſacra via pergeret, patebat. Tum conſilij inops in Palatium redijt*. Martialis: *Ep.71.li.1.*

Quæris iter? dicam vicinum Caſtora canæ
Tranſibis Veſtæ, Virgineamque domum.
Inde ſacro veneranda petes Palatia cliuo,
Plurima qua ſummi fulget imago ducis.

Loc.cit. Paria ſcripſit Ouidius:

Hæc eſt à ſacris quæ via nomen habet.
Hic locus eſt Veſtæ, qui Pallada ſeruat & ignem,
Hæc fuit antiqui Regia parua Numæ.
Inde petens dextram, Porta eſt, ait iſta Palati,
Hic ſator, hoc primum condita Roma loco eſt.

Lib.77. in Anton. Caracal. Dion. *Ducunt via ſacra, vt perducant in Palatium*. Idem de Vitellio: *Lib.65. in Vitellio.* *Ceſarem è palatio, vbi magnas voluptates ceperat, deducunt, trahuntque via ſacra*. Herodianus: *Lib.1.* *Raptum Palladium Veſtales Virgines media ſacra via in aulam Imperatoris tranſtulerunt*. Gradus palatij memorantur

tur à Suetonio in Nerone: *Proquè Palatij gradibus Imperator conſalutatus.* Ab eodem in Vitellio: *ſtatimquè pro gradibus Palatij apud frequentes milites.* A Dione in Traiano: *Plotina Vxor Palatium aſcendens ex gradibus ad Populum conuerſa.* De AREA ante Palatium, Theatri capace, & porticu inibi extructa Ioſephus: *extructa*, inquit, *ante Regiam ſcena, conueniunt eò ſpectatum Romanorum nobiles. Deinde vero: conſedit*, Caius, *inter amicos in theatro, quod compactile inſtaurabatur per ſingulos annos hoc modo. Duas habet Ianuas: alteram verſus ſubdiualem aream, alteram verſus porticum, per quam actores ingrediebantur, & egrediebantur.* VESTIBVLI Palatini meminit Gellius: *In Veſtibulo*, inquit, *Aedium Palatinarum omnis ferè ordinum multitudo opperientes ſalutationem Cæſaris conſtiterant.* Ex quo deprehenditur laxitas loci. De eodem Suetonius: *dicitur etiam vidiſſe quondam per quietem ſtateram in media parte veſtibuli Palatinæ domus poſitam examine æquo.* De PORTICIBVS Iulius Capitolinus in Pertinace. *Ingreſſique porticus palatij vſque ad locum, qui appellatur Sicilia:* ſed apud P. Victorem, impreſſione Aldi, Suelia: fortaſſe *Subuelia*. Velia enim celſa pars Palatini Collis. An Porticus Sicilia dicitur, ſicut de Auguſto ſcribit Suetonius? *Erat illi locus in edito ſingularis, quem Siracuſas*, & τεχνόφυον *vocabat.*

Cap. 8. Cap. 15. L. 18. Iud. Antiq. c. 1. Area, Veſtibulum, Porticus Palatina. In Veſpaſ. cap. 25. In V c. 72.

Ibidem COENATIO IOVIS, vt apud Plutarchum Lucullus, *Cœnabimus in Apolline*, ideſt in *Triclinio, & Cœnatione Apollinis.* Quibus nempe apposita eorum Deorum præcipua ſimulacra, atque imagines nomen fecerant. Sic in eodem Palatio Diætæ MAMMEÆ, ideſt Cœnationes ab Alexandro Seuero nomine matris inſignitæ. Lampridius in eius vita. *In matrem Mammeam vnice pius fuit, ita vt Romæ in Palatio faceret diætas nominis Mammeæ, quas imperitum vulgus hodie ad Mammam vocat.* Ibidem Cœnatio Domitiani MICA nomine de qua Martialis.

L. 1. ep. 59.

Mica vocor, quid ſim cernis? Cœnatio parua,
Ex me Cæsareum proſpicis ecce tholum.
Frange thoros, pete vina: roſas cape: tingere nardo
Ipſe iubet mortis te meminiſſe Deus.

HERMÆVM, aliam Palatij diætam, ſeu Cœnationem Mercurij, vocat Suetonius in Claudio. *In diætam cui nomen eſt Hermæum, receſſerat.* Ibidem TRICLINIA verſatilia è quibus vnguenta, & flores effunderentur. Lampridius in Heliogabalo; *oppreſſit tricliniјs verſatilibus paraſitos ſuos violis, & floribus ſic, vt animam aliqui efflauerint, cum eripi ad ſummum non poſſent.* Idem, eodem auctore, *ſtrauit & triclinia de roſa, & lectos, & porticus, & ſic per ea ambulauit, idque omni florum genere, lilijs, violis, hyacinthis, & narciſſis.* Maximum numerum Aularum, Conclauium, Cubiculorum indicant illa Plinij iunioris ad Traianum. *Nullæ obijces, nulli contumeliarum gradus, ſuperatiſque iam mille liminibus, vltra ſemper aliqua dura & obſtantia.* De VIRIDARIO Lamprid. *Montem Niuium in viridario domus æſtat feecit* Heliogabalus

Cap. 10.

 ad pe-

Li.19. Iud antiq. c.1. adnectis niuibus. De BALNEIS Palatinis Ioſephus: *Mox vbi regiam ingreſſiſunt, deflexit ad infrequentem quandã cryptam ducentem ad Balineas.* Has deinde admirabilius Domitianus extruxit, ac deinde Heliogabalus. Lampridius in eius vita: *Lauacrum publicum in ædibus aulicis fecit, ſimul & palam populo exhibuit.* De Plateis marmore ſtratis idem in eodem: *Strauit & ſaxis lacedæmonijs, ac porphyreticis plateas in palatio, quas Antoninianas vocauit, quæ ſaxa vſque ad noſtram memoriam manſerunt, ſed nuper eruta, & execta ſunt.* De excelſa turri ab Heliogabalo exædificata idem: *Fecerat & altiſſimam Turrem ſubſtratis aureis, gemmatiſquè ante ſe tabulis ex qua ſe præcipitaret, dicens etiam mortem ſuam pretioſam eſſe debere.* Sed hæc in Palatio an alibi ponenda eſt? probabilius in Palatio, in quo habitans ſuperuenientibus coniuratis ſe præcipitando eriperet. De Atrio, quod Seuerus transferre voluit contra Cœlium Montem, & Templum nunc S. Gregorij, Spartianus in Seuero: *Niſi abſente eo per Præfectum Vrbis medium ſimulacrum eius eſſet locatum, aditum Palatinis ædibus, ideſt Regium atrium ab ea parte facere voluiſſet.* Non fecit, ſtructo in ſubiecta valle Septizonio. De Porticu ſtabuli Vopiſcus in Carino. *quos in Palatio circa porticum ſtabuli pictos vidimus.* De marmoreis cruſtis, & ornamentis Lampridius in Alexandro: *Alexandrinum opus marmoris de duobus marmoribus, hoc eſt porphyretico, & lacedæmonio primus inſtituit in Palatio exornatis.* Auctor Panegyrici ad Conſtantinum: *Ne contemnerent qui viderent deambulare, & tantum in illo Palatio marmoratis parietibus incedere.* De Domus amplitudine, innumeriſque conclauibus Plinius in Panegyr. *Nullæ obijces, nulli contumeliarum gradus, ſuperatiſque iam mille liminibus vltra ſemper aliqua dura, & obſtantia.* Videtur & titulus Palatio à Nerua inſcriptus, ARX PVBLICARVM ÆDIVM. Idem ibidem: *Magno quidem animo parens tuus hanc ante hos Principes Arcem publicarum Aedium nomine inſcripſerat; Fruſtra tamen, niſi adoptaſſet, qui habitare vt in publicis poſſet. Quam bene cum titulo iſto moribus tuis conuenit? quamquam omnia ſic facis, tamquam non alius inſcripſerit.* Itaque poſt Domitianum amplioribus ſemper ornamentis Palatium inſtructum eſt. An Traianus quidquam adiecerit, cum dubitem, affirmare non auſim. Plinius in Panegyr. *At quam magnificus in publicum es? Hinc Porticus, inde delubra occulta celeritate properantur,* Sed aliquis porticus fori Traiani intelliget.

Plateæ Palatij. *Turris.* *Atrium.* *Porticus.* *Amplitudo.* *Titulus Palatij.*

Sub Commodo, tertio conflagrauit. Dion. *Incendium noctu excitatum è quibuſdam ædibus ad templum Pacis peruenit: conſumptiſque tabernis, in quibus merces Aegyptiorum, & Arabum erant, conſcendit Palatium; vbi adeo multa exuſta ſunt, vt libelli qui ad Principatum pertinebant, omnes ferè interierint.* Et paulo poſt. *Incendium niſi conſumptis rebus omnibus, quibus adhæſerat, reſtingui non potuit.* Idem tradit Euſebius in Chronico. Eutropius. *Deinde aliud incendium Romæ exortum eſt, Aedem Veſtæ, & Palatium plurimamquē Vrbis partem ſolo æquauit.* Herodianus item plurima, & pulcherrima Vrbis abſumpta eſſe teſta-

Palatium iterum incenſum & refectum. *Lib. 10. in Commodo.*

teſtatur. At quis inſtaurauit? Idem Commodus, qui & ſuum illi nomen, vt pleriſque aliis, immo & ipſi Romæ commodauit, quam Coloniam Commodianam dixit. Lampridius: *Datus in perpetuum ab exercitu & Senatu in Domo Palatina Commodiana conſeruandus*. *In Commodo.* Refeciſſe etiam multa Seuerus credendus eſt, qui teſte Spartiano, *Romæ omnes Aedes publicas, quæ vitio temporum labebantur, inſtaurauit, nunquam prope ſuo nomine aſcripto, ſeruatis vbique titulis conditorum*. Denique ab alijs Auguſtis ſic auctæ ſunt Ædes Palatinæ, vt totum fere montem inſiderent: ſic exornatæ, vt terrarum Dominis pares haberentur. Claudianus: *In Paneg. de 6. conſ. Honor.*

Non alium certe decuit rectoribus Orbis
Eſſe larem, nulloque magis ſe Colle poteſtas
Extulit, & ſummi ſentit faſtigia iuris,
Attollens apicem ſubiectis Regia roſtris.

Theodorico Rege Italiæ iam Palatij fabricæ timebatur. Itaque ſcribente Caſſiodoro ipſe teſtatur. *Quando pulchritudo illa mirabilis ſi ſubinde non reficitur, ſenectute obrepente vitiatur.* *Lib.7.Var. ep.5.* Et refici imperauit. *Hinc eſt, quod ſublimitatem tuam ab illa indictione curam Palatij noſtri ſuſcipere debere cenſemus; vt & antiqua in nitorem priſtinum contineas, & noua ſimili antiquitate producas. Quia ſicut decorum corpus vno conuenit colore veſtiri: ita nitor Palatij ſimilis debet per vniuerſa membra diffundi.*

Nunc tanta moles vel ſuis obruta ruinis eſt: vel lateritijs parietibus, ac porticibus informis; vel tranſijt in amœnitatem Farneſiorum Hortorum.

Alia Palatini Collis Aedificia. Cap. III.

TOT circum Delubra videt, tantiſque Deorum
Cingitur excubijs.

Sic pergit Claudianus. Vbi non modo intelligit Capitolina templa, ſed multo æquius Palatina vicinioра. Heliogabali, ideſt SOLIS, templum iuxta Palatium ædificauit Heliogabalus. *Solis templum in Palatino.* Lampridius in eius vita: *Heliogabalum in Palatino monte iuxta ædes Imperatorias conſecrauit, eique templum fecit ſtudens & Matris typum, & Veſtæ ignem, & Palladium, & Ancylia, & omnia Romanis veneranda in illud transferre templum, & id agens, nequis Romæ Deus niſi Heliogabalus coleretur.* Ibi templum Orci fuerat; vt idem affirmat.

Templum Diuorum CÆSARVM Tacitus Imperator fieri iuſſit, *in quo eſſent ſtatuæ Principum bonorum, ita vt ijſdem natalibus ſuis, & parilibus, & Kalendis Ianuarijs, & votis libamina ponerentur.* *Templum Cæſarum.* Ita Vopiſcus in eius vita. At hoc templum eſt ne in Palatino collocandum, vtpote propinquum ædibus Auguſtorum? Ibi fortaſſe fuit. Martialis *L.1.ep.71.*

 aliquot

aliquot Palatij ædificia nobis carmine depingit librum alloquens:

Inde ſacro veneranda petes Palatia Cliuo,
Plurima qua ſummi fulget imago Ducis.
Nec te detineat miri radiata Coloſſi,
Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus.
Flecte vias hàc, qua madidi ſunt tecta Lyæi,
Et Cybeles picto ſtat Corybante tholus.
Protinus à læua clari tibi fronte penates,
Atriaque excelſæ ſunt adeunda domus.

Hæc domus Proculi, de quo ſcribit, erat. Coloſſus ad radices montis prope ſacram viam, vt dicemus infra. De Lyæi, ideſt BACCHI Æde, eiuſque fundatore, & forma plura, quæ dicam, non habeo. Ædes Matris Deum, ſeu CYBELES in Palatio fuit, vbi & Ædes VICTORIÆ. Liuius: *In ædem Victoriæ, quæ eſt in Palatio pertulere Deam,* Cybelem, *Pridie Idus Aprilis, iſque dies feſtus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit.* Hæc fortaſſe eſt Ædes Victoriæ de qua Liuius: *Poſthumius Conſul Aedem Victoriæ, quam Aedilis curulis ex mulctatitia pecunia faciendam curauerat, dedicauit.* Prope hanc altera fuit ædicula Victoriæ. Liuius: *Aediculam VICTORIAE VIRGINIS prope Aedem Victoriæ M. Porcius Cato dedicauit biennio poſtquam vouit.* Iuxta quam collocant Ædem SOSPITÆ IVNONIS. Porrò de templo Cybeles Liuius. *Aedem Matris magnæ in Palatio faciendam locauerunt Cenſores.* Structum eſt templum collata ſtipe. Ouidius:

Aedes Bacchi, Cybeles, Victoriæ. — *Dec. 3. l. 9.* — *Lib. 10.* — *Dec. 4. l. 5.* — *Eod. libro.* — *4 Faſt.*

Naſica accepit. Templi tunc perſtitit auctor,
Auguſtus nunc eſt, ante Metellus erat.
Contulit æs populus, de quo delubra Metellus
Fecit, ait, dandæ mos ſtipis inde manet.

Tredecim annis poſtquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus, ludique ob dedicationem eius facti, quos primos ſcenicos fuiſſe Valerius Antias eſt auctor Megaleſia appellati. Liuius. Cicero de Aruſpic. Reſpon. *Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio noſtri maiores ante templum in ipſo Matris Magnæ conſpectu Megaleſijs fieri, celebrarique voluerunt?*

Dec. 4. l. 6.

Ædes Deorum PENATIVM in ea montis parte fuit, quæ reſpicit Ædem SS. Coſmæ, & Damiani. Tacitus prope Templum Veſtæ videtur poſuiſſe; cùm incendio Neroniano, *Aedes*, inquit, *Statoris Iouis vota Romulo, Numæquè Regia, & delubrum Veſtæ cum Penatibus Populi Romani exuſta.* Liuius. *Aedes Deorum Penatium in Velia de Cœlo tacta erat.* Sed cum eſſet ſumma, & ima Velia, Ædes circa imam erat. Summa enim Velia in ſummo iugo, vt ſupradixi. Penates autem fuere Dij, quos credebatur Æneas aduexiſſe Troia. Hector Æneam alloquens apud Virgilium:

Aedes Penatium. — *L. 15. ann.* — *Dec. 5. l. 5.* — *Lib 2. Aeneid.*

Sacra ſuoſque tibi commendat Troia Penates.

Et poſtea. *Feror exul in altum,*
Cum ſocijs, natoque, Penatibus, & magnis Dis,

Dio-

Dionyſius ſic templum, locique formam deſcribit. *Templum Romæ non procul foro oſtenditur, ſitum in loco obſcuro propter circumiecta ædificia, qui Romanis vulgò ſub Oliuis dicitur. In eo poſitæ ſunt Troianorum Deorum imagines, quas, cuiuis fas eſt inſpicere, cum inſcriptione, Denates, quæ Penates ſignificat. Videntur enim mihi illi priſci ante inuentum P vſurpaſſe pro eo D litteram. Sunt autem haſtati duo Iuuenes habitu ſedentium ad modum antiqui operis. Alia quoque in antiquis templis horum Deorum idola conſpeximus, & in omnibus duo Iuuenes militari habitu.* Hæc ille. Lib.1.ant.

CVRIA Saliorum in eodem colle, de quibus poſtea.

Templum FIDEI in Palatio conſtituit P. Victor: auctor non facile proditur. Quidam vetuſtiſſimam templi originem à Troianis temporibus aſtruunt. Sed hoc probabiliter templum eſt, quod fecit Numa. Dionyſius: *Primus publicæ templum ſacrauit Fidei aſſignatis ex ærario victimis, quemadmodum Dijs cæteris. Recepta enim ſemel in ciuitatem firmitudo Fidei apud ſingulos etiam ciues erat valitura plurimum.* Liuius: *Soli Fidei ſolenne inſtituit. Ad id ſacrarium Flamines bigis curru arcuato vehi iuſſit, manuque ad digitos vſque inuoluta rem diuinam facere, ſignificantes, Fidē tutandam ſedemque eius etiam in dextris ſacratam eſſe.* Fuit etiam Ædes Fidei in Capitolio. Plinius: *Spectata eſt in Aede Fidei in Capitolio imago ſenis.* Cicero: *Qui iusiurandum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max. vt in Catonis oratione eſt, maiores noſtri eſſe voluerunt.* Publius Victor, eodem loco ſtauit Deæ VIRIPLACÆ Ædem. De ea Valerius, ſeu ſacello: *In ſacellum Deæ Viriplacæ, quod eſt in Palatio veniebant, cum in eo coniuges ſimultates deponerent.* In eodem *Palatio Febris fanum, & Aram* Cicero conſtituit, & Valerius, qui eiuſdem duo templa alijs in locis dicata commemorat. Ibidem templum IOVI VICTORI collocatur, quod bello Samnitico, in quo P. Decius filius ſe pro legionibus Romanis deuouit, votum eſt ab eius collega Q. Fabio. Liuius: *Ipſe Aedem Ioui Victori, ſpoliaquè hoſtium cum vouiſſet ad caſtra Samnitium perrexit.* Poſtea dicatum Idibus Aprilis canit Ouidius:

Dion. li.2. Liu. lib. 1. L.35.c.10. L.3. de off. Val.l.2.c.1 3. de nat. Deor.1. de leg. Val.l.2.c.1 Liu.lib.10 dec.1. Faſt.lib.4.

Occupat Apriles Idus cognomine Victor
Iuppiter; hac illi ſunt data templa die.

Hoc templum ſponte patefactum prodigio fuit ante mortem Claudij Cæſaris vt refert Dion. Lib.60.

In eodem Palatio PORTICVS Q. Catuli, quam ille poſt Cimbricam Victoriam erigendam curauit in area euerſæ domus Fuluij Flacci, qui cum C. Gracco occiſus eſt. Quam poſtea prolapſam Conſules ex Senatus conſulto reſtituendam locarunt. Et quamquam ad tectum pœne perducta, deiecta iterum à Clodio; refecta tamen, & perfecta aliquando eſt. In proximo DOMVS eiuſdem Catuli. nec altera longe aberat L. Craſſi Oratoris. Plinius: *Domus ei* Craſſo *magnifica ſed aliquanto præſtantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum C. Mario fudit.* De domo Catilinæ Suetonius: *Docuitquè Verrius Flaccus in atrio Catilinæ domus,*

Domus Catuli & aliorum. Plin.li.17. cap.1.

Aſcon. in orat. pro Scauro. *quæ pars Palatij tunc erat*, ideſt domus Auguſtæ. De domo M. Scauri, qui Syllam vitricum habuit, Aſconius: *Demonſtraſſe vobis memini me, hanc domum in ea parte fuiſſe Palatij, quæ cum ab ſacra via deſcenderis, & per proximum vicum, qui eſt à ſiniſtra parte prodieris, poſita eſt.* De domo Tiberij & Caij Gracchorum Plutarchus; *Plutar. in v. vtriuſq* *Reuerſus primùm Caius ex Palatio demigrauit ſub forum, velut locum magis popularem, vbi frequentiſſimi abiecti, & pauperes domicilia habebant.* *Liu. Dec. 1 lib. 8.* De Vitruuij Vacci fundani domo Liuius: *Vitruuius Vaccus vir non domi ſolum, ſed etiam Romæ clarus. Aedes fuere in Palatio eius quæ Vacci prata, diruto ædificio, publicatoquè ſolo, appellata.* *Dion. l. 54.* De eodem Cicero pro domo ſua. In eodem colle domus Flaminis Dialis fuit. Dion: *Igniſquè ab ea ad Veſtæ vſque graſſatus, itaut ſacra à Veſtalibus in Palatium ſint tranſlata & in domo Flaminis Dialis poſita.*

Domus Ciceronis in Palatio. In eodem DOMVS CICERONIS, quod ipſe teſtatur in Piſonem. *An tu eras Conſul, cum in Palatio mea domus ardebat?* Et: *erat non ſolum domus mea, ſed totum Palatium Senatu, Equitibus Romanis, Ciuitate omni, Italia cuncta refertum.* Pro Sextio. *Domus ardebat in Palatio.* Pro domo ſua. *In conſpectu præterea totius Vrbis domus eſt mea.* Et de Porticu, quam incenſa domo inibi erexerat Clodius. *Hanc vero in Palatio atque in pulcherrimo Vrbis loco porticum eſſe patiemini?* Cum igitur id vnum toties, conſtanterque Tullius prædicet, miror à Fuluio, & Marliano collocari ad radices Palatij iuxta templum Iouis Statoris. *Fulu. li. 2. Marl. li. 3. cap. 5.* Fuit enim in edito, & ſummo Colle; *in conſpectu totius Vrbis, & pulcherrimo eius loco*; non autem in valle infima, vt videri vix poſſet. Quod ſi obijciant Plutarchum ſcribentem in vita Ciceronis *habitauit iuxta Palatium*: Græcè habet περὶ τὸ παλάτιον. Quæ præpoſitio cum accuſandi caſu etiam, *in* ſignificat: & verius interpres vertiſſet, *in Palatio*, vt ait Cicero. Ijdem non recte emptam volunt de L. Craſſo, hic enim orator fuit, qui ante deceſſerat. Empta autem eſt de P. Craſſo. Saluſtius in Ciceronem. *Cum in ea domo habitares homo flagitioſiſſime, quæ P. Craſſi viri Conſularis fuit.* deinde in domo L. Craſſi ſex loti arbores fuerunt, *Plin. li. 17. cap. 1.* quæ, teſte Plinio *durauerunt ad Neronis principis incendia*, quibus cremauit Vrbem annis poſt CLXXX. *cultu virides, iuueneſquè, ni princeps ille acceleraſſet etiam arborum mortem.* At domus Ciceronis Clodiano incendio penitus corrupta, omniaquè in eo conſumpta, & ſolo æquata ſunt, ſuperſtructa porticu Libertatis. Porro de eius emptione ipſe ſcribit ad Sextium: *Lib. 5. ep. fam. ep. 6. LXXXVII millib. & D. aureor.* *Scripſeras velle te bene euenire, quod de Craſſo domum emiſſem. Emi eam ipſam domum millibus nummùm XXXV. aliquanto poſt tuam gratulationem.* Et Gellius. *Gel lib. 12. cap. 12.* *Cum emere vellet Cicero in Palatio domum, & pecuniam in preſens non haberet, à P. ſylla qui tum reus erat mutua H. S. vicies tacite accepit.* Quæ ſunt L. millia aureorum. Fuerat ante M. Liuij Druſi, qui Tribunus cum de danda Italicis populis Ciuitate leges ferret, occiſus eſt. *Vell. lib. 2.* Velleius. *Cum ædificaret, Druſus, Domum in Palatio in eo loco, vbi eſt, quæ quondam Ciceronis* (Craſſum omiſit, qui ante Ciceronem poſſedit) *mox Cenſorini fuit, nunc Statilij Siſen-*

Siſeñæ eſt; promitteretquè ei architectus, ita ſe eam ædificaturum, vt libera à conſpectu, immunis ab omnibus hominibus eſſet, neque quiſquam in eam deſpicere poſſet; Tu vero, inquit, ſi quid in te artis eſt, ita compone domum meam, vt quidquid agam ab omnibus perſpici poſſit. Proximè habitabat P. Clodius Ciceronis inimicus. Idem Cicero de Aruſp. Reſpon. *Itaque ne quis meorum imprudens introſpicere poſſit tuam domum, ac te ſacra illa tua facientem videre, tollam altius tectum, non vt eo te deſpiciam; ſed tu ne aſpicias Vrbem eam, quam delere voluiſti.* De his ædibus Clodij Plinius: *P. Clodius, quem Milo occidit, ſeſtertium centies, & quadragies octies domo habitauerit: quod equidem non ſecus ac Regum inſaniam miror.* Ibidem Q. Fratris domum fuiſſe ex ijs, quæ Cicero ſcribit ad Atticum perſpicuè infertur. Ibidem & M. Antonius habitauit. Dion: *Cumquè domus in Palatino monte, quæ prius Antonij, deinde Agrippæ, & Meſſalæ conceſſa fuerat, incendio eſſet abſumpta, argento Meſſalam donauit, Agrippam in ſuam domum ad ſe recepit.* At domus Tarquinij Romanorum Regis V. prope Iouis Statoris templum, juxta Palatium fuit. Liuius: *Ex ſuperiore parte ædium per fenestras in nouam viam verſas (habitabat enim Rex ad Iouis Statoris).* Demum obſeruandum eſt, ædes Ciuium poſtea ceſſiſſe Palatio Principis, vt totum ferme Collem inſederit.

L. 36. c. 15. Trecentis ſeptuaginta millibus aureorum.

Lib. 4. ep. 2

Dion l. 53.

Lib. 1.

Romuli, & Pacis Templa, & Arcus Titi. Cap. IIII.

SPHÆRICAM Ædem, & quadratam adiunctam Sanctorum Coſmæ & Damiani, quadratiſque magnis lapidibus olim extructam alij REMO, cuius Ædem P. Victor locat prope templum Pacis: alij ROMVLO, ſeu QVIRINO attribuunt. Hic quidem videtur fuiſſe ædes Quirini, quam Liuius in fine Libri decimi prope forum collocat: *Aedem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem inuenio, ab Dictatore patre votam filius Conſul* Papyrius *dedicauit, exornauitque hoſtium ſpolijs: quorum tanta multitudo fuit, vt non templum tantum, forumque his ornaretur, ſed ſocijs etiam coloniſque finitimis ad templorum, locorumque publicorum ornatum diuiderentur.* Nouiſſimè quidam Caſtori, Pollucique aſcripſerunt. Verum, vt antea probaui, Ædes Caſtorum non exiguo interuallo diſtabat, ad radices Palatij in ipſo foro ſita. Cum vero hic duæ fuerint Ædes: altera rotunda, altera quadrata; ſuſpicari aliquis poſſet, vtrumque fratrem Romulum ac Remum gemina Æde cultum fuiſſe. Iam rotunda quaſi veſtibulum alterius eſt. Quod ſane templum ſitum in Sacra via, & à Fœlice Papa IV. SS. COSMÆ ET DAMIANO fuiſſe dicatum, cùm alij auctores, tum Anaſtaſius in vita eiuſdem Fœlicis, & Hermannus Contractus docet in Chronico. Idem ab Vrbano VIII. nuper exornatum eſt: vt alibi referam.

Templum Romuli.

Pagliarius lib. 1. in Tacit.

Tem-

Templum Pacis. Templum PACIS, cuius inſignes adhuc extant ruinæ, poſt multa bella Ciuilia ædificauit, teſte Suetonio, Veſpaſianus Auguſtus, *pulcherrimum operum, quæ vnquam*, vt Plinius: vt Herodianus, *opus cunctorum tota Vrbe maximum, atque pulcherrimum*. Idem: *Templorum omnium opulentiſſimum, egregieque munitum, multoque ornatum auro, & argento quippe vniuerſi ferme ſuas illic diuitias quaſi in theſaurum congerebant*. Nec pauciora ingeſſerat Veſpaſianus. Ioſephus: *omnia in illud fanum collecta, ac depoſita ſunt, quorum viſendorum ſtudio per totum orbem qui ante nos fuerunt, vagabantur*. Plinius. *Coronas ex cinnamomo interraſili auro incluſas primus omnium in templis Capitolij, atque Pacis dicauit Imperator Veſpaſianus Auguſtus*. Idem, *ſtatuam Nili ex baſalte ferrei coloris, atque duritiæ*, ibi dicatam ſcribit, *ſexdecim liberis circa ludentibus, per quos totidem cubiti ſummi incrementi augentis ſe amnis eius intelliguntur*. Hoc templum in quo candelabrum, cæteraquè templi Hieroſolymitani vaſa, & ornamenta teſte eod. Ioſepho, repoſita ſunt, centum circiter poſt annos quam fuerat ædificatum, ſeu fortuito, ſeu oblato incendio, arſit, Principe Commodo, vt Herodianus, & Dion (qui ait, erupiſſe vicinis ædibus) tradiderunt; cùm Ædes quoquè Veſtæ, plurima, & pulcherrima ædificia, Vrbiſquè partes conflagrarunt, plurimoſque dies peruagatum incendium non prius ſedatum eſt, quàm repentinis imbribus extingueretur: Infauſto ſane prodigio, vt idem ait, quod Pace ſublata grauiſſima deinde in Orbe Romano bel a non ſine Ciuium innumerabilium ſanguine geſta ſunt. Vnam huius templi, quæ ſuperfuerat è marmore, immanem ſtriatamque columnam olim ſuſtinendo fornici impoſitam Paulus V. Pont. Max. tranſtulit ad Ædem B. Virginis cognomento Maiorem, & in area ante veſtibulum Baſilicæ ex ære inauratum ſimulacrum eiuſdem Virginis ſuſtinentem collocauit.

Suet in V. cap 9. Plin li.36. cap.15. Her. lib.1. Ioſeph. l.7. cap.24. Plin. li.12. cap. 19. Plin. l.35. cap.8. Lib.1. Lib. 73. in Comm.

Habuit templum Pacis adiunctam Bibliothecam, cuius meminit Gellius. *Commentarium*, inquit, *de Proloquijs Lælij docti hominis, qui magiſter Varronis fuit, ſtudioſe quæſiuimus; eumque in Pacis Bibliotheca repertum legimus*. Hæc, opinor, cum templo arſit.

Li.16. c.8.

Arcus Titi. ARCVS TITI non longe abeſt. omnium qui cum titulo extant, antiquiſſimus, & quod plerique putant, ſic triumphalis, vt triumphantibus Veſpaſiano, ac Tito fuerit erectus. Sed hanc opinionem arcus infringit inſcriptio. Sic enim habet.

SENATVS·POPVLVSQVE ROMANVS
DIVO TITO DIVI VESPASIANI F.
VESPASIANO AVGVSTO.

Alterum vero in altera fronte titulum vetuſtas ſubmouit. Eius porro inſcriptionis quædam verba paulo fuſius explicabo, vt eliciam, arcum illum non triumphanti, ſed mortuo Tito decretum & dicatum fuiſſe.

Tria ergo, quæ habet inſcriptio: Quod Arcus TITO fuerit erectus, quòd ille cum Patre Veſpaſiano vocetur DIVVS, quod idem dicatur AVGVSTVS, oſtendunt, Arcum poſt eius obitum fuiſſe extructum. Confecto

ſecto quidem bello Iudaico, cùm ambo, & primus quidem, teſte Ioſepho, Veſpaſianus curru vectus fuerit in triumpho, mirum eſt, arcum Tito filio, non autem Patri Veſpaſiano Auguſto dicatum. Niſi fortè dicant, Veſpaſiano alterum dicatum fuiſſe, cum eius neque in terræ ſolo, neque in annalium monumentis vllum extet veſtigium. Aut aſſerant, Arcum hunc vtrique in vno triumpho fuiſſe communem, & Veſpaſiani titulum in aduerſa & exeſa parte conſumptum deſiderari. Sed mirum item eſt, anteriorem potioremque partem, quam primo triumphantes inibant, titulo filij, poſteriorem vero Patris nomine fuiſſe inſcriptam.

Difficilius ſoluitur, quod in eo triumpho Titus fuerit Auguſtus. Non enim Auguſti nomen ab Octauio Auguſto deductum aſſumebant niſi Imperatores, quorum eſſet abſoluta poteſtas in vniuerſam Republicam. Qui vero ſucceſſores ſiue cognatione ſanguinis, ſiue adoptione futuri erant, Cæſares dicti, *Nam Cæſaris*, inquit, Dion, *& Auguſti vocabula nihil eis quidem ea potentiæ adijciunt peculiaris; ſed alterum ſucceſſionem ſtirpis, alterum ſplendorem dignitatis ſignificat*. Spartianus in Ælio vero. *Illos vero, qui vel Cæſarum nomine appellati ſunt, nec Principes, aut Auguſti fuerunt*. Et poſtea. *Aelius Verus nihil habet in ſua vita memorabile, niſi quod tantum Cæſar eſt appellatus; non teſtamento vt antea ſolebat, neque eo modo, quo Traianus eſt adoptatus, ſed eo prope genere, quo noſtris temporibus à veſtra clementia Maximianus, atque Conſtantius Cæſares dicti ſunt, quaſi quidam Principum filij viri & deſignati Auguſtæ Maieſtatis hæredes*. Ante Veſpaſianum quidem, Tiberius Auguſti ſucceſſor, vt refert Suetonius, ne *Auguſti quidem nomen*, quamquam hæreditarium *vllis, niſi ad Reges ac dynaſtas epiſtolis addidit*. Id ipſum de Tiberio, & alijs quos recenſet, adnotauit Iulius Bulengerius. *Caligula*, inquit, *Cæſar dictus non Auguſtus*, eodem Suetonio, teſte. Immo referente Dione, Caligula aliquando cum populus exclamaſſet; *Iuuenis Auguſte, ratus ſibi iniuriam factam, multos occidit*. Claudius ne Imperator quidem dici voluit, Cæſar dictus eſt. vt etiam Nero, & Galba apud Suetonium. Vitellius *cognomen Germanici delatum ab vniuerſis cupide recepit, Auguſti diſtulit, Cæſaris in perpetuum repudiauit*, narrante eodem Suetonio. His addatur Otho, qui eodem auctore, non Cæſar, ſed *ab infima plebe appellatus Nero nullum indicium recuſantis dedit, primiſquè epiſtolis ſuis Neronis cognomen adiecit*. Acceperit ne Veſpaſianus Auguſti cognomentum, idem non memorat, ſed credibile eſt accepiſſe. Tribunitiam quidem poteſtatem, & Patris Patriæ appellationem non niſi ſero recepit.

Qui Auguſti, qui Cæſares vocarentur.

Dion. l. 53.

Suet. in V. Tib. c. 26.

Bulen l. 1. de Imper. Rom. c. 17.

Suet. in V. Calig. c. 22

Suet. ca. 8.

Id. in vita Oth. c. 7.

At viuente Patre Titum Auguſtum fuiſſe appellatum nemo perſuaſerit, niſi verba ex veteri auctore promat. Contra Xiphilinus αὐτοκράτωρ οὐεσπασιανὸς, καὶ καίσαρες ὅ τε τίτος, καὶ ὁ δομιτιανὸς ἀπεδείχθησαν. *Imperator Veſpaſianus, & Cæſares Titus, & Domitianus declarati sũt*. De Tito quidem reuerſo in Vrbem Suetonius. *Neque ex eo deſtitit participem, atque etiam tutorem Imperij agere*. Cenſor idem vnà cum Patre, Tribunus, & Conſul; non tamen Auguſtus, cum ille viueret; hoc

Suet. ca 6. in vita.

enim

enim ſolum patri datum. Plinius in Præfatione ad Titum. *Triumphalis & cenſorius tu, ſextumque Conſul, ac tribunitiæ poteſtatis particeps: & quod bis nobilius feciſti, dum illud patri pariter, & equeſtri ordini præſtas, præfectus prætorio eius, omniaque hæc Reipublicæ.* Quæ conſentiunt Suetonij loco citato. Quomodo autem Auguſtus, ſi prætorij præfectus? Quod ſi Titus ibi à Plinio appellatur Imperator: ſic ille veteri more, vt alij duces, re bene geſta, fuerat proclamatus ab exercitu. Cæterùm octuaginta circiter poſt annos cœpere ſimul eſſe duo Auguſti. Iulius Capitolinus in vita Marci: *Fratrem*, inquit, *ſibi participem in imperio* Marcus *deſignauit, quem L. Aurelium Verum Commodum appellauit, Cæſaremquè atque Auguſtum dixit, atque ex eo pariter cœperunt Rempublicam regere. Tuncquè primum Romanum imperium duos Auguſtos habere cœpit.* Aliud autem eſſe participem Imperij, & Auguſtum, tradit Spartianus in Seuero. *Ob hoc etiam*, inquit, *filium eius Baſſianum Antoninum, qui Cæſar appellatus iam fuerat, annum xiij. agentem participem Imperij dixerunt milites. Getam quoque minorem filium Cæſarem dixerunt: eumdem Antoninum, vt plerique in litteras tradunt, appellantes.* Hæc acta in oriente, nondum abſoluto bello Parthico. Poſtea vero reuerſus triumphans in Vrbem Seuerus cùm bellum intuliſſet Britanniæ, eodemque auctore, pedibus æger bellum moraretur, idquè milites anxiè ferrent, eiuſquè filium *Baſſianum qui vnà erant, Auguſtum feciſſent; tolli ſe, atque tribunal ferri iuſſit. Adeſſe deinde omnes tribunos Centuriones, duces, & cohortes, quibus auctoribus id acciderat: ſiſti deinde filium, qui Auguſti nomen acceperat. cumquè animaduerti in omnes auctores facti præter filium iuberet, rogareturquè omnibus ante tribunal proſtratis, caput manu contingens ait: Tandem ſentitis caput imperare, non pedes.* Peccarunt igitur in Principem merito iraſcentem, qui Auguſtum fecerant: cum tamen ante participem Imperij faciendo, donatiuum largiſſimum meruiſſent. Quare quod Bulengerius ſcribit, à Seuero viuente Caracallam, & Getam Auguſtos appellatos, non legi apud Spartianum, ſed ſolum dictos Antoninos. idquè ſolum de Caracalla ſcripſit Herodianus: eum Antoninum vocatum, Marci inſuper cognomen ex Patris voluntate ſumpſiſſe. Immo ipſe Bulengerius; *Primus*, inquit, *omnium Valentinianus Valentem, & Gratianum Auguſtos non Cæſares fecit, præter Marcum, qui Verum ſocium Imperij adſciuit*, vt Ammianus. Lampridius in Diadumeno refert, hunc cum Macrino Patre Imperatorem dictum ab exercitu: eiuſqué epiſtolæ initium recitat, *Patri Auguſto filius Auguſtus*, quam videlicet eius nomine magiſter Celianus Afer ſcripſerat. At ibidem refert, Herodianum ſcripſiſſe, *Diadumenum tantum Cæſarem à militibus appellatum*. Sed non ſolus Herodianus; Iulius quoque Capitolinus id ſcripſit in Macrino: *ſciendum* inquit, *præterea, quod Cæſar fuiſſe dicitur, non Auguſtus Diadumenus puer, quem plerique pari fuiſſe cum patre Imperio tradiderunt.* Itaque cum res in incerto ſit, tantundem fidei, quantum veritatis, habeat neceſſe eſt.

Caracalla non rite factus Auguſtus viuo Patre.

In V. Seu. Anton. Carac. & Getæ.

Herod. l. 3.

Bul. cap. 9.

Am. li. 27.

Poſtea

Poſtea fuere duo ſimul Auguſti, aut etiam plures, vt ante Marcus & Verus. Sed ad Veſpaſiani tempora ea conſuetudo referri non poteſt. Quare Titus viuente patre nec dictus eſt, nec fuit Auguſtus. *Duo ſimul Auguſti post Marcum ſero fuerunt.*

In eodem titulo Titus cum Veſpaſiano dicitur DIVVS. Atqui vterque poſt mortem *Diuus* factus eſt; nempe per Apotheoſim, & conſecrationem, quæ mortuis contingebat. Herodianus. *Mos eſt enim Romanis conſecrare Imperatores, qui ſuperſtitibus filijs, vel ſucceſſoribus moriuntur. quique eo ſunt honore affecti, relati dicuntur inter Diuos.* Quod ſane nemini tribuebatur niſi corpore iam affecto ſepultura: perfectiſque ceremonijs, & pyra incenſa. *Ex illo*, ait Herodianus, *vna cum cæteris numinibus Imperator colitur.* Solebant quidem etiam Proconſulibus decerni Diuum honores, poni aræ, ac templa in prouincijs. adeo ſuperſtitio valebat, & vanitas. Tito Flaminio, teſte Plutarcho, Græci ſacrificabant inter libandum, & Pæana canebant *Dijs, & MARIO*, vt idem ait; *populus Romanus in cœna libauit.* Suetonius de Auguſto: *Templa quamuis ſciret etiam Proconſulibus decerni ſolere: in nulla tamen Prouincia niſi communi ſuo, Romæque nomine recepit. Nam in Vrbe quidem pertinaciſſime abſtinuit.* Nummi paſſim occurrent inſcripti, *Romæ & Auguſto.* Tiberius apud Tacitum, volente Hiſpania illi, ac Liuiæ delubrum condere: *Cum Diuus*, inquit, *Auguſtus ſibi atque Vrbi Romæ templum apud Pergamum ſiſti non prohibuiſſet.* Idem Tacitus: *Decreuere eidem Tiberio Aſiæ Vrbes Templum, Matrique eius, ac Senatui, & promiſſum ſtatuere.* Dion: *Ad ſtatuas etiam Seiani, tanquam Tiberij ſolebant,* Romani *ſacrificarunt.* Idem. *Edixiſſet etiam* Tiberius. *ne cui homini ſacrificaretur. atqui res ſacra Seiano fieri ſolebat.* Suetonius de Iulio Cæſare: *Templa, aras, ſimulacra iuxta Deos, puluinar, flaminem, lupercos, ac nonnullos honores ad libidinem cepit, ac dedit.* Id ipſum de Auguſto Tacitus: *Nihil Deorum honoribus relictum, cum ſe Templis, & effigie Numinum per Flamines, & ſacerdotes coli vellet.* Facta ſunt alijs ſacra, & oblatæ victimæ ac dona; vt Tiberio, & Caio Gracchis. de quibus Plutarchus: *Loca, in quibus interempti fuerant, conſecrantes, primitias ibi omnium, quæ temporum articuli ferunt, libabant. Multi etiam ibi ſacra faciebant, & adorabant, eò ſicut ad Deorum templa commeantes.* Vt C. Caligulæ: Qui, teſte Ioſepho, ſe Deum putabat, & volebat vocari: ſeque pro Deo gerebat non contentus humanis honoribus coli à ſubditis, Iouemque appellatione fratris ſalutabat. *Idemque*, referente Suetonio, *conſiſtens ſæpe inter Fratres Deos*, Caſtorem, & Pollucem *medium ſe adorandum adeuntibus exhibebat. Templum etiam nomini ſuo proprium, & Sacerdotes, & excogitatiſſimas hoſtias inſtituit: cum cæteræ gentes*, auctore Ioſepho, *eidem ſacrificia vltro facerent dicatis aris ac templis.* Vt Neroni, cui eodem Suetonio referente, *incedenti paſſim victimæ cæſæ, ſparſo per vias identidem croco, ingeſtæque aues, ac lemniſci, & bellaria.* Vt Claudio, cui *templum, & aras Britanni poſuerunt.* Vt Veſpaſiano, & Adriano, qui ſibi templa Bulengerio teſte erexerunt. Vt Domitiano, de quo Plinius: *cum*

Herod. l. 4. *In eius V.* *In eius V.* *In V. c. 52.* *Lib. 4. ann* *Lib. 4. ann* *Dion. l. 58.* *In vi. Cæſ. cap. 76.* *Ann. li. 1.* *In eor. vi.* *Lib. 2. de Bell. Iud. cap. 9. & Ant. Iud. Li 19. c. 1.* *In Vit. Calig c. 22.* *Ioſep. Iud. Ant. l. 18. cap 18.* *Euſeb. l. 2. Hiſt. Eccl. ca. 5 & 6.* *Lib. 1. c. 4. aut 9. de Imp. Rom.*

Cum ſæuiſſimi domini atrociſſima effigies tanto victimarum cruore cole-
In Paneg. *retur, quantum ipſe humani ſanguinis profundebat.*

Quamuis ergo hiſce ſuperſtitionibus Romani Imperatores colerentur, non tamen aſſequuti ſunt, vt viui dicerentur Diui. Immo plerique eorum quos recenſui, ne poſt mortem quidem Diui ſunt facti: & quidam vitijs deteſtabiles in communi odio mortalium omnibus execrationibus, & conuicijs meritò lacerati ſunt. Qui vero meritis, ac virtute habebantur inſignes, ij poſt mortem ac ſepulturam in Diuorum numerum relati. Quamuis & improbis interdum id tribuerit vanitas ſucceſſorum, vt Cómodo Seuerus. Sic enim cóciliata populi beneuolentia firmabat Im-
Tac. lib. 1. Ann. periū. Tacitus de Auguſto: *Sepultura more perfecta, templum, & cæleſtes religiones decernuntur.* Velleius: *Sacrauit parentem ſuum Cæſar,* Ti-
Vell. lib. 2. berius, *non imperio, ſed religione, non appellauit eum, ſed fecit Deum.* Iulius Capitolinus in Marco: *Denique priuſquam funus conderetur, vt plerique dicunt, quod nunquam antea factum fuerat, neque poſtea, Senatus, populuſque non diuiſis locis, ſed in vna ſede propitium Deum*
Tacit. 15. ann. *dixit.* Tacitus. *Reperio in commentarijs Senatus, Cerialem Anicium Conſulem deſignatum pro ſententia dixiſſe, vt templum Diuo Neroni,* qui tum viuebat, *quam maturrime publica pecunia poneretur. Quod quidem ille decernebat tamquam mortale faſtigium egreſſo, & venerationem hominum merito: quod ad omina olim ſui exitus verteretur. Nam Deum honor Principi non ante habetur quam agere inter homines deſie-*
Sym. lib. 4. cap. 5. *rit.* Symmachus: *Diui recepti Cœlo Imperatores mortui.* Tertullianus.
In Apol. cap. 34. *Maledictum eſt, ante ἀποθέωσιν Deum Cæſarem nuncupare,* Plinius ad
In Paneg. Traianum: *Quem tu, Neruam, lacrymis primùm, ita vt filium decuit, mox templis honeſtaſti, non imitatus illos, qui hoc idem, ſed alia mente fecerunt. Dicauit Cœlo Tiberius Auguſtum, ſed vt Maieſtatis numen induceret: Claudium Nero, ſed vt irrideret: Veſpaſianum Titus: Domitianus Titum, ſed ille vt Dei filius, hic vt frater videretur.* Ex quo ſane conſtat Veſpaſianum, & Titum non ante obitum, ſed à ſucceſſoribus Diuos appellatos & factos. Veſpaſianus quidem, narrante Sue-
In V. c. 23. tonio, *prima morbi,* quo mortuus eſt, *acceſſione, vt, inquit, puto, Deus fio.* Huc pertinet quod Adrianus adoptato Ælio Vero languido ac perituro, dixit, auctore Spartiano: *Ego mihi Diuum adoptaui, non filium.*
In Vi. Anton. Geta. Quod item Antoninus Caracalla apud eumdem Spartianum, occiſo fratre Geta, cum vereretur Tyrannicam ex parricidio notam, audiretque poſſe mitigari facinus, ſi Diuum fratrem appellaret, dixiſſe fertur; *ſit Diuus, dum non ſit viuus.* Scio Auguſtum, & Domitianum Deos, dum viuerent appellatos. Propertius de Auguſto.

Prop. lib. 3. el. 4.

Arma Deus Cæſas dites medidatur ad Indos.

Martialis de Domitiano.

Mar. lib. 5. epigr. 8.

Edictum Domini, Deique noſtri.

Idemque alij de vtroque. Sed Auguſtum poetarum vanitas, & pòpulorum adulatio. Domitianum eiuſdem arrogantia, tumorquè ita nomi-
Suet. in V. cap. 13. nauit. Se enim ipſe Deum, ac Dominum dixit in Epiſtola. quod reliqui dein-

deinceps proſequuti ſunt. Hic tamen poſt mortem Diuus non fuit. Illa enim veneratio priuato ſtudio, metuquè à populo exhibita eſt, non publico decreto: nec Diui cognomentum ſolemni ſanctione, ac more maiorum tribuebat; quod ſcilicet conſecratio poſt mortem attulit, & decreta cum publicis cæremonijs Apotheoſis. Concludam cum Tertulliano. *Qui Pater Patriæ eſt, quomodo Dominus eſt? Sed & gratius eſt nomen Pietatis, quam poteſtatis. Etiam familiæ magis Patres, quàm Domini vocantur. tanto abeſt, vt Imperator Deus debeat dici, quod non poteſt credi, non modo turpiſſima, ſed & pernicioſa adulatione. Deſine alium Deum credere, atque ita & hunc Deum dicere, cui Deo opus eſt.*

Diui cognomen ex S. C. non dabatur viuis.

Tertull. loc. cit.

Non deſunt Romæ eruditi viri veterum numiſmatum diligentes inueſtigatores, qui putant multos inueniri nummos cuſos viuente Auguſto cum inſcriptione *Diui*. Quos enim, vt aiunt, poſt eius obitum ſucceſſores excudi Auguſto curarunt, ſuam quoque ipſorum imaginem inſcriptionemque nummis indiderunt; quæ deſunt nonnullis Diui Auguſti nummis. Ex quo inferunt, *Diui* appellationem Auguſtum ante mortem conſequutum.

Sed verum non eſt, id ſemper ſucceſſores feciſſe, vt nummis quos defunctorum honori cudebant, ſuam effigiem, nomenque apponerent. Nam ſiue ob maiorem eorum cultum, ſiue alias ob cauſas, eiuſmodi nummis ſuam ipſorum imaginem ac nomen non raro detrahebant. Quod ipſa indicant Auguſti effigie ſignata numiſmata, vt alia prætercam. Vnum enim altera parte expreſſo Auguſti capite ſic inſcribitur, *Diuus Auguſtus Pater*. altera vero deſignatam templi frontem cum inſcriptione oſtendit, *Prouidentia. S. C.* Quis autem dubitet, quin hoc à Tiberio cuſum fuerit, cuius nomen ſupprimitur? Alterum præter caput Auguſti, & inſcriptionem, *Diuus Auguſtus*, Aquilam verſa facie ſemipaſſis alis globo inſidentem, aut potius attollentem, & S. C. oſtendit. Id ſane poſt Apotheoſim ſe cuſum demonſtrat, in qua Aquila è pyra euolans in altum ferebatur: eademque frequenter in nummis antiquis, vt ſignum conſecrationis viſitur. Neque vero ex Senatus Conſulto dictus vnquam, vel tamquam Diuus cultus eſt viuens Auguſtus, qui, vt ſupra dicebam, ab hiſce honoribus pertinaciſſime abſtinuit. Iidem cultores Antiquitatis Tito viuenti nummum *Diui* appellatione fuiſſe cuſum volunt. Nam & *Conſulatus* in eodem aſcribuntur qui *Diuis* poſt mortem aſcribi non ſolent. Sed neque hoc vrget. Nam etiam poſt mortem in nummis *Diui*, & *Auguſti* non omnes quidem, at complures nominantur, cum ſimul honores diuinos atque humanos illis componerent. Sic dicitur *Diuus Claudius Aug. Pat. Diuus Traianus Aug. Pat. Diua Fauſtina Auguſta.* Et in arcu Titus *Diuus* & *Auguſtus*, qui ab obitu Auguſtus non erat. Ibidem curru vectus & triumphans, & ſpolia de Iudæis capta viſuntur. At ſub arcu eiuſdem effigies volanti Aquilæ inſidens inſculpta eſt. Quod certum eſt argumentum conſecrationis factæ poſt mortem. Quare honores viuentis, vitaque functi in eo monimento ſane quam pulcherrimò expreſſi ſunt. Quod autem aiunt, eodem nummo æreo

Non ſēper cuſoris nomen eſt in nummis.

In nūmis Auguſti non ſunt dicti Diui ante mortem.

me-

mediæque magnitudinis *Tito Diuo Conſulatus* aſcribi; alij periti veterum nummorum, & antiquitatis eum reijciunt, tanquam ſuppoſitum, & à falſarijs nuper cuſum: Quia nec hactenus quiſquam in numiſmatis vidiſſe dixit, neque in codicibus hac de re impreſſis legiſſe ſimul *Diui* nomen, & *Conſulatus*, ac *Tribunitias poteſtates*.

Arcus Titi poſt eius obitũ erectus.

His conficitur, Diuorum cognomenta non conuenire Tito ac Veſpaſiano triumphantibus. Et Arcum illum poſt obitum vtriuſque erectum fuiſſe à Senatu Populoque Romano, vel ſub Principe Domitiano, qui Titum Diuum fecerat: vel Traiano imperante, quem certe in honorem Titi nonnulla ædificaſſe conſtat: & vetus docet inſcriptio, quam celabat epiſtilium columnarum Baſilicæ veteris S. Petri in Vaticano. quem lapidem ex altero ædificio tranſlatum religio Conſtantini in vſum Ædis ſacræ conuerterat. Hæc porro inſcriptio cum Vetus Baſilica Paulo V. Pont. Max. ad nouæ ædificationem dirueretur, ita ſe nobis aperuit.

D. Tito D. Veſpaſiani F. Auguſto Imp. Cæſar D. Neruæ F.
Nerua Traianus Germanicus Dacicus Pont. Max.
Trib. Pot. Coſ. FP. Fecit.

Vbi Titus iam mortuus & Diuus, & Auguſtus dicitur.

Domus Neronis Aurea. Cap. V.

HÆC Domus cum Domino ſterit; bis à Nerone ædificata, bis conflagrauit. Semel communi totius Vrbis incendio, quod ipſe parricida furiarum tædis agitatus excitauit. Iterum ab eius obitu, cùm alijs ædificijs locum dedit. De finibus, & ſitu ædificij ambigi iure poteſt, quem nos inueſtigamus in præſentia, tum formam ædificij, & opes demonſtrabimus.

Li. 15. ann. In V. Ner. c. 31. & 58 Epig. 2. de Spectac.

Tres potiſſimũ auctores ad AVREÆ DOMVS terminos inueſtigandos nos quaſi manu ducere poſſunt, Tacitus, Suetonius, Martialis. Tacitus. *Non ante*, inquit, *Vrbem ingreſſus eſt, quam domui eius, quæ Palatium, & Mœcenatis hortos continuauerat, ignis propinquaret.* Suetonius. *Domum à Palatio Eſquilias vſque fecit, quam primo Tranſitoriam, mox incendio abſumptam, reſtitutamquè Auream nominauit.*

Fines domus Neronis.

Ex quibus locis patet domum inter Palatium fuiſſe, & hortos Mœcenatis Eſquilinos. At Martialis fines eoſdem deſcribendo, eiuſdem domus partes deſignat.

Hic, vbi ſydereus propior videt aſtra Coloſſus,
Et creſcunt media pegmata celſa via;
Inuidioſa feri radiabant atria Regis,
Vnaque iam tota ſtabat in Vrbe domus.
Hic vbi conſpicui venerabilis amphitheatri
Erigitur moles, ſtagna Neronis erant.

Hic

Hic vbi miramur velocia munera thermas,
Abſtulerat miſeris tecta ſuperbus ager.
Claudia diffuſas vbi porticus explicat vmbras,
Vltima pars aulæ deficientis erat.

Vt igitur ſecernamus certa ab incertis; vbi eſt amphitheatrum Flauium nunc Coloſſæum, *STAGNA Neronis erant*, hoc eſt, vt loquitur Suetonius in eius vita, *ſtagnum maris inſtar circumſeptum ædificijs ad Vrbium ſpeciem*. Ab Amphitheatro orientem verſus aſcenditur in Eſquilias, vbi templum Sancti Petri cognomento ad Vincula, & dextrorſum inter vineta ſpectantur Titi Cæſaris THERMÆ, vulgari vocabulo, ſeptem Aulæ. De his Suetonius: *Amphitheatro dedicato, Thermiſque iuxta celeriter extructis*, Titus *munus edidit apparatiſſimum, largiſſimumque*. Hæc etiam pars Vrbis ſeptis Neronianæ domus incluſa eſt. Nam teſte Martiale:

Stagnū domus aureæ vbi eſt Coloſſæum.

In Vi. Titi cap. 7.

Hic vbi miramur velocia munera thermas,
Abſtulerat miſeris tecta ſuperbus ager.

Celeritèr à Tito extructas.

Hic enim erant rura hortenſia, & ſyluæ ſeptis domus incluſæ. Igitur hac ex parte Domus cum HORTIS Eſquilinum Collem inſederat vſque ad templum S. Martini cognomento in Montibus, niſi ampliori adhuc ſpatio producebatur. Et quia, teſte Tacito, *hortos ſuos, & Domum* Nero *MOECENATIS HORTIS continuauerat*, hinc illi ſumebant initium ad orientem extenſi in parte Collis, vbi Eſquilinæ Virginis vulgo Maioris, Diuique Antonij templa: deſinebantquè in hortis Perettinis. Porrò cum hortos Mœcenatis Nero poſſideret, quod Mœcenas Auguſtum hæredem dixerat, & ab illo ad Cæſares ſucceſſores bona deuenerant, eoſdem domui ſuæ Nero adiecit; vt à Colle Palatino Palatioque Principum totas fermè Eſquilias occuparent, & non immerito Vrbem domum factam dictum ſit. Hæc vero explorata ſunt, & veritati conſentanea. Non ita certò locum deſignare poſſum, vbi vaſtiſſimum atrium, & frons ipſa domus Neronis fuit; tamen, vt arbitror, ſcire cupientibus fiet ſatis. Redeundum ergo eſt ad Amphitheatrum, vbi ſtagnum erat. Propè, ATRIVM cum porticibus, cœnationibus, & aulis viſebatur. Sed ſtatim ambigitur, an Atrium vergeret ad Arcum Titi; ibique cum Palatio coniungeretur domus: an vero vltra Conſtantini arcum vallem inter Cœlium, & Palatinum occuparet. Blondus, & Marlianus hic putant fuiſſe. A quibus vt diſſentiam, aliæ me rationes grauiores monent. Nam de atrio, ſeu veſtibulo ſic Suetonius. *Veſtibulum eius fuit, in quo Coloſſus CXX. pedum ſtaret ipſius effigie; tanta laxitas, vt porticus milliarias haberet*. At Martialis:

Horti Mecænatis ad Templum S. Mariæ Maioris.

Amplitudo domus, & Hortorū Neronis.

Vbi eſſet frons & atrium domus.

Suet. in V. c. 31. Veſtibulum domus & Coloſſus.

Hic vbi ſydereus propior videt aſtra Coloſſus,
Et creſcunt media pegmata celſa via.
Inuidioſa feri radiabant atria Regis.

Porro vtriuſque auctoris locum componendo; Martialis propriè atrium intelligit, ſeu veſtibulum domus, non totam domum poetice, vt quidam interpretantur. Veſtibulum autem interdum accipi pro atrio docet Gel-

O lius.

Gell. Li.16. c.5. lius. At Suetonius id intelligit veſtibuli nomine, quod verè germanèque ſignificat. Eſt enim, vt idem Gellius, *Veſtibulum non in ipſis ædibus, neque pars ædium, ſed locus ante ianuam domus vacuus, perquem à via aditus, acceſſuſque ad ædes eſt. Qui domos igitur peramplas antiquitus faciebant, locum ante Ianuam relinquebant, qui inter fores domus, & viam medius eſſet. In eo loco qui dominum eius domus ſalutatum venerant, priuſquam admitterentur, conſiſtebant: & neque in via ſtabant, neque intra ædes erant.* Hæc ille. Veſtibulum quidem dicet aliquis, vt ex his deducitur, erat tecto coopertum. Quare Coloſſum capere non poterat, qui ob excelſam ſublimitatem locum ſub dio apertum exigebat; nempe atrium, ſeu cauædium, è quo ſeſe ſupra tecta extolleret. Verum hic repetendum eſt, quod ſupra dicebam ex Tacito, Palatium Cæſarum fuiſſe domo continuatum. Cum ergo domus Neronis, & Auguſta coniungerentur, veriſimile eſt, admirandis columnationibus, aliqua ſaltem parte fuiſſe coniunctas, vt ſpatium inter vtramque inſtar atrij relinqueretur, in quo ſtaret Coloſſus. Ab eo aditum in domum, ideoque veſtibulum, idem tamen dici atrium à Martiale. Quod etiam indicat, vbi ſitum eſſet domus veſtibulum, nempe in Sacra via, & parte Cliui Palatini complanati. Idemque collatis explicatiſque Suetonio, Martiale, Gellio, Dione, Spartiano, Prudentio, clare, niſi fallor, deprehendi. In quo neceſſe habeo digredi pauliſper ad Coloſſum; vt Aureæ domus germanam ſedem decernam.

COLOSSVS AVREÆ DOMVS

Poſitum, figuram, & magnitudinem conſideranda præbet: cum quibus quando loco fuerit motus, exponendum.

Poſitus ergo eſt à Nerone, ſtetitque olim Coloſſus prope ſacram viam, qua cliuo aſcenſus erat in Palatinum collem: Et prope Amphitheatrum, vt Coloſſæum ab illo dictum ſit. Stetiſſe ad Sacram viam docet Martialis.

Hic vbi ſydereus propior videt aſtra Coloſſus,
Et creſcunt media pegmata celſa via.

Hæc enim via ſacra eſt iuxta interpretes, per quam ligneæ compactileſque machinæ immittebantur in Amphitheatrum, cum agerentur ludi. Aut potius machinas, & pegmata intelligit onuſta ſpolijs, & præda, quæ eadem via in triumphis vehebantur. Dion: *Coloſſus Veſpaſiano Principe, ſacra via collocatus.* & idem Martialis.

Ioſeph. loco ſup. cit. Dion. lib. 66. ſiue in Veſp. Xiph. L. 1. ep. 71.

Inde ſacro veneranda petes Palatia Cliuo.

At in Palatium aſcendentem quid in ſacra via morari poterat?

Nec te detineat miri radiata Coloſſi,
Quæ Rhodium moles vincere gaudet opus.

Palmor. noſtratiũ Roman. 160. Li. 34. c. 7. vbi ſcribit fuiſſe pedũ cẽtum decem.

Nempe tam immanis, vt eſſet altitudine centum viginti pedum, placet enim magis Suetonium audire, quam Plinium, tanta artificij elegantia, quantam oſtendere potuit figurando marmore Zenodorus æui Neroniani nobiliſſimus ſtatuarius. *Et ſtatua*, inquit Plinius, *indicauit interiſſe fundendi æris ſcientiam; cùm & Nero largiri aurum, argentumquè paratus*

ratus

ratus eſſet, & Zenodorus ſcientia fingendi cælandiqae nulli veterum poſtponeretur. E marmore igitur, at radiatus; nam poſtea Martiale, Plinioque ſpectante, Veſpaſianus detracto Neronis capite radiatum Solis caput repoſuit, & Coloſſus dicatus *Solis venerationi eſt, damnatis ſceleribus illius Principis:* Radij *ſeptem* fuere, & ſinguli *longitudine pedum viginti duorum & ſemis*, vt ait P. Victor in Regione quarta. Nec ſolum à Veſpaſiano Solis facie, ac radijs illuſtratus, ſed etiam refectus eſt. Suetonius: *Coloſſi*, inquit, *refectorem inſigni congiario, magnaque mercede donauit*. Euſebius in Chronico: *Coloſſus*, inquit, *erectus habens altitudinis pedes* 107. Verum Euſebius vt numerando pedes aberrauit, ſic fortaſſe lapſus eſt Coloſſum erigendo. Niſi velit, ibi fuiſſe repoſitum, vbi ante fuerat erectus; neque enim loco eſt motus ante Adrianum. Sed cum domus conflagrauerit aut euerſa fuerit, aliqua ſui parte mutilatus: tum ſublato capite refici debuit, aut ſi forte collapſus, quod non ſcripſit Suetonius, erigi. Et vero loco motum non fuiſſe, conſtat ex Martialis ſæpe citato epigrammate.

Plin. lo. cit.

In Veſpaſ. cap. 18.

Hic vbi ſydereus propius videt aſtra Coloſſus,
Inuidioſa feri radiabant atria Regis.

Significat enim, vt aiebam, Coloſſum fuiſſe in veſtibulo domus Neronis, vbi ab eodem collocatus eſt. Et ſcribebat Martialis poſt Veſpaſianum, & ſtatuam refectam. Quod ſi Dion ſcribit, *Veſpaſiano VI. & Tito IV. Coſſ. Templum Pacis dedicatum eſt, & Coloſſus ſacra via collocatus: quem ferunt fuiſſe altum pedes centum. Imago Neronis erat, vel Titi, vt ab alijs traditum eſt*, explicandus eſt, vt Euſebius. Nempe, Coloſſum, vel in eodem loco vbi ante fuerat, fuiſſe repoſitum, vel ſolum refectum, ac reſtitutum. Quod ſi aliud Dioni placet, audiendus non eſt. Tam enim id conſonat veritati, vt alia duo; videlicet Coloſſum fuiſſe altum centum pedes: & effigiem Neronis, vel Titi hunc expreſſiſſe, contra Suetonium, & Plinium.

Dion l. 66.

Annos triginta ſeptem poſt Veſpaſianum regnare cœpit Adrianus, qui Coloſſum loco motum aliò tranſtulit. Teſtis Spartianus. *Fecit*, inquit, *& ſui nominis pontem, & ſepulchrum iuxta Tiberim, & Aedem Bonæ Deæ. tranſtulit & Coloſſum ſtantem, atque ſuſpenſum per Decianum architectum de eo loco, in quo nunc templum Vrbis eſt, ingenti molimine, ita vt operi etiam elephantes viginti quatuor exhiberet*. Eſt autem aduertendum: Quod de Adriano ſubdit Spartianus, *Et cum hoc ſimulacrum poſt Neronis vultum, cui antea dicatum fuerat, Soli conſecraſſet:* de Commodo idem affirmare Lampridium: & quod ante vidimus, Plinium de Veſpaſiano. *Coloſſi caput dempſit*, ait Lampridius, *quod Neronis eſſet, ac ſuum impoſuit, & titulum more ſolito ſubſcripſit*. Dubium an idem aſſerat Xiphilinus in Commodo. *Abſciſſo capite Coloſſi, ſui capitis imaginem repoſuit*. Quare aut abſciſſum Coloſſo caput tanquam Hydræ multiplicatum ſuccreſcebat, aut aliquis horum auctorum fabulam comminiſcitur. Equidem, vt Spartiano aſſentior, quo auctore Coloſſum ab Adriano tranſlatum accepimus, ſic cenſeo Plinium audiendum,

Coloſſus loco motus.

cuius narratione idem Coloſſus refectus habetur, & Soli dedicatus. Hic enim quod viderat, ſcripſit. alij quod legerant, & audierant, multo poſt tradiderunt, æuo Diocletiani. Xiphilinus Solis ne, an Neronis caput Commodus abſciderit, vt ſuum reponeret, non refert. Alijs autem aures dare non poſſim, qui aiunt Neronis caput ſæpius ablatum, atque repoſitum. Verum ex his abundè opinor confirmatum eſt, Coloſſum prope ſacram viam fuiſſe poſitum à Nerone, neque loco motum vſque ad Adrianum, ideoquè Aureæ domus frontem ibi ſpectandam.

TEMPLVM ROMÆ

Id ipſum oſtendit; ad illud enim ſecundo digredior, quod tranſlato Coloſſo, in ea ſede, vbi ante ſteterat, ædificauit Adrianus. Ait enim Spartianus: *tranſtulit*, Adrianus, *Coloſſum ſtantem, atque ſuſpenſum de eo loco, in quo nunc templum Vrbis eſt*. Fuit enim & Romæ templum, quæ tanquam Dea impiè colebatur ab Romanis. Alabandæ pridem in Ciuitate Cariæ, quæ regio eſt minoris Aſiæ, factum fuerat, de quo Liuius: *Alabandenſes templum Vrbis Romæ ſe feciſſe* [e] *commemorauerunt* in Senatu, *ludoſque anniuerſarios ei Diuæ inſtituiſſe*. Ante hos fecerant & Smyrnæi, quos Tacitus in eodem Senatu loquentes inducit, *ſe primos* [a] *templum Vrbis Romæ ſtatuiſſe M. Porcio Conſule*. At Romæ fecit Adrianus, eiquè templum VENERIS adiunxit. Dion in Adriano ἀυτὸς μὲν γὰρ τοῦ τῆς ἀφροδίτης τῆς τε ῥώμης ναοῦ τὸ διάγραμμα ἀυτῷ πέμψας: quod male vertit interpres, *deſcriptionem, & formam templi Veneris, quod Romæ fabricauerat, ad eum miſit*. vertendum enim fuerat: *Ipſe quidem*, Adrianus, *deſcriptionem templi Veneris, & Romæ ad eum mittens*, Apollodorum inſignem architectum; *quippe ſignificans*, pergit Dion, *ſine illius opera, & miniſterio etiam ingentia ædificia extrui poſſe, quærebat, an ædificium illud recte, & commode ſe haberet. Reſcripſit de templo, ſublime illud & concauum fieri oportere, vt ex loco ſuperiori in ſacram vſque viam inſignior proſpectus eſſet, & magis conſpicuus. Concauum ad excipiendas ludorum machinas, quæ in eo latenter compingi, & item ex occulto in theatrum duci poſſent*. Caſſiodorus in Chronico: *His* inquit, *Conſulibus templum Romæ, & Veneris factum eſt, quod nunc Vrbis appellatur*. Euſebius in Chronico Veneris tantum appellat: *Templum*, inquit, *Veneris ab Adriano Romæ factum*. P. Victor, *templum Veneris* in Regione quarta. Notitia Imperij, *Templum Veneris, & Romæ*. *Templum Vrbis* Spartianus. Et Ammianus: *Vrbis*, inquit, *templum, forumquè Pacis*. Sed quod eſt forum Pacis? An fanum, potius legendum? Prudentius:

Lanigeroſquè Deum templis aſtare miniſtros,
Ac ſacram reſonare viam mugitibus ante
Delubrum Romæ; colitur nam ſanguine & ipſa
More Deæ, nomenque loci, ceu numen habetur:
Atque Vrbis Veneriſque pari ſe culmine tollunt
Templa, ſimul geminis adolentur thura Deabus.

Dec. 5. l. 3.
e Id retulerunt anno Vr. 584.
a Anno Vrbis 559.
Tac. lib. 4. Ann.
Anno Vrbis 887.
Templum Veneris & Romæ.
Põpeiano, & Attiliano ſub Adriano.
Loc. cit.
Am. l. 16.
Prud. li. 1. Contra Symm.

Clau-

Claudianus: *Eluſæ, dominæ pergunt ad limina Romæ* *Lib. 2. in Stilic.*
Et: *Conueniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent*
Monte Palatino.

Ex quibus locis templi ſedes, & pulchritudo deprehenditur. Erat enim in Colle Palatino, quà deuexus eſt in Sacram viam prope arcum Titi. *Templum Romæ vbi eſſet.* Anaſtaſius alibi collocat. ait enim in Fœlice IV. *Hic fecit Baſilicam SS. Coſmæ, & Damiani in Vrbe Roma in loco, qui appellatur via Sacra, iuxta templum Vrbis Romæ.* cui quidem aſſentiri non poſſum. Nam ſi ibi fuit Vrbis templum, vnde transferri eximiæ magnitudinis, & polituræ Tiburtinos lapides nuper vidimus; in depreſſo, & humili loco ſitum, non in edito, & Monte Palatino fuit. Idem ergo ſit Anaſtaſio iuxta templum Vrbis, ac non longe à Templo Vrbis. Vbi autem ædes eſt SS. Coſmæ, & Damiani, fuiſſe Templum Quirini, vel Romuli ſimul & Remi non improbabilis opinio fert, vt ſupra dictum eſt. Porro frons templi Romæ, vt indicat Dion, & Prudentius, Sacram viam è ſuperiori loco ſpectabat; vt area ante templum ex eadem via cœpiſſe videatur, & inde ſublata gradibus eminentiorem feciſſe proſpectum templi. *Frons tēpli conuerſa ad ſacram viam.* Magnificentiam oſtendit Claudianus. Quod enim ædes candida luceret, vim Parij, aliorumquè marmorum oſtendit, quibus conueſtita commendaretur inter Cæſarum moles. Et Ammianus poſt Capitolium, & Pantheon memoratu dignam duxit. Et quia quærebatur ab Adriano ſimul Veneris, & Romæ, quaſi parentis ac ſobolis cultus; ideò ædes magnificentior ac pulchrior ab illo eſt facta. Tectum ſane tegulis æreis inſtructum fuit, quas ad Templum Sancti Petri tranſlatas ab Honorio I. Pontifice teſtis eſt in eius vita Anaſtaſius. *Tectū templi Romæ cum tegulis æreis.* *Cooperuit*, inquit, *Eccleſiam omnem B. Petri ex tegulis æreis, quas leuauit de templo quod appellatur Romæ.* At Prudentius dum canit:

Atque Vrbis, Venerisquè pari ſe culmine tollunt.

Videtur Templa duo ſimul iuncta conſtituere. Cur enim ait? *pari*, nec potius, *vno ſe culmine tollunt*? An licentia poetica loquutus rei veritatem inuoluit, hiſtoriæ luce euoluendam? An fortè ſignificat, vt quemadmodum in templo Capitolino tria ſacella ſunt poſita Ioui, Iunoni, Mineruæ: ita hoc templum communi ambitu, tectoque pares duas ædiculas Veneris, ac Romæ comprehenderet? Inter nummos æreos Antonini Pij vnus eſt cum effigie templi pulcherrima, inſcriptus: *Aeternæ Romæ.* Credibile eſt, templum ab Adriano patre extructum, ab Antonino in imperium adſcito fuiſſe aliqua parte refectum, aut perfectum. Hæc de Vrbis templo.

Iam vt redeam ad Domum Neronis; cum Coloſſum Adrianus loco mouerit; in quo deinde Vrbis Ædem ædificauit paulum ſupra Sacram viam, quam è ſuperiore area deſpiciebat: Coloſſus autem ſteterit in veſtibulo, adituque domus: ibi quoque hæc incepiſſe, frontemquè explicaſſe neceſſe eſt. Ibi iuxta Tacitum Palatio iungebatur. Ex quo cauſa afferri poteſt, cur TRANSITORIA, ante quam Aurea, dicta ſit à Nerone. *Domus Aurea cur primo Tranſitoria.* Suetonius: *Domum à Palatio Eſquilias vſque fecit, quam primo*

Tranſitoriam: mox incendio abſumptam, reſtitutamque Auream nominauit. Cum enim Ædibus Auguſtalibus iuncta, ad quas è Sacra via aſcendebatur, inde domus verſus Eſquilias laxaretur in planicie, vbi arcus Titi, & S. Mariæ cognomento Nouæ templum eſt, Sacram ipſam viam cum alijs vicis ſibi ſubiectam incluſit, atrioque recepit, ſic vt omnes illac tranſire, & libere commeare poſſent. ATRIVM porro à Palatio Eſquilias vſque protenſum & Suburram, ibi deſinebat, quà nunc mollis cliuus exurgit verſus frontem Ædis Sancti Petri ad Vincula. Hæc Atrij longitudo. Nam latitudo ſpatium à templo Pacis vſque ad Amphitheatrum, eoque amplius patens complectebatur.

Stagnū in domo Neronis.

STAGNVM autem, quod, referente Martiale fuerat, vbi poſtea Amphitheatrum, etiam vltra eius molis terminos orientem verſus, extenſum, credo, eſt; vt deinde aliquam eius partem Amphitheatri ſtructura ſolum occuparit. Quod ſufficit explicando Martiali, ampliorque fit, & magnificentior atrij latitudo.

Quæ Porticus milliariæ fuerit.

In atrio fuere PORTICVS triplices, & milliariæ. Porticus triplices capiunt triplicem ordinem columnarum quod rarum, & omnino magnificum fuit. Milliariæ vero non tophaceæ, vt imperitè quidam apud Beroaldum, ſed vel mille paſſus, vel mille columnas complexæ, vt alij aliter explicant.

Li.4. epiſt. ad Attic. ep.15.

Meminit Cicero faciendæ porticus mille paſſuum: *eaque cingemus excelſa porticu, vt mille paſſuum conficiatur.* Vt hanc quoque paſſuum menſuram in fabricis Romanis admittat Leuinus Torrentius; qui, quod velit eas metiri pedibus, atrium quoque Neronianum redegit ad mille pedes; quamquam non magnopere contra ſentientibus repugnaturus. Certe nimium detraxit, qui pro paſſibus pedes ſubiecit. paſſus enim quinque pedes ſunt. Nec video, cur Romani, qui decempeda, ſeu decempedali calamo ædificia metiebantur: eadem calamo quinquepedali, qui eſt paſſus, metiri non potuerint. Cæterum dicere aliquis poſſet, porticum vtrumquè habuiſſe, mille columnas, & paſſus; tanto enim interuallo triplici ordine columnæ potuere diſponi, vt mille paſſuum circuitus vndique efficeretur.

Baſilicæ cētenariæ.

Iulius Capitolinus *Baſilicas centenarias* appellauit in Gordiano iuniore, centum forte columnis fultas, & paſſibus dimenſas. Aliam huiuſmodi porticum milliarienſem memorat Vopiſcus in Aureliano. *Milliarienſem*, inquit, *denique porticum in hortis Saluſtij ornauit.* De altitudine ædificij nihil accepimus: ſed cum tanta eſſet longitudo, credibile eſt optimos Architectos Seuerum, & Celerem, ſic enim Tacitus nominat, ſuperiores porticus, aulas, conclauia, & cœnationes ita extuliſſe, vt longitudini ad ſymmetriam, & aſpectum reſponderent.

Suet. loco citato.

Quod ad reliquum ornatum ſpectat; *Cuncta*, inquit, Suetonius, *auro lita, diſtincta gemmis vnionumquè conchis erant. Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis, verſatilibus, vt flores: fiſtulatis, vt vnguenta deſuper ſpargerentur. Præcipua Cœnātionum rotunda, quæ perpetuo diebus, ac noctibus vice Mundi circumageretur. Balineæ marinis, & albulis fluentes aquis.* Illæ porro Cœnationes, & Aulæ fuiſſe videntur prope porticum Liuiam, quæ vt dicebam, vltra templum Pacis & forum Cæ-

ſaris

ſaris propinqua fuit Eſquilijs. Martialis: *Epigr. cit.*

Claudia diffuſas vbi porticus explicat vmbras,
Vltima pars aulæ deficientis erat.

Aut certe domum ipſam poëta ſignificat extremo ibi angulo conuerſam. Sed quomodo Liuia porticus dicta eſt Claudia? Quidam duas faciunt: vnam ab Auguſto extructam, alteram à Claudio: Alij vnam, ſed binominem, quibus aſſentior. Eam quidem porticum probabile eſt arſiſſe Neroniano incendio, quod & domus Neronis proxima, & reliqua circum ædificia conflagrarint. *Delubra Deum*, inquit Tacitus, *& porticus amœnitati dicatæ latius procidere*. reſtitutam deinde ab ipſo Claudio Nerone: & priori Liuiæ nomini additum Claudiæ. Quare à Martiale Claudia: à Plinio, P. Victore, & Ouidio dicta eſt Liuia. Dion aliorum nomini etiam aſcribit: *Porticus* inquit, *Liuiæ in honorem C. & L. Cæſarum ædificata, tum dedicata fuit*. *Porticus Liuia eadem quæ Claudia. Tacit. l. 15 ann. Dion. l. 56.*

Iam quæ de cœnationibus, conclauibus, parietibus domus Aureæ dicta ſunt, quamquam admirationis modum excedunt; tamen, vt refert Tacitus, *gemmæ, & aurum haud perinde miraculo fuerunt, ſolita pridem, & luxu vulgata, quàm arua, & ſtagna, & in modum ſolitudinum hinc ſyluæ, inde aperta ſpatia, & proſpectus*. Et Suetonius. *Rura aruis, atque vinetis & paſcuis ſyluiſque varia, cum multitudine omnis generis pecudum, ac ferarum*. omnia vna domo contenta, quæ magnis Vrbibus contineri vix poſſunt. Accedunt ornamenta picturæ. Meminit Plinius Amulij grauis, ſeueri, floridi pictoris, qui ibi tantum fere artem exercuit. *Carcer*, inquit, *eius artis domus Aurea fuit, & ideò non extant exempla alia magnoperè*. Idem de ſignis: *Ex omnibus*, inquit, *quæ retuli, clariſſima quæque in Vrbe iam ſunt dicata à Veſpaſiano Principe in Templo Pacis, alijſquè eius operibus violentia Neronis in Vrbem conuecta, & in ſellarijs domus Aureæ diſpoſita*. Quare *in illa inuiſa*, vt ait Tacitus, *& ſpolijs Ciuium extructa domo rarus egreſſu*, atque in hortis Nero morabatur. Eam tamen *cum abſolutam dedicaret*, referente Suetonio, *hactenus comprobauit, vt ſe diceret quaſi hominem tandem habitare cœpiſſe*. Peiora Vitellius, qui teſte Dione, dicebat, *Neronem male habitaſſe, vſumque fuiſſe paruo, & humili apparatu*. Atqui ſplendidior illo eſſe quis poterat? ſummam quidem erogatæ pecuniæ computare non poſſum, quod de ea mirum apud auctores ſilentium. Suetonius de Othone. *Nec quidquam*, inquit, *prius pro poteſtate ſubſcripſit, quàm quingenties ſextertium ad peragendam auream domum*; ideſt duodecies centena quinquaginta millia aureorum. Hic vero quid illi addere tandem potuit, quàm ante, eodem Suetonio Auctore, Nero abſolutam dedicauerat? Quare ex tantulo Othonis additamento conijci poteſt, quid Nero inſumpſerit. *Conferendis pecunijs*, ait Tacitus, *peruaſtata Italia, prouinciæ euerſæ, ſocijquè populi, & quæ Ciuitatum liberæ vocantur: Inquè eam prædam etiam Dij ceſſere ſpoliatis in Vrbe templis, egeſtoque auro, quod triumphis, quod votis omnis populi Romani ætas proſpere, aut in metu ſacrauerat. Enimuero per Aſiam, atque Achaiam non dona* *Tac. li. 15. ann. Plin. li. 35. cap. 10. Plin. li. 34. cap. 8. Tacit. loc. cit. Dion. l. 75. Suet. in V. cap. 7. Tac. li. 15. ann.*

tantum, ſed ſimulacra numinum abripiebantur. Etſi tantam vim auri, non modo in ſuæ domus, ſed aliorum etiam ædificiorum ſtructuram Nero effudit. Sed quamuis tantus fuerit impendij furor, ac ſplendor ædificij, tamen Ioannes Baptiſta Villalpandus neque impenſis, neque opere domum hanc Auream celeberrimo Salomonis templo contendit eſſe conferendam; quod veriſſimum reor.

Tom. 2. in Ezech. l. 5. cap. 64.

Cœnatio rotunda.

Illud poſtremo adijciam, quomodo intelligi queat, *præcipuam Cœnationum rotundam* perpetuo motu circumactam. Nam quia Cœnatio erat, Cæſarem in ea non raro cœnaſſe credibile eſt; cum præſertim eboreis, ac verſatilibus è tabulis ſupernè vnguenta, & odores per fiſtulas effunderentur. At quomodo pauimentum ſtabile, ſi omnes circum parietes mouebantur? quomodo ad illam patebat ingreſſus, ianuis continuo lapſu vel ſublatis, vel depreſſis? quomodo ſphæricũ hoc Cœlum compactum? quibus machinis mouebatur? Haud ſane dubito, quin alij hæc ingenioſiùs vel cogitatione comprehendant, vel ſermonibus euulgent; ego tamen ſic mente complector. Primo concipiendi animo ſunt quatuor recti, quadratique parietes ad perpendiculum & normam erecti, quibus Cœnatio ſphærica ſuſpendebatur. Hæc in medio ſtabilem, ac magnum maſſæ ferreæ axem habeat, duobus parietibus dextra, læuaque affixum in plano æqualitèr collocatum, atque immobilem. Iam cum axe valida tigna, & aſſeres committi poſſunt, arctiſſima inuicem commiſſura compacti, clauis & cuneis inter ſe ad ſuſtinendum pauimentum colligati; quod certe immotum nulla lababit ex parte. Globus vero axi ex vtraque parte circulis ferreis inſertus, nec pauimento adhærens denticulatis rotis ab axe remotiſſimis facile potuit moueri extrinſecus. Ianuæ prope axem conſtitutæ ſint, vbi minimus eſt motus: ſeu potius patentes in rectis parietibus ianuas globus ibi vacuus, & ſupra incipiens attingat. Machinæ ad mouendum vel ferreæ fuerunt rotæ, deorſum aqua ſubeunte in girum actæ, quibus aliæ longis teretibuſque ſudibus ferreis illigatæ, ſurſum dentatis globi circulis immittebantur, vt illum verſæ conuerterent; quo pacto continuus fit, & ordinatus motus; vel certe grauia pondera continuo lapſu deſcendentia, quod ſpectamus in horologio, mouere cœnationem potuerunt. Sed prior mouendi ratio magis probatur. Verſatiles huiuſmodi aulas fuiſſe etiam in Palatio Cæſarum ſupra diximus.

Quomodo compacta fuerit.

Quomodo moueri potuerit.

Domus Neronis cito corruit.

Demum quod mireris in tanta domo, eſt feſtinata ruina. Nam tam immenſas opes, vt gemmæ aurumquè omnibus placēt, quà violentæ manus, quà flammæ non totis ſeptem vertentibus annis rapuerunt: ac diruta Amphitheatro extruendo, alijſque circum ædificijs locum dedit. Euſebius ſcribit Romæ Auream domum incendio conflagraſſe ſexto Traiani anno, vt ſtetiſſe triginta ſex annos velit. Huic conſona ſcribit Eutropius lib. 10. in vita Traiani: *Romæ*, inquit, *Aurea Domus à Nerone totis priuatis publiciſque rebus impenſis condita, repentino conflagrauit incendio*. Sed certiora, & veriora nos cum alijs auctoribus protulimus.

Aureæ

Aureæ domui, & Amphitheatro propinqua Ædificia. Cap. VI.

INTRA ambitum domus Aureæ templum Fortunæ, quam à Segetibus SEIAM dixere, fuit. Plinius: *Nerone Principe in Cappadocia repertus eſt lapis duritie marmoris, candidus, atque tranſlucens.* Hoc *conſtruxerat Aedem Fortunæ Aurea domo complexus. Quare etiam foribus clauſis interdum claritas ibi diurna erat, haud alio quam ſpecularium modo tanquam incluſa luce, non tranſmiſſa.* Quæ verba indicant cum domo, templum periſſe.

Templum Fortunæ. L.36.c.22.

In hortis Cœnobij Sanctæ Mariæ Nouæ duarum ſimul coniunctarum & parium ædium reliquiæ ſunt, quas alij *Solis*, & *Lunæ*: alij *Concordiæ*, & *Aeſculapij*: ISIDIS alij, ac SERAPIDIS volunt eſſe. Quæ opinio non diſplicet. Cum enim tertia Vrbis regio, in qua modo verſamur, ab his nomen coniunctim aſſumat apud P. Victorem, & Sextum Rufum; credibile eſt, eos coniuncta etiam templa habuiſſe; quos alibi vno templo cultos ſimul, ſupra diximus. Idem ex eo Fuluius autumat, quod præcipit Vitruuius Templa Dijs ſic diſtribuenda. *Mercurio in foro: Iſidi, & Serapidi in emporio.* Varro autem ibi ad ſacram viam emporium ſtatuit illis verbis: *Huiuſce inquam pomarij ſumma ſacra via.* Confirmat Ouidius:

Tēpla Iſidis ac Serapidis.

Fulu. li.5.

> *Rure ſuburbano poteris tibi dicere miſſa,*
> *Illa vel in ſacra ſint licet empta via.*

Ouid. de Arte.

Et prope aderat Suburra, in qua naſci ſibi poma, nempe venalia canit Martialis. Neque obijciat aliquis templum Iſidis dirutum fuiſſe à Tiberio, ſtatuamque merſam in Tiberim, aliquot ſacerdotibus actis in Crucem, quod turpe flagitium in eius templo patrari curaſſent, vt tradit Ioſephus. Non enim ſemel horum templa diruta, & reſtituta ſunt: atque in cultu Iſidis & Serapidis Romæ variatum eſt. Dion: *Decretum, quod prioris anni exitu de Serapi Iſideque factum erat, inter prodigia non extremum videtur locum obtinuiſſe. Eorum Diuorum fana, quæ priuatim nonnulli extruxerant, Senatus demoliri iuſſit, quod eos non magnopere inter numina numerabat. Vbi ea ſententia obtinuit, vt publice iam coli inciperent, extra pomœrium eos Deos collocauerunt.* Quo loco affirmat id Senatus Conſultum factum anno Vrbis DCC. cum Tertullianus a vt ſupra dixi, id factum aſſerat Piſone & Gabinio Coſſ. nempe anno Vrbis DCXCVI. Idem Dion de Auguſto loquens ait: *Aegyptijs Dijs ſacra fieri intra pomœrium non eſt paſſus.* Idem de Agrippa: *Sacra Aegyptia, quæ iterum in Vrbem iam inſinuabant, repreſſit, edicto, ne quis in ſuburbano intra D. paſſus ageret.* At Tertullianus: *His vos reſtitutis ſummam maieſtatem contuliſtis. Licet Serapidi iam Romano aras reſtruxeritis.*

Mart. l.10. epigr.93.
Ioſeph. antiq. Iud. Li.18. c.7.
Lib.50.
Tēpla Iſidis diruta & iterum ſtructa.
In Apolog. cap.6.
a L.1.c.21.
Dion. l.53.
Dion. l.54.
Loc. cit.

ritis. Quæ verba oſtendunt intra Vrbem poſtea receptos. Sic Domitianus, referente Suetonio, è Capitolio fugit *mane Iſiaci celatus habitu interque ſacrificulos vanæ ſuperſtitionis*. Qui ſcilicet illic ſacra curabant. Othonem autem ſcripſerat, *Sacra etiam Iſidis ſæpe in lintea religioſaque veſte propalam celebraſſe*. Spartianus de Antonino Caracalla: *Sacra Iſidis Romam deportauit, & templa vbique magnifice eidem Deæ fecit. In quo quidem mihi mirum videtur, quemadmodum Sacra Iſidis primum per hunc Romam veniſſe dicantur; cum Antoninus Commodus ita ea celebrauerit*. Quare non mirum, ſi Regioni III. intra Vrbem nomen dederunt, cùm intra, & extra pomœrium colerentur.

Suet. in V. Dom. c. 1. In V. c. 12.

Arcus Cõſtantini.

Non longe ab his, quà flectebatur ab Appia in Sacram viam inter Palatinum, & Cælium erigitur triumphalis ARCVS Conſtantini propior tamen Palatio. Poſitum debellato Maxentio indicat titulus.

IMP. CÆS. FL. CONSTANTINO
MAXIMO P. F. AVGVSTO
S. P. Q. R
QVOD INSTINCTV DIVINITATIS, MENTIS MAGNITVDINE
CVM EXERCITV SVO TAM DE TYRANNO
QVAM DE OMNI FACTIONE VNO TEMPORE
IVSTIS REMPVBLICAM VLTVS EST ARMIS
ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DEDICAVIT

Sub arcu medio ex vtroque latere cernitur effigies Conſtantini expreſſa marmore inter ſigna & militares cuneos, quà inſidentis equo, & accidentium hoſtium cateruas incurrentis, quà ſtantis, imperantiſque victis gentibus, lauream ſupra verticem ſuſtinente Victoria, adiectiſque titulis:

LIBERATORI VRBIS. FVNDATORI QVIETIS

Quod autem extrinſecus ab vtraque fronte legitur VOTIS X. VOTIS XX. vota decennalia, & vicennalia indicantur, eius ſaluti Imperioque totidem annis à populo nuncupata. Qui mos ab Auguſto deriuatus ad illam vſque vigebat ætatem. Dion: *Cæſar*, inquit, Auguſtus, *quo longius Romanos à ſuſpicione Regiæ poteſtatis ſibi propoſitæ abduceret, Imperium in ſuos decennale ſuſcepit. Ei cum primum decennium exiuiſſet, aliud quinquennium, atque eo circumacto rurſum aliud quinquennium: poſt decennium, ac eo finito aliud iterum decretum eſt, ita vt continuatis decennijs per totam vitam ſummam Imperij obtinuerit. Quam ob cauſam poſteriores quoque Imperatores, etſi non ad certum tempus, ſed per omne vitæ ſpatium ijs imperium deferatur, tamen ſingulis decennijs feſtum pro eius renouatione agunt, quod hodie etiam fit*. Frequens in antiquis numiſmatis mentio Votorum X. XX. XXX. Cæterum arcum illum triumphalem inæqualis artificij marmoribus compactum multi obſeruant: eximijs quibuſdam: alijs vero rudioris ſculpturæ operibus. Et præclara quidem ex aliquo Auguſti, vel Traiani monumento detracta arbitrantur. Verum quoniam hi arcus triumphaturis feſtinatò erigebantur, & complures ſculpendi magiſtros neceſſe erat adhibere; non male ſen-

Quid eſſent vota decẽnalia.

Lib. 53.

ſentiat, qui putet, eadem ætate inſignes alios, alios minus laudatos ijs lapidibus figurandis ſuam operam impendiſſe.

Ad Arcum Conſtantini ſub imo Palatio CVRIAS veteres olim fuiſſe, probabilis opinio eſt. Sunt autem docente Varrone, *Curiæ duorum generum. nam & vbi curarent Sacerdotes res diuinas, vt Curiæ veteres: & vbi Senatus humanas, vt Curia Hoſtilia.* Romulus ergo cum in triginta Curias populum diſcreuiſſet, quibus poſtea additæ ſunt quinque, & vnicuique ſuos dediſſet colendos Deos, etiam *Curiones*, ideſt Curatores ſacrorum, & Curias, vbi tractarentur res ſacræ, decreuit; vt *in ſua quiſque Curia*, quod ait Feſtus, *ſacra, publica faceret, feriaſque obſeruaret.* Hæc ſacra *Curionia* dicta, & *Curionium æs*, quod dabatur Curioni ob ſacerdotium Curionatus. Curias autem eo loci fuiſſe indicat Tacitus, conuerſiones flexumque deſcribens Vrbis fundatæ à Romulo. Inchoat enim, vt aliàs dixi, ad Aram Herculis in foro Boario, prope ædem nunc S.Anaſtaſiæ: tum deducit ad aram Conſi, quæ erat in Circo Maximo fere contra templum S.Gregorij: *mox*, inquit, *ad Curias veteres*, nempe ad Arcum Conſtantini; *tum ad ſacellum Larium forumque Romanum*, in angulo Hortorum Farneſiorum contra Ædem SS.Coſmæ, & Damiani. Blondus poſuit ſub Eſquilijs, & prope Ædem S.Petri ad Vincula, ſed Curiarum ſedem mutauit.

Curiæ veteres.

Ann. l.12.

Curiæ veteres ad arcum Conſtantini.

Ante Arcum Conſtantini, & Amphitheatrum *METAM ſudantem* fontem videlicet eorum, qui ludos frequentabant, extinguendæ ſiti percommodum eminente Iouis ſimulacro, extante adhuc veſtigio conſtituunt; quam in nummis expreſſam habemus.

Meta ſudans.

Templum TELLVRIS, cuius Cicero ſæpe meminit, inter Eſquilias, & Palatium, incerta tamen ſede collocant. Prope ſacram viam contra Conſtantini Arcum, præterque Coloſſæum, quà modico cliuo verſus templum D.Petri ad Vincula aſcenditur, fuiſſe credibile eſt, in ipſa fortè nunc ſtrata via; nam & olim in via erat. P.Victor recenſet in Regione quarta Palatij. Seruius perobſcurè loquitur lib.8. Æneid. *Carinæ*, inquit, *ſunt ædificia facta in Carinarum modum, quæ erant intra templum Telluris.* Virgilius quidem loquitur de Carinis; qui poſtea locus in Vrbe ab ijs ædificijs dictus, & Cœlio iunctus vltra Coloſſæum, verſus templum Sancti Clementis, producebatur. Ibi domus Pompeij, de qua poſtea dicam. Hanc cum poſſideret Antonius Conſul, occiſo Cæſare Senatum vocauit in Ædem Telluris, ſuis ædibus ſcilicet propinquam.

Templum Telluris.

Carinæ vbi eſſent.

Verum quid ſit apud Seruium, ædificia facta in modum Carinarum eſſe intra templum Telluris, non plane intelligo. Huiuſmodi enim ædificia Vrbi conditæ à Romulo inſtar ſuburbij fuerunt in valle media inter Palatium, Cœlium, & Eſquilias: & quod eò ſe pauperes reciperent, rudis & impolitæ ſtructuræ. Hæc ergo, Roma iam Mundi Domina, magniſq; molibus nobilitata, tãto temporum interuallo intra Telluris templum cõpulſa, & contenta ſunt? An vt priſcæ paupertatis exẽplum extaret, aliquod eiuſmodi ædiũ veſtigium in Æde Telluris reconditum ſeruabatur? an potius pictura expreſſum colores ſpectãtibus referebant? Quod ſane frequens in

Quomodo carinæ in tẽplo Telluris.

templis fuit. Hoc probabilius videtur. Nam ibi alia picta cernebantur, vt conſtat ex Varrone. *In ædem Telluris*, inquit, *veneram: offendi ibi ſpectantes in pariete pictam Italiam*. De ſolo, in quo templum eſt conditum, diſſentiunt actores. *Inuenio*, inquit Liuius, *damnatum Spurium Caſſium populi iudicio: dirutaſquè publicè ædes. Ea eſt area ante Telluris ædem*. Damnatus vero eſt Caſſius Conſul, quod primus legem agrariam promulgaſſet, veniſſetque ea largitione in ſuſpicionem affectati Regni. At Cicero *Sp. Caſsij*, inquit, *domus ob eandem cauſam euerſa, atquè in eodem loco ædes poſita Telluris*. idemquè Valerius tradit. Dionyſius vero, *Aedes*, inquit, *dirutæ ſunt, vbi nunc quoque ante Telluris patet area, in cuius parte poſtea Deam hanc conſecrauit populus in via, quæ ad Carinas fert*. Fortaſſe locus euerſæ domus, areæ ante templum, & templi capax fuit. Cauſam vero extruendi afferunt, quòd P. Sempronius Sophus bellum gerens cum Picentibus, teſte Floro, *tremente inter prælium campo, Tellurem Deam promiſſa æde placauit*. De eodem terræ motu Oroſius, & Frontinus, qui Tiberium Sempronium Gracchum appellat. Sed mendoſè legi autumat Sigonius. Ad telluris, fuit Armamentarium, de quo M. Tull. in orat. de Aruſp. Reſponſis.

Var. l. 1. de re ruſt. *Decad. 1. lib. 3.* *Lib. 6. c. 3.* *Ant. Rom. lib. 8.* *Li. 1. c. 19.* *Lib. 4. c. 4.* *Front. li. 1.* *In Faſt. de Coſſ. Ann. 485.*

Baſilicam CONSTANTINI, & Porticum ABSIDATAM, nempe ſinuatam, & vna abſide, vel pluribus terminatam in eadem Regione 4. numerat P. Victor Locus certò deſignari non poteſt. Manutij codex habet *Aſidatam*, quod explicari vellem. Dion alterius Porticus meminit in hac vicinia prope forum Romanum conſtitutæ. *PAVLI*, inquit, *PORTICVS incendio abſumpta eſt: ignisque ab ea ad Veſtæ vſque graſſatus, ita vt ſacra à Veſtalibus in Palatium ſint tranſlata. Hæc poſtea Porticus verbo quidem ab Aemilio, qui ab eo, qui primus hanc fecerat, genus ſuum trahebat, re autem ab Auguſto & Pauli amicis refecta eſt*. Forte aliquis pro Porticu intelliget Baſilicam Æmilij Pauli, quamuis Græce ſit στοὰ ἡ παύλιος.

Dion, l. 54.

Caſtra Miſenatium Porticui Liuiæ idem in Regione 3. ſubſcribit. Hi Claſſiarij erant, interdum ad Vrbem venientes. Auguſtus enim, referente Suetonio, *claſſem Miſeni, & alteram Rauennæ ad tutelam Superi, & Inferi maris collocauit*. His claſſis militibus ſeu vocatis, ſeu alia de cauſa venientibus ad Vrbem attributa hoſpitia. Neque his ſolum, ſed alijs in claſſe degentibus. De his Suetonius in Galba: *Nam cum Claſſiarios, quos Nero ex remigibus iuſtos milites fecerat, redire ad priſtinum ſtatum, Galba cogeret*.

In eius Vi. cap. 49. *Cap. 12.*

Amphi-

Amphitheatrum Flauium, & alia Amphitheatra. Cap. VII.

OFFERT iam ſe nobis AMPHITHEATRVM FLA- *Quid ſit*
VIVM, cuius occaſione de alijs Amphitheatris, po- *Theatrũ.*
ſtea de Theatris dicendum. θέατρον Græce ſpecta-
culum eſt, & locus ipſe, in quo eduntur ſpectacula.
Hoc ædificium in hemicycli, aut circuli formam
extruebatur. Illud cum ſcena ad ludos dramaticos
Theatrum dictum: hoc duobus quaſi Theatris com-
pactum ad ludos gladiatorios, Amphitheatrum.
Caſſiodorus: *Cum Theatrum, quod eſt hemiſphærium, græce dicatur:* *Lib. 5. Va-*
Amphitheatrum quaſi in vnum iuncta duo viſoria, recte conſtat eſſe no- *riar. ep. 42.*
minatum. In vtroque diſpoſiti gradus, ac ſedilia, vt commodè ciuibus
liceret ludos intueri. Romæ quidem vſque ad Pompeium temporaria
fuere Theatra, & Amphitheatra; quòd huiuſmodi fabricæ putarentur
nocere bonis moribus. Liuius: *Cum locatum à Cenſoribus Theatrum* *Lib. 48. in*
extrueretur, P. Cornelio Naſica auctore, tamquam inutile, & nociturum *epitoma.*
publicis moribus ex Senatus Conſulto deſtructum eſt: populuſque ali-
quandiù ſtans ludos ſpectauit. Appianus: *Theatrum quod L. Caſſius cœ-* *App. lib. 1.*
perat, ac ferè abſoluerat, Conſul Scipio euertit. Velleius: *Caſſius Cen-* *Vell. lib. 1.*
ſor à Lupercali in Palatium verſus, Theatrum facere inſtituit. cui in de-
moliendo eximia Ciuitatis ſeueritas, & Conſul Scipio reſtitere. Quod
ego inter clariſſima publicæ voluntatis monumenta numerauerim. Id
actum Anno Vrbis DXCIX. Tacitus: *Quippe erant, qui Cn. quoque Pom-* *Tac. li. 14.*
peium incuſatum à ſenioribus ferrent, quod manſuram Theatri ſedem po- *Ann.*
ſuiſſet. Nam antea ſubitarijs gradibus, & ſcena in tempus ſtructa ludos
edi ſolitos: vel ſi vetuſtiora repetas, ſtantem populum ſpectauiſſe. Quod
confirmat apud Ciceronem de Amicitia Lælius: *Stantes autem plaude-*
bant in re ficta. Vbi de fabula data à Pacuuio ſermo eſt. Ludi tum fer-
mè fiebant in foro, cùm extructis gradatim ligneis ſubſellijs circumſede-
bant, aut ex area, & porticibus ſpectabant. Plutarchus in vita Graccho- *Antiqui-*
rum: *Ludi Gladiatorij in foro exhibendi erant, & plerique eorum, qui* *tus ſtãtes*
Magiſtratibus fungebantur, cuneos in orbem ad ſpectandum inſtruxe- *Romani lu-*
rant, quos locabant. Eos Caius imperauit illis, vt tollerent, quò inopes *dos ſpecta-*
ex cauea ſpectare gratis valerent. Nemine auſcultante, præſtolatus no- *bant.*
ctem, cui ſpectaculum illuceſcebat, euertit per opifices, quos habebat pe-
nes ſe conductos, cuneos illos, populoque poſtridie locum vacuum exhi-
buit. Suetonius de Auguſto: *Athletas*, inquit, *edidit extructis in Cam-*
po Martio ſedilibus ligneis. Quo ſane more maiorum non modo cùm
theatra nulla erant, ſed etiam poſtquam è lapide poſita ſunt, nihilominus
lignea locabantur; ſiue quod certis in locis à theatro vacuis ludi eſſent
edendi: ſiue quod maior eorum, qui edebant, videretur munificentia
ſplen-

Ioſeph. lib. 19. cap. 1. ſplendido ludorum, & ipſius loci apparatu. De primo genere ludorum Ioſephus loco ſupra citato. *Dum ludi*, inquit, *aguntur in Palatio: hi celebrantur in honorem Cæſaris, qui primus dominationem à populo in ſe tranſtulit, & extructa ante Regiam ſcena.* Deinde: *Peracto ſacro conſedit*, Caius, *inter amicos in Theatro, quod compactile inſtaurabatur* *Tac. lib. 4. Ann.* *per ſingulos annos*. Tacitus: *Cœpto apud Fidenam Amphitheatro Attilius quidam libertini generis quo ſpectaculum gladiatorum celebraret, neque fundamenta per ſolidum ſubdidit, neque firmis nexibus ligneam compagem ſuperſtruxit*. Cuius deinde molis cõuulſæ ruina *quinquaginta hominum millia, vel debilitata, vel obtrita fuere*. Poſteriores ludos de- *Dion. l. 43.* dit Cæſar facta è ligno theatrali mole, vt teſtatur Dion: deinde Nero in Campo Martio extructo ab ſe ligneo Amphitheatro, vbi iam lapideum *Tac. li. 13. ann.* erat. Tacitus: *niſi cui libeat laudandis fundamentis, & trabibus, quis molem amphitheatri apud Campum Martis Cæſar extruxerat, volumi-* *In V. Ner. cap. 12.* *na implere*. Suetonius: *Munere, quod in Amphitheatro ligneo in Regione Martij Campi intra anni ſpatium fabricato dedit, neminem occidit*. Hæ moles interdum verſatiles erant. Quod de duobus Curionis theatris, & *Plin. li. 36. cap. 15.* auerſis ſcripſit Plinius, quæ poſtea ſedente populo conuerſa efficerent amphitheatrum. Et quamuis temporaria mora, tamen non ſolum è ligno, ſed è lapide, ac marmore, exquiſitiſſimo luxu extruebantur. quod auctor idem tradit de Scauri admirabili theatro, in quo, & alijs ædilitatis muneribus Scaurus *opes ſuas abſumpſit, magnumquè æs alienum contraxit*, vt ait Aſconius. Ideo plerique putabant *à Pompeio Conſultum*, vt *14. Annal.* ait Tacitus, *parſimoniæ, quod perpetua ſedes Theatro locata ſit potius, quam immenſo ſumptu ſingulos per annos conſurgeret, ac ſtrueretur*.

Primum AMPHITHEATRVM in Vrbe ſtabile ac lapideum poſuit STATILIVS TAVRVS; Alterum VESPASIANVS cuius pars adhuc *In V. Aug. cap. 29.* extat. Suetonius: *Et multa à multis extructa ſunt hortante Auguſto, à Cornelio Balbo theatrum, à Statilio Tauro Amphitheatrum*. Dion: *Lib. 51.* *Statilius Taurus Amphitheatrum in Campo Martio ſuis ſumptibus abſoluit, inquè eius dedicatione munus gladiatorium exhibuit*. Idem re- *Amphith. Tauri in Cãpo Martio.* cenſet P. Victor in Regione nona Circi Flaminij. Ne cogamur nouis Antiquarijs aſſentiri, qui id collocant in vltimis Eſquilijs prope Templum Sanctæ Crucis in Hieruſalem. Extat quidem eo loci, ſtantibus adhuc pilis, & parietibus lateritium amphitheatrum. Sed illud eſt quod in Regione quinta Eſquilina P. Victor nuncupat Amphitheatrum CASTRENSE. Nunc in ipſis mœnibus, aut pro mœnium monimento, quamuis non magno circuitu, eſt. Sed vt ad Amphitheatrum Statilij redeam, cauſa eius ædificandi fuit, quod Auguſtus Principes viros ſæpe hortabatur, vt pro facultate quiſque monumentis vel nouis, vel refectis, & excultis Vrbem adornarent: & victo cæſoque Antonio, ac ſubacta Ægypto poſt Cæſaris reditum, ſpectacula in Vrbe magnificentiſſima edenda forent. In eo poſtea & alij Cæſares ludos dederunt. Suetonius. *Munera*, inquit, *gladiatoria partim in Amphitheatro Tauri, partim in Septis, ali-* *Lib. 59.* *quot* Caligula *edidit*. At de eodem Dion: *Exhibuit autem ſpectacula*

iſta

*iſta primùm in Septis, effoſſo omni loco, & aqua repleto, vt vnam na-
uem introducere poſſet. Poſt alibi etiam maxima ædificia demolitus, tabu-
lata fixit, contempto Tauri Amphitheatro*. Ibidem. *Sicubi eſset vehe-
mentior* Solis ardor *Diribitorio pro Theatro vſi ſunt*. Diribitorium au-
tem erat ædificium tecto coopertum, de quo poſtea.

Statilius quidem Taurus homo nouus in Vrbe fuit, ſed induſtrius, ac
fortis, eoque maximè poſt Agrippam vſus eſt Auguſtus in adminiſtratio-
ne Reipublicæ, vt teſtatur Paterculus. Dion de Auguſto. *Dein Vrbis &* *Vell. lib. 2.*
Italiæ gubernatione Tauro iniuncta, ab Vrbe profectus eſt. Ab eodem *Dion. l. 54.*
miſſus in Africam, prouinciam recepit. Contra Dalmatas teſte Dione *Dion. l. 49.*
bellum geſſit. Bello Actiaco contra Antonium, referente Paterculo, Dux *Vell. lib. 2.*
terreſtrium legionum, equitatum Antonij, fudit. Domuit Cantabros,
Aſtures, Vaccæos in Hiſpania: Conſul factus cum Auguſto VIII. Conſu-
le, cum quatuor ante annis Amphitheatrum dedicaſſet, exhibitoquè mu-
nere id ei populus indulſiſſet, vt quotannis vnum Prætorem eligendi po-
teſtatem haberet. Hæc ex Dione. apud quem legimus, Neronianis fa- *Dion. l. 51.*
cibus arſiſſe Montem Palatinum, & Tauri Theatrum, & cæteras Vrbis *& 53.*
duas partes. Sed dubium, an hic pugnet cum Tacito, qui hæc ipſa ſpe- *L. 15. ann.*
ctauerat; ſcripſitque. *Solatium Populo exturbato, & profugo, Campum
Martis, ac monumenta Agrippæ: hortos quin etiām ſuos Neronem pate-
feciſſe*. Intactus ergo ab igne Campus Martis, in quo Tauri Amphi-
theatrum.

Amphitheatrum FLAVIVM, vulgo COLOSSÆVM, vt pulchrius &
amplius, ita potentiori manu extructum eſt. Suetonius. *fecit*, inquit,
Amphitheatrum Veſpaſianus *Vrbe media, vt deſtinaſſe compererat Au-* *In V. Veſp.*
guſtum. quod poſtea Titus edito munere apparatiſſimo largiſſimoque *cap. 9.*
dedicauit. Hoc enim dedicare eſt, aliquid publicè ſplendidum ac magni- *Suet. in V.*
ficum primo fabricæ vſu exhibere ex ijs, quorum gratia perfecta eſt; vt, *Titi c. 7.*
in Theatro dramata, paria gladiatorum, ferarumque venationes in Am-
phitheatro, curſus in Circo, nauales pugnas in Naumachia. Sic Nero *Suet. in V.*
dedicaſſe domum dicitur, quà varijs conuiuijs, quà publicis ludis, ſpar- *cap. 32.*
ſiſquè in populum muneribus.

Iam quia quoſdam dubitatio ſolet inceſſere, quomodo Amphithea- *Quomodo*
trum media Vrbe ab Auguſto deſtinatum ædificarit Veſpaſianus, cum *Coloſſæum*
adeo diſtet à porta Viminali, Eſquilina, Næuia, minus à Capitolio, *in media*
vbi illa tempeſtate pomœrium, facilis reſponſio eſt. Locus enim ille in *Vrbe.*
medio ſeptem Vrbis Collium ſitus eſt, à quibus cingitur in modum coro-
næ; quamuis alius alio ſit propinquior. Habet Capitolium, & partem
Quirinalis à Septemtrionibus; Auentinum, & Palatinum ab occaſu; Cœ-
lium, & Eſquilini partem à meridie; reliquum Eſquiliarum cum Vimi-
nali, & parte Quirinalis ab ortu. Deinde quamuis Vrbs pomœrio ſecun-
dum Capitolium, & Tiberim terminaretur; tamen extrà erat tam publi-
cis, quàm priuatis ædificijs frequens. vt horum reſpectu, verè in Vrbis
medio diceretur eſſe. Cæterum ea celſitate, & amplitudine factum eſt
Amphitheatrum vt dixerit Ammianus. *Amphitheatri molem ſolidatam* *Lib. 16.*
lapi-

lapidis Tiburtini compage ad cuius ſummitatem ægre viſio humana conſcendit. Caſſiodorus in Chronico opus Tito attribuit. *Titus* inquit, *Amphitheatrum Romæ ædificauit, & in dedicatione eius quinque millia ferarum occidit.* Et in epiſtolis. *Hoc Titi potentia principalis diuitiarum profuſo flumine cogitauit ædificium fieri, vnde caput Vrbium potuiſſet.* Rectius Aurelius Victor, *Amphitheatri perfecto opere.* præuentus enim morte Veſpaſianus vt dedicare non potuit, ita nec omninò abſoluere; quem videlicet auctorem tam nummi veteres, quàm cæteri auctores proclamant. Capiebat autem loca ex P. Victore LXXXVII. millia. Sed quamuis Amphitheatri *tanta vis eſſet*, vt ait Aurelius Victor; nihilominus ſæpe vel incendijs, vel tempeſtatibus, alijſque de cauſis labefactatum, & aliqua parte dirutum refici debuit. Itaque Capitolinus refert, ab Antonino Pio *inſtauratum Amphitheatrum:* & Lampridius inter opera Heliogabali memorat *inſtaurationem Amphitheatri poſt exuſtionem.* Idemquè ſcribit de Alexandro; *Lenonum vectigal* &c. *ſumptibus publicis ad inſtaurationem Theatri, Circi, Amphitheatri, & Aerarij deputauit.* Quæ ſane de hoc Principe Amphitheatro accipienda ſunt, vti apud Euſebium in Chronico. Decio Principe *Romæ Amphitheatrum incenſum.* & antè, ſub Macrino Circenſibus Vulcanaliorum Romæ *Amphitheatrum incenſum.*

L. 5. ep. 42.

In eius V.

In eius V.

Anno ſalutis 254.

De Amph. cap. 12.

Deſcriptio Amphitheatri Flauij.

Spectatur eius forma apud Lipſium, & Italicos architectos, qui Romanas fabricas accuratè deſcripſerunt. Tota moles constructa Tiburtino lapide nixos arcus immanibus pilis, triplicique ordine porticus in circulum erigit. Affixæ pilis columnæ plurium ſegmentorum ſcapo. Doricæ imæ; Ionicæ mediæ; ſummæ Corinthiæ. Tum continuatus paries patentibus identidem feneſtris, interquè locatis opere compoſito quadratis columnis diſtinguitur. His epiſtilia, atque è zophoro prominentibus craſſis mutulis, corona circum attollitur. Cuius quia ſupremi lapides æqualibus ſpatijs perforati ſunt, traiectæ quondam immiſſæque antennæ demittebantur ad inferiores mutulos ſub foraminibus ad lineam è muro proſtantes. Ita ſane firmatis trabibus, iiſdemquè ſupra fabricæ coronam elatis, funes ad ſuſtinenda vela, & inumbrandum circumſedentem populum alligabantur. Interior cauea ouata eſt; in quam decliues fornices, & impoſiti olim ſedentium gradus, areolis certa per interualla intercurrentibus ex tertia, altioreque porticu deſcendebant. Quamuis omnia iam vetuſtas vel labefactarit, vel exederit, vel euerterit. Inferiores pilæ & arcus extima facie crebris foraminibus deformati ſunt. Id docti, indoctique referunt in feritatem barbarorum, qui capta in Vrbe quod delere non potuerunt, vi, ferroque mutilatum fœdarunt. Equidem probabilius ſemper duxi, idque de Bernardino Stephonio, nato illo quidem ad eximiam poeſim, ſed vnà ſummæ eruditionis, & eloquentiæ viro audiui: Hoc peractum opera artificum, & inſtitorum. Illi enim cùm ibi nundinas agere, venumquè mercimonia exponere conſueſſent; adactis ſolo furculis, ex aduerſo perruptos Amphitheatri lapides fodiebant, vt perticas immitterent ſuſtinendis tabernaculis, merciumque tegminibus, &

cadur-

cadurcis. Eam quippe Vrbis partem vicis ſplendidiſque tectis ſpectabilem Ciues cum ipſo Romano Pontifice in Lateranis ædibus degente incolebant; donec Robertus Guiſcardus vt Gregorium VII. in Adriani mole concluſum ab obſidione Henrici III. liberaret, ex conſilio Cincij Romanorum Conſulis ignem Vrbi iniecit, vt ex Leone Oſtienſi refert Card. Baronius, & maiorem Vrbis partem, præſertim Cœlium inter, & Capitolium ſitam euertit, Anno ſalutis MLXXXIV. Quare ſuperſuerunt hæc potius ſigna nundinantis induſtriæ, quàm barbariæ ſæuientis. Cencius Camerarius, qui floruit anno MCLXXXXII. inter varios opifices refert *Bandonarios Coloſſæi*; ibi ſcilicet exercentes opificium, quos nunc Banderarios vocant, & ſerica vela conſuentes.

Bertold. & LeoOſtien. apud Baronium ann. 1084.

Platina in Vita Gregorij vij.

Illud poſtremo referendum, in medio Amphitheatro aram fuiſſe poſitam, in qua Deo ſacrificaretur, in cuius honorem fierent ludi. Ioſephus: *Progreſſus*, inquit, *deinde Imperator*, Caius, *rem diuinam facit Auguſto Cæſari, ad cuius tum honorem ludi celebrabantur*. Clarius paulo poſt. *Tandem irrumpentibus militibus clamor toto Theatro tollitur. & circumlata cæſorum cum Aſprenate capita, & in ara depoſita*. Vbi quamuis de Theatri ara ſermo ſit, par tamen, immo potior Amphitheatri ratio eſt; cum munus gladiatorium inſtar ſacrificij eſſet. Iulius Capitolinus *Multi*, inquit, *dicunt apud veteres hanc deuotionem contra hoſtes factam, vt Ciuium ſanguine litato, ſpecie pugnarum ſe Nemeſis, ideſt vis quædam Fortunæ ſatiaret*. Ara autem erat Iouis latiarij, aut ſtygij, vt Lipſio placet. Nec ſolum in Amphitheatro pugnæ, ſed etiam naualia prælia dabantur. Dion: *Aliquando* Nero, *belluis interfectis, ac ſubito Aqua in Theatrum deducta bellum nauale confecit. Et aqua ſecundum hæc emiſſa, præbuit certamen gladiatorium. Tandem aqua rurſum introducta, publice ſumptuoſa cœna epulatus eſt*. Idem: *cum Titus*, inquit, *dedicaret, Amphitheatro repente aqua impleto in ipſo equos, tauroſquè, aliaque manſueta animalia introduxit, quæ facere didicerant ea, quæ in terra conſueuerant. Introduxit & homines in nauibus.*

Ant. Iud. lib. 19. c. 1.

In V. Max. & Balb.

De Amph. c. 4.

Dion l. 62.

Lib. 66.

In eius V. cap. 21.

Præter hæc tria Amphitheatra, vnum in Vrbe inchoatum, poſtea omiſſum eſt. Suetonius: *Inchoauit*, Caius Caligula *Amphitheatrum iuxta Septa, quod à Claudio omiſſum eſt*. Alterum à Traiano perfectum demolitus eſt Adrianus. Spartianus: *Theatrum, quod ille*, Traianus, *in Campo Martio poſuerat, contra omnium vota deſtruxit*. Theatrum dixit, pro Amphitheatro, vt alij frequenter. De eo Pauſanias θέατρον μέγα κυκλοτερὲς πανταχόθεν. *Theatrum magnum vndique circulare*. Hæc vero in Campo Martio propter loci amplitudinem extra Vrbem extruebantur.

In V. Adr.

Lib. 5.

P Thea-

Theatra. Cap. VIII.

VT duo in Vrbe Amphitheatra, ſic & tria THEATRA perennarunt. Suetonius: *Vt Stephanionem togatarium per trina Theatra virgis cæſum relegauerit.* Seneca: *In qua* Ciuitate *tribus eodem tempore theatris viæ poſtulantur.* Ea fuere POMPEII, MARCELLI, BALBI. Theatrum Pompeij in Campo Floræ, vbi nunc Ædes Ducum Vrſinorum, fuit. Marcelli in foro Montanario, vbi Ædes Principum Sabellorum: Balbi incertior ſedes. Omnium primum Pompeianum fuit, de quo poſtremò dicam.

In Auguſt. cap. 45. De Clem. lib. 1. c. 6.

THEATRVM MARCELLI Auguſtus condidit, vbi ante Iulius Cæſar deſtinauerat. Suetonius: *Deſtinabat* Iulius Cæſar, *extruere Theatrum ſummæ magnitudinis Capitolino Monti accubans:* Dictum eſt autem Marcelli, quoniam Auguſtus quædam opera fecit ſub nomine alieno: inter quæ porticum *Octauiæ, Theatrumque Marcelli.* Octauiæ Porticus, quæ ſoror Auguſti, Marcelli mater fuit, Theatro contigua erat. Ipſum porro egregium ſtructura c pit teſte P. Victore loca XXX. millia, & Iani aliud templum. Eius architectum plerique Vitruuium faciunt. Negat Philander eius interpres, quod peccaſſe videatur in Doricæ coronæ partibus concinnandis. Doricam tamen ſymmetriam inde præſertim eliciunt architecti.

In V. c. 44. Sueton. in Aug. c. 29. Plutarch. in Marcel. Dion. l. 53. Lib. 1. c. 2.

Idem Auguſtus cum dedicaret ludis, vt ait Dion, eius gratia factis, *Troiam inter alios Patricios pueros nepos Auguſti Caius luſit: feræ Africanæ ſexcentæ occiſæ.* Quibus ludis euenit, vt, quod ſcribit Suetonius, *laxatis ſellæ curulis compagibus, Auguſtus caderet ſupinus.* Idemque, vt ait Plinius: *Tigrin primus omnium, tum, Romæ oſtendit in cauea manſuefactam;* Iuſſitque, teſte Dione, *vt ludis Romanis effigies Marcelli aurea, aureaque corona, & ſella curulis in Theatrum inferretur, mediaque inter præfectos ijs ludis magiſtratus collocaretur.* Huius ſcenam Veſpaſianus reſtituit. Suetonius: *Ludis, per quos ſcena Marcelliani Theatri reſtituta dedicabatur, vetera quoque acroamata dedicauerat.* Voluit & Alexander Seuerus Teſte Lampridio *Theatrum Marcelli reficere.* nec tamen feciſſe dicitur. Id tamen facti iam incendij, ruinæque indicium eſt. Obijt Marcellus referente Dione, ante dedicationem Theatri. Itaque cum eius mortem defleret Propertius, de hoc Theatro loqui non potuit, cum caneret:

Dion l. 54. In V. Aug. cap. 43. Li. 8. c. 18. Lib. 53. Dion. l. 53.

Aut modo tam pleno fluitantia vela Theatro,

Intelligit autem eius munera ædilitia, cum videlicet non modo Theatrum Pompeij, aliud enim ſtabile non erat in Vrbe, velis obtexit; ſed, quod ſupra dixi, *& ſine ludis velis forum inumbrauit, vt ſalubrius litigantes conſiſterent.* Idemque ſub Caligulæ factum ſcribit Dion. l. 59.

Li. 19. c. 1. Triſt. li. 3. el. 1.

Oui-

Ouidius de Theatro Marcelli ſcribit, cum eius liber iuſſus abire Palatio ait: *Altera templa peto, vicino iuncta Theatro.*
Quod templum ſiue *Pietatis* eſt, factum *in eius carceris ſede, vbi nunc Marcelli Theatrum eſt*, vt ſcribit Plinius: atque adeo fabricato etiam Theatro, nec tota carceris occupata ſede, templum conſeruari potuit: ſiue *Iunonis Aedes*, quæ Plinio auctore, *in Octauiæ porticu fuit*. Addendum ex Tacito, ſtatuam Auguſti à Liuia ad Theatrum Marcelli poſitam. *Neque enim*, inquit, *multo ante cùm haud procul Theatro Marcelli effigiem Diuo Auguſto Iulia dicaret, Tiberij nomen ſuo poſtſcripſerat. Idque ille credebatur, vt inferius maieſtate Principis, graui & diſſimulata offenſione abdidiſſe.* Li.7. c.30. Lib.3. ann.

THEATRVM BALBI iuxta Circum Flaminium fuiſſe autumant, & eius quædam veſtigia apud Cæſarinas ædes extare, nec tamen rationem video, quæ id probat; niſi pro ratione ſit affirmantium auctoritas. L.Cornelius Balbus vir triumphalis magnis in Africa rebus geſtis, *Garamantes*, vt ait Solinus *ſubegit, & primus ex hac victoria triumphauit: primus ſane de externis, vtpote qui Gadibus genitus acceſſit ad gloriam nominis triumphalis* Plinius vero: *omnia*, Garamantum, *armis Romanis ſuperata, & à Cornelio Balbo triumphata vnius omnium externo curru, & Quiritium iure dotato; quippe Gadibus nato Ciuitas Romana cum Balbo maiore patruo data eſt.* Maior hic fuit L. Cornelius Balbus Pompeij amicus, & ab illo Ciuitate donatus, cuius crebra mentio in epiſtolis M. Tullij, à quo & luculenta Oratione, quæ extat, defenſus eſt. Poſtea Ciuili bello inter Cæſarem, & Pompeium, *excedente*, vt ait Paterculus, *humanam fidem temeritate ingreſſus caſtra hoſtium, ſæpiuſque cum Lentulo colloqutus Conſule, dubitante quanti ſe venderet: illis incrementis fecit viam, quibus non Hiſpaniæ ſuæ natus, ſed Hiſpanus in triumphum, & Pontificatum aſſurgeret; fieretque ex priuato Conſularis.* Factus eſt Conſul cum P. Canidio Craſſo anno Vrbis DCCXIII. in aliorum qui ſe magiſtratu abdicauerunt, locum cum collega ſuffectus. Porro minor Cornelius Balbus ſuaſu, hortatuque Auguſti *Theatrum extruxit*, vt Suetonius, dedicauitque datis ludis teſte Dione, Tiberio primum, & Quintilio Varo Coſſ. anno DCCXXXXI. quo tẽpore Tiberis inundauit, vt non niſi naui in Theatrum veniri poſſet: reuerſuſque eſt Auguſtus è Germania: Tiberius autem Conſul in honorem Theatri Cornelium Balbum ſententiam primum omnium rogauit in Senatu. Eodem anno dicatum ab Auguſto Marcelli Theatrum, idem eſt auctor. Cap.31. Ann. Vrb. 734. Lib.5. c.5. Vell. lib.2. Sigonius in Faſtis. In V. Aug. cap 29. Lib.54. Eod. libro.

THEATRVM POMPEII primum omnium dedicatum eſt anno Vrbis DCXCIX. Pompeio, & Craſſo II. Coſſ. vt eſt apud Dionem. Id Pompeius reuerſus è bello Mitridatico *expreſſum è Mitylenæo*, vt ait Plutarchus; grandius *tamen, & pulchrius* faciendum curauit. Quod *etiam nunc inſigne habetur*, ſcribit Dion trecentis ferè poſt annis, Alexandro Seuero Imperatore. Idemque auctor eſt, id Theatrum non à Pompeio extructum eſſe, ſed *Demetrium libertum eius id ex pecunijs, quas dum miles ſub eo eſſet, parauerat, condidiſſe. Iſque rectiſſime nomen eius fa-* Lib.39. In V. Pompeij. Loc. cit.

Eti ad Pompeium retulit ne male audiret, quod libertus tantum pecuniæ collegiſſet, vnde tantos ſumptus facere poſſet. Certè quam ſupra dignitatem libertus ille polleret, expoſuit Plutarchus in Catone minore. Qui
In Pomp. tamen, alijquè ſcriptores Pompeio, eiuſquè ſumptibus Theatrum aſcri-
In lib. de bunt. Tertullianus: *Pompeius*, inquit, *Magnus ſolo Theatro ſuo mi-*
Spect. *nor cum illam arcem omnium turpitudinum extruxiſſet, veritus quandoque memoriæ ſuæ Cenſoriam animaduerſionem, VENERIS AEDEM ſuperpoſuit, & ad dedicationem edicto populum vocans non Theatrum, ſed Veneris templum nuncupauit, cui ſubiecimus, inquit, gradus ſpecta-*
Li. 10. c. 1. *culorum*. Gellius ex Tirone Ciceronis liberto Ædem VICTORIÆ,
In V. Pop non Veneris Theatro attribuit. *Cum Pompeius*, inquit, *ædem Victoriæ dedicaturus foret, cuius gradus vice Theatri eſſent*. At Plutarchus VENERIS VICTRICIS appellat: *Viſum eſt*, inquit, *Pompeio in ſomnis Theatrum ingreſſo ſibi populum plaudere, templumque ſe Veneris Victricis multis ſpolijs ornare*, Græce ἱερὰ ἀφροδίτης νικηφόρου, *templa Veneris Victricis*: Num vnum quaſi bipartitum, & duo coniuncta? vi-
In Claudio c. 21. detur hæc ſaltem indicare Suetonius: *Ludos dedicationis Pompeiani Theatri, quod ambuſtum reſtituerat, è tribunali poſito in Orcheſtra commiſit*, Claudius; *cum priùs apud ſuperiores ædes ſupplicaſſet*. Erant enim poſitæ ſupra ſcenam, vt populus conueniens in Theatrum vide-
Lib. 8. c. 7. retur in Deæ honorem conuenire. Vnius ædis meminit Plinius: *Pompeij quoque altero Conſulatu, dedicatione templi Veneris Victricis pugnauere in circo viginti*. Loqui enim de Æde Veneris in Theatro oſten-
L. 36. c. 15. dunt ludi in eius dedicatione facti. Sufficiebat large hoc Theatrum, teſte eodem, quadraginta millibus, habebatque exiguo diſſitas interuallo Pompeij PORTICVM, REGIAM, ſeu BASILICAM, & CVRIAM. Porticus fuit à tergo ſcenæ Theatri, cuius curua pars Campum Floræ attingebat, vt adhuc indicat flexura ædium Vrſinarum. Quare porticus, quæ fuit ad rectam Theatri partem, vbi & ſcena, vicinior quoque Circo
Lib. 5. c. 9 Flaminio, & Capitolio erat, verſus ædem nunc S. Caroli. Vitruuius: *Poſt ſcenam porticus ſunt conſtituendæ, vti cum imbres repentini ludos interpellauerint, habeat populus quo ſe recipiat ex Theatro, Choragiaque laxamentum habeant ad Chorum parandum, vti ſunt porticus Pompeia-*
Lib. 2. de *næ*. Appianus: *Spectacula tunc quidem in Pompeij theatro agitabantur:*
Bell. ciuil. *Senatus in proximis Aedibus conuocabatur. Brutus interim in porticu, quæ ante Theatrum ſita erat, exigentibus ab eo veluti Prætor ius adminiſtrabat*. Hæc porticus ab antiquis magnopere commendata, à nobis alibi deſcribetur. Curia etiam, quæ Pompeij dicta eſt, proxima Thea-
Lib. 44. tro fuit. Dion: *Habituros ſe auxilium gladiatorum, quos multos in Pompeij Theatro, à quo non procul Curia aberat, tanquam ad ſpectaculum exhibendum adornauerant*. Hæc occiſo in ea Cæſare occluſa eſt. Ibidem Baſilica eiuſdem. Suetonius: *Pompeij quoque ſtatuam contra Theatri eius Regiam marmoreo Iano ſuppoſuit tranſlatam è Curia, in qua C. Cæſar fuerat occiſus*. Alia, egregiaque fuere eius Theatri orna-
In Aug. c. 31. menta. Plinius: *Pompeius*, inquit, *magnus in ornamentis Theatri mi-*
Lib. 7. c. 3. *rabiles*

*rabiles fama poſuit effigies, ob id diligentiùs magnorum artificum inge-
nijs elaboratus.* Tacitus: *Lepida Theatrum cum claris fœminis ingreſſa,* *Lib. 3 ann.*
*lamentatione flebili maiores ſuos ciens, ipſumquè Pompeium, cuius ca-
monimenta, & adſtantes imagines viſebantur.* Inter cæteras fuere GEN-
TIVM effigies. Suetonius: *Modo à ſimulacris gentium ad Pompeij Thea-* *In Nerone*
trum dedicatarum circuiri, arcerique progreſſu. Plinius. *Idem,* Varro, *cap. 26.*
& à Coponio XIV. nationes; quæ ſunt circa Pompeij Theatrum, factas, au- *Li. 36. c. 5.*
ctor eſt. Ibidem Tiberij arcus. Suetonius: *Tiberio marmoreum arcum* *In Claudio cap. 11.*
*iuxta Pompeij Theatrum, decretum quidem olim à Senatu, verum omiſ-
ſum,* Claudius, *peregit.* Ibidem COLOSSVS IOVIS. Plinius: *Moles
excogitatas videmus ſtatuarum, quas Coloſſos vocant, turribus pares.
Talis in Campo Martio Iuppiter à Claudio Cæſare dicatus, qui vocatur
Pompeianus à vicinitate Theatri.* In eodem inaurato ludos dedit Nero.
Plinius: *Nero Pompeij Theatrum operuit auro in vnum diem, quòd Tiri-* *Li. 33. c. 3.*
*dati Regi Armeniæ oſtenderat. Et quota pars ea apparatus fuit Aureæ
domus ambientis Vrbem? Totum,* inquit Dion, *Theatrum intus cum
ſcena inaurauit* Nero, *auro etiam ornatis quæ intromittebantur exten-* *Li. 63. ſiue ex ipſo Xiphilinus.*
*ſis ſupra velis, quæ ſtellis aureis diſtinguebantur. Quare ille ludorum
dies aureus nominatus eſt.* Quibus ſane ludis *Regem iuxta ſe latere dex-
tero collocauit, & Imperator conſalutatus,* Nero, *laurea in Capitolium
lata,* vt ait Suetonius. *In. V Ner. cap. 13.*

Cæterum Theatrum ſæpe ignium, aut temporum iniuria detrimenta
cepit: ſæpe etiam refectum eſt. Primum ſub Tiberio; cùm referente *Lib. 3. ann.*
Tacito, *igne fortuito hauſtum Tiberius extructurum pollicitus eſt, eo
quod nemo è familia reſtaurando ſufficeret, manente tamen nomine Pom-
peij.* Seneca: *Decernebatur illi* (Seiano) *ſtatua in Pompeij theatro po-* *De Conſ. ad*
nenda, quod exuſtum Cæſar reficiebat. Sed non abſoluit. Suetonius: *Marciam.*
Auguſti templum, reſtitutionemque Pompeiani Theatri imperfecta poſt *cap. 23.*
tot annos reliquit. Caligula perfecit, vt idem auctor eſt. Mox iterum *In Tiberio*
ambuſtum Claudius reſtituit. *Ludos,* refert Suetonius, *dedicationis Pō-* *cap. 47. In Vi Cal.*
peiani Theatri, quod ambuſtum reſtituerat è Tribunali poſito in Orche- *cap. 21.*
ſtra commiſit. Dion: *Memoriam Theatri Pompeij ſcenæ addita inſcri-* *In V. Clau.*
ptione nominis Tiberij, qui eam incendio hauſtam refecerat, ac ſuum *cap. 21.*
non inſtaurationis, ſed dedicationis cauſa nomen adiecit. Qui tamen, *Lib. 60.*
niſi velit Theatrum à Claudio inſtauratum, corrigendus eſt. Scena rur-
ſus arſit ſub Tito. Dion: *Multa Romæ conflagrauerunt, Theatrum* *Lib. 66.*
Balbi, ſcena Pompeij. Titus inſtaurauit *Vrbis incendio,* vt ait Suetonius, *In Tito*
nihil, niſi ſibi publicè perijſſe teſtatus, cuncta prætoriorum ſuorum orna- *cap. 5.*
*menta operibus ac templis deſtinauit. præpoſuitque quamplures ex eque-
ſtri ordine, quo quæque maturius peragerentur.* Poſt hæc arſit ſub Phi- *De eius inſcrip. Gell.*
lippo ludis ſecularibus Milleſimo Vrbis anno. Euſebius in Chronico: *lib. 10. c. 1.*
Theatrum Pompeij incenſum, & Hecatonſtylon. Ex eo Pomponius Lætus: *Anno ſalutis 249.*
*Quæ omnia in Circo Maximo exhibita, & ſcenicos ludos in Pompeij Thea-
tro tribus diebus, totidemque noctibus, mirum dictu, peruigil populus* *De Imper. Philippi.*
ſpectauit, funalibus atque lychnis tenebras vincentibus: & cum multi-

tudo ſolemnibus ludis intenta eſſet, incendium aut ex luminaribus, aut ex ignibus coalitum in curia diuagatum eſt. Theatrum Pompeij arſit, & ei propinquum Hecatonſtylon, centum columnarum in Campo Martio opus. Centenariam porticum appellabant. Quis deinde inſtaurauerit incertum. Sed niſi ipſe Philippus, vel Gallienum, vel Aurelianum inſtauraſſe, qui & alia moliti ſunt, probabile eſt. Incertum item, an de ſcena huius Theatri loquatur Vopiſcus in Carino: *Pegma præterea exhibuit, cuius flammis ſcena conflagrauit, quam Diocletianus poſtea magnificentiorem reddidit.* Refecit poſtremo Teodoricus Rex, cum iam vel nouis incendijs, vel vetuſtate collaberetur. Scribens enim ad Symmachum ait: *Et ideo Theatri fabricam magna ſe mole ſoluentem conſilio veſtro credimus eſſe roborandam. Quid non ſoluas ò ſenectus quæ tam robuſta quaſſaſti? Montes faciliùs cedere putarentur, quam ſoliditas illa quateretur, quando & moles ipſa ſic tota de cautibus fuit, vt præter artem additam, & ipſa quoque naturalis eſſe crederetur.* Et deinde. *Vnde non immerito creditur Pompeius hinc potius Magnus fuiſſe vocitatus. Et ideo ſiue maſculis pilis contineri, ſiue talis fabrica refectionis ſtudio potuerit renouari, expenſas vobis de noſtro cubiculo curauimus deſtinare, vt & vobis acquiratur tam boni operis fama, & noſtris temporibus videatur antiquitas decentiùs innouata*

Caſſiod. l. 5. var. cap. 51. & vlt.

Domus Pōpeij.

In V. Pompeij lib. 6. cap 5.

Lib. 4.

Theatro Pompeij eius DOMVS tamquam appendix ſubijcienda eſt. nam & hanc illum feciſſe notauit Plutarchus. *Prope Theatrum*, inquit Marlianus, *atrium ſiue curiam, & domum, & ante ipſam, porticum Pompeius habuiſſe dicitur*, Sequutus Fuluium, qui: *Habebat*, inquit, *olim Theatrum ipſum longas appendices, vbi eius domus, & curia, & porticus.* A quibus & alij acceperunt. Verum hi auctores, ſi id affirmant, Pompeium ædificationi Theatri, domus ſuæ, quam auxit, ornauitque, ædificationem ſubieciſſe, nihil à veritate alienum dicunt: ſi vero domum Pompeij Theatro proximam volunt, cum veritate pugnant. Plutarchus quidem, quo maximè nituntur, hæc habet. *Atque Pompeius ipſe vſque ad tertium Triumphum mediocriter, & ſimpliciter habitauit* ὕστερον δὲ ῥωμαίοις τοῦτο δὴ τὸ καλὸν, καὶ περιβόητον ἀνιστὰς θέατρον, ὥσπερ ἐφόλκιόν τι παρετεκτήνατο λαμπροτέραν οἰκίαν ἐκείνης. Quod interpres ſic vertit: *Poſt populo Romano eximium illud, & celebratum theatrum extruxit, & iuxtà velut appendicem ædificauit domum priore ſplendidiorem.* Sed vox, iuxtà, omnino redundat, abhorrentemque à Plutarchi mente ſenſum effecit. quam tamen interpres eruit à verbo παρετεκτήνατο, quaſi παρατεκταίνομαι ſignificet ſolum iuxtà, & prope ædificare; cum & idem quod ſimplex τεκταίνομαι ſit. Dicendum ergo: *Poſt autem cùm Romanis ſplendidum illud, & celebre Theatrum erexiſſet, veluti appendicem quamdam ædificauit domum priore ſplendidiorem.* Itaque appendix in ædificationem, non in locum cadit; Pompeius enim poſt Theatrum, ædificauit domum, ſed non Theatro proximam; verum illam eamdem, quam ante habebat, amplificauit. Erat autem illi domus in Ca-

Pompeius poſt Theatrum, domum ædificat.

Vbi domum Pompeius ædificauit.

in Carinis paulùm vltra Amphitheatrum in quarta Regione, vt ait P. Victor; & ſequentia Plutarchi verba demonſtrant. Cum enim dixiſſet: *Pompeius ſplendidiorem domum ædificauit*, ſubdit, *ſed ne hanc quidem inuidioſam: vt ille, qui dominus eius poſt Pompeium fuit, eam ingreſſus obſtupeſceret, & quæreret vbi nam Pompeius Magnus cœnaſſet*. Hic ſanè fuit Antonius, qui, eodem Plutarcho, & Cicerone referente, domum Pompeij à Cæſare ſub haſta venditam emit. Atque hæc vbi fuerit, refert Appianus. *Decretum*, inquit, *perlectum eſt, Antonium ſequenti die in Telluris templo haud longe ab ipſius domo, Senatum habiturum*. Supra vero probatum eſt, Telluris ædem contra arcum Conſtantini prope Carinas fuiſſe. Idem habetur ex Suetonio in Tiberio. *Statim è Carinis, ac Pompeiana domo Eſquilias in hortos Mœcenatianos tranſmigrauit*. Idem perſpicuè demóſtrat Sexti Pompeij ſcitiſſima vox. qui Pompeij Magni filius inita pace cum Octauio Cæſare, & Antonio. *Haud abſurdè*, quod ſcribit Velleius, *cum in naui Cæſarem, & Antonium cœna exciperet, dixit: In CARINIS ſuis ſe cœnam dare, referens hoc dictum ad loci nomen, in quo paterna domus ab Antonio poſſidebatur*. & Dion: *Carinæ*, inquit, *loci nomen eſt Romæ, quo in loco Pompeius Magnus ædes habuerat; quam tum temporis Antonius poſſidebat. porro autem nauis aliqua pars Carina dicitur. & ambiguitate ludens Sextus conuiuium aiebat, ſe ipſis in Carinis ſuis præbere*. Quod ſi dicant hanc Pompeij domum, & alteram ad Theatrum veniſſe in manus Antonij, nihil planè dicunt. Illam enim Antonius incolebat, quam, teſte Plutarcho, ſplendidiorem à Pompeio factam coëmerat; eamque primùm ingreſſus, quæſiuit vbi nam cœnaſſet Pompeius Magnus; eamdemquè fuiſſe in Carinis auctores citati demonſtrant. Quare miror Cauſabonum eo Suetonij loco: *Pompeij ſtatuam contra Theatri eius Regiam marmoreo Iano ſuppoſuit*: Regiam, interpretari Pompeij domum Theatro additam; & in eam rem Velleium adducere, cuius verba ſunt; *Perfectis muneribus Theatri, & aliorum operum, quæ ei circumdedit*. Nam Regia Baſilica eſt Romanis, Iudicum, & negotiatorum ædificium. Quæ interpretatio placet Beroaldo. Nec alia opera, præter hanc, Curiam, & Porticum Theatro circumdata Velleius vel dixit, vel dicere potuit, cùm domum Pompei conſtituat in Carinis. Neque dicas ἐφόλκιον ſignificare *lembum, ac tenue nauigium*, quod maiorem nauim prope adhærens conſequi ſolet; ideo & domum maiori Theatri fabricæ adiunctam. Eſto enim, vox illa Græcè cymbam onerariæ additam ſignificet; eo tamen loco rectiùs appendicem, & additamentum notat. quod vtique non eodem loco, vt dixi, ſed alibi factum eſt. Cæterum hanc domum ROSTRIS nauium, ſed marmoreis, vt opinor, in memoriam deuictorum piratarum ornatam multo poſt Gordianorum familia, tum Cæſares poſſederunt. Teſtis Iulius Capitolinus in Gordiano maiore. *Ipſe*, inquit, *Coſ. ditiſſimus, ac potentiſſimus Romæ Pompeianam domum poſſidens, in Prouincijs tantum terrarum habuit, quantum nemo priuatus*. Et paulo poſt: *Extat ſylua eius memorabilis, quæ picta eſt in Domo roſtrata Cn. Pompeij, quæ ipſius, & pa-*

Plutarch. in Ant. *Cic. 2. Phil.* *Lib. 2. de Bell. ciuil.* *Cap. 15.* *Lib. 2.* *Lib. 48.* *In V. Aug. cap. 31.* *Lib. 2.* *Supra Plutarchus.* *Domus Pōpeij Roſtrata.*

& patris eius, & proaui fuit, quam Philippi temporibus veſter fiſcus inuaſit.

Bibliotheca Gordiani.

In hac forte domo fuit inſignis BIBLIOTHECA Gordiani Iunioris primi, de qua Iulius Capitolinus: *Serenus Sammonicus libros patris ſui, qui cenſebantur ad LX. & duo millia Gordiano minori moriens reliquit,* quod *eum ad Cœlum tulit. Siquidem tantæ Bibliothecæ copia, & ſplendore donatus in famam hominum litteratorum decore peruenit.*

In V. Maximi, & Balbini.

Prope hanc in iiſdem Carinis DOMVS BALBINI Cæſaris fuit, qui cæſo in Africa Gordiano, cum Maximo Imperij collega ſuffectus eſt à Senatu. Idem Capitolinus: *Domus*, inquit, *Balbini, etiam nunc Romæ oſtenditur in Carinis magna, & potens, & ab eius familia huc vſque poſſeſſa.*

Mons Eſquilinus, eiuſque ambitus, & adiacentes Viæ. Cap. IX.

Eſquiliarũ nomen.

Ouid. 3. Faſt.

PARS Eſquiliarum imminet Carinis meridiem verſus, vbi Thermarum Titi veſtigia ſunt. In hunc ergo montem ambitu cæteris ampliorem breui aſcenſu ſubeundum eſt. ESQVILIAS, vt docet Varro, *alij ſcripſerunt, ab excubijs Regis dictas: alij ab eo quod excultæ à Rege Tullio ſunt. Huic origini magis concinunt luci vicini.* Videtur Ouidius priorem complecti:

Adde quod excubias, vbi Rex Romanus agebat,
Qui nunc Eſquilius nomina Collis habet.

Eſquilinus Collis biuertex.

Excubias item Cato in originibus amplectitur à Tullio Rege inſtitutas, ſed à Lucumone Hetruſco Romulo traditas. Subdit Varro: *Eſquiliæ duo montes habiti.* Eorum nomina Ciſpius, & Oppius fuere. Feſtus ex Varrone: *Oppius*, inquit, *appellatus eſt ab Opita Oppio Tuſculano, qui cum præſidio Tuſculanorum miſſus ad Romam tuendam, dum Tullus Hoſtilius Veios oppugnaret, conſederat in Carinis, & ibi caſtra habuerat. Similiter Ciſpius à Læuo Ciſpio Anagnino, qui eiuſdem rei cauſa eam partem Eſquiliarum, quæ iacet ad vicum Patritium verſus, in qua Regione eſt Aedes Mephitis, tuitus eſt.* Ex quo apparet, Oppium verticem Eſquiliarum illum eſſe, in quo templum S. Petri ad Vincula: alterum cliuo Suburrano diſcretum Ciſpium dici, vbi Templum S. Mariæ cognomento Maioris.

Fines Eſquilini Collis.

Porro hi ſunt fines Eſquilini Montis. Ab Amphitheatro ſecundum Carinas Orientem verſus valle profunda primùm, deinde modica diuiditur à Cœlio, complexus & aliud exigui Collis veluti additamentum, qui templo Sanctæ Crucis cognomento in Hieruſalem nobilitatus eſt. Quamquam hic æque ad Cœlium atque Eſquilinum, in finibus vtriuſque ſitus putatur pertinere. Inde perpetuo tractu mœnibus cingitur, & vltra portam S. Laurentij, quà patet in planiciem, propter aggerem

rem olim Tarquinij conuerſus ad Septemtriones iungitur Viminali: mox ab eodem ſecernitur tenui vallicula in ipſis hortis Perettinis: quæ profundior in vico olim Patricio, & Suburra, mox redit ad Amphitheatrum.

Iam in aſcenſu Eſquiliarum occurrunt CYPRIVS, & SCELERATVS vicus. Ille à Cypro dictus; quòd, teſte Varrone, *ibi Sabini Ciues additi conſederunt, qui à bono omine id appellarunt. Nam Cyprum ſabinè bonum.* Prope hunc vicus *Sceleratus* dictus à Tullia Tarquinij ſuperbi vxore; quòd ibi cum iaceret pater occiſus, ſupra eum vt mitteret carpentum mulio, iuſſit. Liuius: *cùm ſe domum Tullia reciperet, perueniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, vbi Dianium nuper fuit, flectente carpentum dextra in Virbium cliuum, vt in Collem Eſquiliarum eueheretur; reſtitit pauidus is, qui iumenta agebat, iacentemquè dominæ Seruium trucidatum oſtendit. fœdum inhumanumquè inde traditur ſcelus, monumentoque locus eſt. Sceleratum vicum vocant: quo amens agitantibus furijs ſororis ac viri Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur.* Liuius quidem ſubobſcurè vicum eumdem Cyprium, & Sceleratum videtur facere. Apertè vnum clamat Dionyſius. *Is*, inquit, *vicus Cyprius tum dictus, ex eo diro caſu Sceleratus eſt vocatus mutato nomine.* Varro vtrumque ſeiungit. quem placet ſequi. Nam & Liuius, ſi in hanc ſententiam perducimus, fortaſſe non repugnat. Porrò DOMVS SERVII Regis erat in Eſquilijs. Liuius: *Deinceps*, Seruius Tullius, *auget Eſquilias, ibiquè ipſe vt loco dignitas fieret habitat.* Habitauit autem ſupra cliuum Virbium, vt ait Solinus, iunctum Scelerato vico. quamquam alij Vrbicum habent. Sed Liuio Virbius dicitur. Tullia ergo rediens è foro in domum patris, primùm venit in Sacram viam: ab hac in Cyprium vicum Sacræ viæ adiunctum, contra arcum Conſtantini; in illo enim conſederunt Sabini; cùm Romulus, & Tacitus in Sacra via fœdus feciſſent. Cum ad caput Cyprij vici veniſſet, alter occurrebat vicus, cui poſtea Scelerato nomen, vnde & cliui incipiebat aſcenſus in Eſquilias, vbi & patrem trucidatum offendit. Ex quibus tria deprehenduntur. Vicum Cyprium è Sacra via in ipſa planicie Suburram verſus fuiſſe protenſum; vicum autem Sceleratum ſecundum radices Eſquiliarum. Vrbium cliuum aut eumdem eſſe, quo nunc aſcenditur ad Diui Petri ad Vincula, aut exiguo interuallo ab eo diſtantem. Cum autem domus Seruij Regis ſupra cliuum eſſet; infertur etiam non procul ab eodem templo S. Petri ſitam, vbi nunc Minimorum Cœnobitarum domus, & horti ſunt. Hæc paulo accuratius euolui, vt de Marliano aliiſquè auctoribus iudicium feratur, qui eam Seruij domum in altero Eſquiliarum vertice imminentem vico Patricio propè S. Mariæ Maioris ædem conſtituunt. Eſto enim, quod inculcat, in eum vicum compegerit Patricios Seruius Rex, vt ſiquid noui molirentur, è ſuperiori loco opprimi poſſent; Nunquid tamen ibi Rex habitauit, qui ſupra Virbium cliuum, quod fatentur, domum habuit? quod ſi cliuus ille tanto ſpatio ſeiunctus erat; tam domus ab hoc vertice diſtabat, quàm illi diſtant à veritate.

Vicus Cyprius, & Sceleratus

Lib. 1.

Lib. 4. ant.

Lib. 1.

Cap. 2.

Domus Seruij Regis vbi eſſet.

Marl l. 3. c. 24 & l. 5. cap. 18.

Vete-

Veteris item facti monimentum prope vicum Cyrium erat, ſororium
ſigillum : lignum nempe tranſuerſum, & viæ imminens, poſitum olim
in expiationem Horatij, eius, qui occiſis Curiatijs reuerſus victor ſoro-
Dion. li.3. rem quoque necauit. Dionyſius: *Eſt autem*, inquit, *in angiportu, qui*
ant. Rom. *à Carinis ducit ad vicum Cyprium*, via nunc ſecundum Amphitheatrum
& Eſquilias, *vbi & aræ manent tunc poſitæ, & lignum ſuper eas tran-*
uerſum, infixum duobus inter ſe aduerſis parietibus, quod capiti exeun-
Liu. lib.1. *tium imminet*. Liuius: *tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto ve-*
lut ſub iugum miſit iuuenem. Id hodie publicè quoque ſemper refectum
manet; ſororium ſigillum vocant. Ad eumdem Cyprium vicum locus ad
Buſta Gallica, quod *Roma recuperata, Gallorum oſſa, qui poſſederunt*
Vrbem, ibi coaceruata ac condita; vt ait Varro. Aiunt ibi nunc poſitam
ædem S. Andreæ cognomento in Portogallo, corrupta nempe appellatio-
ne ad Buſta Gallica.

Ædificia Eſquiliarum. Cap. X.

Plin. l.36. cap.5. CONTRA Amphitheatrum THERMÆ TITI ſunt,
vt ſupra dicebam in ipſo colle ſitæ, quarum ſuperſunt
reliquiæ, non longe à templo S.Petri ad Vincula.
Suet. in V. Titi cap.7. Suetonius: *Amphitheatro dedicato, Thermiſque*
iuxta celeriter extructis munus edidit apparatiſſi-
Statua Laocoontis vbi inuenta. *mum*. In vineis loci ſtatuam Laocontis laudatam à
Plinio, conſeruatamque in hortis Vaticani Pontifi-
cijs, inuentam viderunt tempora vix inchoata prio-
ris ſeculi. Plinius eam ſtatuit in *Titi Imperatoris domo*: Itaque præter
Thermas hæc quoque hanc partem Eſquiliarum inſederat. Poſthæc Titi
Thermæ Traiani. balnea, TRAIANI THERMAS ſtatuit P. Victor, tamquam non lon-
ge diſtantes à Titianis. Sitas volunt prope templum S. Martini cogno-
mento in Montibus: & illi multo viciniores, quàm Templo S.Petri ad
Vincula, vbi fuerat domus Seruij Tullij Regis. De his etiam infra: qua-
rum veſtigia, cum pro nouis fabricis repurgaretur locus ſuperioribus an-
nis deprehenſa ſunt. Anaſtaſius Bibliothecarius in vita Symmachi: *In-*
tra Ciuitatem, inquit, *Romanam, Baſilicam Sanctorum Syluestri, &*
Martini à fundamentis conſtruxit, Symmachus, *iuxta Thermas Tra-*
Pauſan. lib.5. *ianas*. De Traianis thermis ſcripſit Pauſanias, appellatque λουτρα ἐπώ-
νυμα αὐτοῦ, *Thermas ipſi cognomines*. *Operibus præterea*, inquit, *quam*
plurimis Vrbem exornauit, quorum cæteris magnificentia præſtant Ther-
Marl. li.5. cap.11. Thermæ Adriani. *mæ, quæ ab ipſo nomen acceperunt*. Marlianus eo loci THERMAS
ADRIANI collocat. Atqui hæ ſi fuerunt, in regione nona Circi Fla-
minij locatæ ſunt: ibique numerantur à P.Victore. Niſi forte Adrianus
Thermas Traiani patris exornauit, additiſque ſignis, & picturis, paratu-
què pulchriore inſtruxit. Euſebius in Chronico: *forum Traiani, Ther-*
mas Traianas, & Titianas, & Pantheon haud vere aſcribit Domitiano.

Nec

Nec tamen vacat ſuſpicione, Domitianum & Titi Thermas & Pantheon vel inſtauraſſe, vel additis ornamentis excoluiſſe. THERMÆ PHILIPPI Titianis à P. Victore ſubſcriptæ, iiſque proximæ in editiore ſolo fuiſſe dicuntur. Nec quidquam præterea de his accepimus. *Thermæ Philippi.*

Iam plures fuere LVCI in Eſquilijs, partim in Colle, partim ad radices. Varro: *Lucus fagutalis, & lucus Mephitis, & lucus Iunonis Lucinæ; quorum anguſti fines. Item lucus Larum, & querquetulanum ſacellum.* *Luci in Eſquilijs.* Lucus FAGVTALIS, ideſt fagis conſitus fuiſſe fertur, qua parte Eſquilinus ſpectat extremum Viminalem, imminetque Suburræ, olim Oppius dictus. Varro: *Oppius Mons princeps lucum Eſquilinum, lucum fagutalem habet.* Dicatus erat Ioui. Plinius: *Syluarum certe,* Roma, *diſtinguebatur inſignibus. Fagutali Ioui etiam nunc, vbi lucus fageus fuit.* *L.16 c.10.* Feſtus: *Fagutal ſacellum Iouis, in quo fuit fagus arbor, quæ Ioui ſacra habebatur.* Varro: *Fagutal à Fago, inde etiam quod ibi ſacellum Iouis Fagutalis.* At prope vicum Patricium ad radices Eſquiliarum fuit lucus MEPHITIS. Feſtus: *Qui,* inquit, *eiuſdem rei cauſa eam partem Eſquiliarum, quæ iacet ad vicum Patricium verſus, in qua Regione eſt Aedis Mephitis, tutatus eſt,* Lucus autem Ædi adſitus venerationi erat. Porrò Mephitis Dea fuit grauiſſimi odoris, vt eſt apud Seruium. Ideoque quidam, *Mephitin,* inquit, *Iunonem volunt, quam aerem eſſe conſtat, nouimus autem putorem nonniſi ex corruptione aëris naſci.* *Mephitis quæ, & cur à priſcis culta. 7. Aeneid.* Colebatur hæc tamquam Dea, vt Febris, vt alia, quæ nocumentum afferunt, ne afferrent. Et tetri quidem odoris, afflatuſque peſtilentis cauſa erat in propinquo; nempe Campus Eſquilinus, commune plebis ſepulchrum, & Puticolæ, quo innumerabilis ferè populi cadauera proijciebantur. In ipſo autem vico Templum DIANÆ erat, quò viri non intrabant, vt ait Plutarchus. *In quæſt. Rom. q. 3.* Lucus IVNONIS LVCINÆ ſub eodem colle fuit in ipſo cliuo, cui imminet Maioris Virginis Auguſta ſedes. quem ſane multo magis præcipitem, quàm oppleta, & in oculis noſtris finitimo Viminali exæquata prope valle, videamus, vidit antiquitas. De eo luco Ouidius: *Ouid. 2. Faſt.*

Monte ſub Eſquilio multis incæduus annis
Iunonis magnæ nomine lucus erat.
Huc vbi venerunt pariter nuptæque, virique,
Suppliciter poſito procubuere genu.
Cum ſubito motæ tremuere cacumina ſyluæ;
Eſt Dea per lucos mira locuta ſuos.

Et paulo poſt. *Gratia Lucinæ dedit hæc tibi nomina lucus,*
Aut quia principium tu Dea lucis habes.

Plinius priori ethymo à luco Lucinam deriuat: *eſſe* inquit, *vetuſtiorem non eſt dubium, cum ab eo luco Lucina nominetur.* *Plin. li. 17. cap. 44.* At *Iunonis Lucinæ* templum putatur fuiſſe, vbi B. Virginis Maior Baſilica colitur, in tantam religionem conuerſa ſuperſtitione. *Iunonis Lucinæ templum.* Alter hic Eſquiliarum vertex Ciſpius vt dixi, dicebatur. Varro: *Ciſpius Mons ſepticepſos apud Aedem Iunonis Lucinæ.* Lucum vero LARVM, & querquetulanum ſacellum arbitror ad Cœlium, & Palatinum pertinere, quamuis Varro videatur ponere in *Lucus Larum & Sacellum.*

re in Eſquilijs. Nam cum dixiſſet de luco Fagutali, Mephitis, & Lucinæ, ſubdit: *quorum anguſti fines, non mirum. Iam diu enim late auaritia eſt. Item Lucus Larum, & Querquetulanum ſacellum.* Nempè Lucus Larum: & Sacellum in Colle Cœlio quercubus cinctum eaſdem, propter auaritiam ad ſe cuncta trahentem, anguſtias habent. Varro: *Et vnde aſcendebant ad imam nouam viam Lucus eſt & Sacellum Larum.*

Vicus Patricius. Iam VICVS PATRICIVS inter Eſquilias, & Viminalem vbi nunc Ædes Sancti Laurentij in Fonte, D. Pudentianæ, & ima pars hortorum Perettinorum. quod ibi vt dixi iuſſu Seruij Regis Patritij habitarent, ne quidpiam in humili molirentur, coniungitur Suburræ, & cliuo Suburrano. Martialis:

L. 7. ep. 72.

Eſquilijs domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ
Et tua Patricius culmina vicus habet.

Suburra. SVBVRRA celebris in Vrbi locus: vnde olim Regio SVBVRRANA certis iam finibus terminanda eſt. Tres ergo Romani Colles, Eſquilinus, Viminalis, Quirinalis cum prope forum Romanum deſinant, vallem inter ſe relinquunt, quæ eſt Suburræ attribuenda. Hæc primo quidem plana, poſtea accliuis in Eſquilinum aſſurgit. Vt autem certius eius conſtent fines; repetendum eſt, CARINAS, qui olim locus veluti Suburbium vt dixi, Vrbis fuit, ex eo appellatum, quia domos inuerſas quaſi nauium carinas haberet, incœpiſſe ab Vrbis muro, quem poſuerat Romulus ad Curias veteres, iuxta Arcum Conſtantini, inter Palatium & Cœlium. Porro hinc Carinæ (quamquam alij aliter ſtatuant) ſecundum Eſquilias, & Cœlium, vltra Amphitheatrum protendebantur. Propterea Varro: *Cum Cœlio,* inquit, *coniunctæ Carinæ.* At contra Arcum Conſtantini, ſub initium hortorum Cardinalis Pij, fuit Pagus Succuſanus, inde dictus, vt ait Varro, *Quod ſuccurrit Carinis.* Huic Pago finitima erat Suburra. Immo & ab illo nomen accepit. *Ego,* inquit Varro, *à Pago potius Succuſano dictam puto Succuſam.* Quæ poſtea mutatis litteris Suburra hinc producta vallem, quæ extremos angulos Quirinalis, Viminalis, & Eſquilij collis interiacet, complectebatur. Idem auctor aliunde nomen deriuans ait, *Suburra, quod ſub muro terreo Carinarum.* Et paulo poſt: *Suburra, Iunius ſcribit, ab eo quòd fuerit ſub antiqua Vrbe, cui teſtimonio poteſt eſſe, quod ſubeſt ei loco, qui Terreus murus vocatur.* Hic Murus quod Carinas attingeret, à Varrone *Carinarum* dictus, ad antiquam etiam Vrbem pertinebat, quam ſcilicet Romulus & Tatius ampliarunt. Tunc enim recepta intra pomœrium Sacra via, toto ſpatio templi Pacis & Fauſtinæ murus Capitolium verſus ferebatur. Itaque Suburra quæ ſuberat terreo muro, hinc incipiens per vallem primùm, deinde per cliuum extendebatur, quo nunc aſcenditur ad Ædem S. Luciæ in Silice; cum Carinæ ex altera parte, minore ſpatio ambituque producerentur. Sic Martialis fauces, id eſt initium Suburræ conſtituit ad Argiletum & Forum Cæſaris, vt dixi lib. 2. cap. vltimo. Quare Marlianus:

Marl. l. 4. cap. 10. *Suburra quæ inter Eſquilias, & Viminalē iacet, principium habuit à foro Romano ſiue à foro Neruæ, finem vero ad cliuum Suburranum.* Et prima

L. 5. c. 18.

Suburræ fines.

Carinæ & earum fines.

prima editione: *Viminalis collis ab occaſu partem Quirinalis oppoſitam habet: & valli interiacenti planæ Suburræ fuit nomen.* Hac de cauſa Templum S. Agathæ, quod in fine Quirinalis, verſus hanc vallem eſt ſitum, à S. Gregorio (ne aliquis dubitando ingenium oſtentet) & noſtro æuo, iure ponitur in Suburra. Nam ille ſic ſcribit: *Arianorum Eccleſia, in regione Vrbis illa, quæ Suburra dicitur, cum clauſa vſque ante biennium remanſiſſet, placuit vt in Fide Catholica * dedicari debuiſſet; quod factum eſt.* Idem alibi: *Quia ergo Eccleſia S. Agathæ ſita in Suburra, quæ ſpelunca fuit aliquando prauitatis hereticæ, ad Catholicæ Fidei culturam Deo propitiante reducta eſt.* Suburram autem Regionem, ideſt Vrbis partem appellauit; niſi forte eius ætate pro Regione habebatur. Certe antiquitus habita eſt: cum teſte Varrone, in quatuor Regiones Vrbs diſtributa, Suburranam, Eſquilinam, Collinam, Palatinam. Suburrana Cœlium montem, Carinas cum capite Sacræ viæ; & Suburram continebat. Quare Suburra, quæ nomen dabat antiquæ Regioni, præcipua & ampla pars illius erat, deſcriptis terminis patens. *Templum S. Agathæ in Suburra* *Dial. li. 3. cap. 30.* *Lib. 3. epiſt. epiſt. 19.*

Iam vt ædificia attingam; *CAESAR habitauit primo in Suburra modicis ædibus*, referente Suetonio. Ibidem canente Martiale STELLA CONSVL ædes habuit: *Suet. in V. Cæſ. c. 46.* *Li. 12. ep. 3*

Vel ſi malueris prima gradiere Suburra;
Atria ſunt illic Conſulis alta mei.

Eodemque libro clamoſam nuncupat, feruentem Iuuenali, propter populi frequentiam; quòd ibi rebus venum expoſitis mercatus eſſet. Idem lib. ſeptimo cum alia enumeraſſet, ſubdit:

Quidquid villicus Vmber, aut colonus,
Aut Tuſci tibi, Tuſculiuè mittunt,
Aut rus marmore tertio notatum,
Id tota mihi naſcitur Suburra.

Et alibi: *Hæc igitur media quæ ſunt mihi nata Suburra,* *l. 10. ep. 92*
Mittimus Autumni cerea poma mei.

Eadem infamis meretricijs nundinis, nec aliæ Horatio Suburranæ canes, quàm lupæ.

Subibat deinde Suburranus CLIVVS. Hic eſt, quò ad Templa Sanctarum Virginum Luciæ, & Praxedis hodie aſcenditur. Martialis de antiquo cliuo: *l. 10. ep. 19*

Illic Orphea protinus videbis
Altum vincere tramitem Suburræ,
Vdi vertice lubricum theatri.

At quod THEATRVM prope Suburram? Fuluius: *Circi*, inquit, *formæ, ac ſedilium veſtigia adhuc apparent inter Viminalem, & Eſquilias iuxta Suburram, vbi nunc Aedes S. Laurentij in Fontana, & S. Euphemiæ.* Negat Marlianus, quod Circenſis moles vicum Patricium, aut magnam Suburræ partem clauſiſſet. Verum ibi ſi aliqua fuit pro ludis fabrica, non alia profectò fuit, quam Theatralis, vt habetur ex Martiale, niſi per Cathachreſim Theatrum, pro Circo potuit. Sed fortaſſe non Theatrum *Fulu. li. 4.* *Li. 5. c. 13.*

ad lu-

ad ludos ibi deſcribitur, ſed fons aliquis in ſummo cliuo Suburrano ſtru-ctus ad formam Theatri, nempe teſtudinatus, & fornice cameraque ſu-ſpenſus iuxta Plinij domum, quò librum Poëta mittit, aut etiam in ipſa domo. In quo ſane recuruo, & humidæ rotunditatis fonte, aſſiduo aqua-rum lapſu ſtillicidioque lubrica Orphei ſtatua feras, aueſquè cantu perducere videbatur. Tria quidem ſtabilia Theatra in Vrbe fuiſſe nouimus. Quartum hoc ſtatuere in terræ pondus non auſim, niſi alius, clariorque antiqui auctoris proferatur locus: aut pro Theatro Circus fuiſſe demonſtretur. Porro illos verſus in epiſtola ad Priſcum Plinius adducens ſuæmet DOMVS ipſe meminit poſitæ in Eſquilijs, *Alloquitur*, inquit, *Muſam: mandat vt domum meam in Eſquilijs quærat, adeatquè reuerenter.* Erat igitur in Collis vertice ſupra Ædem S.Luciæ cognomento in Silice, quam Eccleſiaſtici ſcriptores & antiquarij in Orphea nuncupant, deducto fortaſſe nomine à veteri Orphei ſimulacro. Habent etiam Orthea, & id templum nominant in Septiſolio, à vicino ſcilicet SEPTIZONIO: quod multo ante Seuerianum ſtructum eſt. Sic in vita Gregorij IX. legimus: *Pontifex creatus prope Septizonium in Diaconia Sanctæ Luciæ in Septiſolio:* aliàs: *Orthea:* & in *Silice*, vt dicitur in vita Honorij III. Huius Septizonij meminit Suetonius in Tito: *Natus eſt prope Septizonium ſordidis ædibus.* Quas fortaſſe poſtea in domum & ſuas Auguſtas ædes mutauit, haud longe adiunctis Thermis. Iam Plinianæ domui minorem alteram *Pedonis* Poetæ nobilis, an Cauſidici ſubijcit Martialis:

Li.3. epiſt. vltima. *Apud Ciaconum.* *Cap.2.*

Illic parua domus tui Pedonis
Cælata eſt Aquilæ minore penna.

Arcus Gallieni.

A Cliuo Suburrano rectà eunti occurrit ARCVS GALLIENI è Tiburtino lapide cuius hæc inſcriptio eſt:

GALLIENO CLEMENTISSIMO PRINCIPI
CVIVS INVICTA VIRTVS SOLA PIETATE SVPERATA EST
M. AVRELIVS DEDICATISSIMVS NVMINI,
MAIESTATIQVE EIVS.

In eodem Colle domum, & hortos Gallieni fuiſſe probabilis coniectura eſt, vt dicam poſtea. Ibidem S. Viti Ædes, quam in MACELLO nuncupant. P.Victor Macellum Liuiani, ſeu Liuianum in Eſquilijs: in Regione II. Cœlij Montis Macellum magnum conſtituit. De Macello alij rectè ſcripſerunt; tamen hic prætereundum non eſt. *Eſt enim Macellum*, vt ait Varro, *vbi olerum copia;* Sed paulo poſt non de his tantum, ſed alijs, quæ vitæ vſui ſunt, loquitur. *Hæc*, inquit, *omnia poſtquam contracta in vnum locum, quæ ad victum pertinebant, & ædificatus locus, appellatum Macellum, vt quidam ſcribunt, quod ibi fuerit hortus: alij quod ibi domus eius fuerit, cui cognomen Macellus, quæ ibi publicè diruta, à qua ædificatum hoc, quod vocatur ab eo Macellus.* Hoc poſtremum ſenſit Feſtus. At Plutarchus tantum carnibus publicè vendendis Macellum parat. *Ferunt*, inquit, *Romæ latronem truculentum fuiſſe, nomine Macellum, qui multis deuerberatis vix tandem captus, ſupplicioquè affectus; vt ex pecunia eius locus carnibus publicè vendendis ædificatus*

Fulu. lib.1 Marl. l. 5. cap.14. *Macellum vnde dictum.* *In quæſt. Rom.q.54.*

ficatus fuerit, nomen ab ipſo habens. Sed in Macello præter carnes, cætera obſonia vendebantur. Plautus in Aulularia. *Act.2.ſc.5.*

Venio ad Macellum. rogito piſces: indicant
Caros: agninam caram, bubulam,
Vitulinam, cetum, porcinam; cara omnia.

Varro aliud Macellum prope Sacram viam conſtituit. *Exædificatus*, inquit, *vicus, & inter ſacram viam, & Macellum editus*. Hoc forſitan *ad Corneta* dictum, *à Cornis*, quæ abſciſſæ loco reliquerunt nomen. Idem enim ante ſcripſerat: *vbi variæ res venduntur*, dicitur, *ad Corneta*. Et ſupra, in Sacra via, & propinqua Suburra emi venalia diximus.

Ab Æde S. Viti parum diſtant veteris ædificij parietinæ, Caſtellum Aquæ, vt quidam aiunt: vt alij Trophœa Marij de Cimbris à Cæſare reſtituta, ideoque locum *Cimbrum* dici autumant. Equidem vt ibi fuiſſe trophœa Marij nullo modo dicerem: ita fuiſſe Caſtellum Aquæ tuto affirmarem. Nam vt conſtat ex Frontino, Aqua tam Claudia, quam Martia poſt[a] hortos Pallantianos, qui fuerunt in Eſquilijs, effundebatur. Duo quidem illa trophœa inſculpta è marmore, quæ viſuntur in Capitolio, ex hoc loco tranſtulit Populus Romanus: cur tamen potius Marij, quam alterius fuiſſe dicantur, non video, præſertim in Vrbe olim eiuſmodi ornamentis refertiſſima. Moles vero ipſa indicat Aquæ receptaculum, vnde in fiſtulas diuideretur: ab illo videlicet, qui extruxit, aut inſtaurauit, trophœis ornatum. Quod quidem Aquæ Caſtellum, quia plerique eruditorum Martiæ attribuunt, & inſcriptio baſis Capitolinæ docet, repugnandum non iudico. Porrò vt quidam putant ab ijs monimentis Marij nomen loco relictum eſt. Marlianus, quod ante Fuluius dixerat: *Hinc ea tota Eſquiliarum pars, quæ eſt plana, Eſquilias inter, & Cœlium Montem Baſilicamque Lateranenſem vergit, hodie dicitur Merulana, pro Mariana*. Atqui aliunde nomen Merulanæ fuiſſe deſumptum, conijcitur ex lib. 2. epiſtolarum S. Gregorij, *Quia igitur*, inquit, *Eccleſiam poſitam iuxta domum Merulanam, regione tertia, quam ſuperſtitio diu Ariana detinuit in honorem S. Seuerini cupimus conſecrare*. Hic locus à templo S. Matthæi contra Cœlium fere planus excurrit, olim Tabernola dictus, cuius meminit Varro: *Dexterior via in Tabernola eſt*.

Caſtellū Aquæ.
Frōt.l.1.de Aquæduct.
a *De his capite vltimo.*
Li.5. c.15. 2.edit.
Fulu. li.2.
Epiſt.58.

Cæterum ab eo aquæ Caſtello ad ædem vetuſtam S. Bibianæ, noua via nuper patefacta eſt. Nec longe ab eo templo, locus olim in Vrbe celebris cognomento *Ad Vrſum pileatum*, quod ab Vrſi pileum habentis ſiue marmore, ſiue coloribus expreſſa effigie ſuſcepit. Ibi Palatium Licinianum, Licinij Imperatoris, vt ajunt: an potius Licinij Suræ, qui, vt Dion teſtatur, Traiani familiaris, & opulentiſſimus Gymnaſium populo Romano ſuis ſumptibus ædificauit?

Palatium Licinianū.
Dion.in V. Traiani.

Sed non placet, læuorſum vbi Ædes S. Euſebij, quod placuit Marliano, fuiſſe domum Gordianorum. & fruſtra adducitur Iulij Capitolini mutilatus locus. Ille enim ſic habet: *Domus Gordianorum etiam nunc extat, quam iſte Gordianus pulcherrime exornauit.* Hanc ante dixerat fuiſſe

Marl.l. 5. cap.15.
In V Gord Iunioris.
In Gord. maiore.

Cn. Pom-

Cn.Pompeij, nempe in Carinis, & Philippo Principe ad fiſcum Cæſareum deueniſſe. At quæ ſequuntur, villam, non domum in Vrbe deſcribunt. *Et villa* inquit, *eorum via Præneſtina, ducentas columnas vno peristylo habens, quarum L.Chriſteæ, Claudianæ L. Siennitides L. Numidicæ pari menſura ſunt. In qua Baſilicæ centenariæ tres. Cætera huic operi conuenientia, & Thermæ, quales præter Vrbem, vt tunc, nuſquam in Orbe terrarum.* quæ poſtrema verba villam ſemouent Vrbe. De alijs Eſquilinis fabricis, nempe hortis, & Baſilica Lucij, & Caij, Aquæductibus, Hortis Mœcenatis alibi dicam. Hi ſane Mœcenatiani contigui hortis domus Neronianæ & in poteſtate principum magnam Collis partem occuparunt.

Prope Mœcenatis hortos VIRGILII DOMVM fuiſſe teſtatur Ælius Donatus in eius vita. *Habuit*, inquit, *domum Romæ in Eſquilijs iuxta hortos* Mœcenatianos. In ijſdem Eſquilijs Propertius, ac Perſius poetæ habitarunt. Æliorum quoque domus ibi conſtituitur ab ijs, qui Marij trophœa inibi recognoſcunt. Demum Campus Eſquilinus ab Vrbe diuiſus pro ſepulchris peramplus in plano Colle fuit. Liuius: *Conſules Numidas tranſire Eſquilias iuſſerunt: nullos aptiores inter conualles, tectaque hortorum, & ſepulchra, & cauas vndique vias ad pugnandum futuros rati.* Sed auctis mœnibus campus vltra ſubmotus eſt, verſus templum S.Laurentij extra muros.

Liu.dec.3. lib.6.

Collis Viminalis. Cap. XI.

COLLIS VIMINALIS à Ioue Vimineo olim dictus eſt. Varro: *Tertiæ Regionis Colles ab quinque Deorum fanis appellati. E queis nobiles duo colles: Viminalis à Ioue Vimineo, quod ibi aræ ſunt eius; aut quod ibi vimina nata fuerunt.* Plinius: *Colle in quem vimina petebantur.* Situs Collis oblongus, & anguſtus eſt. Exurgit è valle, in qua templum colitur Virginis cognomento à Montibus ſecundum viam, quæ inde ad Palatium Quirinale Pontificis rectà deducit. Dextrorſum Suburram, & cliuum Suburranum, vicum Patricium, & Eſquilias habet: læuorſum illi adiacet vallis olim Quirini Æde in cliuo, nunc S. Vitalis templo inſignior: quæ deinde paulum edita inter hortos, & vineta ad Thermas vſque Diocletianas ferè perducitur. Ipſe autem Viminalis molli cliuo aſcendens vſque ad Ædem S.Laurentij cognomento in Paliſperna, inde perpetuo iugo porrectus viam interſecat ab alta olim ſemita, nunc quatuor ſontium, tendentem ad Liberianam Ædem Magnæ Virginis. tum occupat villæ Perettinæ partem, aliorumque hortorum, & villarum. tum exæquatus, complanatuſque ad Thermas Diocletianas, inde ad mœnia decurrens indiſcretis finibus, Eſquilijs dextrorſum, ſiniſtrorſum Quirinali commiſcetur. Habet ergo à Septemtrione Quirina-

Plin. l. 16. cap. 10.
Situs Viminalis Collis.
Thermæ Diocletianæ in Viminali.

rinalem: ab ortu muros Vrbis: à meridie Eſquilias: ab occaſu Suburram, & vallem, quæ Eſquilias, Viminalem, & Quirinalem interiacet. Porrò hic Collis antiqui nominis iacturam fecit, nec vulgare alterum quaſi naufragus apprehendit. Ideò & vulgo vix notus, præterquam ad ædem S.Laurentij in Paliſperna mutuatus ab illa cognomen.

Cauſa vero, cur hi tres Colles, Viminalis, Eſquilinus, Quirinalis circa Thermas Diocletianas vſque ad muros Vrbis indiſcriminatim iungantur, Tarquinij vetus eſt agger, vt primo libro dictum eſt. Naturalis enim locorum ſitus, eos colles tenui valle diſcretos depreſſis in planiciem verticibus pœne exæquarat: atque Vrbem hac ex parte intutam, & hoſtium incurſibus obnoxiam fecerat. Itaque ſeptem ſtadia, nempe paſſus octingentos ſeptuaginta quinque munitione producta, & ad mœnium altitudinem edita, interiora trium Collium latiſſime Romani complanarunt, vt indeprenſis terminis iungerentur. Quamuis autem tanta non eſſet eius munitionis latitudo, quanta thermas, & mœnia interiacet, *cùm*, referente Dionyſio, *lata eſſet quinquaginta pedes*; tamen vt commodus ad eam eſſet acceſſus, omnia circum complanari, treſquè montium vertices quamquam modicis vallibus diſcretos omnino exæquari placuit. Proprie autem munitio erat ad mœnia, vbi deficientibus collibus, ingeſta humo locus eſt oppletus: terreuſque agger, quem perductus murus ſuſtinebat, eius altitudini fere æquatus. Hæc de ſitu Collis.

Tres colles ſimul iuncti.

Plin. lib. 3. c. 5. Dionyſ lib. 9. Str. lib. 5.

Quod ad ædificia pertinet, lauacrum AGRIPPINÆ, ac Thermas OLYMPIADIS in Viminali P. Victor, & alij deinceps ſtatuerunt. Sed lauacrum balnea ſunt, ne quiſpiam fortaſſe fontem deſignet. Lampridius in Commodo: *Opera eius*, inquit, *præter lauacrum, quod Cleander nomine* ipſius fecerat, nulla extant. Vbi de balneis loquitur. Porrò hæc balnea Agrippinæ matris Neronis ſub templo B. Martyris Laurentij qua collis decliuis eſt in vallem Quirinalem, fuiſſe, cùm defoſſi lapides, tum antiquariorum probat auctoritas. Thermas autem Olympiadis in ipſo templo, ac Cœnobio Monialium ſtatuunt acta eiuſdem martyris. Siquidem in ijs legimus Beatiſſimum Iuuenem Chriſti cauſa crematum, aſſatumque ad lentum ignem crate ferrea in thermis Olympiadis expiraſſe. Ad quem locum victoris laurea cóſecratum ſubſtructo ſubterraneo templi ſacello habetur populi Romani religioſa celebritas. Quæ autem fuerit hæc Olympias ab alijs libenter audiam. At NOVATVS balneas Nouatianas inter templa B.Laurentij, & Pudentianæ Virginis, eiuſdem germanus ſimul cum Timotheo fratre feciſſe fertur. vt à ſcriptoribus Eccleſiaſticis non modo Nouatianæ, ſed & Timotinæ nuncupentur. Anaſtaſius in vita S.Pij I.Papæ: *Rogatu*, inquit, *B.Praxedis dedicauit Eccleſiam Thermas Nouati in vico Patricio in honorem ſororis ſuæ S. Pudentianæ*. Fuit etiam Nouatus, ad quem ſcripſit Seneca de Ira: eiuſque frater fuiſſe creditur. nec puto eius nomen quis traduxerit ad Thermas. Sed præter clariores Cæſarum Thermas, plurimas priuatorum Ciuium, aut ad quæſtum paratas, quæ populum quotidie lauantem exciperent, cer-

Thermæ Agrippinæ, & Olympiadis.

In Vitru. lib. 5. c 10. *Plin. l. 36. cap. 15.*

tum eſt fuiſſe. P. enim Victor, vt etiam notauit Philander, ſupra octingentas agnouit. At Plinius: *Adijcit* Agrippa *gratuita præbita balinea CLXX. quæ nunc Romæ ad infinitum auxere numerum.*

Li. 17. c. 1.

Cenſentur in hoc eodem Colle à P. Victore, & ab Antiquarijs DOMVS Aquilij Iure Conſulti. Q. Catuli, & M. Craſſi. Sed cur M. Craſſi? Nam Plinius, quem ſupra citaui, ſcripſit: *Craſſus Orator* (& loquitur de L. Craſſo) *fuit in primis nominis Romani. Domus ei magnifica; ſed aliquanto præſtantior in eodem Palatio Q. Catuli, qui Cimbros cum C. Mario fudit: Multo verò pulcherrima conſenſu omnium, ætate ea, in colle Viminali C. Aquilij equitis Romani, clarioris illa etiam quam Iuris Ciuilis ſcientia.* Hæc ſola igitur in Viminali: aliæ duæ in Palatino. in quo, Regione 10. numerat etiam P. Victor domum Q. Catuli. At de M. Craſſo qui occiſus eſt à Parthis (ſi de hoc ſermo eſt) ſcribit Plutarchus: nihil ipſe ædificauit, niſi propriam domum. Sed vbi fuerit, non tradit.

Loc. cit. *Nymphæa fuerūt Palatia.*

Eodem P. Victore & Sexto Rufo referentibus, Regio quinta Eſquilina, in qua Collis Viminalis, habuit, incertum qua ſede, NYMPHÆVM Alexandri Imperatoris. Gulielmus Philander docet Nymphæa ædificia fuiſſe, in quæ *gratiæ, & voluptatis cauſa aqua deducebatur*. Zonaras *tamen*, inquit *in Leonis primi vita putat eſſe Palatia publica, in quibus qui anguſtius habitarent, nuptias celebrarent à Nympharum ſtatuis dicta*. Id etiam ſcripſit Iuriſconſultus ad leg. V. Cod. Iuſtin. de Aquæduct. Nempe, *Nymphæa patuiſſe nuptias celebrantibus, & ædes non habentibus*. At interpres in Iulium Capitolinum, vbi de Gordiano Iuniore ſcribit, *opera Gordiani nulla extant, præter quædam Nymphæa, & balnea*, ait, *errare, qui vel domos nuptiales, vel balneas intelligunt Nymphæorum nomine*. Subditque, Nymphæa eſſe *ſalientes, vel manu ſtructos fontes aquam in publico eiaculantes, diſtinctos à lacubus, quibus aqua accipitur, non ſalit*. Anaſtaſius hac ſignificatione videtur vſurpaſſe in vita Hilari Papæ. *Nymphæum*. inquit, *& triporticum fecit ante Oratorium Sanctæ Crucis, vbi ſunt Columnæ miræ magnitudinis, quæ dicuntur hecaton penta*. Hoc enim loco Nymphæum aliud non eſt niſi fons in media illa porticu centum quinque columnarum, de quo fonte plura idem ſubijcit, neque alium puto deſcribit. Idem in vita Siluerij PP. ait: *Intra Ciuitatem autem grandis fames erat, ita vt aqua venundaretur pretio, niſi Nympharum remedium ſubueniſſet*. vbi Nymphas pro fontibus videtur vſurpaſſe. Nec tamen diſplicet opinio Zonaræ, & Iuriſconſulti. Cur enim Nymphæa inter pulchra ædificia laudantur magno ſumptu Cæſarum facta, ſi tantum in vſum exilientis aquæ facta ſunt? Probabile eſt etiam Nympharum ſtatuis, & quod aiebat Philander, Nymphæa aquarum copia, quibus Nymphæ delectari credebantur, abundaſſe, ad loci pulchritudinem. Ideo alijs *lymphæa* ſunt, & *balnea mulierum*. Præter hæc Alexandri, & Gordiani, Iouis à P. Vict. Marci Nymphæum, ab Ammiano refertur; cuius ſedes non ignoratur inter Cœlum, & Palatinum, vbi erat Seueri Septizonium. *Ad Septizonium*, inquit, *operis ambitioſi Nymphæum Marcus condidit*. Cætera huius collis ædificia,

Seu fontes vt alijs placet.

Nymphæa pulchra ædificia, Nympharū ſtatuis & fontib. ornata.

Ammian. lib. 15.

præter

præter Thermas Diocletianas, de quibus poſtea, ignorantur. Nam qui Decij Auguſtales ædes ibi componunt, neſcio an voluntate magis quam ratione id faciant. Vltra Thermas Diocletianas Campus Viminalis latiſſime producitur, & Caſtrorum ſedes, de quibus alibi eſt dictum.

Mons Cœlius. Cap. XII.

PLVRIMVM longitudinis, latitudinis haud ſane multum habet Mons COELIVS, & per ſe magnus adhuc minore altero, quem COELIOLVM dixerunt, augetur. Cuius hi ſunt fines. Ab Eſquilijs interiacente ſeiunctus valle, vbi Amphitheatrum, Carinæ, & Regio olim Tabernolæ, ſupra Ædem S.Clementis, præcelſo primum iugo ad Ædem quatuor Coronatorum: tum molli cliuo prope Baſilicam Lateranenſem, Orientem verſus vſque ad mœnia procurrit. Flexis porrò mœnibus ad Templum S.Crucis (hic enim Colliculus in fine Eſquilini, & Cœlij, vtriuſque, vt dicebam, putatur appendix) largoque interuallo quaſi in rectum productis, clauditur à meridie. Hinc ſecretus modica planicie à Cœliolo, eoque auctus, extenditur ad vallem occaſum verſus, in qua Thermæ Antoninianæ, & Piſcina olim publica, via Latina, & Appia. Ea valle diuiditur ab Auentino. Hinc rurſus contra Palatinum conuertitur, à quo item valle diſcretus redit ad Amphitheatrum.

Fines & ſitus Cœlij montis.

Quod ſpectat ad nomen, *Cœlius à Cœlio Vibenno Tuſco duce nobili eſt dictus qui cum ſua manu dicitur Romulo veniſſe auxilio contra Sabinum Regem*, vt ait Varro. At Tacitus hoc refert ad poſteriora tempora: vt tunc diceretur Querquetulanus à quercubus conſitis. *Haud fuerit*, inquit, *abſurdum tradere montem eum*, Cœlium, *antiquitus Querquetulanum cognomento fuiſſe, quod talis ſyluæ frequens, fœcunduſque erat: mox Cœlium appellitatum à Cœlio Viberna, qui Dux gentis Hetruſcæ cum auxilium appellatum ductauiſſet, ſedem eam acceperat à Tarquinio Priſco; ſeu quis alius Regum dedit; nam ſcriptores in eo diſſentiunt.* Idem eodem loco ſcribit, actum in Senatu, vt *mons Cœlius deinceps Auguſtus appellaretur, quando deuſto monte & cunctis circumflagrantibus ſola Tiberij effigies ſita in domo Iunij Senatoris inuiolata manſiſſet*. Cum etiam Cæſar *obuiam iuerat tribuendo pecunias ex modo detrimenti*. An vero *Auguſti* nomine Mons cœperit appellari non conſtat. Conſtat certè appellationem non manſiſſe. Dictus poſtea LATERANVS, à Lateranorum nobiliſſimorum Ciuium, quorum aliquot Conſules cenſentur in faſtis, magnificentiſſimis ÆDIBVS: quæ vbi Baſilica Lateranenſis, & Palatium Pontificium eſt, fuere: atque egregiæ dicuntur à Iuuenale, obſeſſæque à Nerone propter cędem Plautij Laterani Conſulis deſignati. S.Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: *In Baſilica quondam Laterani, qui Cæſariano truncatus eſt gladio*. Aurelius Victor: *Lateranum, Cilonem,* *Anu-*

Vnde ſit dictus Cœlius.

Tacit. l.4. ann.

Laterani ciues dant nomen Laterano.

In Seuero.

Anulinum, Baſſum, cæteroſquè à lios ditauit, Seuerus, *ædibus quoque memoratu dignis; quarum præcipuas videmus, Parthorum quæ dicuntur, ac Laterani*. Eadem Eutropius. Domum Lateranorum ſucceſſu temporis poſſedit Conſtantinus; idemque B. Silueſtro habitandam dedit: aut Miltiadi, qui B. Silueſtrum præceſſerat, vt putat Cardin. Baronius. Nicephorus. *Quod ſane Palatium* Lateranenſe *ipſe quoque* Conſtantinus *ingentibus impenſis magnifice conſtruxit, & Chriſto ſacrauit*. Nam & Baſilicam Lateranenſem in eo extruxit, & Pontifici Chriſti Vicario donauit. Deinceps vero in eo Romani Pontifices habitarunt, donec commigrarunt in Vaticanum, ampliſſimis ædibus inibi ædificatis.

Eutropius lib. 10.

Nicephor. l. 7. c. 49.

Eiuſdem Domus Lateranorum meminit Iulius Capitolinus in Marco Antonino. *Natus eſt*, inquit, *Marcus Romæ in Monte Cœlio, in hortis: educatus eſt in eo loco, in quo natus eſt, & in domo Aui ſui Veri iuxta ædes Laterani*. Iam pauca ſunt quæ de Cœlio eiuſquè ædificijs dici poſſunt.

In eo prima DOMVS cruſtata marmore ſub Cæſare Dictatore fuit. Plinius: *Primum Romæ parietes cruſta marmoris operuiſſe totius domus ſuæ in Cœlio Monte Cornelius Nepos tradidit Mamurram Formijs natum Equitem Romanum, præfectum Fabrorum C. Cæſaris in Gallia*. Præterea Domus TETRICORVM, qui inter XXX. Tyrannos ſub Gallieno XXII. & XXIII. numerantur, poſteaque ducti ſunt in triumphum ab Aureliano. Trebellius in Tetrico iuniore: *Domus* inquit, *Tetricorum hodieque extat in Monte Cœlio inter duos lucos, contra Itium Metellinum pulcherrima, in qua Aurelianus pictus eſt, vtrique prætextam tribuens, & Senatoriam dignitatem accipiens. Quam cum dedicaſſet, Aurelianum ipſum dicuntur duo Tetrici adhibuiſſe conuiuio*. Domus, ſiue INSVLÆ non bona fide venditæ meminit Cicero: *Cum in Arce Augurium Augures acturi eſſent, iuſſiſſentque Titum Claudium Centimalum qui ædes in* Cœlio *monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpicijs. Claudius proſcripſit, inſulam vendidit*. Ex quo intelligitur, domum in parte Cœlij fuiſſe, quæ procurrit verſus Palatium Capitolio propinquior; & magna altitudine ſublatam, quæ captantibus auguria è Capitolij arce editiſſima officeret: Quod indicat ſublimitatem tectorum Romanorum.

Li. 36. c. 6.

Cic. l. 3. de offic.

Campus in eodem MARTIALIS nomine ad ludos, & Equiria, ideſt, curſus equeſtres, qui pridie idus Martias ibi fiebant in honorem Martis, ſi forte Tiberis plana Vrbis inundaſſet. Ouidius:

3. Faſt.

Altera gramineo ſpectabis Equiria Campo,
Quem Tiberis curuis in latus vrget aquis.
Qui tamen eiecta ſi forte tenebitur vnda;
Cœlius accipiet pulueru lentus Equos.

Id rarum, cùm rarò inundet Tiberis, præſertim adulto iam Martio. Etſi campus decurſionis gratia vacuus ab ædificijs, in dorſo Montis non longe à Baſilica Lateranenſi eſſe debuit. Porro cliuus, quo ſecundum Ædem Sanctorum Ioannis, & Pauli aſcenditur, VICVS SCAVRI olim dictus,

dex-

dextrorſum habuit paternas ædes B. Gregorij, & in Cœnobium ac S. Andreæ templum à Sanctiſſimo illo Pontifice conuerſas.

Verum ad ædem Beatorum Ioannis, & Pauli, Tulli Hoſtilij DOMVS Tertij Romanorum Regis, & CVRIA de eiuſdem nomine HOSTILIA fuit. Hic enim Rex diruta Alba Romam Albanos traduxit. *Cœlius*, inquit Liuius, *additur Vrbi Mons, & quò frequentius habitaretur, eam ſedem Tullus Regiæ capit, ibique deinde habitauit. Templumque* a *ordini à ſe aucto curiam fecit, quæ Hoſtilia vſque ad patrum noſtrorum ætatem appellata eſt.* Ferunt Albanos habitaſſe, vbi templum Virginis cognomento in Dominica. Alij contra, ibi collocant CASTRA PEREGRINA, id eſt domicilia, & hoſpitia peregrinorum ab Auguſto, vt aiunt inſtituta: quibus lapides ibidem inuenti ſuffragantur; cum primi auctores hæc eadem Caſtra ponant in montis crepidine, vbi Ædes Sanctorum Quatuor Coronatorum; quæ ſedes quidem aptior videtur, ac tutior. de quibus Caſtris Sextus Rufus, & P. Victor in II. regione Vrbis. Ammianus: *Miſſus exinde Romam*, Rex Chodomarius Germanorum, *in Caſtris peregrinis, quæ in monte ſunt Cœlio, morbo veterni conſumptus eſt.* Porro cum Albanis nouis Ciuibus traditus fuerit Mons Cœlius ad habitandum, eorumque principes dicantur à Liuio Tullij, Seruilij, Quintij, Geganij, Curiatij, Chlelij: probabiliſſimum eſt, nobiles horum familias domos in eodem colle deinceps habuiſſe.

Domus & Curia Hoſtilij Regis.
Liu. lib. 1.
a *Id eſt Senatui, adlectis Patribus, qui dicti minor gentium.*
Onuphrius in Vrbe.
Amm. l. 16
Loc. cit.

Quod autem à P. Victore dicuntur in Cœlio fuiſſe MANSIONES ALBANÆ, ſuſpicor non tam id referri ad veteres illos Albanos, quàm alios milites, quibus Cæſarum principatu cùm in Albano Caſtra, & familiæ eſſent, neceſſeque haberent ſæpe, accitu Imperatorum, alijſque de cauſis Romam ventitare, manſiones quoque in eadem, domoſque paratas habere debuerunt. Meminit illorum Herodianus: *Viſum eſt*, inquit, *militibus ijs, quorum ad Vrbem Romam ſub Monte Albano caſtra erant, atque in his liberi eorum, coniugeſque relictæ, neci dedere Maximinum.* Iulius Capitolinus in vita Maximini: *Timentes milites, quorum affectus in Albano Monte erant.* affectus autem ſunt fortunæ, coniuges, liberi. Refert etiam Appianus, Antonio poſt mortem Cæſaris turbante Rempublicam, ibidem ſtationes militum fuiſſe: *Ad portam*, inquit, *rectà properauit* Antonius, *& inde porro Albam, verbis vt putabat milites reducturus ad officium; ſed cum peteretur telis è mœnibus retroceſſit.* duæ enim legiones ab illo ad Octauium Cæſarem defecerant. Qui, vt idem auctor paulo poſt: *omnibus Albam conuenire iuſſis, rem ſignificauit Senatui.* Dion, ſiue Xiphilinus in Heliogabalo: *Quaſi milites quoſdam ex ijs coëgiſſet, qui ſtipendia faciebant in Albano*, Spartian. in Anton. Carac. *Pars militum apud Albam, Getam occiſum ægerrimè accepit: clauſiſque portis diu Imperator non admiſſus, niſi delinitis animis, non ſolum querelis de Geta, & criminationibus editis, ſed enormitate ſtipendij militibus, vt ſolet, placatis, atque inde Romam redijt.* Extat adhuc, vt aiunt, apud recentem Albam veterum forma Caſtrorum quadratis muris, quæ adhuc ſtatiua militum indicet.

Manſiones Militũ Albanæ.
Lib. 8.
Appian. de Bell. ciuil. lib. 3.
Dion l. 79.
Militũ Caſtra in Albano.

 Iam

Iam, vbi Ædes S. Stephani cognomento Rotunda, ſtatuunt Cæſaris CLAVDII TEMPLVM, de quo Suetonius in Veſpaſiano: *Fecit templum D. Claudij in Cœlio Monte cœptum quidem ab Agrippina, ſed à Nerone prope funditus deſtructum.* Fuiſſe eo loci docet Frontinus ſcribens, *arcus Neronianos*, qui adhuc viſuntur, *deſijſſe ad templum Diui Claudij*. Porro B. Protomartyris templum ipſum Claudij fuiſſe probabilius eſt quam Fauni Capripedis, vt multi, quod ſcripſit Vgonius, affirmant, nemo probat. Id verò Simplicius I. Pontifex conſecrauit. De eo Anaſtaſius: *Dedicauit Baſilicam S. Stephani in Cœlio Monte*. In eodem Deæ CARNÆ Ædes condita à Bruto primo Conſule, quæ credebatur conſeruare humana viſcera, & præeſſe cardinibus, vt ait Ouid.

Templum Claudij Cæſaris.

6 Faſt.

Prima dies tibi Carna datur, Dea cardinis hæc eſt;
Numine clauſa aperit, claudit aperta ſuo.

Pluribuſquè fabulam proſequitur, quomodo puerorum viſcera defendat à ſtrigibus. Ibidem ARMAMENTARIVM. De eo, alijsque Herodianus: *quippe iuſſis effringi publicis armamentarijs in quibus pompæ magis inſtrumenta, quam belli aſſeruabantur*. Ædes inſignes VECTILIANÆ in eodem cenſentur, vbi occiſus eſt Commodus. Quæ *Veſtiliani* dicuntur à Caſſiodoro. De ijs Lampridius in Commodo: *Ipſe ad Cœlium Montem in Vectilianas ædes migrauit, negans ſe in Palatio poſſe dormire.* In eodem DOMVS Philippi ponitur à P. Victore. qui videlicet poſt Gordianum imperauit. In infimo cliuo eiuſdem Cœlij MINERVÆ cognomento captæ Delubrum, fortaſſe non longe ab æde B. Gregorij: vbi quinquatria fiebant XIX. die Martij. Ouidius:

Lib. 7.

In Chronico.

Iul. Capitol. in Pertinace.

Ouid. 3. Faſt.

Vna dies media eſt, & fiunt ſacra Mineruæ,
Nomina quæ à iunctis quinque diebus habent.
Cœlius ex alto, qua mons deſcendit in æquum
Hic vbi non plana eſt, ſed prope plana via.
Parua licet videas captæ delubra Mineruæ,
Quæ Dea natali cœpit habere ſuo.

Die primo quinquatruum, quo propterea ſacra fiebant ſine gladiatoribus, vt idem paulo ante cecinerat.

COELIOLI qui Cœlio additus modicè accliuis pertingit ad viam Latinam, meminit Varro: eoque traductos ait *Principes de Cœlianis, qui à ſuſpicione liberi erant*. M. Tullius: *L. Piſonem quis neſcit his ipſis temporibus maximum, & ſanctiſſimum Dianæ Sacellum in Cæliculo ſuſtuliſſe?* Hoc, non vt Marliano placet, vbi Ædicula Sancti Ioannis cognomento ante portam Latinam, ſtatuendum eſt. hanc enim in via ipſa Latina poſitam videmus, cum Sacellum DIANÆ maximum in ipſo tumulo qui viæ imminet Cicero poſuerit. An ibi L. Cornificius aliquid ſtruxerit, qui ſub Auguſto Ædem Dianæ ædificauit, incertum eſt. De vtroque Cœlio Martialis:

De Aruſp. reſponſ.

Li 4. c. 18.

Sueton. in Aug. c. 29.

Lib. 12. epig. 18.

Dum per limina te potentiorum
Sudatrix toga ventilat, vagumque
Maior Cœlius, & minor fatigat.

Mons

Mons Auentinus. Cap. XIII.

Situs & fines Auentini Collis.

PERAMPLVS latiſſime patet, longior tamen, quam latior AVENTINVS. Cuius hi ſunt fines. A Tiberi, quo, interiecta anguſta via, ferme alluitur, ſecundùm Velabrum, Circi olim Maximi ſedem, & Appiam viam, ad portam vſque Capenam excurrit. Ab ea conuerſus, ſemperque pomœrio terminatus, ſecundum Vrbis mœnia pertinet ad portam Hoſtienſem, nunc S. Pauli. Inde inter Septentrionem, & occaſum è lata planicie exurgit, vbi Teſtaceus mons. Tum redit ad Tiberim. Eundem anguſta valle diuiſum via interſecat, quæ à porta Hoſtienſi recta tendit ad Amphitheatrum. Inde biceps Auentinus, duoſque vertices vetuſtis Sanctorum templis nobiles latè extollit. Vinetis & hortis hoc æuo conſitus: olim nemoroſus, plurimiſquè lucis inumbratus. Ouidius:

Auẽtinus biceps & nemoroſus

1. Faſt.

Cacus Auentinæ timor, atque infamia ſyluæ.

Et alibi. Dionyſius: *Syluis obſitus varijgeneris, præcipuè lauro, vnde LAVRETVM pars eius dicitur*. Plinius: *LORETVM in Auentino vocatur, vbi ſylua lauri fuit*. P.Victor. *Vicum Loreti minoris: alterum Loreti maioris, vbi erat Vertumnus*. Ea de cauſa, quòd extra pomœrium vſque ad Claudium Cæſarem, & antiquitus infrequens ædibus Ciuium eſſet, illò ſecedenti velut in campos plebi capacem ſedem præbuit. Nomen autem ſortitum ferunt *ab auibus, quod eo ſe ab Tiberi ferrent aues: alij à Rege Auentino Albano, quod ibi ſit ſepultus: alij ab aduentu hominum, quod commune Latinorum ibi Dianæ templum ſit conſtitutum: ego maxime puto ab aduectu: nam olim paludibus mons erat ab reliquis diſcluſus*. Hæc Varro. Idem MVRCVS dictus, à *Murciæ Deæ Sacello*, vt ait Feſtus. Hoc Myrteæ Veneris fuit in valle Circi Maximi. Sed & locus in ſummo Auentino REMVRIA, eodem auctore, *dicitur vbi Remus de Vrbe condenda fuerat auſpicatus*.

Dionyſ. l. 3

Plin. li. 15. cap. 30.

Porrò illud celebre DIANÆ templum impellente Seruio Tullio Rege populi Latini cum populo Romano fecere: *quemadmodum*, vt ait Liuius, *inclytum Dianæ Epheſiæ fanum communitèr à Ciuitatibus Aſiæ factum fama ferebat*. Addit Dionyſius, à Seruio fœderis leges conſcriptas Ciuitatibus, rituſque celebrandi feſti, eiuſque participes Ciuitates in area, columna inciſas ad ſuam vſque ætatem permanſiſſe. Affixa erant huic templo, quod ſolum Dianæ agnoſcit in Auentino Plutarchus, boum cornua; cùm reliquis Dianæ fanis, vt idem ait, ceruorum cornua Romani affigerent. Cauſa fuit, quam ipſe, & Liuius narrant; quod bouem ingenti ſpecie, ac magnitudine, quæ populo, cuius Ciuis eam Dianæ immolaſſet, portendere credebatur Imperium. Romanus decepto, miſſoque ad Tiberim viro Sabino, vt ſe flumine perfunderet, bouem macta-

Liu. lib. 1.

Dionyſ. l. 4 antiq.

In q. Rom. quæſt. 4.

Liu. lib. 1.

mactauit. *Fixa*, inquit Liuius, *per multas ætates cornua in veſtibulo templi Dianæ monimentum ei fuere miraculo*. Sed & alia, præter ea mactatæ bouis, adiecta cornua indicat Plutarchi locus. Neque huius templi ſedes, vbi nunc S. Sabinæ colitur, ſtatuenda eſt, vt quibuſdam placet. ſic enim legimus apud Martialem.

Dianæ tẽplum vbi eſſet.

L. 6. epi. 64

Quique videt propius magni certamina Circi,
Laudat Auentinæ vicinus Sura Dianæ.

Palphurius enim Sura nobilis Orator è domo propinqua Dianæ templo in Circum Maximum deſpiciebat. Circus autem ſub altero Auentini latere, quod ad ortum ſpectat & Palatium, iacebat; cum Ædes B. Sabinæ martyris imminens Tiberi cum ſuo Collis iugo Septentrionem proſpiciat. Itaque Dianæ templum potius ſtatuendum eſt in ſummo cliuo ſiniſtrorſum, verſus Ædem B. Priſcæ. Hæc enim eſt aptior ſedes, facilemque proſpectum habet in Palatinum, Capitolium, Cælium, aliaque veteris Vrbis loca celeberrima. Ab eius fani nobilitate Auentinus Dianæ Collis dictus eſt. Martialis.

L. 7. epi. 72

Eſquilijs domus eſt, domus eſt tibi Colle Dianæ:
Idem: *Aut Collem dominæ teris Dianæ.*

Hic Dianam aduerſus Annibalem conſediſſe cecinit Silius:

Sil. lib. 13.

At qua vicinis tollit ſe collibus altæ
Molis Auentinus, viden vt Latonia virgo
Accenſas quatiat Phlegetontis gurgite tædas?

Eò confugit C. Gracchus vim fugiens Opimij Conſulis, indeque trans Tiberim elapſus eſt, quod fruſtra adducit Marlianus vt templum ad D. Sabinæ ſtatuat; nam eodem modo elabi potuit ex eo, quem deſignaui, loco. Appianus id quaſi propugnaculum Gracchanos occupaſſe memorat, vt oſtendatur firmitas, & magnitudo ædificij. *Cum his* inquit, *qui eos circumſteterant, Dianæ templum inuadentes per vim retinere conabantur*. In eodem Colle aliud templum eadem Diana diuerſo habuit nomine. LVNÆ enim templum dictum eſt. De eo P. Victor. Colebatur in fine Martij menſis. Ouidius:

Plutarc. in V. Gracch.

Lib. 2. de Bell. ciu.

Lib. 3. Faſt

Luna regit menſes, huius quoque tempora menſis
Finit Auentino Luna colenda iugo.

Hæc fortaſſe illa eſt ædes, quam ornauit L. Mummius, Vitruuius: *Auctorem habemus L. Mummium, qui diruto theatro Corinthiorum eius ænea Romam deportauit, ea de manubijs ad ædem Lunæ dedicauit.*

Vitruuius lib. 5. c. 5.

Ibidem IVNONIS REGINÆ fanum celebre, quod captis Veijs, & aſportato Iunonis ſimulacro ex præda Veientana Camillus condidit. Liuius. *Integramque in Auentinum, æternam ſedem ſuam, quò vota Romani Dictatoris vouerant, perlatam.* Vbi templum ei poſtea idem qui vouerat Camillus, dedicauit. De alio ſigno Idem: *Signum æneum matronæ Iunoni in Auentino ædificauerunt.* Idem alibi: *Tacta de Cœlo Aedes in Auentino Iunonis Reginæ.* Et paulo poſt: *per Boarium forum in cliuum publicum, atque ædem Iunonis Reginæ peruentum.* Cliuo publico aſcendebatur in Auentinum è valle Circi, vt hodie ad latus Ædis S. Ana-

Liu. dec. 1. lib. 5.

Dec. 3. li. 2.

Dec. 3. li. 7.

ſtaſiæ videmus. Prope ſummum cliuum dextrorſum ſita ædes S.Sabinæ. Itaque hic potius Iunonis Reginæ, non autem commune illud Dianæ templum collocandum eſt. Videmus in veterum Auguſtarum numiſmatis frequentem Iunonis Reginæ effigiem. *Vbi templum Iunonis Reginæ.*

Templi MINERVÆ in eodem colle incerta ſedes. Celebrabatur à Populo die decima ſeptima Iunij. Ita Ouidius:

Iam ſex, & totidem luces de menſe ſuperſunt, *Li.6. Faſt.*
Huic vnum numero tu tamen adde diem.
Sol abit è Geminis, & Cancri ſigna rubeſcunt,
Cœpit Auentina Pallas in arce coli.

In eodem ſummo Colle, quæ pars REMVRIA dicta eſt, ÆdesBONÆ DEÆ condita, quæcunque illa fuerit; cui tantum fœminæ ſacra faciebant.

Ouidius: *Interea diua canenda Bona eſt.* *Li. 5 Faſt.*
Eſt moles natiua loco, res nomina fecit:
Appellant ſaxum, pars bona montis ea eſt.
Huic Remus inſtiterat fruſtra, quo tempore fratri
Regna palatinæ prima dediſtis aues.
Templa patres illic oculos exoſa viriles
Leniter accliuo conſtituere iugo.

Claudia Virgo Veſtalis dedicauit. poſtea verò,

Liuia reſtituit ne non imitata maritum
Eſſet & ex omniparte ſequuta virum.

Interpretes Ouidij molem illam ſeu locum natura editum, qui ſaxum dicebatur, captatis Remi auſpicijs inſignem, Tiberi imminentem faciunt: & Antiquarij antiquam Ædem, vbi templum S. Mariæ cognomento Auentinæ colitur, ibi conſtituunt. Videant tamen oportet, an leniter accliuum dici poſſit iugum, edita tamen pars Auentini, vbi Ædes Magnæ Virginis; quod de ſede templi Bonæ Deæ dictum eſt. Spartianus de Adriano: Fecit *& Aedem Bonæ Deæ*. An hoc ipſum, an alibi poſitum, non conſtat. *Remuria, & Aedes Bonæ Deæ vbi eſſent.*

In ea quidem parte, quæ vergit ad Tiberim CACI olim ſpelunca fluuio imminebat; moles enim ſaxea teſte Virgilio, *Speluncæ dorſo inſurgens læuum ad amnem incumbebat*. Propterea Herculis Victoris templum in eadem crepidine collocant, vbi Cacum latronem magna incolarum lætitia occiderat. Vbi & ſcalæ GEMONIÆ decliues in Tiberim à ponuntur; quò trahebantur, abijciebanturque ſupplicio damnati. Harum crebra mentio apud auctores. P.Victor in xiij. Regione Auentini poſuit. *Dicti Gemonij gradus, quod locus eſſet gemitus, & calamitatum. Nam quod aliqui augurantur de Gemonio auctore, &, vel qui primus ſit exturbatus, parum comperi. Gradus vel ſcalæ dicebantur, quod ſurrectus foret locus, & gradibus quibuſdam conſcenderetur*. Cœlius Rhodiginus. Quaſi in ſummum ſcalarum damnati abijcerentur. Mihi veriſimilius eſt in alijs etiam gradibus fuiſſe depoſitos, ideoque paulo latioribus. Quod indicant numeroſæ ſub aliquot Principibus cædes. Dion: *Caci ſpelunca.* *Fulu. li.2. Marl. li.4. cap 4.* *Cœl.Rhod. lib.10.c.5.* *Dion l.59.*

Hoc

Hoc modo multi viri morte affecti, multæ mulieres aliæ in carcere, aliæ ad tribunal protractæ captiuarum inſtar: & earum quoque in Gemo-
Dion l. 58 *nias proiecta corpora*. At Dion ipſe Gemoniarum ſedem incertam fecit. Nam de Seiano ſic ait: *Cumque in Capitolio ſacrificaſſet, ac inde in forum deſcenderet, ſerui eius ſtipatores cum propter turbam eum ſequi non poſſent, in viam, quæ ad carcerem ducit, diuerterunt, ac per Scalas Gemonias lapſi deciderunt*. Hæ igitur non in præcipiti cliuo Auentini ad Tiberim; ſed in crepidine Capitolij, aut prope carcerem fuerunt. Neque dicas, in codice Græco Gemonias non legi, qui habet: καὶ κατὰ τῶν ἀναβασμῶν, καθ' ὧν οἱ δικαιούμενοι ἐῤῥιπτοῦντο, κατιόντες ὤλισθον, καὶ κατέπεσον. *Et per gradus, in quos damnati proijciebantur, deſcendentes lapſi ſunt & deciderunt*. Quid enim aliud hi gradus, niſi Gemoniæ ſunt? De quibus eodem modo ipſe auctor alibi loquitur. Paulo ante de Sabino: σῶμα αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀναβυσμῶν ἐῤῥίφη. Et poſtea de Seiano, κατά τε
Plin. l. 8. c. 40. τῶν ἀναβασμῶν ἐῤῥίφη *in gradus abiectus eſt*. quos duos in Gemonias abiectos fuiſſe conſtat ex Plinio, Tacito, Suetonio. Equidem quid Dion
Tac. Ann. lib. 5. loco illo ſibi velit, niſi Gemonias velit Capitolio adhærentes, non intelligo. Contra tamen P. Victor, & alij, præter eos, quos dixi, Antiquarij,
Suet. in V. Tib. c. 61. & Alexander ſentiunt. Qui vtrumque tueri velit, auctores habet, quibus id tueatur.

Alex. ab Alex. li. 3. Gen. dier. cap. 5.

Aedes Herculis & Siluani. Iam P. Victor HERCVLIS & SILVANI communem facit Aedem in Auentino. Aliamquè Siluano propriam attribuit, & fontem. Hæc forte Aedes in altero montis vertice vbi templum S. Balbinæ, dicata eſt, in quo effoſſus eſt lapis Principe olim Traiano poſitus, inuentuſquè à paſtinatoribus in vinea ad Thermas Antonianas. Pornò eius Tabulæ mar-
Vinea Coll. Romani. moreæ tres in partes diffractæ pars media cum litteris tituli perijt, cuius verba diuerſo charactere notata ſuppleuimus. Sic autem ſe habet integra inſcriptio.

*Numini domus Auguſtæ & San*cti Siluani *ſalutaris ſacrum*
Sic legitur, Concamaratione, & Vipſtano. *Imp. Cæſ. Neruæ Traiani optimi* Princ. Germ. Da*cici imagines argēt.*
Paraſtaticas cum ſuis ornamentis, & regulis, & baſibus, *& concamaratione ferrea*
C. Iulius Nymphius dec. annalis ſua pecunia ponendas curauit *donumque dedit*
In templo Sancti Siluani ſalutaris quod eſt in hortis Auentinis & *prædio ſuo dedicauitque*
Idibus Ianuaris L. Vipſtano Meſſala Q. Pedone *Coſſ.*

Sancti autem cognomentum Siluano attributum veteres lapides apud Gruterum, & alij demonſtrant.

Ara Iouis Elicij. Porro ELICII IOVIS ara ad radices Auentini non longe à Tiberi fortaſſe fuit; vbi fons in antro, & circumpoſita ſylua. Fons EGERIAE Nymphæ credebatur eſſe; cum qua ſermones nocturnos, vt rudi, ac bellico populo religionem inijceret, ſimulauit Numa. De eo fonte Ouidius:

De-

Defluit incerto lapidoſus murmure riuus;
Sæpè, ſed exiguis hauſtibus inde bibi. 3. Faſt.
Egeria eſt, quæ præbet aquas Dea grata Camœnis,
Illa Numæ coniux, conſiliumque fuit.

Tum de ſylua & fonte ſimul canit.

Lucus Auentino ſuberat niger ilicis vmbra,
Quo poſſis viſo dicere, numen ineſt.
In medio gramen, muſcoque adoperta virenti
Manabat ſaxo vena perennis aquæ.

Deinde vero. *Eliciunt Cœlo te Iuppiter, vnde minores*
Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.
Conſtat Auentinæ tremuiſſe cacumina ſyluæ,
Terraque ſubſedit pondere preſſa Iouis.

Vicinior Tiberi locus HILERNA nomine, item cum luco. Ouidius: Ou. 6. Faſt.

Adiacet antiquus Tiberino lucus Hibernæ:
Pontifices illuc nunc quoque dona ferunt,

In eodem Auentino priuata DOMVS Vitellij Cæſaris, ſiue eius vxoris fuit, cum eius frater prope forum habitaret. Tacitus: *Cur enim è roſtris, fratris domum imminentem foro, & irritandis hominum oculis, quam Auentinum, & penates vxoris petiſſet?* Tac. lib. 3. Hiſt.

Ibidem TEMPLVM, & ATRIVM LIBERTATIS P. Victor conſtituit. De Templo Liuius: *Digna res viſa, vt ſimulacrum celebrati eius diei, quo contra Hannonem Annibalis ducem pugnauit ad Beneuentum, Gracchus poſtquam Romam rediit, pingi iuberet in Aede Libertatis, quam Pater eius in Auentino ex multaticia pecunia faciendam curauit, dedicauitque.* Atrium aiunt ab Aelio Pæto, & Cornelio Cethego cenſoribus refectum, & ampliatum. De eo Liuius: *Cuſtodiebantur obſides Tarentini in Atrio Libertatis minore cura.* Idem TABVLARII Atrio adiuncti alibi meminit: *Cenſores extemplo in Atrium Libertatis aſcenderunt, & ibi ſignatis tabellis publicis, clauſoque Tabulario, & dimiſſis ſeruis publicis, negarunt ſe prius quicquam publici negotij geſturos, quàm iudicium populi de ſe factum eſſet.* De eodem. *Atrium Libertatis, & Villa publica ab eiſdem Cenſoribus refecta amplificataque.* Tacitus. *Præceptum, vt Germanicos milites è Libertatis Atrio accerſerent.* Cæterum præter hoc in Auentino, aliud alibi ATRIVM LIBERTATIS ponit locus Marci Tullij, niſi corruptus eſt: *Paulus,* inquit, *in medio foro Baſilicam iam pœne texuit iiſdem antiquis columnis. illam autem, quam locauit, facit magnificentiſſimam. Quid quæris? nihil gratius illo monimento, nihil glorioſius. Itaque Cæſaris amici (me dico, & Oppium) diſrumparis licet, monimentum illud, quod tu tollere laudibus ſolebas, vt forum laxaremus, & vſquè ad Atrium Libertatis explicaremus, contempſimus ſexcenties ſextertium. cum priuatis non poterat tranſigi minore pecunia.* Video cum magnis viris locum eſſe ſuſpectum. Sed ſiue Tullius loquatur de foro Cæſaris explicando vſque ad Atrium Libertatis, vt placet Manutio, mihiquè magis probatur: ſiue diſpuncta voce, *forum*

Dec. 3. l. 4. Dec 3. l. 5. Dec. 5. l. 3. Dec. 4. l. 4. Tac. lib. 1. Hiſtor. Lib. 4 ep. ad Attic. ep. 15.

vt pla-

vt placet Lambino (nam & alij alitèr legunt) loquatur de Pauli Baſilica pertingente ad Atrium Libertatis; vtrumque ædificium longe diſtabat ab Auentino. Pauli enim Baſilica, vt alibi diximus, in foro Romano prope Templum Fauſtinæ: paulo remotius forum Cæſaris à tergo templi Pacis fuit. Itaque hoc Libertatis Atrium non longe à cliuo mittente in Eſquilias prope Turrim Comitum fuiſſe crediderim. Addam hoc loco de Baſilica Pauli, quod ſupra omiſi, à Lepido eiuſdem gentis ornatam fuiſſe ſub Tiberio. Tacitus: *Lepidus à Senatu petiuit, vt Baſilicam Pauli, Aemilia monimenta propria pecunia firmaret ornaretque.* Et paulo poſt: *Lepidus quamquam pecuniæ modicus auitum decus recoluit.*

Tac. lib.3. Ann.

Armiluſtrium.

Demum quoniam in eodem Auentino ponitur *ARMILVSTRIVM: Armiluſtrium,* ait Varro, *ab eo quod in Armiluſtro armati ſacra faciunt, niſi locus potius dictus ab his: ſed quod de his prius, id ab ludendo, aut luſtro eſt, quod circumibant ludentes ancilibus armati.* Quod ergo Salij, qui galeam, clypeum, & enſem ferebant, illud in ſacris circumirent, non quod ibi recenſerentur arma, & milites, vt placuit Volaterrano, dictum eſt Armiluſtrium. Poſitum hoc erat in ipſo Colle. Nam Plutarchus de Romulo ſic ſcribit: *Corpus Tatij magno honore Romam delatum tumulauit in Auentino ad Armiluſtrium.* Cenſum autem militum, aliaquè bellica munia Campus Martius ſibi ab initio vendicauit.

Subiecta eſt ab vtroque latere Colli Auentino planicies. amplior illa, quæ ſiniſtrorſum alluitur Tiberi, vbi in ipſis mœnibus PYRAMIS ſepulchralis C. Cæſtij. Hæc ex quadratis conſtat marmoribus, decreſcente paulatim, & in acumen deſinente ſtructura. C. Cæſtio condita eſt, ex eorum Collegio, qui quod epulare ſacrificium in ludis facerent, Epulones dicti. Duplex in ea titulus. Alter:

C. Cæſtius L.F. Pob. Epulo Pr. Trib. Pl. VII. Epulonum.

Alter vero: *Opus abſolutum ex teſtamento diebus CCCXXX. arbitratu Ponti P.F. Clamelæ hæredis & Ponthi. L.*

Mons Teſtaceus.

Non longe viſitur TESTACEVS mons. Hunc verò Colliculum è valle vndique exſurgentem teſtarum, vaſorumque fragmentis extitiſſe aiunt. Mirum vnde tanta copia figlinorum operum: nec ſatis cauſæ affertur, cur in eum locum comportata, & in cumulum coaceruata fuerint. Fictilium quidem ibi reliquiæ congeſtæ conſpiciuntur: ſed cur in collem creuerint alij probabiliter, ſi licet, exponant. Nam de eo perpetuum apud antiquos ſilentium. Quidam Romæ opinantur factum è fragmentis vrnarum, quæ olim fiebant ad excipiendos cineres crematorum corporum, & magna copia, diuerſaque figura quotidie non ſolũ è vineis, ſed tota Romana planicie effodiuntur. Sed an vere in vnum coaceruatæ locum, cur, quandoque fuerint, dicere non poſſunt.

Iam vero prope fluuium olim SALINÆ, ſalis conditoria. Ibidem NAVALIA. Liuius: *Forticum extra portam Trigeminam, & aliam poſt Naualia.* Erant enim coniuncta loca. E Regione Naualium trans Tiberim PRATA QVINTIA, à Quintio Cincinnato dicta. Liuius: *L. Quintius trans Tiberim contra eum ipſum locum, vbi nunc Naualia*

Dec.4.l.10

Dec.1.l.3.

ſunt,

ſunt, quatuor iugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Itaque vetera naualia, Dionyſio auctore, prope pontem Sublicium ſtatuenda ſunt. Prata autem Quintia non ea dicenda, quæ hodie vulgari appellatione, PRATA, iacent inter Molem Adriani, & Pontem Miluium, tantoque interuallo à ponte olim Sublicio, & Naualibus diſtant. Nuncupat hæc Procopius NERONIANA prata: Quintia certe non ſunt. Neque enim Naualia fuerunt in campo Martio, qui campis illis eſt obiectus; etſi non omnibus, & vltrà, ad pontem vſque Miluium protenſis. Quo modo enim, ſi ibi fuiſſent, interſepto pontibus fluuio, onerariæ magnæque naues prealtis malis, veliſquè diffuſæ eò deduci potuiſſent? Liuius: *Senatus ſacrificari iuſſit. Naues, quæ in Tiberi paratæ inſtructæque ſtabant, vt ſi Rex poſſet reſiſtere, in Macedoniam mitterentur, ſubduci, & in naualibus collocari.* Plutarchus de Catone minore, qui è Cypro rediens claſſe aduerſum Tiberim erat inuectus: *Inſolens*, inquit, *viſum, quòd ad Conſules, & Prætores effuſos obuiam non deſcenderit, neque curſum inhibuerit; ſed incitata hexeri Regia ripam præteruectus* οὐκ ἀνῆκε πρότερον, ἢ καθορμίσαι τὸν στόλον εἰς τὸ νεώριον. *non impetum remiſerit prius, quam appulerit claſſem ad Nauale.* Erat ergo ad Auentinum, & prima Vrbis mœnia Nauale, quò comodius eſſet traiectus à mari; vt hodieque Tiberinus ille tractus nauibus opportunam ſtationem prebet. Porrò ager ille quatuor iugerum, ſeu prata Quintia, vbi horti ſunt ad Ædem D. Franciſci, trans Tiberim fuere. Neque negotium faceſſit Plinius ſcribens: *Cincinnato aranti quatuor ſua iugera in Vaticano.* Vt enim Vaticani montes à ponte Miluio ad Ianiculum pertinent: ita & campi. Qui enim trans Tiberim intra illos montes iacent, Vaticani ſunt.

Prata Neroniana. — *Liu. Dec. 5. lib. 5.* — *Plu. in eius vita.* — *Naui ſex. remorum.* — *Plin. l. 18. cap. 3.*

Nauali additum erat EMPORIVM pro rebus venalibus, quæ in Vrbem importabantur. Liuius: *Cenſores extra portam Trigeminam Emporium lapide ſtrauerunt, ſtipitibuſque ſepſerunt: & porticum Aemiliam reficiendam curarunt: gradibuſquè aſcenſum ab Tiberi in Emporium fecerunt: & extra eamdem portam in Auentinum porticum ſilice ſtrauerunt:* Et: *Cenſor faciendum curauit forum, & porticum extra portam Trigeminam, & aliam poſt Naualia, & ad fanum Herculis.* Alibi autem diximus, hanc portam fuiſſe, vbi nunc Templum S. Mariæ cognomento in Coſmedin, prope quam erat Ædes Herculis. Quare huiuſmodi fuit locorum, & ædificiorum ſitus. A fano Herculis ad portam Trigeminam Porticus fuit. Extra portam alia Porticus, donec anguſtiæ inter Auentinum, & Tiberim laxantur in planiciem. Ibi Forum: Poſt hoc Naualia; vbi alia Porticus. Naualibus adiunctum Emporium. Extra eamdem portam alia Porticus. Liuius: *Aediles porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.* Hanc dextrorſum verſus Tiberim fuiſſe reor, antequam fluuio obiectus Auentinus tenue ſpatium interiectum relinquat. Æmilia autem porticus hic ſita, & refecta à Cenſoribus diuerſa eſt ab illa, quam ſupra propè forum ſtatuimus.

Emporium — *Dec. 5. l. 5.* — *Dec. 4. l. 10* — *Aedificia ad Auentinum.* — *Dec. 4. l. 5.*

Plura, & celebriora ædificia dexterum Auentini latus in ſubiecta valle deſpe-

deſpexit. Ibi enim porta Capena non minus Appiæ viæ, cui imminebat celebritate, quam ſe ipſa celebris, quippe quæ primæ Vrbis Regioni nomen dederit. Extra hanc portam nobile fuit templum Martis. De eo Liuius: *Eo anno AEDES MARTIS Gallico bello vota, dedicata eſt à Tito Quintio duumuiro ſacris faciendis.* Idem: *Semitamque ſaxo quadrato à porta Capena ad templum Martis ſtrauerunt.* Idem: *viam ſilice ſternendam à porta Capena ad Martis Aedem locauerunt.* Ouidius:

Liu. Dec. 1. lib. 6.

Faſt. lib. 6.

Lux eadem Marti feſta eſt, quem proſpicit extra
Appoſitum tectæ porta Capena viæ.

Tectam viam appellat, cui eſſet impoſita porticus. Fuerunt enim crebri fornices extra Romanas portas. Interpres, *Ab Oppido*, inquit, *tecto denominata, quæ in Flaminiam quoque ducebat.* Nec eſt audiendus. Vtraque enim via quid magis diſſitum? Cum Appia extra Capenam, quæ etiam ibi *tecta* ob porticum impoſitam dicebatur, in Campanos: Flaminia ad Gallos mitteret. Neque Martialis hanc, vt idem autumat, illo verſu intelligere potuit:

Lingonus à recta, Flaminiaque recens.

Sic legendũ non tecta.

Tres enim viæ præcipuè fuerunt in Campo Martio: *Fornicata* propior Colli Hortulorum: *Media*, quæ etiam Flaminia. *Recta* propior Tiberi quæ minorem in Campum è Martio mittebat. Seneca: *Inter Tiberim & viam Rectam deſcendit ad inferos.* Hanc Martialis, non *tectam* inculcat. Quod ſi *tectam* legas, *fornicatam* intelliges. Sed vt redeam ad Martis Templum, prope portam id fuit. Monet Seruius: *In Vrbe duo Martis Templa ſunt: vnum Quirini intra Vrbem, quaſi cuſtodis, & tranquilli: aliud in Appia via extra Vrbem prope portam, quaſi bellatoris, vel Gradiui.* Nam, vt aliàs dixi ex Vitruuio, Martis, Bellonæ, Vulcani, & alia huiuſmodi Deorum templa extra Vrbem priſci amandarunt: ſero intra eamdem recepta. Quod autem aiunt hoc templum in Ædilitate à Sylla conſecratum poſitumque ſuper centum columnas; vellem cum auctore dictum clarius explicaſſent. Quid enim eſt poni ſupra centum columnas, quæ ſolent non templum, ſed tectum ſuſtinere? Legi equidem apud Lampridium de Alexandro Seuero: *Baſilicam Alexandrinam inſtituerat inter Campum Martium, & ſepta Agrippiana in latitudinem pedum centum, in longitudinem pedum mille, ita vt tota columnis penderet; quam efficere non potuit morte præuentus.* An ſimile opus intelligant, & pares illi extruendo Ædili Syllæ opes attribuant, ipſi exponant. Illud exploratius; inſignem pompam ab eo templo ad Caſtoris, in forum quotannis fuiſſe deductam Idibus Quintilibus. Dionyſius: *Per tribus, & Centurias*, inquit, *diſtincti qui equos habent ex publico, ordine in equis vehuntur omnes, quaſi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabeas, initio pompæ facto ab Aede Martis quæ extra Vrbem ſita eſt. & pertranſeuntes cum cæteras Vrbis partes tum forum, ædemque Caſtorum, nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quidquid donorum militarium acceperunt à ducibus. egregium ſane ſpectaculum dignumque Imperij magnitudine.* Id inſtitutum à Q. Fabio

In ludo de mor. Claudij.

In lib. 1. Aeneid.

Fulu. li. 1. Interpres Ou. loc. cit.

Lib. 6. Rom Ant.

Fabio Cenſore, qui primus Maximi cognomen accepit. Liuius: *Ab eodem inſtitutum dicitur, vt Equites Idibus Quintilibus tranſueherentur:* Alterius ſpectaculi meminit Dion, ſcribens: *Equeſtria certamina, quæ Kalendis Auguſti exhibentur, inſtituta ſunt propterea quod ea die Martis ædes conſecrata eſt.* Sed loquitur de Aede Martis in foro Auguſti. Idem alterum templum Martis ſtatuit in Campo Martio: *Templum*, inquit, *Martis in Campo Martio fulmine ictum erat.* Dec. 1. l. 9. Dion l. 59.

Extra eamdem portam MANALIS LAPIS, de quo Feſtus: *Manalem lapidem vocabant petram quandam, quæ erat extra portam Capenam iuxta ædem Martis, quam cum propter nimiam ſiccitatem in Vrbem protraherent, inſequebatur pluuia ſtatim, eumque quod aqua manaret, Manalem lapidem dixere.* Ibidem crebri, vberes, & madidæ Capenæ fontes: & TEMPESTATIS Aedes, quam Metellus, tempeſtatem Sardoo mari paſſus, vouit, poſuitque: an Claudius, vt alij, vaniſſimo numini vaniora capita. Ouidius: 6. Faſt.

Te quoque Tempeſtas meritam delubra fatemur,
Cum pœne eſt Corſis obruta claſſis Aquis.

Plura intra portam fuere templa. Cicero ad Atticum. *Cum veniſſem ad portam Capenam gradus Templorum ab infima plebe completi erant, à qua plauſu maximo cum eſſet mihi gratulatio ſignificata.* Inter hæc templa numerantur Aedes *Mineruæ, Spei, Iſidis, Fortunæ, Camœnarum.* Hanc Fuluius Nobilior extruxit ad eamdem portam, & luco inſtruxit. cùm antea lucum alterum pereni amœnum fonte Camœnis Numa dicauerit, & in eo Fidei ſacrarium conſtituerit, vt refert Liuius. Aedis Camœnarum meminit Plinius. *Notatum ab auctoribus, & L. Actium poetam in Camœnarum æde maxima forma ſtatuam ſibi poſuiſſe, cum breuis admodum fuiſſet.* De ea Martialis: Li. 4. ep. 1. Dec. 1. li. 1. Plin. l. 34. cap. 5. Lib. 2. ep. 6.

Et cum currere debeas Bouillas,
Iter iungere quæris ad Camœnas.

Bouillæ enim in via Appia. Ibidem Templum HONORIS, & VIRTVTIS. Hoc vouerat bello Gallico Marcellus. ſed duo fecit. Cauſam affert Liuius: *Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo religiones tenebant. In quibus quod cum bello Gallico ad Claſtidium* Oppidum Ligurum *ædem Honori, & Virtuti vouiſſet, dedicatio eius à Pontificibus impediebatur: quòd negabant vnam cellam amplius quam vni Deo recte dedicari. quia ſi de Cœlo tacta, aut prodigij aliquid in ea factum eſſet, difficilis procuratio foret; quod vtri Deo diuina res fieret, ſciri non poſſet. Neque enim duobus, niſi certis Deis ritè vna hoſtia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere.* Et alibi: *Aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, ſeptimo decimo anno poſtquam à Patre eius primo Conſulatu vota in Gallia ad Claſtidium fuerat.* Reſtituit has ædes Veſpaſianus auctore Plinio: *Fuere*, inquit, *in auctoritate Cornelius Pinus, & Actius Priſcus qui Honoris, & Virtutis Aedes Imperatori Veſpaſiano Auguſto reſtituenti pinxerunt.* Tres ARCVS triumphales à P. Victore in Regione viæ Capenæ collocantur. *Arcus D. VERI Parthici:* Li. 9. eiuſd. Dec. Plin. li 35. cap. 10.

thici: Arcus D.TRAIANI; Arcus DRVSI. De hoc Suetonius: *Druſo*
In Claud. cap. 1. *Senatus marmoreum arcum cum trophœis via Appia decreuit*. Decreuit
Tac. lib. 2. Ann. & Germanico Druſi filio. Tacitus. *Arcus additi Romæ, & apud ripam Rheni, & in Monte Syriæ Amano*. Aedes item Honoris, & Virtutis à Mario poſitæ memorantur, de loco non conſtat.

In eadem via, alia tamen Regione, eaque duodecima Piſcinam puplicam locant, ad templum nunc S.Sixti. Hæc quamuis dederit nomen
Lib. 3. epiſt ad q. fratr. epiſt. 7. Regioni, non tamen manſit, ſeruato duntaxat loci nomine. Feſtus. *Piſcinæ publicæ hodiequè nomen manet, ipſa non extat; ad quam & natatum, & exercitationis alioqui cauſa veniebat populus*. Cicero: *Romæ, & maxime Appia ad Martis, mira proluuies. Craſſipedis ambulatio ablata: horti, tabernæ plurimæ: magna vis aquæ vſque ad Piſcinam publicam*. Ammianus: *Obeliſcus per Oſtienſem portam, Piſcinamquè publicam Circo illatus eſt maximo*.

Sed qua via Appia flexus eſt ad Arcum Conſtantini inter Cœlium, & Palatinum, occurrebat olim contra Templum S.Gregorij Septizonium Septimij Seueri, Sepulchrum illi poſitum, & poſteris Antoninis. de eo Spartianus: *Auream vrnulam tantum fuiſſe dicunt Seueri reliquias*
In Seuero. *continentem, Antoninorum ſepulchro illatam. Cum Septizonium faceret, nihil aliud cogitauit; quam vt ex Africa venientibus ſuum opus occurreret. & niſi abſente eo per Præfectum Vrbis medium ſimulacrum eius eſſet locatum, aditum Palatinis ædibus ideſt Regium atrium ab ea parte facere voluiſſe perhibetur*. Et ante ſcripſerat: *Opera publica præcipuè eius extant Septizonium, & Thermæ Seuerianæ*. Idem in Antonino Geta. *Illatus eſt maiorum ſepulchro, hoc eſt Seueri, quod eſt in Appia via euntibus ad portam dexteram ſpecie Septizonij extructum quod ſibi ille viuus ornauerat*. Erat porro Septizonium permagna moles, quæ ſeptem veluti zonis, & præcinctionibus ambiretur. Zonæ autem ſunt columnarum ordines, quæ quo altiores, eo minores eſſent. Et alia fuiſſe in Vrbe huiuſmodi ædificia ſupra diximus: natumque Titum Cæſarem prope Septizonium; vnde cognomentum Templo S.Luciæ ad Septiſolia. Septizonij autem Seueriani tres tantum ſupererant ordines columnarum æuo Marliani, nam hodie nihil apparet, *& tanta*. inquit, *eſt trium horum altitudo, vt maiorem habuiſſe non ſiat veriſimile*. Idem ſentit Philander:
In Comm. Vitr. lib. 5. cap. 9. *Vltra quartam*, inquit, *columnationem ſurſum verſus non puto antiquos eſſe progreſſos, Neque Septizonium via Appia inter Palatinum, & Cœlium Montes à Seuero Imperatore extructum à ſepteno columnarum ordine vocatum eſt. Arguunt, qui ſuperſunt tres altitudine ſpectabiles: arguunt interioris ædificij ex quadrato lapide interſepta quædam, & veluti ſolaria, vt loquuntur, ſiue tabulata, vnde à nonnullis Septiſolium nominatur. Quod cæteri parum viderunt, qui alios quatuor columnarum ordines ſuper impoſitos fuiſſe exiſtimarunt. Nec credibilis reliqua altitudo faſtigium ad cacumen æſtimantibus*, Hæc ille. Verum hos auctores primo aliorum vulnerat auctoritas, quibus ſeptenus ille ordo aſſeritur. Deinde quia Septizonium ſepulchrum erat, in medio, nempe ſum-

mo loco, ſtatuam Seueri poſitam ſuſtinens, vt ex Spartiano dictum eſt, tuto inferri poteſt, inſtar Mauſolei, atque eius tabernaculi, pyræuè forma extructum, quam in conſecratione Diuorum cremabant in Campo. Illa autem vltra quartum ſuggeſtum, & gradum attollebat alios inferioribus contractiores, donec ad extremum perueniretur; vt conſtat ex Herodiano, qui huius rei luculentus auctor, comparat turribus gradatim decreſcentibus, quæ in portu nocte prælucentes Phari dicuntur. Idem plurima ex antiquis numiſmata demonſtrant, quamquam non omnes gradus breui ſchemate comprehenderint. Illa ergo Seueri ſtatua in medio, ſummoquè, & perexiguo ſuggeſtu locabatur. Quod ſane imago Septizonij ab ijs propoſita non repræſentat, neque deſinit in turritum, atque extenuatum cacumen. Quare vltra tertiam columnationem ad ſeptimam, diminuto ordine, & coarctata turris altitudine erectum Septizonium libens affirmo. Porro Schema, quod figurant, non mutilatum ſolum, ſed dimidiatum eſt; quod tamen additis ordinibus perfici poteſt. Eadem recta via, & fine Piſcinæ publicæ occcurrebat Circus Maximus; de quo nunc, alijſque Circis dicendum eſt.

De Circis. Cap. XIV.

CIRCVS à circuitu nomen accepit, *quod circum ſpectaculis ædificatis ibi ludi fiunt, & quod ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt*, vt ait Varro. Ideò & ἱππόδρομος hippodromus grẹcè dictus, equis in illo, curſu agitatis. στάδιον etiam Stadium, latinè curriculum, ad eius ſimilitudinem quod Piſis in Græcia Hercules eodem decurſo conſtituiſſe dicitur, quamquam Stadium Romæ aliud præter Circum, ædificium fuit. Suetonius: *Athletæ Stadio ad tempus extructo, in Regione Martij Campi certauerunt per triduum*. Idem: in Domitiano. *Extruxit Flauiæ templum gentis, & Stadium, & Odæum, & Naummachiam*. Quoniam autem varij in honorem Deorum ludi decreti Romæ ſunt, multi etiam Circi varijs in locis poſiti. Decem numerantur. Nunc de eo, qui antiquitate, & magnitudine præcellens, Maximus appellatus eſt.

In Cæſare cap. 39.
Cap. 5.

Dictus eſt CIRCVS MAXIMVS, vel quòd magni ludi, qui & Romani, ſolemniter ibi celebrarentur: *Magniquè appellati* vt ait Aſconius, *quòd magnis impenſis dati ſunt*: vel quod Conſo, ideſt Neptuno, & Dijs magnis, ideſt Laribus Vrbis Romæ: vel, vt ex Cicerone, & Liuio diſcitur, quod Ioui, Iunoni, Mineruæ in eo fierent: quodque omnium Circorum eſſet Maximus, & ampliſſimus. Deſignatus eſt hic primum Circus Tarquinio Priſco Quinto Romanorum Rege, inter Auentinum, & Palatium, in Valle Murtia, à Myrteto, & Veneris Murtiæ, ſeu Myrteæ ſacello, vt ſupra diximus. Liuius: *Tunc primum Circo, qui nunc*

Circo vnde nomen.
Vbi eſſet Circus Maximus.
Liu. dec. 1. lib. 1.

R *Maxi-*

Maximus dicitur, deſignatus locus eſt. Loca diuiſa patribus, Equitibuſque, vbi ſpectacula ſibi quiſque facerent: fori appellati. Spectauere furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes. Quod opus, referente Dionyſio, procedente tempore annumerandum erat inter totius Vrbis pulcherrima. *Longitudo eius*, idem inquit, *eſt trium ſtadiorum cum dimidio; latitudo quatuor iugerum.* Plinius: *Circum*, inquit, *Maximum à Cæſare Dictatore extructum longitudine ſtadiorum trium, latitudine vnius, ſed cum ædificijs iugerum quaternum ad ſedem CCLX. millium.* At P. Victor in Reg. 11. ait, Circus Maximus qui capit loca *CCCLXXXV. millia.* Certe Traianus V. millia locorum adiecit. Tria autem ſtadia Plinius poſuit (dimidium reliquit) ideſt paſſus trecentos ſeptuaginta quinque. Nam vt idem Plinius: *ſtadium centum viginti quinque noſtros efficit paſſus;* hoc eſt pedes ſexcentos viginti quinque; cum pedes quinque paſsū efficiant. Tria igitur ſtadia ſunt paſſus CCCLXXV. pedes MDCCCLXXV. Romani noſtrates palmi MMD. Iugerum autem eodem auctore pedes continet ducentos quadraginta, ideſt noſtrates palmos trecētos viginti. Quatuor ergo iugera pedes efficiunt DCCCCLX. recentes autem Romanos palmos MCCLXXX. Hoc latitudinis ſpatio includuntur ædificia, quæ Circi caueam cingebant. *A duobus* ait Dionyſius, *maioribus lateribus, & vno minore,* ſummo videlicet Circo, vbi non erant Carceres, *extructæ ſunt triporticus. Imæ habent lapidea paulum ſcandentia, ſicut in Theatris, ſedilia. Super duplici contignatione ſunt lignea. Duas maiores porticus tertia minor coniungit tranuerſim, lunata ſpecie appoſita.* (Hæc eſt, quæ ſummum Circum Theatri ſpecie concludebat) *Externe ambit Circum ſimplex contecta porticus habens officinas, & ſupernè cellas, per quas ſpectatores intrant, & aſcendunt per officinas ſingulas, vt nulla confuſio oriatur.* Verum in ima parte minus alterum latus, eodem Dionyſio auctore, *ſubdiuale* erat, habens fornicatos Carceres vnde equi emitterentur. *Carceres dicti*, ait Varro, *quod coercentur equi, ne inde exeant, ante quàm magiſtratus ſignum miſit.* Hi & Oppidum olim dicti ſunt; quòd, vt idem ait, *à muri parte pinnis, turribuſque carceres olim fuerunt.* His arcuatis fornicatiſque duodecim oſtia inerant, quæ omnia ſimul vna machinatione aperiebantur, vno videlicet tranſuerſo ligno, & obijce clauſa; qui tollebatur, cum dato ſigno mittebantur equi. Longitudo Circi diſtinguebatur interſtructa Spina: Cuius extrema metas, vbi flectebantur currus: media Obeliſcos, & alia continebant.

Dion lib. 3 Ant. Rom. — *L. 36. c. 15.* — *Li. 2. c. 23* — *Lib. 4. de ling. Lat.* — *Dion. loc. cit. Caſſiod. lib. 3. var. ep. 51.*

Sed nequaquam in hanc amplitudinem, partiumque numerum, & ornatum extructus eſt à Tarquinio, ſucceſſu temporis auctus, & ornatus. Liuius, *L. Stertinius de manubijs fornicem in Maximo Circo fecit, & ſigna aurata impoſuit.* Idem: *ludis Romanis MALVS in Circo inſtabilis in ſignum Pollentiæ* (Dea hæc erat potentiæ) *procidit, atque id deiecit. Ea Religione moti patres, & diem vnum adijciendum ludorum celebritati cenſuerunt, & ſigna duo pro vno reponenda, & nouum auratum faciendum.* Loco eius mali poſtea poſitus eſt primo vnus, tum duplex OBELISCVS.

Dec. 4. l. 3. — *Dec. 4. l. 9.* — *Pollentia Dea.*

LISCVS. Idem: *Tempeſtas* inquit, *SIGNA in Circo Maximo cum COLVMNIS, quibus ſuperſtabant, euertit.* Idem: *Cenſores, Carceres in Circo, & Oua ad notas curriculis numerandas & * dam & metas trans * & caueas ferreas, pe *. intromitterentur, faciendas locarunt.* OVA Caſtori, & Polluci conſecrata erant; nam eos ouo prognatos ex fabulis arbitrabantur: eaquè prope metas poſita ſunt, quòd illis currentium ſpatia notarentur. Caſſiodorus: *Metarum circuitus ouorum erectionibus exprimitur.* Porrò ſeptena ſpatia, & circuitus curruum fiebant in Circo. Quamquam in Ludis ſecularibus Domitianus *quo facilius ſeptem miſſus peragerentur, ſingulos à ſeptenis ſpatÿs ad quina reuocauit.* METÆ rotundæ, ac turbinatæ fuerunt, & in formam coni & cupreſſi. Ouidius: *Metaſque imitata cupreſſus.*

Dec. 4. l. 10
Dec 5 li 2. mutilato loco.
Carceres & oua in Circo.
Meta turbinata.
Metam. lib. 10.

Hæ primæ, & vltimæ in pariete intermedio, qui arenam diuidebat, SPINA appellatus. Primæ ad CARCERES, vnde equi & currus emittebantur, in Circo Maximo dictæ Murciæ, vbi & Conſi ARA fuit, ſed defoſſa, eiuſque Ædicula ſubterranea. Tertullianus: *Ara Conſo in Circo adfoſſa eſt ad primas metas ſub terra. Hæc ara in Circo Maximo aliàs operta ludis Circenſibus aperitur*, ait Plutarchus. Conſus autem Conſilij Deus ſiue Neptunus equeſtris fuit, vt idem in Romulo: Inde ludi *Conſualia*, dicti. Et DELPHINES columnis ſuperpoſiti ſunt in Spina Circi, tanquam Neptuno debiti. Hos poſuit, ſeu potius reſtitutos repoſuit Agrippa in Ædilitate ſua. Dion: *In Circo cum videret errare homines propter multitudinem metarum, Delphinas, & ouata opera poſuit, quibus curſuum circuitiones, & conuerſiones oſtenduntur.* In eodem EVRIPVM fecit Cæſar, quà porticus & ſedilia in margine caueæ definebant, vt aquas reciperet, decempedali profunditate ſimul, & latitudine, auctore Dionyſio. Suetonius: *Circenſibus ſpatio Circi ab vtraque parte producto & in gyrum Euripo addito.* Porro in Euripo non modo nauales factæ pugnæ, ſed etiam cæſæ aquatiles animantes, Crocodili, & aliæ. Et Heliogabalus vino impleuit. Lampridius: *Fertur in Euripis vino plenis nauales Circenſes exhibuiſſe.* Scribunt, eumdem columnas addidiſſe auro inſignes, & pauimenta ſcobe auri, & argenti ſtrauiſſe. Etſi nihil tale apud Lampridium legerim, quòd inter Circi Maximi ornamenta referendum videatur. Iam Circo à Cæſare ædificato deerat Obeliſcus dicatus Soli. Hunc Auguſtus Ægypto aduehendum curauit. Ammianus: *Auguſtus*, inquit, *Obeliſcos duos ab Hieropolitana Ciuitate tranſtulit Aegyptia. Quorum vnus in Circo Maximo, alter in Campo locatus eſt Martio.* Plinius: *Is inquit, Obeliſcus quem D. Auguſtus in Circo magno ſtatuit, exciſus eſt à Rege Semneſerteo, quo regnante Pythagoras in Aegypto fuit, centum viginti quinquè pedum, & dodrantis præter baſim eiuſdem lapidis.* Alter illo maior, in eodem Circo poſitus eſt à Coſtantio Auguſto. Ægypto enim item aduectus *per Oſtienſem portam*, vt ait Ammianus, *piſcinamque publicam, Circo illatus eſt Maximo.* Hic eſt ille OBELISCVS, quem prolapſione fractum Sixtus V. Pont. Max. reficiendum, & ante Baſilicam Lateranenſem ſtatuendum

L. de Spect.
Ara & Delphines in Circo.
Dion l. 49.
Euripus ad nauales pugnas.
Loc. cit.
In V. Cæſ. cap. 39.
Columnæ.
Lib. 17.
Li. 35. c. 9.
Obliſci duo in Circo Max.

 cura-

curauit. Alterum vero, quem erexerat Auguſtus, in aditu portæ Flaminiæ, idem Pontifex collocauit. Poſt Auguſtum Claudius, auctore Suetonio, Circo Maximo marmoreis carceribus, auratiſque metis, quæ vtraque & tophina, & lignea antea fuerant, exculto, propria Senatoribus conſtituit loca promiſcuè ſpectare ſolitis.

In V. Claudij cap. 21. *Marmorei carceres.*

Arſit Circus Neronis incendio: Immo incendij initium, auctore Tacito, *in ea parte Circi ortum, quæ Palatino, Cœlioque montibus contigua eſt.* Ibi ſumma pars Circi, & in hemicyclum flexa. *Vbi per Tabernas, quibus id mercimonium inerat, quo flamma alitur, ſimul cœptus ignis, & ſtatim validus, ac vento citus longitudinem Circi corripuit.* Quem deinde ante Traianum nemo reſtituit, quamquam magnorum operum molitores fuerint Veſpaſianus, Titus, & Domitianus. Suetonius è lapidibus Naumachiæ inſtauratum affirmat: *Fecit & Naumachiam* Domitianus, *è cuius poſtea lapide maximus Circus deuſtis vtrinquè lateribus extructus eſt*. Plinius in Traiano; *Hinc immenſum latus Circi templorum pulchritudinem prouocat. Digna populo victore gentium ſedes, nec minus ipſa viſenda, quam quæ ex illa ſpectabuntur, cui locorum quinque millia adiecisti.* Dion in Traiano: *Circum collapſum ampliorem, atque elegantiorem reſtituit, quod ideo ſe feciſſe inſcripſit vt populum Romanum capere poſſet.* Poſt Traianum STATVAS Illuſtrium virorum in Circo poſitas à Seuero teſtatur Xiphilinus. Sed ante, illum iterum collapſum refecerat fortaſſe Antoninus Pius. De eius ruina: Iulius Capitol. in vita. *Aduerſa eius temporibus hæc prouenerunt: Fames, de qua diximus, Circi ruina.* Alia de Circo narrantur. Stratum *minio* à Caio: ab eodem, & Nerone aurigaturo, *Chryſocolla:* aliàs ſterni ſolitum *ramentis lapidis candidi.* In eodem aliquando Neronem cœnaſſe. Deniquè pompa, quæ ante ludos exhibebatur, nihil ſolemnius, aut ſpectabilius fuiſſe; quæ deſcribitur à Dionyſio lib. 7.

Lib. 15. *In panegyrico.* *Suet. in Calig. cap. 18.* *Plin. li. 33. cap. 5.*

Quædam præterea iuxta Circum templa fuere, Tacitus: *Deum Aedes vetuſtate aut igni abolitas, cœptaſque ab Auguſto Tiberius dedicauit, LIBERO LIBERAEQVE, ET CERERI iuxta Circum Maximum, quas Aulus Poſthumius Dictator vouerat: eodemque in loco Aedem FLORAE ab Lucio, & Marco publicijs Aedilibus conſtitutam.* Templi SOLIS idem Tacitus: *Propriuſque*, inquit, *honos Soli, cui eſt vetus ædes apud Circum.* Ædes CERERIS meminit Liuius: *Forem ex Aede Lunæ, quæ in Auentino eſt, coorta tempeſtas raptam tulit, & in poſticis partibus Cereris templi affixit.* Idem: *ex Mulctaticia pecuariorum pecunia pateræ aureæ ad Cereris poſitæ.* Et: *Aedes Cereris de Cœlo tacta.* De eadem Vitruuius: *Tuſcanico more, vti eſt ad Circum Maximum Cereris, & Herculis Pompeiani, item Capitolij*, Præter Murtiæ Veneris, aliud eiuſdem templum ibi poſitum eſt. Liuius; *Q. Fabius Gurges ex matronarum mulctaticio ære VENERIS Aedem, quæ prope Circum eſt, faciendam curauit.* Idem. *viam è Foro Boario ad Veneris faciendam locauerunt.* De templo MERCVRII ſcripſit P. Victor quod illud fortaſſis eſt, de quo Liuius. *Aedes Mercurij dedicata eſt Idibus Maijs.* Quam paulo

Tac. lib. 2. ann. *Templa in Circo Max.* *Tac. li. 15. ann.* *Dec. 4. l. 10* *Liu. li. 10.* *Liu. dec. 3. lib. 8.* *Vitr. lib. 3. cap. 3.* *Liu Dec. 1. lib. 10.* *Dec. 3 li. 9.* *Liu. lib. 2.*

paulo poſt ad Conſulum ignominiam iuſſu populi dedicatam ſcribit à M. Lectorio primi pili Centurione. De eadem Ouidius & eiuſdem Mercurij fonte ad portam Capenam, quo expiationis gratia venirent Mercatores: *Lib.5.Faſt*

Templa tibi poſuere Patres ſpectantia Circum
Idibus, ex illo eſt hæc tibi ſacra dies.
Eſt aqua Mercurij portæ vicina Capenæ,
Si iuuat expertis credere, numen habet.
Huc venit incinctus tunica mercator.

Circo Maximo proximus antiquitate vſque CIRCVS FLAMINIVS fuit, de cuius auctore ſituque dictum eſt alibi. Nunc de templis quæ in eo fuerunt. P.Victor in Regione nona. *Aedes*, inquit, *HERCVLI magno cuſtodi Circi Flaminij*. id Sylla condidit ob Sibyllæ oraculum. Ouidius. *Circus Flaminius & eius Templa.* *Faſt.6.*

Altera pars Circi cuſtode ſub Hercule tuta eſt,
Quod Deus Euboico carmine munus habet.
Muneris eſt tempus qui nonas Lucifer ante eſt,
Si titulos quæris, Sylla probabit opus.

Loquutus ante fuerat de ſummo Circo.

Proſpicit à tergo ſummum breuis area circum.

Hæc pars vt aliàs dixi, deſinebat ad templum nunc S.Angeli in foro Piſcario. Itaque altera pars, vbi templum Cuſtodis Herculis erat ad Carceres, nunc fornacem calcis & Templum S. Nicolai. In eodem Circo ARA NEPTVNI cui fabuloſo Equorum inuentori non deerat honor in Circo equis currentibus. Liuius: *Ara Neptuni multo ſudore manaſſe in Circo Flaminio dicebatur cum Aede eiuſdem*. De hac Plinius: *In maxima dignatione Cn.Dometij delubro in Circo Flaminio ipſe, & Thetis, & Achilles*. Marlianus ex vetuſto lapide, vbi legitur. *Abaſcantio Aug. lib. Aedituo Aedis Neptuni, quæ eſt in Circo Flaminio*, iure conijcit Ædem illi dicatam. In eodem VVLCANI Ædem ſtatuit P. Victor, in qua referunt, canes fuiſſe pro æditiuis, & tantum ſacrilegis allatraſſe. Item IVNONIS REGINÆ, & DIANAE templa. De his Liuius: *Alter ex cenſoribus M. Aemilius petijt ab Senatu, vt ſibi dedicationis templorum Reginæ Iunonis, & Dianæ, quæ bello Liguſtino ante annis octo vouiſſet, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti millia æris decreuerunt. Dedicauit eas ædes, vtramque in Circo Flaminio, ludoſque ſcenicos triduum poſt dedicationem templi Iunonis, biduum poſt Dianæ, & ſingulos dies fecit in Circo*. Quidam Porticum ante templum S. Angeli in Foro Piſcario Iunonis fuiſſe autumant à Seuero olim refectam, vt declarat inſcriptio. De Aede CASTORIS Vitruuius: *Item generibus aliis conſtituuntur ædes, vt eſt Caſtoris in Circo Flaminio*. Ibidem templum Bruti Callaici, quod in Regione nona numerat P. Victor. De eo Plinius: *MARS etiam nunc ſedens COLOSSEVS eiuſdem Scopæ in templo Bruti Callaici apud Circum eumdem. Hoc templum Iure ſibi vendicauit Mars tanto Coloſſo ibi ſimulatus*. At mendum ſequentibus Plinij verbis ſubeſſe ſuſpicor, *ad Lauicanam portam eunti*: Quid enim hic cum porta Lauicana tanto inter- *Dec.3.l.8.* *Li.36. c.5.* *Lib.5.c.10.* *poſt.edit.* *Fulu.l.4.* *Marl. ibid.* *Dec.4.l.10* *Lib. 4. c.7* *Plin. l. 36. cap.5.*

Suet. in Oct. cap. 29. uallo ſeiuncta? In eodem Circo templum HERCVLIS MVSARVM. De eo Suetonius: *Multaque à multis extructa ſunt, ſicut à Martio Philippo Aedes Herculis Muſarum.* Vitricus hic erat Auguſti, habens in matrimonio Acciam eius matrem. Neque fecit, ſed olim factam ædem reſtituit. Ita intelligendus Ouidius:

Faſt. 6.

a In Aedē Herculis.

Dicite Pierides, quis vos adduxerit a illuc?
Cui dedit inuictas victa Nouerca manus?
Sic ego, ſic Clio. Clari monimenta Philippi
Aſpicis.

Conſtat autem Fuluium Nobiliorem feciſſe, *qui cum Aetolis Ennio comite bellauit,* vt ait Tullius, *nec dubitauit Martis manubias Muſis conſecrare.* Hic ex Vrbe Ambracia, teſte Plinio, Muſarum ſigna Romam deportauit: & in Herculis æde ab ſe ſtructa poſuit, vt ait Eumenius: *Aedem*, inquit, *Herculis Muſarum in Circo Flaminio Fuluius ille Nobilior ex pecunia Cenſoria fecit; non id modo ſequutus, quod ipſe litteris, & ſumma Poetæ amicitia duceretur; ſed quod in Græcia cum eſſet Imperator, acceperat Herculem Muſageten eſſe, ideſt comitem, ducemque Muſarum. Idemque primus ſigna nouem, hoc eſt omnium Camœnarum ex Ambracienſi oppido tranſlata ſub tutela fortiſſimi Numinis conſecrauit; quia mutuis operis, & præmijs iuuari ornarique deberent, Muſarum quies defenſione Herculis: virtus Herculis voce Muſarum.* Plutarchus quærens cur communis fuit ara Herculis, & Muſarum, reſpondet: *An quia Euandrum litteras docuit Hercules? vt Iuba narrat.* Sed potior Eumenij cauſa eſt. Leuinus Torrentius ex veteri nummo promit imaginem Herculis muſarum, nempe ſpolium Leonis, & Lyram ferentis, quò videtur reſpexiſſe Ouidius vltimo carmine:

Pro Arch. poeta. L. 35. c. 10. In or. pro rep. Schol. In q. Rom. q 59. Faſt. 6.

Annuit Alcides, increpuitque Lyra.

Hæc templa vel intra Circi Flaminij ambitum poſita, vel illi adiuncta, certo tamen Circi loco, vt fecimus de Syllano Herculis, deſignare non poſſumus. Vendebantur, an etiam fiebant in Circo Flaminio vitrei, ſed viles calices. Martialis:

L. 12. ep. 75.

Cum tibi Niliacus portet Cryſtalla cataplus,
Accipe de Circo pocula Flaminio.

Circus Agonalis. Circus AGONALIS, ſiue AGONIS, vulgo Nauonius creditur vel extructus, vel inſtauratus ab Alexandro Imperatore. P. Victor in Regione nona ſtatuit *Circum Alexandri, & Thermas Alexandrinas.* & Sextus Rufus in eadem: *Domus*, inquit, *& Circus Alexandri Pij Imperatoris.* Thermarum extant veſtigia prope Templum S. Ludouici nationis Gallicæ. Quare & Circo proximæ, vt domus eiuſdem Cæſaris. Eumdem Circum exprimunt nummi Alexandri. Sed cur Agonalis eſt dictus, & locus ipſe Agon? ἀγὼν quidem ludum, & certamen ſignificat Græcis. Latini autem *Agonium ob hoc ludum dixere* ait Feſtus, *quia locus, in quo ludi primo facti ſunt, fuerit ſine angulo, cuius feſta Agonalia dicebantur.* Atque hæc potiſſimum è multis cauſa probatur Ouidio, cur feſta Agonalia quinto Idus Ianuarij eo nomine appellata fuerint. Nam ſiue dicerentur

Vnde Agonalia dicta ſunt.

tur

tur à Miniſtro, qui cæſurus hoſtiam, ageret ne, rogabat: ſiue quod pecudes agantur non veniant, ideoque hoſtiam antiqui agoniam vocabant: vel agonalia, quaſi agnalia: vel à pecudum metu, nam ἀγωνιάω idem quod metuo, & periclitor, ſubdit: *Faſt.1.*

Fas etiam, fieri ſolitis ætatè priorum
Nomina de ludis græca tuliſſe diem.
Et prius antiquus dicebat agonia ſermo,
Veraque iudicio eſt vltima cauſa meo.

At Varro: *dies Agonales, per quos Rex ſacrorum in Regia arietem immolat, dicti ab Agone, eo quod interrogatur Princeps Ciuitatis, & princeps gregis immolatur.* Demum Feſtus, *Agonium putabant Deum præſidentem rebus agendis: Agonalia eius feſtiuitatem.* Huic Deo factos fuiſſe ludos in Circo Agonali putat Fuluius. Verum non hæc tantum ſpectacula illi tribuenda. Sed forte antequam extrueretur Circus, Iano Agonio Deo agonalia ibi herbido in loco facta, ex inſtituto Numæ: ideoque Circus deinde ædificatus, alijs celebratus ludis Agonalis dictus. Quam ob cauſam putauerim Circum magnifice potius inſtauratum, quam factum ab Alexandro. *Agonius Deus quis.* *Fulu.lib.4.*

Quartus CIRCVS extra portam Næuiam fuiſſe nonnullis adhuc veſtigijs deprehenditur. Fuluius iuxta viam Labicanam, & formas Aquæ Claudiæ à tergo Cœnobij S.Crucis teſtatur extare veteres parietinas, & in medio iacere duas in partes confractum Obeliſcum. Huius Circi conditorem quidam faciunt Aurelianum Imperatorem. Apud veteres auctores de eo nihil inuenimus. *Circus extra portam Næuiam.*

Quintus, & ſtantibus muris CIRCVS Lateritius via Appia non longè ab Æde S.Sebaſtiani hodieque viſitur, quem Antiquarij aſcribunt Antonino Caracallæ, quod in eius numiſmatis ea ſit figura expreſſus. Spectatur eo in loco ingentis magnitudinis iacens Obeliſcus: ſpina in medio ſecundum Circi longitudinem producta, & metarum ſigna, & poſt caueam, accliuis parietum ſtructura pro ſpectatorum ſedilibus.

Quatuor Circi ſuperſunt: FLORÆ inter Quirinalem, & Pincium, de quo dixi: NERONIS in Vaticano ad S.Petri: ADRIANI in Hortis poſt Molem ipſius: Et qui in HORTIS SALVSTIANIS ad Portam Collinam aliquot ſui veſtigia reliquit. de quibus ſuis locis dicendum eſt. Illud poſtremo obſeruandum. ludos etiam in Circis ad tempus extructis, vt in theatris & amphitheatris, fieri ſolitos. Suetonius in Caligula: *Aurigabat extructo plurifariam Circo.* *Alij quatuor Circi.* *Suet. in V. cap.54.*

Mons Quirinalis. Cap. XV.

Situs & fines Quirinalis.

QVIRINALIS incipiens à Turri Comitum prope ſorum Neruæ oblongo dorſo ad portam vſque Viminalem, & Collinam excurrit. Sed ad portam Collinam ſubſidente introrſus terra, veluti quodam cubiti flexu curuatur, & quo magis à porta recedit, latiorem infra ſe vallem relinquit; quæ duobus Circis olim ſedem percommodam præbuit. Alter Collinæ propinquior, nobiliorquè in hortis Saluſtianis fuit: Alter à porta remotior Floræ dicatus, rudi, & impolita ſtructura cuius ſuperioribus annis veſtigia extabant ad *caput domorum*; ſic enim vulgari vocabulo nuncupant. Hos Circos duo Colles hinc inde claudebant, Qui Circis dilapſis nunc vallem claudunt. Alter ad Vrbis mœnia complanato procurrit ſolo, vbi horti Ludouiſiani ſunt, & decliuis idem, ab illis ſe demittit in vallem. Alter ab eo, quem dixi Salariæ flexu, recta quaſi crepidine tendit ad hortos Barberinos; dein Pontificios, tum Columnenſes, ac Cœnobium Theatinorum. Ambigitur inter Antiquarios, an alter vertex ad hortos Ludouiſianos ſit pars Quirinalis, an Pincij Collis, & hortulorum. Qui partem Quirinalis eſſe volunt, obſeruant, hunc Collem ad Salariam inflexum nunquam intermitti, ſed ad portam Collatinam, ſeu Pincianam altiore Pincio terminari, bicipitem duntaxat, & biuerticem. Equidem potius dixerim Quirinalem citra portam Collinam, ſiue Salariam verſus hortos Ludouiſianos extendi; quamuis antiquitus Romana mœnia non excederent crepidinem montis, in qua Ædes Principum Barberinorum, tum Sanctæ Suſannæ, ac Templum Virginis à Victoria, tum horti valli imminentes. Quod ſpectat ad ſitum montis, habet Quirinalis ab ortu æſtiuo mœnia, & portam Viminalem, nunc Piam: à meridie Eſquilias; & Collem Viminalem, cui ad Thermas Diocletianas indiſcretis finibus coniungitur: ab occaſu Neruæ forum: à Septentrione plana Vrbis, & Pincium Collem.

Quirinalis num biuertex.

Nomẽ Quirinalis.

Nomen QVIRINALIS ſibi adſciuit vel *à Curibus*, *ſeu Quiritibus*, qui Vrbem Tatio Duce obſidentes ibi Caſtra poſuerunt, quod placet Varroni: ſiue à Quirino, ideſt Romulo, cuius in eo Colle nobile fanum extructum erat, quod Plutarcho, & Ouidio placet.

Plut. in Vi. Romuli.
Ouid. Faſt. lib. 2.

Templa Deo fiunt, Collis quoque dictus ab illo eſt.
Et referunt certi ſacra paterna dies.

Quamquam & Mars aut Marti alius ſimilis Quirinus Romanis fuerit, vt refert Dionyſius. *Hunc*, inquit, *ſicut hos ſequuti Romani Quirinum nominant, nondum ſatis certi, Mars ne is, an quis alius honore Marti ſimilis,*

Dion. li. 2. Antiquit.

Dictus eſt etiam *COLLINVS*, *AGONALIS*, *ſiue AGONVS*, *& SALVTARIS*. Dionyſius *Collinum* nuncupat, & per antonomaſiam Li-

Dion. lib. 2. Antiq.

uius

uius *collem*. *In æde*, inquit, *Primigeniæ Fortunæ*, *quæ in colle eſt*. Id fortaſſe non modo propter præruptam, productamque altitudinem, qua Campo Martio imminebat; ſed etiam quia plura in Quirinali fuere olim iuga, vt patet ex Varrone, à quo etiam *ſexticeps* appellatur. Sed & alij Romani colles bicipites, aut tricipites fuere: quod nunc exæquatis ſupercilijs alicubi non apparet. *Agonalis* idem: *quia Agones dicebant Montes*, ait Feſtus: *Agonia ſacrificia quæ fiebant in Monte. hinc Romæ mons Quirinalis Agonus, & Collina porta Agonenſis: quæ & Salutaris à Salutis vicino templo, & Quirinalis quod ea iretur in Collem*, vt idem ait, *Quirinalem: ſiue quod proxime eam eſſet Quirini ſacellum*. Hoc intelligit Martialis cui extra mœnia propinquum templo QVIRINI ſuburbanum erat: *Liu. Dec. 5 lib. 3.* *Li. 10. epigr. 59.*

Hic mihi quando dies meus eſt, iactamur in alto
Vrbis, & in ſterili vita labore perit.
Dura ſuburbani dum iugera paſcimus agri,
Vicinoſque tibi Sancte Quirine lares.

Numam Dionyſius huius templi conditorem facit. *Romulum*, inquit, *vt auguſtiorem homine templo honorauit, & ſacrificio quod alternis annis in Quirinali Colle inſtauratur*. Verum præter hanc ædem Quirini ad portam, aliud QVIRINI templum nobile fuit, imminens valli, in qua nunc templum S. Vitalis quæ ideo Vallis Quirinalis, & Quirini olim dicta. Cauſa ædificandi fuit, quod Iulius Proculus Senator ex ijs, qui cum Romulo ex Alba venerant, poſt mortem Romuli, iurauit in concione, viſum ab ſe humana ſpecie auguſtiorem. Dionyſius, Liuius, Plutarchus, & Ouidius, illi in hiſtoria, hic poetica; æque mendaces tamquam rem veram tradiderunt. Ouidius: *Templum Quirini.* *Liu. lib 1. Dioniſ. l. 2. Antiquit. Plutarch. Ouid. locis cit.*

Pulcher & humano maior, trabeaque decorus
Romulus in media viſus adeſſe via.
Et dixiſſe ſimul: prohibe lugere Quirites,
Ne violent lacrymis numina noſtra ſuis.
Templa ferant, placentque nouum pia turba Quirinum.

Et ibi fortaſſe locus ædificando templo delectus eſt, vbi viſum ab ſe Proculus narrauit: ſiue illud ſpectrum demonis illudentis; ſiue deliramentum mentientis fuit. *Aedes illi in Colle conſecrata*, inquit Plutarchus, *quem ab illo nominant Quirinalem*. Dubium an de hac, an de priore loquatur. Liuius: L. Papyrium Coſ. L. Papyrij Curſoris filium Ædem Quirino dedicaſſe ſcribit: *Aedem Quirini ab Dictatore patre votam filius Conſul dedicauit, exornauitquè hoſtium ſpolijs*, Samnitium, quos vicerat. Condita eſt hæc Aedes anno Vrbis CCCCLX. Horologium ſolarium ibi erat: cuius, ad templi meminit Plinius: *Princeps*, inquit, *Romanis ſolarium horologium ſtatuiſſe ante duodecim annos, quam cum Pyrrho bellatum eſt, ad Aedem Quirini, L. Papyrius Curſor, cum eamdem dedicaret, à patre ſuo votam, à Fabio Veſtali proditur*. Addita eſt inſignis PORTICVS, quo homines vel otiandi, vel negotiandi cauſa conuenirent. De otio Martialis. *Cauſa ædificādæ ædis Quirini.* *Liu. Dec. 1. lib. 10.* *Plin. lib. 7. cap. vlt.* *Mart. l. 11. epigr. 1.*

Vicini

Vicini pete Porticum Quirini
Turbam non habet otioſiorem
Pompeius, vel Agenoris puella.

Iuu.Sat.2. De negotio Iuuenalis:

Officium cras,
Primo ſole mihi peragendum in valle Quirini.
Quæ cauſa officij? quid quæris: nubit amicus,
Nec multos adhibet.

Plin.lib.15 cap.29. De duabus ante ædem myrtis. *Inter antiquiſſima delubra habetur Quirini hoc eſt ipſius Romuli.* In eo *ſacræ fuere myrti duæ ante ædem ipſam per longum tempus, altera patricia appellata, altera plebeia. Patricia multis annis præualuit, flacceſcente plebeia, exuberans ac læta: quamdiù Senatus quoque floruit illa vigens, plebeia retorrida ac ſqualida. Quæ poſtea quam eualuit flaueſcente patritia, Marſico bello languida auctoritas Patrum facta eſt, ac paulatim in ſterilitatem emarcuit Maieſtas.* Fulu.lib.2. Fuluius Quirini Templum ſemper fuiſſe clauſum ſcribit, quòd aperiri non liceret, perinde arcanum foret, an Romulus humo tectus, an inter Deos relatus fuiſſet. Alterius templi QVIRINO dicati meminit. Dion l. 54. Dion: *Ante*, inquit, *ſuum obitum Auguſtus templum Quirini de nouo ædificatum dedicauit, ideo commemorandum duxi, quod id templum cum ſex, ac ſeptuaginta columnis decoraſſet, totidemque omnino annos ipſe vixit, occaſionem nonnullis dedit ea res, vt dicerent, non fortè fortuna, ſed conſulto ipſum hoc columnarum numero vſum fuiſſe.*

Therme Cōſtātini. Iam aſcendendo in Collem, ſuperioribus annis cernebantur ingentes reliquiæ Thermarum Conſtantini, quæ dirutæ nullum iam ſui veſtigium relinquunt: Nam partim in amplas ædes Cardinalis Bentiuolij mutatæ ſunt, partim in eiuſdem hortos ſubſederunt. Balneæ Pauli. In ipſo vero Collis cliuo propè Aedes Comitum, vbi Cœnobium monialium, BALNEA PAVLI conſtituunt. At cuius Pauli? vel eius Aemilij Pauli, qui Baſilicam in foro condidit: vel alterius, à quo, teſte Dione, Roma porticu inſignita eſt. Dion l.49. *Porticum*, inquit, *quæ Pauli dicitur, Aemilius Lepidus Paulus proprijs impenſis perfecit, & in Conſulatu ſuo, dedicauit*. de qua ſupra. Sed qui viderit curuatis in hemicyclum, & lateritijs pilis arcuatum ædificium, deinde continuatis parietibus erectum, de Balneis ambiget: vt iure dubitandum cenſet, qui vicinam domum nobili Muſæo inſtruxit ſtudioſus in primis rei antiquariæ Franciſcus Gualdus Ariminenſis Eques S.Stephani. In Hortis Columnenſibus marmorei ædificij pars exurgebat vulgo MAESA iam diruta. Blondus *Turrim Mæcenatis* falſo nuncupat. Vbi enim hic Eſquiliæ, & Neronianis tædis ardens in conſpectu Roma? Alij partem Templi Solis pronunciant, quod ab Aureliano In eius V. auctore Flauio Vopiſco extructum eſt ad eam formam, quam viderat in Oriente: quod veſtibus, & opibus in triumpho vectis inſtruxit. Quid ſi Senaculū Mulierum ædificium illud partem SENACVLI, ſeu CVRIAE fuiſſe dicerem, quam Heliogabalus in Quirinali mulieribus extruxit ad conuentus habendos, quibus auia ipſius Maeſa nomine, & mater Soæmis præſiderent? Quod duplici

plici coniectura elicitur. Alteram præbet nomen. Maſſa enim dicebatur, vt auia Heliogabali. Alteram ipſius ædificij forma. Serlius enim Architectus ſic eam nobis lineauit, vt domicilij plane figuram deſcripſerit frequentibus ſcalis (quod poſtulabat ædificij ſitus in cliuo) aulis, periſtylis, ac porticibus. Lampridius: *Fecit & in Colle Quirinali Senaculum; id eſt mulierum Senatum, in quo ante fuerat conuentus matronalis ſolemnibus duntaxat diebus*. Palladius autem nobilis item Architectus præter alias ædificij partes in templi quoque formam deſcripſit ampliſſimi, magniſquè columnationibus inſignis. Quare eodem fortaſſe in loco fuit etiam SOLIS TEMPLVM: cuius quæ particula ſupererat, magnis lapidibus compactus paries nuperrime dirutus eſt & ingentes columnarum ſpiræ ſub terra inuentæ. Curia autem Heliogabali non ſine cultu Solis & ipſa probabiliter extructa fuit: cuius ille feminin Sacerdos erat. At templum ab Aureliano factum, niſi eodem in loco ponatur, ſtatuet aliquis, vbi Aedes ſunt Pontificiæ; vt ibi quoque Sol gentium Pontifex Maximus ſedem multo iuſtius haberet. De eo templo Euſebius, & Caſſiodorus in Chronicis: *Aurelianus*, inquiunt, *Templum Soli ædificat, & Romam firmioribus muris vallat*, Vopiſcus: *Templum Solis magnificentiſſimum conſtituit*. Et antea: *Romæ Soli Templum poſuit maiore honorificentia conſecratum, quod Orientis victor hoſtili præda ditauit, ornauitquè*. Idem: *Tunc illæ veſtes, quas in Templo Solis videmus, conſertæ gemmis: tum Perſici dracones, & tiaræ: tum genus purpuræ, quod poſtea nec vlla gens detulit, nec Romanus Orbis vidit*. Adiunctæ ſunt templo ingentes porticus. Idem: *In porticibus Templi Solis fiſcalia vina ponuntur non gratuita populo eroganda, ſed pretio*. Magna ergo porticuum laxitas, quæ tantam vini vim caperet. Superſtitioſiſſimus quidem Aurelianus in cultu Solis fuit. quod cum eius mater Solis Sacerdos imperaturum filium aliquando prædixiſſet, illi acceptum imperium impiè referebat. Illum vt cultum oſtenderet, coram Valeriano Auguſto, qui illum in conſpectu exercitus militaribus coronis muneribuſque donauerat, & Conſulem renunciarat: *Dij faciant*, inquit, *Aurelianus, & Deus Sol certus ſit, vt & Senatus de me ſic iudicet*. Idem ad ſuum Præfectum ita ſcripſit. *Templum ſanè Solis quod apud Palmyram milites diripuerunt, ad eam formam volo, quæ fuit, reddi. habes trecentas auri libras, habes argenti mille octingenta pondo, habes gemmas regias. Ex his omnibus fac cohoneſtari templum: mihi & Dijs immortalibus gratiſſimum feceris. Ego ad Senatum ſcribam vt mittat Pontificem, qui dedicet templum*: Deniquè ſuis nummis inſcripſit. *Soli Inuicto*, vt notat Fuluius.

In Heliog.

Vbi eſſet templum Solis.

In eius V.

Porticus Tẽpli Solis.

Aurelianus Solis cultor.

Fulu. lib. 2.

Idem docet, EQVOS MARMOREOS contra Palatium Pontificis collocatos aduexiſſe in Vrbem Tiridatem Armeniorum Regem. Atqui legitur apud Sex. Rufum, & P. Victorem Equos Tiridatis fuiſſe æneos. Hi vero ſunt marmorei. Quare alius tranſtulit è Græcia. illi ænei iam ſublati, ac deleti ſunt. Onuphrius de monte Quirinali ſcribens ſic ait. *Nunc dicitur Mons Caballus à duabus ſtatuis marmoreis Alexandri Ma-*

Mons Quirinalis vnde Caballus.

Magni Regis Macedonum Bucephalum domantis; quas Alexandria Con-
ſtantinus Imperator Romam tranſtulit, atque in medio Thermarum
à ſe in Quirinali extructarum collocauit. Quarum altera Phidiæ, alte-
ra Phidiæ, altera Praxitelis manu ſunt, vt titulus indicat. Idemque le-
ges in adnotationibus ad Marlianum. Sed quod affirmant de Phidia,
expreſſum ab illo fuiſſe Alexandrum Bucephali domitorem, pernegan-
dum iure eſt. De Praxitele ambigi poteſt, ſed de hoc etiam negandum.
Plin. li. 34. cap. 8. Nam Plinius ait: floruit Phidias *Olympiade LXXXIII. circiter trecente-*
ſimo noſtræ Vrbis anno. Quem Euſebius in Chronico tradit floruiſſe
Olympiade LXXXV. Alexander autem, eodem Euſebio referente, natus
eſt Olympiade CVI. octuaginta quatuor poſt annos: iuxta Plinium nona-
In V. Periclis. ginta duos. Idem patet ex Plutarcho, qui ait Periclem ædificando vſum
præſertim fuiſſe opera Phidiæ tamquam architecti & magiſtri. Pericles
autem obijt Olympiade LXXXVII. vt ait Euſebius, ſeptuageſimo ſexto
ante natum Alexandrum. Non igitur Phidias Alexandri res geſtas expri-
Loc. cit. mere potuit. Iam Praxiteles, referente eodem Plinio, floruit Olympia-
de CIV. octo annos ante natum Alexandrum. Is vero, vt colligitur ex
Plutarcho alijſque, ſaltem quindecim annorum erat cum Bucephalum
domuit. Anni ergo viginti tres additi homini præſtanti iam & claro in
arte, eum in ætate iam affecta conſtituunt. Neque vero cauſæ quidquam
in promptu erat, cur domito ſtatim equo, Alexandro nondum Regi, &
viuente patre, coloſſeæ ſtatuæ ponerentur, præſertim ab opifice, qui alibi
artem exercebat. Quid? ſi Plinius cum florere Praxitelem dixit, non
eius media vitæ ſpatia, ſed poſtrema ſignauit? Eodem certe loco ſcripſit:
Centeſima quarta decima, Olympiade, *Lyſippus fuit, & cum eo Ale-*
Quando mortuus Alexāder. *xander Magnus.* Qua videlicet Alexander obijt. Sic etiam Olympias
CIV. ſi vltima Praxiteli fuit, conficitur, Praxitelem ante ortum Alexan-
dri mortuum fuiſſe. Harum igitur ſtatuarum ſculptores Phidias, &
Praxiteles fuere, ſed Alexandrum non figurarunt. Eos autem aucto-
res fuiſſe conſtat ex titulis, qui erant inſcripti antiquitus vnica in baſi
Equi marmorei vnde trāſlati ante Thermas Conſtantini. Deinde ex eo loco tranſlatæ ſunt à Sixto V.
Pont. Max. ad aream contra Pontificij Palatij veſtibulum, ſua vtrique
ſubiecta baſi, priſciſque titulis reſtitutis, *Opus Phidiæ, Opus Praxitelis.*
Porro quando, aut vnde hæ ſtatuæ aduectæ fuerint in Vrbem, ante Con-
ſtantinum, an illo iubente, dici probabiliter non poteſt. Credibile eſt
tamen eius ætate, vt nouis operibus Vrbem excoleret, & ſuas Thermas
ornaret.

Domus Attici. Quod vero Marlianus DOMVM ATTICI conſtituit in ea parte Qui-
rinalis, quæ templo S. Vitalis incumbit minus exploratum exiſtimo. Nam
Cornelius Nepos in eius vita. *Domum*, inquit, *habuit in Colle Quiri-*
nali Pamphilianam ab auunculo hæreditate relictam, cuius amœnitas non
ædificio, ſed ſylua conſtabat. P. Victor numerat inter Quirini Templum,
& Malum Punicum, qui locus fuit non longe ab Æde nunc S. Suſannæ.
Itaque cum eſſet amœna domus, & cincta nemore; remotiorem à foro,
& Vrbis frequentia probabile eſt, prope quatuor nunc fontes ſitam fuiſſe.
In eo-

In eodem Colle DOMVM NVMÆ fuiſſe teſtis eſt Plutarchus. Nam cum Regiam haberet prope Ædem Veſtæ: *Alteram*, inquit, *habuit domum in Colle Quirinali, cuius adhuc locum oſtendunt*. Crediderim, hanc prope eoſdem quatuor fontes fuiſſe, proximam Capitolio Veteri, quod idem dedicauit. Sicut enim Rex ille, vt rebus ſuis Religionem obtenderet, ædificato Veſtæ templo domum illi, quæ *Regia* vulgò dicta eſt, attexuit: ita probabile eſt, alteram in Quirinali prope delubrum à ſe conditum ædificaſſe. Nec tamen aliàs Dionyſio ſubſcribere volui ſcribenti: *Numa Quirinalem Collem complexus eſt ampliatis mœnibus*. In eadem parte Collis templum fuit CLATRÆ Clatrorum, & Cancellorum Deæ, & APOLLINIS; vbi, vt ait Fuluius, Quirinalis imminet Regioni, ac fontibus Triuij. Quia vero, vt ante dicebam, aliquot iugis collibuſque conſtabat Quirinalis; hac olim vallicula ſubſidebat, quà quatuor fontium vicus è monte Pincio deducit in Eſquilias.

Plutarch. In V. Numæ. — *Dionyſ. l. 2 Ant Rom.* — *Lib. 2.*

Inde modicum ſupercilium, inſigne CAPITOLIO VETERI. *Erant*, teſte Valerio, *Veteris Capitolij humilia tecta*, ſiue ædes à Numa Rege, vt creditur erecta Ioui, Iunoni, Mineruæ. Nam Euſebius, & Caſſiodorus in chronicis ſcribunt *Capitolium quoque à fundamentis ædificauit*. Atqui in Tarpeio Monte alij Reges condiderunt. Hoc igitur Numa conſtruxit, quod deinde à Tarpeio, & minus antiquo Capitolio, propter eoſdem præſides Deos accepto nomine, maiorem adhuc ex conditoris memoria Religionem recondidit. Varro: *Capitolium*, inquit, *Vetus, quod ibi ſacellum Iouis Iunonis Mineruæ, & id antiquius, quam Aedis quæ in Capitolio facta*. Hoc ſane templum in ea parte Quirinalis noui Antiquarij omnes, & ratio manifeſta collocat. Celebrata eſt enim olim ea vicinia quibuſdam locis, & ædificijs, quæ nemo eruditus ſeparare audeat. Nam & DOMVS MARTIALIS, & PILA TIBVRTINA, & CIRCVS FLORÆ, & VETVS CAPITOLIVM ibi fuiſſe leguntur, quæ à me ſimul explicanda ſunt. Varro: *Cliuus proximus ad Florales vſus versùs Capitolium vetus*. De domo ſua Martialis ſic ait:

Valer l. 4 cap. 4. — *Capitolium Vetus.* — *Lib. 4. de lin. Lat.* — *Domus Martialis & alia ædificia.* — *L. 5. ep. 23.*

Nam Tiburtinæ ſum proximus accola pilæ,
Quà videt antiquum ruſtica Flora Iouem.

Et alibi. *Bis vicine Nepos; nam tu quoque proxima Floræ* — *Li. 6. ep. 27*
Incolis, & veteres tu quoque Ficelias.

Et: *At mea Vpſanas ſpectant Cœnacula lauros,* — *L. 1. ep. 109*
Factus in hac ego ſum iam regione ſenex.

Pila ergo Tiburtina, vel à lapide Tiburtino, quo conſtabat, vel à Tiburtinis ibi poma, merceſque vendentibus dicta eſt. In Vrbe enim pilæ, columnæquè paſſim erectæ viſebantur, quibus vendibilia mercimonia appendi, venumque exponi ſolebant. Negat Horatius libros ſuos, vt aliorum poëtarum ituros ad pilam, à bibliopolis, & librarijs pretio diſtrahendos:

Pila Tiburtina vbi eſſet.

Nulla taberna meos habeat, nec pila libellos. — *Lib. 1. Sat. Sat. 4.*

Et in arte poëtica *Mediocribus eſſe poetis.*
Non Dij, non homines, non conceſſere columnæ.

Deque

Deque his à Domitiano ſublatis ad decorem Vrbis Martialis.

Lib.7.ep.6. *Nulla catenatis pila eſt præcincta lacœnis.*

Iam, *Tiburtina pila* loco nomen fecit, cui proxima domus Martialis. Et *Ficeliæ*, in quibus vicinus poëtæ habitabat Nepos, à Ficu vel ſculpta, vel ſata, vel picta, nuncupatæ; vt propinquum *Malum punicum* ab eiuſmodi arbore: ſicut & *Pyrus* à Pyro, quo nomine domum ſuam quoque deſignat Martialis. L.1.ep.118

Longum eſt ſi velit ad Pyrum venire;
Et ſcalis habito tribus, ſed altis.

E ſuo idem cœnaculo proſpiciebat lauretum VIPSANIÆ PORTICVS, quæ adiuncta erat Septis propinquis fonti Aquæ Virginis, nunc Triuij, vt poſtea dicam.

Cæterum Tiburtinæ pilæ, in Regione ſeptima Viæ latæ, finitimus erat CIRCVS FLORÆ in Regione ſexta Altæ ſemitæ. Erat hic Circus in Valle media inter Quirinalem, & Pincium, eiuſquè caueam, & veſtigia ſedilium ſubiecta Ædibus Barberinis vidimus aliquot ante annis, antequam ea vallis nouis ædificijs impleretur. Immo veteres ſubſtructionum reliquiæ, quibus fulta eius Palatij moles Septentrionem verſus frontem erigit, cryptoporticus, murique arcuati erant, aut ego fallor, ad gradus exterioreſque Circi porticus ſuſtinendas. In Circo templum eiuſdem Floræ; quam ideò *ruſticam* Martialis nuncupat, vel quia præerat floribus & florentibus frumentis, quæ opera ruſticorum ſuccreſcunt: vel quia, idque magis placet, Circus rudi ſtructura conſtabat. Domus porro Martialis in eadem vicinia, quam hodiè vulgus, nuncupat, ad Caput domorum. *Circus Floræ vbi eſſet.*

At Capitolium vetus, quod è Floræ Circo ſpectabatur, in Colle erat, vbi Barberinarum Ædium horti, & floreum Capitolium eſt. Argumento ſit aliud eiuſdem poetæ Epigramma in hominem pluribus locis habitantem. *Vbi eſſet Capitoliũ Vetus.* L.7.ep.72.

Eſquilijs domus eſt, domus eſt tibi Colle Dianæ:
Et tua Patricius culmina vicus habet.
Hinc viduæ Cybeles: illinc ſacraria Veſtæ:
Inde Nouum, Veterem proſpicis inde Iouem.

L.3.de Admir.c.5. Lipſius: *Cerni ab eo*, inquit, *vtrumque Capitolium vult: Vetus è Colle Auentino, ſiue Dianæ: Nouum ex Eſquilijs, & Vico Patricio. Etſi fortaſſe nouum Iouem Domitianum ſuum vocat, eiuſque Palatium intellegit.* Magni viri interpretatio, & ingenioſa clauſula. Verùm aliter interpretabitur, qui ſitus locorum oculis ſubiecerit. Nam ex Auentino nullus eſt, interiecto monte Capitolino, proſpectus in eam Quirinalis partem Capitolio Veteri dedicatam, longequè diſſitam: facilis vero, & propinquus ab Eſquilijs. Contrà, nouum Capitolium, & Iuppiter Tarpeius in conſpectu erat Auentini, Velabri ſolum valle interpoſita. Quare ille Maximus, in quem ſcribit Martialis, ex domo Auentina Nouum Capitolium: ab Eſquilina Numæ ſacella proſpectabat. Hæc etſi humilia & anguſta, nihilominus videbantur ab Eſquilijs, aut etiam è culmine do-

ne domus in Vico Patricio Eſquilijs ſubiecto ſitæ; ideoque neceſſe eſt in ſummo Quirinali fuiſſe, in hortis, vt dixi, prope Altam ſemitam, nunc Piam cognomento. Illud addam pro interpretatione eius Epigrammatis: mihi non videri, oportere verſus poſteriores referri ad priores; ita vt ille diues ſolum ex Auentino, Eſquilijs, & Vico Patricio proſpiceret templa Cybeles, Veſtæ, & vtrumque Capitolium: ſed ſignificari, Maximum, præter domos poſitas in Auentino, Eſquilijs, & Vico Patricio, qui eſt in radicibus Viminalis, quartam habuiſſe in Palatino, vnde templum Cybeles: quintam prope forum Romanum, vnde Templum Veſtæ: ſextam in Capitolio, aut illi adiunctam, vnde Iouis Capitolini templum: ſeptimam demum in Quirinali & Regione Altæ ſemitæ, vnde Vetus Capitolium ſpectaret. Si enim illi tres tantum priores domus fuiſſent, neſcio an ex ijs templum Veſtæ videre potuerit in ima valle, & foro ſitum, tot circum extantibus præaltis ædificijs. Deinde qui tribus tantum in locis habitaſſet, quomodo in clauſula epigrammatis vbique habitare diceretur? quæ tanta in eo requirendo difficultas?

Dic vbi conueniam, dic qua te parte requiram?
Quiſquis vbique habitat, Maxime nuſquam habitat.

Recte autem vbique, & tota in Vrbe dicitur habitare, qui præter Cælium omnes cum forenſi valle Romanos Colles ſuis domibus inſederat.

Iam VICVS MAMVRII, vbi ſtatua eius plumbea fuit ad Ædem S. Suſannæ. Conſtat ex actis eius Sanctæ Virginis apud Cardinalem Baronium, in quibus hæc habentur, vt alias diximus. *Erat coniuncta Caij domus cum Aedibus Sanctæ Suſannæ, & Gabinij Patris eius. Facta ſunt hæc in ſexta Regione apud Vicum Mamuri ante forum Saluſtij.* Et ſupra ex ijſdem Actis dixerat, domum Gabinij fuiſſe ad arcus portæ Salariæ iuxta ædes Saluſtij. Tum ſubdit: *Perſeuerat hactenus nobilis memoria S. Suſannæ eodem in loco.* *Vicus Mamurij.*

Prope Vicum Mamurij fuit & MALVM PVNICVM, Vicus ſcilicet, in quo natus eſt Domitianus, *Regione Vrbis ſexta, DOMO, quam poſtea in TEMPLVM FLAVIAE GENTIS conuertit*, vt ait Suetonius. Is locus citra Aedem S. Suſannæ, aut in ſeptis Monialium, aut in hortis Barberinis erat. P. Victor: *Malum Punicum, ad quod Domitianus dedicauit Templum Flauiæ gentis, & erat domus eius.* Hoc templum inter pulcherrima Vrbis opera cenſebatur. Conſtat ex Martiale pluribus in locis. *Malum Punicum.* *L. 9. ep. 21.*

Hæc quæ tota patet, tegiturque & marmore, & auro,
Infantis domini conſcia terra fuit.
Hic ſteterat veneranda domus, quæ præſtitit Orbi
Quod Rhodos, aſtrifero quod pia Creta polo.

Et: *Iuppiter Idæi riſit mendacia luſti* *Eod. lib. ep. 35.*
Dum videt Auguſti Flauia templa poli.
Cnoſſia vos, inquit, nobis monimenta dediſtis;
Cernite quam plus ſit Cæſaris eſſe patrem.

Vbi Veſpaſianum præcipuo honore memoriaque cultum apparet; cum

quo

quo Titus, & Iulia Titi Filia: ſed præterea Gentis Flauiæ vnum veluti
Eod.l.ep.3. Numen colebatur. De eodem.
Eod.l.ep.2. *Addita quid Latio Flauia templa polo?*
Et: *Manebit altum Flauiæ decus gentis*
Cum ſole, & aſtris, cumquè luce Romana;
Inuicta quidquid condidit manus, Cœlum eſt.

Aedes Fidij. Iam in eodem colle conſtat AEDEM FIDII fuiſſe. Cuius fabulam habes apud Dionyſium lib.2. Hunc ſeu Fidei præſidem, ſiue Herculem Iouis filium, Sanctum, & Sangum, & Sabum dixere, vnde Sabinis eſt nomen: Quem illi cum Tatio venientes ad Vrbem aſportarunt.
Faſt.6. Ouidius: *Hunc igitur veteres donarunt Aede Sabini,*
Inque Quirinali conſtituere iugo.

Dedicatis eidem Nonis Iunij. Idem eodem loco.

Quærebam Nonas Sancto, Fidionè referrem,
An tibi ſemipater? Tum mihi ſanctus ait.
Cuicunque ex illis dederis, ego munus habebo,
Nomina terna fero, ſic voluere Cures.

Quare poſtea Numam ab Sabinis profectum, cum Vetus Capitolium, ſibiquè domum erigeret, putauerim, locum Sabo haud longe diſtantem delegiſſe. Erat autem Aedes Sangi propinqua templo Quirini, Quod ad
Liu.Dec.1. lib.8. portam ſtatuimus. Colligitur ex Liuio: *Bona*, inquit, *Semoni Sango cenſuerunt conſecrandà: quodque æris ex eo redactum eſt, ex eo ænei or-*
Plin lib 8. cap.48. *bes facti poſiti in ſacello Sangi verſus Aedem Quirini.* Porro in ea *Sangi æde lanam cum colo, & fuſo Tanaquilis, quæ eadem Caia Cæcilia vocata eſt, duraſſe, prodente ſe, auctor eſt Varro, factamque ab ea togam Regiam vndulatam in Aede Fortunæ, qua Seruius Tullius fuerat vſus. Inde ortum, vt nubentes Virgines comitaretur colus compta, & fuſus cum ſtamine;* Plinius.

Eodem in loco fuit & SALIORVM SACRARIVM. Atqui ſciendum eſt duplicis generis fuiſſe Salios Martis Sacerdotes: alios PALATINOS,
Dionyſ.l.2. alios COLLINOS. Ita Dionyſius. Palatini, ὧν τῷ παλατίῳ κεῖται τὰ ἱερὰ: vertit interpres. *Qui ſara in Palatio celebrant.* an rectius? *quorum in Palatio res ſacræ reponuntur.* vt eorum Ancilia ſignificentur. Hos, qui duodecim erant, Numa inſtituit. Αγωναλεῖς, καὶ κολλῖνοι, ὧν τὸ ἱεροφυλάκιον ἐστιν ἐπὶ τοῦ κολλίνου λόφου. *Agonales, & Collini, quorum ſacrarium eſt in Collino, ſeu Quirinali Colle.* Hos ſucceſſor Numæ Tullus Hoſtilius inſtituit bello Fidenatium, vel Sabino,
Dec.1.l.1. Antiquit. lib.2. & 3. vt Liuius, & Dionyſius tradunt: *Vouit etiam Rex in pugna, ſe Saliorum numerum duplicaturum.* Hi Martiales item Sacerdotes fuere, non Pauorii, aut Pallorij, vt quidam opinantur, quod in Liuij, & Dionyſij citatis locis animaduertere poterant. Porro ſacra ſcuta quæ ANCILIA, & arma Cœleſtia dicebantur, cum tripudijs, ſolemnique cantu ſaltuquè ferentes poſtea vnde acceperant, reponebant in ſacrario Martis, vt lo-
Aeneid. l. 7. & 8. quitur Seruius. Quidam in templo Martis recondita fuiſſe docent. Verum

rum quodnam fuerit in Vrbe templum Martis, in Palatio præſertim ab antiquiſſima ætate Numæ, ignoro. Niſi templum latiori ſignificatione quodcunquè inauguratò conditum velint. Quod autem Camillus apud Liuium in concione dixit: *Quid de Ancilibus veſtris Mars Gradiue, tuque Quirine*: Id nemo, arbitror, referet ad templa Martis, & Quirini, in quibus conderentur Ancilia; ſed potius ad eos tamquam Anciliorum præſides, & *quorum ſub tutela erant Salij, & Ioue*, vt ait Seruius. Hæc igitur non templo credita ſunt, ſed ἱεροφυλακίῳ ſeu *ſacrario* Martis. Eſt autem Sacrarium, vt leges monent, *locus, in quo ſacra reponuntur, quod etiam in ædificio priuato eſſe poteſt.* Rurſus: *ſacræ res ſunt, quæ publicè conſecratæ ſunt. Siquis ergo priuatim ſibi ſacrum conſtituerit, ſacrum non eſt, ſed profanum*. Hæc ibi. Cum ergo Ancilia ſacra eſſent, locum in quo recondebantur, ſacrarium fecere. Salijs autem tam Palatinis, quam Collinis ſua fuere Ancilia, & Sacraria. Palatinis antiquioribus à Numa inſtitutis Sacrarium fuit in Palatio, vt ex allatis ſupra Dionyſij verbis licet conijcere. Illo Rege Quirinalis extra Vrbem fuit, centum circiter poſt annos intra mœnia receptus à Seruio, quæ ſub Numa ſolum Palatium & Capitolium cinxere. Neque dixerim prudentiſſimum Regem, arma cœleſtia, quibus fore prædicauerat, vt Vrbs perpetuò defenderetur, ac ſtaret, credidiſſe immunito Colli, hoſtiumquè direptionibus expoſito. Onuphrius deſignauit in Palatio Curiam Saliorum, & Sacrarium. Mihi probabile eſt eamdem Curiam fuiſſe Sacrarium. At Salijs Collinis in Quirinali Sacrarium fuit, & Ancilia Hoſtilij iuſſu fabricata. In antiquis marmoribus hæc ſcuta cum Salijs inſculpta ſunt, figurata etiam in nummis, non ſolum vndique inciſa, vt docet Plutarchus in Numa, & oui inſtar incurua: ſed geminis cum lunulis introrſus in duplici latere conformata. Priora illa Numæ videntur fuiſſe: aliqua è poſterioribus ferraſſe Hoſtilio placuerunt.

ff. de rer. diuiſ. tit. 8. l. ſacra.
Eod. tit. l. in tantum.

Cur autem Sacrarium Martis pro Ancilibus Saliorum Collinorum in hac parte Quirinalis ſtatuendum ſit, hæc potiſſimum cauſa ſe offert. Numa de Cœlo, vt vulgarat, delapſum, an clam fabricatum Ancile, quo ſtare iactabat ſalutem Vrbis, ne quiſquam auferret, multa eiuſmodi ſcuta à Mamurio inſigni illius ætatis fabro facienda curauit. Huius Mamurij, qui identidem à Salijs inter canendum vocabatur, vicus cum ſtatua plumbea fuit ad Ædem S. Suſannæ, vt eius Virginis acta demonſtrant. Hoſtilius autem cum Salios, & Ancilia duplicaret, Sacrarium ſtatuiſſe prope Mamurium credendus eſt: ſic enim & venerationem ſuis quærebat Ancilibus, quaſi ab eodem artifice elaboratis; nec, quamuis extra Vrbem poneret, Vrbi, ſi aliquando auferrentur, periculum creabat; cum ibi non eſſet Numæ ſcutum cœleſte: Et Mamurius non incongrue Ancilia, eorumquè Sacrarium ſpectabat è propinquo. Erat etiam prope Capitolium Vetus à Numa factum, cui & Ancilia prior fecerat. Scribit Seruius, eum, cui ſuſciperet curam belli gerendi, Sacrarium Martis ingreſſum Ancilia commouere ſolitum, tum haſtam ipſius, & dixiſſe, *Mars vigila*. Quod Lipſius à Turnebo relatum non probat. In antiquiore,

Sacrarium Saliorum prope vicũ Mamurij.
7. & 8. Aeneid.
Antiq. lection. lib. 5. cap. 16.

nè ſacrario id fieret, an in vtroque non conſtat: probabile eſt in vtroque.

In eodem Quirinali ſuiſque fanis olim Fortuna culta eſt. Plura autem dicuntur fuiſſe templa FORTVNÆ in Regione ſexta Altæ ſemitæ, quæ fere ſpatium occupat Quirinalis, *Primigeniæ, Publicæ*, REDVCIS. De Primigenia Liuius: *Aedem*, inquit, *Fortunæ Primigeniæ in Colle Quirinali dedicauit Q. Martius Hala triumuir ad id ipſum creatus. Vouerat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus, locauerat idem Cenſor*. De voto idem. *Conſul principio pugnæ Aedem Fortunæ primigeniæ vouit, ſi eo die hoſtes fudiſſet*. Idem alibi tradit *in Aede Primigeniæ Fortunæ, quæ in Colle, duo diuerſa prodigia contigiſſe. Palmam in area enatam, & ſanguine interdiu pluiſſe*. De Fortuna Publica Ouidius.

Liu. Dec. 4. lib. 4. — *Dec. 3 l. 9.* — *Dec. 5 .l. 3.* — *Lib. 4. Faſt*

> *Qui dicit, quondam ſacrata eſt Colle Quirini*
> *Hac Fortuna die, Publica, verus erit.*

Lib. 5. Faſt Et:

> *Nec te prætereo populi Fortuna potentis*
> *Publica, cui templum luce ſequente datum eſt.*

Hoc ſecundum Fortunæ Publicæ templum vbi nam eſſet mihi non liquet. Primum, vt dixi erat in Colle Quirinali. Ouidij interpres eamdem facit Publicam, & Primigeniam. Nec placet. Magnæ enim Religioni Romanis erat, quo ſub nomine Dijs templa nuncuparentur, neque licebat alterum pro altero ſupponere. Publica quidem dicta eſt propter aſſertam Publicam libertatem pulſis regibus. Etſi alijs de cauſis dici publica potuit, ſicuti non vnum eius templum fuit. Primigenia vero, cui ante Seruius Rex Ædem dicauerat in Capitolio, dicta eſt, vel quod ille Rex ad Fortunam prima initia, & originem ſui Regni: vel quod Roma Imperij ſui principia ad eam referenda cenſuerit. Ædem Fortunæ Reducis ſtatuit Sex. Rufus in Regione ſexta Altæ ſemitæ, quæ tamen vt poſtea dicam, altera eſt ab illa, quam cauſa reditus Domitiani poſuit Populus Romanus. Dion de Auguſto: *Ob reditum. Fortunæ Reduci Aram conſecrari, diemque ſui reditus inter ferias referri, & Auguſtalia dici paſſus eſt*. Nondum fortaſſe templum erat.

Plutarc. de Fort. Rom. Idem in q. Rom. q. 16. — *Dion l. 54.*

In eodem Colle fuit templum SALVTIS, quod erat prope muros Vrbis. Porta enim Collina dicta eſt in Vrbe *Salutaris, quod eſſet ad Aedem ſalutis*, vt ait Feſtus. *locauit ædificandam* Iunius Bubulcus Cenſor, quam teſte Liuio, *Conſul bello Samnitium vouerat*. Et alibi *Aedem Salutis, quam Conſul vouerat, Cenſor locauerat, Dictator dedicauit*. Extremo Martij illi ſacrificabant, & alijs Dijs. Ouidius:

Dec. 1. l. 9. — *Dec. 1 .l. 10* — *3. Faſt.*

> *Ianus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,*
> *Et Romana Salus, araque Pacis erit.*

Ædem Salutis Fabium, qui ex eo dictus eſt Pictor, pinxiſſe teſtatur Plinius, principatu Claudij exuſtam: Pacuuium vero poëtam ædem Herculis in foro Boario. At extra Portam templum ERYCINÆ VENERIS celebratum eſt. P. Victor in Regione V. *Templum Veneris Erycinæ ad portam Collinam*. Liuius: *Ludi Apollinares Circo inundato extra Portam*

Li. 35. c. 4. — *Faſt 4.*

tam Collinam ad Aedem Erycinæ Veneris parati ſunt. Ouidius. Dec.3.l.10

Templa frequentari Collinæ proxima portæ Faſt 4.
Nunc decet, à ſiculo nomina colle tenet.

Nempe ab Eryce Siciliæ colle, à quo, tranſlato inde monitu Sibyllini carminis ſigno, dicta eſt Venus Erycina. Erat adiuncta inſignis Porticus. Strabo: *Eſt & Romæ ante portam Collinam Deæ huius ædificium, quod Veneris Erycinæ templum dictitant; cui cum Aede Sacra inſignis adiacet Porticus*. Strabo l.6. Appianus: *Collinæ portæ iam propinquus* Sylla *ad Aedem Veneris caſtra poſuit*. App. lib.1. de Bell.ciu Extra eamdem portam TEMPLVM HONORIS. De quo M.Tullius: *Noſtis extra portam Collinam Aedem Honoris: & aram in eo loco fuiſſe memoriæ proditum eſt. Ad eam cùm lamina eſſet inuenta, & in ea ſcriptum, Domina honoris, ea cauſa fuit Aedis huius dedicandæ. Sed cum multa in eo loco ſepulchra fuiſſent, exarata ſunt. ſtatuit enim Collegium, locum publicum non potuiſſe priuata religione obligari*. Eodem in loco TEMPLVM HERCVLIS. Liuius: *Ipſe*, Annibal, *ad portam Collinam, vſque ad Herculis templum eſt progreſſus: atque vnde proxime poterat, mœnia ſitumque Vrbis obequitans contemplabatur*. Dec.3.l.6. Et: *intra muros ſolus hoſtium emiſit haſtam*, vt ait Plinius. Li.34. c.6.

Prope eamdem portam extra muros SCELERATVS CAMPVS, vbi inceſtæ Veſtales viuæ ſepeliebantur. Id argumenti ſatis eſt, ne quiſquam iure ponat intra mœnia. ſi enim intra Vrbem neminem licebat ſepelire, quanto minus ſcelerata cæpita? Liuius: *Minucia Veſtalis, facto iudicio, viua ſub terram ad Portam Collinam, dextra viam ſtratam defoſſa, ſcelerato Campo credo ab inceſto id eo loco nomen factum*. Dec.1. l.8.

Ædificia Campi Martij, & Flaminij. Cap.XVI.

E COLLIBVS ad æqua Vrbis deſcendendum eſt: & primùm in Campum Martium. De finibus, amœnitate, & viriditate Campi Martij diximus. Lib.1. c.8. Nunc eius ædificia in conſpectum damus, quæ aliquam eius partem cæteroqui herbidi, & graminei occuparunt.

STATVÆ primo ſe offerunt virorum illuſtrium ab Auguſto ex Capitólina area propter anguſtias in Campum collatæ. Statuæ in Cãpo Martio. Et quamuis à Caligula deiectæ, mox tamen *reſtitutæ, etſi non ſaluis titulis*, vt ait Suetonius. In Calig. cap.34. Has ſtatuas in crepidine viarum, ego putauerim, interiectis forte arbuſculis collocatas. Tres autem viæ, quod antea dicebam, vti hac tempeſtate, ſecundum eius longitudinem fuerunt in Campo. Via FORNICATA, FLAMINIA, RECTA.

De via fornicata, ideſt tecta fornicibus, & porticu Liuius: *Et in via Fornicata, quæ ad Campum erat aliquot homines, de Cœlo tacti, exanimatique fuerunt*. Liu.Dec.3. lib.2. Ad Fontem hodie Triuij colitur templum S. Mariæ cognomento in Fornica: deducto fortaſſis à priſca via Fornicata; ibi

 enim

enim erat, propior collibus. Via Flaminia propior Tiberi, medio ferè Campo ſtrata. Tacitus de exercitu Flauiano, qui pontem Miluium ſuperauerat: *Pars*, inquit, *vt aſtiterat, Flaminia via*. Suetonius de Mauſoleo Auguſti. *Id opus inter Flaminiam viam, ripamquè Tiberis*. Fuit & viæ Flaminiæ ſuperſtructa porticus, de qua Iulius Capitolinus in Gallieno: *Porticum*, inquit, *Flaminiam, vſque ad pontem Miluium ipſe parauerat ducere, ita vt tetraſtice fieret: vt autem alij dicunt, pentaſtice, ita vt primus ordo pilas haberet, & ante ſe columnas cum ſtatuis, ſecundus, & tertius, & deinceps* διὰ τεσσάρων columnas. Via Recta propior Tiberi ſtrata eſt, in quem deſinebat, priuſquam ad Mauſoleum Auguſti perueniretur. Seneca: *Inter Tiberim, & viam rectam deſcendit ad inferos*.

Hiſt. lib. 3. In Aug. cap. 100. In ludo de morte Claudij.

Mauſoleũ Auguſti. Loc. cit. Strabo l. 5.

Ipſum porro MAVSOLEVM, mirum quam vmbrarum opacitatem, ac pulchritudinem extremo Campo afferret? Suetonius: *Id opus inter Flaminiam viam, ripamque Tiberis ſexto ſuo Conſulatu extruxerat: circumiectaſque ſyluas, & ambulationes in vſum populi tunc iam publicarat*. Strabo: *Quorum*, ſepulchrorum, *omnium præclariſſimum eſt Mauſoleum: agger ad amnem, ſupra ſublimem albi lapidis fornicem congeſtus, & ad verticem vſque ſemper virentibus arboribus coopertus. In faſtigio ſtatua Auguſti Cæſaris. Sub aggere loculi eius, & cognatorum, ac familiarium. A tergo lucus magnus ambulationes habens admirabiles. In medio autem campo buſti eius ambitus ex albo ſaxo in orbem cinctus ferrea ſepe, intus* αἰγείροις *populis conſitus*. Huius molis (Auguſtam nunc appellant) veſtigia adhuc extant intra materiarij mercimonij officinam ad Ædem Sancti Rochi, & ripam, vt vocant, minorem Tiberis. Meminit illius Tacitus: *Dies, quo reliquiæ tumulo Auguſti inferebantur, modò per ſilentium vaſtus, modò ploratibus inquies: plena Vrbis itinera: conlucentes per Campum Martis faces*. Habuit hæc moles in parte anteriori duos OBELISCOS, quorum vnum ad Ædem Liberianam Maximæ Virginis in Eſquilijs poſitum videmus. Pars autem anterior Mauſolei illa fuit, quæ ſpeſtabat Vrbem. Itaque cum ſyluæ, & opacæ ambulationes eſſent à tergo molis, verſus portam, nunc Flaminiam ſecundum ripam Tiberis producebantur. Mauſolei autem forma eſt notiſſima. Hanc enim ſuggeſtus, & tabernaculum quaſi per gradus decreſcens, quod in Apotheoſi pro rogo Cæſarum incendebant, imitabatur. Quia vero locus, vbi crematus fuerat Auguſtus albo diſtinctus ſaxo, ferreiſque cancellis, & vmbroſa arborum corona cinctus in medio erat campo: ibi quoque exuſta deinceps fuiſſe cadauera Auguſtorum, vel cadauerum effigies credibile eſt. Herodianus: *Lectum extra Vrbem perferunt in Martium Campum, vbi, quà latiſſime Campus patet, ſuggeſtus conſurgit*.

Tac. lib. 3. Ann.

Sylua Mauſolei verſus portam Flaminiã.

Septa vbi eſſent.

In eodem Campo fuere SEPTA. Hic locus eſt, quo populus conueniebat ad ferenda ſuffragia in Comitijs, qui primo ligneis cancellis, poſtea marmoreis ſeptus eſt. Ideoquè propter ſimilitudinem caularum gregis, OVILE dictum. Nam vocatus ad Comitia populus, & diſtribu-

tus

tus in tribus; vel Centurias, manebat in Campo. poſtea vt quæque centuria latura erat ſuffragium introuocabatur in Septa per anguſtum pontem: neque tunc alijs licebat eſſe in Septis. Quamobrem Marius in petitione præturæ ambitus ſuſpicionem dedit, quia eius ſeruus intra Septa, vel ouile eſt deprehenſus. Liuius: *Citatis Centuriæ ſenioribus, datum ſecretum in ouili cum his colloquendi tempus.* Lucanus. Dec. 3. l. 6. Liu. lib. 2.

Concidit, & miſeræ maculauit ouilia Romæ.

Iuuenalis: *Iſidis, antiquo quæ proxima ſurgit ouili.* Iuu. ſat. 6.

Septa voluit Cæſar primum extruere curante Marco Tullio, vt alibi ex Cicerone dictum eſt: *In Cãpo Martio Septa Tribunicijs,* Manutio Tributis, *Comitijs marmorea ſumus, & tecta facturi, eaque cingemus excelſa porticu, vt mille paſſuum efficiatur.* Sed opus varijs de cauſis, & poſtremo, exortu belli Ciuilis omiſſum eſt. Ea deinde Lepidus ædificauit, perfecit ornauitquè Agrippa. Dion: *Auguſto VIII. Statilio Tauro Conſulibus, Agrippa, quia nullam viam ſternendam ſuſceperat, Septa dedicauit. Septa locus eſt in Campo Martio. Eum ad habenda Tributa Comitia Lepidus vndequaque porticibus circumductis ædificauerat, tabulis lapideis, & picturis à ſe exornatum: Agrippa Septa Iulia ab Auguſto cognominauit.* Plinius: *Fuit memoria noſtra & in porticibus Septorum à M. Agrippa relicta trabs æque miraculi cauſa, quæ Diribitorio ſuperfuerat, viginti pedibus breuior,* priore CXX. pedum, *ſeſquipedali craſſitudine.* Quoniam autem hæ porticus ampliſſimæ fuere, ſpectacula ibi ab Auguſtis non rarò data, vt de Auguſto, & Caio memoriæ proditum eſt. Et quotidiana ibi mercium præſertim pretioſarum venditio, vt colligitur ex Martiale. Ad Att. l. 4. ep. 15. Dion. l. 53. Plin. l. 16. cap. 40.

In Septis Mamurra diu multumque vagatus
Hic vbi Roma ſuas aurea vexat opes. L. 9. ep. 60.

Iam vbi Septa collocanda ſunt? Communi opinione collocantur inter forum Columnæ, fontemque Treuenſis Aquæ: ſiue inter viam olim Fornicatam, atque Flaminiam. Erigitur Colliculus prope Flaminiam, & forum Columnæ vulgari appellatione Citorius. hunc à citandis Centurijs, ac Tribubus in Comitijs dictum autumant.

Septis proxima fuit VILLA PVBLICA, publica ſcilicet extra Vrbem domus pro legatis hoſtium, quos intra mœnia admitti nolebant. Liuius: *Macedones deducti extra Vrbem in Villam publicam, ibique ijs locus, & lautia præbita.* Cicero cum de Septis ædificandis dixiſſet, ſubdit: *ſimul adiungetur huic operi Villa etiam publica,* P. Victor in Regione nona: *Villa publica, vbi primum populi Cenſus eſt actus in Campo Martio.* Valerius Maximus. *Quatuor legiones contrariæ partis, fidem ſuam ſequutas in Villa publica, quæ in Martio Campo erat,* Sylla *obtruncari iuſſit.* At Liuius de eadem cæde: *Octo millia deditorum in via publica trucidauit,* Florus: *Quatuor millia deditorum inermium Ciuium in via publica interfici iuſſit.* Plutarchus. *Superſtites ad ſex millia in Circo Maximo.* perperam hoc interpres. Græcè enim, παρὰ τὸν ἱππόδρομον *iuxta Circum,* Maximum de ſuo adiecit. Flaminium autem Plutarchus intelli- Villa publica. Dec. 4. l. 3. Loc. cit. ad Attic. Val. lib. 9. cap. 2. In epitome lib. 88. Lib. 3. in Bel. Mar. In Sylla.

telligit, qui tunc erat extra Vrbem; prope quem in Æde Bellonæ Sylla Senatum item extra Vrbem vocauerat. Seneca: *Septem millia Ciuium Romanorum contrucidari iuſſit. Et cum in vicino ad Aedem Bellonæ ſedens exaudiſſet* Sylla, *conclamationem*. Adijcit Plutarchus cædem fuiſſe factam ἐν χωρίῳ μικρῷ *in loco paruo, & anguſto*. Non igitur in via publica; ſed in villa, domoque publica, quæ prope Circum Flaminium erat. Ex quo corrigendi Liuij, & Flori Codices. Quia autem Circi Flaminij fines alibi inueſtigati ſunt; exiſtimo Villam publicam eo loco ſitam, qui á foro Columnæ, cui olim vicina Septa, verſus Pantheon, haud longe abeſſet. Quod ſi Lucanus militum illam cædem deplorauit in Septis potius editam, quam in Villa publica illis verbis:

Lib. 1. de Clementia cap. 12.

Luc. lib. 2.

Tunc flos Heſperiæ, Latij iam ſola Iuuentus
Concidit, & miſeræ maculauit ouilia Romæ.

Id cecinit, vel propter locorum propinquitatem, vt vnus pro altero ſupponeretur: vel per Catachreſim, ouilis nomine abuſus, vt á Septis ad Villam domumque publicam traduceret; nam & poetis inuſitatum non eſt, vſurpare, ſepta domorum: vel quia etiam in Septis milites tendebant, & pars cædis ibi peracta eſt.

Diribitorium. Dion. l. 55.

In eodem Campo DIRIBITORIVM fuiſſe certum eſt: *Domum omnium earum quæ vnquam vno culmine fuiſſent, maximam*, vt Dion loquitur. (*Nunc omni eius tecto diruto, quia rurſus commiti inter ſe non potuit, aperto faſtigio conſpicitur*) *Agrippa imperfectum reliquerat. Tunc vero ad finem perductum erat opus*. Et ante ſcripſerat: *Campum autem Agrippæ porticu excepta, ac Diribitorium ipſe Auguſtus dedicauit*. Plinius: *Trabs æque miraculi cauſa, quæ Diribitorio ſuperfuerat*. In eo cenſebantur milites, & illis ſoluebantur ſtipendia, inde exortum nomen; *diribere* enim diſtribuere eſt. Ludi interdum propter loci laxitatem in eò facti. Dion: *Tunc primùm Senatoribus puluinaria ſubdita, vſuſque pileorum Theſſalicorum conceſſus in Theatris, ne Solis ardore laborarent; qui ſicubi eſſet vehementior, Diribitorio foris, & tabulatis inſtructo vſi ſunt.*

Plin. l. 16. cap. 40.

Columna Antonini.

FORVM, in quo Antonini COLVMNA COCHLIS erecta eſt, inſtar fori Traiani ornatum fuit porticibus, quæ immanibus Columnis nitebantur. Cochlidem in medio decreuit erexitque Antonino Pio Senatus poſt eius mortem. Extat nummus cum columna, inſcriptus, DIVO PIO. P. Victor: *Templum D. Antonini cum Cochlide columna, quæ eſt alta pedes CLXXV. habet intus gradus CCVI. & Feneſtellas LVI.* quam ſane ruinoſam & incendijs, ac vetuſtate vndique exeſam Sixtus V. Pont. Max. refectis ſigillis, & baſi, atque in ſummo ex ære inaurata D. Pauli ſtatua poſita, reſtituendam curauit. Sed quia Templum P. Victor ſtatuit prope columnam: Erat hoc in fine olim eius fori, vbi grandes adhuc marmoreæ Columnæ viſuntur cum epiſtilio, in platea Petræ, vt dicunt. Quod alij Baſilicam, alij porticum malunt dicere. Rectius dixeris templum, vt oſtendunt ſolidi parietes, parſque fornicis, quæ in Ædes Romani Seminarij obuerſa eſt. Apud Cencium Camerar. ſic legimus

mus *Templum D. Antonini iuxta S. Saluatorem ante S. Mariam in Aquiro*. Præter hoc, aliud eiuſdem cum vxore Fauſtina commune Templum adhuc cernimus in foro nunc Boario. Cæterum Marco Antonini ſucceſſori decreta fuiſſe paria honoris monimenta notant ſcriptores. Aurelius Victor: *Eius morte nuncio Romam peruecto, omnes pari ſenſu præſumpſerunt Marcum Cœlo receptum eſſe. ob cuius honorem Templa, Columnæ, multaque alia decreta ſunt*. Et: *Qui ſeiuncti in alijs Patres, ac vulgus, ſoli omnia decreuere, Templa Columnas, Sacerdotes*. De Templo Iulius Capitolinus: *Templum ei conſtructum, dati Sacerdotes Antoniniani: & ſodales, & Flamines, & omnia, quæ de Sacratis decreuit antiquitas*. In ipſa vero Pij Columna inſculptæ imagines, Marcomannici belli, quod Marcus geſſit, acta repreſentant. Argumento eſt inter cætera Iouis pluuij fulminantis imago; quam ideò in Columna figurarunt, quòd obſeſſum exercitum legio Chriſtianorum, quæ poſtea Fulminatrix eſt dicta, precibus impetrata, immiſſaque in hoſtem diuinitus tempeſtate liberauerit. Hoc quidem ethnici inanibus Dijs adſcripſerunt. Iulius Capitolinus: *fulmen de Cœlo precibus ſuis contra hoſtium machinamentum Marcus extorſit, ſuis pluuia impetrata, cùm ſiti laborarent*. Atqui non ille impius, vexatorque Chriſtianæ Fidei, ſed piorum militum ſanctæ preces à Deo impetrarunt. quod fusè Baronius expoſuit. Cum autem nondum peracto bello in Germania Marcus auctore Herodiano, & Iulio Capitolino deceſſerit: inſertur, Columnam, quamquam Pio dicatam Commodo Principe poſt mortem Patris factam eſſe.

Legio Chriſtianorum Fulminatrix.

In vita Marci.

Tom. 2 An. An. ſa. 176

Templum S. Laurentij in Lucina ipſo nomine indicat eiuſdem LVCINÆ templum cum luco. Ibi & TERENTVS, locus eius nominis, quod ibi curuatus Tiberis ſiniſteriorem ripam attereret: ſiue quod ara Ditis patris ſub terra ibi occultaretur, ad quam fiebant ſacrificia anno, ludiſque ſecularibus. Ouidius: *Faſt. 1.*

Fluminis illa latus, cui ſunt vada iuncta Terenti
Aſpicit, & ſparſas per loca ſola caſas.

Martial. *Hic colat ingenti redeuntia ſecula luſtro,* *Lib. 4. ep. 1*
Et quæ Romuleus Sacra Terentus habet.

In eodem Campo HOROLOGIVM olim fuit ſtrato lapide æreiſque regulis deſcriptum ad deprehendendas ſolis vmbras, & dierum noctiumque magnitudines. Huic pro gnomone OBELISCVS ingens fuit aduectus ab Ægypto, pila aurata apici ſuperpoſita. Hunc Plinius ait fuiſſe pedum CXVI. qui modo multas in partes confractus, ac terra obrutus iacet ad radices Montis Citatorij verſus Tiberim, ſub priuatis Ciuium domibus. Fuluius in baſi hanc legiſſe inſcriptionem teſtatur:

Horologiũ in Campo Martio.

Plin. l. 36. cap. 4. & cap. 10.

De eo Ful. lib. 4.

Marl. li. 5. cap. 6. & prioris ed. lib. 6. c. 16.

CÆSAR D. F. AVGVSTVS PONT. MAX. IMP. XII. COS. TRIB. POT. XIV. ÆGYPTO IN POTESTATEM POPVLI ROM. REDAC. SOLI DONVM DEDIT.

ARCVM, quem in via Flaminia vulgari appellatione Portugalliæ nominant, Domitiano paſſim attribuunt. At omnia eius monimenta decreto Senatus diruta fuerunt. Suetonius: *Senatus imagines eius coram*

Arcus in via Flaminia.

 detra-

detrahi, & ibidem ſolo affigi iuſſit, nouiſſime eradendos vbique titulos, abolendamque omnem memoriam decreuit. Dion: *Fuere quoque*, inquit, *arcus triumphales, quos ei plurimos fecerant diſturbati.* Idemque dixerat de ſtatuis eius aureis, & argenteis. Perleuis etiam eſt eius rei coniectura: *Argumento*, inquit Fuluius, *ſumpto ex verbis Suetonij, qui ſcribit Domitianum ſomniaſſe ſe à Minerua deſtitutum, & illam excedere ſacrario, vt ſimulacra eius rei ibi marmorea extant.* Atqui ſomnium illud paulo ante Domitiani mortem contigit: nec quiſquam perſuadeat, illum in arcu inſigni victorijs, & trophæis referri ſibi voluiſſe infauſta prodigia. Deinde non eſt, cur velint, hunc illum eſſe arcum, de quo Martialis.

Li. 63. ſiue Xiphilin. in Nerua.

Mart. li. 8. epigr. 65.

Stat ſacer, & domitis gentibus arcus ouans.

Cum ille multo ante in reditu è Germania & triumpho Domitiani fuerit erectus. Quo tempore nondum quidquam ſomniauerat Domitianus; vt nemo per ſomnium videret, quod in eius arcu triumphali nunquam fuerat inſculptum. Eſt in noſtra bibliotheca Collegij Romani codex manuſcriptus, in eam ex bibliotheca Mureti tranſlatus, Ioannis Marchanouæ ad Malateſtam Principem Cæſareum, in quo docet, ARCVM illum eſſe DRVSI Germanici priuigni Auguſti. Hic auctor, nonnulla de Antiquitatibus Vrbis rudi ſtylo eſt complexus, multoquè copioſius inſcriptiones, quæ non modo in Vrbe, ſed etiam extra ſunt. Suam ille tueri ſententiam poteſt, quod Druſum, teſte Suetonio in Germania bellum gerentem ſpecies barbaræ mulieris humana amplior victorem tendere vltra ſermone Latino prohibuit. Id vero virtutis, victoriæquè monimentum in arcu poſt eius mortem erecto inſculptum eſt; non illud infauſtum ſomnium Domitiani. Quod ſi, eodem Suetonio auctore, Senatus inter alia plura, Druſo marmoreum Arcum cum trophæis via Appia decreuit: eumquè P. Victor numerat in Regione prima portæ Capenæ: ex quo infertur, hunc in via Flaminia Druſi arcum non eſſe dicendum; reſpondere poteſt, hunc eſſe arcum, quem Claudius Druſi filius poſt Caium Imperator patris memoriæ poſuit, non quem Senatus ſtatim vita functo decreuit. Illum autem in numiſmatis Claudij expreſſum videmus formæ eius, qui mutilus ſupereſt, reſpondentem. Structus eſt autem in campo, quia & in campo Martio Druſus ſepultus eſt. At nummi veteres Arcum Domitiani huic ſimilem referunt. Reſpondebit iterum, alium quempiam referri ex iis, qui poſt eius mortem deiecti ſunt; non hunc, qui quoniam non eſt deiectus, Domitiani non eſt. Cæterum Arcus ille triumphalis Domitiani certam, puto, ſedem non habet. Fuiſſe verſus portam triumphalem colligi forſan poteſt ex epigrammate Martialis. nam vbi reducem, & triumphaturum Domitianum Senatus Populuſquè ſalutauerat (ait poſtea)

An. 1465. Arcus Druſi,

In Claudio Cæſ. cap. 1.

Eodem capite.

Arcus Domitiani vbi eſſet.

Epigr. 65. lib. 8.

Stat ſacer edomitis gentibus arcus ouans.
Hic gemini currus numerant elephanta frequenter:
Sufficit immenſis aureus ipſe iugis.
Hæc eſt digna tuis Germanice porta triumphis,

Hos

Hos aditus Vrbem Martis habere decet.

Quamuis enim hæc poſtrema verba de Arcu ipſo interpretes exponant, indicant tamen portam Vrbis propinquam; neque enim arcu poſito in media Vrbe recte videretur dici:

Hos aditus Vrbem Martis habere decet.

Sed illo ad portam ſtructo, & porta, & aditus Vrbis illuſtratur. Præterea credibile eſt, ſalutantem plaudentemquè Senatum obuiam factum Domitiano triumphaturo non longe à porta; vt aliquot ante annis Veſpaſiano, & Tito, quod de his affirmat Ioſephus, & alibi eſt dictum.

In eodem loco TEMPLVM FORTVNÆ REDVCIS extructum eſt. Quanta pulchritudine idem eodem epigrammate declarat. *Templum Fortunæ Reducis.*

Hic vbi Fortunæ Reducis fulgentia late
Templa nitent, fœlix area nuper erat.
Hic ſtetit arctoi formoſus puluere belli
Purpureum fundens Cæſar ab ore iubar.
Hic lauro redimita comas, & candida cultu
Roma ſalutauit voce, manuque ducem.

Claudian. *Aurea Fortunæ reduci ſi templa priores* *De VI. Cōſul. Honorij.*
Ob reditum vouere Ducum: non digniùs vmquam
Hæc Dea pro meritis amplâs ſibi poſceret ædes:

Frequens in numiſmatis Cæſarum, Imago Fortunæ Reducis. Templum vero etſi vbi fuerit, affirmari certo non queat, aliqua tamen eius veſtigia præbet Martialis in epigrammate, & quæ de proximo arcu diximus confirmant. Fuit enim extructum, vbi erat area, ideſt ſolum vacans, & antea carens ſtructura; quod præſertim in Campum Martium quadrat. Deinde ibi à Senatu & populo laureato ſalutatus eſt triumphum initurus Domitianus, quod videlicet Principi non longe à porta Triumphali ſolemniter præſtari ſolebat. Templum igitur vel in finibus Campi Martij, aut in altero Campo Vrbi propinquiore (neque enim incluſus adhuc intra mœnia fuerat) ſtatuendum videtur. Quod ſi apud Sextum Rufum in Regione ſexta Altæ ſemitæ legimus, *Templum Fortunæ Reducis;* primo id apud P. Victorem non habemus; deinde putandum eſt in Vrbe plura eius fuiſſe templa, idque poſteriori tempore ædificatum. Errant autem, qui conſtituto Arcu Domitiani in via Flaminia, ibi & templum Flauiæ gentis conſtituunt, cum vt diximus ad Malum Punicum fuerit in Quirinali, vbi natus Domitianus, & poſtea humatus eſt.

Eiuſdem Domitiani, nec auctori futuram ſuperſtitem NAVMACHIAM quod erat ædificium pro naualibus pugnis, collocant in Campo Martio ad Cœnobium Monialium Sancti Syluestri. Suetonius: Fecit *& Stadium, & Odeum, & Naumachiam: è cuius poſtea lapide Maximus Circus deuſtis vtrinque lateribus extructus eſt.* De hac, an potius de Naumachia Auguſti in Tranſtiberina Regione loquutus eſt *In V. c. 5.*
Statius. *Continuo dextras flaui pete Tibridis oras,* *Lib. 4. ſylu. ad Marc.*
Lydia qua penitus ſtagnum nauale coercet
Ripa, ſuburbaniſque vadum prætexitur hortis.

Mar-

Martial. *Hanc norint vnam ſecula Naumachiam.*
Niſi de Titi ſpectaculo in aquis edito ſermo ſit.

Prope autem STADIVM fortaſſe idem extruxit, in quo præter curſum certamine gymnico, exercebantur pugiles. Suetonius: *In Stadio, curſu etiam Virginis certamini præſedit.* ODÆVM vero, ædificium ad Muſicos concentus, vbi poſuerit, non conſtat. De eo idem Suetonius. Cæterum in eodem Campo prope Tiberim egeſta Terra, factoque lacu dati ſunt nauales ludi. Dion de Cæſare: *Prælium Nauale exhibuit effoſſo ad id loco in Campo Martio, eoquè aqua repleto, inductiſque nauibus.* De Auguſto Suetonius. Dedit, *nauale prælium circa Tiberim cauato ſolo, in quo nunc Cæſarum nemus eſt*; quod adiunctum erat Mauſoleo Auguſti. De Domitiano idem: *edidit nauales pugnas pœne iuſtarum claſſium effoſſo & circumducto iuxta Tiberim lacu.* Quod etiam, inducta in amphitheatrum, & Circum aqua factum eſt. Demum in eodem Campo Martio TEMPLVM & ARA MARTIS fuit, quod ſupra diximus.

In V. Dom cap. 4.
Dion l. 43.
Cap. 43. in Vita.
In V. ca 4.

At in Flaminio ædificia etiam plurima fuerunt: quædam prope Vrbis mœnia, alia remotiora; vt iudicari vix queat, vtrum ad hunc, an Martium Campum pertinerent. Prope Vrbem, & portam Carmentalem templa Bellonæ, & Apollinis: tum Circum Flaminium, & alia illi adiuncta delubra, fuiſſe dictum eſt.

Paulo longius diſtabat à mœnibus TEMPLVM MINERVÆ, quod Pompeius conſtruxit, & in eo rerum ab ſe geſtarum inſigne monumentum poſuit. Plinius: *Hos ergo honores Vrbi tribuit in delubro Mineruæ, quod ex manubijs dicabat Cn. Pompeius Magnus Imp. bello XXX. annorum confecto † terris à Mæotis lacu ad rubrum mare ſubactis votum merito Mineruæ.* Hoc iuxta Ædem Virginis cognomento ſupra Mineruam fuit in ipſo Patrum Dominicanorum Cœnobio vbi à Clemente Pont. ſeptimo huius nominis, cubicula illis, vt ait Fuluius, extructa ſunt. Et vero hanc potiſſimum Templi ſedem Pompeio placuiſſe credibile eſt, quod non longe abeſſet ab eius Curia, & Porticu, & Theatro, quæ quaſi Mineruа præſes cuſtodiret. Prope hanc ædem intra ambitum Romani Collegij alia MINERVÆ ÆDICVLA, nuper detecta eſt, altè ſub terra defoſſa, & in eius abſide ſtatua Mineruæ è baſi delapſa, & capite pedibuſque diminuta. Ea dextero cubito nitebatur in truncum angue ingentibus ſpiris circumuoluto. Veſtem tenuiſſimam anguiculi pro ligulis humero alligabant. ſub collum ante pectus inſerta bulla, Meduſæ vultu, & crinalibus notata ſerpentibus. Quæ nunc refecta, & reſtituta in hortis Ludouiſianis aſpicitur.

Templum Mineruæ. Plin. lib. 7. cap. 26.
Fulu. li. 4.
Alia Aedes Mineruæ.

Alterum MINERVÆ templum ædificauit Auguſtus. De quo ſic Dion: *Deinde Mineruæ templum quod Chalcidicum vocatur,* ἀθηναῖον καὶ τὸ χαλκιδικὸν ὀνομασμένον *perfecit,* (de quo ſupra) *& Curiam Iuliam in honorem Patris ſui factam dedicauit.*

Alia eiuſdem. Dion. l. 61.

PANTHEON tertio conſulatu extructum *Ioui vltori ab Agrippa factum*, vt ait Plinius, hodiequè miraculo eſt. De eo ſic Dion: *Pantheum quoque perfecit Agrippa. id ſic dicitur fortaſſis quod in ſimulacris Martis,*

Plin. li. 36. cap. 15.
Dion l. 53.

tis, & Veneris, multas Deum imagines acciperet. Vt vero mihi videtur, inde id nominis habet, quod forma conuexa faſtigiatum Cœli ſimilitudinem oſtenderet. Voluit Agrippa in eo Auguſti quoque ſtatuam collocare: Neutrum autem eo accipiente in Pantheo ipſo Cæſaris ſuperioris ſtatuam: ſuam, & Auguſti in veſtibulo poſuit. Ammianus: *Pantheon velut regionem teretem ſpecioſa celſitudine fornicatam.* Hoc templum quia in ſummo patens ſolem ac pluuiam excipit imperiti quidam tholo ſuperſtructo tectum & opertum fuiſſe arbitrantur. Cæterum id non alia ratione factum perfectumque eſt à conditore. Hoc enim videtur eſſe ex eo templorum genere, quæ hypethra, ideſt ſubdiualia dicuntur à Vitruuio: *Quæ*, inquit, *habent interiore parte columnas in altitudine duplices remotas à parietibus ad circuitionem, vt porticus periſtyliorum: Medium autem ſub diuo eſt, ſine tecto: aditusque valuarum ex vtraque parte in pronao & poſtico. Huius autem exemplar Romæ non eſt, ſed Athenis Octaſtylos in templo Iouis Olympij.* Hæc Vitruuius. At Philander in Commentarijs: *Pantheon vero*, inquit, *templum hodie D. Mariæ olim Ioui Vltori, ſiue, vt alij volunt Matri Deum, & tandem Marti, ac Veneri quamuis ſolo foramine ſuperne lumen admittat, Vitruuius hypæthrum non dixerit.* Ego tamen à Vitruuio numerari etiam inter hypæthra dicerem. Quamuis enim interiore parte non habeat inſtar porticus, quadratum & ſubdiuale periſtylum, & in poſtico valuas) qua forma negat Pantheon eſſe hypætrum) tamen quia ſupernè non tegitur, & vere ſub dio eſt, non video cur Agrippa Iouis Olympici Ædem imitatus, quamuis diuerſa forma, noluerit etiam Romæ Ædem hypethram Ioui conſtituere. Alia templa, de quibus ibi Philander, nudo ne, an tecto foramine lumen acciperent, non conſtat. Aliqua certe religio antiquis fuit, ne aliqua parte, templorum tecta continuarent. Quemadmodum cernere erat intermiſſum templi Capitolini tectum, vt ſub dio eſſet Terminus, & immobile ſaxum ſub Cœlo. Huius templi deſcriptio & ornamenta, quoniam multorum libris propoſita ſunt, non videntur iteranda. Sæpe inſtauratum eſt: ab Adriano, qui *Pantheum*, vt ait Spartianus: ab Antonino Pio, qui *templum Agrippæ*, vt Capitolinus: à Seuero, vt monet inſcriptio. Olim non modo tectum porticus, ſed tota templi teſtudo tegulis ac tabulis æneis tegebatur. Eas à Conſtantio Græcorum Imperatore direptas, & in Siciliam cum alijs Vrbis ornamentis tranſlatas auctor eſt Anaſtaſius in vita S. Vitaliani Pontificis. Idem auctor eſt, Gregorium III. laminis æreis tectum, ſiue teſtudinem operuiſſe, quæque per circuitum diſſipata fuerant, inſtauraſſe. In eius porticu æreæ tabulæ fuerunt craſſitudine quadrantis, ita cõmiſſæ, vt in faſtigium ab epiſtilijs elatæ, vnam vero ſupernè expanſam duæ in extrema ora vtrinque ſuppoſitæ, alterique tranſuerſim coniunctæ fixæque trabalibus clauis, tigillorum, tectique oneri recipiendo firmarent. Hæ iam nouo muneri ſubierunt. Vrbanus enim VIII. cum ſingularis operis æneam molem conderet, Petri, & Pauli Eccleſiæ Principum Sepulcro impoſitam in Vaticana Baſilica, vetuſto metallo nobilitari voluit. Bombardæ præterea, & bellica

Lib. 16.

Vitr. lib. 3. cap. 1.

Eod. capite

Pantheon Templum hypætrum.

Pantheon inſtauratum.

In porticu Panthei æreæ tabulæ tectum ſuſtinebant.

lica tormenta complura ex eo fuſa ſunt ac delata in Æliam molem. Eorum vnum factum è clauis, qui tabulas æreas nectebant, id duobus in tubo machinæ expreſſis, ac titulo præfert:

Ex clauis trabalibus porticus Agrippæ.

Reliqua, templi portæ appoſito titulo declarantur:

Vrbanus VIII. Pont. Max. vetuſtas ænei lacunaris reliquias
in Vaticanas Columnas, & bellica tormenta conflauit:
vt decora inutilia, & ipſi prope famæ ignota fierent in Vaticano templo
Apoſtolici Sepulcri ornamenta: in Adriana arce inſtrumenta
publicæ ſecuritati. Anno Domini MDXXXII. Pontific. IX.

Tectũ Panthei refectum. Refecit idem tectum, craſſiſque trabibus compegit. In angulo porticus columnæ capitulum, quod vetuſtas exederat reſtituit, impoſito cum parte faſtigij marmoreo epiſtilio. Geminas turres ad ſtatos æreis Campani ſonitus edendos ſuper tecti culmen erexit, atque extimum vetuſto templo decorem adiecit. Hæc in altero portæ titulo ſic leguntur:

Pantheon, Aedificium toto terrarum Orbe celeberrimum
ab Agrippa Auguſti genero impie Ioui & reliquis mendacijs Dijs:
à Bonifacio IV. Pontifice Deiparæ, & triumphantibus Sanctis pie dicatũ
Vrbanus VIII. Pont. Max. binis ad Campani æris vſum
turribus exornauit, & noua contignatione muniuit.
Anno Domini MDCXXXII. Pontific. IX.

Aedes Boni euẽtus. *Li. 34. c. 8.* Ædem Boni Euentus de qua P. Victor in Regione nona à tergo Panthei ſtatuunt, vbi veteres è rubro laterculo parietes cernuntur. Simulacrum Boni euentus ita conformarunt, quod ſcribit Plinius: *dexteram pateram, ſiniſtra ſpicam, ac papauer tenens.* Cæterum non clare conſtat, an hæc templa, vt alia priuata ac publica, eſſent in Campo Flaminio, an Martio, an in finibus vtriuſque: ſicut aliqua ex his, quæ referentur ædificia.

Vtriuſque Campi aliæ porticus. Cap. XVII.

PLVRIMÆ, vt ex Strabone dictum eſt, fuere porticus in minore Campo, quædam etiam in Campo Martio. Hic autem ſermo non eſt de ijs, quæ pro veſtibulo, & pronao templorum extruebantur. De porticu Septorum iam diximus. Erat illi adiuncta PORTICVS NEPTVNI. Nec longe aberat porticus EVROPÆ. Prope Pompeij Theatrum clariſſima eiuſdem porticus. Sed de his præſtat audire Martialem de Selio ſcribentem, qui varijs in locis aucupabatur cœnam. *Porticus ad amœnitatem.*

Lib. 2. epigr. 14.

Currit ad Europen, & te Pauline, tuoſque
Laudat Achilleos ſed ſine fine pedes.
Si nihil Europe fecit, tum Septa petuntur,
Siquid Phyllirides præſtet, & Aeſonides,

Hinc

ticus
ropa.

l.ep.31.

luis au-
or porti-
us.

Citat.epig.
ib.2.

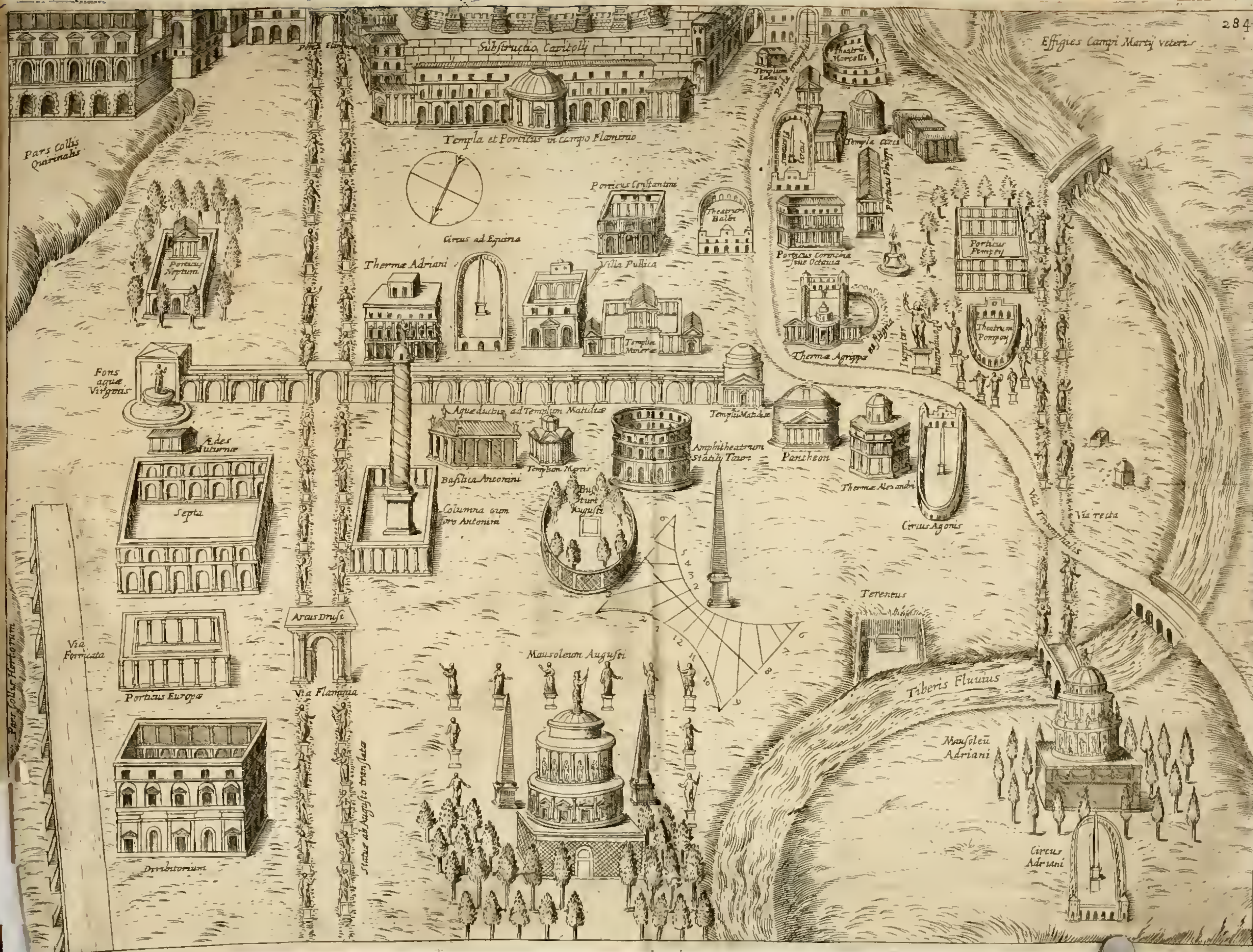
L.11.ep.1.

L.3.ep.20.

Porticus
Argonau-
tarum.
Epigr. cit.
lib.2.

Lib.53.

G

Effigies Campi Martij veteris
Subſtructio Capitolij
Porta Flaminia
Templa et Porticus in Campo Flaminio
Theatrum Marcelli
Templum Iani
Porta Triumphalis
Templa circi
Porticus Philippi
Pars Collis Quirinalis
Circus ad Equiria
Porticus Conſtantini
Theatrum Balbi
Porticus Corinthia ſive Octauia
Porticus Pompeij
Therme Adriani
Villa Publica
Porticus Neptuni
Templum Minervæ
Thermæ Agrippæ
Theatrum Pompeij
Iuppiter
Fons aquæ Virginis
Aquæductus ad Templum Matidiæ
Templum Matidiæ
Ædes Iuturnæ
Baſilica Antonini
Templum Martis
Amphitheatrum Statilij Tauri
Pantheon
Thermæ Alexandri
Columna cum foro Antonini
Buſtum Auguſti
Septa
Circus Agonis
Via Triumphalis
Via recta
Terentus
Arcus Druſi
Via Fornicata
Porticus Europæ
Via Flaminia
Mauſoleum Auguſti
Tiberis Fluuius
Mauſoleū Adriani
Pars Collis Hortorum
Statua ab Auguſto translata
Diribitorium
Circus Adriani

Hinc quoque deceptus Memphytica templa frequentat,
Aſſidet & cathedris mœſta iuuenca tuis.
Inde petit centum pendentia tecta columnis,
Illinc Pompeij dona nemuſque duplex.

Ibat igitur Selius ad Europam, ſeu PORTICVM EVROPÆ, in qua ſi neminem cœnæ datorem inueniſſet, pergebat ad Septa, Septorum videlicet porticum, porticui Europæ propinquam, quare non longe aberat à Fonte Aquæ Virginis, nunc Triuij. Martialis: *Porticus Europæ.* *L.7.ep.31.*

Sed curris niueas tantum prope Virginis vndas,
Aut vbi Sidonio Taurus amore calet.

Iuppiter enim in taurum conuerſus, vti pictura referebat, videbatur ibi Europam ferre. Ex quo dicta eſt porticus Europæ. indicant illa verba Martialis:

Currit ad Europen, & te Pauline, tuoſque
Laudat Achilleos, ſed ſine fine pedes.

In Campo enim vt dixi, curſu, equo, armis, palæſtra Iuuenes exercebantur. Eius auctorem Auguſtum quidam referunt, ab eoque lithoſtroto, alijſque ornamentis inſtructam docent ex Velleio Paterculo. Sed ego nihil horum apud Velleium legi; tamen vel ad Auguſtum auctorem referenda eſt: vel fortaſſe ad ſororem Agrippæ Polam. De qua Dion: *Porticus in campo, quam eius ſoror Pola, quæ etiam curſus ordinauit, parabat, abſoluta nondum erat.* Niſi hæc propria illius ab omnibus alijs ſecernenda eſt. Fuit Europæ porticus amœniſſima, ſepta vndique virente buxo. Martialis: *Quis auctor porticus.* *Citat. epig. lib.2.*

Lotus ad Europes tepida buxeta recurrit,
Siquis ibi ſerum carpat amicus iter.

Et celebratam fuiſſe frequentia inambulantium Ciuium idem oſtendit:

Turbam non habet otioſiorem *L.11.ep.1.*
Pompeius, vel Agenoris puella.

Et alibi: *In delicatæ ſole rurſus Europæ* *L.3.ep.20.*
Inter tepentes poſt meridiem buxos
Sedet, ambulatuè liber acribus curis?

Ex quo conijcitur, hanc porticum ad occidentem Solem ſpectaſſe. Et quia inter eam, & fontem Aquæ Virginis intercedebat Septorum porticus; credibile eſt hanc fuiſſe ſub ipſo Monte Pincio, nunc Trinitatis. hæc enim pars Vrbis vergit ad occaſum.

Septis propinquior fuit alia porticus nomine ARGONAVTARVM. Hanc, propter propinquitatem, videtur Martialis Septis ipſis includere. *Porticus Argonautarum.*

Si nihil Europæ fecit, tum Septa petuntur; *Epigr. cit. lib.2.*
Si quid Phyllirides præſtet & Aeſonides.

Chiron, & Iaſon: ille filius Phylliræ, hic Æſonis, Argonautæ pictura referebantur in porticu, ex qua deſumptum nomen. Dion: *Agrippa,* inquit, *eodem tempore proprijs ſumptibus Vrbem exornauit, & porticum Neptuni propter victorias nauales extruxit, & Argonautarum pictura decorauit.* Habuit porticus adiunctum NEPTVNI TEMPLVM, quem ſum- *Lib.53.*

ſummopere propter bellum mari feliciter geſtum colebat Agrippa: & ſuis nummis cuſis ex S.C. Neptunum appoſuit. Meritò autem Neptuni Ædes cum Argonautarum porticu iungebatur: hi enim primò maria, quibus ille præſidet, tranſmiſerunt. Ad amœnitatem porticus adſitum eſt illi Lauretum. Hinc opacæ, amœnæ, iucundæquè in ea Ciuium inambulationes. Martialis:

L.3 ep.20.

An ſpatia carpit lentus Argonautarum?

L.11. ep 1. Et alibi. *Turbam non habet otioſiorem*
Pompeius, vel Agenoris puella,
Vel primæ Dominus leuis Carinæ.

Eas lauros ſpectaſſe è ſua domo teſtatur Martialis:

Lib. 1. ep. 109. *At mea Vipſanas ſpectant Cœnacula lauros.*

Vipſanæ enim laurus, vt & Vipſania porticus à Vipſanio, poſtea Marco Agrippa conditore. Tacitus: *Miſſus & Celſus Marius ad electos Illyrici exercitus Vipſania in porticu tendentes.* Martialis:

Tac. lib.1. Hiſtor.

L.4. ep.16.

Qua vicina fluit Vipſanis porta columnis,
Et madet aſſiduo lubricus imbre lapis.

Quibus verſibus puto indicari vicinum fontem Aquæ Virginis, quæ è ductu arcuato, tum patenti tanquam porta è marmore ſtructa effundebatur. Nam interpretes aut mira, aut nihil dicunt; vt aliquis neſcio quo ſaltu refugiat ad portam Capenam, duobus circiter milliaribus diſtantem. aſſiduus quidem imber, & ſereno Cœlo fieri non poterat, niſi ex aqua ductili. hæc autem cum pleno è fontis ore non tota efflueret, etiam ex alto ſiphonibus diuiſa, defluebat, depluebatque multiplici ſtillicidio. Quod cum hiberno frigore congelaſſet, pendens ſtiria decidit

Mart. eod. ep.

In iugulum pueri, qui proxima templa ſubibat:

An Ædem Neptuni intelligit, aquarum præſidis: ideoque propinquam fontis aquis pluuialibus? Hæc à me probabiliter prolata ſunt. Cæterum conſtantiùs refragari audeo auctoribus, qui aiunt Lauretum, quo ex cœnaculo domus ſpectabat Martialis, non porticui Vipſaniæ Argonautarum, ſed Panthei Agrippæ adſitam fuiſſe. Domus enim Martialis Hortorum inter Collem, & Quirinalem poſita (qui locus vt dixi ad caput domorum dicitur) proſpectum habuit in vicinam porticum Argonautarum, ad fontem Aquæ Virginis, & porticus Lauretum: in porticum autem Panthei non item, tanto interuallo ſeiunctam, & interpoſitis ædificijs ab aſpectu ſubmotam. Neque ibi fuiſſe lauros quiſquam veterum ſcripſit. Quæ ſitum domus Martialis vti ſupra diximus, confirmant.

Cap. 15.

Templum ISIDIS percelebre propinquum porticui Vipſaniæ fuit: Et Iuuenalis prope Septa conſtituit, vt alibi diximus, *In Aede*

Iuu. ſat.6.

Iſidis, antiquo quæ proxima ſurgit Ouili.

Porticus Pompeij. Ab hoc templo ad HECATONSTYLON, vt Selius ille, tranſimus, quæ porticus, vt nomen ſonat, centum columnarum erat.

Inde petit centum pendentia tecta columnis.

Epigr. cit. lib. 2.

Hæc eſt POMPEIA PORTICVS magnis antiquorum laudibus clebrata: atque vt buxo porticus Europæ, lauro Vipſania, vite Liuia, vt ſupra diximus;

mus : hæc platanis cingebatur. Propertius: *Prop. lib. 2. eleg 32.*

Scilicet vmbroſis ſordet Pompeia columnis
Porticus aulæis nobilis Attalicis.
Et creber pariter platanis ſurgentibus ordo,
Flumina ſopito quæque Marone cadunt.

At Mart. *Proxima centenis oſtenditur Vrſa columnis,* *L. 3. ep. 19.*
Exornant fictæ quà Platanona feræ.

Et vero platanus procera arbor, & folijs, ramiſquè diffuſa opacare poterat non modo ſpatia porticuum, ſed ipſarum etiam præcelſas columnas, vt loquitur Propertius. Centenaria igitur porticus eſt Pompeiana. Idque confirmat propinquitas Theatri Pompeiani. Quare cum arſiſſet Theatrum ſub Philippo, porticus quoque igne correpta, & conſumpta eſt. Euſebius in Chronico: *Theatrum Pompei incenſum, & hecatonſtylon.* Scio quid alij ſcripſerint de Hecatonſtylo: ſed ille perſuadeat, qui ſolidius probat. Cæterum propter platanetum mira in porticu opacitas, & inumbratio: tum Ciuium inibi ſpatiantium multitudo. Ouidius: *Lib. 1. de Arte.*

Tu modo Pompeia lentus ſpatiare ſub vmbra,
Cum ſol Herculei terga Leonis adit.

Et alibi. *At licet, & prodeſt Pompeias ire per vmbras;*
Virginis æthereis cum caput ardet equis.

Martial. *Sic veterem ingrati Pompeij quærimus vmbram.* *L. 5. ep. 10.*

Propert. *Tu neque Pompeia ſpatiabere cultus in vmbra.* *L. 4. eleg. 9.*

Augebat in æſtate frigus, & loci pulchritudinem fontis ſtructura, & aquarum copia, de qua Propertius:

Flumina ſopito quæque Marone cadunt.
Et leuiter lymphis tota crepitantibus Vrbe,
Cum ſubito Triton ore recondit aquam.

Opinor, inquit, *Turnebus*, *in aquæ ductu, quà ſaliebat aqua, fuiſſe* *Turn. l. 7. cap. 26.* *ſtatuam Maronis, ſiue ille poeta fuerit, ſiue* a *Maro Homericus, eo habitu poſitam, vt ſuſurro eius aquæ ſopitus videretur. Credibilius omnino tamen eſt, in Aquæ ductu ſtatuam fuiſſe priſci illius Maronis Optimi vinitoris, Comitis expeditionum Oſiridis: quem ætate prouectum, vt Diodorus ſcribit, in Thracia reliquerit, Maroneæque* *Lib. 1.* *conditorem monumenta antiqua produnt: atque argumentum non inelegans inſcitumque fuerit, vitigeni potus optimum cultorem, pœneque inuentorem pro vino hominibus aquas miniſtraſſe. Cum autem quadam in Vrbis parte Triton magnam aquæ copiam ore profundens, epiſtomijs verſis aquam recondiderat, & fundere deſtiterat; illa mutato, flexoque curſu magno impetu crepitans ad Porticum Pompeij tendebat per tubos, quà ſopiti erat ſtatua Maronis, & tanta cadebat mole vt cum leuiter in reliqua Vrbe aqua ſuſurraret, illic flumen videretur iuſtum eſſe.* Hæc *Statua ibidem.* Turnebus. Et quia hæc opera perfecta ſunt à Pompeio; Virgilij Maronis ſtatua in fonte eſſe non potuit, ſed Maro alteruter è ſequentibus: vterque enim cum vinum præbuerit, ſignificabat recentem aquam veteri vino, ſalubritate, iucundoque hauſtu præferendam. De Tritone, etſi non diſpli-

[a] *Qui dedit vinum Vlyſſi.*

diſplicet expoſitio, contraria tamen interpretatione dicerem: eum non alibi, ſed in ipſo fonte Pompeiæ porticus fuiſſe, magnam vim aquæ, fluminis inſtar effundentem: quæ recondita, & intercepta, ad alios in Vrbe ſalientes fontes occultas per fiſtulas commearet. Decorem addebant in luco poſita ferarum marmorea ſimulacra, de quibus Martialis citato epigrammate. Parietes porticus ornabantur picturis, & auro intextis periſtromatis. Tabulam Antiphili, quæ Cadmum, & Europam referret in Pompeia porticu ſtatuit Plinius. Idem: *Polignoti*, inquit, *eſt tabula in Porticu Pompeij, in qua dubitatur, aſcendentem cum clypeo pinxerit, an deſcendentem*. Idem: *Pauſias autem fecit, & grandes tabulas, ſicut ſpectatam in Pompeij porticibus boum immolationem*. Idem: *Alexander quoque in Pompeij porticibus præcellens, & Calypſo ſedens* Niceæ Athenienſis. De veſtibus aureis Propertius:

Lucus cũ ſimulacris ferarum. L.3.ep.19.

Plin.li.35. cap. 10. Li.35 c.9. L.35.c.11: Pictura in eadē porticu & aulæa.

Porticus aulæis nobilis attalicis.

Ipſa denique vt à vicina mole Pompeiani Theatri ornabatur: ita viciſſim illi, ante frontem ſtructa ornamento erat. Appianus: *Brutus*, inquit, *ſummo mane in porticu, quæ ante theatrum ſita erat, exigentibus ab eo veluti Prætorius adminiſtrabat* Quæ hactenus dicta ſunt de Hecatonſtylo Pompeij, infringi videntur auctoritate Martialis, qui cum dixiſſet de Selio:

L.2.de bell ciuil.

Inde petit centum pendentia tecta columnis.

Subdit: *Illinc Pompeij dona, nemuſque duplex.*

Seiungit igitur à priore fabricas Pompeij. Sed hoc quemadmodum non remouit à noſtra ſententia claros interpretes, ita nobis negotium non faceſſit; loquitur enim ibi Martialis de alijs Pompeij fabricis, nempe Baſilica eiuſdem, & Theatro. Nemore autem duplici, duplices eius hortos ſignificari, de quibus alibi, non dubitem, quod Leuino Torrentio item placet.

PORTICVS PHILIPPI Circo Flaminio, & Capitolio propinquior fuit. Martius enim Philippus Augusti vitricus, vt ſupra dixi, Aedem Herculis Muſarum inſtaurauit, & prope ingentem nobilemque porticum extruxit: non illam quidem tamquam templi pronaum, ſed ciuium commoditati, decorique Vrbis erectam. Sextus Victor Philippi porticum poſuit in Regione IX. vt porticum Corinthiam Cn.Octaui. Quod certo argumento eſt, Philippi porticum à templo Herculis fuiſſe omnino ſeiunctam, contrà quàm aliqui ſentiant. Si enim templi pronaum eſſet, non cenſeretur tanquam ædificium à templo ſecretum, & proprio Philippi nomine; vt videre eſt in cæteris templis, quæ ſcilicet nulla mentione ſacta porticus, ſolum ipſa numerantur. Martialis:

L.5. ep.50.

Vites cenſeo porticum Philippi;
Si te viderit Hercules, periſti.

Quo innuit ſtatuam Herculis in porticu collocatam. Hæc fortaſſe, eſt illa porticus, quam eo loci ſitam lineauit Sebaſtianus Serlius: productæque peramplo ſpatio à Foro nunc Iudæorum, vſque ad nouam ædem S.Caroli ichnographiam, & ortographiam deſcripſit. Vulgus enim locum

Lib. 3. qui eſt de Rom antiquit.

cum illum Caccabarium nuncupat, vt videatur ab Hercule Muſarum, qui prope aderat, deduci poſſe. Plinius: *Liberum Patrem, Alexandrum puerum, Hippolytum tauro emiſſo expaueſcentem pictos ab Antiphilo fuiſſe in Philippi porticu* ſcribit. Idem: *pinxit Theodorus bellum Iliacum pluribus tabulis, quod eſt Romæ in Philippi porticibus*. Idem: *Zeuſidis manu Romæ Helena eſt in Philippi porticibus*. De Porticu Cn. Octauij Corinthia diximus. Hæc cum multo amœniſſima dicatur à Velleio, quem tamen lucum adſitum haberet, non legi. Plin. li. 35. cap. 10. Supra l. 1. cap. 21.

PORTICVS OCTAVIA Theatro Marcelli adiuncta eſt non minus molitione, quam ornamentis inſignis non longe aberat à campo Flaminio. Ab hac Ædem Magnæ Virginis cognomento in Porticu dictam autumant; ibi certè olim erat. Fuere autem ibi ante Auguſtum, (hic enim nomine Octauiæ ſororis porticum condidit, vt Suetonius refert) aliæ nobiles Porticus, quas Q. Metellus, qui Pſeudophilippum, & Achæos ſuperauit, extruxerat. Velleius: *Hic eſt Metellus Macedonicus, qui porticus, quæ fuere circundatæ duabus ædibus ſine inſcriptione poſitis, quæ nunc Octauiæ porticibus ambiuntur, fecerat: quique hanc turmam ſtatuarum Equeſtrium, quæ frontem ædium ſpectant; hodieque maximum ornamentum eius loci, ex Macedonia detulit. cuius turmæ hanc cauſam referunt. Magnum Alexandrum impetraſſe à Lyſippo ſingulari talium auctore operum, vt eorum Equitum, qui ex ipſius turma apud Granicum flumen ceciderant, expreſſa ſimilitudine figurarum, faceret ſtatuas, & ipſius quoque ijs interponeret.* Plinius: *Lyſippus Alexandrum, amicorumque eius imagines ſumma omnium ſimilitudine expreſſit. Has Metellus Macedonia ſubacta tranſtulit Romam*. Continebant hæ porticus alia ædificia, Templa *Iunonis*, & *Apollinis, Curiam, Scholas, Bibliothecam*: Plinius: *Nec Sauron, atque Batrachum obliterari conuenit, qui fecere templa Octauiæ porticibus incluſa, natione & ipſi Lacones. Quidam & opibus præpotentes fuiſſe eos putant, ac ſua impenſa conſtruxiſſe, inſcriptionem ſperantes. qua negata, hoc tamen alio loco, & modo vſurpaſſe. Sunt certe etiamnum in Columnarum ſpiris inſculpta nominum eorum argumenta, rana, atque lacerta*. Marmorea ornamenta Octauiæ porticus expreſſit Ouidius his verſibus: Porticus Octauia. Suet. in V. Aug. c. 29. Hiſt. lib. 1. Iunonis fortaſſe & Apollinis. Plin. l. 34. cap. 8. Alia ædificia in porticibus Octauiæ.

Aut vbi muneribus nati ſua munera mater
Addidit externo marmore diues opus. Lib. 1. de art. am.

Erat enim prope Theatrum Marcelli filij Octauiæ. Plinius: *Corneliæ Gracchorum matri, quæ fuit Africani prioris filia, ſedens ſtatua poſita eſt ſoleiſque ſine amento inſignis in Metelli publica porticu, quæ ſtatua nunc eſt in Octauiæ operibus*. Idem: *Venerem què Phidiæ eſſe Romæ in Octauiæ porticibus*. Idem: *intra Octauiæ porticus, in Iunonis Aede Aeſculapius, ac Diana*. Idem: *Cupido obiectus à Cicerone Verri ille, propter quem Theſpiæ viſebantur, nunc in Octauiæ Scholis poſitus*. Idem: *in Curia Octauiæ quæritur de Cupidine fulmen tenente, cuius munus ſit*. Idem ibidem: *Ad Octauiæ vero porticum Apollo Philiſci Rhodij in delubro ſuo. Item Latona, & Diana, & Muſæ nouem, & alter Apollo nudus.* Plin. l. 34. cap. 6. Li. 36. c. 5.

dus. Eum qui citharam in eodem templo tenet, Timarchides fecit. Intra Octauiæ vero porticus in Aede Iunonis ipſam Deam Dionyſius, & Polycles, aliam Venerem eodem loco Philippus. Cætera ſigna Praxiteles. Item Polycles, & Dionyſius Timarchidis filij Iouem, qui eſt in proxima Aede, fecerunt. Pana, & Olympum luctantes eodem loco Heliodorus, quod eſt alterum in tergis ſymplegma nobile, Venerem lauantem ſe ſe, Dædalum ſtantem Polycharmus.

Plin. l. 35. c. 10. & 11 Non minoris pretij picturæ fuerunt. Plinius: *Antiphilus Heſionam nobilem pinxit, & Alexandrum, ac Philippum cum Minerua, qui ſunt in ſchola in Octauiæ porticibus*. Et: *Nobiliſſimas autem, quæ ſunt in porticibus, Octauiæ operibus.*

Plut. in V. Marcelli. Dion l. 66. Bibliothecæ inter cæteros meminit Plutarchus: *In Marcelli honore, & memoriam mater Octauia Bibliothecam dedicauit, Cæſar theatrum, quod nomine Marcelli inſcripſit*. Dion autem: *Arſerunt*, inquit, *ſub Tito Octauiana ædificia, vna cum libris*. Quæ poſtea, cum alijs, quæ arſerant, reſtituenda idem Imperator, eodem, ac Suetonio teſte, curauit.

Porticus Minucia. Vell. lib. 2. Aliæ porticus numerantur, quarum incerta ſedes. Minucia. de ea Velleius: *Per eadem tempora clarus eius Minucij, qui porticus, quæ hodieque celebres ſunt, molitus eſt, ex Scordiſcis triumphus fuit.*

Porticus Seueri. In Seuero. In Antonino Carac. PORTICVS, quæ SEVERI dicebatur, vbi fuerit, incertum eſt. De ea Spartianus. *Extat ſane Romæ Seueri Porticus, geſta eius exprimens, à filio, quantum plurimi docent, ſtructa*. Idem: *Reliquit & porticum patris nomine, quæ geſta illius contineret, & triumphos, & bella.*

Porticus Gordiani. In Gord. Iuniore. De Porticu inchoata GORDIANI Iulius Capitolinus: *Inſtituerat porticum in Campo Martio ſub Colle, pedum mille, ita vt ab altera parte, qua mille pedum porticus fieret; atque inter eas pariter, & ſpatium pedum quingentorum, cuius ſpatij hinc, atque inde viridaria eſſent lauro, myrto, & buxo frequentata: Medium vero lithoſtrotum, breuibus columnis altrinſecus poſitis, & ſigillis per pedes mille, quod eſſet deambulatorium; ita vt in capite Baſilica eſſet pedum quingentorum*. Hæc ille. Præterea numerantur Porticus Traiani in Campo Martio: Conſtantini in Regione Viæ latæ; & aliæ, de quibus P. Victor, & Sextus Rufus.

Aqua Virgo, & aliæ Aquæ, & Aquæductus. Cap. XVIII.

PROPE porticum Septorum, & Argonautarum fons Aquæ Virginis, fuit. Veteres quidem Romani, auctore Frontino per annos CCCXLI. contenti fuere vſu Aquarum, quas aut ex Tiberi, aut è puteis, aut è fontibus hauriebant. Poſtea ſubterraneis cuniculis, aut opere arcuato magnam vim aquarum induxere, non ad fontes modo, & publicos lacus, ſed etiam ad vſum Balnearum, & Naualium ludorum.

Influe-

Influebant autem ferè in Vrbem iuxta Portam Næuiam, Viminalem, Latinam, Ianiculenſem. Quanta vero eſſet horum operum, & molium magnitudo oſtendit Dionyſius: *Mihi ſanè*, inquit, *magnificentiſſima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperij, Aquæductus, Viæ ſtratæ, Cloacæ*. Eadem tria miratur Strabo. Caſſiodorus: *In formis autem Romanis vtrumque præcipuum eſt, vt fabrica ſit mirabilis, & aquarum ſalubritas ſingularis. Quod enim illuc flumina quaſi conſtructis montibus, perducuntur, naturales credas alueos, ſoliditates ſaxorum; quando tantus impetus fluminis tot ſeculis firmiter potuit ſuſtineri*. Aquæductuum quidem admirabilitatem augebat numerus, quod plurimi: longitudo, quod quidam ſexaginta amplius paſſuum millia producerentur: laxitas, cùm flumina (quod paſſim auctores) reciperent, ac redderent: ſubſtructio ſub terra, magnis effoſſis montibus: ſupra terram in imis vallibus arcuationes immanibus pilis fultæ elatæque, vt alicubi altiſſimè CIX. pedes auctore Frontino, nempe noſtrates palmos CXLV. & trientem ſubleuarentur. Superſunt adhuc ingentia arcuatorum operum veſtigia tum extra Vrbem, tum intra mœnia: Claudiæ per dorſum Cœlij Montis à Nerone in Palatium deriuatæ, & Martiæ. Vere de his, grauiterque Plinius: *Nihil magis mirandum fuiſſe in toto Orbe terrarum*. — Dionyſ. l. 3 — Strabo l. 5. — Caſſ. lib. 7. var. ep. 6.

At magnitudinem operum ſequebatur difficultas conſeruandi. *Nam aut vetuſtate*, ait Frontinus, *corrumpuntur, aut impotentia poſſeſſorum, aut vi tempeſtatum, aut culpa malefacti operis, quod ſæpius accidit in recentibus. Minus iniuriæ ſubiacent ſubterranea, nec gelicidijs, nec caloribus expoſita. Pilæ quoque ipſæ topho extructæ ſub tam magno onere labuntur*. Quæ hodie ſuperſunt, coctili latere extrinſecus munitas cernimus. Idem ait, *Proximos ductus, id eſt qui à ſexto milliario lapide quadrato conſiſtunt, maxime cuſtodiendos, quoniam & ampliſſimi operis ſunt, & plures aquas ſinguli ſuſtinent*. Tutela ductuum antiquitus penes Cenſores, & Ædiles erat. Primus M. Agrippa poſt Ædilitatem quam geſſit conſularis, operum ſuorum & munerum veluti perpetuus curator fuit. Inde inſtituti Curatores Aquarum: & illis duæ ad inſtaurandum datæ familiæ; altera publica, quam Agrippa: altera Cæſaris, quam Claudius Cæſar conſtituerat. Hæc erat hominum CCCCLX. illa CCXL. His ex fiſco, atque ærario commoda dabantur, diuiſis in villicos, caſtellarios, curatores, ſilicarios, tectores, alioſque opifices, & miſſis quo vocabat neceſſitas. *Miniſteria ita inſtituimus*, ait Frontinus, *vt pridie quid eſſet factura vtraque familia, dictaremus, & quid quaque die egiſſet, actis comprehenderetur*. Cura illa vetus admonet, quid recens ætas eiuſmodi operibus tribuere debeat. Plura a Caſſiodorus, b Marlianus, c Blondus, d Lipſius, legenti proment. — Front. l. 2. — Idem loc. cit. — Curatores Aquarum — a li. 7. ep. 6. — b Lib. 4. c. 10. 2. edit. — c Lib. 2. — d Lib. 3. c. 11. magn. Rom.

Duo nuperrima præterire non poſſum. Vnum eſt, in ſubterraneo ductu Aquæ Claudiæ nouas lapidum fodinas fuiſſe repertas. Intermiſſo enim aquarum curſu ſub altiſſimis montibus Æquicolarum; ſed nihilominus bibulæ terræ, quæ fornicis camera ſuſtinetur, collecto ſuperne

humore in ſpecus deſudante, eoque arenæ admiſto, locique opacati frigoribus concreto, nouus lapis alabaſtrites ingenti maſſa formatus eſt, qui longitudinem formarum cum temporis diuturnitate compleuerit. Inſtitutis lapidicinis egeri iam, vectuſque in Vrbem, ac perpolitus colluceree in aris cœpit. quamquam lapidarij aduertunt, ſcabrum lapidem leuiſſimam polituram non admittere, eam tamen, quæ Romanis in templis tanto marmorum ſplendore fulgentibus, laudetur.

Vetus Aquæductus

Alterum. ſub Collegij noſtri Romani ſolo veterem arcuatum Aquæductum ruinis obrutum ſepultumque, nuper fuiſſe inuentum, cùm frontis Templi Ignatiani fundamenta egererentur in finibus campi olim Flaminij & Martij; ſed multo cultiorem, pulchrioremquè quàm cæteri ex coctili latere conſpiciantur. Exteriori enim facie tabulis marmoreis veſtiebantur pilæ, antis ad latera Corinthiarum columnarum extantibus: ſed paulum reductis, itemque cruſtatis marmore paraſtatis. Exinde Epiſtilia, Zophori, & Coronæ marmoreæ, ſtructumquè ſupra parietem marmora contegebant,& columnisè marmore ſtriatis ſtatuæ,vt reor, fuerant impoſitæ. Interiori parte, eaſdem pilas Tiburtini lapidis ſtructura ſolidabat, proſtantibus antis opere Dorico, & Epiſtilium Coronamque ſuſtinentibus. Supra, opus lateritium, qua condebatur Aquæductus altus circiter ſex: tres palmos latus. Arcus inter pilas marmorato obducti, & certis ſubinde ſpatijs quædam ampliora, minoribus interſtincta intercolumnia. Secundum eos arcus, cum inuentas cloacas foſſores repurgarent,partem ingentis fiſtulæ plumbeæ non longe à Pantheo Agrippæ repererunt, eratque fuſilibus litteris in ea inſcriptum, TEMPLO MATIDIÆ. P. Victor in Regione nona habet, *Baſilica Macidij*, & Onuphrius idem repetens, addit, aliàs Matidij, aliàs Matidiæ. Sed, Matidiæ legendum eſt. Vel enim Baſilica idem eſt cum templo nempe inauguratò condita: vel quod verius reor, & Baſilica Matidiæ nomine condita, & templum illi dicatum fuit, poſtquam ab Adriano adſcripta eſt inter Diuas. Erat enim Matidia Marcianæ Traiani ſororis filia, Iuliæ Sabinæ, quæ nupſit Adriano, ſoror: cuius meminit Spartianus in Adriano: *Traiani*, inquit, *reliquias Attianus, Plotina, & Matidia referebant*. Extant & numiſmata cuſa Matidiæ nomine. In argenteo legimus *Matidia Auguſta D. Marcianæ F.* Porro templum Matidiæ non longe à Pantheo in Regione nona fuiſſe neceſſe eſt. illo enim mittebant aquæ ductus.

Plumbus canalis.

In regionibus Vrbis.

In eiuſdem templi fundamentis, quæ ſecundum latus templi ducebantur, non exiguæ balnearum priuatarum reliquiæ inuentæ ſunt. Conuexæ ibi fornaculæ, vnde per fictiles canaliculos inuicem conſertos igneus vapor in varia etiam diuerſæ contignationis hypocauſta expirabat. modicæ ibidem cellulæ, ad ſtaturam hominis paulo amplius dimenſæ: cruſtis tectæ marmoreis maculoſis, & parijs: vermiculata ibidem, teſſelliſque verſicoloribus in folia floreſque picturata pauimenta. qualia vidimus etiam in Auentino, & memorantur à Plinio: *Lithoſtrota cœptauere iam ſub Sylla paruulis certè cruſtis, extatque hodie quod in Fortunæ delubro*

L. 36. c. 25.

Præ-

Præneſte fecit. Fiſtulæ quoque ibi plumbeæ in coni figuram fuſæ . in quarum vna, fuſili item opere legebatur inſcriptio: NARCISSI AVG. LIB. AB EPISTVL. Nempe hic habitauerat Narciſſus ille Claudij Cæſaris libertus, de quo Suetonius: *Sed ante omnes ſuſpexit* Claudius *Narciſſum ab Epiſtolis, & Pallantem à rationibus*. Plinius inter ditiſſimos numerat: *Multos poſtea cognouimus ſeruitute liberatos opulentiores*, Craſſo, *pariterque tres Claudij principatu Pallantem, Calliſtum, & Narciſſum*. Iuuenalis: *In V. Claudij c. 28.* *L. 33. c. 10.*

Nec diuitiæ Narciſſi, *Iuu. ſat. 5.*
Indulſit Cæſar cui Claudius omnia, cuius
Paruit Imperijs, vxorem occidere iuſſus.

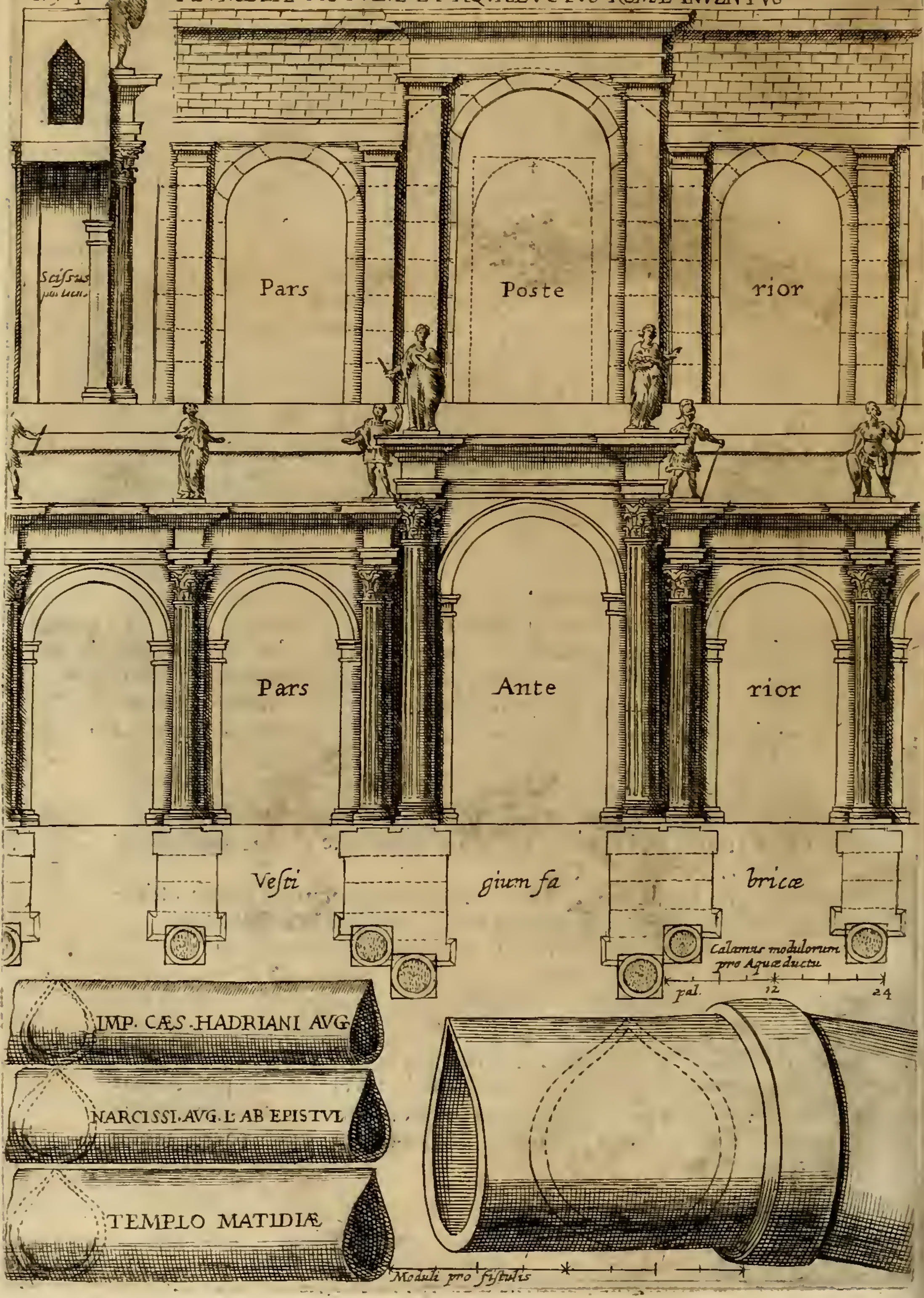
Suetonius: *Querente Claudio de fiſci exiguitate non abſurde eſt dictum: abundaturum ſi à duobus libertis in conſortium reciperetur*. Dion: *Narciſſus hominum ea tempeſtate potentiſſimus, & qui amplius quatuor millies ſeſtertium poſſederit*: id eſt, pluſquam centies centena millia, ſiue decem milliones aureorum. Idem conſulenti Claudio nuptias Agrippinæ neptis palam diſſuaſerat, eidem infenſus, & cum Auguſta poſtea iurgatus. Quare irata fœmina cum primum licuit per Imperium filij Neronis, hominem ſuſtulit. Tacitus: *Nec minus præparato Narciſſus Claudij libertus, de cuius iurgijs aduerſus Agrippinam retuli, aſpera cuſtodia, & neceſſitate extrema ad mortem agitur, inuito principe, cuius abditis adhuc vitijs per auaritiam, & prodigentiam mire congruebat*. *Sueton. in Claud. capit. 28.* *Tac. l. 13. ann.*

Quoniam autem canalis ille plumbeus in latere ſiniſteriore templi repertus eſt: in dextero immanis alia è plumbo fiſtula eſt inuenta, quinquaginta palmos ſub terra defoſſa, lato hianſique, qualis maiorum bombardarum extrinſecus ſolet eſſe, tubo: nec omni ex parte tereti ac rotundo, ſed paulum acuminato, vt latius quà fluebat in imo aqua ſpatium eſſet. Huius fiſtulæ quia longiſſime excurrebat, inuentus non eſt exitus; & quia nullius auctoris nomine notabatur, earumdem Narciſſi Balnearum fortaſſe fuit; aquarum videlicet omnium receptaculum quæ è ſuperioribus tubis confluentes, humiliori latiorique alueo ducebantur ad Tiberim. *Fiſtula plumbea Aquaductuum.*

Alia quoque fiſtula hac poſteriore minor, illa Narciſſi latior eſt refoſſa in ipſis fabricæ Collegij fundamentis, cum hac inſcriptione:

IMP CÆS. HADRIANI ANTONINI AVG, PII.
SVB. CVR. PORCI POTITI PROC. ANN. SYMPO. F.

Hæc omnia in ære incidenda curauimus. Sed quoniam altior arcus fultus maioribus columnis minores hinc inde arcus diſtinguebat (incertum quam ob cauſam, & an certa per interualla alios æquales haberet) ibi aqua ductu inferiore fluens paulum aſcendebat: vel ſi eodem procedebat æquilibrio, arcui maiori aliquid aliud molitores ſubſtruxerant, vt fornicem aquæ inter parietes ſuſtineret. Vtrumque in poſtica parte ædificij punctis notatum eſt.

Sciſſus
Pars
Poste
rior
Pars
Ante
rior
Veſti
gium fa
bricæ
Calamus modulorum
pro Aquæductu
pal.
12
24
IMP. CÆS. HADRIANI AVG
NARCISSI. AVG. L. AB EPISTVL
TEMPLO MATIDIÆ
Moduli pro fiſtulis

Iam quæ ſpectant ad corriuatas aquas, AQVAM VIRGINEM, de hac enim dicere cœperam, Agrippa deduxit. *Virgo ideo appellata*, ait Frontinus *quod quærentibus aquam militibus puella virguncula quaſdam venas monſtrauit, quas ſecuti qui foderant, ingentem Aquæ modum inuenerunt. Aedicula fonti appoſita hanc Virginem pictura oſtendit.* Plinius aliam cauſam refert. *Idem*, inquit, *Agrippa, & Virginem adduxit ab octaui lapidis diuerticulo* II. *millia paſſuum Præneſtina via. Iuxta eſt Herculaneus riuus, quem refugiens, Virginis nomen obtinuit.* Aliam Caſſiodorus lib. 7. epiſt. 6. *Currit Aqua Virgo ſub delectatione puriſſima: quæ ideo ſic appellata creditur, quòd nullis ſordibus polluatur.* Dion: *Aquam, quæ Virgo vocabatur, proprijs ſumptibus Agrippa adduxit, Auguſtamque nominauit. quod ita gratum fuit Auguſto, vt inopia aliquando vini exiſtente cum quæritaretur populus, ſatis prouiſum diceret eſſe ab Agrippa, nequis eorum ſiti periret.* Frontinus poſt tertium Conſulatum Agrippæ id factum ſcribit C. Sentio Sp. Lucretio Coſſ. Anno Vrbis DCCXXXV. cum quo conſentit Dion. Plinius: *Agrippa*, inquit, *in Aedilitate ſua* (& fuiſſe Ædilem poſt Conſulatum idem eodem capite teſtatur) *adiecta Virgine Aqua, cæteris corriuatis, atque emendatis, lacus DCC. fecit, præterea ſalientes CV. Caſtella CXXX. complura etiam cultu magnifica: operibus ijs ſigna CCC. ærea, aut marmorea impoſuit, columnas ex marmore CCCC. eaque omnia annuo ſpatio.* Numerum fontium innumerabilem, quos alij faciendos curarunt, quiſque poteſt conijcere. *Pars vnius Iuliæ*, inquit Frontinus, *Caſtellis CCLII. Montis Eſquilini vſibus effunditur.* Porro Fons aquæ Virginis, eodem fere, vbi nunc eſt, loco fuit, iuxta Septa, ſiue eorum porticus, non longe à Colle hortorum adiuncta Æde Iuturnæ. Ouidius:

Plin. l. 31. cap. 3.

Lib. 54.

Front. l. 2.

Dion l. 54.

Plin. l. 36. cap. 15.

Front. l. 1.

> *Te quoque lux eadem Turni ſoror æde recepit,*
> *Hic vbi Virginea campus obitur aqua.*

Arcus Virginis, ait Frontinus, *initium habent ſub hortis Lucullianis*, hi erant in Colle Hortorum, *finiuntur in Campo Martio ſecundum frontem Septorum.* Ibi vero emergebant aquæ, vbi deſinebant arcus. Hos arcus diſturbauit C. Cæſar, quia nimirum amphitheatrum iuxta Septa inchoauerat, Claudius reſtituit.

Deinde aliquot ſeculis intercœptam, & dilapſam Nicolaus V. tum Sixtus IV. deinde Pius IV. acquiſitis etiam nouis fontibus reſtituerunt. Tactu præſtitiſſe olim Virginem, hauſtu Martiam tradit Plinius. Nunc Virgo, Treuia nomine, Martia pridem intercœpta, tactu pariter hauſtuque præcellit: non ſolum publicis, ſed priuatis etiam Ciuium vſibus totam per Vrbem diſtributa.

Plin. li. 31. cap. 3.

IVLIAM idem Agrippa deduxit. Sed XIII. annis ante Virginem anno Vrbis DCCXXI. ad milliarium ab Vrbe XII. via Latina: acquiſitæque ab inuentore nomen Iuliæ eſt datum. hæc ductu quindecim millium paſſuum prope Portam Næuiam parte ſui effundebatur. Frontinus: *Prius tamen pars Iuliæ ad Spem veterem* (Huius Ædes ad eam portam fuit) *excepta Caſtellis CCLII. montis vſibus diffunditur.* altera pars effundebatur

Aqua Iulia.

Front. li. 1.

Dion l. 48. tur in Viminalem. Dion: *Eodem* inquit, *tempore* (ſub triumuiratu) *Aquæ, quas Iulias nominarunt, IN VRBEM CANALIBVS DVCTAE SVNT.*

Lib. 1. Huic *TEPVLA ab eodem Agrippa mixta eſt.* vt ait Frontinus; Quæ ante ex agro Tuſculano collecta, & in Vrbem perducta fuerat. Aliam excluſit, quæ dicebatur Crabra; *ſeu quia vſum improbauerat; ſeu quia Tuſculanis poſſeſſoribus relinquendam credebat*, vt idem Frontinus. In Viminalem Tepula exibat cum Iulia, quamquam paulo inferiore libra. Cenſores autem Cn. Seruilius Cepio, L. Caſſius Longinus, qui eam in Vrbem perduxerant, in Capitolium ante adducēdam curauerunt. *Eodem anno Agrippa ductus Appiæ, Anienis, Martiæ pœne dilapſos reſtituit, & ſingulari cura cum compluribus ſalientibus aquis inſtruxit Vrbem:* Frontinus. Eiuſdem *Appiæ*, vt ait Plinius, *Anienis, Tepulæ ductus reficere. Q. Marcius iuſſus à Senatu, nouam à nomine ſuo appellatam cuniculis per montes actis intra Præturæ ſuæ tempus adduxit.*

Lib. 1. Plin. l. 36. cap. 15.

Aqua Martia. Plin. l. 31. cap. 3. Syluar. l. 1. Hæc eſt aqua MARTIA, eodem auctore, *inter reliqua Deûm munere Vrbi tributa, clariſſima aquarum amnium in toto Orbe, frigoris ſalubritatiſque palma: præconio Vrbis: ſtagnino colore præuiridi, ſplendore & rigore gratiſſima.* Quod poſtremum illi attribuit Frontinus. Statius:

Marſaſquè niues & frigora ducens
Martia. Et alibi eod. lib.
Tequeper obliquum penitus quæ laberis amnem
Martia, & audaci tranſcurris flumina plumbo.

Nam & flumina Aquæductus traijciebant, teſte Frontino. Hæc ad milliarium XXXIII. concepta in Pelignis nomine quondam Aufeia, ductu paſſuum LX. millium DCCX. & ſemis corriuata eſt. *Tranſit*, inquit Plinius, *Marſos, & Fucinum lacum Romam non dubie petens. Mox ſpecu merſa in Tiburtina ſe aperit IX. m. p. fornicibus ſtructis perducta.* paulo aliter Frontinus: *Opere*, inquit, *ſupra Terram paſſuum vij. millium CCCCXLIII.* Neque ille Anci Marcij mentionem fecit, qui teſte Plinio, primus eam auſpicatus eſt in Vrbem ducere. quod tamen vix perſuaſerit, cum eo Rege longè à ditione Romanorum tam ipſa, quàm regio, in qua oriebatur, Romanis eſſet ignota. Emergebat autem cum Iulia, & Tepula ad Viminalem portam, quæ nunc, vt alias dixi, clauſa eſt. Et parte ſui poſt hortos Pallantinos in Eſquilijs, teſte Frontino, mixta riuo Herculano deijciebat ſe per Cœlium. Perducta eſt etiam in Capitolium, & Auentinum. Sed poſtquam in Cœlium, & Auentinum deducta eſt à Nerone Claudia, excluſa ab his & Martia, & Iulia eſt. *Quo fiebat*, inquit Frontinus, *vt quoties defectio aliqua interueniſſet Aquæ Claudiæ, celeberrimi colles ſitirent.* Quare Traianus ampliore opere his collibus Martiam reddidit & ſuas in Thermas induxit. Ideo & Traianam appellatam, non dubitant Fuluius & Marlianus. Eodem Frontino auctore, *omni parte Vrbis lacus tam noui, quam veteres plerique binos ſalientes diuerſarum aquarum acceperunt; vt ſi caſus alterutram impediſſet, altera ſufficiente non deſtitueretur vſus.* Ex quo apparet tam Cæſarum

Martia vnde deducta quo effunderetur.

Front. l. 2.

rum & Curatorum prouidentia, quàm geminatis vbique fontibus aquarum vbertas. Deniquè cum aliæ alijs vſibus aſſignarentur, *Martia tota potui*, vt idem ait, *propter ſalubritatem ſeruiebat*. Eius ductus cum Auguſtus, ſiue Agrippa eius nomine, & Titus refeciſſent (Dion enim Agrippam: Inſcriptio portæ Eſquilinæ Auguſtum pronunciat) M. Antoninus iterum reſtituit, & nouum illi fontem Antonianum nomine adiecit. Aliam aquam eiuſdem bonitatis, ante adiecerat Auguſtus, quæ ab inuentore Auguſta dicta eſt.

Martia ſeruiebat potui. *Lib.49.*

CLAVDIA bonitate MARTIÆ proxima, & illa altior, à Caio Caligula inchoatis binis ductibus, à Claudio perfectis per millia paſſuum XLVI. auctore Frontino, ſubterraneo, & arcuato opere cum Aniene Nouo perducta eſt. *A lapide*, inquit Plinius, *quadrageſimo* (XXXVIII. iuxta Frontinum) *ad eam excelſitatem, vt in omnes Vrbis montes leuarentur, influxere Curtius, atque Cæruleus fontes*. Suetonius: *Claudiæ aquæ gelidos, & vberes fontes eorum alteri Cæruleo, alteri Curtio, & Albudino nomen eſt: ſimulque riuum Anienis nouo lapideo opere in Vrbem perduxit, diuiſitque in plurimos, & ornatiſſimos lacus*. Ductus Anienis efficiebat paſſuum LVIII. millia DCC. opere omnium altiſſimo, qua arcuatum attollebatur. Hic Romæ cum Claudia mixtus eam frequenter abactis ſecum ripis limo turbidus vitiabat: nec minus cæteras, in quarum ſpecus, quod altiſſime flueret, ab aquarijs inducebatur: donec Nerua principe tam Anio, quam reliquæ inter ſe diſcretæ fluxerunt.

Aqua Claudia. *In V. Claudij c.20.*

Dictus hic ANIO NOVVS ad VETERIS diſcrimen, quem M. Curius, L. Papyrius Curſor Cenſores in Vrbem deducendum curarunt. Ann. Vr. CCCCLXXXIX. Effluebat ANIO VETVS in ſalinas, qui locus erat ad portam Trigeminam. alia ſui parte intra portam Eſquilinam per altiores Vrbis tractus diſtribuebatur. Poſtea vero, quòd turbulentus, & minus ſalubris eſſet, in hortorum rigationem, atque in ipſius Vrbis ſordidiora miniſteria deſtinatus eſt. Hi duo riui Anienis, ex Aniene flumine in Vrbem corriuati. Sed vetus humilior, quia propiùs Vrbem, ſupra Tibur XX. milliario concipiebatur. At Claudia, quæ poſt Anienem, ſecundum tenebat altitudinis locum, poſt hortos Pallantianos (Hi erant ad S. Euſebium in Colle Eſquilino) finitis arcubus, cum Aniene nouo fiſtulis per Vrbem diſtribuebatur. Sed ante, partem ſui ad portam nunc Maiorem transferebat in Cœlium. Nero enim extructis arcubus deduci voluit in Palatium. *Ii directi*, inquit Frontinus, *per Cœlium Montem iuxta templum D. Claudij terminantur*. Et: *Nero Imperator Claudiam opere arcuato aſſumpſit, exceptam vſque ad templum D. Claudij perduxit, vt inde diſtribueretur*. Erant ibi Caſtella, per quæ partim læuorſum in Auentinum, partim in Palatinum dextrorſum diſtribuebatur. Porro arcuum Neronianorum magna pars adhuc viſitur, longo tractu interſecantium Cœlium Montem. Incipientes enim ab ea, quam dixi porta, ſecundum hortos Card. Federici Cornelij per dorſum Cœlij procurrũt ad Baſilicam Lateranenſem: inde ad Ædem S. Stephani cognomento Rotundam, vbi dicitur olim fuiſſe templum Claudij. *Hic modum*, Aquæ, quem

Anio nouus & vetus. *Vbi Claudia effunderetur.* *Front. li.1* *Idem lib.2.* *Arcus Neroniani ad excipiendã aquã Claudiam.*

quem acceperunt, ait Frontinus, *aut circa ipſum Montem Cœlium, aut in Palatium, Auentinumque, & in Tranſtiberinam Regionem dimittunt*. Quare arcus, qui inde conuerſi ad templum SS. Ioannis, & Pauli deſcendunt in Vallem inter Cœlium, & Palatinum ſitam, in quem poſtremò Aquam deferebant, Neronianum nomen non habuerunt; vel antiquiores illo, vel recentiores. Arcus autem Neronianos L. Septimius Seuerus, & Antoninus filius reficiendos curarunt, quod notat vetus lapis, vt ait Marlianus, repertus ad Portam Næuiam; cum ante Aquæductus omnes Veſpaſianus, ac Titus reddita aqua reſtituiſſent. De Claudia in Auentinum perducta ſcripſit etiam Caſſiodorus lib. 7. ep. 6. *Claudiam per tantam faſtigij molem ſic ad Auentini caput eſſe perductam, vt cum ibi ex alto lapſu ceciderit, cacumen illud quaſi imam vallem irrigare videatur*.

ALSIETINAM prouidit Auguſtus, ideo & Auguſta dicta eſt. Hæc *omnibus humilior erat*, vt ait Frontinus, parum ſalubris: Naumachiæ, quam Auguſtus trans Tiberim fecit, hortis ſubiacentibus, & vſibus priuatorum inſeruiens.

Herculaneus riuus Front. l. 1.

HERCVLANEVS RIVVS ſupra Anienem nouum conceptus ei poſtea iungebatur, gratiam ſplendoris amittens, cum eſſet natura puriſſimus. In Vrbe etiam Martiæ adiunctus Cœlium irrigabat.

Aqua Appia.

APPIA à nobis vltimo dicitur; quæ primo eſt ab Appio Claudio, cui poſtea Cæco cognomen fuit, deducta, M. Valerio Maximo, P. Decio Murena Coſſ. Anno Vrbis CCCCXLII. Caſſiodorus: *His Conſulibus per Appium Claudium Cenſorem via facta, & aqua inducta eſt, quæ ipſius nomine nuncupatur*. Inter milliarium VI. & VIII. concepta, paſſuum amplius vndecim millibus deriuata effundebatur prope portam Capenam, & Trigeminam ad Salinas, fluens vſque ad Campum Martium. Hæc poſt Alſietinam maxime humilis, & ſubterraneo labens riuo, quod teſte Frontino; *humiliore directura antiquiores perducerent, nondum explorata arte librandi, vel quia ſponte aquas celarent, ne hoſtis interciperet*. Sed tamen illis magnæ fuit laudi cepiſſe, quod deinde tantam aquarum copiam, & commoda in Ciuitatem inuexit.

Numerus Aquarum Romanarum.

Hæ porro aquæ, quæ varijs temporibus fluxerunt Romanam in Vrbem ſunt: Appia: Anio vetus, & nouus: Martia, cui addita eſt Auguſta ab Auguſto vſque ad caput Martiæ deducta, & fons Antonianus: Alſietina: Tepula, cui poſtea mixta eſt Iulia: Crabra, quæ primum pro voluntate aquariorum, deinde tota iuſſu Imperatoris excluſa eſt: Aqua Virgo: Claudia, quæ triplex, Albudina Curtia, & Cærulea: Demum Herculanea, ſiue Herculaneus riuus vna cum Claudia fluens. Aliæ multæ numerantur. Sed cuius poſt M. Aurelium Imperatorem deduxerit, plane non liquet.

Aquaductus inſtaurati.

Varij quidem Cæſares ductus vetuſtate collabentes vſque ad Theodoricum Regem inſtaurarunt, & aquas dilapſas, vel interceptas reſtituerunt: in colles, quos antea non irrigabant, deduxerunt, & ad ſuas Thermas, Balnea, Nymphæa, Prætoria; vnde illis nouum nomen quæſitum eſt. Vt Aquæ Traianæ, quæ vt aiebam, Martia erat. Quid? ſi

idem

idem accidit Anieni nouo? Nam Traianus, ne ille flueret lutulentus, ac turbidus excipi ex lacu iuſſit, vbi aqua puriſſima erat, non ex flumine: *Cæſarem*, inquit Frontinus, *Neruam Traianum præſcribente titulo*. Sed tamen cùm aquis, quas enumeraui, aliæ ab alijs, & poſt Frontinum perductæ adijciantur, prætereundæ non ſunt; etſi quædam non fontes, ſed nomina multiplicant. *Sabatina*, quæ in lacu Sabate, vt ait Feſtus, excipiebatur. *Alexandrina*, de qua Lampridius: *Thermas ſui nominis fecit* Alexander *iuxta eas, quæ Neronianæ fuerunt aqua inducta, quæ nunc Alexandrina dicitur*. Niſi hæc vt Traiana, vetus erat. *Septimiana*: niſi hæc quoque ex antiquis fuit. *Seueriana*: ſed cur hæc Septimiana non eſt? *Ciminia*: quam Sabatinam dicit Onuphrius. Annia, Algentiana: mihi ſane ignotæ. *Cærulea*, *Albudina*: malè additæ, nam ſunt partes Claudiæ. *Damnata*: hæc, reor, Crabra eſt, quam excluſit emiſitque Agrippa. Aurelia, Antoniana: ſed ad quem Cæſarem referendæ? nam plures Aurelij Antonini. Quorum vnus ductus Martiæ inſtaurauit, & aquam dilabentem reduxit, vt in arcu portæ nunc S. Laurentij legitur.

Nomina nõ ſemper aquas multiplicant.

Imp. Cæſ. M. Aurelius Antoninus Pius Fœlix Aug. Parth. Max. Brit. Max. Pont. Max. Aquam Martiam varijs Kaſibus impeditam purgato fonte, exciſis & perforatis montibus, reſtituta forma, adquiſito etiam fonte nouo Antoniniano, in ſacram Vrbem ſuam perducendam curauit.

Ab hoc Cæſare Aureliam fortaſſe adiecto ad Martiam nomine, & Antonianam cum illa permixtam habemus. Quis autem è Marcis Aurelijs Antoninis prçter Caracallam, Parthicum ſe & Britannicum Max. dixiſſet?

Iam Aquæductus teſte Frontino prope Vrbem, nempe à *ſexto milliario plures aquas ſinguli ſuſtinebant*. Romæ autem fuiſſe quatuordecim teſtatur Procopius. *Romæ*, inquit, *Aquæductus decem, & quatuor numero ſunt, cocto ex lapide per priſcos homines ædificati, ea latitudine, ac ſimul profunditate, vt equeſter vir aliquis ipſo cum equo per eos ſuperne euadere liberius queat*. Ideoquè Belliſarius, ne per eos Gothi tranſirent, ædificio complexus muniuit, ac ſepſit. Quo tempore cùm ijdem Gothi in Vrbis obſidione Aquas omnes ſuſtuliſſent, quæ præter reliqua commoda verſatiles molas ad conterenda frumenta voluebant; molas frumentarias, quas hodieque in medio Tiberi ædificari videmus, excogitauit Beliſarius. Hæ multiplici laxoque ferreo vinculo ripis alligantur: tum ligneis machinis, quæ denticulatis rotis committuntur, expanſas tabulas flumini obijcientibus, & vndarum vorticoſo impetu circumactis, inſertos ſupra immanis ponderis molares lapides celerrime verſant. Cæterum paulo ante Gothicum bellum Theodoricus Rex Italiæ curauerat ductus reficiendos. Iubet enim apud Caſſiodorum: *Si quid autem conficiente ſenio fuerit demolitum, peruigili celeritate reparetur; vt & conſtructio fabricæ illibata permaneat, & aquæ diſtributio nulla ſe cuſtodum venalitate ſubducat*. Tanta vero non modo publicè, ſed etiam priuatim per Vrbem vis aquæ diſtributa erat; vt vix animo queat comprehendi,

Romæ XIV aquæductus.

Molæ ad cõterẽdá frumenta inuentæ.

Strabo l.5. hendi. Strabo: *Flumina per Vrbem, & Cloacas videri fluere, atque vnamquamque domum propemodum habere fiſtulas, & canales, quibus aquam inducat.* Frontinus: *Irriguos agros, tabernas, cœnacula, & conceptelas, deniquè omnes perpetuis ſalientibus inſtructas inuenimus.* Plinius: *Siquis diligentius æſtimauerit aquarum abundantiam in publico, balneis, piſcinis, domibus, euripis, hortis ſuburbanis, villis, ſpatioque aduenientes, extructos arcus, montes perfoſſos, conualles æquatas, fatebitur nihil magis mirandum fuiſſe in toto Orbe terrarum.* Frontinus: *Sentit hanc curam Regina, & Domina Orbis in dies, quæ terrarum Dea conſiſtit, cui par nihil, & nihil ſecundum: & magis ſentiet ſalubritas eiuſdem æternæ Vrbis, aucto caſtellorum, operum, munerum, & lacuum numero nec minus ad priuatos commodum, quod ex incremento beneficiorum eius diffunditur.* Quorum ſimilia vſurpare hac tempeſtate poſſumus influentibus in Vrbem vberrima copia Aquis, Virgine, Fœlice, Paulina, & in omnes Vrbis angulos diſtributis. Sed ex his ſola Virgo potui idonea. Et forte accidet aliquando, vt etiam Martia, illa aquarum Regina, Dominæ Vrbi reſtituatur.

Front. l.2. · *Plin. l 36. cap.15.* · *Front. l.2.*

Thermæ. Cap. XIX.

THERMÆ Agrippæ, & nonnullorum Cæſarum, Martio minorique Campo aſſignantur. De ijs, alijſque nunc inſtitutus ſermo eſt. Porrò THERMÆ calida dicuntur loca, in quibus non ſolum Aqua, ſed etiam vapore, halituque corpora incaleſcunt. θερμὴ enim calor eſt. Liuius cum ſaltum Thermopylarum in Græcia inter duo altiſſima iuga deſcriberet: *ideò*, inquit, *Pylæ, & ab alijs, quia calidæ aquæ in ipſis faucibus ſunt, Thermopylæ locus appellatus: nobilis Lacedæmoniorum aduerſus Perſas morte magis memorabili, quam pugna.* THERMÆ igitur Romanis BALNEA fuere calidarum aquarum, vnde ædificijs adhæſit nomen; quamquam in ijs etiam frigida perfunderentur. Admiranda autem eſt earum amplitudo, & numerus; nam de luxu alibi eſt dictum. De amplitudine Ammianus: *Lauacra* enim dixit *in modum prouinciarum extructa*; & quæ ſuperſunt ex Antonianis, ac Diocletianis reliquiæ abundè confirmant: quæque ab his veſtigia Romani Architecti linearunt. At numerus fere ſine numero. ſupra octingentas P. Victor agnouit. Plinius: *Quæ nunc Romæ ad infinitum auxere numerum.* Quotidie enim lauabant ante cœnam hora, vt ait Martialis, octaua; quæ vndevigeſimæ Italicæ æſtate; hyeme vigeſimæ primæ circiter reſpondet. Nam Romani horas inæquales duodecim de die numerarunt. Itaque præter lauacra Principum, quæ gratuita populo præbebant, & alia quæ conducebantur: ſuas quiſque balineas domi fere habebat, præſertim nobiles Ciues ad priuatos vſus. De modo ædificandi Vitruuius, & apud illum

Thermæ quid ſint. · *Dec.4. l.6.* · *Thermæ Romanis Balnea.* · *Et fere innumera.* · *L.36.c.15.* · *Li.4. ep.8.* · *Vitruu. li. 5. cap. 10.*

illum interpretes. Hic de Thermis Principum ſermo eſt.

Fuere in Campo, aut finibus campi vtriuſque, THERMÆ AGRIPPÆ, quas excitauit Agrippa prope Pantheon. Dion: *Agrippa Vaporarium Laconicum fecit. Laconicum autem vocatur id genus Balnei, quoniam hic tum nudari corpora, tum inungi oleo præcipuè videbantur.* Idem: *Moriens Agrippa populo hortos, & balneum à ſe denominatum legauit, vt gratis lauarentur.* Ad earum ornatum pertinent ſtatuæ ibi ab Agrippa poſitæ. *Inter quas diſtringentem ſe à Lyſippo factum ante thermas dicauit mire gratum Tiberio Principi. Qui non quiuit temperare ſibi in eo, quamquam imperioſus ſui, inter initia principatus: tranſtulitque in cubiculum ibi ſigno ſubſtituto: Eumquè clamoribus populi repoſcentis repoſuit;* vt Plinius. Et picturæ, de quibus idem: *In Thermarum, quoque calidiſſima parte marmoribus incluſerat Agrippa paruas tabellas paulo ante cum reficerentur ſublatas.* Idem: *Agrippa in Thermis, quas Romæ fecit figlinum opus encauſto pinxit, in reliquis albaria adornauit: non dubie vitreas facturus cameras, ſi prius inuentum id fuiſſet, aut à parietibus ſcenæ, vt diximus Scauri, perueniſſet in cameras.* Ambigi poteſt, an ad eaſdem Thermas, & Pantheon Campus Agrippæ fuerit, an potius ad porticum Vipſaniam, & Aquæ Virginis fontem. *Campum autem Agrippæ, porticu excepta, ac Diribitorium ipſe Auguſtus dedicauit, ſiue publici iuris fecit.* Hæc porro ſunt Agrippæ monimenta; quæ memorat Tacitus: *Sed ſolatium populo exturbato, & profugo Campum Martis, ac monumenta Agrippæ; hortos, quin etiam ſuos, Nero, patefecit.*

Thermæ Agrippæ. Dion l.53. *L.35. c.4.* *L.36.c.25.* *Dion l.55.* *Tac li.15. annal.*

Idem NERO SVAS etiam in Campo THERMAS extruxit, eximij operis. Teſtatur Martialis.

Quid Nerone peius?
Quid Thermis melius Neronianis?

Thermæ Neronis. L.7.ep.33.

De ijs & Statius laudans balneum Etruſci:

(Fas ſit componere magnis
Parua) Neronea nec qui modo lotus in vnda
Hic iterum ſudare neget.

Sat. lib. 1. ſyluar.

Hæ nono Imperij anno ædificatæ à Nerone ſunt, vt ait Euſebius in Chronico, *quas Neronianas appellauit.* Sed *Thermæ NERONIANAE,* vt ait P. Victor, *poſtea ALEXANDRINAE dictæ.* Et Caſſiod. in Chronico: *Thermæ à Nerone ædificatæ, quas Neronianas appellauit cuius odio, mutato vocabulo nunc Alexandrinæ nominantur.* At Euſebius in eodem Chronico refert *nouas ab Alexandro excitatas anno eius Imperij quinto.* Et Lampridius: *Opera inquit veterum Principum inſtaurauit, ipſe noua multa inſtituit. In his Thermas nominis ſui iuxta eas, quæ Neronianæ fuerunt, aqua inducta, quæ Alexandrina nunc dicitur. Nemus Thermis ſuis de priuatis ædibus ſuis, quas emerat, diruptis ædificijs fecit.* Dicendus eſt ergo Alexander veterum operum inſtaurator reſtituiſſe, atque ornaſſe Neronis Thermas, & nouas ipſe ædificaſſe. Aliquis etiam timide dixerit: quòd hæ illis eſſent proximæ, fortaſſe vtraſque dictas

Thermæ Alexãdrinæ. In V. Alexandri. Aqua Alexandrina.

ctas eſſe Alexandrinas. Semper enim in nouos Principes prona adulatio eſt. Cum præſertim ille Neronianis, circumcirca, lucos, & ſyluas addiderit: neque his tantum, ſed etiam alijs lumina adiecerit, vt de nocte etiam vſui eſſent. Quod notat idem Lampridius: *Artium vectigal pulcherrimum instituit. Ex eoque iuſſit Thermas, & quas ipſe fundauerat, & ſuperiores populi vſibus exhiberi: ſyluas etiam in Thermis publicis deputauit. Addidit & oleum luminibus Thermarum, cum antea non ante auroram paterent, & ante Solis occaſum clauderentur.* Sed poſtea Tacitus Cæſar auctore Vopiſco, *denuo Thermas omnes ante lucernam claudi iuſſit, ne quid per noctem ſeditionis oriretur.* Apparent harum veſtigia prope templum S. Ludouici nationis Gallicæ in ædibus Mediceis ad Circum eiuſdem Alexandri, hodie Nauonium. Neronianæ in propinquo fuiſſe dicuntur. Exprimuntur nummo æreo Alexandrinæ, quem in fine libri apponam.

Luci circũ Thermas

Vbi eſſent Thermæ Alexãdri & Neronis

Thermæ Adriani.

Thermarum ADRIANI meminit P. Victor & Sext. Rufus in Regione nona. alius veterum, quem ego viderim, non meminit. Spartianus ita ſcribit de Adriano: *Romæ inſtaurauit lauacrum Agrippæ, eaque omnia proprijs, & veterum nominibus conſecrauit.* His verbis adduci quiſpiam poteſt, vt putet, Thermas Agrippæ Adriani fuiſſe nuncupatas, & vtrumque nomen ſortitas, quare alias Adriani Thermas in Campo non eſſe veſtigandas. Sed tamen auctoribus Sex. Rufo & P. Victore propriè Adriani Thermæ in Campo ſtatuendæ ſunt. Eas autem prope forum Antonini, nunc Columnæ, fuiſſe haud abſimile veri eſt. Idem Adrianus lauacra pro ſexibus ſeparauit: vetuitque ne mulieres cum viris lauarent, vt a Spartianus, & b Dion teſtantur, quod poſtea iterum ſanxit Alexander, referente Lampridio.

Thermæ Adriani.

a In vita Adriani. b Dion l. 69.

Thermæ Domitiani

Ponuntur & THERMÆ DOMITIANI prope eius Naumachiam in Campo ad Cœnobium Monialium Sancti Syluestri, de qua ſupra. Euſebius perobſcure de his: *Sub Domitiano multa opera Romæ facta, in quibus Thermæ Traianæ, & Titianæ.* Idemque Caſſiodorus: *Sub Domitiano inſigniſſima Romæ facta ſunt opera, Forum Traiani, Thermæ Traianæ, & Titianæ.* Plutarchus Balneum quidem factum à Domitiano tradit, ſed in Palatio, vt alias dixi, *ſi in Domitiani domo videant porticum, vel Baſilicam, vel balneum, vel pellicum diætam.* Verùm Eccleſiaſticæ hiſtoriæ de S. Syluestro tradunt: *eum Eccleſiam feciſſe, & conſtituiſſe titulum iuxta Thermas Traianas (aliàs, aiunt, Domitianas).* Rurſus de eodem: *Titulum ſuum conſtituiſſe iuxta Thermas Domitianas, quæ cognominantur Traianæ.* Rurſus: *Conſilium celebraſſe intra Thermas Domitianas.* Titulus autem ille Equitij dictus eſt, quo Ædes S. Martini in Montibus hodieque inſignitur: certiſque veſtigijs S. Pontificis memoriam deſignat: & id templum conditum iuxta Thermas Traianas, ſupra retuli ex Anaſtaſio. In hac dubitatione ponendum eſt, Domitianum etſi Balneum fecerit in Palatio, eo tamen loco Eſquiliarum Thermas non feciſſe. nihil enim de his legimus apud ethnicos ſcriptores. Quod ſi dicas: Thermas Domitianus fecit, nec perfecit perfectas poſtea à Traiano;

In Chronico.

In Chronico.

Plutar. in Poplic.

Tõ. 1. Cõc. & Anaſt. in vita.

Domitianus Thermas nõ fecit.

Ideo-

Ideoque nomen vtriuſque adeptæ non memorantur à Suetonio; contra eſt, quia etiam opera imperfecta Domitiano Suetonius aſcripſit, vt forum Neruæ, quod forum Traiani dixit Caſſiodorus. Cur igitur non idem ſcripſit de Thermis, ſi illum nouerat earum conditorem? Deinde ſi inchoatas perfeciſſet Traianus, Domitiani nomen, vt forum Neruæ penitus amiſiſſent. Sed cum Domitianus Thermas non fecerit, Thermæ tamen Titi eius fratris in eo tractu vel auctæ à Domitiano & ornatæ, vel propter incendium, quod ſub Tito Romæ ingens fuit, non improbabiliter refectæ ſunt. Quamobrem dictæ etiam Domitianæ. *Plurima*, inquit Suetonius, *& ampliſſima opera incendio abſumpta reſtituit; ſed omnia ſub titulo tantum ſuo, ac ſine vlla priſtini auctoris memoria.* Iam à Thermis à Traiano factis hæ Titi Cæſaris Thermæ proximæ erant & propè contiguæ. Quæ cum Domitianæ dicerentur; multos poſt annos ætate ſcriptorum vitæ S. Syluestri, credibile eſt, propter ædificiorum propinquitatem, promiſcue à vulgo fuiſſe vſurpata nomina: & quia vnum quodammodo eſſe videbantur, Traianas Domitianas, Domitianas Traianas eſſe dictas. Quod ſi non placet ſolutio, dicent alij meliora, quæ placeant. Nec ſane ab his dicuntur, qui vel Domitianum feciſſe Thermas nullo veteri auctore, affirmant: vel contra à eoſdem negant Traianum ſtruxiſſe. — *De quibus ſupra c. 10*

Thermas PHILIPPI cum Titianis, Traianiſque in tertia Regione, & parte Eſquilini collis inter ſe propinquas iam ſtatuimus. Alij Balnea Traiani ſtatuunt in Auentino, Adriani vero in Eſquilijs. Sed eruditiores cum P. Victore PRIVATA Traiani BALNEA in Auentino collocant, fortaſſe extructa ante adeptum Imperium. Adriani vero verius ponuntur in Campo, vt diximus. Aurelius Victor in epitome. *Traianus*, inquit, *ob honorem Suræ, cuius ſtudio Imperium arripuerat, lauacra condidit.* De Thermis item Traiani Eutropius. — *à P. Vict. & Pauſania & lapides* *Thermæ Philippi.* *Eutr. l. 10.*

In Auentino quidem Thermæ Varianæ fuerunt, id eſt Heliogabali, qui & Varius eſt dictus. Eas P. Victor ſtatuit in Regione xiij. Idemque oſtendit plumbeus canalis in Auentino inuentus verſus Portam Oſtienſem S. Pauli in quo vetus erat inſcriptio: — *Thermæ Heliogab.*

AQUA TRAIAN. Q. ANICIUS Q. F. ANTONIAN. CUR. THERMARUM VARIANARUM.

Dubium vero, an de his Lampridius loquatur. *Opera publica præter Aedem Heliogabali. Et Amphitheatri inſtauratio poſt exuſtionem, & lauacrum in vico Sulpitio, quod Antoninus Seueri filius cœperat, nulla extant.* Hic fortaſſe eſt Antoninus Geta: Nam de altero Antonino Seueri item filio videtur illa ſubijcere: *Et lauacrum quod Antoninus Caracalla dedicauerat & lauando, & populum admittendo. Sed porticus defuerant, quæ poſtea ob hoc ſub Decio Antonino extructæ ſunt, & ab Alexandro perfectæ.* — *In v. Heliogab.*

Hæ THERMÆ ANTONINIANÆ ſunt omnium, quæ Romæ eſſent, nobiliſſimæ in Regione decima Piſcinæ publicæ, inter Auentinum, & Cœlium. Spartianus in Seuero: *Vixit*, inquit, *diu in odio populi Antoninus, quamuis & veſtimenta populo dederit, vnde Caracallus eſt dictus,* — *Thermæ Antoninianæ.*

ſtus, & Thermas magnificentiſſimas fecerit. Idem: *opera Romæ reliquit,* Antoninus, *Thermas nominis ſui eximias, quarum cellam ſolearem architecti negant poſſe vlla imitatione, qua facta eſt, fieri. Nam & ex ære vel cupro Cancelli ſuperpoſiti eſſe dicuntur, quibus cameratio tota concredita eſt, & tantum eſt ſpatij, vt id ipſum fieri negent potuiſſe docti Mechanici. Idem viam nouam muniuit, quæ eſt ſub eius Thermis, Antoninianis ſcilicet, qua pulchrius inter Romanas plateas non facile quidquam inuenias.* Quam aſſerit inter Romanas plateas pulcherrimam, eam vt cætera fora columnationibus, & porticibus cinctam fuiſſe neceſſe eſt. Aurelius Victor: Per eum (Antoninum) *aucta Vrbs magno acceſſu viæ nouæ, & ad lauandum abſolutæ opera pulchri cultus. Habebant,* inquit, Olympiodorus, *in vſum lauantium ſellas mille ſexcentas, è polito marmore factas.* Feciſſe Antoninum anno Imperij quarto ſcripſere Euſebius, & Caſſiodorus in Chronicis. Has poſtea ornatas, vt dixi ab Heliogabalo, etiam Alexander, quod refert Lampridius, perfecit, & ornauit. Earum ichnographiam ex ijs, quæ ſuperſunt parietinis perueſtigatam Serlius Architectus deſcripſit: aſſeruitque, ſymmetria partiumque dimenſionibus, eſſe omnium, quæ extant, pulcherrimas. Vbi ſane multo maior inſpicitur ambitus, quàm ſtantes reliquiæ demonſtrent.

In V. Antonini Carac.

In V. Alexandri.

Li. 3. Ant. Rom.

Quoniam autem præcelſi è laterculo parietes magnam intus locorum amplitudinem includũt; Paulus V. Pont. Max. qui in Cardinalatus purpura Seminarij Romani patrocinium ſapientiſſimè geſſerat, poſtea euectus ad Pontificatum collectæ ex tota Italia nobiliſſimæ Seminarianæ iuuentuti liberaliter indulſit, vt ex Thermis Antoninianis, tanquam è ſuburbano opportunè commodum caperet. Itaque repurgato, & complanato ſolo, conciſis ſublatiſque ruderibus, cum à contentione ſtudiorum, & ſcholis vacant, ad Thermas animi gratia conueniunt, & ibi maioribus pilis, follibuſque colludentes ſe ſe iucunda exercitatione reficiunt. Vt ex miſerabili ruina Antonini moles iam refecta videatur; quòd quæ membra abluerat, animos mœrore detergat: nec minus corporum, quam bonam mentis valetudinem ad vitam, ſapientiamque propagandam tueatur.

Thermæ Antonini ad exercitationem Seminar. iuuentutis.

In proxima Regione portæ Capenæ Thermæ SEVERIANÆ, & COMMODIANÆ numerantur. De Seuerianis Spartianus: *opera eius,* Seueri, *præcipuè extant Septizonium, & Thermæ Seuerianæ.* Meminit etiam Caſſiodorus in Chronico. De Commodianis idem, & Euſebius ſcripſerunt. Et Lampridius: *Opera eius præter lauacrum quod Cleander nomine ipſius fecerat, nulla extant.* Herodianus: *Idem* Cleander, *Gymnaſium quoque maximum exædificauerat, publicatis etiam balneis, vt eo modo populum ineſcaret.* Quidam Thermas Seueri Septimianas nominant, eaſque trans Tiberim locant, At Spartianus Seuerianas appellat, quas P. Victor ſtatuit in prima Regione portæ Capenæ. Quis autem alius huius nominis has condere potuit? Spartianus de eodem Seuero: *Eius denique etiam Ianuæ in Transtiberina regione ad portam nominis ſui, quarum forma intercidens ſtatim vſum publicum inuidit.* Hos alij

Thermæ Seueri & Commodi. In Seuero. In Commodo. Herod. l. 1.

Ianos

Ianos eſſe volunt, ideſt arcus quadrifariam peruios. alij idem ſignificari putantes, Ianæ, pro Iani, legunt; quod non placet. Et aliquid aliud fortaſſe Spartianus ibi præter Ianum ſignificare voluit. *Iani Septimiani* meminit P. Victor.

Thermæ Decianæ à Decio ædificatæ ſunt. Caſſiodorus: *Decius*, inquit, *lauacra publica ædificauit, quæ ſuo nomine appellari iuſſit*. Pomponius Lætus: *Senatus*, inquit, *Decij nomine, Decianas Thermas in Auentino ædificauit*. qua Collis parte incertum. De Thermis Conſtantini in Quirinali pauca ſupra dicta ſunt. *Thermæ Decij.*

At in Viminali Thermas Diocletianas omnium maxime integras religio ſeruauit, vt verterentur in templum. quod præter cæteros piè eruditeque obſeruauit Card. Cæſar Baronius. Nam Diocletianus hoſtis Chriſtiani nominis infeſtiſſimus aliquot militum Chriſtianorum millia, quos cum ignominia exauctorauerat, mancipiorum inſtar ædificationi deſtinauit: perfectoque ædificio trucidari iuſſit. quorum corpora in Templo ad Aquas Saluias condita ſunt. Superfuit ergo poſt tot ſæcula illa moles, vt demum Pio IV. Pont. Max. Virgini Angelorum Dominæ conſecraretur: iam ante tanto Sanctorum ſudore, ac ſanguine conſecrata. Verum illa quamuis magna, quantula pars Thermarum fuit? Fuerunt ibi in vſum lauantium ſolia, ſellæque pluſquam tria millia, altiſſimi fornices, camerationes, hemiſphæria, teſtudines, porticus, latiſſimæ areæ ſubdiales: aliaque admirabilia, quæ in earum ichnographia proponuntur: & nunc hortos, horrea publica, duo Cœnobia, vineta, plateas ampliſſimas capiunt. Plures de his apud Gruterum leges inſcriptos lapides. *Thermæ Diocletianæ. Tom. 2. an. Chriſti 298. Diocle. 15.*

Dicuntur & ab Aureliano THERMÆ factæ trans Tiberim. Vopiſcus in eius vita: *Thermas Tranſtiberina Regione Aurelianus facere parauit hyemales, quod aquæ frigidi aeris copia illic deeſſent*. Ex quibus verbis non conſtat feciſſe, niſi aliunde deducatur. Referuntur & Thermæ GORDIANÆ. De his Iulius Capitol. in Gordiano Iuniore. *Opera Gordiani Romæ nulla extant præter quædam Nymphæa, & balneas. Sed balneæ priuatis hominibus fuerunt, & ab eo in vſum priuatum exornatæ ſunt*. Et ſupra de Villa Gordianorum via Præneſtina: *Cætera huic operi conuenientia, & Thermæ, quales præter Vrbem, vt tunc nuſquam in Orbe terrarum*. *Thermæ Aureliani. Thermæ Gordiani.*

Taciti etiam fuere Auguſti Thermæ. Vopiſcus in eius vita. *Domum ſuam deſtrui præcepit, atque in eo loco Thermas publicas fieri priuato ſumptu iuſſit*. Vbi fuerint incertum. Præter balneas publicas, & priuatas, Piſcinæ publicæ ad natandum, priuatæque in domibus fuerunt. Quarum vna dedit nomen Regioni. *Thermæ Taciti.*

Cloacæ . Cap. XX.

TANTA vis Aquarum, quæ per Aquæductus in vſum Ciuitatis effluxit, receptacula, quo illaberetur, repoſcebat, atque euolueretur in flumen. Ea porro conuenientia fuere: quamquam ante facta; & alijs vſibus deſtinata. Exundans enim aqua Tiberis è planioribus Vrbis locis euehi non poterat. Quare Tarquinius Romanorum Rex Quintus *infima*, vt ait Liu. lib. 1. Liuius, *Vrbis loca circa forum aliaſquè interiectas Collibus conualles, quia ex planis locis haud facile euehebant aquas, CLOACIS è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat.* Dionyſ. l. 3 Rom. ant. Dionyſius: *cœpit & Cloacas, Tarquinius fodere, quibus in Tiberim corriuatur quidquid aquarum eſt per vias; dici vix poteſt quam admiranda opera. Mihi ſane tria magnificentiſſima videntur, ex quibus maxime apparet amplitudo Romani Imperij, Aquæductus, Viæ ſtratæ, & hæ Cloacæ reputanti non ſolum vtilitatem operum, verum etiam impenſarum magnitudinem; quam vel hinc licet conijcere, quod vt affirmat C. Aquilius, neglectas aliquando Cloacas, & non tranſmittentes aquas, Cenſores mille talentis* Strabo l. 5. *purgandas locauerint:* hoc eſt, ſexcentis millibus aureorum. Strabo cum eadem tria, vt ſupra dicebam, admiretur: *Cloacæ*, inquit, *quibus Ciuitatis ſordes in Tiberim eluerentur, duro cameratæ lapide peruias carris* L. 36. c. 15. *ſtramentorum ſemitas reliquerunt.* Sed has omnium maxime Plinius admiratur, *operum*, inquit, *omnium dictu maximum ſuffoſſis montibus Vrbe penſili, ſubterquè nauigata. A M. Agrippa in Aedilitate poſt conſulatum per meatus corriuati ſeptem amnes, curſuquè præcipiti torrentium modo rapere, atque auferre omnia coacti, inſuper mole imbrium concitati vada ac latera quatiunt: aliquando Tiberis retro infuſi recipiunt fluctus, pugnantquè diuerſi aquarum impetus intus, & tamen obnixa firmitas reſiſtit. Trahuntur moles internæ tantæ non ſuccumbentibus cauſis operis: pulſant ruinæ ſponte præcipites, aut impactæ incendijs, quatitur ſolum terræmotibus; durant tamen à Tarquinio Priſco annis DCCC. prope inexpugnabiles. Amplitudinem cauis eam feciſſe proditur, vt vehem fœni large* onuſtam tranſmitteret. Augetur adhuc ſoliditatis admiratio, quod Cloacarum fornicibus firmo tanquam ſolo Liu. Dec. 1. lib. 5. altiſſimæ domorum niterentur moles. Liuius: *Feſtinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omiſſo ſui, alienique diſcrimine in vacuo ædificant. Ea eſt cauſa, vt veteres Cloacæ primò per publicum ductæ, nunc priuata paſſim ſubeant tecta formaquè Vrbis ſit occupatæ magis, quam diuiſæ ſimilis.* Habetur his firmitas operis, & cauſa ſtruendi, vt ſcilicet Vrbis purgamenta, & aquæ eueherentur. Maior deinde cura ſeruandi Cloacas manſit, poſtquam inducta tot flumina in eas corriuata ſunt. At quoniam tantum Vrbem ſubibant, non omnes ſtruxit Tarquinius, ſed inchoatas

ab illo

ab illo alij perfecerunt. Nam Priſco regnante, quatuor montes Romani incolebant, Capitolinum, Palatinum, Auentinum, Cœlium. tres ab eius ſucceſſore Seruio Tullio ſunt additi Quirinalis, Viminalis, & Eſquilinus; Sub his Cloacas Tarquinius, vti ſub Auentino non fecit, ſed poſtea Cenſoribus Flacco, & Catone ſunt factæ. Liuius: *Opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus ſternendos lapide, detergendaſquè qua opus eſſet Cloacas: In Auentino, & in alijs partibus, qua nondum erant, Cenſores faciendas locauerunt.* *Liu Dec. 4 lib. 9.* In campum deinde extra montes deductæ, quorum aliquæ nunc repurgatæ Romanis in vſu ſunt. præſertim alijs coniunctæ recentiore memoria ſtructis. Inter quas maximam nuper vtilitatem, & commodum Ciuibus præbuit, quæ à Gregorio XV. paucis ante annis à Tiberi inchoata, Vrbano Pontifice ad Pantheum vſque, inde ad viam Flaminiam, & vltra, Collem Pincium verſus, & Quirinalem eſt deducta. Hæc magno Ciuium commodo Vrbis planiciem ſubeuntes aquas magna ex parte exhauſit: ſubſederuntque in puteis; exiccatiſque cellis vinarijs, terræque ſolo, humor qui ſubter ſtagnabat in fluuium euectus eſt. Incidere foſſores in veterem, ab Agrippa vt creditur factam, quæ ſecundum fundamenta Panthei producto ſpecu, inde flexo Quirinalem verſus perampla decurrebat, latitudine palmorum ſexdecim, altitudine tredecim. Ea cum tecta Ciuium ſubiret, deinde alterius operis ſtabili, duriſſimoquè fundamento, præcludebatur, quod dolabris, rutriſquè vix aliquis foderet. Sed circumcirca aliæ minores Cloacæ deprehenſæ altiores, humilioreſque, & earum nonnullæ aquis, quà dabatur exitus, abundantes. Altitudo earum ſex, ſeptemue palmos, tres ferme, ad ſummum quatuor habuit latitudo. Cæterum in vita Gregorij IX. ſcribitur, eum veteres Cloacas expurgatas reſtituiſſe, nouas extruxiſſe.

Tiberis & Tranſtiberina Regio. Cap. XXI.

TIBERIS, cuius appellatio, & appoſita apud alios, præſertim Cluuerum videri poſſunt, ex Apennino profluens, *tenuis primò, tum infra Clanim duobus, & quadraginta fluuijs auctus, & ideo quamlibet magnarum nauium ex Italo mari capax, Etruriamquè ab Vmbris, Sabinis,* & Latio diuidens in mare Tyrrhenum euoluitur: *ſubitis incrementis, & nuſquam magis aquis, quam in ipſa Vrbe,* teſte Plinio, *ſtagnantibus*. *Lib. 2. Ital. ant. c. 10.* *Plin. lib. 3. cap. 5.* Cuius rei multiplex cauſa, ſed ea non minor habenda eſt, quod intra mœnia receptus anguſtiori alueo, vt olim coercetur.

Nunc enim ad Pótem Miluium latitudo fluuij eſt palmorum plus quingentorum ſexaginta. *Latitudo Tiberis.* Poſtea intra Vrbem coarctatus, idem antiquitus accidiſſe ex Ælio Ponte demonſtrat. Hic enim ab Adriano Imperatore extructus longus eſt palmos CCCCXXX. Quare vtraque Tiberis ripa,

quæ illo iungebatur, tantundem eodem Principe diſtabat. Deinde laxatur ſub exitum Vrbis. Itaque Pons S. Mariæ olim Senatorius producitur in longitudinem palmorum circiter quingentorum. At Dionyſius

Dionyſ. l. 8.

de Tiberis latitudine: Tiberis Fluuij inquit, *εὖρός ἐςι τεττάρων πλέθρων μάλιςα latitudo eſt quatuor ferme iugerum: profunditas nauibus etiam magnis meabilis; fluxus concitatus & vorticoſus, ſiquis alius.*

Tiberis alueus profundus.

Cætera ijs, quæ hodieque durant, apprime reſpondent. Nam & præaltis coercitus ripis, magnarumque nauium patiens profundo fertur alueo: idemque arenoſus, atque in ſe ipſo, ſiue ad prolapſorum ædificiorum iacentia in imo rudera frequenter alliſus, crebros contorquet ſilenteſque vortices. Tantum latitudo videtur anguſtior, quam tradat Dionyſius. Sed aduertendum eſt, Dionyſium ſcripſiſſe, *τεττάρων πλέθρων*. Plethrum autē non eſt eiuſdem menſurę cum Iugero. hoc enim in longitudine pedes

Lib. 1. de Menſ. & pond. C. vlt.

continet CCXL. Plethrum autem C. vt docet a Lucas Pætus, & b Matth. Rader. Quatuor autem plethrorum quadringenti pedes efficiunt palmos noſtrates quingentos triginta tres, & trientem. Quam latitudi-

In 1. epigr. Mart.

nem hodie in Tiberi habemus. Eius alueum, referente Suetonio, Au-

In v. c. 30.

guſtus repurgauit, laxauitque. Aurelianus deinde à Vopiſco SPONDAS

Spondæ olī in Tiberi.

ripis addidiſſe dicitur; quarum nullum ſupereſt veſtigium. Earum terminos ſubinde conſtitutos variæ apud Gruterum, lapidum inſcriptiones teſtantur.

Altitudo Tiberis.

Loc. cit.

Iam vero riparum, totiuſque aluei altitudo octuaginta palmorum eſt; nullique vt ait Plinius, *Fluuiorum minus licet, incluſis vtrinquè lateribus*. Aquæ labentis profunditas etiam æſtatis ſiccis feruoribus, quà ſumma eſt, palmos XXV. qua minima, palmos XV. deſcendit. Illud vero, ſeu veteris magnificentiæ potentiæquè, ſiue aeris in deteriora vertentis, ſeu rerum viciſſitudinis non leue indicium, quod de eodem

Tiberis olī villis frequens.

idem refert Plinius: *Pluribus propè ſolus, quàm cæteri in omnibus terris amnes, accolitur, aſpiciturque villis*; Cum hodie nullam prætorijs, & amœnitatibus inſtructam habeat. Cauſa reijcienda eſt in aeris intemperiem inſalubrem, & grauem. Nam quod Alexander Petronius Medicus inſignis typis euulgauit, omnium aſſenſu, & experientiâ comprobatur; inſalubres eſſe Ciuibus circum Vrbem æſtiuas in vineis ſtationes, nec procul à periculo valetudinis abeſſe. Itaque non modò ſecundum Tiberim, ſed etiam in agro ſuburbano, in tanta Principum, & diuitiarum copia, pauciſſimæ numerantur villæ, quæ paulo remotiora Tiburis, Tuſculi, & Albæ iuga inſederunt.

Pons ſublicius.

At extructorum in Tiberi Pontium antiquiſſimus eſt SVBLICIVS, ab Anco Quarto Rege, qui Ianiculum adiecit, factus è trabibus, tabuliſque iliceis, vnde nomen accepit. *Roboreus* Ouidio; nam vel vnum in eo clauum figere religioni erat, & ab eodem ponte, quod eius curam gererent, Pontifices dictos autumant. Idem clarus Horatij Coclitis pugna cum ægre diſruptus, ne clauis vnquam ferreis committeretur, ſancitum

Pons Sublicius factus lapideus.

eſt. Hunc P. Victor ÆMILIVM nominat. *Aemilius*, inquit, *Pons, qui Sublicius*. Nam ab Æmilio Lepido Prætore lapideum factum volunt.

ſunt. at quis Æmilius, & quo tempore fecerit, tacent. Nam ætate Ouidij adhuc erat roboreus; & fortaſſe Sublicij nomen manſit, cum lapideus eſſet, & ſimul Æmilius diceretur. Sic Tacitus: Othone Principe *Tiberis immenſo auctu prorupto ponte Sublicio refuſus*. Et Iulius Capitolinus de Antonino Pio, cuius opera cum recenſeret, *Pons*, inquit, *Sublicius, Phari reſtitutio*. Lampridius *Aemilium* nuncupauit: *Cadauer*, inquit, *Heliogabali per pontem Aemilium, annexo pondere ne fluitaret, in Tiberim abiectum eſt, ne vnquam ſepeliri poſſet*. Situs erat pons Sublicius ferè ad radices Auentini vltra pontem nunc S. Mariæ appellatum. Plutarchus de C. Graccho deſcendente ex Auentino: *In Caium fugam capeſſentem inferentibus ſe hoſtibus, & aſſequutis eum ad Pontem Sublicium*. Valerius de Pomponio, & Lectorio amicis Gracchi fugientis: *Pomponius, quò facilius Caius euaderet, concitatum ſequentium agmen in porta Trigemina* (erat vt alias dixi ad radices Auentini) *inhibuit: Lectorius in ponte Sublicio conſtitit*. Idem oſtendit Ouidius qui forum Boarium Auentino proximum aſſeruit pontibus terminari. *In vita Gracchor.* *Lib. 4. c. 7.*

Pontibus, & magno iuncta eſt celeberrima Circo
Area, quæ poſito de boue nomen habet.

Hi pontes fuere Sublicius, & qui nunc S. MARIÆ dicitur, olim SENATORIVS, & PALATINVS. De hoc Liuium loquutum exiſtimant: *M. Fuluius plura, & maioris locauit vſus: portum, & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices poſt aliquot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius Cenſores locauerunt imponendos*. Reſtituerat hunc pontem Iulius III. tum magna ex parte Gregorius XIII. ſub initium anni ſecularis MDLXXV. durantibus antiquis fornicibus ad vtramque ripam. Sed anno MDXCVIII. inundante, vt nunquam, Tiberi, verſus palatinam ripam iterum proruptus, necdum inſtauratus in vſu non eſt. *A vicini templo S. Mariæ Aegyptiacæ.* *Dec. 4. l. 10* *Pons Senatorius.*

Duo deinde Pontes peruetuſti operis Inſulam Tiberis iungunt. FABRICIVS, & CÆSTIVS. Fabricium nunc quatuor capitum à quadrifronte Iani ſtatua ibi poſita in citeriore ripa *L. Fabritius C. F. Cur. viar. faciundum curauit*, vt in vtroque fornicis arcu inſcriptum eſt. De eo Dion: *Pons quoque lapideus ad Inſulam, quæ in Tiberi extat, pertingens extructus Fabriciuſque dictus eſt*. Id peractum Anno Vrbis DCXCII. Alterum olim Cæſtium, nunc S. Bartholomæi Ianiculum verſus, Valentinianus, Valens, Gratianus Imperatores, vt monet duplex inſcriptio, faciendum curarunt. Ipſa porro INSVLA præter templum Iouis, Æſculapij, Fauni, de quibus alibi, lapidibus olim inſtructa in modum puppis, inſignem fertur habuiſſe ſtatuam Iulij Cæſaris, ac ſemel, quod ſcribit Tacitus, *in inſula Tiberini amnis ſereno, & immoto die ab occidente in Orientem conuerſam*. Eodem loco Simoni Mago ſtatuam Ethnici poſuerunt, vt narrat Euſebius. *Pontes, Fabricius, Cæſtius.* *Dion l. 37.* *Inſula Tiberis.* *Tac. lib. 1. Hiſtor.* *Eccl. Hiſt. lib. 2. c. 1 2.*

Prope Inſulam alterum Pontem nomine Ianiculenſem ſtatuunt, vbi nunc SIXTVM Sixtus IV. Pont. Max. magnificè poſuit.

Pontis VATICANI in via Triumphali ad Noſocomium S. Spiritus nonnulla in flumine cernimus extare veſtigia. Sed falluntur qui illi adne-

V 3 ctuns

ctunt portam Triumphalem, vt alibi copioſè expoſuimus.

MILVIVS extra Vrbem deriuato vocabulo ab Æmilio Scauro conditore dictus eſt, eumque Nicolaum V. Pont. Max. perhibent inſtauraſſe.

ÆLIVS ad Molem Adriani adhuc extat. De eo Spartianus: *Fecit Adrianus & ſui nominis Pontem, & Sepulchrum iuxta Tiberim.*

Moles Adriani. Iam in Tranſtiberino ſolo MOLES, & Sepulchrum Adriani ponti Ælio adiunctum, alterum in Vrbe Mauſoleum, ex pario marmore in imo quadratum, exinde rotundum exurgebat. Habet in proſpectu ad læuam in citeriore ripa Mauſoleum Auguſti: cuius imitatione conditum, de-

In V. Adri. creſcentem per gradus figuram neglexit. De eo ſic Dion: *Sepultus eſt Adrianus in ripa fluuij, iuxta pontem Aelium. Illic enim ſepulcrum conditum. Iam enim Auguſti monimentum repletum erat. nec quiſquam amplius in eo ſepeliebatur.* In eo deinceps Antonini conditi: deſcribiturque à Procopio Equeſtribus ſtatuis, & quadrigis ornatum.

Porticus ad templa ss. Petri & Pauli. A porta Aurelia vſque ad templum D. Petri, vt à porta Oſtienſi vſque ad D. Pauli, continuas PORTICVS olim fuiſſe norat Procopius. Reliquum ſpatium ædificijs, ac domibus impeditum. Cæterum ante conditum à Conſtantino illud templum terris omnibus venerabile, ibi fuerant Horti Neronis de quibus paulò poſt. Quædam alia de Vaticano memorantur, haud ſane firmis auctoritatibns nixa, præter frequentia in eo campo ſepulchra, & inſalubre Cœlum, quod noſtra ætas propter Ciuium, tectorumquè frequentiam ſalubrius experitur. De Sepulchris ab Heliogabalo diſiectis meminit Lampridius: *Fertur*, inquit, *Elephantorum quatuor quadrigas in Vaticano agitaſſe dirutis ſepulchris, quæ obſiſtebant.*

Tac. lib. 2. Hiſtor. De loci natura Tacitus: *Poſtremo ne ſalutis quidem cura infamibus Vaticani locis magna pars tetendit, vnde crebræ in vulgus mortes, & adiacentia Tiberi Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis auiditas, & æſtus impatientia labefecit.* Quo loco, etiam Ianiculo ſubiecta loca comprehendi arbitror à Tacito. Omnis enim ille tractus ſub Vaticanis montibus ſitus eſt.

Accedit, quod ſub ipſo Ianiculo, non horum tantum Vitellianorum temporariæ ſtationes, ſed perennes militum erant inſtitutæ ab Auguſto.

Caſtra Rauennatiũ. Sueton. in Aug. c. 49. CASTRA RAVENNATIVM dicta; nempe militum qui Claſſem Rauennæ collocatam tuebantur ad deſenſionem ſuperi Maris. Hi Claſſiarij venientes ad Vrbem ibi ſtatiua habebant, & ad hos, ſiue alios TABERNA MERITORIA, vbi nunc Ædes S. Mariæ trans Tiberim, pertinebat: vnde oleum abunde ad fluuium vſque fluxiſſe Eccleſiaſtica monumenra prodidere: & conſtans fama deſignatuſque in templo maxi-

Fons Olei. mam ſub aram locus, veterique hoc titulo notatus, *Fons Olei*, abundè teſtantur. Quoniam vero principatu Cæſarum rariſſimæ expeditiones maritimæ, Rauennates Claſſiarij frequentes erant in Vrbe, ludiſque vela ducebant in Theatro. Lampridius in Commodo: *Irritum*, inquit, *id credens*, Commodus, *à Populo Rom. à militibus Claſſiarijs qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi præceperat.* Præter milites Tranſtiberinam

rinam

rinam Regionem, extra Vrbem poſitam, incolendam ijs Romani dederunt, quibus ipſi inſenſi eſſent. Quare victis Campanis *Locus vbi habitarent*, vt ait Liuius, *trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, datus eſt*. Et Veliternis: *in quos*, vt idem ait, *grauitèr ſæuitum, & muri deiecti: & Senatus inde abductus, iuſſique trans Tiberim habitare, vt eius, qui cis Tiberim deprehenſus eſſet, vſque ad mille pondo clarigatio eſſet*. Eodem, & Iudæos compulerunt, notoſquè apud Martialem Tranſtiberinos ambulatores fracto vitro ſulphurata permutantes. Dec.3.l.6

Ad Ædem nunc Sancti Franciſci collocant HORTOS Cæſaris, de quibus Suetonius. *Populo hortos circa Tiberim publicè, & viritim trecenos ſeſtertios* Cæſar *legauit*. Ibi & templum Fortis FORTVNÆ. Plutarchus. *Quæ vero ad Tiberim dedicata eſt Fortuna fortis, ſcilicet vi omnia vincendi prædita, & generoſa, ei fanum in hortis populo à Cæſare legatis ædificauerunt, quod hunc quoque fauore Fortunæ ad ſummam potentiam euectum iudicarent, quod & ipſe teſtatus eſt*. Tacitus: *Aedes fortis Fortunæ Tiberim iuxta in hortis, quos Cæſar Dictator populo Romano legauerat, ſacrarium genti Iuliæ effigieſquè Diuo Auguſto apud Bouillas Tiberio Principe dicantur*. Aliam Seruius Rex, vt alias dixi, ad Tiberim Fortunæ forti Ædem extruxerat. Ouid. In V Caſ. cap 83. De Fortuna Romanor. Li.2. Ann. Faſt.lib.6.

Ite Deam læti fortem celebrate Quirites,
In Tiberis ripa munera Regis habet.

Et deinde: *Conuenit & ſeruis, ſerua quia Tullius ortus.*
Conſtituit dubiæ templa propinqua Deæ.

NAVMACHIAM Auguſti, quò deducta eſt Aqua Alſietina, ſtatuunt ad templum, & Cœnobium monialium SS. Coſmæ & Damiani. Suetonius: *Bis omnino toto ſeceſſus tempore* Tiberius *Romam redire conatus, ſemel triremi vſque ad proximos Naumachiæ hortos ſubuectus eſt: diſpoſita ſtatione per ripas Tiberis, quæ obuiam prodeuntes ſubmoueret*. Frontinus: *Ni forte cum opus Naumachiæ Auguſtus aggrederetur, ne quid ſalubrioribus aquis detraheret, Alſietinam aquam proprio opere perduxit: & quod Naumachiæ cœperat ſupereſſe, hortis ſubiacentibus conceſſit*. LVCI olim Furinæ incertus eſt locus. Meminit Plutarchus. *Caius*, inquit, *occupauit aliquantiſper in lucum Furinæ confugere*. Nec PRATA MVTIA certò demonſtrari poſſunt, quo agro à Senatu Romano Mutius Scæuola donatus eſt. an prope *Quintia*? an quæ poſtea *Neronea*, hodiequè vulgo prata dicuntur? De ijs Liuius. *Patres C Mutio virtutis cauſa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ poſtea ſunt Mutia prata appellata*. *Datum eſt quemadmodum ante Horatio Pontis defenſori quantum poſſet circumarare vno die*, ait Dionyſius. Demum ſub Ianiculo ſepultum fuiſſe Numam, duaſque areas lapideas ibi repertas teſtatur Liuius: quarum altera cadauer Numæ iam penitus abſumptum: altera quatuordecim libros de Latina, Græcaque diſciplina habuiſſent, eoſque decreto Senatus in Comitio combuſtos. Alia Ianiculi propria, vel dicta à nobis, vel poſtea dicenda ſunt. In V.c.72. Front.li.1. In V.Grac. Liu.lib.2. dec.1. Dionyſ.l.5 Rom. ant. Liu.dec.4. lib.10.

Quædam Templa. Cap. XXII.

Aedes Larium. *Dec.4.l.10*

MVLTA in decurſu operis templa ſuis locis conſtituta ſunt. Nunc ea, quorum ſedes veluti digito indicari non poteſt, paucis deſignabimus: neglecto narrandi ordine, vt ſeſe obtulerint.

Fuit in Campo ÆDES LARIVM permarinûm, quam vouit L. Æmilius Regillus nauali prælio aduerſus præfectos Regis Antiochi: Quadraginta poſt annos dedicata eſt. Ita Liuius.

Lib.35.c 5 *Lib.36.c.5.* *Lib.34.c.8.* *Dion. l.44.* *L.35.c.10.* *Lib.34.c.8.*

METELLI Ædes prope Campum. De ea Plinius: *Praxiteles Iouem fecit eburneum in Metelli Aede, quà Campus petitur.* Hæc opinor Iouis fuit. Indicio eſt ſignum Iouis. Templum FOELICITATIS. De eo Plinius: *Theſpiades ad Aedem Fœlicitatis.* Et: *Signa, quæ ante Aedem Fœlicitatis fuere.* Dion: *Erat enim Curia Hoſtilia cum refecta fuiſſet, denuo deſtructa, eo verbo, quod ibi Templum Fœlicitatis ponere inſtituiſſent: Quod Lepidus magiſter equitum abſoluit. Sed re ipſa ob hanc cauſam, vt ne in eo quidem loco Syllæ nomen ſupereſſet, ac noua Curia Iulia vocaretur.* Huius templi Sylla primus videtur auctor, qui ſe Fœlicem cognominauit. Refectum id fortaſſe eſt ab Antonino Pio. Vidimus enim in eius nummis, cum Inſcriptione: *Templum Fœlicitatis.* Templum ANTONIÆ apud Plinium ornatum pictura Herculis: *In Antoniæ templo Herculem auerſum; vt, quod eſt difficilius, faciem eius oſtendat verius pictura quam promittat.* Sed fortaſſe templum ab Antonia factum ſignificat. Ædes POMPEII apud Circum. Plinius: *Hercules, qui eſt apud Circum Maximum in Aede Pompeij Magni.* à Pompeio videlicet, extructa.

In q. Rom. q.46. *Lib.76 ſiue Xiphil. in Seu.*

Templum HORTÆ, Deæ ab hortando dictæ; ideoquè ſemper apertum, quod hortaretur ad honeſtas actiones. De eo videndus Plutarchus. DIANAE multa templa Romæ. Idem in q. 3. Rom. Templa BACCHI, & HERCVLIS. De his Dion: *Tam Baccho, quàm Herculi Templum Maximum Seuerus ædificauit.*

Templum Equeſtris Fortunæ. *Dec.4.l.10* *Li.2.dec.5.* *Lib.3.ca.2.*

Templa FOTVNAE quam plurima, de quibus Plutarchus in quæſt. Rom. quæſt. 74. & lib. de Fort. Romanor. Inter cætera *VIRILIS Fortunæ Templum ab Anco Martio Quarto Rege eſt ædificatum.* Plutarchus. *MVLIEBRIS* Fortunæ (idem ait) *Romani fecerunt, quo tempore Marcium Coriolanum Volſcos aduerſus Vrbem adducentem mulierum opera auertunt.* Templum EQVESTRIS Fortunæ vouit Q. Fuluius Proprætor *in pugna Celtiberorum, locandamque curauit Conſul,* teſte Liuio. *Idem Cenſor annos ſex poſtquam vouerat,* eodem auctore *dedicauit.* Vitruuius de ſyſtylo, in quo columnas duarum ſpatium diuidit, præcepta tradens: *quemadmodum,* inquit, *eſt Fortunæ equeſtris ad Theatrum lapideum.* Interpres *ad Theatrum Pompei fuiſſe interpretatur, quod primum man-*

ſurum

ſurum conditum eſt. Potius dicerem Theatrum Balbi, aut Amphitheatrum Tauri, impolitiore opere facta. Id enim ſignificare videtur lapideum. Theatrum vero pro Amphitheatro frequenter ponitur. Hæc cum certa ſint, miratur Giraldus, cur legatur apud Tacitum: *Inceſſit dein religio quonam in templo locandum foret donum, quod pro valetudine Auguſtæ Equites Romani vouerant Equeſtri Fortunæ. Nam etſi delubra eius Deæ multa in Vrbe; nullum tamen tali cognomento erat. Repertum eſt, Aedem eſſe apud Antium, quæ ſic nuncuparetur. Ita donum apud Antium ſtatuitur*. Agebantur hæc paulo poſt mortem Auguſti, quo viuente, Vitruuius illa ſcripſerat. Neutrum tamen aberraſſe dicerem. potuit enim interea temporis illud delubrum fortuito aliquo incendio, qualia frequentiſſima in Vrbe fuerunt, corripi, & abſumi; vt vel conſumptum iaceret, vel ante vſum inſtaurari oporteret. Templum nouum *Fortunæ*: item *Spei*. P. Victor in Reg. ſept. ÆDES CONCORDIÆ in Area Vulcani. Dedicauit C. Flauius ſcriba Ædilis Curulis qui primus Faſtos publicauit. Liuius: *Aedem Concordiæ in area Vulcani ſumma inuidia nobilium Flauius dedicauit*. Ædes VVLCANI in nummis Valeriani. Templum VIRTVTIS. Poſuit, teſte Plutarcho, Scipio Numantinus, ſiue Africanus ſecundus. Templum FORTVNÆ VRBIS. Hoc Adrianus Cæſar ædificauit. Athæneus: *Celebrabantur enim Parilium dictæ quondam Feriæ, nunc Romanas appellant, extructo dicatoque Fortunæ Vrbis templo ab optimo, & humaniſſimo Imperatore Adriano*. Templum COMMODI. De eo Vopiſcus in Aureliano: *Commodi Templum aſcendit*. Hoc fortaſſe Seuerus poſuit, qui Diuum Commodum fecit. Ædes PORTVMNI ad Pontem Æmilij, olim Sublicium. P. Victor in Reg. 11. Circi Max. LIBERTATIS in Auentino. Templum CLEMENTIAE Cæſaris. Id oſtendunt nummi veteres, & auctor eſt Plutarchus. Templum PACIS Perpetuæ, AETERNITATIS Auguſtæ, AETERNITATIS Flauiorum: IVNONIS MARTIALIS, & alia; nummi Cæſarum. Templum CAESARVM in quo communiter colerentur. De eo Suetonius: *Ac ſubinde tacta de Cœlo Cæſarum Aede: capita omnibus ſtatuis ſimul deciderunt, Auguſtique ſceptrum è manibus excuſſum eſt*. Herodianus lib. 4. *Ita comitati magna pompa compoſuerunt ipſum*, Seuerum, *in Templo, vbi Marci ac ſuperiorum Principum ſacra viſuntur monimenta*, Sed dubium, an de hoc vel alio templo loquatur. cum præſertim de eius reliquijs affectis ſepultura ſermo ſit, quas eius Mauſoleo illatas diximus.

Girald ſyntag. 16.

Tac. Ann. lib. 3.

Dec. 1. l. 10

In lib. de Fort. Rom.

Athæn. l. 8.

In Galba cap. 1.

Antiqui Romanorum Horti. Cap. XXIII.

Horti Numæ.

ALIQVA ſuis locis ædificia conſultò prætermiſimus, quia in hortis excitata, cum his quoque erant coniungenda. Nunc hortos ſeorſim inſpiciemus, ordine temporum, quo quiſque in pretio fuit, conſeruato. HORTI quidem NVMAE Regis referuntur ab Ouidio, ſed vbi fuerint non conſtat. niſi forte in Quirinali, vbi quædam alia huius Regis, aut ſub Auētino collocandi ſunt. Sic autem ille 3. Faſt.

Cæde caput dixit; cui Rex parebimus inquit;
Cædenda eſt hortis eruta cepa meis.

Horti Tarquinij Superbi.

Liu. lib. 1. Dionyſ. l. 4.

Viridarium deinde Regium antiquiſſimum in Vrbe fuit TARQVINII Superbi, in quo inambulans Rex, conſulenti per nuncium Sexto filio nihil reſpondit; ſed vt olim Periander Corinthiorum Tyrannus in re non diſſimili eminentiores ſpicas contriuit: ſic Tarquinius Rex ſumma papauerum capita decuſſit, auctore Liuio, & Dionyſio. Et Horti fuerunt in Eſquilijs vbi Rex, Solino teſte habitabat. At in qua parte montis? *ſupra*, inquit Solinus, *cliuum pullium*, *fœcundalem lacum*. vbi corrupto loco corrigendum, Fagutalem lucum. Hic autem Fageus lucus pertinebat ad montem Viminalem, qui idcirco Fagutalis etiam nuncupatus eſt, vt alias diximus. Ideoquè Hortos in Eſquilijs fuiſſe dicendum eſt, quà verſus vicum Patricium, vergunt ad viminei partem Collis, in qua Aedes S. Laurentij; erant enim ædibus adiuncti. *Loc. cit.* Liuius: *Rex velut deliberabundus in hortum ædium tranſit, ſequente nuncio filij*. *2. Faſt.* Ouidius:

Hortus odoratis ſuberat cultiſſimus herbis
Sectus humum riuo lenè ſonantis aquæ.

Quæ ſequuta ſunt tempora hortos in pretio habuerunt, ſed minime pretioſos. quippe caulium, & braſſicarum prouentu vberrimo horti, & agricolæ priſci probabantur: nec illos florum blandimenta delectabant, ſed olera, quæ aut facile coquerentur, aut ex ſe ſe expedita, & parata ligno parcerent, igni non egerent. Quod Plinius ſcribit. *(Plin. li. 19. cap. 4.)* Nec ſaue exiguus hortorum fructus extitit, cum procerum cognomina produxerunt. Vt non minus natos inter legumina Fabios, Lentulos, Piſones, alioſquè huiuſmodi Roma laudaret, quam ex lactucarum thyrſo Lactucinos. *(Loc. cit.)* Iam quod ait idem, *In feneſtris ſuis plebs Vrbana in imagine Hortorum quotidiana oculis rura præbebant, antequam præfigi proſpectus omnis coegit multitudinis innumeræ ſæua latrocinatio*. *(Penſiles horti.)* Sed hi HORTI PENSILES creſcente luxu rotis promouebantur ad Solem, rurſuſquè hibernis diebus intra ſpecularium munimenta reuocabantur. Quod Plinius & Columella, & Iunior Plinius confirmant, & Martialis:

Plin. li. 19. cap. 5. Col. lib. 11. cap. 3. Plin. lib. 2. epiſt. 17. Mart. li. 8. epig. 14.

Pallida ne Cilicum timeant pomaria brumam,
Mordeat & tenerum fortior aura nemus.

Hiber-

Hibernis obiecta notis ſpecularia puros
Admittunt ſoles, & ſine fœce diem.

Et alibi: *Inuida purpureos vrat ne bruma racemos,* Ep.68.li.8.
Et gelidum Bacchi munera frigus edat.
Condita perſpicua viuit vindemia gemma,
Et tegitur fœlix nec tamen vua latet:
Fœmineum lucet ſic per bombycina corpus:
Calculus in nitida ſic numeratur aqua.
Quid non ingenio voluit natura licere?
Autumnum ſterilis ferre iubetur hyems.

Sic autem non ſolum poma ſeruabant, ſed etiam flores alieno tempore exprimebant, vt ſcribit Seneca: *Fomento*, inquit, *aquarum calentium, & calorum apta mutatione bruma lilium, florem vernum exprimunt.* Epiſt.122. Hac ratione, teſte Columella, fere toto anno Tiberio Cæſari cucumis ſerebatur. Sed Plinius ſingulis diebus allatos Tiberio cucumeres notat, Li.19. c.5. *penſiles eorum hortos rotis in Solem olitoribus promouentibus.* Quod autem Martialis ſpecularia illa gemmas nuncupauit, cauſa eſt, quod antiqui in vſu quoſdam lapides pellucentes, ac ſpeculares habuerunt, tenues in cruſtas diſſectos: vti hac tempeſtate vitreis orbibus, & quadratis nos frigus ventoſquè arcere ſolemus. Illud etiam hortenſis luxus argumentum eſt apud Romanos, quòd, Seneca referente, POMARIA ſummis etiam turribus habuerunt, eorumque ſyluæ in tectis domorum, ac faſtigijs nutarunt, inde ortis radicibus, quò improbe cacumina egiſſent. Loc. cit.

Sed his cum longo annorum curſu prætermiſſis, vt veros proferam, ac germanos hortos, MARIANI primo ſe offerunt ſpectandos, à Mario opinor Cimbrorum illo victore conſiti. De his Plinius: *ea pictura cum peracta eſſet in Marianis hortis accenſa fulmine cum optima hortorum parte conflagrauit.* Horti Marij. Plin l 25. cap.7. Horum quidem ſolum nomen ad nos peruenit: vbi, aut quomodo parati fuerint, quia cæteri ſiluerunt, ego quoque ſilentio præteribo. Neque enim dixerim fuiſſe ad Anienem, vbi Marij tumulus, de quo Lucanus:

Tollentemquè caput gelidas Anienis ad vndas
Agricolæ fracto Marium videre ſepulchro. Luc. lib. 2.

Horti LVCVLLIANI multo notiores. Nec tamen ita certò de loco, vt de auctore conſtat L. Lucullo victore Mitridatis. Singularem vero loci amœnitatem teſtatus eſt Plutarchus. *Quando*, inquit, *vel hac ætate ita gliſcente luxu, horti Luculliani inter Principis ſumptuoſiſſimos habentur*, Plut. in V. Luculli. De his Plinium in Paneg. ad Traianum loquutum putant: *Ipſos illos magni aliquando Imperatoris hortos, illud nunquam niſi Cæſaris ſuburbanum licemur, emimus, implemus. Tanta benignitas Principis, tanta ſecuritas temporum eſt, vt ille nos principalibus rebus exiſtimet dignos, nos non timeamus quod digni eſſe videmur.* Venerunt in poteſtatem Auguſtorum Claudio Imperatore cum à Valerio Aſiatico ſecundùm Conſule magnificentiores pulchrioreſquè facti Meſſallina Claudij vxor concupiuit. Tacitus: *pariterquè hortis inhians, quos ille à Lu-* L.11. Ann initio.

à Lucullo coemptos inſigni magnificentia excolebat. In quibus deinde, vt huius cæterorumq. flagitiorum pœnas penderet, gladio Tribuni trãsfoſſa eſt. Idem: *Interim Meſſallina Lucullianis in hortis vitam.* At venditi ſunt à Traiano? Id quidem videtur conijci ex Plinio. Adhæc Lipſius priore Taciti loco citato: *vides*, inquit, *quomodo in Principis res peruenerint horti Lucullìani manſerintque ad ætatem Traiani.* Verum aliquis poſſet Plutarchum obijcere, qui *ſua ætate hortos Principis ſumptuoſiſſimos* Lucullianos nuncupauit. Nam Traianus, ſi hortos Luculli vendidit, ſecundo circiter principatus anno id probabiliter fecit. Habitus eſt enim Panegyricus à Plinio ante bellum Dacicum. Traianus autem quarto Imperij anno de Dacis triumphauit, teſte Caſſiodoro in Chronico, & Euſebio. At Plutarchus ſi illa ſcripſit ante Traianum Cæſarem, quis non putet, tametſi Luculli vitam publicaſſet, quod ſcripſerat correcturum fuiſſe? Verum credendum non eſt, tunc ea ſcripſiſſe, vel ſaltem publicaſſe, qui anno tertio Adriani, id eſt viginti circiter poſt annos floruit, & habebatur inſignis Philoſophus, teſtibus Euſebio, & Caſſiodoro. Itaque videtur elici poſſe, niſi horti, quos Traianus abalienauit, Lucùlliani fuerunt, fuiſſe fortè Pompeianos, qui item poſt Antonium venere in Auguſti, & Cæſarum poteſtatem.

Ibid. in fine.

Vt vt ſe res habeat, quo tandē loco Vrbis conſiti? Sane videre difficile eſt, niſi forte Frontinus facem præferat. Ait enim, *Arcus Aquæ Virginis initium habent ſub hortis Lucullianis, finiuntur in Campo Martio ſecundùm frontem Septorum.* Aqua quidem Virgo, vt hodieque poſtquam à Nicolao V. Pont. Max. ductus refectus eſt, cernitur, per ſubterraneos, & profundiſſimos ſpecus meabat ſub collibus decliuibus in Tiberinam planiciem & alueum, extra Vrbem, & Pincianam ſeu Collatinam portam. His collibus adiunctus eſt is, quem olim collem Hortorum, hodie Trinitatis à celebri eius templo dixere: Campo Martio imminens; quem ſubterlabens Aqua, inde ſuper arcus in Campo extructos, vſque ad Septa, vbi fons erat, decurrebat. Quare Horti Lucullìani, ſub quibus inchoabantur arcus, aliquam partem Pincij collis Campo Martio imminentem occuparunt: vbi nunc pars item hortorum Mediceorum, Cœnobium, hortuſque Fratrum Minimorum cognomento. Hoc cum verba Frontini perſuadent, tum quia cum idem collis olim Hortorum ſiue Hortulorum honorifica appellatione diceretur, præter Lucullianos, & eos de quibus dicam, quos alios ſaltem inſignes aluerit, ignoro. Hi vero tale nomen merito illi tribuere potuerunt. Fuit autem vt aliàs dixi, ætate Luculli multoquè poſt ille mons extra Vrbem.

Lib. I. de Aqued.

At vnde Pincij nomen accepit? neque enim id diximus. Audiui, eruditum virum nuper id ex templo S. Felicis in Pincis inibi olim extructo deriuaſſe. Eius tamen ſcripta propediem euulganda videre non potui. Placet interim, quod alijs placuit, à PINCIIS Patritijs Romanis deriuare. Certe cum iam ab Aureliani principatu receptus in Vrbem eſſet collis, mirum eſt, tamdiu Hortorum appellationem viguiſſe: atque ethnicos, quorum tum plurimi erant in Vrbe, probaſſe inuentum cognomen à Chri-

Pincius collis vnde dictus.

à Chriſtianis: hos vero cum inſigne nomen Fœlicis Nolani martyris haberent, cognomentum Colli quæſiuiſſe ex eo vocabulo in Pincis, quod etiam Nolæ quid ſignificet, ignoratur. Ibi autem fuiſſe nobiles ædes Pinciorum, qui, vt ante Laterani Cœlio, ſic dare huic colli nomen poterant, patet ex Caſſiodoro: *Declaramus, vt marmora, quæ de domo Pinciana conſtat eſſe depoſita; ad Rauennatem Vrbem per catabolenſes veſtra ordinatione dirigantur.* Caſſ. lib. 3. ep. 10.

Minus celebres HORTI POMPEII ſunt, quamquam duplices. De quibus Aſconius, Plutarchus, Cicero, Appianus, & alij: Cicero: *Pompeio in hortos nunciauit.* Rurſum: *At eiuſdem Pompeij Aedes etiam & hortos.* Appianus: *Antonius*, inquit, *Pompeianis in hortis à Cæſare dono quondam ſibi traditis verſabatur.* Verum Antonio non traditi, ſed venditi fuerunt, teſte Marco Tullio. *Nam bona*, inquit, *Pompeij haſta poſita pro Aede Iouis Statoris à Cæſare coëmpta ſunt à ſectore Antonio: idemquè poſtea appellatus de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro ſectione debebat, rerum ſuarum auctione facta perſoluit.* Aſconius duplices videtur aſtruere. *Timebat*, inquit, *Pompeius Milonem, ſeu timere ſimulabat: plerumquè non domi ſuæ, ſed in hortis manebat, idquè ipſum in ſuperioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat.* Quare quidam inferunt, ſuperiores illi, & inferiores fuerunt. Et huc verba Martialis accommodant: Pro Milone. Lib. 2. bel. ciuil. Philip. 2. In orat. pro Milone. Li. 2. ep. 14.

Illinc Pompeij dona, nemuſquè duplex.

Ad inueſtigandam autem hortorum ſedem primum pro certo eſt habendum, fuiſſe extra Vrbem: quod perſpicue Aſconius & Plutarchus tradunt. Ille enim notat, cum Pompeius Proconſul, habebat enim exercitus in Africa, & in Hiſpania, quas per ſuos legatos adminiſtrabat, eſſet ad Vrbem, *habitaſſe in hortis: Senatum habitum in Porticu Pompeij, vt Pompeius poſſet adeſſe;* non enim in Curiam intra Pomœrium venire poterat. Quod & ipſam porticum extra Vrbem fuiſſe demonſtrat. Idem alibi: *Quando*, inquit, *ante triumphum vetitum erat, ingredi Vrbem, miſit Pompeius petitum ad Senatum, vt comitia Conſularia proferret. Quod cum non obtinuiſſet, quærens Afranium Conſulem facere, nummos pro eo in tribus pronunciauit, atquè ad eos accipiendos venerunt in hortos Pompeij*, quos vtique tunc Pompeius habitabat. Accedit quod ſuperiores Villam eodem Aſconio auctore, adiunctam habebant: quare in edito, patentique loco eſſe debuerunt, quem Vrbs Ciuium tectis impedita non præbuiſſet. Has ob cauſas hortos Pompeij in eodem colle Pincio fuiſſe arbitror, prope Lucullianos. Hæc enim videtur fuiſſe eius loci diſpoſitio, vt primò *ſepulchrum Domitiorum* propius Portæ Flaminiæ extaret. De hoc Suetonius: *Reliquias Neronis gentili Domitiorum monimento condiderunt, quod proſpicitur è Campo Martio, impoſitum colle Hortorum. In eo monumento ſolium porphyretici marmoris ſuperſtante lunenſi ara circumſeptum eſt lapide Thaſio.* Credibile eſt monumento propinquos alios hortos eodem colle impoſitos, ſed eorum ſcriptores non meminere. Sequebantur Lucculliani in Hortis nunc Mediceis: Pompeiani In V. Pompeij. Horti Pompeij vbi fuerunt. Et Horti Domitij: In Nerone c. 50.

peiani verſus Pincianam portam, vbi pars Mediceorum eſt, tum Ludouiſiorum hortorum. Quoniam autem villa his erat adiuncta, arbitror peramplo patentique ambitu protenſam ad Orientem, aliquam partem Burgheſiæ nunc Villæ attigiſſe.

Hæc de ſuperioribus hortis Pompeij. Maior vmbra in INFERIORIBVS eſt: qua, vt tenebris obſiti, videntur à paucis, ſitum quidem omnes ignorant. Mihi autem ſi diuinandum eſt, probabile fuerit, eos ad Pompeij porticum, & Theatrum fuiſſe. Niſi quis putet, dici inferiores eo quod coniuncti cum ſuperioribus ad radices collium, aut certe in ima eius loci parte eſſent conſtituti; quod in medium relinquo. In priorem tamen opinionem inclinat animus.

Et horti eiuſdem inferiores.

Horti CÆSARIS, vt ſupra dicebam, in Tranſtiberina regione iuxta fluuium fuere ad Cœnobium S. Franciſci.

Horti Cæſaris.

SERVILIANI, an Saluſtiani tempore præcedant incertum eſt, qui longa Cæſarum poſſeſſione nobilitati ſunt. Seruilianorum hortorum neque auctor, neque certa ſedes proferri poteſt. Seruilia quidem gens Romæ clariſſima plurimos Romæ Conſules dedit. Ab aliquo huius gentis Seruilio dictos putauerim hortos Seruilianos potius, quam à Seruio: quamuis Macrobius ſcribat: *Cum contra, & cognomina ex proprijs ſint tracta nominibus, vt ab Aemilio Aemilianus à Seruio Seruilianus.* Hi horti in delicijs fuere Neroni Cæſari. Tacitus affirmat, *eum rarum egreſſu domo, aut hortis clauſum.* Hi enim & Seruiliani erant, vt idem paulo poſt: *Milichus*, inquit, *cœpta luce in hortos Seruilianos pergit, deductuſque ad Neronem vrgens periculum, & graues coniurationes docet.* De ijſdem Suetonius. *Nunciata exercituum defectione, Nero tranſijt in hortos Seruilianos.* Ibique deſertus ab omnibus, *procurrit*, inquit, *quaſi præcipitaturus ſe in Tiberim.* Qui locus admonet, vt hortos Seruilianos Tiberinæ ripæ adſitos putem. Cur enim habitans in hortis Imperator procurriſſet ſe præcipitaturus in Tiberim, niſi hortos ipſe fluuius alluiſſet? Neque enim credibile eſt, eum extrema timentem, ſi horti à Tiberi longe aberant, ab eis egreſſum de media nocte per mediam Vrbem ad fluuium decurriſſe. Accedit, quod Nero cogitans de fuga, libertorum fidiſſimos Hoſtiam præmiſerat, quò deinde ſecundo Tiberi eſſet ipſe venturus, ab eiſdem hortis ſoluto nauigio: Itaque cum alium hac de re ſcriptorem non viderim, nec mihi maniſeſtius argumentum ſit; arbitror Hortos Seruilianos non longe à ponte nunc Sixto in minore campo fuiſſe ad Ripam Tiberis. Hic enim, affirmante Strabone, præter plurima, & pulcherrima ædificia multis etiam lucis, & hortis ad amœnitatem conſitus erat. Qua de cauſa Pompeij etiam hortos inferiores habere potuit. Multa ſimulacra, præter Cererem, & Veſtam ſedentem, & Apollinem, commendat Plinius in hortis Seruilianis.

Horti Seruiliani.
Lib. 1. Sat. cap. 6.
Tac. li. 15. annal.
Suet. in V. cap. 47.
Vbi fuerit horti Seruiliani.
Strabo l. 5.
Plin. l. 36. cap. 5.

Horti SALVSTIANI in Quirinali ad Salariam portam ſiue Collinam, fuere. Auctor eorum Criſpus Saluſtius Romana primus in hiſtoria; idemque ſuorum amœnitate hortorum nemini ſecundus. Hic ex Africæ pretura, quam à Cæſare acceperat, refertus pecunia Romam reuerſus, eam

Horti Saluſtiani.
Dion. l. 43.

par-

partem Quirinalis montis delegit, in qua *hortis pretioſiſſimis*, vt loquitur Cicero, ſeu quis alius in Saluſtiana, & loco amœnitatem, & ſibi ſcriptis hiſtorijs perpetuum nomen daret; quamquam ſcriberet ipſe, contra quam fecerat. Horum multi veterum ſcriptorum meminere. Tacitus: *Tertium agmen*, Flauij exercitus, *per Salariam Collinæ portæ propinquabat. ij tantum* (pergit paulo poſt) *conflictati ſunt, qui in partem ſiniſtram Vrbis ad Saluſtianos hortos per anguſta, & lubrica viarum flexerant, Superſtantes macerijs hortorum Vitelliani ad ſerum vſque diei ſaxis piliſque ſubeuntes arcebant, donec ab equitibus, qui porta Collina irruperant, circumuenirentur.* Tac. lib. 3. hiſtor.

Ex quo loco deducitur, non modo ad portam, ſed intra portam Collinam hortos fuiſſe. Idem: *Regredienti* (Neroni) *per viam Flaminiam, compoſitas inſidias, fatoque euitatas, quoniam diuerſo itinere Saluſtianos in hortos remeauerit, auctoremque eius doli Syllam ementitur.* Nec mirum eò Neronem diuertiſſe; Erant enim Saluſtiani horti Principis. Quare poſt Neronem Veſpaſianus teſte Dione, *rarò habitabat in Palatio; In Hortis autem Saluſtianis plurimum erat, eòque recipiebat quemcumque non ſolum Senatorij, ſed cuiuſcunque ordinis.* Nerua *morbo perijt in hortis Saluſtianis*, referentibus Euſebio, & Caſſiodoro in Chronicis. *Diſplicebat Aureliano*, vt ait Vopiſcus, *cum eſſet Romæ habitare in Palatio, ac magis placebat in hortis Saluſtianis, vel in Domitiæ viuere. Milliarienſem denique porticum in hortis Saluſtij ornauit, in qua quotidie & equos & ſe fatigabat, quamuis eſſet non bonæ valetudinis.* Eoſdem Alexandri Seueri fuiſſe colligitur ex Vlpiano: *Si vero*, inquit, *Saluſtianos hortos, qui ſunt Auguſti, vel fundum Albanum, qui principalibus vſibus deſeruit, legauerit quis, furioſi eſt.* Sub eodem enim floruit Vlpianus, & Prætorianis præfectus eſt. Situs hortorum hic eſt, ſupra deſcriptus à nobis: cum de monte Quirinali ageremus. Curuatur enim collis ad portam Collinam, duæque planicies, altera ad mœnia Vrbis, & hortos Ludouiſianos pertinet: altera ſecundum altam ſemitam, nunc Piam ad Ædem S. Suſannæ, & hortos Barberinos protenditur, vtraque olim celebrata Saluſtianis hortis: In medio vallis anguſta primum, deinde latior. In anguſta viſitur cauea Circi Hortorum Saluſtianorum, vbi accliui, hinc atque hinc ſolo apparent hodieque ſedilium, & Templi Veneris ſuboſcura veſtigia; quod in ipſo Circo, vt alia in alijs erant. De quo hanc inſcriptionem recitat Fuluius: Tac. li. 13. ann. ff. li. 30 de leg. & Fideicom. l. cū ſeruus. §. conſtat.

M. Aurelius Pacorus, M. Cocceius Stratocles Aeditui Veneris Hortorum Saluſtianorum Baſem cum Pauimento marmorato Deanæ DD. Eiuſdem Circi erat Obeliſcus notis Ægyptijs impreſſus, qui confractus iacet in hortis Ludouiſianis, non modico interuallo à cauea diſtans, eò, incertum qua cauſa, tranſlatus. Apud eoſdem hortos verſus portam Collinam, porticum Milliarienſem locatam reor ad meridiem, hiberniquè Solis tepores. Sed ex altera parte horti Saluſtiani ad hortos nunc Barberinos terminabantur. Conſtat ex ijs quæ ſupra de actis S. Suſannæ recitata ſunt, in quibus refertur, eius Virginis, & Gabinij Patris domum Fulu. li. 2. Et Marl. cap. 22. Obeliſcus in hortis Saluſtij.

poſtea

poſtea conuerſam in Templum Suſannæ nomini dicatum, iuxta Ædes, & forum Saluſtij ad arcus portæ Salariæ poſitam fuiſſe.

Horti Caij & Lucij. At in Eſquilijs CAII, & LVCII Cæſarum horti fuerunt. Hi Nepotes Augusti ex Iulia filia, & M. Agrippa, ab eodem Auguſto adoptati ſunt in imperio ſucceſſores. Horti prope ipſorum BASILICAM, & PORTICVM fuere: quorum ædificioru adhuc aliqua pars extat, ſphœricus nempe fornix lateritijs nixus parietibus non longe à muris Vrbis, atque Æde S. Bibianæ. *Lib. 2.* Fuluius eum locum, corrupto nomine, ſuo æuo nuncupatum teſtatur *Thermas Gallutij*, quaſi Thermas Caij, & Lucij. Ex quo infert, ibi Porticum, & Baſilicam horum Cæſarum fuiſſe. Suetonius: *In V. Aug. cap. 29.* *Quædam etiam opera ſub nomine alieno fecit*, Auguſtus. *vt porticum, Baſilicamque Lucij, & Caij*. *Lib. 66.* Dion: *Pugnatum eſt, ab alijs in horto Caij, & Lucij, quem Auguſtus perfodi ob eamdem cauſam iuſſerat.* vbi alij pro *horto*, *lucum* vertunt. Sed veriſimile eſt, & lucum, & hortos fuiſſe; in Eſquilijs præſertim, quas vt alias dixi, Auguſtus repurgauit, ſepulchris amotis, & producto pomœrio ſalubriores fecit, ornauitque. Itaque non neceſſe erat, transferri à quibuſdam, vt ſupra dixi, Baſilicam Caij, & Lucij ad templum nunc S. Mariæ Ægyptiacæ.

Horti Agrippæ. Agrippa horum Cæſarum pater nobiles & ipſe hortos parauit in Vrbe, quos moriens populo legauit. *Lib. 54.* Dion: *Moriens*, Agrippa, *etiam populo hortos, & Balneum à ſe denominatum legauit*. Qui locus indicat HORTOS AGRIPPÆ eius Thermis fuiſſe coniunctos inter Pantheon, Ædemque S Andreæ. In his hortis, STAGNVM AGRIPPÆ fuiſſe probabile eſt, potius quam trans Tiberim, vt quidam ponunt. *Tac. li. 15. Ann.* De eo Tacitus: *In ſtagno igitur Agrippæ* Nero *fabricatus eſt ratem, cui ſuperpoſitum conuiuium aliarum tractu moueretur. Naues auro, & ebore diſtinctæ.* Adſita illi erat SYLVA & LVCVS. Idem: *Poſtquam tenebræ incedebant, quantum iuxta nemoris, & circumiecta tecta conſonare cantu, & luminibus clareſcere.* De eodem idem auctor: *Apud NEMVS quod nauali STAGNO circumpoſuit Auguſtus.* Niſi de Naumachia Auguſti hic ſermo ſit.

Horti Agrippinæ. Agrippæ filia AGRIPPINA, nupta Germanico Cæſari, mater Caij Caligulæ; Auia Neronis HORTOS, & ipſa dicitur habuiſſe: qui fortaſſe *Lib. 3. de Ira c. 18.* Germanici antea fuerant. Meminit Seneca. *Deinde*, inquit, *adeo impatiens fuit differendæ voluptatis* Caius, *vt in Xyſto maternorum hortorum, qui porticum à ripa ſeparat, inambulans, quoſdam ex illis cum matronis, atque alijs Senatoribus ad lucernam decollaret*. Hi horti fuere ad Tiberim, quod illa verba ſignificant, *Porticum à ripa ſeparat*. Confirmat Philo: *Lib. de leg. ad Caium.* *Exceptos enim*, inquit, *nos primùm in Campo Martio, cum è maternis hortis*, Caius, *exiret*. Sed male interpres addidit, *Martio*. Nam Græcus codex ſic habet: Ἀξιωσάμενος γὰρ ἡμᾶς ἐν τῷ πρὸς τιβέρει πεδίῳ τὸ πρῶτον, ἔτυχε δὲ ἐκ τῶν μητρώων ἐξιὼν κήπων. *Excipiens enim nos in campo ad Tiberim, primùm, cum exiret de maternis hortis*. Plures autem campi ad Tiberim. & hic Vaticanus erat, vt paulo poſt.

Horti Mæcenatis. His paulo Antiquiores fuere HORTI MAECENATIS, quippe qui

pari

pari cum Agrippa ætate, illi fuerit etiam ſuperſtes. Hi, vt non ſemel di- *Lib.1.c.13*
xi, fuerunt in Eſquilijs latiſſimoque ambitu à templo, circiter, S.Martini *Lib.3.c.10*
in montibus, orientem verſus vltra S. Antonij Ædem proceſſere. Taci- *Tac. Ann.*
tus: *Nero, non ante in Vrbem regreſſus eſt, quam domui eius, qua Pa-* *lib.15.*
latium, & Mæcenatis hortos continuauerat, ignis propinquaret. Sueto-
nius: *Romam reuerſus* Tiberius *è Carinis, & Pompeiana domo Eſqui-* *In V. Tiberij c.15.*
lias in hortos Mæcenatianos tranſmigrauit. Ædes ibi elegantes ornatæ-
que Mæcenatis cum excelſa Turri, de qua Suetonius: *Hoc inquit Romæ* *In V. Ner.*
incendium Nero è Turri Mæcenatiana proſpectans, lætuſque flammæ, *cap. 38.*
vt aiebat, pulchritudine ἅλωσιν *Ilij decantauit in illo ſuo ſcenico habitu.*
Horum etiam Philo meminit: μεταπεμψάμενος τοὺς δυεῖν κήπων ἐπι- *Eadem li-*
τρόπους τοῦ τε Μαικήνα, καὶ Λαμία. πλησίον δὲ εἰσὶν ἀλλήλων τε καὶ τῆς πό- *bro.*
λεως. *accerſens duorum hortorum curatores, Mæcenatis & Lamiæ: pro-*
pinqui autem ſunt inter ſe, & Vrbi, At quomodo horti Mæcenatis ex- *Horti Mæ-*
tra Vrbem, cum eſſent adiuncti Neronis domo? Id quidem de hortis *cenatis in-*
dicendum non eſt. Sed Philo vel Vrbi propinquos, ideſt continuatis Ci- *tra Vrbem*
uium domibus, appellauit, cum vidiſſet locum arboribus & hortis fre-
quentiorem quam tectis: atque hoſpes ea ſpecie fortaſſe deceptus puta-
uit eſſe extra Vrbem, cum non eſſent; vel priſco more locus à vulgo di-
cebatur extra Vrbem; quamuis producto pomœrio: vt hodieque multi
aiunt ſe Romam ire, cum intra mœnia inter hortos & vineta longe ab-
ſunt ab ædificijs. Quoniam autem vt narrat Dion, *Primus, Romæ* Mæ- *Dion l.55.*
cenas *natatorium aquis calidis refertum* inſtituit; id in hiſce hortis fe-
ciſſe credendus eſt.

Quod ſpectat ad HORTOS LAMIÆ, hi eius Ælij Lamiæ ſint oportet, *Horti La-*
quem ex nobili genere Romanorum laudat Horatius. Notus eſt etiam *miani.*
apud Suetonium, & Iuuenalem Lamias à Domitiano necatus, & apud *Lib. 1. od.*
eumdem Suetonium horti LAMIANI, in quibus Caligula ſepultus. *Ca-* *35. & l.3. od.17.*
dauer eius clam in hortos Lamianos aſportatum, & tumultuario rogo *Suet. in V.*
ſemiambuſtum leui ceſpite obrutum eſt. In his & Mæcenatianis idem *Dom.c.10.*
cum tres aut quatuor dies habitaſſet, Philonem & ſocios ad colloquium *Iuu.ſat.4.*
admiſerat. Ex quo inferes, hos etiam Principis fuiſſe. Cur enim in alie- *Suet. in V. Calig.c.59*
no habitaret, ac ſepeliretur? Idem Philo eorumdem hortorum Prætoria *Philo eodē*
commendat: aitque, inter loquendum Caium obijſſe cœnacula & con- *libro.*
clauia: Et *magnæ Aulæ circumquaque feneſtras claudi vitro candido*
iuſſiſſe. Quod ij aduertant, qui negant ſpectare ſe feneſtras in antiquis
fabricis.

HORTI NERONIS in Vaticano fuere. Conſtat ex Obeliſco, qui *Horti Ne-*
prope Sacrarium Templi S.Petri ante Sixtum V. Pontificem erectus me- *ronis.*
dium olim hortorum Circum, in quo fuerat poſitus, deſignabat. De
eo Plinius: *Tertius Obeliſcus in Vaticano Caij, & Neronis principum* *L 36.c.11.*
Circo ex omnibus vnus omnino fractus eſt in molitione, quam fecerat
Seſoſtridis filius Nuncorcus. De Circo, & Hortis Tacitus, cum de ſup- *Ann.l.15.*
plicio SS. Martyribus à Nerone primum illato vir ethnicus loqueretur:
Pereuntibus, inquit, addita ludibria, vt ferarum tergis contecti laniatu

eanum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi, aut vbi defeciſſet dies in vſum nocturni luminis vrerentur. Hortos ſuos ei ſpectaculo Nero obtulerat, & Circenſe ludicrum edebat habitu aurigæ permixtus plebi vel circulo inſiſtens. Vt appareat ſpatium Baſilicæ Vaticanæ, cuius magnam partem Circus inſederat, antè martyrum ſanguine, quam ſacerdotum cæremonijs, & ſacrificijs conſecratum. De eodem Circo paulo

Loc. cit. poſt. Idem auctor de Hortis. *Solatium populo exturbato, & profugo Campum Martis, & monumenta Agrippæ: hortos quin etiam ſuos Nero patefecit.* Non dubitem hos Neronis hortos eoſdem eſſe, qui Caij fuerant, & Agrippinæ matris Caij Seneca dixerat; cum fuerint prope Tiberim, & vtriuſq; Circus dicatur, Caij & Neronis; nempe ab illo factus, an cœptus, ab iſto perfectus. Quis enim neget, occiſo ſine hæredibus Caio, hortos ad Agrippinam eius ſororem, ſororibus ſuperſtitem, Neronis matrem inſigni gratia, potentiaquè ab exilio reuocatam: tum in

Tac. Ann. lib. 14. poteſtatem Neronis fuiſſe deuolutos? Tacitus: Nero *vitare ſecretos Agrippinæ congreſſus, abſcendentem in hortos, aut Tuſculanum laudare.* P. Victor ſtatuit Hortos Domitij in Tranſtiberina Regione. Sed hos cum Neronianis, vt arbitror, nemo miſcuerit. Neque hi Agrippinæ fuere; quæ ſuos ad alteram Agrippinam, matrem ſuam referebat.

Horti Senecæ. Floruit ſub Nerone SENECA, cuius & amœnos HORTOS Roma celebrauit. Criminabantur inuidi, teſte Tacito, *quod hortorum amœnitate, & villarum magnificentia quaſi Principem ſupergrederetur.* Et

Loc. cit. ille apud Neronem de his ita loquitur: *Tales hortos inſtruit, & per hæc ſuburbana incedit, & tantis agrorum ſpatijs tam lato fœnore exuberat.*

Iu. ſat. 10. De ijſdem Iuuenalis.

Temporibus diris igitur, iuſſuque Neronis
Longinum, & magnos Senecæ prædiuitis hortos
Clauſit, & egregias Lateranorum obſidet ædes
Tota cohors.

Vbi fuerint, non facile aſſererem; Diuerſos enim fuiſſe à fundis & agris

Sen. ep. 110 ſuburbanis probabile eſt; inter quos fuit Nomentanus. Seneca idem *Ex Nomentano meo te ſaluto.*

Horti Galbæ. Neronis ſucceſſor GALBA Aurelia via HORTOS habuit: quæ prope Aedem nũc S. Pancratij mittebat in Hetruriam. Probabile eſt in ipſo Ianiculo prope templum B. Martyris, Hortos Galbæ fuiſſe. Suetonius:

In Galba cap. 20. *Diſpenſator Argius Galbæ caput, & cæterum truncum in priuatis eius hortis Aureliæ viæ, ſepulturæ dedit.* Tacitus: *Galbæ corpus diſpenſator*

Lib. 1. Hiſt. *Argius è prioribus ſeruis, humili ſepultura in priuatis eius hortis contexit.*

Horti Martialis. Domitiano Principe poeta MARTIALIS HORTOS & ſuburbanum coluit in Quirinali. Ipſe ſic ait.

Lib. 10. epig. 59. In alta ſemita.

Hic mihi quando dies meus eſt, iactamur in alto
Vrbis, & in ſterili vita labore perit.
Dura ſuburbani dum iugera paſcimus agri,
Vicinoſque tibi ſancte Quirine lares.

Erat autem, vt ſupra diximus ad portam Collinam Aedes Quirini.

Idem:

Idem: *Sed Nomentana ſecurus germinat hortus* *L.10.ep.9ʒ*
Arbore, nec furem plumbea mala timent.

Nomentanā quidem arbor eſt, quæ viret ad Nomentanam viam ſiue altam ſemitam, cui, & Viminali portæ vicina erat ſuburbana villa Martialis. Alterius TVLLII, vel IVLII Martialis hortos idem poeta celebrat. quamquam aliqui omnino falſi, hoc eidem poetæ attribuant. P.Victor in Regione XIV. Tranſtiberina numerat domum & hortos Martialis; ſed quis fuerit, poeta nē, an alius non exponit. Alius certe habendus eſt à poeta, qui de Hortis ſic ſcribit.

Iuli iugera pauca Martialis *L.4.ep.66.*
Hortis Heſperidum beatiora,
Longo Ianiculi iugo recumbunt.
Hinc ſeptem dominos videre montes,
Et totam licet æſtimare Romam.
Illic Flaminiæ, Salariæque
Geſtator patet.

Hunc hodie locum Montem Marium nuncupant, valde apricum, & amœnum. De eodem ſuburbano idem lib.7. epigram.16.

Memorantur etiam à ſcriptoribus HORTI DOMITIAE. Vopiſcus de Aureliano, *Placebat ei in hortis Saluſtianis vel in Domitiæ viuere.* Iulius Capitolinus: *Adriano*, inquit, *apud Baias mortuo, Reliquias Antoninus Romam peruexit, ſancte ac reuerenter, atque in Hortis Domitiæ collocauit.* Vbi poſtea & Antoninus Pius, & Aelius Verus, & Commodus conditi ſunt. Verum Adrianus nonne ſepultus eſt in ſuo Mauſoleo? Sic enim Dion: *Sepultus eſt in ripa fluuij iuxta Pontem Aelium: illic enim ſepulchrum conditum. iam enim Auguſti monumentum repletum erat, nec quiſquam amplius in eo ſepeliebatur.* De eodem ſepulchro Spartianus: *fecit*, inquit, *Adrianus & ſui nominis pontem, & ſepulchrum iuxta Tiberim.* Quod ſi idem ſcripſit: *ſepultus eſt Adrianus in Villa Ciceroniana Puteolis*, ne pugnet cum alijs, id ſignificare dicendus eſt, depoſitum ibi fuiſſe cadauer Adriani, donec ab Antonino Pio Romam deferretur, & Mauſoleo conderetur. quod etiam idem, referente Capitolino, perfecit, ornauitque. Cæterum quæ de ſepultura, & humatione Adriani dicuntur, vbi Horti Domitiæ eſſent, demonſtrant. Quia enim alter in hortis Domitiæ: alter ad Tiberim in ſuo ſepulchro humatum refert; oſtenditur, Hortos ad molem, & ſepulchrum Adriani fuiſſe; eximia ſane amœnitate inſignes, quod in delicijs fuerint Aureliano Imperatori, & ante illum Adriano; qui ideo CIRCVM ibi fertur ædificaſſe, rudem illum quidem, nec lapidibus, vel artificio commendatum, vt tradit Fuluius: teſtaturque cum Blondo in proximis vineis ſuo æuo veſtigia ſedilium extitiſſe. Nec tamen idem Blondus audiendus, qui hunc Neronis Circum pronunciat, hic enim, vt ante dixi, ad Baſilicam S.Petri, vbi ſtabat Obeliſcus, ſitus erat. De eo Onuphrius: *Septimus*, inquit, *Circus etiam trans Tiberim haud longe à Vaticano erat, ſcilicet extra portam Arcis Sancti Angeli proximam Adrianæ moli in hortis Domitiæ Neronis*

Horti Domitiæ. *In Ant. V.* *In V.Adr.* *In V.Adr.* *In ead. V.* *In V. Antonini.* *Fulu. li.4.* *Blond. l.1.* *De Circo & Ludis Circen. c. 23.*

ronis Imperatoris amitæ vicinus. Et paulo poſt: *Qua ratione facile conijcere poſſumus, Circum eum à Nerone, cuius horti illi erant ex Domitiæ amitæ hæreditate, inchoatum: ab Adriano vero cum Mauſoleum ſuum vicinum ad ripam Tiberis conderet, aut perfectum, aut inſtauratum*. Ego, quoniam opinionibus agitur, ſine teſtimonio veteris ſcriptoris, totum opus Adriano adſcripſerim; cum alterum Circum Caij, & Neronis nomine notatum Nero ſuis in hortis perfecerit, ibique frequenter aurigans ludos ediderit. De ijs enim hortis ad S.Petrum loquitur Suetonius: *Mox & ipſe aurigare, atque etiam ſpectari ſæpius voluit: poſitoquè in hortis inter ſeruitia & ſordidam plebem rudimento, vniuerſorum ſe oculis in Circo Maximo præbuit*. Tacitus: *clauſumque Valle Vaticana ſpatium, in quo equos Nero regeret haud promiſcuo ſpectaculo. Mox vltro vocari populus*. Hic ergo eſt Circus Neronis.

In V. Neronis c. 22.

L. 14. Ann

Dubium eſt, an Nero præter Circum ibi etiam *Naumachiam* ſtruxerit, quam quidam Eccleſiaſtici ſcriptores ad Templum & Sepulchrum S.Petri poſuerunt. Negat Card. Baronius. quod antiquorum nemo id à Nerone factum affirmet, & ille maritima ſpectacula, teſte Dione, ediderit in theatro. Quem vltro ſequor. Qui vero aut vulgi ſermone permoti, aut alia de cauſa hortis Neronis Naumachiam appoſuerunt, hanc pro Circo accepere vulgari appellatione; cum præſertim in Circo eſſet etiam Euripus pro naualibus ludis. Circi autem ſtructi ad Molem Adriani meminit Procopius. Nam cum de pratis egiſſet quæ ipſe Neroniana, vulgus nunc Prata nuncupat, à tergo Caſtri S.Angeli, ſubdit στάδιον μέγα ἐνταῦθα ἐκ παλαιοῦ ἐστιν, ᾧ δὴ οἱ τῆς πόλεως μονόμαχοι τὰ πρότερα ἠγωνίζοντο. *Stadium ibi ab antiquo eſt, in quo Romani ſingulari certamine depugnabant*. Verum hæ pugnæ in Amphitheatris fieri ſolebant. Sed videtur Procopius monomachiam pro quocunquè certamine accepiſſe. Nam in Circo ſinguli & curſu, & cum feris pugnare, aut etiam plures conſueuerunt.

Seueran. initio lib. de 7. Eccl. Tõ. 1. Ann An. ſal. 69.

Proc. lib. 2. initio.

Quod ſpectat ad Domitiam: duas quidem amitas Domitiæ nomine habuit Nero, ſorores Cn. Domitij ſui patris; ſed alteram Domitiam Lepidam appellatam, quam Agrippina Neronis mater, auctore eodem Tacito ante exceſſum Claudij occidendam curauit. At DOMITIAM, cuius idem auctor meminit, Nero ipſe iam Imperator perdidit, ac bona eius, inter quæ, & hortos inuaſit. Suetonius; *Iunxitquè Nero parricidio Matris amitæ necem. Quam cum ex duritia alui cubantem viſitaret: & illa tractans lanuginem eius, vt aſſolet iam grandis natu per blanditias fortè dixiſſet: ſimul hanc excepero, mori volo, conuerſus ad proximos, confeſtim ſe poſiturum velut irridens ait; præcepitquè medicis, vt largius purgarent ægram. Nam necdum defunctæ bona inuaſit, ſuppreſſo teſtamento, ne quid abſcederet*.

Tac. Ann. lib. 12.

L. 13. Ann.

In V. Neronis c. 34.

Præter hos, DOMITIÆ alterius HORTOS reperio. Nam Capitolinus in vita Marci: *Marcus*, ait, *Antoninus natus eſt in monte Cœlio in hortis, & educatus eſt in eodem loco, in quo natus eſt, & in domo aui ſui Veri iuxta ædes Laterani*. Et paulo poſt. *Adoptatus ab Adriano, iuſſuſquè*

Horti alterius Domitiæ.

que è priuata in Adriani domum migrare, inuitus de maternis hortis receſſit. At Marci mater, vt idem Capitolinus, vocata eſt Domitia Caluilla Caluiſij Tullij ſecundùm Conſulis filia. Quæ & Domitia Lucilla dicta eſt, eodem auctore, & Spartiano in vita Iuliani; vbi ait: *educatus eſt apud Domitiam Lucillam matrem Marci Imperatoris*. De iiſdem Hortis Capitolinus: *cum Omulus*, inquit, *Lucillam matrem Marci in viridario venerantem ſimulacrum Apollinis vidiſſet*. Hi horti quod in Cœlio monte, iuxta ædes Laterani fuiſſe dicuntur, non procul à Baſilica Lateranenſi fuere, & iidem fortaſſe, qui poſtea Commodiani dicti ſunt. Spartianus: *Hunc*, inquit, *in Commodianis hortis in porticu curua pictum de Muſiuo, inter Commodi amiciſſimos videmus*. Herodianus ſuburbanum appellat, quo frequenter Commodus commigraſſet. Dion, ſuburbanum Quintilij ne putemus eos fuiſſe Commodi Hortos. Lampridius; *ipſe*, inquit, *Commodus, ad Cœlium montem in Vectilianas ædes* (*alij Veſtilianas*) *migrauit, negans ſe in Palatio poſſe dormire*. Vbi deinde occiſus eſt, vt conſtat ex Capitolino. Has ædes adiunctas hortis Domitiæ auiæ Commodi crediderim, eoſdemque ab illo auctos, & ornatos, dictos fortaſſe Commodianos.

In V. Marci.

Horti Commodiani.

Lib. 1.

Lib. 72.

In V. Commodi.

Sed vt trans Tiberim redeam, in ea regione, teſte P. Victore, GETÆ HORTI fuerunt. Hic Seueri Auguſti filius à patre Regni ſucceſſor æquali teſtate cum Antonino Caracalla fratre conſtitutus, ab illo paulo poſt trucidatus eſt. Non eſt autem vero abſimile, Hortos Getæ prope portam Septimianam ad Tiberim vbi hodie Farneſiani ſunt, fuiſſe. Hanc enim portam Seuerus cum Iano proximo quadrato ædificio condidit, & vt aliqui volunt Thermas, de quibus iam diximus. Cæterum ambigi poteſt, an hos Getæ Hortos Seuerus ante poſſederit, & à patre filius acceperit, an ipſe ſibi parauerit. Sic enim de Seuero Spartianus: *Proficiſcens ad Germanos exercitus, hortos ſpatioſos comparauit, cum antea ædes breuiſſimas Romæ habuiſſet, & vnum fundum*.

Horti Getæ

Horti Seueri.

In eius V.

Antonino Heliogabalo HORTI fuere, qui SPEI VETERIS dicti ſunt. Lampridius: *Ipſe*, inquit, *seceſſit ad hortos Spei veteris, quaſi contra nouum iuuenem vota concipiens*. Et paulo poſt: *Pars militum in Palatium, pars in hortos, in quibus erat Varius, ire tendunt*. Et rurſus: *Inde itum eſt in hortos, vbi Varius inuenitur, certamen aurigandi parans*. Vbi vero fuerint horti, aliquot in locis indicat Frontinus. *Partem*, inquit, *ſui Aqua Claudia prius in arcus, qui vocantur NERONIANI AD SPEM veterem transfert*. Idem: *Rectus vero ductus Anienis veteris ſecundum Spem veterem veniens intra portam Eſquilinam in altos riuos per Vrbem ducitur*. Ex quibus locis deducitur, Spem veterem ad portam Næuiam nunc Maiorem fuiſſe, vbi incipiunt arcus Neroniani, & tranſeuntes ab Eſquilijs in Cœlium Montem ad Templum S. Stephani terminantur. Iam vero quod ſpectat ad nomen, ab aliquo Spei antiquo delubro deriuatum eſt. Quod indicant allata ſupra Lampridij verba: *Seceſſit* Heliogabalus *ad Hortos Spei veteris contra nouum hominem vota concipiens*. Iuſſerat enim occidi conſobrinum Alexandrum, ideoquè ad

Horti Heliogabali.

In eius V.

Lib. 1. de Aquæduct.

Aedes Spei Veteris.

Spei delubrum contendit, quaſi ſperaret factum iri quod iuſſerat, reique proſperum ſucceſſum precaretur. A templo autem ad hortos ſe tranſtulit, vt aurigandi certamen inſtrueret. Fuere quidem & alia in Vrbe Spei templa. Vnum prope portam Carmentalem ſupra ſtatui cum Liuio. Sed P. Victor in Regione ſeptima Viæ latæ templum Spei nouum ſtatuit, ſic ſorte appellatum, quod Spei veteris Ædes longe diſſita colebatur ad portam Næuiam, vbi & horti collocantur. At ſi Heliogabalus inibat aurigandi certamen, vbi Circus? Hic ſanè non longe aberat extra eamdem, nunc portam Maiorem. Fuluius: *Extat*, inquit, *Circus, extra portam Maiorem, iuxta viam Labicanam, & formam Aquæ Claudiæ poſt mœnia Vrbis, & Cœnobium S. Crucis, cuius tantum extat forma, & parietum veſtigia inter proximas vineas, vbi in medio adhuc in duas confractus partes iacet Obeliſcus.* Hæc ille. Quidam hunc Circum ab Aureliano factum autumant. Inſtauratus fortaſſe ab illo eſt, ornatuſque, ſi iam fuerat Principe Heliogabalo. Et Aureliani ætate mœnia ibi latiorem circuitum probabiliter amplectebantur; ſi tamen Circum, nunc extra poſitum, includebant.

Circus in hortis Spei veteris. Fulu. lib. 4.

Hortis Spei veteris propinqui fuerunt PALLANTIANI. de quibus Frontinus: *Finiuntur arcus Claudiæ, & Anienis poſt hortos Pallantianos, vnde in vſum Vrbis fiſtulis diducuntur.* P. Victor in Regione V. Eſquilina, Plancianos, vel Plautianos nominat. quos tamen non ſemouerim à Pallantianis; mutantes ſcilicet ſubinde cum dominis nomen. Plautianus enim multum gratia, & opibus valuit ſub Seuero. Nec minus Pallas Claudij libertus, eidemque à rationibus, quem inceſtis Agrippinæ nuptijs etiam peruertit; ideoque illo Principe ditiſſimus, & potens in aula, Neronis quoque imperio validus ſtetit: cum Agrippina *aduerſus Burrum, & Senecam moderatores Principis, haberet in partibus Pallantem*, vt ait Tacitus. Quamquam ille triſti arrogantia modum liberti egreſſus tædium ſui mouerat. donec occiſa matre Nero libertorum potiſſimos veneno, vt credebatur, ſuſtulit: *Doryphorum quaſi aduerſatum nuptijs Poppeæ: Pallantem, quod immenſam pecuniam longa ſenecta detineret.*

Horti Pallantiani. Front. l. 2. Herod. l. 3. Sueton. in Clau. c. 28 Tac. lib. 13 Ann. Annal. 14.

Habuit & ſuos HORTOS GALLIENVS Cæſar. Iulius Capitolinus: *cum*, inquit, *iret ad hortos nominis ſui, omnia Palatina officia ſequebantur.* De loco non conſtat; Conſtat tamen Gallieno Eſquilinum collem carum ſummopere fuiſſe: ibique ei poſitum arcum: eumdemque in eodem Colle admirabilem Coloſſum collocare voluiſſe. Quare eius hortos inde abducere non poſſim.

Horti Gallieni.

Non ſum inſcius alios aliorum hortos memorari à ſcriptoribus. CN. DOLABELLÆ à Suetonio: *Germanorum*, inquit, *cohortem, à Cæſaribus olim ad cuſtodiam corporis inſtitutam, multiſque experimentis fideliſſimam diſſoluit, quaſi Cn. Dolabellæ, iuxta cuius hortos tendebat, proniorem.* ARGIANOS in ſecunda Regione Viæ latæ: ASINIANOS in duodecima Regione Piſcinæ publicæ à P. Victore. Hi fortaſſe Aſinij Pollionis fuerunt prope thermas Antonianas, & Auentinum, vbi Atrium

Alij aliorū horti. In Galba cap. 12.

Liber-

Libertatis inſtauratum Bibliotheca inſtruxerat. Horum hortorum meminit & Frontinus: *Anio vetus peruenit in Regionem viæ nouæ ad hortos Aſinianos, vnde per illum tractum diſtribuitur*. Hæc autem via noua illa non eſt, quæ, vt alias dixi, prope Palatium erat, & forum; ſed alia in Regione Piſcinæ publicæ, in qua *Caput viæ nouæ* ſtatuit P. Victor. Spartianus: *Idem*, inquit, Caracalla *viam nouam muniuit, quæ eſt ſub eius Thermis Antonianis ſcilicet, qua pulchrius inter Romanas plateas non facile quidquam inuenias*. ANTONINI PII à Iulio Capitolino: *In viridario*, inquit, Antonini *Taurus marmoreus cornibus ramis arbori accreſcentibus ſuſpenſus eſt*. ANTHERI à Lampridio, Commodi æuo: *Anterum*, inquit, *eductum à Palatio ſacrorum cauſa, & redeuntem in hortos ſuos per frumentarios occiderunt*. TORQVATIANOS, ET EPAPHRODITIANOS à Frontino. Torquatiani ſtatuuntur ab Onuphrio in prima Regione portæ Capenæ, in qua & Terentianos ſtatuit. Epaphroditiani fuerunt Epaphroditi, qui Neroni à libellis auctore Suetonio, eiuſdemque libertus eodem auctore, ac Tacito, eum in fuga ſequutus iuuit adigentem iugulo ferrum: qua de cauſa capitali pœna multo poſt à Domitiano damnatus eſt. Hortos STATILII TAVRI à Tacito, ſub Claudio Principe. *Agrippina*, inquit, *Statilium Taurum opibus illuſtrem hortis eius inhians peruertit*. Proximos Naumachiæ hortos à Suetonio in Tiberio, nempe Tranſtiberinos. Hortos CÆSARIS ad Portam COLLINAM cum TVRRE à Iulio Obſequenti de Prodigijs: *Turris*, inquit *hortorum Cæſaris ad portam Collinam de Cœlo tacta*. Hortos SCIPIONIS à Cicerone, nempe antiquiores: Scapulæ: & Clodiæ ad Tiberim: trans quem M. Tullius parare ſibi interdum cogitabat. Multorum in via Claudia, quæ iungebatur Flaminiæ. Ouidius:

Lib. 1. *In Anton. Carac.* *In eius V* *Sueton. in Dom. c. 14.* *L. 12. Ann.* *De quibus in orat. pro Cælio.* *L. 12. epiſt. ad At. ep. 1.*

Nec quæ pomiferis poſitos in Collibus hortos
Spectat Flaminiæ Claudia iuncta viæ.

Vbi eiuſdem Ouidij viridarium ſtatuitur. Et alij inter legendum occurrent. Nos hic promiſſum Thermarum Alexandri, & aliorum nummos omiſimus.

DE VRBE ROMA

LIBER QVARTVS.

Sacra Ædificia ante Conſtantinum. Cap. I.

HACTENVS Veteris, & ſuperſtitioſæ Vrbis ædificia indifferenter expoſui. Nunc religioſæ, Chriſtianæque Romæ templa & alia monimenta complectar; atque ad noſtrum æuum ſextam ædificandi ætatem perducam. Quamuis autem eam ab Gothica expugnatione Vrbis ſub Totila Rege inchoauerim; tamen paulo altius repetendo ad Cæſarum Principatus reuertar, quibus Ædes Dei Sanctorumque cultui dicatæ fieri cœperunt.

Lib.1.c.23.

Igitur integro pluſquam ſeculo ante Conſtantinum Principe Seuero Tranſtiberinam BASILICAM VIRGINIS Calixtus I. dicitur ædificaſſe, vnde Fons olei effluxerat. Quamquam illa tempora feracia ſuppliciorum magis, quam ædificiorum, & Chriſtianæ pietatis, quam pecuniæ eam loco amplitudinem dare non potuerunt, qua poſtea templum ſtetit. Nec tamen cenſendum eſt, tunc omnia penitus abdita, & ſubterranea fuiſſe. Quòd interdum remittentibus Tyrannorum furoribus, quies aliqua, & reſpirandi locus daretur pijs hominibus, ac rebus ſacris. Et eam quidem Baſilicam in domo aliqua erectam more Baſilicarum, & Chriſtianorum conuentibus celebrem, atque aperta fruentem luce crediderim potius, quam omnino reconditam ac latentem. Nam neque Commodus in noſtros homines gladium ſtrinxerat: eiuſque pater Marcus infeſta Chriſtianis edicta reuocauerat, & Septimius Seuerus maximis bellis diſtinebatur. Argumento etiam eſt, quod ante Conſtantinum ÆDES SACRÆ videntur fuiſſe in Vrbe, vt in cæteris prouincijs erectæ. Nicephorus enim cum victoriam de Maxentio reporta-

S. Damaſ. ſiue Anaſtaſius in eius vita.

Niceph.l.7 cap.30.

porta-

portatam, & triumphalem Conſtantini ingreſſum in Vrbem enarraſſet: *Adhæc*, ait, *in primis maturauit Eccleſias Dei reſtaurare, eaſque donarijs exornare*. Idem auctor tradit, antequam Diocletianus & Maximianus in noſtram fidem ſæuire cœpiſſent, propter potentiam virorum Chriſtiani nominis, eorumque gratiam apud Cæſares, ÆDES SACRAS vbique gentium fuiſſe excitatas. *Oſtendunt*, inquit, *id quoque plurimorum millium hominum in oratorijs domibus cœtus, & conuentus habiti: quæ oratoria cum propter anguſtiam, confluentem tantam multitudinem non caperent; cernere erat, ex paruis initijs & fundamentis in auguſta amplitudine, & magnitudine, admiranda in locis omnibus excitari, atque conſtrui templa*. Idem exponens Euſebius ait: *Aut quomodo quiſquam illuſtres hominum in templis concurſus poterit oratione explicare? Vnde cum in antiquis illis ædificijs non ſatis loci haberent, ampliores Eccleſiæ in vniuerſis Vrbibus, fundamentis earum ad maiorem laxitatem dilatatis erexerunt*. Et: *omnibus in locis per Imperatoris litteras palam edictum fuit, vt tum deturbarentur Eccleſiæ, ſoloque æquarentur, tum ſcripturæ abſumerentur igni*. Neque vero tanti boni expers Roma eſſe debuit, vbi Pontifices religionum ſedem defixerant. Quare non ſolum in cœmeterijs lociſque occultis pia Chriſtianorum manus ædes ad conuentus habendos fabricata eſt; (idque de Fabiano Pontifice, quem Decius ſuſtulit, refertur) ſed etiam aperte ac publice. Cæcilia quidem virgo fortiſſima cum accepto vulnere properaret ad ſponſum, triduanas tamen popoſciſſe inducias gloriabatur, vt domum ſuam, Alexandro Principe, Eccleſiam conſecraret. Sic & Lucina religioſiſſima fœmina domum ſuam B. MARCELLI nomine dedicauit: quo Chriſtiani interdiu noctuque conuenirent, ac Deum precibus cantuque placarent. Aurelia via, ſub Aureliano Imperatore, BASILICAM condidiſſe ſcribitur S. Fœlix Pontifex, vbi & poſtea humatus eſt. Poſtremo grauiſſimi ſcriptores Philippos Cæſares Chriſtiana fide imbutos agnoſcunt: quorum pietas & indulgentia multa religioni tuendæ conſeruandæque permittere potuit. At Card. Baronius cum fidei promulgatione Eccleſias cœpiſſe, earumque numerum, vt opus fuit, in dies magis magiſque auctum affirmat. Ideo & Pudentis Senatoris S. Petri diſcipuli *domum in Eccleſiam* fuiſſe mutatam: & *Eutrepiæ* matronæ *domum in titulum* ad Sacra obeunda, & alias fuiſſe erectas: Euariſtum Quintum à B. Petro Pontificem *Eccleſias* diuiſiſſe *Presbyteris*: eoſque temporibus Cornelij Papæ extitiſſe numero quadraginta ſex. Optatum ſcripſiſſe, *quadraginta* in Vrbe fuiſſe ad Chriſtianum vſum *Baſilicas* excitatas: Lucianum, quamuis ethnicum ſcriptorem ferreas portas, ærea limina auratum faſtigium domui ſacræ aſſignaſſe. Alexandrum Imperatorem apud Lampridium locum publicum in quo Deus coleretur, Chriſtianis adiudicaſſe. Aurelianum apud Vopiſcum *Eccleſiam Chriſtianorum* in litteris vſurpaſſe. Hæc aliaque apud eum leguntur.

Idem lib. 7. cap. 2.

Euſeb. li. 8. cap. 21.

Cap. 3.

Ab Anaſtaſio in vita.

Tom. 1. an. Chr. 57.

Baſilicæ Conſtantini. Cap. II.

Baſilica ſacræ quãdo condita.

ANNO Imperij Conſtantini XIX. vt refert Baronius, Vrbis MLXXVI. cum Baptiſmo ante actæ vitæ crimina optimus Imperator eluiſſet, qui antea vel priſcis ædificijs refectis & excultis, vel nouis ædificatis magnopere, vt diximus, Vrbem exornauerat, nouam ſacrorum templorum molitionem adiecit, qua veterum operum pulcherrima vel ſuperauit, vel æquauit. Nam in parte ſui Palatij Lateranenſis BASILICAM SALVATORIS, & ei continentem S. Ioannis Baptiſtæ condidit. Nicephorus de Conſtantino: *Et manibus ipſe ſuis ligone accepto, in Palatio ſuo quod Lateranenſe dicitur, primus terram fodere, & Eccleſiæ formam in nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti deſcribere cœpit.* Et paulo poſt: *Templum in Palatio ſuum oſtendit.* Et rurſus: *Sicuti dictum eſt, in Imperiali Palatio ſuo templum conſtruxit.* Quod etiam in matutinis Eccleſiæ precibus ſolemniter recitamus die 9. Nou. Idem Baſilicas SS. PETRI ET PAVLI ædificauit, vtraſq; extra Vrbem, in Vaticano, viaque Oſtienſi: S. CRVCIS in extremis Eſquilijs: S. LAVRENTII extra portam Eſquilinam, S. AGNETIS extra Viminalem, & alias, quæ præter locorum ſanctitatem, amplitudine ac magnificentia in admiratione ſemper fuerunt. Hæ tum Baſilicæ ſunt appellatæ. Sed iam antiquata cæterarum appellatione, ſolum quatuor primaria Vrbis templa BASILICÆ dicuntur, Lateranenſe, S. Petri, S. Pauli, S. Mariæ Maioris. Qua in re duo exponenda ſunt: Alterum, cur Baſilicæ dictæ fuerint: Alterum, cur ſolum illa quatuor templa nunc Baſilicæ dicantur.

Niceph. l. 7 cap. 34.

Niceph. l. 7 cap 46.

Quid fuerit Baſilica Romanis. Vitruu. l. 5 cap. 1.

BASILICA quidem ante æuum Conſtantini pulcherrimum fuit ædificium columnis, & ſimulacris exornatum ad exercenda iudicia, & negotiatorum mercatorumque conuentus peragendos. Quod Vitruuius addendum foro præcepit in locis calidiſſimis, ideſt in Solem hybernum obuerſis: ne eò conuenientibus moleſtiam afferret frigida tempeſtas. Nomen autem ipſum βασιλικὴ Regiam domum ſonat. Ideo Iſidorus: *Baſilicæ prius*, inquit, *vocabantur Regum habitacula, vnde & nomen habent. Nunc autem ideo Baſilicæ diuina templa nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus, & ſacrificia offeruntur.* Cum eo alij auctores conſentiunt, quos affert Baronius, ſubditque: *Hæc licet vera ſint; tamen eiuſmodi nomen vnà cum re è Gentilibus ad Chriſtianos deriuaſſe mihi magis probatur. Nam Baſilicæ illæ Gentilium in Eccleſias Chriſtianorum aliquando commutabantur.* Hanc vero cauſam, quamuis à tanto viro prolatam, quiſpiam tamen non ſatis eſſe cenſebit, cur Baſilicæ nomen in templa tranſierit. Nam ne vertatur in controuerſiam, an Baſilicæ aliquando in templa conuerſæ fuerint, idque verum, an probabile ſponte tribuatur; tamen non ideo prima illa Conſtantini templa viden-

In Notis ad Martyrol. die 5. Auguſti.

Baſilicæ in ſacras ædes mutatæ.

tur

tur Baſilicæ nomen fuiſſe ſor ita. Sunt enim à Conſtantino extructa, antequam Ethnicorum Baſilicæ ſacras in ædes commutarentur: & toto paſſim terrarum Orbe Eccleſiæ ædificatæ ſunt vigentibus adhuc Gentilium ſuperſtitionibus, & immutatis Deorum templis, intactiſque opibus, quæ priſci in ea congeſſerant. vt ex S. Ambroſio docet idem Baronius. Multo magis intacta permanſerunt alia ædificia publicis reipublicæ muneribus obeundis extructa. Præterea mos veteri illo Chriſtianorum æuo inualuit, vt ædes ſacræ non minus apud Latinos, quam Græcos, templa, & Baſilicæ dicerentur. Quod manifeſtum eſt legenti ſcriptores Eccleſiaſticos, & Concilia, à quibus promiſcue vſurpatur Eccleſia, Templum, Baſilica. Et ipſa ſacella dicta interdum Baſilicæ. Vt Baſilica S. Laurentij, ac Theodori Papæ, quam Sancta Sanctorum appellarunt, in Palatio Lateranenſi. Immo in eodem Patriarchio ædes omnes Baſilicæ nomine cenſebantur in quibus aliquid ſolemnium religionum, & Eccleſiaſticarum cæremoniarum exercebatur. *Epiſt. 21.* *Tom. 3. an. Dom. 324.* *Cæcius Camerarius Alemãnus de Parietinis Lateranẽſ cap. 5.*

Prima ergo, & auguſtiſſima illa Conſtantini templa cur dicta ſint potius, & frequentius Baſilicæ, equidem, vt alios, tantos nempe ſcriptores, audiendos cenſeo: ita cauſam nominis in formam ædificij refero: Templa enim illa primaria, Lateranenſe, Vaticanum, Sancti Pauli, non diſſimilia Baſilicarum veterum fuerunt: immo eo prorſus modo ac partibus extructa, quibus Baſilicæ extruebantur. Fuit enim Baſilica ædificium, quod duplici, aut quadruplici columnarum ordine medianam teſtudinem, ſimplici, vel duplici hinc, atque inde porticu cingebat. Id loco citato Vitruuij docuit Daniel Barbarus. Fuſius autem nobilis ædificandi magiſter Leo Baptiſta Albertus: *Quo eſſet*, inquit, *Baſilica quidem laxior, primarijs tectis non ſufficientibus, circum addidere porticus patulas intrinſecus hinc atque hinc primum ſimplices, mox etiam duplices*. Curuabatur ædificium in ſummo, vel pari, vel minore quam ſemicirculi flexu: quod Tribunal dicebatur. ibi enim habebantur iudicia. Quamquam plura tribunalia maioribus Baſilicis fuiſſe conſtat. Quintilianus: *Cum in Baſilica Iulia diceret primo tribunali; quatuor autem iudicia, vt moris eſt, cogerentur*. Nec modo publicæ, ſed priuatæ in ædibus Ciuium, Cæſarumque fuere Baſilicæ. Vitruuius: *Habeant nobilium domus Baſilicas non diſſimili modo, quam publicorum operum magnificentia comparatas, quòd in domibus eorum ſæpius & publica conſilia, & priuata iudicia, arbitriaque conficiuntur*. Potiori iure in palatijs Principum fuere. Plutarchus: *Hi vnam ſi in Domitiani domo videant Porticum, vel Baſilicam, vel Balneum*. Quod ſuo exemplo cæteros reges docuit Rex ſapientiſſimus, ac vetuſtiſſimus Salomon; cuius regias ędes cum deſcriberet Ioſephus: *Erat*, inquit, *magna nimis Baſilica, & pulchra: hæcque innumera columnarum multitudine portabatur. Quam ad iudicia rerumque cognitiones diſtribuit, vt poſſet capere populi multitudinem ad iudicia venientem. Cuius longitudinis magnitudo erat cubitorum centum, latitudo vero quinquaginta: altitudinis autem triginta: columnaſque quadrangulas omnes habebat, tegebaturque cedro, opere Corinthio*, *Cur Tẽpla dicũtur Baſilicæ.* *Li. 7. c. 14.* *Quint. l. 12 cap. 5.* *Vitruu. l. 6. cap. 8.* *Plutarch. in Poplic.* *Ant. Iud. Lib. 8. c. 5.* *Baſilica Salomonis.*

rinthio, phialis æqualibus & ſcutulis mira arte cælatis, eratque robuſta, & varijs decoribus exornata. Item alia erat Baſilica in medio totius amplitudinis conſtituta, habens latitudinem cubitorum triginta & contra templum validis columnis extenſum: eratque in ea ſolium valde decorum, in quo ſedens Rex iudicia proferebat. Huic erat iuncta alia quoque Reginæ Baſilica, & reliqua habitacula & ſedilia, vbi poſt cauſas explicitas reſidebant ſtrata tabulis cedrinis. Hæc ille. Quis autem dubitet, an ibi fuerint porticus duplices, vbi erat innumera multitudo Columnarum?

Altera Baſilica.

Baſilicæ forma.

Verum vt ædificij forma clarius oſtendatur: fuit in longitudine ambulatio. *Mediam Nauem* in templis hodie nuncupant, teſtudinem mediam ſeu medianam Vitruuius. Additæ hinc atque hinc ſimplices aut binæ porticus alarum inſtar: quibus qui ad agendum & negotiandum conuenerant, ſpatiarentur. Tribunal in ſummo mediæ teſtudini reſpondebat. Hoc modo videlicet claudebantur minores Baſilicæ, quibus & ſimplices tantum porticus ad latera mediæ teſtudinis patebant. At quæ laxiores & nobiliores erant Baſilicæ binis hinc atque hinc porticibus mediam ambulationem cingebant: & in fine harum quinque porticuum tranſuerſam ambulationem ſecundum tribunalia habuerunt. Vitruuius: *Sin autem locus erit amplior in longitudine, Chalcidica in extremis conſtituantur, vti ſunt in Iulia Aquiliana.*

Et Chalcidica.

Sed dubium quid fuerint.

Chalcidica quid eſſent, ambiguum eſt. Nonnemo putat fuiſſe tranſuerſas haſce ambulationes. Baptiſta Albertus: *Addidere*, inquit, *inſuper alij ſecundùm tribunal tranſuerſam alteram ambulationem, quam quidem cauſidicam nuncupamus, quod illic Rhetorum turmæ, cauſidicique verſarentur.* At Danieli Barbaro Chalcidica pro Thermis aliquando ſunt. Sed quid commune Thermis cum Baſilica, & lotioni cum iudicio? aut quomodo Balineæ partem fori ingrediuntur, cui hæc litigantium ſedes adiungitur? Idem aliò diuertit: aitque Chalcidica adiungi Baſilicæ, cum tantum additur, vt reſpectu latitudinis minor debeat eſſe longitudo. Rurſus ait, Chalcidica fuiſſe in Baſilicis loca ampla, & ingentes aulas, more Chalcidenſium ædificatas, in quas magiſtratus conuenirent. poſtremiſque duobus parum diſcrepat ab Alberto. Alij aiunt eſſe Chalcidica, quæ latitudinem in longitudine duplicarunt. Philander: *Ego vero*, inquit, *in ea fui aliquando ſententia, vt exiſtimarem fuiſſe ambulationes ſecundum tribunal tranſuerſas, vbi Rhetores, & cauſidici etiam verſarentur, diuerſas ſcilicet à porticibus. Reperi poſtea apud Sextum Pompeium, Chalcidicum genus eſſe ædificij ab Vrbe Chalcide dictum.*

Quid ſint Calcidica in Baſilicis

Nec plane quid ſentiat, poſtea clare exponit. Ego ſic in Baptiſtæ Alberti ſententiam diſcedo, vt putem alios huc non repugnantes adduci poſſe. Chalcidicum enim, quod addendum Baſilicæ præcipit Vitruuius, eſt aliquid proprium ipſius amplioris pulchriorique. Neque eo poteſt intelligi ædificium quaſi ſeiunctum à Baſilica, vt pars illius non eſſet. Nec ipſum tribunal; hoc enim erat in omnibus etiam minoribus Baſilicis. Non officina cudendæ pecuniæ, vt quibuſdam eſt viſum; quid enim hæc ad

Baſi-

Baſilicam rei iudiciariæ dedicatam? Neque etiam hic agitanda de nomine quæſtio eſt: An quod præter porticus addebatur Baſilicæ, Chalcidicum ſolum, an etiam Cauſidicum ſit appellandum. Rem enim quærimus, nomina poſthabemus. Itaque mihi omnino videntur CHALCIDICA eſſe tranſuerſæ illæ ambulationes inſtar ingentium aularum. Sic autem dicebantur; vel quia perfectum exemplar extenſæ eiuſmodi Baſilicæ ex Chalcide nobili Eubœæ Vrbe acceperint Romani, cum antea illas ſimpliciori opere ædificarent: vel quia quod tranſuerſum patebat, ſummi eſſet & inuſitati ornatus, vti Chalcide fieri mos erat. Quod oſtendit Arnobius à Philandro allatus: *Scribuntur Dij veſtri in triclinijs cœleſtibus atque in Chalcidicis aureis cœnitare*. Chalcidicæ enim aureæ ſignificant veluti cœnationes & aulas auratis cameris, vel laquearibus, cæteroque cultu & ornatu eximio ſplendide inſtructas, in quibus Dij epularentur. Meminit Dion templi Mineruæ facti ab Auguſto, *Quod*, inquit, *Chalcidicum vocatur*. Eutropius inter opera Domitiani numerat *Mineruam Chalcidicam*.

Chalcidica trãſuerſa ambulationes.

Arn. lib. 4. contra gentes.

Eutr. li. 10. de Domitiano.

Iam in Baſilicis cùm pars, in qua excurrebant porticus, præter columnas, paraſtatas, & ſigna in loculis parietum, alia fere ornamenta non haberet: pars altera longitudini obuerſa, metallis, marmoribus, alijſque pretioſorum lapidum cruſtis, & operibus fulgebat; quòd proxima tribunalibus primariæ nobilitatis viros, centumuiros, magiſtratus, Prætores, Conſules, ipſumque Auguſtum, patronorum & accuſatorum multitudinem acciperet. *Et iunxere* (pergit Baptiſta Albertus) *haſce ambulationes inter ſe lineamento ducto ad* T *litteræ ſimilitudinem. Itaque Baſilica ex ambulatione conſtat, atque porticibus*. Ex his forma Baſilicæ nobilioris, vt Pompeiæ, Iuliæ, Vlpiæ, & Conſtantinæ, quam fecit ante Baptiſmum, facile deprehenditur. Nam duabus eo pacto iunctis ambulationibus, additoque, inſtar capitis, tribunali: tum longitudini adiunctis duabus hinc atque inde porticibus, Baſilica deſcribitur; in qua, iuxta Vitruuium, eius longitudo latitudinem, & duas tertias latitudinis partes comprehendit. Quæ ſane ædificij deſcriptio formam continet Lateranenſis templi, Baſilicæ veteris Vaticanæ, & Baſilicæ S. Pauli.

Hoc modo, vere proprieque circumſcripta Baſilica non magnopere quærendum videtur, cur prima illa templa Lateranenſe, S. Petri, Paulique à Conſtantino facta Baſilicæ dicta ſint. Non enim alia forma ædificata ſunt: & vera germanaque ſtructura fuere Baſilicæ. nec modo Chriſtiani, ſed etiam Ethnici cum ſacras illas ædes videbant, Baſilicas ſibi videre videbantur. Cur autem hæc potiſſimum ædificij forma S. Syluestro Pontifici Maximo, & Conſtantino Pio Auguſto placuerit, cauſa in promptu eſt: quoniam ſcilicet illi inerat figura CRVCIS, vt ex ſe patet: cui Chriſtianæ Religionis vexillo per Cœlum viſo, & ad militaria ſigna traducto Conſtantinus acceptas victorias referebat: Pontifex autem eius maieſtate ſacrari ædes volebat. Et nos tranſuerſam illam ambulationem in templis Crucem nuncupamus. Antiqua vero templa ſuperſtitioni dicata etſi variam in ſpeciem extruebantur, huic tamen ſchemati Crucis diſſi-

Templa habuerũt formam Baſilicæ.

Cui inerat ſchema Crucis.

diſſimilia erant. Quare hac etiam de cauſa nouam illam ſacrarum ædium ſtructuram probauerunt, vt nonnihil differrent ab ædibus Gentilium. Et vero *Tribunalis* nomen adhuc à Romanis retinetur, qui ſinuatam templi Apſidem deriuata voce (quod etiam Philander adnotauit) TRIBVNAM vocant. Quamquam & antiquitus ab ijſdem Baſilicis, iudiciorumque ſedibus tranſlatum fuerat Tribunalis nomen ad Apſidem templorum. Vitruuius: *Quæ ſine cella* (Ædes) *fiunt, tribunal habent, & aſcenſum ex ſuæ diametri tertia parte*. Et Prudentius in deſcriptione ſacri templi.

Tribunal Baſilicæ caput, nunc Tribuna.

In hymno s. Hippolyti

Fronte ſub aduerſa gradibus ſublime tribunal
Tollitur, Antiſtes prædicat vnde Deum.

Extruxit idem Conſtantinus Baſilicas ſimplici porticu: vti S Laurentij & S. Agnetis videmus. In quibus illud peculiare eſt; quòd porticus etiam ſuperiores habent, minoribus columnis effultas. Præcepit autem Vitruuius ſuperiores etiam porticus apponi Baſilicis cum pluteis, ideſt interſeptis, & interſtructa aliqua parte parietis inter vtramque porticum, vt ſupra contignationem ambulantes ab negociatoribus deorſum ne conſpicerentur.

A primis Baſilicis reliqua templa olī Baſilicæ dicta

Cæterum à primis illis & auguſtalibus Baſilicis deinceps emanauit, vt omnia templa à Chriſtianis dicerentur etiam Baſilicæ. Ædes autem Lateranenſis præter Baſilicæ partes hoc etiam habuit, quod in Palatio Imperatoris extructa eſt; cùm ædibus Principum, vt dicebam, adderentur Baſilicæ.

Nec quatuor tantũ primaria Vrbis.

Sed cur iam quatuor tantum primaria Vrbis templa dicuntur Baſilicę? Credibile eſt propter eorum dignitatem, maieſtatemque factum eſſe, vt nomen quod initio commune cum cæteris ædibus ſacris habuerunt, iam ſola retineant, quæ ſola cæteris religione ac ſanctitate præcellunt. Accedit, quod antiquiſſima in teſtimonium Chriſtianæ fidei, auſpicata tantorum operum molitione extiterunt. Quamquam Liberiana Virginis Magnæ Baſilica ſub Conſtantio extructa non multo poſt fuerit. Sed Reginæ præſidis ſublimitas, loci veneratio, cultus Pontificum, Principum ac populorum quod tempori defuit, abundè compenſauit. Hæc de Baſilicarum apppellatione.

Ornatus Baſilicarũ Conſtãtini

Quod ſpectat ad illarum ornatum, tanto columnarum, marmorum tanta ſpatij laxitate, tanta auri, argenti, gemmarum, & ſacræ ſupellectilis copia conditas ab ſe inſtruxit, locupletauitque Conſtantinus, vt opes in templis Ethnicorum repoſitas vincere voluerit. Quare eorum ſcriptores, referente Baronio, largientis liberalitatem atque impoſita vectigalia criminantur. Apud quem, Anaſtaſium, & alios qui de ſeptem templis Vrbis ſcripſerunt eorum magnificentia, & oblata munera videri poſſunt.

Sacra Vrbis Aedificia vſque ad Totilam Regem. Cap. III.

POST conditas à Conſtantino inſignes illas Baſilicas, Iulius Papa Conſtantio iam Principe, duas extruxit: *Alteram, Romæ iuxta forum: alteram via Flaminia.* Ambigi poteſt, an quæ deinde Baſilica IVLII, ſeu IVLIÆ dicta eſt, ſit ea, quam Iulius ædificauit iuxta forum *Romanum;* quod Platina adiecit. Nam Anaſtaſius de Bonifacio I. ſcribit: *ordinatus eſt in Baſilica Iuliæ: Iulij*, apud Platinam. Quam deinde, vt idem ait Anaſtaſius, Cæleſtinus Bonifacij ſucceſſor dedicauit, ditauitque donis argenteis. Idem in vita Siluerij Papæ: *In Baſilica*, inquit, *Iulij dederunt* (Vitigi Gothorum Regi capto à Beliſario) *ſacramentum de incolumitate, vt perduceretur ſaluus ad Iuſtinianum.* Idem in vita Paſchalis I. refert, in eius comitijs orta populi diſſenſione, alios fauiſſe Theodoro Presbytero, alios Paſchalem creaſſe: & cum Theodorus interiora Patriarchij teneret: *Paſchalis*, inquit, *exteriorem partem tenuit, & Baſilicam domus Iuliæ, quæ ſuper Campum reſpicit.* Idem in vita Vitaliani Pontificis ſcribit, Conſtantinum, an Conſtantium, Imperatorem Romam veniſſe, ſumma gratulatione ab omnibus exceptum ordinibus: tum, *venit*, inquit, Imperator *ad Lateranas & lauit ſe, & ibidem pranxit in Baſilica Iulij.* Sic apud S.Gregorium ſcribitur. *Venit autem icona ſupra ſcriptorum Focæ, & Leontiæ Auguſtorum Romam VII.Kal, Maij, & acclamatum eſt eis in Lateranis in Baſilica Iulij ab omni Clero, vel Senatu.* Quibus locis Baſilica Iulij inſigne aliquod Conclaue & Aula eſt patriarchij Lateranenſis. Nam ſi Baſilica pro ſacello accipitur, quomodo in eo cœnaſſe dicitur Imperator? Quæ etiam ideo domus Iuliæ dicta eſt, quod cum Baſilica Iulius conditor eam Palatij partem vel inſtaurauit, vel condidit. Sic Domus Tiberiana à Tiberio Cæſare condita in Palatio Auguſtorum. Sic hodie in Ædibus Pontificijs ſingulæ ferè partes ſeruant conditorum nomina. In eodem autem Patriarchio, vt ſupra dicebam, Cœnatio Leoniana, & alia quædam præcipua Conclauia Baſilicę dicebantur. Quod autem dicitur Baſilica Iuliæ *reſpicere in Campum* interpretari non poſſum; niſi *Campus* fortè Platea ſit ante Baſilicam Lateranenſem: aut aliqua alia planicies propinqua Patriarchio. Cæterum cum hæc Baſilica Iulij fuerit in Laterano: & duas memorare videatur Anaſtaſius; alia IVLII Baſilica extructa *iuxta forum* (quod Platinæ placuit) *Romanum*, collocanda erit. In qua fortaſſe Vitigi incolumitatis promiſſio data eſt. Sed hæc num eadem cum illa haberi debet, quam, creato in ea Bonifacio, Cæleſtinus ſucceſſor dedicauit? Verum aliquis non improbabiliter dixerit, Baſilicam à Cæleſtino dedicatam, antiquam Iuliam fuiſſe ab Auguſto conditam, & ab illo Pontifice commutatam in tem-

Damaſus, ſiue Anaſtaſius, vt aliis placet

Baſilica Iulii quæ & Iuliæ.

Lib. 11. ep. cap. 1.

Baſilica late acceptū nomen.

Altera Baſilica Iulii.

templum. Quo loco nondum dedicato eſt inauguratus Bonifacius; quia Eulalius, quem populus euehebat, Conſtantinianam Baſilicam, & Palatium Pontificium occupauerat. Hæc dubitando quiſque poterit conijcere, non autem ſerio affirmare.

Baſilica S. Mariæ Maioris.

Eodem Conſtantio Conſtantini filio Imperatore inſigni æſtiuarum niuium miraculo Regina Virgo ſedem in Eſquilijs deſignauit, in qua Ioannes Patricius BASILICAM illi conderet, Liberius Pontifex conſecraret, Sixtus III. deinde augeret ornaretque, & Pontificum deinceps munificentia, Ciuium, ac Principum liberalitas efferret in eam, quam modo ſpectamus, amplitudinem. Damaſus, qui tertius à Liberio Pontificatum geſſit, duo Templa condidit: alterum S. LAVRENTIO ad Theatrum Pompeij, eximijs donis inſtructum, quod hodieque S.Laurentij in Damaſo nuncupatur: alterum via Ardeatina, in quo ſepultus eſt. Tum vero quanto cultu, auroque templa fulgerent, oſtendit S.Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: *Sonabant,* inquit, *pſalmi, & aurata tecta templorum reboans in ſublime quatiebat alleluia.* Tertius item à Damaſo Anaſtaſius Gratiano rerum potiente, Sacram ÆDEM in Regione ſecunda Cœlij montis ædificauit, Quæ Creſcentiana dicta eſt. Tum Anaſtaſij ſucceſſor Innocentius Principe Theodoſio titulo Veſtinæ Tẽplum Sanct. Geruaſij & Protaſij (quæ poſtea S.VITALIS) in valle Quirinali dedicauit: ex teſtamento eius piæ fœminæ venditis gemmis, lautaque ſupellectili, & in templi ornatum attributis muneribus, annuiſque cenſibus.

Duæ Baſilicæ Damaſi.

Anaſtaſius in V.

Templum S.Vitalis.

Baron. tõ. 3. Anno Domini 386.

Eodem Theodoſio, & Valentiniano II. Auguſtis, Valentinianus idem ad Saluſtium Præfectum Vrbis litteras dedit, vt Baſilica S.PAVLI latior, & magnificentior fieret. Eius porro conſilij cauſa fuit, quòd eodem in loco à Conſtantino Magno condita redigebatur in anguſtias à via Oſtienſi, quæ dorſo Templi adiacens modicum inter ipſam & Tiberim ſpatium relinquebat occupatum à templo. Quare iuſſit Cæſar, vt latius longiuſque aucta Baſilica viam ipſam complecteretur: ideoque noua Oſtienſis via ſterneretur multo remotior à Tiberi. Id opus tunc deſtinatis ſumptibus inchoatum, poſtea ſub Honorio abſolutum eſt. Et tunc fortaſſe porticus à Porta Vrbis ad templum eſt perducta; cuius ſupra auctore Procopio mentionem fecimus.

Templum S.Pauli amplius factũ

Secretariũ Senatus.

Sub eodem Honorio Secretarium Senatus prope Forum Romanum refectum eſt. Id monet inſcriptio apud Gruterum, Romæ iterum detecta, dum inuento corpore S. Martinæ, nouum templum inibi excitatur.

SALVIS D.D.N.N. HONORIO, & THEODOSIO VICTORIOSISSIMIS PRINCIPIBVS SECRETARIVM AMPLISSIMI SENATVS, QVOD VIR INLVSTRIS FLAVIANVS INSTITVERAT, ET FATALIS IGNIS ABSVMPSIT FLAVIVS ANNIVS EVCHARIVS EPIPHANIVS V.C. PRÆF. VICE SACRA IVD. REPARAVIT, ET AD PRISTINAM FACIEM REDVXIT.

Quid ſit Secretarium.

At quid eſt Secretarium? Varie enim ea vox vſurpatur. Quod ſi iura conſulas, & Iureconſultos, pro loco in quo Iudices cauſas cognoſcunt iuſque reddunt, acceptam videbis. Sic l. vlt. Cod. vbi Senat. vel Clariſſ.

Qui

Qui in crimen vocatus fuerit, ſedendi quoque in aliqua Secretarij parte, quæ Iudicibus inferior, altercantibus ſuperior eſſe videatur. Et paulo poſt. *Sedendi, cum celebratur cognitio, in Secretarijs iudicantium ius conſequatur.* l.5. Cod de Præp. labor. l.3. Cod. de off. diuerſ. Iud. l.5. Cod. Theod. de Prox. com. diſpoſit. Idemque eodem Cod. alibi ſignificari admonuit Alciatus, lib.2. Parer. cap.26. aliæque apud Briſſonium leges. Qui & docet, eſſe *Secretarium Iudicum, vt Conſiſtorium Principis.* Quod & Iulius Bulengerius aſſeruit. Et Card. Baronius poſt allatam Conſtantini Sanctionem, in qua præter cætera præcipit: *Non ſit venale Iudicis velum, non ingreſſus redempti, non infame licitationibus Secretarium*; ait: *Locũ fuiſſe vbi Iudices cauſas audirent & cognoſcerent cũ ex pluribus legibus, tum etiam ex Actis Martyrum recitatis perſpicuum redditur.* At Iacobo Gretſero in Georgium Codinum placet: σέκρετον, quod quidem non differt à Secretario, ſignificari *tam locum vbi Senatus cogitur, quam ipſum cœtum, vel Concilium Senatorum.* Conſentitque Bulengerius, qui tradit, Secretarij ſignificatione comprehendi principum virorum Conſilia & cœtus: Conclauia etiam, in quibus illa ſeorſim habentur. Locum tamen potiori iure Secretarium notat.

Briſſ. de Verb. ſign. li 17.
Bul de Imp. Rom. lib. 3. c. 9.
Baron. an. 332.
De off Cõſtant. Eccl & Aula l. 2 cap. 5.
Loc. cit.

Nec vna item eſt Eccleſiaſtici Secretarij ſignificatio. S. Paulinus duas interiores Cellas hinc atque hinc ad Apſidem Baſilicæ poſitas Secretaria appellauit; quarum altera ſacrum inſtrumentum ac veſtes ad ſacrificium: altera ſacros codices ad lectionem ſeruaret. Priore ſignificatione præcipitur Diſt.24. Can. *Non liceat cuilibet miniſteria tangere, niſi Subdiacono, aut Acolytho in Secretario.* Ibi enim Gloſſa: *Secretarium dicitur locus, in quo ſacra vaſa ponuntur.* Aliud intelliges eadem diſt. Can. *Non oportet Subdiaconos licentiam habere in Sacrarium, ſiue Secretarium ingredi, quod Græci Diaconium appellant, & contingere vaſa Dominica.* Gloſſa vero: *Sacrarium, ideſt Altare.* De qua interpretatione alij videant. Card. Baronius cum Canonis verba attuliſſet, agens de Concilio Chalcedonenſi, quod ex Liberato Diacono actum ſcribit in Secretario; quoniam Patres in eodem Concilio conſediſſe dicuntur *ante cancellos SS. Altaris*, vt ibi Secretarium conſtituat, ait: *Meminiſſe debes (quod & in antiquis Baſilicis cernitur) inter Eccleſiæ gremium, & Apſidem, vbi ſedes Epiſcopi locari ſolebat, eſſe Sanctuarium collocatum, quod quidem altare erat primarium in medio ſitum, vndique circumcirca Cancellis ſeptum.* Tum pergit: *Ante igitur altaris cancellos Apſidem reſpicientes, apparet congregatum fuiſſe Concilium, totumque occupaſſe locum, qui interiacet inter cancellos, & Apſidem.* Quare hoc illi Secretarium eſt. Verum Altare circumcirca cancellis munitum Secretarium erat Subdiaconis à Canone interdictum. Sed quia ſeptum, cui ſubſellia Patrum nitebantur, ipſum quoque Altare & Secretarium complectebatur; ideo locum extra Concilij tempus, omnibus patentem, Secretarium grauis auctor appellat.

Secretaria quæ fuerit Eccleſiaſticis.
S. Paul epiſt. 12.
Tom. 6. Anno ſal. 451
Ara primaria cancellis ſepta Secretarium.

Porro primariæ Baſilicæ aliud in ima eius parte Secretariũ erat, in quo veſtibus ſacris induebatur Pontifex, tum egreſſus in porticum, templum

intrabat ad rem diuinam peragendam. Prope hoc Secretarium inter Breuiarij preces, humatum dicimus S. Gregorij corpus: & Lateranenſi Baſilicæ eodem in loco appoſitum narrat Ioannes Seueranus. Quare cum legimus in Lateranenſi Concilio iuſſu Martini I. in eadem Baſilica habito: *Suggero Beatitudini veſtræ, quoniam præ foribus venerabilis Secreti veſtri adſtant:* rectius fortaſſe hoc Secretarium, aut ſimile Sacellum muris foribuſque munitum, quàm locum aliquem in medio templo, tametſi tabulatis obſeptum intelligere poſſumus. Neque vero in ſolis hiſce Eccleſiarum Secretarijs habita Concilia ſunt; ſed etiam alijs. Sic, prima Synodus Conſtantinopolitana habita eſt in *Secretario Epiſcopij:* Quinta *in Secretario*, nulla templi facta mentione: Sexta *in Secretario Sacri Palatij*, quod Trullum dicebant. Vt alia taceamus.

In lib. de 7. Eccl.

Iam ad ſtatuendum de Secretario Senatus locum non habent Eccleſiaſtica Secretaria. Ex his vero, quæ de alijs dicta ſunt, infertur, id vſurpari pro Curia poſſe, in qua haberetur Senatus: ſeu tamquam pro iudiciali Patrum Auditorio, cum frequenter in Senatu de capite fortuniſque Ciuium decerneretur. Quoniam vero Bulengerius docet, Conſtantinopoli fuiſſe *Secretum Priuatarum* ad ſeruanda inſtrumenta Vrbis & rerum Ciuilium iura: *Secretum Publicarum* ad condenda ſecreta publica Imperij; Secretarium Senatus pro ſecreto etiam Archiuo, & Tabulario, in quo Senatus Conſulta ponerentur, haberi poſſet. Sed vt Secretarium Curia potius fuiſſe credatur, vſitata primum ſignificatione perſuadetur. Deinde Senatus in varia Deorum templa cogi antea ſolebat. Quem morem ijſdem iam deſertis & ſqualentibus aboleuerant in Vrbe recepta Chriſtiana ſacra. Nam etſi veram fidem Patres non omnes profitebantur; credibile tamen eſt, Chriſtianos in Deorum templa conuenire noluiſſe: aut etiam in veterem Curiam, in qua aram Victoriæ, atque ethnicos ab ingreſſu ſacrificantes viderent. Ideoque Flauianum nouam habendo Senatui Curiam inſtituiſſe, Eam porro igne abſumptam, & hunc fatalem dici, quoniam ab Gothis, qui Rege Alarico, Honorij Principatus anno XVI. Theodoſij III. Romam cœperant, videatur illatus. Quamquam illi prædam, quam ruinam maluerunt.

Secretarij Senatus nõ vna ſignificatio.

Loc. cit.

Secretariũ pro Curia habendũ.

Addendum eſt, quod aliqua nititur coniectura: nempe Theodoricum Gothorum & Italiæ Regem (*qui Romam venit, Senatum ſuum mira affabilitate tractans*, vt ait Caſſiodorus) octuaginta circiter poſt annos eodem in loco ædificaſſe. Quia forſitan Secretarium poſt inſtaurationem, capta à Genſerico Roma, tot cæſis mutatiſque Principibus, ferro aut igne labefactatum occaſionem dederat ædificandi. Tegulæ quidem magnitudinis eximiæ ibidem inuentæ, mihique ſpectatę ſunt: quibus inſcriptum eſt, REGNANTE DN THEODERICO FOELIX ROMA. Quamquam hę aliunde aſportari potuerunt. De eo autẽ Caſſiodorus: *Magnis eius operibus antiqua miracula ſuperantur*. Poſtremo, Antiquarij Templum Martis ibi poſuere, verſum poſtea in Ædem S. Martinæ. Quod probabilius dicerent, ſi conditorem, & cauſam tempuſq; fundandi afferrent.

Caſſiod. in Chronico.

Iam vero Sixtus Pontifex, qui Valentiniano III. regnante deceſſit,

præ-

præter Baſilicam S.LAVRENTIO excitatam, ædificatam fere de integro LIBERIANAM, ſacris ædibus quà extructis, quà inſtructis ornatiſque inſignis fuit. Quo etiam Pontifice, vt tradit Anaſtaſius (ſed vt ex veteri inſcriptione refert Platina) Cœleſtino I. Petrus Epiſcopus gente Illyricus S.SABINÆ templum in Auentino erexit. Porrò eiuſdem Valentiniani vxor Eudoxia cum miſſa ſibi Hieroſolymis à matre Eudocia ferrea B.Petri Vincula accepiſſet, eaque Pontifici Romano Leoni tradita cum ferrea item catena, quam Romæ idem Apoſtolus tulerat, inſigni miraculo iungi vidiſſet; magnum in Eſquilijs Templum columnarum multitudine, excelſitate & amplitudine præclarum, appellatione S.PETRI AD VINCVLA tituloque EVDOXIÆ, condidit. In eo præter recondita ſacra Vincula, Sanctorum reliquias, aliaque religionis argumenta, S.Sebaſtiani Muſiuo expreſſa, non vt vulgò, iuuenilem, at ſenilem in ſpeciem cóformata effigies viſitur: quæ Agathone Pontifice ab horribili peſte tres iam menſes Vrbem depopulante liberauit: cognito ante diuinitùs, fore vt peſtis conquieſceret, ſi Sancto Martyri altare conſtituiſſent. Eamdem imaginem, nuper graſſantis in Italiæ peſtilentiæ metu, Senatus Populuſque Romanus nouo cultu, ac religione, argenteo inſuper calice, ac cereis quatuor oblatis, atque ex voto deinceps in ſingulos annos offerendis, non ſine præſenti ope, Vrbano VIII. Pontifice veneratus eſt. Idem Leo Pontifex pijſſimam fœminam Demetriam impulit, vt via Latina B.STEPHANO templum ædificaret. Ipſe in honorem B.CORNELII Ædem via Appia ad cœmeterium Callixti erexit. Templa collabentia (referente Platina) reſtituit: ſacrorum vaſa comminuta, aut ablata, vel denuo renouauit, vel ex integro, quoad fieri potuit, reſtituit. Cameras præterea tres condidit in tribus Baſilicis Ioannis, Petri, ac Pauli.

Sixtus Pōt. Baſilicam Liberian. auget.

Templum S.Petri ad Vincula.

Anno 680. Paulus Diacon. li. 6. cap. 5 Bar. Tom. 8 an. 680. Anaſtaſ. in V. Agathō

Leo I. Pōt. reficit ſacras ædes aut erigit. Ex eodem auctore.

At S. Hilarus S. Leonis ſucceſſor Nymphœum & triporticum, ideſt fontem & triplicem porticum ad Baptiſterium Conſtantinianum ędificauit, & inibi ſacella auro gemmiſque diſtincta S.Ioannis Baptiſtæ, S.Ioannis Euangeliſtæ, S.Crucis. Adhæc Balneum, inquit Anaſtaſius, Prætorium, Bibliothecas duas in Laterano, Monaſterium ad Lunam. Qui locus vbi in Vrbe fuerit, non facile diuinarim. Hilari ſucceſſor Simplicius, bellante primum aduerſus Odoacrem, tum Italiæ regnum obtinente Theodorico, quatuor in Vrbe Templa excitauit: S. STEPHANI in Cœlio monte, quod à forma rotundum appellant; in quo poſtea Theodorus Pontifex corpora SS.Primi ac Fœliciani repoſuit: S.ANDREÆ in Eſquilijs iuxta Baſilicam Liberianam, intra ambitum nunc Xenodochij S.Antonij: S.STEPHANI iuxta S.Laurentium, S.BIBIANÆ ad Palatium Licinianum.

S. Hilari monumēta

Simplicij Pontificis Baſilicæ quatuor. Idem Anaſtaſius.

At Fœlix III. qui ab Odoacre ad Theodoricum vſque Eccleſiæ præfuit, Ædem S.AGAPITI iuxta S. Laurentium ſtruxit. A Gelaſio ſucceſſore, cum tres extra Vrbem, Tibure, via Labicana, & Laurentina dedicauerit, nihil intra Vrbem factum reperimus. Symmachus ab illo Pontifex, Theodorico Vrbis ædificia muroſque reficiente, S.SYLVESTRI & MARTINI ad Thermas Traianas in Eſquilijs; S. AGATHÆ & PAN-

Agapiti & Gelaſij PP. fabrica. Symmachus PP. ædificat, & reſtituit.

CRATII Baſilicas via Aurelia ædificauit, SS.AGNETIS, ac FOELICITATIS reſtituit: Ad *Aedes S.Petri, Pauli, Laurentij conſtituit* pauperibus domos: via Tiburtina *S. Petro* Templum dedicauit: Vaticanam eiuſdem Apoſtoli Baſilicam quadriporticu, marmoribus, muſiuis, alijſque operibus inſtructam, nouis oratorijs ac ſacellis auctam, præſertim inſigni S.Thomæ trecentarum argenti librarum decorauit: iuxta templum S.Andreæ, gradus ante fores Baſilicæ veteres ampliauit, nouos addidit:

De his Anaſtaſius.

alia alijs templis donauit. Quo tempore Theodoricus Rex, & Imperatores Orientis eamdem Baſilicam eximijs muneribus large ditarunt. Fœlix IV. Theodato Italiæ rege *SS.Coſmæ* & *Damiani* Baſilicam, mutata veteri Æde Romuli, in Sacra via conſecrauit. Idem *S. Saturnini* templum via Salaria incendio conſumptum reſtituit.

Dona Beliſarij S. Petro oblata.

Cum poſtea Gothico bello afflicta Roma diu cruentam obſidionem toleraſſet: Beliſarius liberata Vrbe, ac recuperata Italia, mox Africa ſubacta triumphator, auream CRVCEM centum pondo diſtinctam gemmis, aliaque Baſilicæ B. Petri dono miſit.

Anaſtaſius, & ex eo Platina

Duo in Vrbe XENODOCHIA vnum Via Lata, alterum Flaminia excitauit. Quæ ſane pauperum alendorum, ſeu curandorum hoſpitia, ſi domos emeritorum militum, aut peregre aduenientium demas, (quæ caſtra dixere) piæ ſanctæque Charitatis expers antiquitas egenis Ciuibus paraſſe non legitur. Hæc antequam Totila Vrbem obſideret, expugnaretque peracta ſunt.

Ædificia poſt refectam Vrbem à Beliſario erecta. Cap. IV.

SEQVVTA dein exitialis Vrbis expugnatio, atque excidium Gothicum. Sed cum Barbarus victor obruta fere ruinis, & vacua Ciuibus Vrbe aliquando erupiſſet, multi qui vicinos ad montes ſaltuſque confugerant, aut exteras in Ciuitates ſe receperant, rurſus permoti Charitate patriæ, Romam rediere: reuocati etiam à Beliſario liberatique Tyranni metu; cùm mœnia ſubitario, & militari opere refecta, quæ deinde laterculo, cæmentiſque firmius compacta ſunt. Domus præterea paſſim inſtaurari, aut ædificari cœptæ. Iuque eam rem multum operæ

De Geſt. Longob. l. 2. cap. 3.

Narſes patricius contulit, qui poſt Beliſarium in Italiam miſſus, Gothis Heruliſque ſublatis diu in Vrbe manſit, in eaque finem viuendi fecit. De eo Paulus Diacon. *Erat*, inquit, *vir pijſſimus in Religione Catholicus in pauperes munificus, in reparandis Baſilicis multum ſtudioſus*. Procopius:

Lib. 3. Bello Goth.

Narſes exercitus partem Cumas obſeſſum miſit. Ipſe vero Romam inſtaurandi, ornandique hanc cauſa manſit. Quo tempore, Ioannes Papa III. referente Anaſtaſio, habitauit in *Cœmeterio Tiburtij & Valeriani*, alijſque Pontifices alia tenuiſſe *Cœmeteria*, alij vero paſſim *Cœmeteria martyrum* ædificaſſe, atque excoluiſſe dicuntur. Quare ſpectabiles hæ ſa-

hæ fabricæ fuerunt non modo ad cultum Sanctorum, ſed ipſorum etiam Pontificum habitationem. Per idem tempus nouam Baſilicam S. LAVRENTII ad Corpus martyris Pelagius II. extruxit, veterique adiecit, hodieque vtraſque coniunctas cernimus. Sepulchrum ipſum tabulis argenteis conueſtiuit: in paterna domo ſenum ac pauperum Xenodochium condidit. Idem SS. Philippi & Iacobi celebrem Baſilicam inchoauit, quam Joannes III. eiuſdem ſucceſſor abſoluit:

At S. Gregorius *exornatis*, (verba Platinæ ſunt) *quibuſcumque rebus potuit, Baſilicis Romanis, dedicataque Gothorum Eccleſia, quæ in Suburra eſt, Agathæ martyris nomine Flauij Ricimerij viri Conſularis opus (vt litteræ Muſiuæ indicant) paternam domum in Cliuo Scauri poſitam non longe à Circo maximo in Monaſterium redegit. Quo in loco & hoſpites continuo accipiebat, & pauperes vndique confluentes cibo & potu in vita retinebat.* Huius rei locique memoria Cæſaris Cardinalis Baronij ſingulari rerum Eccleſiaſticarum ſtudio, ac veneratione nonnullis ab hinc annis renouata eſt: qui & TRICLINIVM poſito inibi S. Pontificis ſimulacro, menſaque è marmore, ac reliqua circum religioſe excoluit. At Flauium Ricimerem non ſtruxiſſe, ſed ornaſſe templum S. Agathæ vetus teſtabatur Inſcriptio.

S. Gregorius tēpla reſtituit.

Baronius renouat memoriam S. Gregorij.

Fl. Ricimer V. I. Magiſter vtriuſque militiæ, Patricius & Exconſul Ord. pro voto ſuo adornauit.

Quartus à Gregorio Bonifacius, huius nominis item quartus, PANTHEON exacta veteris ſuperſtitionis fœditate, Magnæ Virgini, Sanctiſque martyribus conſecrauit, paternam domum in Cœnobium conuertit. Honorius I. à Bonifacio Quartus Baſilicam B. PETRI æneis tegulis è Templo Romæ (Anaſtaſium enim libentius, quam Platinam audio, qui eas Capitolino Ioui aſcripſit) ſublatis magnificè contexit. Ædes, S. AGNETIS via Nomentana, inſcripto carmine: S. PANCRATII Aurelia via reſtituit. Baſilicas, S. APOLLINARIS in Vaticano: SS. QVATVOR CORONATORVM in monte Cœlio: S. LVCIÆ in cliuo Suburrano: S. ADRIANI in tribus foris: S. ANASTASII ad aquas Saluias: S. CYRIACI via Oſtienſi, aliaque in Vrbe, atque extra Vrbem magnifice extruxit, ornauitque, quædam ampliſſimis muneribus donauit. Porro Ædem SS. VENANTII & ANASTASII iuxta fontem Lateranenſem ædificauit deinde Ioannes IV. S. VALENTINI via Flaminia Theodorus I. Adeodatus item I. S. PETRI via Portuenſi inſtauratam dedicauit: cœnobium S. ERASMI in Cœlio monte, in quo ipſe monachus diu vixerat, ædificijs, redditibuſque ampliauit. Donus Adeodati ſucceſſor quadriporticum ante templum S. Petri, quam fere totam recens porticus & Baſilicæ frons occupauit, magnis ſtrauit marmoribus: Ædes Apoſtolorum via Oſtienſi: S. Euphemiæ via Appia inſtauratas dedicauit. Tertius à Dono Leo II. Ædem S. PAVLI iuxta S. Bibianæ condidit, repoſitis in ea corporibus Sanctorum Simplicij Fauſtini, & Beatricis, aliorumque martyrum. Idem templa S. SEBASTIANI, & S. GEORGII in foro Boario quod ad velum aureum dicunt, ædificauit. Eius autem ſucceſſor

Pantheon conſecratū

Ann ſalut. 626.

Quadriporticus ante templum S. Petri.

Tēplum S. Georgij in foro Boario

ceſſor Benedictus II. B.PETRI Apoſtoli templum, necnon S.LAVRENTII cognomento in Lucina, S.VALENTINI via Flaminia, S.MARIÆ ad martyres, ſeu Pantheon magna impenſa reſtituit, precioſis marmoribus, ac veſtibus exornauit. Quartus à Benedicto Sergius tectum Baſilicæ S.PETRI aduectis trabibus è Calabria inſtaurauit: frontem muſiuo depinxit: alia templa aut texit, aut ornamentis large inſtruxit. Decem & octo poſt annis Ioannes VII. extructo Magnæ Virgini magnificè ſacello in Vaticana Baſilica, Ædem S.EVGENIÆ diu detectam, ruinoſamque operuit, & alijs cum ædificijs renouauit, ornauitque.

Templum S Pauli refectum. Cum Templo S. Crucis. Et S. Laurentii.

Iam quartus à Ioanne Gregorius II. Baſilicam S.PAVLI magna ex parte collapſam refecit: atque è Brutijs aduectis trabibus texit. Nouam ibi aram renouato tabernaculo argenteo extruxit. Eccleſiam S.CRVCIS diu detectam, & circumquaque porticus vetuſtate quaſſatas, trabibus inductis reparauit: marmoreis operibus, alijſque donis inſigniuit. Ædem S.LAVRENTII extra muros, confractis ac diminutis trabibus ruinæ proximam nouis parietibus, tectiſque muniuit: aquam, Martiam opinor, cuius formæ non longè abſunt, eodem reduxit: alia paſſim templa ruinæ obnoxia renouauit. Cœnobia ad Baſilicam S.PAVLI à cœnobitis deſtituta reſtituit, ijſdemque celebrari iuſſit. GEROCOMIVM à tergo apſidis Baſilicæ Liberianæ ſitum in monaſterium vertit. Cœnobium *S. Andreæ* deſertum pridem, ab ſe refectum, reuocatis monachis habitandum dedit, vt Deo diurnæ, nocturnæque preces vtrobique aſſidue perſoluerentur. Paternam domum in honorem S.AGATHÆ dedicauit, ædificato ibi cœnobio, ac prædijs ad monachos ſuſtentandos attributis.

Senum domus.

Opera Gregorii III.

At Gregorius III. mirum quam multa in Vrbe opera fecerit, ac reſtituerit. Ædem S.CHRYSOGONI renouato tecto, camera, & picturis parietum, aureis argenteiſque donis locupletauit. Monaſterium Monachis frequens, prædijs dotatum adiecit. Aliud Cœnobium prope Baſilicam Conſtantinianam, vt in eàdem diuinis laudibus Monachi vacarēt, ſtructura egregium, annuoque cenſu donatum reſtituit. Ædes ſacras S. CALLISTI pœne à fundamentis elatam: SS.PROCESSI & MARTINIANI, tecto coopertam, firmiſſimiſque pilis effultam: S.GENESII renouato item tecto, altari extructo, alijſque operibus: S. MARIÆ ad Martyres repurgato tecto, refectiſque plumbeis tegulis: S.MARIÆ in Aquiro depictam, & cum Æde SS.SERGII & BACCHI à fundamentis ampliori fabrica dilatatam: S. MARCI extra Vrbem tecto, quod dilapſum fuerat, inſtaurato: SS.PETRI, & MARCELLINI noua molitione erexit: Baſilicas S. PETRI, S. MARIAE Maioris reſartis tectis inſtaurauit. Ab eodem MVROS Vrbis magna ex parte refectos ſupra memoraui. Stephanus II. Quartus à Gregorio inſtauratis quatuor antiquis in Vrbe Xenodochijs, DVO alia prope Baſilicam S.Petri annuis redditibus probe inſtruxit. Eius porro ſucceſſor Paulus I. in ſua ipſius domo COENOBIVM SS. Stephani & Syluestri Pontificum, ac Templum intra Cœnobij clauſtra miræ pulchritudinis, muſiuo, marmoribus, doniſque ex auro argentoque illuſtre collocauit. Idem in ſacra via iuxta Ædem

Monaſterium ad Baſilicam Lateranenſē.

Antiqua in Vrbe Xenodochia 4.

SS.Coſ-

SS.Coſmæ & Damiani Beatis Petro ac Paulo nouum templum obtulit, eo loci, quo, cùm ad ſupplicium ducerentur, genua flexiſſe dicebantur.

Adriani, & aliorum Pontificum fabricæ. Cap. V.

Anno ſal. 772.

ADRIANVS I. vir cætera admirabilis, ſtructis operibus non impar eſt viſus. De eo Anaſtaſius: *Omnes Dei Eccleſias tam extra muros huius Romanæ Ciuitatis, quam infra muros ad laudem Dei reſtaurauit, atque decorauit; verum etiam & muros, atque turres huius Romanæ Vrbis, quæ dirutæ erant, & vſque ad fundamentum deſtructæ, renouauit, atque vtiliter omnia in circuitu inſtaurauit*. Et verò præter primarias Baſilicas S.IOANNIS, S.Petri, S. Mariæ ad præſepe, quas renouatis tectis, & porticibus reſtituit; ſex B.LAVRENTII templa nouæ elegantiæ reddidit, extra muros, in Damaſo, in Lucina, a ad Formoſam, b ad Taurellum, in Palatio, cum Cœnobio quod erat adiunctum. Alia plurima quoniam apud Anaſtaſium ſingillatim recenſentur, hic referre ſuperſedeo. Præter hæc tamen Sanctæ Mariæ in Coſmedin Ædem auctam à fundamentis erexit: S PANCRATII, vetuſtate dirutam cum Cœnobio reſtituit. Idem PORTICVS Baſilicæ Apoſtolorum in Via lata, quas Paulus inchoauerat, abſoluit, eiuſque Apſidem renouauit: necnon Domos appoſitas SS.Silueſtro, & Adriano, ac COENOBIVM Virginum S.Eugeniæ a fundamentis excitatum. Præter hæc, aliaque multa, PORTICVM à porta Oſtienſi ad templum vſque S.Pauli perductam renouauit. Tres veteres AQVÆ DVCTVS quà dirutos, quà dilapſis aquis vacuos, aut exiguo humore manantes magnis ſumptibus reſtaurauit: SABATINÆ in Vaticanum effluentis: CLAVDIÆ, ad commoditates Palatij, & Baſilicæ Lateranenſis: AQVÆ VIRGINIS, quæ in plana Vrbis effunditur. Vt mirum ſit, eum Pontificem tot ædificia cogitatione, nedum opere, curaque complecti, ac ſua pecunia perficere potuiſſe. addita præſertim magna vi auri, argenti, veſtiumque pretioſiſſimarum, locis ſacris paſſim collata. Nam inter cœtera Confeſſionem B.PETRI totam ſolido auro: altare autem illi impoſitum, & parietes dextra læuaque argento conrexit.

a Locus for taſſe à fabrica ſpecie.

b Fortaſſe ad portā S. Laurentii, quæ Tauriua dicta eſt.

Tres Aquæ ductus refecti.

Opera Leonis III.

Iam Leo III. eius ſucceſſor multa & ipſe ædificauit. De eo ſic Anaſtaſius: *cum ex omni parte tam per diuerſas Eccleſias, quam in Patriarchio in amplis ædificijs conſtruens comptè ornaret*. In Patriarchio quidem, ſeu Palatio Lateranenſi TRICLINIVM maius extruxit, porphyreticis, parijſque columnis, inſculptis vaſis ac lilijs, & marmore cruſtatum ſtratumque. Tres in eo Apſides: quarum præcipua muſiuo: duæ minores pictura, omnes marmorum incruſtatione decoratæ. Hæc Baſilica Leonis dicta eſt: cuius vermiculatas Chriſti Domini, Apoſtolorum,

Leonis eiuſdem, & Caroli magni effigies Franciſcus Cardinalis Barberinus egregio ſtudio Eccleſiaſticæ antiquitatis meliorem in formam reficiendas curauit. Aliud Triclinium idem auctor memorat, maiore Apſide, decemque minoribus inſtructum, ſtratum marmore, ſedilibus, & concha porphyretica ornatum. Idem refert, Macronam, ideſt longam Aulam in eodem Palatio vetuſtate collabentem, ſartis tectis, & camera, ſtructuris picturiſque renouatam. In eodem Patriarchio ſolarium, nempe Xyſtum & ambulacrum ab illo Pontifice inſtauratum: ſacellum S.Michaelis Archangeli á fundamentis erectum, teſſellatis, depictis, marmorum, metallorumque egregijs operibus exornatum. Baſilicam ipſam Lateranenſem, tectis, quadruplici porticu, & fontibus reſtitutis munitam: obſtructas Baſilicæ feneſtras inſertis metallo vitreis laminis pellucidis & coloratis. Confeſſionem S. PAVLI auro tectam: S. PETRI, præter illata ſigna aurea gemmiſque diſtincta, pretioſo pauimento aureo incredibilis ponderis ſtratam. Tectum Baſiſicæ Eſquilinæ: Vaticanæ item, eiuſque medianam & tranſuerſam teſtudinem, turrem, quadriporticum, fores argenteas, gradus, fontemque reſtauratum: tum Xenodochium, & Balneum, aliaque habitantium conclauia iuxta eamdem Baſilicam pœne diruta: Nouam domum hoſpitalem B. Petri nomine, ac patrocinio, eiuſque templum conditum. Baſilica S.Pauli terræmotu concuſſa, ingenti tectorum & parietum ruina ceciderat: eam cum porticibus refectam marmoribus præclaram in ſpeciem obduxit, renouatis antiquis auri, argentique operibus, nouis atque egregijs additis. Ædes Sanctorum quamplurimas munifice reſtituit. Nouam SS.Nerei, & Achillei iuxta veterem iam collabentem extruxit: S.Suſannæ, cui Presbyter præfuerat, á fundamentis renouauit, auxit, donauitque præclaris muneribus; quibus alia etiam templa liberaliter inſtruxit, & ab Anaſtaſio referuntur.

Confeſſio S. Pauli & Petri ornata.

Baſilica S. Pauli terræmotu deiecta & refecta.

Tertius á Leone Paſchalis PORTICVM, quæ á mole Adriani ad S.Petrum pertinebat, & arſerat per incendium ædificiorum in quibus Angli tendere conſueuerant, ſimul cum domicilijs peregrinorum illico refecit. Ædem S.PRAXEDIS quòd vetuſtate caſuram cerneret, aliam non longe eidem Virgini auguſtiorem, quam hodieque colimus, excitauit. Ædem S.MARIÆ in Dominica, tum S.CÆCILIÆ inſtaurauit, vel vt alij, condidit inſignibus donis locupletatam: tranſlatoque in eam S.Virginis corpore. Virginum inibi COENOBIVM, in honorem eiuſdem, Sanctæque Agathæ erexit, annuiſque cenſibus dotauit. Aedis porro Apſidem, vt Praxedianæ, muſiuis imaginibus marmorumque incruſtationibus colorauit: dicauit aram argento immenſi ponderis elaboratam. Hoſpitalem domum apud S.Petrum á Leone III.fundatam redditibus firmauit. Reſtituta Baſilica LIBERIANA, quam vetuſtas quaſſauerat: Apſide ſubſtructis gradibus elata ab Eccleſiæ corpore, ac ſtrata marmoribus: aram præcipuam argento inaurato: aram Præſepis ſolido auro: Confeſſionem columnis & epiſtilijs, interius exteriuſque auro texit: illuſtribus donis cætera compleuit. Eugenius eius ſucceſſor S.SABINAE templum, in quo Presbyter fuerat, ad meliorem cultum perduxit, picturatis & argenteis

Paſchalis I opera.

Templum S.Praxedis extructum & S. Cæciliæ.

Confeſſio S. Mariæ Maioris ornata.

teis operibus exornauit. Gregorius IV. ÆDEM iam collapſam S.Saturnini martyris, S.Gregorij cum ſecretario S.Marci reſtaurauit, S.Adriani renouato tecto muniuit. Nouum & magnificum SACELLVM in Vaticana Baſilica, vbi Corpus B.Gregorij I. Pontificis reponeret, argenteis tabulis conueſtito altari conſtruxit. COENOBIVM à fundamentis iuxta Aedem Virginis Tranſtiberinam multa item ædificatione reſtitutam, & ampliſſimis muneribus donatam excitauit: annuos cenſus monachis diurnas, nocturnaſque Deo laudes perſoluentibus attribuit. Patriarchium Lateranenſe renouatis excultiſque veteribus: nouis cellis, conclauibus ad habitandum erectis cum balneo, amplificauit. Duo Palatia, (quorum vnum Baſilicæ S. Petri proximum erat) porticibus, aulis, ambulacris, conclauibus viſenda, commoditati Pontificum facienda curauit. Formas & arcus Aquæ SABATINAE rimoſos atque interciſos antiquæ integritati cómiſit, reducta aqua in Ianiculum & Vaticanum. OSTIAM Tiberinam, ne deinceps prædonum direptionibus vaſtaretur, nouis mœnibus, foſſaque vallatam Gregoriopolim nominauit. Hæc ille. *Gregor. IV. opera.*

Sergius eius ſucceſſor AEDEM & ipſe extra portam Salariam B. Romani martyris perfecit à fundamentis. Orphanotrophium refecit, Aedemque SS.Silueſtri, & Martini in Montibus: nouum ibi COENOBIVM pſallentibus monachis conſtituit. Baſilicæ Conſtantinianæ aditum addita picturata porticu illuſtrauit. Principem aram nixam columnis, marmore inſtructam: inferiorem Confeſſionem argenteis laminis auro perfuſis: Cameram præſepis, an totum Sacellum in Baſilica Maioris Virginis argenteis item laminis inauratis ſplendide obtexit. At Leo IV.COENOBIVM Virginum ad S. Sixtum, quod ſeculares inſederant, refectum muneribus, redditibuſque auctum Monialibus reddidit. Alterum SS. Stephani & Caſſiani prope S. Laurentium extra Vrbem renouatum tradidit monachis Græcis, & copioſis opibus præditum. Patriarchij euerſum ſolarium ſiue ambulacrum meliorem in formam redegit: marmorea ſedilia in eius aditu collocauit. Nouum miræ pulchritudinis in S.Petri Baſilica Sacellum lunenſi lapide, ac muſiuo coopertum, vbi Corpus B.Leonis Papæ conderet, ædificauit. *Sergii II. opera.* *Ampliora Leonis IV.*

Ea tempeſtate, Sergio Pontifice, piratæ Saraceni infeſtis claſſibus ad Oſtia Tiberina appulſi SS. Apoſtolorum Baſilicas extra Vrbem ſitas diripuerant. Quare illi ſuffectus Leo quæcumque è Baſilica Vaticana ablata fuerant reficere decreuit. Tum præter alia plurima atque eximia liberaliter collata, aureis argenteiſque laminis, quarum vna ex auro, pondo ducentorum ſexdecim erat, vndique non ſolum Apoſtoli SEPVLCRVM ſed altaris frontem auro gemmis diſtincto contexit: eiuſdem cameram vel, vt aiunt, ciborium, columnas & lilia (capitula, reor, cauliculis & lilijs inſculpta) argento inaurato, pondo mille ſexcentorum ſex: coronis quatuor, calicibus ſexdecim ex auro, alijſque innumeris ornamentis aræ, ac toti paſſim templo impoſitis. Portas Saraceni fregerant, & argento nudarant: eas iterum cælato argento veſtiuit. fornicem ante portas: caſuram porticum ad læuam templi: alteram Aedi vicinæ S. Andreæ adhærentem: *Piratæ diripiunt Baſilicas extra Vrbem.* *Portæ s. Petri argento contectæ.*

rentem: tectum magnis trabibus renouauit. ÆDEM B. Virginis ad ſcholam Saxonum, nunc in Saxia ab humo erexit. Idem in Baſilica S. Pauli à Barbaris item direpta, altare è columnis, & camera argentea, pondo nongentorum quadraginta ſex eidem Apoſtolo dedicauit. ÆDEM SS. Quatuor Coronatorum, cuius titulo inſignitus Presbyter fuerat, ruinæ obnoxiam ab imo ſolo reficiendam ornandamque: & aram, qua multorum SS. corpora condidit, argento inaurato, hyacinthis ſmaragdiſque præfulgente veſtiendam: Apſidem vero Tranſtiberinæ, Virginis item ruinoſam inſtaurandam curauit. E ſuis porro Ædibus, Virginibus ſe Deo vouentibus domicilium, patronis S. Simitrio, atque Cæſario. Demum ne Romanis mœnibus immenſam beneficentiam concluderet, Ciuitatem PORTVENSEM ad oſtium Tiberis nouis cum firmaſſet munimentis, fabriciſque excoluiſſet, Corſis irruptiones, direptioneſque Maurorum fugientibus habitandam cum agro ad culturam dedit. CENTVMCELLAS dirutis muris populus deſeruerat metu Saracenorum. Ipſe alio in loco munitiore oppidum ædificari iuſſit, aquis ſolum perfluentibus: per ſomnium ſibi mœnia portaſque deſignare viſus, eumdem ordinem ædificando retineri voluit. LEOPOLIM placuit nouam Vrbem appellare; nec tamen id nomen perdiu conditori ſuperuixit.

Baſilica S. Pauli direpta, & exornata.

Et Centũcellæ quæ Leopolis dicta.

Ciuitas Leoniana. Cap. VI.

AT Vrbis, quam Romanæ addidit, inditum LEONINÆ, ſeu LEONIANAE nomen pertinaciùs viget. Quamquam in communionem appellationis adſcito rudiore Burgi vocabulo (vt fermè deteriora magis pollent) rarum eſt in ore vulgi, doctorum linguis, aut eruditis ſcriptorum paginis fere contentum. Porro Vrbs, quam Leo IV. condidit è Vaticano colle deſcendit ad Tiberim. Vaticanus quidem campus ad ea vſque tempora extra Vrbem fuit, hortis etiam Principum olim conſitus, ſed amœnitati permixta *infamia inſalubris Cœli, frequentior funeribus ac tumulis, quàm tectis*; vt Tacitus, & Lampridius ſcripſere. Sed poſtquam Conſtantinus ſepulchro Apoſtolorum venerabilem omnibus terris Baſilicam ſuperſtruxit, Vaticana planicies quamquam excluſa pomœrio, ædificijs tamen, & incolis deinceps abundauit. Mœnia vero interiore ripa Tiberis producebantur, præter munitionem, quam ad Molem Adriani excitauerant. Quare Stephano III. Summo Pontifice, cum Deſiderio Longobardorum Regi infeſto agmine ad Vrbem venienti Romani clauſiſſent portas, ſtatiua ipſe cum exercitu poſuit ad S. Petrum. eo cum euocaſſet Pontificem, mutuoſque ſermones habuiſſent: *Rurſum*, inquit Anaſtaſius, *ipſe Beatiſſimus Pontifex reuerſus, ingreſſus eſt in Ciuitatem*. Poſtridie cum iterum Stephanus ad Baſilicam Vaticanam redijſſet, vt leniret iram Regis, duos è Romana Curia poſcentis ad ne-

Vrbs Leoniana.

Vaticanus extra Vrbem.

Mœnia Vrbis ſecundũ Tiberĩ.

cem;

cem; ipſe autem occluſis portis neminem è templo exire permitteret: Pontifex Epiſcopos duos miſit *ad portam Ciuitatis, quæ egreditur ad S. Petrum*. Et paulo poſt idem auctor: *Abſtulerunt Chriſtophorum & Sergium ab Eccleſia B. Petri Apoſtoli, & properantes cum pluribus Longobardis vſque ad portam Ciuitatis, ibi eorum oculos eruerunt*. Idem in vita Stephani II. *Nam & foris muros huius Ciuitatis Romanæ ſecus Baſilicā B. Petri Apoſtoli duo fecit Xenodochia.* Et Pauli I. anno DCCLVII. dicitur Baſilica S. Petri extra muros Ciuitatis Romanæ. In vita Stephani IV. anno DCCLXVIII. cum memoraſſet portam Ciuitatis, quæ mitteret ad S. Petrum, deinde ait, *optaſſe Pontificem, vt quidam B. Petri Baſilica introducerentur Romam*. Quin & Adriano I. Pontifice cum Carolus Francorum Rex Magnus Deſiderium Regem Papiæ obſidens è caſtris ad Vrbem veniſſet, Pontificem in gradibus Vaticanæ Baſilicæ offendit: cum quo templum ingreſſus, pieque Deum & Apoſtolum veneratus, Adrianum rogauit, vt ſibi Vrbem, ad viſitanda templa voti perſoluendi gratia, liceret inire. Demum in vita Leonis IV. anno DCCCXLVII. qui hunc Vaticani tractum muris cinxit, memoratur ab eodem Anaſtaſio monaſterium B. Martini extra muros Vrbis iuxta Baſilicam S. Petri. Sic Luitprandus Molem Adriani conſtituit in Vrbis ingreſſu, vt infra. Quæ cauſa etiam fuit, cur ante illum Pontificem Saraceni qui prædabundis claſſibus Romanum littus tenuerunt, è templis Sanctorum Petri & Pauli extra Vrbem poſitis theſauros omnes aſportarent, & rapaces manus vrbanis opibus abſtinerent, quas mœnia incluſas defenderant, vel irruentium ferociam fregerant ſtantes pro mœnibus ciues. Illa ergo pars agri Vaticani Suburbium erat, ædificatis paſſim domibus, & à porta Vrbis vſque ad Apoſtoli Baſilicam continuata porticu. Verum cum quotidie religio, cultuſque ad Apoſtolorum ſepulchra augeretur: multique ex tota Europa præſertim è Longobardis, qui tum dominabantur in Italia, atque è Tranſalpinis Franci, Germani, Friſij, alijque Romam confluerent; ne cum hoſpitum frequentia, morbi in Ciuitate vulgarentur: in eo Suburbio illis datæ ſunt ad habitandum ſedes. Inde & Burgi nomen traxit. Anaſtaſius: *Eodem*, inquit, *tempore, per quorumdam gentis Anglorum deſidiam ita eſt omnis illorum habitatio, quæ in eorum lingua Burgus dicitur, flamma ignis exundante combuſta, vt etiam nec veſtigia priſtinæ habitationis in eodem loco inueniri potuiſſent. Cuius exuberantis incendio pœne totam porticum, quæ ducit ad Baſilicam Principis Apoſtolorum ignis fomes deuaſtauit*. Quæ paulo poſt Paſchalis Pontificis munificentia reſtaurata ſunt: tum vero traditis veſtibus, diſtributis alimentis, erogato auro, atque argento peregrinorum neceſſitati ſubuentum. Eiuſdem loci incendium Leone IV. renouatum eſt. Anaſtaſius: *Pontificij ſui exordio Saxonum vicum validus ignis inuaſit, cuncta comburens, atque comminuens, ita vt propius B. Petri Principis Apoſtolorum Baſilicæ proueniret, Saxonum, Longobardorum domos ac porticum concremans, atque diripiens*. Hæc multorum eiuſdem ordinis & conditionis contubernia & cœtus Scholas dicebant (vt de mili-

Baſilica S. Petri extra muros.

Anaſtaſ. in V. Paſchalis I.

Schola quid eſſet

liti-

litibus, excubitoribus, palatinis aulicis, alijſque legimus). Itaque Leoni IV. è Gallia ad Vrbem redeunti effuſus obuiam fuiſſe dicitur populus Romanus vniuerſus, & Scholæ Francorum, Saxonum, Longobardorum. Ædem præterea S. Michaelis Vaticanæ Baſilicæ propinquam conditam aiunt in Friſonum Schola. Hæc adeò cum Baſilicam extra Vrbem clarè demonſtrent, miſerabiliùs oſtendit crudelis illa Maurorum irruptio, quibus duntaxat ad direptionem Apoſtolorum limina nudata mœnibus patuerunt. Porro ijdem noua ſpe opulentæ prædæ allecti inſtructis iterum claſſibus ad Vrbem expugnandam incitato curſu ferebantur. Defixit nouus terror Romanorum animos ex præterito malo futuram cladem æſtimantium. Vt tamen hoſtium furori obuiam irent, Campanorum claſſis adiuuit: quos omnes Leo Pontifex precibus & publica ſupplicatione muniuit ad bellum. Pugnatum eſt, quà Tiberim verticoſis influentem vndis excipit mare: ventuſque in media pugna ſubito coortus, quem a Deus de theſauris ſuis produxiſſe credebatur, diſcretis claſſibus prælium diremit, ſed naues hoſtium abreptas affiixit fregitque, aut deſertas ad Inſulas & ſaxa detruſit. Magna eorum pars cæſi: alij capti, & ad Vrbem deducti; quorum opera in ædificando poſtea vſus eſt Pontifex. Cum ergo Sanctiſſ. Pater, vt gratias Deo, ac B. Petro ageret immenſam argenti vim eius Baſilicæ, alijſque templis munera obtuliſſet, quod pridem agitauerat, ſtatuit Vaticanum templum muris cingere. Cœperat antea fundamenta iacere Leo III. ſed poſtea intermiſſi operis, quà extabat, maceriam auexerat quorumdam auaritia, vt vix veſtigia apparerent. Anno igitur Pontificatus II. qui à natali humanæ ſalutis fuit DCCCXXXXIX. cum ad Lotharium Auguſtum de ea re ſcripſiſſet, vt ſibi conſilio, ſumptuque adeſſet, ædificare aggreſſus eſt. Miſit Cæſar cum fratribus liberaliter ad Leonem non modicam pecuniæ ſummam. Ipſe vero Pontifex cum cœptum opus frequenter inuiſeret, ſtructuramque ſtrenue vrgeret, quarto poſt anno abſoluit. Nouæ Vrbi LEONIANAE inditum nomen, quam ipſe, & vniuerſi Antiſtites, ac reliqui Clericorum ordines cinere conſperſi, nudique pedes Eccleſiaſtico ritu Litanijs, pſalmiſque decantatis circumierunt luſtraruntque: ſcriptas in eam rem preces Pontifex ſuper murum recitauit, tum ſacrificio ad aram Apoſtoli peracto Romanos Ciues, in ſuam quemque domum, muneribus donatos dimiſit. Poſthæc muri Vrbis ſecundùm ripam Tiberis deſierunt, quos aut Romanorum ſecuritas, aut multo ſerius annorum vetuſtas demolita eſt. Quamquam aliqua pars ante Leonianam Vrbem conditam collapſa erat. Nam Adriano Pontifice Tiberis effuſus, portaque Flaminia, quam deiecerat, immiſſus, Vrbem late inundauit & Porticum quam Palatinam dicebant, ad Templum S. Marci, euertit: tum aquæ magno impetu ad Pontem Adriani confluentes murum Tiberis ripæ impoſitum proruerunt, ſeque iterum fluminis alueo infudere. Cæterum Vaticanus ille tractus tutus deinceps oppugnationes hoſtium & obſidia non ſemel propulſauit, eluſitque. Neque deſtiterunt conſequentes Pontifices mœnia bello quaſſata vel tempore collapſa reficere, nouiſque aggeribus

Saraceni diuina ope victi.
a *Pſal.* 134

Captiui ædificãdo deſtinati.

Anaſtaſ. in eius V.

geribus & propugnaculis munire. Quo nomine celebris eſt inter cæteros Nicolaus V. de quo ſic Platina, qui vidit, ſcripſit: *Muros Vaticani præaltos & latos inchoauit, iactis inſanis fundamentis ad turres, & molem ſuperædificandam, quibus coerceri hoſtes poſſent, ne Aedes Pontificis, & B. Petri templum, vt antea ſæpe factum eſt, diriperetur*. Poſt illum Paulus III. cum antea expugnatis à tergo S. Petri mœnibus hoſtes Vaticanum Clemente VII. Pontifice irrupiſſent, nouas in eo molitiones duxit. Paulus deinde, & Pius IV. qui & Piam Vrbem vicis in longum directis adſtruxit, idque publico diplomate teſtatum voluit: & portam conditis muris ex priore ſuo nomine Angelicam nominauit. Demum Leonianæ Vrbi Moles Ælia, ſiue Arx S. Angeli inexpugnabile munimentum adiectum eſt.

Mœnia à tergo ſemel S. Petri expugnata.

Arx S. Angeli. Cap. VII.

ADRIANI MAVSOLEVM ad vlteriorem ripam Tiberis excitatum iam diximus. Id pario è marmore extructum, & in imo quaternis, pari dimenſione lateribus, poſtea circumeunte fabrica, rotundam, ſpatioſamque eminebat in Turrim: equeſtribus ex eodem lapide ſtatuis, aut è curru extantibus in ſummo collocatis. Quæ Principum decora vſque ad ſecundum bellum Gothicum inuiolata manſerunt: ac præterea Moli ad tuendam Vrbem munitiones additæ ſunt. Nam vt ſupra referebam ex Procopio, *Sepulchrum id extra portam Aureliam, & ad lapidis iactum à mœnibus procul extructum* Romani *brachijs duobus à mœnibus ipſis ad ſepulchrum id vſque porrectis, inædificatiſque complexi ſunt; vt è muro non ſit perinde pars quædam effectum; apparet namque altiſſimæ turri perſimile, & ea regione imminet portæ*. Hoc ante Iuſtiniani ætatem peractum, quo tempore incertum eſt. Crediderim primo Gothico bello, quod mouit Alaricus, id feciſſe Romanos, vt in ea obſidione ſe tanto munimento tuerentur. Subindicat Claudianus:

Forma Mauſolei Adriani.

Sepulchrũ Adriani tamquam Turris mœnibus adiũctum.

Addebant pulchrum noua mœnia cultum
Audito perfecta recens rumore Getarum.

In 6. Conſul. Honorij.

Quo ſane metu ſi cætera refecta, hoc quoque validum Vrbi propugnaculum adiectum eſt. Cæterum egregia illa ſtatuarum decora Gothici ſecundi belli turbo decuſſit. Nam Gothi Molem aggreſſi cùm pro mœnibus ſtantes Romanos Græcoſque alij telis arcerent, alij ſcalis in ſummum euaderent; qui munitionem tuebantur, ſuæ iam ſaluti, nedum victoriæ deſperantes, atque opem in loco oblatam rati, frangere ſimulacra, & trunca eorum ſaxa in ſubeuntes deuoluere cœperunt. Sic hoſtium pars cæſi: pars fugati: omnium repreſſus impetus, & à Mole diuulſus eſt. Dein Moles pro Arce tam Græcis, quam Gothis fuit. Nam capta primùm & amiſſa: dein à Totila iterum expugnata Roma; Paulus inter cæteros

Ornamẽta Mauſolei deiecta.

Græ-

Græcorum duces ex Cilicia profectus ſe cum quadringentis ad Molem recepit, acriterque contra Totilanos, ſuos etiam reuocante Rege pugnauit. Poſtridie Paulus deſperatione vitæ iam fortior cum ſuis erumpebat ex Arce, ſtationes hoſtium inuaſurus. Sed Totilas caduceatore præmiſſo, omnibus, ſi mallent abire, diſceſſum: ſi pugnare ſecum, ſtipendium obtulit. Sic illi ad Gothi ſigna tranſiere. Paulus cum ſocio in Græciam rediit. Arcem deinde Gothi habuerunt. At poſt Beliſarium miſſus in Italiam Narſes cùm Romam exercitum admouiſſet, & Gothi, quod ſcribit Procopius, *haud quaquam Vrbis mœnia vniuerſa cuſtodire ſat commodè poſſent, breui admodum ædificio circa Adriani Molem, locum complexi, eodemque priori muro adnexo, in præſidij formam mox redigunt, ibique precioſiſsimis rebus depoſitis, diligentiſsime præſidium id æſſeruabant, Vrbis mœnibus, cæteriſque deſtitutis, atque neglectis*. Mox tamen ſubeuntem ad muros hoſtem repellere conati, cum ille nihilominus Vrbem intraſſet, ad Molem ſe receperunt, nonnullis duntaxat Oſtienſem ad portum confugientibus. Poſtridie Narſes omnibus copijs præſidium cingit. Quo terrore perculſi Barbari, ſalute pacta præſidium dedunt, ſexto & vigeſimo Iuſtiniani imperantis anno. Sic enim codex Græcus habet ἐκτῷ τε, καὶ εἰκοστὸν ἔτος Ἰουστινιανοῦ βασιλέως. Deinceps munitio Narſetis in poteſtate fuit, atque Exarchorum qui poſt illum Romam & Italiam Imperatoris nomine regebant.

Gothi Molem habēt pro Arce.

De Bello Goth. li.3.

Arx venit in poteſtatem Narſetis.

Necdum tamen Angelica appellatione veterē infœlicis ſepulchri nomen exuerat; cum ſub hæc tempora, graſſante Romæ peſtilentia, Gregorius Magnus Pontifex, qui ad D. Petri ſolemnem ſupplicationem habebat; Angelum in edita Mole enſem vagina includere; & vnà virus morbi condere ſuſpexit. Inde S. ANGELI inditum nomen: addita etiam in ſummo vertice dicataque Archangelo MICHAELI ſacra Aede. Qua deinde ad imam viciniam tranſlata, ſeu potius ibi ſubſtructa, in rei admirandæ teſtimonium, marmoreum ANGELI ſimulacrum, præcelſo loco impoſitum eſt. Eius porrò Aedis meminit Luitprandus, qui etiam quomodo ſua ætate haberent ſe munitiones, enarrat. *In ingreſſu* inquit, *Romanæ Vrbis quædam eſt miri operis, miræque fortitudinis conſtituta munitio; ante cuius ianuam pons eſt pretioſiſsimus ſuper Tiberim fabricatus, qui* a *primus Romam ingredientibus, atque egredientibus eſt. nec eſt alia niſi per eum tranſeundi via. Hoc tamen niſi conceſſu cuſtodientium munitionem fieri poteſt. Munitio autem ipſa (vt cætera deſinam) tantæ altitudinis eſt, vt Eccleſia, quæ in eius vertice videtur in honorem ſummi, & cœleſtis militiæ Principis Archangeli Michaelis fabricata, dicatur Eccleſia Sancti Angeli vſque ad Cœlos.* Quod ſi ex hoc inferas, hoc illud Templum videri, quod in *ſummo Circo* Bonifacius Pontifex dicauit: Reſpondeo, Molem ſummi Circi appellationem, quod ſupra dicebam, recuſare: & Ædem, ſiue Ædiculam S. Michaelis alius, qui munimento bellico tantum Præſidem quæreret, excitare potuit. Cæterum amplioribus deinceps munimentis Moles aucta, & CASTRVM, ſiue ARX dicta eſt.

Anno Sal. 590.

Arci inditum nomē S. Angeli.

Luitpr. l.3. cap.12.

a Nam diu rupto ponte Miluio, hac ſolum tranſiri in vrbem volebant.

De hac re lib.1. c.10.

Sed

Sed ſtatum ac regimen Italiæ cum vertiſſent Longobardi: eademque horum excuſſo dominatu, plures minoreſque principatus extuliſſet; Marchiones in Hetruria clari in primis extitere, quos ad eamdem originem referunt, qua deducti poſtea Comites Tuſculani. Hi ad potentiam, & immenſas opes Arcis quoque Romanæ poſſeſſionem adiecerunt.

Bar. to. 10. Anno Sal. 897.

E quibus Adelbertus anno ſalutis DCCCC VIII. adeo excelluit, vt vnus inter omnes Italiæ Principes appellaretur *Diues*: & Rex verius, quam Marchio, ſolo duntaxat nomine Regibus haberetur inferior.

Comites Hetruſci Arcē poſſident.

Per id tempus florebat Romæ opibus patritioq; genere, nec moribus tamen probis Theodora illuſtris fœmina; quæ turpibus illecebris Adelbertum illexerat, in communionem Arcis poſſidendæ recepta: vbi & deinceps habitare conſueuit. Quare veluti principatum Vrbis adepta, ex Arce, cui nobiles ædes vel impoſitæ, vel appoſitæ iam tum fuerant ad excipiēdos Hetruriæ Principes, Romanos etiam Pontifices infeſtabat.

Et Theodora Romana.

Sequuta eſt eius filia Marozia melioris item formæ, quam famæ. Hæc Arcem ſecuritatis ſuæ non magis receptaculum, quam ſcelerum fecerat: vnde & Romanis ciuibus cum Vidone Adalberti patris ſucceſſore, cui nupſerat, imperabat.

Et eius filia Marozia.

Sed Vidone paulo poſt abſque liberis vita functo; ipſa deinceps cum filio Alberico, quem ex Alberto, ſiue Adelberto Marchione ſuſceperat; in Vrbe dominata eſt.

Baron. Anno ſal. 928.

Degebat Ticini Hugo Vidonis frater, ex eadem matre genitus, quem Regem Italiæ appellabant. Huic Marozia ſuas nuptias, & vacuam Arcem obtulit. Confeſtim Hugo non magno comitatu ad Vrbem venit, fiſus Caſtri munimentis: celebratiſque in eo nuptijs, quotidie liberales epulæ inſtruebantur.

Baron. Anno ſal. 933.

Lauanti manus Vitrico aquam fundebat hortatu matris Albericus. Fundentemque paulo immoderatius inflicto Rex colapho, haud equidem moderate, admonuit. Sed altius, quam ille voluiſſet, iniuriam ebibit adoleſcens. Confeſtim conſilio Ciuium clam habito externi domini tumorem, & arrogantiam, matris intemperantiam queſtus, omnes impulit, vt in vtrumque coniurarēt. Itum ſtatim ad arma: eoque duce Arx obſideri oppugnarique cœpta. Hugo vim metuens ſe ſe ex Mole, qua parte herebat muro Ciuitatis, demiſit: receptuſque à ſuis in Inſubriam plenus minarum diſceſſit. Albericus dedita Arce Maroziam ſerò pœnitentem cuſtodiæ tradidit: ipſe deinceps imperauit.

Albericus capta matre, arcem poſſedit.

Interea contractis maioribus copijs, & vlturus iniuriā Hugo reuertitur, Vrbemque obſidio, agros populationibus, populum fame affligit.

Baron. Anno ſal. 936.

Sed, vt Romani Cœli natura fert per æſtiuos calores aduenis infeſti, ac ſæpenumero exitialis, vulgata per exercitum lue de componendo bello cœptum agi: & Alberico in matrimonium collocata Hugonis filia, inita & ſtabilita Pax eſt.

Arx & Vrbs obſidetur.

Ex eo tempore Arcem tuto poſſedit Albericus: multoque poſt vita decedens ad Octauianum filium principatum tranſmiſit. Is multum potentiæ ſibi deeſſe ratus, niſi ad Pontificatum niteretur, Princeps aliquandiu Clerici habitu, ad Pontificatum deinde euectus Ioannes XII. dictus eſt. Sic Romanus Pontifex Arcem in ſua poteſtate habuit; non aliunde receptam, ſed quam ipſe ad honores pontificios attuliſſet. Nec tamen diu à Pontifice poſſeſſa. Nam mortuo Ioanne, Pontificum

Ioan. XII. Card. Bar. Plat. XIII. Anno ſal. 955.

longè

Arx in poteſtate Pōtificis. longè Lateranū incolentium manibus extorta videtur à Ciuibus. Quippe Romani, cum duo Conſules, Præfectus, Decuriones è plebe duodecim Rempublicam gererent, Ioannem XIII. captum, & in Adriani Molem perductum, mox tamen metu Caſaris in Campaniam dimiſerunt. *Anno ſal. 974.* In eamdem Benedictus VI. à Francone Romano Ferrutij filio detruſus necatuſque eſt. Et ille parricida à Benedicto VII. Vrbe pulſus, aliquot *Anno ſal. 985.* poſt annos, Bizantio, quò exul abierat, reuerſus, Ioannem XIV. Benedicti ſucceſſorem in eadem Arce, quam ſuæ factionis ſicarij detinebant, incluſum interfecit. Adeo per id tēpus feri mores ac ſcelera inualuerant.

Anno ſal. 985. *Arx in poteſtate Creſcentij.* Succeſſit Ioanni Ioannes XV. quo Pontifice Creſcentius Nomentanus per ſpeciem tuendi Conſulatus Arcem occupauit. Exinde Ioanni formidatus, cum eius gratia Otho III. veniſſet in Italiam; aduerſus Cæſarem Creſcentius firmatis mœnibus atque portis, Molem vallo & aggeribus ſepſit, ſtationes militum diſpoſuit: atque in ea, recepto iam in Vrbem Othone ſe continuit. Interea mortuo Ioanne Gregorius V. deligitur. *Anno ſal. 996.* Cui mox depulſo cum alium per vim ac ſcelus Creſcentius ſubrogaſſet; Otho, qui Spoletum venerat cum copijs ad Vrbem reuerſus, vt Arcem expugnaret, vallum foſſamque perduxit; turres abiegnas & caſtella admouit, tormenta impoſuit: corona circumdedit, Quibus ille copijs & operibus conſternatus cum ſe ad Imperatorem ſupplex contuliſſet, vel captus confoſſuſque: vel cum Arce deditus, & capite cæſus eſt. Quòd ergo Creſcentius nouis operibus Molē firmarit; perdiu poſtea CASTRVM, *Arx dicta Turris & Caſtrum Creſcētij.* ſiue TVRRIM CRESCENTII dixere. Manſeruntque illæ non contemnendæ munitiones. Itaque ſexagintaquinque poſt annos, Alexandro II. creato Pontifice, cum Cadaolus quidam ſe Honorium II. Pſeudopontifex iactaret, Cincius Romanus ciuis Pontifici infeſtam Arcem valido cum præſidio obiecit. Eodem ſecuritatis cauſa Pſeudopapa perductus, & aliquandiu Alexandri copijs oppugnatus, liber tamen à Cincio, accepta grandi pecunia eſt dimiſſus. In eamdem Alexandri ſucceſſor Gregorius VII. ſeſe è Laterano recepit. Quo tempore Caſtrum, DOMVM THEODORICI appellatum, refert apud Baronium Bertoldus. Fru-*Anno ſal. 1084.* ſtraque Pontifex obſeſſus, Henrici III. exercitum, vimque Populi Romani muro armiſque propulſauit; donec eductus ex Arce, ac Salernum perductus eſt. In tanta Chriſtianæ Reipublicæ perturbatione, cum Guibertus Parmenſis, Clementis III. nomine ſe Pontificem ementiretur; Matildis Comitiſſa, quæ creatum Gregorio ſucceſſorem videre, propiuſque venerari cupiebat, Romam venit: inductiſque militum præſidijs, & *Baron. An. ſal. 1087.* paratis Pontifici Baſilicis Victor III. Vrbem intrauit. Poſſidebat Arcem Pontifex, ſolemni pompa ſacris operatus in Vaticano, degebatque tutis *Aedes munita in Inſula Tiberis.* in ædibus gemino ponte adeundis in Inſula Tiberina. Quare tranſtiberino tractu pulſus ille ſacrorū archipirata Pantheon nihilominus inſederat (S. MARIAM IN TVRRIBVS dicebant) quam feſtis Domini natalitijs funeſtaret. Nec deerant illi ædes propinquæ atque magnificæ, è quibus peſtem animis afflabat. Sequuta eſt Victoris immatura mors non ſine ſuſpicione veneni: ſuffectuſque Vrbanus II. eamdem Inſulam, Pontificum

tificum non raro perfugium, eiecto Guiberto ab Romanis, tutior aliquanto incolebat. Sed vt Ciuitas Cæſaris factione diſtrahebatur, parum illi fidens ab Vrbe Barium vſque profectus eſt. Tum vero populus, qua leuitate agebatur, infenſus Pontifici Arcem ſeu fraude interceptam, ſeu vi expugnatam occupat. Quam cum demoliri vellet, neſcio quo modo Guiberti in manus, quem rurſum admiſerant, prædonis dolo, an dono ſectatorum, peruenit. Nec ſane cum, illo abſente, Vrbanus ad Vrbem reuertiſſet, recipi potuit. Ad S. Mariam cognomento Nouam habitabat Pontifex, iiſdem, reor, munitionibus, quibus ſe Alexander III. aduerſus Federicum I. Imperatorem poſtea defendit. Sed cum quietis nondum ſpes affulgeret, profectus in Galliam, qua vir optimus auctoritate pollebat, ad Hieroſolymam recuperandam populos ac Reges accendit. Tum Romam reuerſus, & Arce ſeptimo anno, quam Guibertus cœperat, potitus, ad S. Nicolai in Carcere, in Ædibus Petri Leonis plenus gloriæ deceſsit.

Anno ſal. 1091.

Anno ſal. 1092.

Anno ſal. 1095.

Anno ſal. 1099.

Arx recepta à Pontifice.

Paſchalis II. deinde creatus eſt Pontifex: inter quem, atque Henricum IIII. grauibus ob iura Eccleſiaſtica exortis controuerſijs, dati ſunt inuicem obſides; quos Henricus acceptos, vt *ſecure tranſiret Caſtellum & pontem*, mox erat apud Arcem redditurus. At ille nihilominus in Baſilica Vaticana circumuentum Pontificem, captumque, non longe cuſtodia militum detinebat. Cum Populus Romanus arreptis armis, Germanos in ipſa porticu templi fortiter aggreſſus cæcidit, fugauitque: ſed eumdem victorem, multaque onuſtum præda remeantem, iuſſu Cæſaris inuecti Teutones multa cæde fuderunt; donec ad Arcem progreſſi, ab ijs qui ſe portis recentes effuderant, in fugam vertuntur: Magna vtrinque edita ſtrages. Tiberis fluxit ſanguine infectus, refertus cadaueribus. Fluuius quidem per ea tempora, quò tutior eſſet a b hoſtibus, externiſque Cæſarum exercitibus Roma, rupto & intercluſo Miluio ponte, collapſo iam Triumphali, vno Aelio intra mœnia tranſitum præbebat. Facile autem erat, quemlibet propter imminentem Arcem tranſitu prohibere; quod dicitur, feciſſe Guibertinos. Torſit ea res Romanorum animos; quorum plerique factioſi, ac rebelles Pontifici, per extremum Innocentij II. & Lucij, ſucceſſorumque Pontificatum, hæreticis cuiuſdam Arnaldi furijs, profitebantur ſeſe Reipublicæ, & antiqui Senatus reſtitutores. Itaque vt firmius munirentur, aduerſariorum potentumque Ciuium domibus turribuſque ſolo æquatis, vel imperij nomine detentis: multiſque eorum patria eiectis, Conradum Cæſarem datis ad eum litteris in Vrbem inuitant. Aiunt, Pontem Miluium metu aduentantium Imperatorum pridem abruptum, *ne Petri Leones per Caſtellum S. Angeli nocere* illi *poſſint*, ſe iam reſtaurare, nec multo poſt ſiliceo firmiſſimoque muro perfecturos. Riſit Arnaldiſtas Imperator; nec, quamuis ſtructo ponte, ad Vrbem acceſſit. Petri autem Leones filij Petri Leonis clari & opulenti Ciuis, cum patre & auo Leone, vnde origo familiæ, rem Pontificiam aſſidue conſtanterque prouexerant. quos tamen cauſa Petri Leonis fratris, cum patre tranſuerſos egit. Fuerat falſus hic Anacletus aduerſus Inno-

Baronius tomo 12.

Anno ſal. 1111.

Pugna populi cũ Cæſarianis.

Miluius põs diu ruptus, & interclusus. Aelio ponte Tiberis tranſmittitur.

An. 1144.

Miluius pons à Romanis reſtauratus.

Baron. an. ſal. 1111. tom. 12.

centium II. eue&ctus, genere, clientelis, theſauris etiam, quas direptis impie Vrbis Eccleſijs congeſſerat, potens: atque, vt Conſules, & Vrbis, Arciſque Præfectos nactus erat ſibi conſanguinitate obſtrictos; facile omnes cum Adriani Mole munitiones inuaſit; vix vt Innocentio reliquæ eſſent Frangipanum, Corſorumque domus, quibus non longe á Capitolio receptus ſeſe per nobiles forteſque ciues tuebatur á ſatellitum globo, quos ille gladiatorum centuriator immiſerat. Igitur Pontifex, aſſeclarum fidiſſimis per fœderatorum ædes, turreſque latentibus, ab ore Leonis eripitur, è Tranſtiberinis ædibus maritimo itinere Piſas primum, deinde in Galliam profectus. Tum Anacletus datis ad Reges litteris, iactabat, ſe illuſtres viros, plebem Romanam vniuerſam, caſtella, & munimenta Vrbis omnia poſſidere. Redijt tribus poſt annis Innocentius cum Imperatore Lothario, qui caſtris in Auentino poſitis, reductoque in Lateranum Pontifice, Arcem tamen, cæteraſque Collium munitiones expugnare non potuit; penuriaque commeatus in Galliam, nec multo poſt Innocentius Piſas iterum diſceſſit. Redijt rurſus ad Vrbem; nec anguem Molis latebris incubantem educere poterat, quem tamen mors extulit ad tumulum octauo anno, quam Vaticani ſedem inuaſerat. Tum vero altero iniquitatis ſurculo, qui Antipapæ adnaſci voluerat, ſublato, omnes in Vrbe præſertim Petri Leones Innocentio Pontifici, Arce reſtituta Sacramentum dixerunt. Iam quies parta videbatur; cum ex tranquilla ſerenitate coorta tempeſtas cuncta ſubuertit. Nam Romani occupato Capitolio, dum ordinem Senatorium reſtituere, remque Romanam gerere conantur, mœrore curiſque conſumptus eſt Pontifex. Nec, creato Cœleſtino II. & Lucio item II. quamuis complures è nobilitate Pontifici fauerent, deſtiterunt; adiecto etiam Patritio tamquam Senatus Principe Iordane Petri Leonis filio. Inter hæc renunciatus Pontifex Eugenius III. cognito, fore, vt Senatus vehementer obſiſteret, niſi noua inauguratione Senatoriam dignitatem confirmaret, antequam Pontificatus coronam acciperet, Vrbem egreſſus, primum Viterbij moratus eſt; tum icto fœdere cum Romanis, vt Patriciatum abolerent, Senatores ipſe diceret, Romam reuertitur. Sed tum Arnaldus ſeditionis faces, quas populo Romano longe afflauerat, præſens euentilabat: vexatuſque Pontifex trans Tiberim, in Ædes ne Inſulæ, quas alij Pontifices incoluerant, migrauit: an Arcem S. Angeli, cui Petri Leonis filij Pontificis fautores præſidebant. Certe Senatores Vrbis hæc tuta & inuiolata, vt narrat Cencius Camerarius, præſtituros ſe Pontifici iure iurando affirmabant: S. Petrum, Romam, Ciuitatem Leonianam, Tranſtiberim Inſulam, Caſtellum Creſcentij, S. Mariam Rotundam. Quod ſignum eſt, munitiones in Inſula fuiſſe. In Galliam deinde diſceſſit á Ludouico Rege magnifice exceptus: reuerſuſque in Italiam, Vrbe abſtinuit, donec ad arbitrium Paſtoris ſe componeret. Secundus ab Eugenio Adrianus IV. ad S. Petri Federicum I. Imperatorem imperij corona donabat; ſtabatque populus ab vtroque diffidens ſub ſignis ante Arcem: cum repente in Cæſarianos milites ante Baſilicam

Arx in poteſtate Anacleti pſeudopapæ

Anno ſal. 1130.

Arx recipitur ab Innocētio Pont.

An. ſalut. 1141.

Vt arbitratur Card. Baronius.

Baronius Tom. 12. ann. ſalut. 1146.

Anno ſal. 1155.

cam impetum fecit, & vſque in caſtra fugauit. At Germanis auxilio ſubeuntibus, multi cæſi, multi etiam capti: populo intra portas Caſtri recepto finis pugnæ fuit.

Succeſſit Adriano Alexander III. quem à Boſone Cardinale intra Arcem cum Patribus fautoribus receptum Ciacconius narrat. Sed hos in munitione B.Petri incluſos teſtantur eius Acta referente Baronio. Quique nouem dies in illa egiſſe, ijſdem in Eccleſia B.Petri fuiſſe dicuntur. Porro de Caſtro ſermonem non eſſe, argumento eſt; quod ex eo loco, vbi nouemdialem moram egerant, in arctiorem, tutioremque cuſtodiam trans Tiberim tranſlatos eſſe narratur, triduoque ibi detentos. Quid autem in Tranſtiberina regione Arce S. Angeli tutius poterat inueniri? Verum dimiſſus Pontifex, cùm è Gallia multo poſt omnium Ciuium votis Romam reuertiſſet; Germania profectus exercitum ad Vrbem admouit Antipapæ fautor Federicus I. Ille caſtra metatus in pratis Neronianis, poſtero die inſtructis copijs progreſſus *vſque ad portas Caſtelli S. Angeli*, Molem acerrime oppugnauit. Sed Pontificijs fortiter obſiſtentibus repulſus; poſtridie ad S.Petri Baſilicam ſe conuertit: ignem porticibus, proximoque Virginis templo, quod in Turri appellabant, iniecit. Quibus incenſis, tandem ſcelere ac ſanguine imbutus Baſilicam irrupit; non vtique ſera execrandi facinoris pœna. Nam vulgata inter ſuos peſtilentia, qua milites & clariſſimi duces perierunt, maturare ab Vrbe non diſceſſum, ſed fugam, & ſola ſuorum funera referre coactus eſt. Aberat Vaticano Alexander, cum ibi ſæuiret obſidio: & ad Frangipanum domos periculo vacuas cum Patribus, & aulicis venerat Lateranis ab ædibus. Erant enim illa tempeſtate ad S. Mariæ cognomento Nouæ firmiſſimæ munitiones in antiquis Cæſarum fabricis conſtitutæ: Caſtellaria in Thermis Titi, Coloſſæum in Amphitheatro Veſpaſiani, Turris Cartularia, quæ propria Frangipanum ijſdem auctoribus nomen dedit, vt illo æuo de Cartularia dicerentur: eiuſque veſtigia (ait Cardin. Baronius) *viſuntur vſque hodie iuxta arcum Titi ad radices Palatini*. Quam & dixere cum Arcu Titi *Septem Lucernarum*. Ibi tuto degebat Pontifex, paulo poſt in Campaniam profectus: manſitque Caſtrum in eius, ac deinceps aliorum ferè Pontificum poteſtate. Verum de Nicolao III. Vrſino Ciacconius ſubobſcura loquitur: *Arcem S. Angeli, Eccleſia excepta, Vrſo fratris filio donauit*. Sed & auctor vitæ Nicolai Renzij *Nicolao Vrſino* pluſquam Præfecturam videtur aſcribere: cum tamen Renzius, longe agente in Gallia Pontifice, Romanum regimen Tribuni aſſumpto nomine adeptus, Arces, tranſitus, ponteſque Vrbis in ſua etiam ditione habere voluerit. Deiectus quidem Tribunatu ad Arcem ſtatim ſe contulit, illaque ſe clauſit: deinde clam diſceſſit in Boemiam: ſeptimoque poſt anno ab Innocentio VI. ad repetendam dignitatem miſſus, dein Romæ populari coniuratione obtruncatus eſt. Exinde cum Populus eiecto Pontificio Senatori ſeptem Ciues Reformatorum nomine ſubrogaſſet (quorum iam ſublatæ præter duas familiæ, De Capite ferreo, De Gottifredis), ne popularis audacia frenos frangeret, aut Arcem irrumperet ali-

Anno ſal. 1159.
Eodẽ anno & ſequẽti.
Baron. an. 1167.
Alexander Põtifex domibus ciuium ſe defendit.
In V. Nicol c.16 & 28
Anno ſal. 1347.
Auctor eius V c.20.
An. 1353.
Tabula Capitolina, & vetus Statutorũ M.S. cod x. ol legũ Mercatorum

aliquando; Pontifex nouum Senatorem impoſuit Hugonem Luſignanum Regem Cypri, Reformatorum magiſtratum confeſtim aboleri iuſſit.

Anno ſal. 1376. Redijt deinde Pontifex è Gallia Gregorius XI. eoque duobus poſt annis vita functo, creatus eſt in Vrbe Vrbanus VI. Cùm Populi metu, qui armis ac tumultu omnia compleuerat quidam Cardinales in Arcem confugere, qua, ne reuocante quidem Pontifice decedere voluerunt. Venerat tum Arx neſcio quomodo in poteſtatem Gerardi Cardinalis Galli, qui Petro Præfecto cuſtodiendam dederat: neque Pontifex ſoluta quamuis pecunia ab eodem recuperare potuit. Immo cum profecti ab Vrbe Gallici Cardinales, & aliquot accitis, Pſeudopontificem Fundis creaſſent; Pontifex Vrbanus Tibure ad Vrbem reuerſus, aliquot menſes propinquas ædes Tranſtiberino Virginis templo incoluit; loco opportuno & munito, quod Arx in poteſtate Cardinalium Gallorum eſſet. *Arx in poteſtate Cardin. Gallor.* Diſceſſit deinde falſus ille Clemens VII. in Galliam, in Campaniam Vrbanus: quo tempore vt probabilis coniectura fert, populus vel pactus cum Præfecto, vel vi exacto eius præſidio ad ſeſe Arcem tranſtulit: neque deinceps conſtat, an Vrbanus de eius poteſtate receperit. Bonifacius IX. Vrbani ſucceſſor ex Vmbria Romanorum rogatu ad Vrbem reuerſus cum pendi ſibi publica vectigalia mandaſſet, creaſſetque pro arbitrio magiſtratus, etiam *Anno ſal. 1392.* Adriani molem recepit, quam, priſcis fatiſcentibus, nouis mœnibus cinxit, munitiſque pontibus frenos Vrbi impoſuit, & Pontificias opes latius propagauit. *Recepta, et munita à Pontifice.* Verum Innocentio VII. ad pontificatum euecto Romani iterum reſtitui ſibi libertatem, reddique Capitolium, pontem Miluium, & Arcem petebant: Mox itum ad arma: ac per abſentiam Pontificis occupato Capitolino Colle, ac ponte Miluio, Arcem fruſtra oppugnarunt. Nam cohortes Pontificiæ quæ ſuperuenerant, Romanos, auxiliareſque eorum copias fudere in Campis Neronianis. Sic receſſum ab armis, & pacata deinceps poteſtas; donec Ioanne XXIII. Pontifice Ladiſlaus Regni Neapolitani Rex Oſtia Tiberina expugnata, dirutiſque muris Conſtantinianam verſus Baſilicam, potitus eſt Palatio Lateranenſi *In poteſtate Ladiſlai Regis.* tum Ioanne in Hetruriam profecto, arcem S. Angeli in deditionem accepit, non multo poſt ipſe veneno periturus. Tenebatur arx abſente Pontifice, Ioannæ II. Reginæ nomine, quæ Ladiſlao fratri ſucceſſerat: neque eam Brachius Montonius quamuis acriter obſeſſam cœpit: qui, Sfortia cum Ioannæ copijs Vrbem porta Flaminia ingreſſo, pulſus fugatuſque eſt. Redditur deinde moles Martino V. Pontifici. *Reddita iterum Pontifici.* Eugenio IV. captus quidam Maſius faſſus eſt in quæſtione, ſibi in animo fuiſſe Arcem S. Angeli dolo capere interfecto arcis Præfecto, vt Pontifex & Vrſini ab Vrbe pellerentur. De quo poſtea ſumptum ſupplicium eſt. Idem Pontifex, cum orta populi ſeditione è Tranſtiberino palatio ad fluuium primum, inde ſecundo Tiberi ad oſtia fluminis, tum Piſas, & Florentiam perueniſſet: Romani, qui Vrbem ſuos per magiſtratus regere cœperant, *Romani Arcē fruſtra obſident.* vt arcem quoque obtinerent, Vrbanas cohortes ad eam admouerunt. Sed à Præfecto callido, fortique viro deceptis, captiſque per ſimulationem deditionis primoribus Ciuium, quieuere. Sub hæc tempora Sixtus IV. anti-

antiquatum iam morem renouauit tradendi Cardinalibus arcis Præfectu-ram. Chriſtophorus enim primùm, tum Dominicus Ruuerei Cardinales leguntur ab illo Præfecti Arcis conſtituti. Adhæc Innocentio VIII. Pontifice legitur Præfectus arcis à Iuliano Ruuereo Cardinali ei muneri præpoſitus. Quod ſane licere illi non poterat, niſi peculiaris eius moderandæ cura Iulianum attigiſſet. Ennius etiam Verulanus, & Ioannes Vincentius Aquauiua Cardinales Paulo III. rerum potiente arcis Præfecti dicuntur fuiſſe.

Præfecti Arcis Cardinales.

At poſt Innocentium Alexander Borgia, huius nominis VI. in arcis muniendæ curam intentus, vetus Mauſoleum magnis quadratiſque lapidibus compactum, opere lateritio excelſius fecit, commodaſque ædes ſuperſtruxit: pulcherrimum propugnaculum proſtantibus identidem tiburtinis quadratis imminens Tiberi, Ælioque ponti erexit: tutas denique munitiones conſtituit, quibus ipſe ſponte ſe aliquandiu tenuit, ingreſſo in Vrbem cum copijs Carolo VIII. Francorum Rege. Mortuo Alexandro Cæſar Valentinus arcem, quam habebat in poteſtate aggeribus vallatam, & Vaticanum cum duodecim millibus armatorum circumſedit, vt Patres in ædibus Pontificijs habituros comitia ad ſua vota compelleret. Qui cum in Ædem, & Cœnobium Virginis ſupra Mineruam confugiſſent, inire Comitia noluerunt, donec egreſſo cum militibus Cæſare, Vaticano & arce recepta, vrbaniſque cohortibus totam Vrbem firmaruut. Cæterum validæ Alexandri munitiones impetum victoris exercitus repreſſerunt, qui Borbonio duce Vaticanum & Vrbem irruperat, ſeptemque ipſos menſes obſidentem retardarunt, donec emiſſus, ſeu clam profectus Pontifex libertatem recepit. Fuerat Alexander Farneſius Cardinalis cum Clemente in arce detentus: tum eius ſucceſſor vetera per obſidionem quaſſata refici, noua ædificari, inſtrui bellico inſtrumento, ſuperiores ædes inſtaurari, picturis ornari iuſſit. Plura molitus eſt Pius IV. qui noua mœnia latiore circuitu, porrectis, ſeſeque inuicem tuentibus propugaculis adiunxit, vt hoſti, qui primum vallum intraſſet, ſecunda molis munimenta bellum de integro formidabile occultarent.

Arx iterũ munitur.

Anno Sal. 1494.

Anno Sal. 1527.

Paulus III munit Arcem.

Et Pius IV qui nouis mœnib. cingit.

Sed quamuis hæc caute prudenterque prouiſa, nondum tamen periti rei militaris inſtructam ſatis arcem prædicabant: deque ea munienda nonnulli commentarios, libroſque in lucem edidere ad oſtentationem magis ingenij, quam adducendos Pontificum animos, quos longe voluntas abſtraxerat. At Vrbanus VIII. vix inito pontificatu operis molitionem aggreſſus, celeriter magno ſumptu perfecit. Nam mœnia intuta aduerſus tormentorum ictus, elato ſuper terreo AGGERE ad eos eludendos oppleta ſunt: perducta latiſſimam in altitudinem FOSSA, eòque interfluentis aquæ corriuatus RIVVS ſeſe euoluens in Tiberim: quædam quæ deſiderabantur adiecta PROPVGNACVLA, interque, magna pars muri directa. Camporum retro iacentium elata paulatim accliuitas, vt foſſæ crepido æquaret altitudinem mœnium. diſturbata circùm tecta, & vacuum ab ædificijs patefactum ſolnm. Deiectum propu-

Vrbanus VIII. Arcẽ firmius communit.

Agger, foſſa, propugnacula addita.

gnaculum lapideum Alexandri VI. quod in medio ſitum extrema & angulosa propugnacula, mutuo ſe tueri, inuicemque bombardas collineare prohibebat. Quod & Tiberis ALVEVM laxauit.

Laxatus Tiberis alueus.

Pons enim Ælius quatuor magnis arcubus, duobus minoribus extremis ripam vtramque coniungit. Horum duos clauſerat abſtuleratque Alexandri munitio. Quare fluuius coarctato alueo, tranſituque, & hibernis aquis crebro intumeſcens, reliquis arcubus haud facile eluctabatur, ne Vrbem inundaret. Quod ſane cum timeretur, ſpondarum partem amoueri ſemel vidimus. Verum ſublato propugnaculo, ſuique ponti redditi arcus minantem Vrbi fluuium, exceptis vndis, iam ſemel repreſſere, ne extra ripas effunderetur. Præter hæc æneæ MACHINÆ ad centum, diſpari magnitudine conflatæ, perque muros collocatæ: DOMVS præſidiario militi, horrea frumento, apothecæ oleo, cellæ vino condendo, receptacula pyrio pulueri, cæteroque bellico inſtrumento parata: iuſſæ diſpoſitæque nouæ militum ſtationes ac vigiliæ, addita præter morem cohorte: aditus in arcem ligneo mobilique PONTE, ſolidiſſima muri compage ferreiſque clauſtris & foribus communitus.

Armamētarium in Vaticano.

Eodem ſtudio Pontifex ARMAMENTARIVM copioſiſſimum, refertiſſimumque, quo, ſi aliqua vis ingruat, maximi exercitus arma in promptu habeantur, inſtruxit in Vaticano. Nimirum Apes non ſolum mel conficiunt, ſed etiam aculeatæ armantur ad pugnam. Vt quæ præcelſa de ſede Vrbanæ liquorem ſapientiæ, in populos effuderunt, conſtanti etiam fortitudine timorem prouocantibus inferrent.

Quæ poſt Leonem IIII. ædificata ſunt. Cap. VIII.

Benedicti III.

SVCCESSIT Leoni Benedictus huius nominis III. qui tectum Baſilicæ S.PETRI magnis trabibus firmauit, inſtaurauitque: Apſidem S.Mariæ trans Tiberim meliorem in formam erexit: porticum, aliaque circum ædificia reſtituit. ÆDEM SS. Petri & Marcellini renouato tecto, & circumiectas olim porticus refici iuſſit.

Et Nicolai I. opera. Tricliniū pro Pontificibus. Aquæductus refectus.

Eius autem ſucceſſor Nicolaus ad templum S.MARIÆ in Coſmedin renouata Porticu, ſecretarium, ac præcipuam domum, in eaque nouum poſtea triclinium ædificauit, in quam Pontifices cum vniuerſa Curia pro arbitratu diuerterent. Ductus Aquæ TOCIÆ (ait Anaſtaſius, quæ ſit ex antiquis niſi forte ſit Tepula, ego nolim diuinare) iterum reficiendos, dilapſoſque riuos in Vrbem reducendos curauit: tum Aquam, quæ olim in Vaticanum deducta, fluere deſierat, eiuſdem impenſa Baſilicæ S.Petri, & pauperum gregibus inibi degentibus eſt reſtituta.

Anaſt. in V. Benedicti & Nicolai.

Extruxerat Leo IV. Templum Sanctiſs. Virginis NOVÆ cognomento iuxta Sacram viam. Hoc Nicolaus picturis egregie ornauit. Oſtiam mœnibus ne barbaris pateret, con-

concluſit: turribus & militum ſtationibus muniuit. In Patriarchio Lateranenſi DOMVM pulchèrrimam, & ſacellum supremę Dei Matri ſplendide inſtructum condidit. Idem Baſilicam (vt refert Anaſtaſius, ſeu quis alius in vita Adriani II.) *Nicolaitanam adeo luculenter cum tribus Aquæductibus fabrefactis inſtruxerat, vt omnes Lateranenſes Baſilicas ſui pulchritudine ſuperaret. Hanc Adrianus iuxta votum prædeceſſoris ſui picturis varijs decorauit.* Neque hoc ſacellum à Patriarchio videtur ſeiungendum. *Auctũ Lateranenſe Palatium.*

Conſequuta tempora incurioſiore operum memoria defluxerunt. Cæterum Sergius III. anno Salutis CMVII. BASILICAM Lateranenſem, quæ terræ motu concuſſa Stephano IV. Pontifice corruerat, inſtaurauit, ornauitque picturis non ſine titulo nominis ſui. Martinus autem III. triginta quinque poſt annos religionis ſtudioſiſſimus TEMPLA vetuſtate collapſa impenſe reſtituit. At ſub Leone IX. magna pars Vrbis incendio corrupta dicitur, Anno, circiter ML. Sed triginta poſt annis Gregorio VII. Pontifice malum longe luctuoſum paſſa eſt expugnatione, direptione, incendio. Nam cum Henricus III. Imperator Gregorium Eccleſiaſticæ libertatis vindicem acerrimum bello perſequeretur, venit Romam cum exercitu, & ab Vrbe Leoniana primum repulſus, eamdem, ſequenti anno ad obſidionem reuerſus Romanis fruſtra tutantibus, cœpit. Sed à reliqua Vrbe diſcluſus, & diu conflictatus Tibur receſſit, relicto in Caſtris, reique bellicæ præfecto Guiberto, ſeu Clemente Pſeudopontifice. Ab eo pleraque ædificia, quibus pepercerat Henricus, aut ferro lacerata, aut igne combuſta. Dein Cæſar grauiore belli mole Vrbem adortus tandem irrupit: tum explorato, Robertum Guiſcardum ſuppetias Pontifici ferentem aduentare cum inuicto Nortmannorum exercitu, ſe recepit in Hetruriam, poſteaquam diſpoſitis præſidijs munitiſſima Vrbis loca inſtitiſſet. Robertus porta Flaminia Vrbem ingreſſus, reſiſtentibus Ciuibus Henrici fœderatis plana Campi Martij, vſque ad arcum quem Portugalliæ nominant, incendio conſumpſit. Mox Lateranum, & ædes Pontificias occupauit. Ex ea velut arce Capitolium verſus, quod tenebant hoſtes, ferro, & igne viam aperuit. Quare & illa pars Vrbis euerſa: & ipſum Capitolium fere ſolo tenus æquatum eſt. Inde Ciuitas prædæ data: & ſolutus obſidione Pontifex. Duraret hodieque in Cœlio Monte, interque ipſum & Capitolium miſerabilis facies proſtratæ Vrbis, niſi in hortorum vinetorumque amœnitatem Roma reſurrexiſſet, vt perpetua viriditate contegeret vulnera & ruinas ſuas.

Platina. Ciaconius.

Incendiũ Vrbis.

Vrbs Leonina capta.

Roma ab Hẽrico III capta. Ann. 1084

Antequam hæc omnia gererentur, eiuſdem Guiberti opera Cincius Romanus Stephani Præfecti filius ſacris operantem Gregorium in templo Eſquilinæ Virginis captum, & in Parionis regionem deductum turri incluſerat. Sed poſtridie Populus Romanus ſumptis armis, aſſertoque in libertatem Pontifice, audaciſſimi hominis ædes turrimque euertit, publicatis inſuper bonis, pulſaque ab Vrbe familia naribus mutilata. Petri etiam Frangipanis domum Gregorio IX. rerum potiente Pontificia factio cum Turri, quæ Cancellaria dicebatur, euertit. Petrus enim

Gregorium Vrbis aditu prohibuerat. At Corſorum, Romani potentiſ-que generis ÆDES ſub Capitolio inſignes ab Henrico exuſtæ, ac ſolo æquatæ ſunt, quod pro Gregorio Corſi fideliter, fortiterque pugnabant. Sed firmiores aliæ ab iiſdem extructæ, in quibus Gelaſius Pontifex ſeſe tutatus eſt, cum ante ad Bulgamini domum clari item Ciuis confugiſſet. Nec poſtea Innocentio II. cum vim Anacleti declinaret, aliud in Vrbe ſubſidium paratum eſt, præter Corſorum & Frangipanum domos. ÆDES item Petri Leonis quibus Capitolij rupes imminebat, tum nobiles fuere. Multas autem priuatorum Ciuium illa tempeſtate in Vrbe munitiones fuiſſe argumento eſt; quod Alexandri III. hoſtis Federicus Roma diſceſſurus, cæteros quidem ad ſuas partes traduxit: Frangipanes vero pluresque alios nobiles Ciues, qui præcelſis ſe turribus, ac munitis ædibus clauſerant, non potuit abducere à Pontificis fide.

Baron. anno 1167.

Sed vt opera Pontificum perſequar Paſchalis II. quindecim TEMPLA Romæ ſcribitur conſecraſſe: inter quæ fuit Ædes quatuor Coronatorum in monte Cœlio cum reliquis eius regionis ædificijs diruta: multorumque Sanctorum corpora ſub Altari compoſuit: quæ paucis ante annis Garzias Cardinalis Millinus, cùm, apſide muris picturiſque renouata, aram pulcherrimam locaret, in eodem loco religioſe compoſuit. Callixtus item II. multas in Vrbe Ædes ſacras vetuſtate collapſas reſtituit: Aquam induxit: S. NICOLAI Eccleſiam in Palatio ædificauit. Innocentius II. Ædem S. ANASTASII ad Aquas Saluias nobili Cœnobio amplificauit. Apſidem S. MARIÆ trans Tiberim muſiuo opere, quod hodie extat, cruſtauit: Lateranenſem Baſilicam nouo tecto contexit: Palatium vero cubiculis auctum pictura colorauit. Caput Baſilicæ S. PAVLI quaſſatum, & caſurum ſolidiſſima murorum compage ſuſtinuit, quod deinde Honorius III. vermiculatum figurauit: atque eiuſdem Baſilicæ tectum magna ex parte reſtituit. Quo tempore Ædes S. LAVRENTII in Lucina renouatur, conſecraturque ab Anacleto Pſeudopapa, Anno MCXXX. vt tabula marmorea in aditu dextrorſum Ædem ineuntibus indicat. Eodem tempore Gerardus Cardinalis S. Crucis in Hieruſalem qui poſtea creatus Pontifex Lucius II. dictus eſt, Templum illud inſtaurauit, & Cœnobium: in eoque clauſtrum cum tabernis, & officinis, & Canonicorum inibi degentium cellis exædificauit. Eugenius etiam III. dicitur vetuſtas fabricas reparaſſe, nouas excitaſſe. PORTICVM quidem Baſilicæ Liberianæ aut nouam extruxit, aut ſplendide reſtituit & ad initia templi referenda teſſerulis multicolores induxit effigies. PALATIVM apud S. Petrum à fundamentis erexit, magnificum certe & amplum, & Pontificum vſui futurum, ſi quando Vaticanum incolerent. Itaque Adrianus IV. coronato Federico I. Imperatore, cum ille in caſtra ſe recepiſſet ipſe in propinquum palatium S. Petri diuertit; cum antea Anaſtaſius IV. ÆDES egregias apud Pantheon ſuo & ſucceſſorum commodo fabricarit, qui ſane multa ad Vrbis ornatum deſtinauerat, niſi cita mors interueniſſet.

Innocentij II. opera.

De ea Baron. eodem anno.

Porticus S. Mariæ Maioris.

Palatium Pontificum apud S. Petrum.

A Clemente III. qui annuam penſionem muris reficiendis populo Romano

Annua pẽtio ad reficiendos muros.

mano ſpoponderat, clauſtrum Cœnobij S.Laurentij extra muros factum eſt: in templo pictura lapidum coloribus ſimulata. Palatium Lateranenſe non mediocri ſumptu reſtitutum,& amplificatum; Cui & cubicula Cœleſtinus IV. poſtea adiecit atque egregias ÆDES in Vaticano ijs fortaſſe, quas Eugenius III. fecerat adiunctas extruxit. Quantum autem iam tum eſſet palatium Vaticanum iudicio eſt, quod Petrus II.Aragoniæ Rex ingenti comitatu veniens ad Vrbem, vt per manus Innocentij III. regni coronam acciperet, pontificijs ædibus in Vaticano exceptus eſt. Eius porrò Pontificis quædam egregiè ſtructa referuntur: ornatum altare S.Petri: eiuſque Baſilicæ APSIS muſiuo opere elaborata. Huius operis tamquam index, eiuſdem Innocentij imago adhuc ſuperſtes viuit. quam diruto veteri templo è ſumma teſtudine detractam, ponè radiata cum columba reſeruarunt. Eam Clemens VIII. Lothario Duci Poli dono dedit, vt ad illuſtrem ſtirpis memoriam cuſtodiret: qui muro Sacelli S.MARIÆ cognomento Candidæ in Polenſi foro, inſerendam curauit. Porrò innocens columba ideò comitatur Innocentium, quod in eius, cùm aſſumeretur ad Pontificatum, humerum ſubuolarit. idque teſtatur de eius vita manuſcriptus liber. Idem Pontifex Ædem S. SIXTI collabentem reſtituit. Duas in Vrbe Hoſpitales domos condidit. Alteram in Cœlio monte redimendis captiuis: cuius extimi parietes hodieque viſuntur ad Hortos Matthæiorum, vico interiecto, quod S.TRINITATIS redemptionis captiuorum nuncupauit. Alterum in Ciuitate Leoniana S. SPIRITVS nomine, celebre magniſque auctum prouentibus, quo peregrini, ægroti, vulgo concepti, orphani, pueri, puellæque alerentur. Fundatoris gloriam comitantur inſignia Comitum in amplis loci depicta porticibus. Idem TVRRIM, quam Comitum nuncupant in Suburra extruxit. ſiue antiquitus lapide quadrato extructam coctili laterculo operuit Marchionne inſigni ſuæ ætatis Architecto, ad ſtabiliendam, vt ferebat mos illorum temporum, familiæ vel ſecuritatem, vel magnitudinem. Iam tum enim in ea vicinia Comites domos ſedeſque fixerant: quarum hodie aliqua pars ſuperat, quamuis pridem ſplendore amiſſo viles in vſus conuerſa. Ex eadem Comitum gente Gregorius IX. Innocentij vel æmulatione, vel quouis alio conſilio TVRRIM, vulgò Militiarum in ſummo Quirinali iugo Æmilij Pauli vetuſtæ fabricæ imminentem erexit. Idem Pontifex Muſiuas imagines fronti Baſilicæ Vaticanæ affabre induxit, non ſine ſua ipſius effigie. Quam Paulus V. vt templum perficeret, vetuſtos parietes demolitus, conſeruatam eidem Duci Poli donauit, vt apud ſe, eadem atque alteram cura haberet. Iſque eodem in ſacello Candidæ Virginis Poli repoſuit.

Aragoniæ Rex Vaticanis ædibus excipitur.

Innocentij III. imago, & opera.

Noſocomium celebre S. Spiritus.

Turris Comitum.

Turris Militiarum.

Cæterum Honorius III. è gente Sabella Innocentij ſucceſſor Cœnobium S.LAVRENTII extra muros inſtaurauit, & templum B.martyris. Cuius confeſſionem Franciſcus Card.Boncompagnus cancellis qua marmoreis, qua inauratis præſeptam: tabulis etiam è marmore variam in ſpeciem ſegmentatis decorauit. PORTICVM præterea Honorius marmoreis & in ſpiram ſtriatis fultam columnis, muſiuo & picturis ornatam

Honorij III. opera.

Aedes S. Bibianæ refecta & ornata. tam appoſuit. Ædem S. BIBIANÆ cum Cœnobio monialium refecit. Quam inter vineta fere ſepultam Vrbanus VIII. renouatis parietibus, extructa porticu, ara marmore, laqueari muriſque pictura veſtitis: patefacta, & vmbroſis arboribus ad amœnitatem conſita via: diſturbatis, qui aditum intercludebant, priſcis Aquæductibus arcuatis, magnificè reſtituit. Honorius autem præter hæc, condito S. MARTINI Cœnobio Eccleſiam Sanctorum Vincentij & Anaſtaſij conſecrauit. Idem Cardinalis Camerarius æneas FORES, quæ in Baſilica Lateranenſi viſuntur antea faciendas curauerat. Sed cum illi Gregorius IX. in pontificatu ſucceſſiſſet, florebat in Vrbe nobilitate ac potentia Iacobus Capocius, qui ARAM, & aræ imminens teſſellatum è marmore tabernaculum columnis elatum in Baſilica Eſquilina compoſuit. Petrus autem Capocius *Noſocomiũ & Templũ S. Antonij.* Cardinalis propinquum illi NOSOCOMIVM, Templum, & Cœnobium S. Antonij moriens extrui mandauit. Per id tempus Bobonis, & Ægidij nobilium Romanorum domus, quòd à Pontifice diſſentirent, ab eius fautoribus euerſæ. Porro Gregorius præter ornatam, vt dixi, Vaticanam Baſilicam, veteres CLOACAS repurgauit, nouas ſubſtruxit. Aream Lateranenſem quorumdam domibus, turribuſque diſturbatis laxauit: *Noſocomiũ in Laterano.* Patriarchium auxit: Ingens NOSOCOMIVM illi propinquum curandis ægrotis fundauit. Alexandri IV. ex eadem Comitum gente, ſpectata religio templum olim Bacchi, vt aiunt, teſtudinatum ad S. Agnetis, ſa*Templũ S. Cõſtantiæ dicatũ, ornatumque* cro ritu expiauit, dicauitque S. CONSTANTIÆ. Quod paucis ab hinc annis Fabritius Cardinalis Verallus ſitu deterſo, picturata marmoreis cruſtis ara, dealbatis circumpictiſque parietibus ad eximium cultum reuocauit.

Iam vero SS. Adriani, & quatuor Coronatorum Ædes reſtitutæ, cum tecto Oratorij S. Sylueſtri, & aulæ Lateranenſis Vrbani IV. opera ſunt. *Laterana Baſilica exornata.* Sed in Laterano plura molitus eſt Nicolaus III. genere Vrſinus. Nam Baſilicam Conſtantinianam renouare aggreſſus; quod opus antea cœptauerat Adrianus X. Ædes Lateranenſes ab Adriano item inchoatas perfecit. Iiſdem in ædibus SACELLVM Sancta Sanctorum à fundamentis condidit muſiuo, cruſtiſque marmoreis coopertum, priore iam vetuſtate collapſo: eoque SS. Petri & Pauli capita contulit, donec Baſilicæ Conſtantinianæ reſtitutio abſolueretur. Qua peracta in templum ſolemni ſupplicatione Populi Romani capſulis argenteis incluſa retulit, & in *Aedes pontificiæ apud S. Petrum.* altari excelſo, ſeptoque inauratis cancellis repoſuit. ÆDES idem apud S. Petrum percommodas ſtatuit, quas deinde Nicolaus V. magna impenſa reſtaurauit. HORTOS pontificios inibi muris in Vrbis modum cinxit. Baſilicam S. Petri, quam fere vetuſtas confecerat, reficiendam locauit, pingendamque in Zophoro coronæ ad viuum expreſſis ſummorum Pontificum imaginibus. Idemque in Baſilica S. Pauli præſtitiſſe fertur. Ho*Honorius IV. habitat in Auentino.* norius autem IV. egregias ædes apud S. SABINAM, quarum veſtigia ſuperſunt, cum in Auentino habitaret, extruxit: cumque multis Romanorum vt in eo colle ædificarent tenderentque, exemplo eſſet, breui mons ipſe factus eſt incolis, domibuſque frequentior. De Nicolao IV.

sic Ila-

ſic Platina: *Apud S. Mariam Maiorem habitauit, quam BASILICAM ipſe vna cum Iacobo Columna reſtituit, vt in fornice maiori apparet; vnde Saluatoris, ipſiuſque Pontificis, ac Iacobi Cardinalis imago ex opere muſiuo adhuc cernitur. Idem quoque Pontifex anteriorem, poſterioremque partem Baſilicæ Lateranenſis reſtituit, ornauitque opere vermiculato, quemadmodum litteræ ipſæ indicant.* Boniſacius VIII. Baſilicam Vaticanam in qua humari voluit, excoluit plurimum, & ſuggeſtum cum porticu Lateranenſi templo ſubiecit.

At Clemente V. qui iam Romanam ſedem in Galliam, Auenionem tranſtulerat, id præter cætera infauſto prodigio Romæ fuit; quod fortuito incendio arſit Conſtantiniana Baſilica, corruitque: Porticus, Patriarchium, & circumcirca ædes omnes præter Sacellum Sancta Sanctorum exuſtæ ſunt. Improuiſæ calamitatis nuncio indoluit vehementer Pontifex, quod datæ ea ſuper re ad Regem Siciliæ teſtantur litteræ, quibus petit, vt cæſis in eius ditione trabibus, materia in Vrbem conuehatur. Adhæc miſſa magna vi pecuniæ, atque indulgentias piè dilargitus ſumptum in id opus facientibus, templum celeriter æquè ac luculenter reſtituit. Benedictus XI. tectum Baſilicæ Vaticanæ magna impenſa ſarciuit: quo Pontifice NOSOCOMIVM Incurabilium ex legato Petri Columnæ Cardinalis fundatum erectumque eſt. *Romana ſedes Auenionē tranſlata. Anno ſal. 1308. Baſilica Lateranēſis incēſa.*

Innocentio VI. *templum Lateranenſe* (ait Ciacconus) *caſu fortuito incenditur. neſcitur tamen quid obſtiterit quo minus Innocentij iuſſu reficeretur. Nam ad Vrbanum V.* (eius ſucceſſorem) *ſcribit Petrarcha, Lateranum adhuc iacere, & Eccleſiarum omnium matrem tecto carere.* Hæc ille. Sed niſi aliud afferatur, ijs verbis Franciſci Petrarchæ nullum ineſt noui incendij argumentum. Vnde enim tam crebra conflagratio? Hanc vero poſtremam Platina Onuphrius, & alij neſcierunt. Quare, Vrbano Pontifice, Lateranenſe templum non cauſa iterati incendij tecto caruit; ſed quia cum reficeretur, per obitum Clementis V. & ſucceſſorum abſentiam non perfectum omnino fuerat, & aliquis angulus adhuc Cœlo patebat. Huius rei luculentus teſtis idem Petrarcha eſt, verſu ſcribens ad Clementem VI. qui ante Vrbanum & Innocentium pontificatum geſſerat. Idque ibi, loquente Roma, narratur; nempe tecto carere Lateranum: ſed cauſa refertur in flammas, quibus Clemente V. Baſilica conflagrauerat. Eo quippe incendio caput S. Pancratij, quod in ea ſeruatur, tres dies ſanguineo ſudore, ac lacrimis manauit. Id cum cæteris quæ acciderunt, poeta commemorat. At quis perfecit? nam neque Vrbanus, nec alius nominatim refertur. Feciſſe tamen, ſi opus erat, Vrbanus credendus omnino eſt; qui Romam reuerſus CAPITA APOSTOLORVM quæſita, & in Sacello Sancta Sanctorum inuenta in maiore ara Baſilicæ Lateranenſis venerabunda totius populi celebritate collocauit. Idem cum in Vaticano ſibi ſedem delegiſſet, propinquum templo palatium partim collapſum, partim propediem collapſurum reſtituit, inſtruxitque hortis & viridarijs: tum in Galliam iterum reuerſurus, ſi per mortem licuiſſet, nauigauit. *S. Pācratij caput ſudore ac lacrimis manat. Capita Apoſtolor. in ara Baſilicæ Later. repoſita.*

Ædifi-

Ædificia Romana poſt reuerſionem Pontificis è Gallia. Cap. IX.

Citata Epiſtola ad Vrbanum V.

QVO in ſtatu res forent vrbanæ ſcripſit ad Pontificem Franciſcus Petrarcha: *Iaceni domus: labant mœnia, templa ruunt, ſacra pereunt, calcantur leges*. & paulo poſt: *Lateranum humi iacet, & Eccleſiarum mater omnium tecto carens ventis patet, ac pluuijs. Et Petri ac Pauli ſanctiſſimæ domus tremunt: & Apoſtolorum quæ nunc Aedes fuerat, iam ruina eſt, informiſque lapidum aceruus, lapideis quoque pectoribus ſuſpiria extorquens*. Idem alio loco: *Romam longa ſuorum Pontificum, ac Principum abſentia extenuatam, & attritam, ac pœne conſumptam dolens fateor. cuius vaſtitas &c.* Idem ad Clementem VI.

Ad eūdem lib.9. ſimil. Epiſt.1.

Quot ſunt mihi templa, quot arces
Vulnera ſunt totidem. crebris confuſa ruinis
Mœnia relliquias immenſæ, & flebilis Vrbis
Oſtentant, lacrymaſq. mouent ſpectantibus.

Miſera Vrbis cōditio abſente Pōtifice

Pontifex redit ad Vrbem.

Idemq. Benedicto XII. inculcauerat. Gregorius igitur XI. Vrbani ſucceſſor Auenione Romam rediens ſecum ſpeciem tulit, & ſalutem Vrbis, Anno MCCC LXXVI. *Mœnia*, inquit Platina, *& Baſilicæ, & publica, ac priuata ædificia vbique ruinam minabantur. Quæ certe magna ex parte reſtituit; vt turris ſuo iuſſu ædificata ad S. Mariam Maiorē indicat*. Sed duos poſt annos intempeſtiua morte ſublatus, multa, quæ cœperat, abſoluere non valuit. Venerat cum eo Romam Petrus de Luna Hiſpanus Cardinalis S. Mariæ in Coſmedin, qui poſtea Antipontifex Benedictum XII. ſe appellauit. Hic cum habitaret in Aedibus S. Apollinari propinquis ad Turrim vulgò ſanguineam eaſdem ſuo ſumptu magnifice inſtaurauit. Vrbanus VI. Gregorij ſucceſſor varijs perturbationibus diſtentus nullum lapidem mouere potuit. Bonifacius IX. propenſiſſimus ad excolendam ædificijs Vrbem fuiſſe dicitur. ÆDES Senatoris in Capitolio: nonnulla in Vaticano, vt eius ſtemma demonſtrat: alia alibi, præſertim in Adriani mole conſtruxit, quam tutiſſimam reddidit.

Ex nobili familia de Sāguineis, quæ defecit.

Aedes Senatoris in Capitolio.

Nec tamen diu afflicta Ciuitas ſatis ſe ex præterito malo recreauerat. Cum inter diſſidia ſchiſmatis iterū diſcedente Pontifice carere coacta eſt. Et Martinus V. celſi generis Columna, tandem reuerſus *adeo diſruptam, & vaſtam inuenit, vt nulla Ciuitatis facies in ea videretur. Collabentes vidiſſes domos, collapſa templa, deſertos vicos, cœnoſam & oblitam Vrbem. Quare permotus Pontifex optimus animum ad exornandam Ciuitatem adiecit. Porticum S. Petri iam collabentem reſtituit; & pauimentum Lateranenſis Baſilicæ opere vermiculato perfecit, & teſtudinem ligneam eidem templo ſuperinduxit: picturamq. Gentilis, opus pictoris egregij inchoauit. Aedes præterea ad duodecim Apoſtolos reſtituit, vbi & an-*

Platina.

Martinus V. Vrbem reſtaurat.

nos

nos aliquot habitauit. Huius autem ſtudia Cardinales ſequuti titulos ſuos ita certatim reſtituunt, vt iam aliqua facies rediſſe Vrbi Romæ videretur. Hanc ob rem Ciuitas ipſa eum non modo ſummum Pontificem, verum etiam Patriæ Parentem appellauit. Iulianum Cæſarinum ſeniorem Cardinalem Martinus dixit, qui ÆDES Ducum Cæſarinorum fundauit: Iulianus iunior Cardinalis perfecit ornauitque. Eiuſdem apud Turrem Argentinam inſignis porticus amœnis hortis adiungitur. *Aedes Ducum Cæſarinorum.*

Eugenius IV. perdiu abſens ab Vrbe fuit. Cum poſtea rediſſet templa reficere, atque ornare non deſtitit. Nam BASILICAS S. Petri S. Pauli, Lateranenſem, Liberianam, S.Sebaſtiani, S.Suſannæ, Pantheon inſtaurauit, plateamque eius patefecit, & inſtruxit. Sacellum in Palatio Vaticano etiam inſtaurato condidit. Æneas S. Petri valuas fieri iuſſit, quas Paulus V. longiores refecit. *Eugenius IV. ædificia reſtituit.*

Ea tempeſtate ſpectabilis in purpura vixit Dominicus Capranica, quam illi Martinus V. deſignauerat, tribuit Eugenius. Is Romæ ſibi domum extruxit: quam deinde doctrinarum ſtudioſo iuuenum cœtui legauit, eiſdemque alendis annuos redditus. Angelus porrò eius frater à Pio II. creatus Cardinalis domum illam incoluit: ſed ne Dominici iuſſio irrita eſſet, Collegium ei coniunctum, quod CAPRANICVM appellant, magnificentius ædificauit. *Aedes Cardin. de Capranica. Et Collegium Capranicēſe.*

Ab eodem Eugenio renunciati ſunt Cardinales Beſſarion Trapezūtius Guilelmus de Eſtouteuilla, Ludouicus Media rota, ſeu Scarampus, Ioannes de Turrecremata. Habitauit Beſſarion ad SS.Apoſtolorum: deque eo Platina in eius Panegyrico: *Aedes ſacras aut inſtituit, aut collapſas vetuſtate reficit. Quod indicat templum Apoſtolorum in Vrbe, vbi Sacellum ſibi condidit, & ſeceſſus cryptæ ferratæ Beatæ Virgini dicatus. Domum quoque ſibi parauit ita dignitati, & facultatibus congruentem, vt neque meliùs quiſquam, neque modeſtiùs in Vrbe habitet*. Guilelmus nobile templum S. AVGVSTINI ſed nondum defœcatæ architecturæ, Sixto IV. Pontifice maximo à fundamentis erectum ampliſſimis muneribus donauit. Baſilicam S.Mariæ Maioris ductis læua, dextraque fornicibus reſtituit. ÆDES Templo S. Apollinaris adiunctas extruxit: quas deinde Hieronymus Capiferreus Cardinalis refectas marmore picturiſque decorauit: tum Cardinalis Ioannes Baptiſta Pallauicinus ingenti vltra templum acceſſione ſutorum officinis imminente ampliare cœpit, nec perfecit. Eas demum Gregorius XIII. inſtituto ab ſe COLLEGIO GERMANICO habitandas dedit. Templum præter quotidianam, accuratamque ſacrorum curam, illuſtri argenti, veſtiumque lauto inſtrumento, & diuinis precibus concentu muſico peritè concinneque emodulatis per dies totius anni feſtos, principibus Ciuibuſque celebratur aſſidue. Germanica porrò, & Hungarica Iuuentus, quæ in ſpem tuendæ propagandæq; fidei educatur, domi pridem conſignatum exemplar cultus religionum, ac doctrinæ ipſa per ſeſe exprimit: quod deinde transferat in patriam ſordibus hæreticæ improbitatis oppoſitum. Neque hoc loco eiuſdem Hieronymi, quamuis ad poſteriora Pauli III. tempora referatur, magnifi- *Beſſarionis Cardin. Sacellum, & Aedes. S. Auguſtini tēplum. Aedes S. Apollinaris. Collegium Germanicum.*

magnificentia excitandis peramplis ac pulcherrimis Ædibus omittenda eſt: quas Farneſianis propinquas, Romæque ſemper laudatas, nuper Cardinalis Bernardinus Spada magno coemptas miram in ſpeciem compoſuit. Ioannes de Turrecremata Templum S. MARIÆ ſupra Mineruam camerauit, texitque media teſtudine cui exædificando ălij quoque Romani Principes impendium fecere. Nam odæum, poſtea refectum, Sabelli: arcum fornicemque aræ primariæ imminentem Caietani: Templi faciem Vrſini poſuere. Idem porro Ioannes atrium, quod clauſtrum vocant ă fundamentis conditum picturis illuminauit. Nunc vero exornato Secretario, magna, vt dicebam, & eleganti abſoluti operis fabrica Cœnobium augetur. At Scarampus CAMPVM FLORÆ, quod nomen ă Flora Pompeio cara non duxerim, neglectum atque in equorum paſcua herboſum ac viridem lapidibus ſtrauit, ſolo vtique ſoecundiore, vt in eo deinceps nundinæ mercimonia depaſcerent, & florent ſiliceo in Campo forum Floræ. Ædes idem iuxta Baſilicam S. Laurentij in Damaſo magno ſumptu abſoluit.

Templum S. Mariæ ſupra Mineruam.

Campus Floræ.

Eiuſdem Eugenij beneficio fundatam ab ſe Oblatarum Virgini Matri familiam FRANCISCA Romana ſanctitate celebris coegit in ædes prope Capitolium inſtitutas. TVRRIS SPECVLORVM Cœnobio nomen eſt: quod loco ante impoſitum conſeruauit. Turrita nempe altitudine ac ſecuritate Virtutum, quarum fulgor tamquam ſpeculo repercuſſus longiùs funditur, & propagatur illuſtriùs. Hoc ſane vt incluſa Annunciatæ Virginis, ac perornata Ædes nobilitauit: ita magnopere auxit non minus virginalis præſtantium fœminarum, quam adepto iam coniugio ſoluta nobilitas.

Cœnobium Turris Speculorum. A ſpeculis, vt aiunt, Turri impoſitis.

Iam vero Nicolaus V. Eugenij ſucceſſor ædificauit magnifice ac ſplendide: oblata quoque pecunia multos in Vrbe ædificantes iuuit. Ipſe quidem ÆDES pontificias in Eſquilijs prope Baſilicam Maximæ Virginis condidit; quæ aliquot ante annis, deſertæ iam ruinoſiſque parietibus, priuatas in domos non ſine ciuili cultu conuerſæ ſunt. Templum S. STEPHANI in Cœlio monte, noua ædificatione reſtituit. Hoc ſummotis Eremitis è Pannonia olim Romam profectis, eiuſque redditus Collegio Germanico & Hungarico tradidit Gregorius XIII. Tum vero circumductis pictura innumeris martyrum triumphis excultum eſt: vt introeuntium obtutus alliciat, & paſcat Pietatem. S. THEODORI Ædes ſphœrica inter Capitolium & Palatinum in veteri Romano foro, eiuſdem Nicolai opus eſt: PANTHEO quoque plumbeum operimentum, quod ſeptingenti poſt reſtitutionem anni conſumpſerant, reſtitutum: ÆDES Pontificiæ Vaticanæ ſumptuoſis operibus amplificatæ: Inchoata ad caput Baſilicæ S. PETRI perampla & circumflexa teſtudo: PONS Miluius inſtauratus: Vici Vrbis fere omnes lapidibus ſtrati: BIBLIOTHECA Vaticana ab eodem viro multarum literarum, & litteratorum ſtudioſo mirifice aucta: Vrbis Leonianæ refecti muri. Demum Nicolaus, vt ſepulchri monet Epigramma:

Aedes Pontificiæ in Eſquilijs.

Templum S. Stephani Rotundi.

Aedes S. Theodori. Cætera opera Nicolai V.

Reſtituit mores, mœnia, templa, domos.

Idem

Idem AQVAM VIRGINEM multo ante dilapſam, mutato nomine Triuiam Vrbi reddidit. Id docet Fonti addita Inſcriptio: *Aqua Virginis ductus reſtitutus.*

Nicolaus V. Pont. Max. poſt illuſtratam inſignibus monumentis Vrbem, ductum Aquæ Virginis vetuſtate collapſum ſua impenſa in ſplendidiorem cultum reſtitui ornarique mandauit. Anno Domini Ieſu Chriſti MCDLIII.

Cui deinde rurſum reſtituendæ ducendæque Sixtus IV. plurimum opis ac ſumptus contulit. Latinum Vrſinum, Philippum Calandrinum, Nicolaum de Cuſa Germanum præter cæteros, Nicolaus dixit Cardinales. Latinus templum S. SALVATORIS cognomento in Lauro inter egregia Romæ opera viſendum fundauit: cœnobium templo adiunxit. Philippus Calandrinus ÆDES ad S. Laurentij in Lucina, quas Ioannes Morinenſis Cardinalis ante ampliauerat, auxit. Auctæ etiam ornatæque ſunt à Ioanne Baptiſta Cibo, poſtea Innocentio VIII. & Georgio Cóſta Cardinali Luſitano: vnde & propinquus arcus Flaminiæ viæ impoſitus Portogalliæ cognomen aſſumpſit. Sed paucis ab hinc annis Michael Perettus Sixti V. nepos Venafri princeps munificè ædificare aggreſſus, earumque parte abſoluta, aliam morte præuentus imperfectam reliquit. *Templum S. Saluatoris in Lauro. Aedes ad S. Laurētij in Lucina.*

Callixtus III. triennalis Pontifex quòd pecunias in vſum Turcici belli contraheret, exiguos in ædificando ſumptus fecit. Reſtituit tamen diruta Vrbis mœnia, & S. PRISCÆ in Auentino templum: Quod Clemente VIII. Pontifice rurſus inſtauratum ornauit Benedictus Cardinalis Iuſtinianus: cuius, & Creſcentiorũ ædes ſpectantur prope Pantheon, ac Thermas olim Alexandrinas. Pius II. Turcico item bello adornando intentus ædificandi tamen ſtudio delectatus, SCALAS Baſilicæ Vaticanæ vetuſtate dilapſas renouauit: ad eas ſimulacra marmorea SS. Petri, & Pauli, quæ viſuntur, impoſuit. Aream pro templi foribus ſternere parabat: porticum, vnde Pontifex populo benediceret, inchoauit. Paulus II. Ædes adhuc Cardinalis ad S. Marci, ampliſſimas extruere cœperat: quas deinde cum Pontifex ædificaret ex Amphitheatri ruinis (vti poſtea Raphael Riarius & Alexander Farneſius feciſſe dicuntur) ſtatuas veteres tota Vrbe conquiſitas eò transferendas curabat: abſolutas ſolemnibus ludis, curſu præſertim in ſubiecta via datos Bachanalibus ferijs inſigniri voluit. Oliuerius Carafa à Paulo dictus Cardinalis religione ac munificentia inſignis templum S. LAVRENTII extra muros laqueato tecto picturis, & auro exornauit. Maiorem partem Templi Virginis AB ARA COELI: IN AEDE SS. Silueſtri & Martini multa reſtituit. Canonicis Regularibus COENOBIVM ſtruxit: quibus è Lateranenſi Baſilica tranſlatis Sixtus IV. templum ædificauit: quod Magnæ Virgini ARBITRÆ PACIS dicatum, nec plane abſolutum Innocentio VIII. perficiendum, reliquit. Ei nuper Riualdi apſidem, cum Ara principe adiecerunt egregijs picturarum & marmorum operibus inſtructam. Verum Sixtus monimentis publicis reparatis aut extructis totam Vrbem excoluit. Nam (quæ fuſius narrat Onuphrius) vt eam à ſitu cœnoque vindicaret vias munijt, & lateribus ſtrauit: porticus ac mœniana quæ deformia, *Templum S. Priſcæ reſtitutum, & ornatũ. Quædã Pij II. opera. Palatium S. Marci. Templa S. Laurentij extra muros, ab Ara Cœli, S. Maria de Pace.*

trabi-

trabibuſque nixa, ac ſere continuata proſtabant è domorum parietibus vicoſque inobſcurabant, deiecit. PONTEM veterem Ianiculenſem pridem ante diſiectum, quem ruptum dicebant, publicæ commoditati, decorique á fundamentis Tiburtino lapide reſtituit, ſuoque nomine SIXTVM vocari iuſſit. Noſocomium S.SPIRITVS obſoletum ac ſordidum, ac vetuſtate pœne collapſum vſque ad ſolum diruit, & pulcherrimis ædificijs in meliorem, ampliorémque formam ampliauit. Pueris expoſitis puellíſque, quas nubiles dotauit, ſedes in eo habitandas impertijt. Nobilibus quoque ſeorſum á promiſcua plebe loca idonea decentique apparatu attribuit. Nobilem ÆDEM S. MARIÆ POPVLI cognomento, ad muros Vrbis, & eiuſdem nominis Portam, cum Cœnobio ordini Auguſtinianorum poſuit á fundamentis. Ædem quidem ante Virgini conditam conſtat á Paſchale II. repurgato expiatoque loco, quem funeſtare credebantur cineres Neronis. Sed iam pœne defecerat; niſi è ſuis quodammodo cineribus & ipſa reſurrexiſſet. Baſilicam D.Petri in Vaticano idem Sixtus marmoreis, & vitreis feneſtris illuminatam, tum ſiniſtro latere corruentem noua parietum ſoliditate firmauit. Baſilicæ quoque Conſtantinianæ latera ſtrauit: Palatium Lateranenſe ruinoſum reſarciuit. Multas per Vrbem ſacras Ædes vetuſtate labefactatas ſub annum Iubilæi MCDLXXV. reficiendas curauit. Muros item Vrbis, multis locis temporum iniuria collapſos. Ductus AQVÆ VIRGINIS pœne confractos perpetuo fornice á monte Pincio ad Triuij fontem cum aqua perduxit. Cloacas Vrbis repurgauit & ſubſtruxit. M.Aurelij ſtatuam æneam equeſtrem & olim inauratam humili ac ſordido loco iacentem in area Lateranenſi auguſtiore loco repoſuit: quam poſtea Paulus III. in area Capitolina, pulcherrimaque baſi parij marmoris, collocauit adhuc ferentem ſpiritus inuſitatæ artis. Ædes Pontificiæ in Vaticano deductis ampliſſimis porticibus ab eodem Sixto renouatæ. Prætorianis Heluetijs Pontificis, & Palatij cuſtodiæ ab eo primum delectis: magiſtratibus inſuper, alijſque aulæ munera obeuntibus, ſedes quibus commode habitarent, conditæ. BIBLIOTHECA VATICANA toto terrarum Orbe celeberrima aduectis ex omni Europa voluminibus conſtituta; certi prouentus, vnde emerentur libri: cuſtodes & librarij Græci, Latini, Hebraici alerentur, deſignati. Opus ſane dignum Pontifice, ac religionum magiſtro: ſucceſſoreſque Pontifices ſtrenue permouit, vt pro ſe quiſque eius dignitatem augerent. Neque ante illum Benedictus III. Martinus V. Nicolaus V. Pius II. Bibliothecæ parandæ curam depoſuerant. Sed eos operis inſtruendi voluntas, non peracti laus fuerat conſequuta. Tentatum ergo á pluribus fecit Sixtus IV. exactoque poſt ſeculo, quaſi ex integro redorditus iterum perfecit Sixtus V. Nam quá Ædium Pontificiarum longiſſimum atrium Collis Vaticani modicè decliuis duo veluti cornua committit, nouum ipſe ædificium, quo atrium diuideret, deduxit. Hic præter Bibliothecæ immenſum Conclaue, cuius fornicem lateritiæ pilæ è medio ſurgentes ſuſtinent, alia ſubeunt minora libris item referta. Tum librarijs & cuſtodibus, ipſiſque Bibliothecæ Præfecto Cardinali idoneos cubi-

Noſocomiū S. Spiritus.

Aedes S. Mariæ Populi.

Baſilica S. Petri.

Et S. Ioannis, & Palatium.

Aliæ Aedes ſacræ.

Muri Vrbis

Aqua Virgo.

Statua M. Aurelij Imperatoris.

Aedes Pontificiæ.

Prætorianorum, aliorumque.

Bibliotheca Vaticana.

Sixtus V. Bibliothecam Vaticanam conſtruit.

cubiculorum ordines parauit, vt eò ſecedere pro arbitratu poſſet. Habet ædificij exterior paries imagines ſuper albarium nigro illitum, ſtylo ſerreo exaratas: interiorem coloribus pictura conueſtit. Ibi Armaria ſecundum parietes libros diſpertitos pluteis recondunt: Quamquam hi pilis etiam appoſiti ſcamnorum inſtar intercurrunt: molli accliuitate lectioni ſcriptionique percommoda, libriſque ſuper iacentibus. Codices membranis manuſcripti, antiquiſſimi, innumerabiles: adduntur & typis cuſi. Adiecit Paulus V. tabularium, quo Pontificia diplomata continerentur. Vrbanus VIII. Palatini ad Rhenum ditione pulſi celebrem Bibliothecam vſque ab Adelberga Germaniæ Vrbe tranſlatam magno ſumptu, ornatuque compoſuit; lætantibus videlicet codicibus, quod mutatis fortunato velut exilio ſedibus, è caluiniano impietatis domicilio, in Vaticanum, nempe Aſylum Fidei confugerunt. At Sixtus IV. tot vrbanis ædificijs haud contentus, reliquos Patres ſæpe eſt hortatus, vt pro facultate quiſque vel noua munimenta poneret, vel vetera renouaret. Idque à pluribus peractum eſt. Concludat eius opera ſimulacro eius in Vaticana Bibliotheca adſcriptum epigramma.

Templa, domum expoſitis, vicos, fora, mœnia, pontes,
Virgineam Triuij quòd repararis aquam.
Priſca licet nautis ſtatuas dare commoda portus,
Et Vaticanum cingere Xyſte iugum.
Plus tamen Vrbs debet; nam quæ ſqualore latebat
Cernitur in celebri Bibliotheca loco.

Hic vero omittendum non eſt, quod eodem Pontifice Petrus Riarius Cardinalis miro ſumptu ædes apud templum SS. Apoſtolorum inchoauit. Id eius in fine admonet Epitaphium: *Qui maiora mente conceperat, & pollicebatur, vt Aedes miro ſumptu apud Apoſtolos inchoatæ oſtendunt.*

Aedes Petri Riarij Cardin. inchoata.

Præterea Stephanus Nardinus à Sixto creatus Cardinalis amplas, & pro eius æui artificio eximias ÆDES in Parionis Regione condidit, quibus deinde Ioannes Antonius Sorbellonus Cardinalis concinnauit ornatum è marmore. Nunc rurſus refectas & ornatas Vrbanus VIII. Gubernatori Vrbis, eiuſque tabellionibus & apparitoribus deſtinauit.

Aedes Gubernatoris Vrbis.

NARDINVM Collegium idem Stephanus alendis ad ſapientiam adoleſcentibus haud longe inſtituit. Ioannem Millinum è Romana nobilitate ad purpuram Sixtus prouexit, cuius operam in cæteris probatam ad inſtaurationem Vaticanæ Baſilicæ traduxit, probauitque. Ioannis porro germanus Petrus (referente Platina) *Splendide in Vrbe ædificauit, non longe à Circo Flaminio, quem nunc Agonem a certaminibus appellant, quæ illic quotannis fieri conſueuerunt. Hæc domus, vt mihi quidem videtur, receptaculum totius Ciuitatis & curiæ eſt; adeo frequenter eunt, & redeunt qui vel Patris, vel filiorum opera indigent.* Hæc ille.

In Ioannis Card. vita

Sed perperam circum Agonis Flaminium nuncupat, qui propiùs portam Carmentalem, & Capitolium, longe ab hoc Alexandri circo aberat. Paulum ab eo loco diſtant aliæ Millinorum Ædes, in ſedilibus veteris Circi conditæ, Nauoniæque caueæ imminentes, nouamque adeptæ excelſitatem, & cultum.

Vt 1.l. probatum eſt.

Aedes Millinorum.

Cancellaria Palatium.

Per idem tempus Raphael Riarius PALATIVM, quod poſtea vſui fuit Vicecancellarijs Cardinalibus, inchoauit: cuius ſiue amplitudinem, qua etiam templum S.Laurentij peramplum amplectitur: ſeu periſtylum, duplici porticu: ingentes aulas, ac cœnationes: ſeiunctos cubiculorum ordines, illuſtria multorum Principum domicilia, pluresque contignationes: ſeu pulchritudinem ſpectes,& quadratos lapides vndique ambientes: interiores picturas: lucentes verſicolori marmore parietes: ſplendida ſucceſſorum Patrum additamenta; iudicabis, etiam in antiquo patriciarum domorum luxu vix aliquid fuiſſe vel ædificatione magnificentius, vel ornatu ſumptuoſius. Eodem Pontifice ſub Capitolio, in finibus olim fori Romani, cum quotidie imago magnæ Virginis exiguo in ſacello rebus admirandis celebraretur; honeſtis ciuibus curantibus, ampliatum; poſteaque in celebris templi formam redactum CONSOLATRICI Matri dedicatum eſt. Eius porro Apſidem Alexander Cardinalis Riarius Bononienſis,& principem aram operoſius ornatam, illuſtre tamquam ſolium parauit, vnde Reginæ effigies ſublimior fulgeret. Noſocomium templo adiunctum piorum eleemoſinæ poſuerunt.

Aedes S. Mariæ de Conſolatione.

Circa hæc tempora Ferdinandus & Iſabella Catholici Reges nobile templum S. PETRI in Ianiculo, Montorium nuncupant, vbi vetuſta Ædes antea colebatur, poſuerunt. Fratrum quoque è S. Franciſci familia refectum Cœnobium: impluuioque in medio Apoſtolorum Principi eo loci, quo Cruci affixus dicitur, inſigne Sacellum excitatum eſt. Sed multorum incuſſu annorum inclinatum editi collis, emotumque ſolum ſuperſtructa ædificia iam deuoluere videbatur. Cum Philippus III. Hiſpaniarum Rex ad ſolidam profunditatem egeſta humo, iactiſque fundamentis, ſuſtinendæ moli murum validum circumegit, areamque præ templi facie complanatam laxauit. Ad eam poſtea corriuata è fontano proximoque caſtello PAVLA aqua in ſalientem emerſit. Sed, vt rara eſt ſine detrimento vtilitas; Aqua eadem, quam Paulus V. XXXV. ab milliario in proximum collis ſupercilium perduxit, poſtquam pulcherrimum in fontem è fornicato ſpecu ſeſe aperuit, iterum occultat ſeſe, ſtructiles ſubter canales humore ſubeunte. Verum oblatis cuniculis furtim egreſſus, ſubterraneos meatus ſponte ſibi fecerat: diuque inter anguſta terreſtrium venarum pertinaci fluctu eluctatus, inferiorem collis partem, obiectamque munitionem impulit, magnoque fragore, ac terrore traſtiberinæ viciniæ diſiecit: imminente vtique Cœnobij ruina, niſi Vrbani VIII. beneficentia ſubueniſſet. Ille aquam ſuis redditam finibus coerceri, ducique murum longo tractu directum iuſſit, oneri ferendo parem: ſtetitque immobilis mons; vt conſtaret, quo auctore, loci religionem ſtabiliret ſecuritas.

Aedes S. Petri in Montorio.

Iamuero Innocentius VIII. Sixti ſucceſſor Palatio Vaticano alterum & ingens PALATIVM addidit, porticu præſertim viſendum. Quod poſtea dirutum partim pronaum, & frons Baſilicæ Vaticanæ occupauit: partim in aream ante templum ſubſedit: minima eius parte Ædium pontificiarum veſtibulo relicta. Idem hortis Vaticanis villam, vulgari PVL-

Aedes & Atrium Innocentij VIII. & eius opera.

CHRI

CHRI VISVS nomine adiecit. Eiuſdem opera fuere, qui iam deſierunt plateæ Vaticanæ fontes: Arcus Baſilicæ Lateranenſis ante aram maximam duabus ingentibus columnis effultus: Templum VIRGINIS MATRIS in Via lata à fundamentis erectum. Eodem Principe Petrus Gundiſaluus de Mendoza tectum & apſidem Ædis S.CRVCIS inſtaurauit: titulumque venerabilem Crucis Domini effoſſo pariete detexit.

Alexandri Sexti Pontificatus vt bellis frequens, quæ externi Principes, ac Cæſar filius, tota ſerebat Italia, militaribus ſtipendijs pecunias inſumpſit: ita exornandæ Vrbi parum idoneus ſolam ARCEM bello vtilem muniuit. Erat prope Arcis pontem vetus Deiparæ templum: atque ex eo traxerat celebre TRANSPONTINÆ cognomen, Præſes inibi degentium Carmelitarum. Id remoueri placuit cum altero S. Angeli, ne munitiones intercideret. At Pio IV. Pontifice, pari fere à ponte & Baſilica S.Petri interuallo, ædificari cum Cœnobio cœptum eſt: præclarum ſane, ac Reginæ Virgini non ſine antiquo cognomine commendata ſedes. Cæterum Alexander Ædes argentarijs propinquas, quæ poſtea Sfortiarum fuere, Cardinalis extruxit: Pontifex Baſilicæ Liberianæ laqueare inaurauit. Quo tempore templum nobile S.IACOBO tutori Hiſpanica natio à fundamentis poſuit; ſubruto veteri, quod cum proximo Xenodochio Alphonſus Paradinas Epiſcopus Ciuitatenſis ædificarat. Tunc quoque Carolus octauus Galliæ Rex alterum SS. TRINITATI in monte Pincio dicitur auſpicatus, cum cœnobio Minimorum Fratrum, admonitu S.Franciſci eius familiæ Fundatoris tum viuentis. Id vero multorum impenſa deinde perfectum eſt, pontificiæ etiam liberalitatis monimentum. Nam præter alios Gallici nominis, cum à Guilielmo Maclouienſi Cardinale ſtructura & ſacello auctum excultumque eſſet, Gregorius XIII. præcelſa FRONTE geminis elata turribus, ſcalis item duplicibus ſpectabili, vtrinque in areolam ante fores mittentibus ornauit ac perfecit,

Aedes S. Mariæ Trãſpontinæ.

Templũ SS. Trinitatis in monte Pincio.

Iulius II. quamquam periculoſis, diuturniſque diſtentus bellis, curam tamen ornandæ Vrbis ſolertiſſimam egit. Cardinalis quidem Ædem S.PETRI ad Vincula, cui præerat, in eam, qua pollet, ædificij dignitatem euexit: Cœnobium refecit: addiditque Titulari DOMVM, nec perfecit. Eamdem ipſe Ædem plus fere poſt mortem extulit admirabili ſpecie marmorei Sepulchri: cuius in medio iacens, ſed cubito innixa viuit pontificio habitu eius effigies. aliquot hinc & inde ſimulacra in loculamẽtis manent, monentque perituræ mortalitatis. MOSES in imo ſedet, opus Michaelis Angeli Bonarotæ, cum quolibet veteris memoriæ conferendum. Idem quoque Cardinalis Ædem SS. Apoſtolorum pœne collabentem reſtituit: Fornicatam præ foribus porticum poſuit: Ædes proximas à Petro Riario Cardinale incœptas perficere conatus eſt; ſed à Martino V. ibidem inchoatas, ampliſſimo ædificio prouexit, ſtatuis, picturis, marmoribus inſtruxit: deditque Antonio Columnæ iam Pontifex, cum illi ſororis filiam collocaſſet, quas deinde auctas Columnæ Principes ſibi habuerunt: extra Vrbem Cœnobium CRYPTÆ FERRATÆ, Ædeſque appoſitas muro foſſaque inſtar caſtelli muniuit. At Pontificatu potitus,

Opera Iulij II.

Templum S. Petri ad Vincula.

Sepulchrũ Iulij II.

Alia eius opera.

templum, quod Virgini populorum Patronæ Sixtus IV. eius patruus ad portam Flaminiam dicauerat, ſacellis, alijſque operibus auxit: tectum Eſquilinæ Baſilicæ nouis trabibus compegit: Turrim noua molitione firmauit; Cum ære publico Populus Romanus Magnæ item VIRGINI LAVRETANÆ teſtudinatum pulcherrimumque templum in foro olim Traiano excitabat. Idem Pontifex Arcem ampliauit. VIAM IVLIAM longiſſime ad lineam iuxta Tiberim directam aperuit. Palatium in ea Iulianum cum Æde S. Blaſij geminaque Turri extruere cœperat, longe maximum: deſtinaueratque magiſtratibus, vt in eo ius dicerent, publiciſque muneribus fungerentur. Eam porrò viam fertur Pontifex ſuper pontem, quem à fluuio deiectum, eidem rurſus cogitabat imponere, ad Vaticanam vſque Baſilicam ducere voluiſſe. Alias idem vias aut iam ſtratas produxit, aut nouas direxit, prolatauit, ſtrauitque lateribus; aut plateas ampliauit. Cloacas ſubſtruxit: officinam cudendæ pecuniæ parauit, Ædes Nicolai V. apud Baſilicam Liberianam inſertis valuis ac feneſtris abſoluit. Capitolinas autem Senatoris, & Conſeruatorum quos vocant, quæ iuſſu ſumptuque Bonifacij IX. Martini V. Sixti IV. Innocentij VIII. erectæ vel auctæ fuerant, ipſe picturis illuminandas curauit. ANIENIS in Tiberim influentis alueum nauigabilem fecit. Æneum elegantiſſimumque Sixto patruo TVMVLVM in Baſilica Vaticana, fuſili opere Antonij Pullarij inſignis ea tempeſtate magiſtri poſuit: cuius artificio ex ære item elaboratum Innocentij VIII. ſepulchrum in eadem Baſilica celebratur. Sed quod operibus præſtat vniuerſis, Iulius nouum S. PETRI templum veteris parte diſiecta, ad Bramantis exemplar, illius & conſequentium temporum clariſſimi architectoris, ædificare aggreſſus eſt, primumque lapidem his verbis notauit.

Templum Virginis Lauretanæ Romæ erectum.

Sepulchrũ Sixti IV. & Innocentij VIII.

Templum S. Petri.

Iulius II. Pont. Max. Aedem D. Petro dicatam
vetuſtate collabentem in digniorem ampliorem que
formam vt erigat, fundamenta iecit. Anno Chriſti MDVII.

Palatium Pontificum auctum.

Eodem tempore PALATIVM Pontificium auxit longiſſimis, ornatiſſimiſque porticibus, & ambulacris: iunxitque duos Vaticani colles, continuato per valliculam interiacentem ædificio. Aulas vero, Conclauia, & cubicula ab alijs, præſertim Nicolao V. extructa: & Sacellum Sixti patrui picturis ornauit admirabili fœlicitate. Tunc enim poſt aurea illa tempora, quibus cum ſtante imperio Roma omnium domina bonis diſciplinis & artibus ſtationem præbuit, è miſero puluere ſepultorum operum atque opificum, ſculpendi, fundendi, pingendi peritia refloruerat. Nec paulatim, vt ferme fit in humanis, faſtigium tenuit: ſed cum celerrime in ſummo ſtetiſſet, retro deinde prolabi viſa eſt, velut in ruinam reuoluta. Nos quidem in tanta opificum turba pingendi magiſtros inuidere illi ætati poſſumus, æquales videre non poſſumus. Conduxerat iam Pontifex non ignobiles, operamque ſuam ſtrenue liberali Principi locauerant. Cum lumina illius æui ſuperuenere RAPHAEL SANTIVS Vrbinas, MICHAEL ANGELVS BONAROTA Florentinus: ille Pictor incomparabilis & inſignis architectus: hic ſculptor pictorque, & Architectus

tectus eximius. Remotis ergo cæteris, Raphael ſecretiores AVLAS, & conclauia vſque ad miraculum colorauit. Bonarotæ oblatum Sixti SACELLVM, in quo Pontifices ſacrorum cæremonias cum Patrum Senatu obire ſolent, vt eius fornicem per lunulas ſuſpenſum pictis iam parietibus appingeret: Fecitque admirabili opere. Aliquanto poſt, Paulo III. Pontifice, interiori fronti eiuſdem Sacelli nouam picturæ claritatem induxit. Iconem extremi IVDICII, & Chriſtum Dominum venientem in nube maieſtatis expreſſit, ſubterque adiudicandam quà gloriæ, quà ſupplicio vniuerſitatem generis humani; ſucceſſu ſingulari, & abſolutione artis, quam tamen ingenium artificis ſuperauit. Præcipuum quippe in illo erat noua excogitare, & alijs nondum tentata depromere: interualla partium, nodos articulorum, extremorum lineamenta, nuda corporum, oſſium eminentias, circuitus venarum, inciſuras, nexus, proiectuſque membrorum prope ad illudendam veritatem effingere. Quare præter hæc in vdo tectorio colorata, tabulas ab eo pictas omnino paucas: in membranis & macrocollis deſcripta plurimorum veſtigia habemus; quod palmam adeptus figurando, eam vel ſine coloribus, penitioris artis inuicto robore retinebat. Verum vt hæc Vrbinatis quoque manum, & eorum aliqua molliora ſequebantur: ita ab eius penicillo emergebat flos pulchritudinis, oris venuſtas, coloris ſuauitas, lumina pigmentorum, capillorum elegantia, dignitas veſtium, tantoque partium & imaginum ſplendore coagmentata ſpecies operis, quanto potius defixos teneret oculos, quam moueret. Porro in vtriuſque tabulis cum quiſque videret morum varietatem, ætatum diſſenſionem, impetus animæ ab oculis emicantes, illitas vultu cupiditates, iras, dolores: manibus totoque corpore diffuſas agendi voluntates, fatebatur in tanta diſſimilitudine pingendi nihil ſimilius extitiſſe vel ad æmulationem naturæ, vel conſequutionem gloriæ. Pingebat præter Palatij parietes Raphael Sacellum in templo Paciferæ Virginis, ad Diui Auguſtini, tabulam transfigurantis ſe Chriſti Domini, quæ, ad D. Petri in Montorio viſitur: alias aliò tabulas tamquam è cœleſti promptuario, non ſine gentium ſtupore ſubmittebat. Tum ex humanis ſublato Iulio recentibus Leonis X. cœnationibus ac porticibus, vt ſplendidius durarent, ſtabilis famæ Dædalus, ſuorum perennitatem operum appingebat. Ea tempeſtate ignota Romanis hypogea, & concameratas cryptoporticus in antiquo Titi Cæſaris palatio, ac Thermis Eſquiliarum effoderat inſita mortalibus perueſtigandi cupido; quam latens aurum accendit, aut ſi quid artefactum, & auro pretioſius celant cuſtodes ruinæ. Apparebant parietinæ plaſticis toreumatis loricatæ. Hæc porro quamuis tot ante ſeculis ſepulta, adhuc tamen vegeta & integra vetuſtatem ſub terra, quaſi è tuto non ſenſerant: Grotteſcæ vocantur, quod in cryptis repertæ ſunt. Erant in comitatu & contubernio Raphaelis plurimi picturæ candidati: quos ille non modo ſpe artis addiſcendæ, ſed ſuauiſſimis moribus alebat: interque eos Ioannes Vtinenſis, iuuenis promptus & ſagax, traductoque ad poſteros nouo plaſticæ inuento nobilitatus. Is in cryptas cum magiſtro frequenter ventitabat,

Picturæ Michaelis Angeli Bonarotæ.

Bonarotæ modus pingendi.

Et Raphaelis Vrbinatis.

Raphaelis Santij picturæ.

Plaſtica toreumata veterũ Romanorum.

manumque plaſtarum veterum commendabat aſſidue. Iamque prodigioſas illas ſemihominum, monſtrorumque figuras & habitus rubrica retulerat in membranas; ſed materiam, qua formarentur, odorari non poterat. Calci addendum aliquid conſtabat. Sabulum puluiſque puteolanus ruber & paulo craſſior reijciebatur. Contudit lapidem tiburtinum: liuebat calci permixtus, nec figurata læuigabat. Marmoris contuſi candidum & cribro excretum puluerem macerata cũ calce ſubegit ac molliuit. Hunc vero formando læuigandoque habilem expertus, deprehendit, non alium intritæ vſum fuiſſe veteribus plaſtis, quam temporum obliuio ex officinis remouerat. Nam ad eam diem mixtura neſcioqua è gypſo, calce, pice & cera eliquata, contritoque laterculo parietes leuerant. Hoc triſti temperamento elaborabant inæquale tectorium, vt auri bracteolas ſuper inducerent. Igitur receptum vetus, germanumque MARMORATVM ad Leonis porticus primò traductum eſt. Id, præter tænias & aſtragalos, mutilata fictaque hominum, & animantium ſpecie Vtinenſis figurauit: eiuſdemque generis monſtroſas effigies ſubinde interpoſitas, (quod faciendum Titianæ cryptæ docuerant): tum per ramos arbuſcularum errantes Simias, Cercopithecos, Pauones, Pſittacos, aliaſque Indicas aues idem, alijque artifices colorarunt. Equidem de veteris marmorati inuentione hæc, quia referuntur ab alijs, referre volui. Sciebam enim eius apud Vitruuium fieri mentionem, quamquam læuigandi cauſa, non figurandi: mirorque traditam ab ædificandi magiſtro tectorij rationem tamdiu ædificatores latere potuiſſe. Adhæc in ruinis templi Pacis, eiuſque fornicum cauis multa è marmorato cælata viſuntur, à quibus idem artifices, modo aduertiſſent, exprimere poterant. Niſi obſtabant rudibus ſeculis haud meliora ingenia: vel potius agendi voluntas antea mercedis expers, quam tum Pontifices vberrime ingerebant. Vtili documento, plurimum valere opes Principum alendis bonis artibus. Cæterum ad exaggerandas Leonis porticus acceſſere Raphaelis manu depictæ imagines. Quod ſane opus tot admirandis compoſitum inter pulcherrima, quæ vnquam, Roma numerabat. Nec eo ſecius architecturæ conſultus Vaticanæ fabricæ, Bramante vita functo, præerat Vrbinas: & cum Leoniana in Vrbe domum ſibi illo architecto paraſſet: alteram ipſe haud longe, marmoribus, & marmoratis operibus diſtinctam Aquilano Ciui magiſter lineauit ac ſtruxit. Multa quidem Bramantes in Vrbe fuerat molitus. Nam & templum S. IACOBI Hiſpanorum & Vicecancellarij PALATIVM: & Templum, quod Reginæ Virgini cognomento AB ANIMA Germani magnifice ſtruxerunt, cum cœtu magiſtrorum ipſe omnium magiſter deſcripſit: Palatium in via Iulia, à Iulio Pontifice Iuriſdictioni dicatum: Ædes Adriano Cardinali in Ciuitate Leoniana, imperfectas: Ædiculam ad D. PETRI in Ianiculo; rara artis ſubtilitate. Sed tum ſe ipſe altior eſt viſus, cum totius Palatij Pontificij Ichnographiam, vt noua cum veteribus, plurimaque inter ſe pugnantia componeret: & Baſilicæ Vaticanæ admirabilem formam expoſuit; cuius ædificij, quod caput eſt omnium, procuratione defecit. Nam vltra plus audere non

Marmorati conficiẽdi inuẽtio.

Marmoratum traductũ primo ad Porticus Leonis

Lib. 7. c. 3. & 6.

Fabrica à Bramante architecto lineata.

Vbi S. Petrus dicitur Cruci affixus.

decuit

decuit machinatorum Principem.

Per eadem tempora Fatius Santorius, quem ante in vtraque fortuna perpetuum comitem Iulius Cardinalem renunciauerat, ÆDES S. Sabinæ in Auentino quas Eugenius II. Honorius III. Honorius IV. incoluerant, primum à Cardinali Montis regalis, tum à ſe inſtauratas hortorum eleganti amœnitate præcinxit. Idem Domum S. ANTONII in Eſquilijs collabentem cum Æde S. Andreæ, renouato in ea pauimento tectoque: inſuper Noſocomium, & horrea, aliaque reſtituit. Ædes in Via lata à Gabriele Agrienſi Cardinale inchoatas, ipſe atrio, porticu, aula, conclauibus, viridarijs, ſtatuis inſtructas eximie perfecit. quas poſtea Iulius Pontifex Franciſco Mariæ fratris filio, haud iniqua Sanctorio conditione propoſita, addicendas curauit: deinde à Petro Card. Aldobrandino ingenti fabricæ acceſſione productas. *Aedes ad S. Sabinã aucta.*

Leo X. cui Populus Romanus cum ſtatuam in Capitolio dedicaret, ab eo *Reſtitutam, inſtauratamque Vrbem* inſcripto elogio confeſſus eſt, GYMNASIVM ROMANVM, quod Sixtus IV. nouum vectigal commentus in ſalaria profeſſorum fundauerat, accitis vndique viris doctiſſimis inſtaurauit auxitque. Quare illius velut auctoris memoria quotannis funebri laudatione, frequenti Principum, doctorum, auditorumque conuentu, in eius Aula Gymnaſij celebratur. *Baſilicam Vaticanam* (ſcribit Onuphrius) *miro artificio à Iulio II. inchoatam, perficiendam quantum in eo fuit, magno animo ſuſcepit. Palatium Vaticanum triplicibus longis, & præaltis porticibus eximia ſtructura, auratis laquearibus, egregijs, nobiliſſimique operis picturis ſplendidiſſimum fecit. Deiparæ Virginis Aedem, cui Cardinalis præfuerat in monte Cœlio à fundamentis pœne refecit, & laqueari aureo exornauit. Lauacrum Conſtantini Lateranenſe ruinam minitans reſtituit, laminis plumbeis tectum reparauit. Pyrgorum portu, cœno & ſaxis repleto, publicæ commoditati purgato, oppidum muro cingere cœpit. Arcem montis Flaſconis: Corneti Cardinalis Vitelleſchi, & in multis patrimonij oppidis peramplas ædes vel reſtituit, vel à fundamentis ædificauit. Manlianam Villam corriuata aqua elegantiori ædificio exornauit. Romæ S. Alexij caput argentea theca cluſit. aulæa è Belgis ſerica, auroque intertexta quinquaginta aureorum millium Sacelli Pontificij ornamento coemit.* Eodem tempore Ioannes Saluiatus ſororis Leonis X. filius, & ab eodem dictus Cardinalis ædes apud S. Spiritum in Saxia à fundamentis erexit. Ioannes Dominicus Cardinalis de Cupis aliquanto poſt magnificam DOMVM ad Circum Alexandri, ſeu forum Agonis: Idem S. HONVPHRII templum in Vaticano Colle extruxit. Sequuta Clemente VII. Pontifice Borbonici exercitus irruptio, ac direptio eſt. In ea etſi militaris furor in corpora fortunaſque Ciuium potius, quam in tecta graſſatus demoliendis exurendiſque ædificijs temperauit; tanta nihilominus hominum ſtrages, calamitas, & fuga, cum deſerere iacentem patriam, præreptiſque bonis ſummam egeſtatem vix emendicata ſtipe tolerare cogerentur, miſeram quoque domorum ſolitudinem ſtragemque congeſſit. Paucis poſt annis Tiberis inun-

Opera Leonis X.

Leo X. Gymnaſij Romani tam quam fundator laudatur.

Templum Virginis, cui à Nauicula cognomen.

Aedes Ioãnis Card. Saluiati. Et Dominici Cardin. de Cupis.

Rom. calamitas, & direptio An. 1527.

Inundatio Tiberis.

inundatio acceſſit, qua nulla fuerat ad illam vſque diem altior & violentior. Quæ ſane vt cœnoſam & fœdam Vrbem relinquit: ſic reſidente rurſus alueo prolabentia tecta recurrentes in aquas trahit. Nec illi Pontifici per temporum difficultates damnum reſarcire licuit, à quo duæ duntaxat ſtatuæ SS. Petri, & Pauli in ponte Ælio poſitæ ſpectantur.

Ædificia Vrbis poſt Clementem VII. præſertim Templum Vaticanum. Cap. X.

Roma ex calamitate refloruit

TANTIS calamitatibus defuncta Ciuitas, ijſdem pulchrior priſtinam deformitatem, vt olim incendijs, decoxit. Nam deinceps affluente rerum copia opes magnæ floruerunt, inſeditque cura ædificandi Romanos Ciues, ac Principes viros. Tum architectorum ars exquiſita: & nouorum hominum, quibus abundat Roma, adeptas aut inuectas fortunas, & tranſlatos aliunde, ſeu recens editos familiæ titulos oſtentare cupientium voluntas, expanſa noui ædificij tamquam fronte depromitur. Nondum ex humanis ſublato Clemente id cœperat. Eiuſque rei argumentum adhuc extat in foro præ ſeptis Iudæorum. In domus enim tunc extructæ fronte ſic legitur:

Vrbe Roma in priſtinam formam renaſcente Laurentius Manlius caritate erga patriam has ædes ſuo nomine Manlianas pro fortunarum mediocritate ad forum Iudæorum ſibi poſteriſque ſuis à fundamentis poſuit. Clement VII. P. XI Cal. Aug.

Calx muro inducta litteras texit.

At Paulus III. Pontifex, vt ſalubritatem, & pulchritudinem Vrbi quæreret, cœnoſas & ſtagnantes paſſim in Vrbe aquas exſiccauit, diſcreuit inſulas, direxit vias, ſtrauitque, in ea præſertim parte, quæ Populi dicitur. MVROS, & validas in Auentino, verſus portam Oſtienſem munitiones duxit. LEONIANAM Vrbem nouis mœnibus & propugnaculis obſtrui mandauit, curante præſertim Antonio Sangallio architecto: à quo cum Bonarota vehementer diſſentiret, formamque mœnium longe diſſimilem proferret, opus eſt intermiſſum; vt Porta S. Spiritus, quæ lapidibus tiburtinis firmiter obſepta ſurgebat, ceſſante ædificatione, ſemiperfecta hodieque ſit. Cæterum propter inſtructam, & ornatam Vrbem, ſtatuam Paulo poſuit Populus Romanus in Capitolio, cui ſubſcriptum eſt:

Noua in Vrbe munitiones.

Paulo III. Pont. Max. quod eius iuſſu, auſpicijs, atque ære conlato Vrbem ſitu & diuerticulis viarum deformem, & imperuiam, diſiectis male poſitis ædificijs in meliorem formam redegerint: vijs areiſque cum veteribus directis, & ampliatis, tum nouis conſtitutis auxerint, ornauerintque, Latinus Iuuenalis Mannectus, Hieronymus Maffeus, Curatores viarum, Vrbe inſtaurata, officij, & memoriæ ergo ſtatuam in Capitolio optimo Pontifici PP. Anno Chriſti MDXLIII.

De ea-

De eadem Laurentius Gambara in ſua Caprarola: *Cui ſponte dicauit*

Hoc Capitolina ſimulacrum in ſede Senatus
Romanus, populuſque: quòd inſtaurauerit Vrbem
Romulidum, multaſque vias quod ſtrauerit: illaſque
Ornarit; quo peſtiferas non amplius auras
Roma auctore timet, prius vt miſeranda timebat.

PALATIVM FARNESIANVM Cardinalis inchoauerat: eoque Pontifice cum aliqua feciſſet Rainutius Cardinalis Farneſius, poſtea Alexander item Cardinalis Farneſius tanto ſplendore in quadrum, pari laterum dimenſione perfecit, quantum qui oculis non ſubiecerit, animo concipere vix queat. Molitionem regebat iuſſu Pauli Michael Angelus Bonarota. Huius magiſterio ATRIVM, quo nihil ſcientius aut copioſius habeas ab architecto, pilæ quadratis porticibus ſubiectæ medio ſcapo extantibus Doricis columnis definiunt. Epiſtilia & coronas excipit gracilioribus pilis & columnis ea portione prominentibus ordo Ionicus: partim arcubus, partim occluſos per arcus patentibus feneſtris. Summa ſpatia Corinthio, ornatiſſimoque genere clauduntur, Verum pro columnis antæ quadrato ſaxo, & paraſtatæ ſuſtinent incumbentes coronas. Sed nihil æque oculos tenet, atque exterior CORONA ad tecti ſubgrundam, & culmen; tanta partium ſymmetria ſcotias primum, regulas, toroſque duxit artifex: tum zophori Hyacinthos, dein proiectos mutulos, & impoſitam ſuper coronam & cimatia, atque in his altiſſima leonum capitula conformauit, & ſculpſit. Plurima autem Romæ effoſſa præſertim in Thermis Antonianis & huc deportata, in atrio, ſcalarum areolis, aliiſque in locis conſpiciuntur ſimulacra. Quippe AVLÆ, & cubicula pulcherrimis lucentia picturis, quibus interior item XYSTVS, & ſtatuis, priſciſque è marmore admirandis operibus abundat. Deſignauerat idem Bonarota ab ædium pſeudothyro quidquid trans viam Iuliam vſque ad fluuium patet, HORTIS conſerere. Quibus alij è regione reſponderent trans Tiberim ſati. Tum parabat palatij, hortorumque portas dirigere ad lineam, atque ex huius limine veſtibuloque tam interiora ædium, quam vtriuſque Farneſiani VIRIDARII amœnitatem, interque fluentem Tiberim, vno oculorum obtutu ſpectanda proponere. Sed perducere ad exitum non potuit. Fuerant hi trans Tiberim HORTI Auguſtini Chiſij opulenti Ciuis Senenſis: in quibus Ædes deſcripſerat Balthaſar Peruzius Senenſis, architectus idem pictorque nobilis, & coloratis parietibus clariores fecerat. Aulam pinxit in qua ſimulatas inter columnas paſcit oculos proſpectus aruorum. Aliaque plurima adumbrauit imitatione veritatis, quæ oppidò ingenium hominis, & artem oſtendunt. Quod æquè præſtat PORTICVS hortis contermina, in cuius fornice alba toreumata, & plaſticæ veris non diſſimiles cælaturas vſque ad ludificationem eruditiſſimorum artificum expreſſit. Sed in pariete GALATEAM fluctibus errantem expeditis ad prædam marinis monſtris depinxit par ſibi ſemper Raphael Vrbinas: aliaque in porticu Deorum ICONIA prodeuntes ab eius palæſtra pingendi principes non ſine lineamentis, ductuque,

Palatium Farneſiorũ

Extructũ architecto Mich. Ang. Bonarota.

Corona ædific.j.

Statuæ è Thermis Antonianis translatæ in Aedes Farneſior.

HortiTrãſtiberini Farneſiorũ

Galatea à Raphaele Vrbin. depicta.

que, aut etiam penicillo inſtitutoris colorarunt. Nihil certe magis Romæ celebrant iuniores picturæ competitores, & imitari enixe ſtudent, quod ſua raritate allicit, & ab imitatione deterret. Cæterum ad eos hortos limoniis, maliſque medicis ſemper virentes ex alteris hortis in citeriore fluminis ripa conſitis cymbula traijcitur, quos cum palatio iungit immanis ARCVS viæ Iuliæ impoſitus. Additi ſunt nuper, conſtrata ſilicibus ante ædium frontem platea, ſalientes vberrimique FONTES: in quibus non ſatis mirabere ſiue aquarum è Ianiculo labentium copiam, ſiue recipientium lacuum magnitudinem & formam: tum circumiectorum ædificiorum ſublimitatem, & pulchritudinem.

Fontes ad Aedes Farneſiorum.

Cum ergo Farneſiam ſtructuram vrgeret, VATICANÆ quoque BASILICÆ curam Pontificis mandato inierat Michael Angelus, quam, vt dixi, fundare ac ſtruere cœperat Iulius II. In ea quidem Balthaſar Leone X. iubente, à Bramantis & Raphaelis inuentis multa detorſerat: quòd putaret immenſo ædificio ſolidiorem compagem opus eſſe. Itaque longiorem formam in quadratam verterat, ſacellis & apſidibus quatuor, totidemque portis ſibi mutuo reſpondentibus. Hoc ille exemplar tamquam facem operi faciundo præmiſit, vnde poſteri curatores lumen acciperent. At Michael Angelus, quadrangulam figuram retinendam, nonnulla tamen in extremis mutanda cenſuit. Nam ſuperiores magiſtri templi apſidem, tranſuerſamque ambulationem duplici flexerant hemicyclo. Alterum quà columnis, quà muro interſtante diſtinguebant: alterum non intermiſſum extimi parietis flexu clauſere. Hos ille ſemicirculos duplices ad ſimplices redegit; vt omnia liberiore, vnoque viſu oculi metirentur, & immodicis ſumptibus parceretur. Hemiſphærium in medio latiſſimum & alterum tamquam Cœli fornicem triplici ordine columnarum niti voluerant. Quorum exterior perpetuis columnis circumibat: interiores duos parietum interſtitio octo per interualla ſeiungebant. Ille ſubiectos arcus, è quibus eminet immanis tholus, haud pati tam vaſtum pondus, quod alij quoque viderant, animaduertit: vtque minori mole incumberet, extenuauit; duplicem tamen fecit, vt tholus exterior alterum includeret ſpatio intercurrente diſcretum. Quippe maieſtati Baſilicæ conſulebat, quæ extimi verticis ſublimitate fit anguſtior. Intus autem propinquiora depreſſo ambitu ad oculos iucundius accidunt. Porticus templi, Panthei porticum, non eumdem lapidem poſcentibus columnis referebat. Hæc forma Pontificibus placuit, eaque ſuper re conſtituto cœtui Cardinalium. Tum ſtrenuè à Paulo III. properata ædificatio eſt. Exteriora templi cooperta ſunt grandibus Tiburtini lapidis glebis, affabre in antas, capitula, epiſtilia, coronas, loculamenta, aliaſque formas elaboratis. Structuram deinceps Iulius III. Paulus IV. Pius IV. proſequuti. Iamque ad culmen nonnulla prouexerant, cum vita functo Bonarota, magiſtri ſucceſſores rurſus decreta inuertere ſtudebant. Hæc agitantibus interdictum quidquam addere, vel adimere. Et quidam cum recuſaret, munere ſubmotus. Tanta eius viri, rebus iam perſpectis explorata Prudentia.

BaſilicaVaticana.

Tranſuerſa ambulatio vno termino concluſa.

Porticus ſimilis Porticui Panthei. Exteriora templi S. Petri.

Iiſdem

Iiſdem ergo veſtigijs Gregorius XIII. multa enixe molitus CELLAM inſuper magnificentiſſimam maculoſis marmorum incruſtationibus, camerato inauratoque ambitu, ac tholo, columnis, picturis, ſpecioſis Organi tubis, muſiuis, aliiſque clariſſimis operibus vix imitabilem fecit. Sixtus V. vaſtiſſimam duplicemque HEMISPHÆRII molem ſuperſtruxit: qua quid latius, aut excelſius aut pulchrius cogitari fingique poteſt? At Clemens VIII. SACELLVM Gregoriano obiectum, & multa pictorum, plaſtarum, ſculptorumque præcellentium arte decoratum, haud æquo tamen ſplendore perfecit. Eodemque tempore Angelorum Sanctorumque lucentes effigies in tholi interiore camera vermiculato emblemate coagmentandas curauit: tum cælatis è marmorato interſeptis aurum inducendum: tum variegato ſectilique marmore ſternendum pauimentum: tum reliquos Cellarum parietes læuigatis lapidum ſegmentis veſtiendos: vniuerſamque templi concamerationem tectorio loricatam bracteis aureis diſtinguendam, atque eiuſdem quadratos loculos inſerto roſarum auro illuminandos.

Sacellum Gregorianum.

Tholus à Sixto V. extructus.

Ornaméta Clementis VIII.

Decreuerat centum poſt annos ſupremum lapidem Paulus V. imponere, architecto Carolo Maderno. Quare pars ima veteris Baſilicæ, quæ ſupererat, cum veſtibulo diruta eſt. Tum curuata fundamenta immenſam in altitudinem demiſſa: iamque ab humo extare paries cœperat, & compoſitis ſtereomatis antarum baſes locabantur, cùm ſecunda & meliora conſilia interuenere. Quadripartitum templum ex præſcripto Michaelis Angeli paribus modulis anguliſque finiebant. Huius autem à fronte Ædes altera, quòd ille non iuſſerat, longe minor condebatur; ex qua maiorem in Baſilicam per arcuatum parietis tranſitum pateret ingreſſus. Vt olim Marcellus iubente Collegio Pontificum e Cella Virtutis in Templum Honoris aditum patefecerat. Minorem hanc Ædem porticus exterior excipiebat. Sed quatuor præſertim in Patrum cœtu accurate diſcuſſa ædificationem interturbarunt, inuerteruntque placita Bonarotæ. Vnum, quòd ſpatium quadratæ Baſilicæ per ſe ampliſſimum, exiguum tamen cenſebatur capiendæ multitudini, quæ confluit ad inaugurationem noui Pontificis, declarationes Sanctorum, ſolemnis Iubilœi expiationes. Quo ſane tempore tanta laxitas, vt vidimus, ſuis arctata finibus exundantem populum vix capit, quæ videtur poſſe capere gentes terrarum. Alterum, quòd Odeo ad obeundam Pſalmodiam, vel Secretario ad ſacram ſupellectilem conſeruādam in templo maximo locus non erat. Tertium, quòd diruta porticu, in qua Romani Pontifices triplici diademate coronari ſolerent, & acclamanti Ciuitati ſalutari Crucis ſigno deſignare ſalutem; neceſſe erat alteram tantis parare cæremonijs. Quippe à porticu Michaelis Angeli id haberi non poſſe, quæ faſtigio columnis impoſito, ſuperſtrui ſecundam non ſinebat. Poſtremum, quòd recentem Baſilicam ambitum Conſtantinianæ veteris vniuerſum complecti volebant, à S. Silueſtro Pontifice conſecratum. Quamobrem cum Templi veſtibulum iam conderetur capax ſuperioris porticus; placuit Pontifici, & Patribus, inchoatæ ſtructuræ ſublato interiectu, Baſilicam pro-

Paulus V. Baſilicam abſoluit.

Mutata Ichnographia.

Cauſa, cur id factum ſit.

Bonarota Benedictionibus porticum non parat.

Baſilica S. Petri producitur.

produci, atque in eam ſpatium transferri, quod minor Ædes complectebatur. Ita medium Templi corpus tranſuerſa brachia Crucis inſtar, quod priſcis Baſilicis vſitatum, longitudine exceſſit. Mox demoliti quod muri ſurgebat, retracta in rectum fundamenta iecere, effuſi in priora ſumptus non leui diſpendio. Additæ ſunt Cellæ vtrinque duæ: Odeum præterea, & contrà, eiuſdem magnitudinis & magnificentiæ Sacellum. Hunc enim locum Secretario deſtinauerant; verum poſtea ſuſpenſa deliberatione manendum in vetuſto Sacrario, nec facile ex eo diſcedendum cenſuerunt. Gremio templi camera imminens plaſticis modulis diſcriminata eſt in deuexas ſurgenteſque ſecturas, vbi per lacunas fornicis erumpentes flores ſuperbiam candoris, vt reliqua opera, auri fulgore commiſcent. Ibi quoque fulget ſtemma Burgheſium vermiculatum illuſtriori emblemate. Sic & Porticus exterior cameratur: & quinos aditus inter ſuſtinentes faſtigium immanes columnas aperit ad Orientem. Eadem minoribus alijs è marmore columnis, quæ veteris Baſilicæ fuerant, oſtia fulcientibus, ſuſtinetur ornaturque: tum opere tectorio inauratoque admirabilis alteram habet porticum pari magnitudine ſuperſtructam. In ea extantibus mœnianis ſoliti Pontifices triplicem capere coronam, & plaudentem populum ſalutari prece, ſignoque luſtrare. Explicatam latiſſime frontem Turres in angulis attollunt, ac terminant. Inter ornamenta templi picturæ poſtremum non habent locum, quibus aras inſtruxerunt conquiſiti vndique Apellium ſcientiſſimi. Horum tabulæ arcuatæ, inſertæque maculoſo, cælatoque marmori, faſtigiato intercolumnio continentur. Omnem autem Pauli V. ſtructuram deſignat exeunti læuorſum obiecta inſcriptio:

Extenſa in formã Crucis.

Pars tēpli à Paulo V. addita.

Ex Additione ad Ciacconiũ

Ara tabulis pictis inſignita.

PAVLVS V. PONT. MAX. VATICANVM TEMPLVM A IVLIO II. INCHOATVM ET VSQVE AD GREGORII ET CLEMENTIS SACELLA ASSIDVO CENTVM ANNORVM OPIFICIO PRODVCTVM, TANTÆ MOLIS ACCESSIONE VNIVERSVM CONSTANTINIANÆ BASILICÆ AMBITVM INCLVDENS CONFECIT, CONFESSIONEM B. PETRI EXORNAVIT, FRONTEM ORIENTALEM ET PORTICVM EXTRVXIT.

Iam vero Gregorio XV. rerum potiente ODEVM tectorio loricari, ornarique cœptum, concameratione aſpera toreumatis, & loculis ſigillatis inauratiſque ſuccedente Vrbano VIII. reſplenduit. Tunc quoque indita nobilis materiæ ſubſellia, ſed nobiliore ſcalptorum artificio elaborata. Odeo Cella obiecta plaſtarum æquales formas ſplendoremque ſortita eſt. Cæterum plurima in templo ſpirant Vrbanæ munificentiæ argumenta. OPVS Muſiuum Iotti olim pictoris Florentini, cuius ſacras imagines in atrio ante veterem Baſilicam populus venerari ſolebat, dirutis parietibus integrum nihilominus conſeruarant, ædiumque Pontificiarum muro extimo commiſerant. Id Vrbanus templo, eidemque fere, vbi ſemper fuerat, loco reddi iuſſit, apertis ex vtroque latere feneſtris, quà paries auerſus à fronte Baſilicæ intra arcuati fornicis curuaturam altiſſime expanditur. Mirum, ibi duris è lapillis exprimi humorem aquæ; & im-

Odeum Gregorio XV. ornari cœptum.

Opera Vrbani VIII. in eadem Baſilica.

& immobilem Petri nauiculam fluctu flatuque iactari. Illum autem in vndis pedem figere, ſed modica vndarum fide. Quippe incipientem mergi ſubleuat Liberatoris manus, vento imperantis & mari.

Iam Pilæ Hemiſphærio ſuppoſitæ, quæ ad angulos conuertuntur, quatuor ingentibus loculamentis in medio ſpatium relinquunt. Horum vni dextrorſum Pauli III. monumentum inerat, è quo ſtatua ipſius ænea pontificio habitu eminet, Farneſia maieſtate. Duæ inferiores è marmore ſedentes ad tumulum, mutæ magis ſepulti admiratione, quàm duritie lapidis, prolixe tamen commendant opificis manum, animumque Pontificis. Id ſepulchrum loco motum ſummæ apſidis pari loculamento, digniorique ſede Vrbanus compoſuit. Contrà, ſiniſtrorſum ſibi parauit & tumulum. In eo coloſſea eſt eius effigies ex ære ad viuum expreſſa Pontificali laxoque amictu, ac thyara: extenſa dextera, ſedenſque benedicenti ſimilis. Non enim haberet ſimilitudinem viuentis, niſi diſpenſare dona etiam videretur è ſepulchro. Deorſum vrnæ locus, & duobus hinc, atque hinc ſimulacris è marmore. quæ nondum facta reticentur. At vacuis ſub Hemiſphærio loculamentis, alabaſtrite varioque peregrinorum lapidum genere cruſtatis ingentes Diuorum ſtatuas locari iuſſit, quorum beneficijs ornatur Baſilica: & aras ſubſtructis in cellis dedicari. VERONICA effigiem dolorum Regis, quam in Vrbem portauit, defixis oculis contemplatur in linteo. At læuorſum HELENA Auguſta imperij ſceptrum vexillo Crucis commutauit. Quippe Cruce inuenta cœpit imperare; nam & antea regnauit à ligno Deus. Alia ex parte ANDREÆ Apoſtoli ſimulacrum inhiat Crucem, cui brachium iniecit. Neque enim ille triumphalem currum deſerat, quo Cœlum intrauit: quamquam caput conſerto ſyderum lumine coronatum ſuper clatrato conditorio adorandum reliquit. Hinc præfert LONGINVS Centurio lanceam beata cuſpide præfixam. Quippe latus Domini ſola aperuit, vt è vitali fonte flumen ſalutis eliceret. Verum ipſa per attactum diuini ſanguinis iam rebus humanis pretioſior terras ſpreuiſſet, niſi templo, quod ferè humana excedit conderetur. His magnis ſtatuarum loculamentis alia quatuor eiuſdem magnitudinis imminent, inducta auro, cochlidibus e marmore columnis, epiſtilijs & coronis inſtructa. Singulis ſingula ſunt repoſitoria, quibus Veronicæ linteum, Fruſtum dominicæ Crucis, B. Andreæ caput, Longini lancea reconduntur, oſtenduntúrque ſtatis diebus marmoreo è podio ſubter proſiante, non ſine clamore, ac votis venerantium Ciuium. Hæc habent Hemiſphærij parietes anguloſi flexique.

Sepulchrũ Pauli III.

Et Vrbani VIII.

Statuæ marmoreæ in Templo S. Petri collocatæ.

Statua S. Veronicæ.

Statua S. Helenæ.

Statua S. Andreæ.

Statua S. Longini.

Sepulchro autem Apoſtolorum quod ſub eiuſdem altiſſimo vertice ſitum eſt, Paulus V. venerationem & cultum quæſiuerat. *Nam propter, egeſta humo, hiantem extrinſecus locum aperuit. Confeſſionem nuncupant, quam obſeptam cancellis marmoreis, ac deſcendentibus gradibus ſuffultam pretioſis lapidum cruſtis, & figurato pauimenti emblemate conueſtiuit: inferiores aditus ſtatuis columniſque decoratos inauratis ex ære valuis occluſit: lampadumque inibi ardentium lumina cum ſplendoribus Sanctorum lucere fœliciter voluit*, Adhuc tamen deerat Ara, ſiue

Auctor in eius vita in additione ad Ciacconium.

Aræ

Aræ Moles ſuperſtructa tumulo Apoſtolorum. Et alij ſub alijs Pontificibus multa, nec fortaſſe paria loci ſanctitati excogitarant, atque deſcripſerant. Vrbanus Equite Ioanne Laurentio Bernino architecto, inſigni operis & materiæ nobilitate perfecit. Tota MOLES fuſili ex ære conſtat, auro ſubinde interlita, vt miſceat perennitati ſplendorem. Tortiles in ea columnæ quatuor ternis portionibus compactiles. infima parte in ſpiram ſtriatæ, tortuoſis & è folioſo caudice erumpentibus canalibus: exinde arbuſculis laureis ſcapum amplexis identidem conueſtitæ; quarum ramulis ænei quamquam pueri colludunt, & auro guttatæ interquieſcunt apes: perinde duritiem æris ore molliant, quæ hac ferrea bellorum ætate nobis mollitudinem Pacis aluerunt. Nituntur columnæ ſpiris æneis: hæ ſtylobatis è pario marmore, quibus proſilientes anguli retractum ac velut alueolatum ophitem marginant, virgatumque verſicoloribus maculis, modo ſparſis, & errantibus, modò ſe colligentibus & conuolutis. At exterioribus quadratis ex eodem marmore inſertum ſtemma Barberinum eſt, ſuper ſculptis pontificijs diadematis & clauibus. Capitula columnarum Ionico, & Corinthio genere compoſita in oliuæ folia ſe induunt, diſpari altitudine è fundo ſubnaſcentia, reſupinato per ambitum verticis labro. è quibus erumpentes cauliculi circumflectuntur extremos in floſculos. Super hos echinum ſpectare eſt ſcalptum ouis & ſpiculis: altioremque abacum medio comantem flore (etſi alicubi pro flore Sol eſt) introrſus ſinuatum, & ſupra volutas anguloſum. Hæ porrò inter echinum & abacum emergentes, in angulis foliorum tenus latiore circulo ſe demittunt: tum arctiores in orbes circinatæ in medium tandem florem, floreum quaſi oculum deſinunt. Capitulis incumbit Epiſtilium, terniſque faſcijs intermiſcet aſtragalos baccis, & verticillis interſectos. Hoc ſequitur Zophorus radioſo notatus Sole: quem Corona ſuperfulget ſupernè proiecta, deorſum autem ouiculis denticuliſque cælata. Super Coronam, quæ quadripartita, nec vltra, quàm pro columnarum craſſitudine producitur, ſtatuta quatuor cœlitum iuuenili ſpecie ſimulacra ſunt: quos cœleſtis quidam ſenſus ad cuſtodiam religionum accendit: manibuſque laureas retinent frondes prolixa implicatione contextuque tamquam in encarpis aduolutas, retroque pertinentes ad proximam trabem, & quodammodo colligantes. Trabes æneæ quatuor totidem molis angulis inſertæ, ab ijs obuerſæ inuicem tolluntur, anfractuque flexuoſæ: tum paulatim coeuntes, ſupertenſis palmis inauratis, nec modicè reſupinis, nectuntur in medium ſupercilium, è quo eminens globus ſuperſtante Cruce inauratus effulget. Sub trabibus expanſa ex ære vmbella, & aræ imminens, continuatoque margine, ſummo Coronæ cymatio coniuncta, toto inter columnas Cœlo ſubtenditur; aut ipſa Cœlum eſt; quod diuinæ Columbæ, aurato radiorum circulo ſubuolantis exornat candor, & fulgor illuſtrat. Extremis vmbellæ oris velut aſſuuntur æneæ, in flexuram conciſæ, auroque fimbriatæ laciniæ, flocco inaurato dependulo: quas ad Coronæ altitudinem intercolumnium implentes Superorum aligeræ facies, & Barberinæ Apes alterno auro diſtinguunt. At medium vmbellæ marginem tenue-

Moles Aenea tumulo Apoſtolorum ſuperpoſita.

Capitula ex Ionico ex Corinthio genere compoſita.

Cum epiſtilio zophoro & corona

Statuæ æneæ ſupra coronam.

Trabes æneæ in medium coeũt

Vmbella ſub trabibus.

tenuerunt minores duo Cœlites: Quorum alter inſidet, alter ſuperuolat, vterque puerili forma, & habitu. Et anteriori quidem fronte hic pontificia Corona, ille Cœli terrarumque clauibus oneratur. Iiſdem inſignibus gaudent in auerſa extremitate poſteriores. Qui latera tuentur, hinc atque hinc minantes impietati Paulino gladio coruſcant.

Ex opere augetur Sepulchri veneratio.

Hæc eſt ærea Vrbani moles, digna, quæ ad cultum Eccleſiæ Principum in auguſto templo teneat principatum. Ex tanta enim operis magnitudine non modo admirabilitatem cœpit auctoris poteſtas; ſed ſanctorum cinerum veneratio incrementum, loci ſublimitas maieſtatem. Quippe obuerſatur mentibus eorum in Cœlo ſedes triumphalis, quorum ſepulchrali ſplendore oculi perſtringuntur. Quodſi figurata æris firmitas auro illuſa tantam admirationem mouet intuentibus; quanto ſtupore deuinciet Fundatorum Religionis exornata dignitas, & ornantis religio? Qua demum permotus Vrbanus nouam Baſilicam Eccleſiaſtico ritu conſecrauit, die XVIII. Nouembris: quo die olim S. Silueſter Pontifex veterem conſecrauerat. Porro hæc omnia teſtatur ſuper fores, vt altera Pauli V. ſculpta inſcriptio:

VRBANVS VIII. PONT. MAX. VATICANAM BASILICAM A CONSTANTINO MAGNO EXTRVCTAM, A B. SILVESTRO DEDICATAM, IN AMPLISSIMI TEMPLI FORMAM RELIGIOSA MVLTORVM PONTIFICVM MAGNIFICENTIA REDACTAM SOLEMNI RITV CONSECRAVIT, SEPVLCHRVM APOSTOLICVM ÆREA MOLE DECORAVIT, ODEVM, ARAS, ET SACELLA MVLTIPLICIBVS OPERIBVS ORNAVIT.

Alia ſub Paulo III. ac deinceps nonnullis Pontificibus Ædificia. Cap. XI.

INTEREA dum Michael Angelus, Paulo III. pontificatum regente, fabricæ Vaticanæ præerat, in Capitolio ædificauit iubente Senatu, populoque Romano. Nam ad Senatoris Ædes, inclytas SCALAS vtrinque aſcendentes, ſeptaſque lapideis cancellis extruxit. Ijs ad ornatum extrinſecus adiecta ſunt iacentia duo fluminum ſimulacra: Nilum & Tiberim vocant. Medio parieti anguloſo proſtantique fons eſt appoſitus vberibus aquis perenniter in labrum defluentibus: inter captiuos ſuperſedente ROMA. Idem condidit nouas CONSERVATORVM Ædes. Ibi ad exteriorem frontem, PORTICVS frequens columnis, ſtructura & artificio eximia conſpicitur: cui pars ſuperioris contignationis incumbit, cubicula, Aulamque Capitolinam continentis. Supra porticũ facies lateritia quadratis columnis diſtinguitur, quæ ſtylobatis elatæ Coronam ſuſtinent ſuamet ſpecie, ſigniſque marmoreis crebra per interualla ſuperſtantibus inſignem. In Aula ſtatuæ ſunt LEONI X.

Scalæ ad Aedes Senatoris.

Aedes Conſeruatorũ earumque ornamẽta.

Inſignis Aedium Porticus.

SIX-

Pictura in Aula Capitolina inſignes.

SIXTO V. poſitæ. Parietes recenti tectorio pinxit eques Ioſeph Cæſar Arpinas eo præſertim colorandi genere illuſtris: expreſſitque res à Romulo geſtas, & Romanis regibus. Mirandum opus, & Capitolio dignum. Alia alijs conclauibus, veteris recentiſque memoriæ viſuntur inſignia, ſimulacra & monimenta. Atrium quoque ſtatuis, & inſcriptis lapidibus viſendum. E regione, quà ſignum ingens iacentis, Martiſnè an panarij Iouis (Marforium appellant) aquas in lacum effundit, pares omnino Ædes ſub Clemente VIII. Populus Romanus condere aggreſſus erat. ſed vix paululum extare à ſolo cœperant, cum ab opere ceſſatum eſt. Idem Clemens dealbatam Senatoriæ DOMVS frontem antis capituliſque Corinthijs, & ſuprema Corona ſigniſque ſuperpoſitis ornauit. Nam antea è medio eminentem TVRRIM, ædificarat Gregorius XIII. Locatis ex altera parte Capitolij ſuper excelſas baſes coloſſeis CASTORIS & POLLVCIS equos frenantium ſimulacris: tum dextra læuaque marmoreis trophæis è caſtello Aquæ martiæ tranſlatis. Aſcenſum inibi cliuoſum, laterculis ſtratum, clauſumque cancellis Tiburtinis inſtituerat Michael Angelus: qui & ſtatuas, quæ non ſunt appoſitæ, certis cancellorum ſpatijs imponebat. omnia demum Capitolij ornamenta cumulat ſtatua equeſtris ænea M. AVRELII quam è Laterano tranſtulit idem Paulus III. ſubiecta marmorea baſi. Eodem Pontifice, quà Vrbs maxime depreſſa ſubſidit, vt aiunt, in vallem, Balthaſar Maximis Ædium egregiam formam deſcripſit. Nam priſco more, ſtructo præ foribus veſtibulo, validis Dorici generis columnis murum commiſit: atrium ac reliquas ædificij partes eleganter compoſuit. Quod tamen ante vita defunctus perficere non potuit. At Nepos Pontificis Alexander reconcinnato templo S. Laurentij in Damaſo, inauratum addidit laqueare, præcelſiſque parietibus præſtantium opificum picturas induxit.

Noua molitio in Capitolio, nec perfecta.

Ornamẽta Capitolij.

Aedes Maximorum i

Atqui nullum eius magnificentiæ certius extitit monimentum, quam cum NOMINI IESV templum à fundamentis erexit. Eodem Alexandro, & Rainutio Cardinalibus patronis Oratorium S. MARCELLI erectum eſt, nec modo illuſtri apparatu ſed præcipue Romana nobilitate in eiuſdem pios cœtus adſcita inſignitum. At propinquum S. MARCELLI templum Leone X. Pontifice, cum ſubito incendio arſiſſet, Crucifixi Domini imago admirando euentu flammas euaſit. Ex eo increuit veneratio & cultus: templumque ædificari propenſiùs, ornarique cœptum, contra, ac fuerant, conuerſis foribus, eorumque loco apſide conſtituta. Nouum poſtea domicilium Seruitæ Fratres veteri Cœnobio addidere. Alij quoque tum principes eodem ſtudio inſtruendi ſacras Ædes commendati ſunt. Nam Ioannes Bellaius Cardinalis Gallus S. ADRIANI, quam optauerat, Ædem reſtaurauit. Fœdericus Cæſius Cardinalis perelegans templum S. CATHARINÆ, quod à Funarijs nuncupant in medio olim Circo Flaminio, & Cœnobium honeſtis puellis quibus periclitantibus S. Ignatij Loiolæ monitu pij homines prouidere iam cœperant, extruxit. In Baſilica Liberiana Sacellum: alterum in Æde paciferæ Virginis dedicauit. Rodulphus vero Pius Cardinalis Carpenſis, vir ad cultum

Crucifixi Domini imago admirabiliter ſeruata.

tum

tum litterarum & ſumma omnia natus, Romanas, aliarumque gentium antiquitates magna impenſa congeſſit. Has cùm in Ædibus magnificis in regione Campi Martij: tum hortis Quirinalibus exquiſitè diſpoſuit. Ea quidem ætate nihil Hortis Carpenſibus celebrius, aut amœnius ſcriptores fuiſſe teſtantur.

Sequuta ſunt Iulij III. tranquilla Romæ tempora. Et ille etſi non multum in Vrbe, in ſuburbio tamen viæ Flaminiæ Prætorium & VILLAM Iuliam hodieque nobilem, Michaele Angelo dirigente extruxit: quò cum purpuratis Patribus frequenter conueniret, leniretque incommoda ſenectutis. Villani porro alteram ſuæ propinquam arboribus vinetiſque amœnam & fructuoſam Ioanni Poggio Cardinali Bononienſi Ædeſque inibi perelegantes dedit. Qui non diſſimili munificentia alias in Vrbe fabricauit. Ioannes vero Riccius ab eo Pontifice dictus Cardinalis eximiam domum in via Iulia, cuius poſtica hortorum pars Tiberi alluitur: In Vaticano, aſcendentibus cliuum pontificij palatij Ædes primum occurrentes, imminenteſque Prætorianorum ſtationibus: In monte Pincio veterem amœnitatem excitauit: quam poſtea Hetruriæ Magni Duces auxerunt. Pauli IV Pontificatu Neapolitani potius detrimenta belli Roma pertulit, quam parauit pacis ornamenta: Tunc tamen pluribus in locis ad Vrbis mœnia ſtructæ munitiones & Inquiſitionis ÆDES nouæ inchoatæ: Diomedes Carafa S. Martini in montibus, quam ipſe Eccleſiam regebat, inſtaurauit, condito ibidem ſepulchro illatus. Ipſe Pontifex Theatinis ſuis Ædem S. SILVESTRI in Quirinali attribuit, inchoato ab imo Collis ſcalarum aſcenſu, qui ſtatim deſijt. Patres autem templum ornarunt, domum extruxerunt.

Villa Iulia

Prætorium & horti in Pincio colle.

Iam vero Pius IV. nemini poſthaberi voluit in exornanda Vrbe. Nam vt memorat Onuphrius, Multa vetera & publica Ædificia vel vetuſtate collabentia, vel imperfecta, vel quæ omnino eſſe deſierant reparauit, aut perficere aggreſſus eſt. Portam, & viam in Quirinalis dorſo fecit, PIAS de ſuo nomine appellauit. Viam Flaminiam refecit: PORTAM autem à fundamentis nouam erexit. Viam item fecit, & Portam Angelicam de ſuo priore nomine nuncupatam. Aquæ Virginis ductus reſtituit: nouam Aquam, cui SALONIÆ nomen erat, illi adiunxit. ARCEM S. Angeli auxit nouis muris & propugnaculis muniuit. Palatium Pontificium in Vaticano auxit, ornauitque: Ædes in ſummo Capitolio reſtituit: quò ſupra Ciuium tecta extructo ambulacro tranſitum aperuit è Palatio S. Marci, cuius Turrem inſtaurauit. Villam Iuliam, cui maiorem elegantiam quæſiuit, excipiendis Cardinalibus, oratoribus, & Principibus Romam venientibus perpetuo vſui eſſe voluit. Thermas Diocletianas vetuſtate corruptas in ſacram REGINÆ ANGELORVM Ædem & Carthuſianorum Cœnobium conuertit, non ſine magiſterio ductuque Bonarotæ. Molitionem templi Vaticani magnopere promouit. SEMINARIVM ROMANVM poſt Conciliū Tridētinū inſtituit. Tūc & Pontificis nepos S. Carolus reconcinnauit Ædē S. Praxedis, iterū poſtea ab Alexandro Mediceo Cardinali, picturis ornatā. Marcus vero Siticus Cardinalis

Pij IV. opera.

Aqua Salonia.

Templū S. Mariæ Angelorum.

Aedes S. Praxedis à S Carolo exornata.

ab Altaemps eximias ædes molitus eſt ad Sancti Apollinaris. Idem in Æde Tranſtiberina Virginis Sacellum ſtruxit, & ornauit. Gulielmus Sirletus Templum S.Laurentij in Paliſperna ſua impenſa refecit. Templum admirandæ Virginis, cognomento à MONTIBVS vt ad tectum perduceretur, magno adiumento fuit. Quod deinde inaurata teſtudine, marmoreo pauimento, organo ſplendido & magno, elegantibus aris, & Sacellis prouexit cultum Præſidis Reginæ.

Templum S. Mariæ à Montibus.

Pius V. etſi maluit deſtruere vim hoſtium Eccleſiæ, quam ædificiorum moles extruere, ÆDES tamen Sacræ Inquiſitionis in Vaticano fecit: S.DOMINICI Templum cum cœnobio Monialium in ſummo Quirinali fabricari iuſſit. Id vero opus nobilium Virginum Romanarum, quæ ibi ſe Deo vouerunt, magnopere auctum eſt, ac Templum magnifico ornatu perductum ad culmen. Proximum item Virginum domicilium aliquot ante annis fundari cœptum nouo templo S. CATHERINÆ Senenſis patronæ decoratum eſt, ædificioque domeſtico ampliatum. Porro idem Pontifex Societatis Ieſu Patribus Domum POENITENTIARIORVM fundauit, inſtruxitque redditibus: vt in Baſilica Vaticana expeditiores haberet ſoluendis animorum nexibus, qui debellata Othomani claſſe captis hoſtibus vincla iniecerat. At eius Nepos Michael Bonellus inſignes ÆDES condidit prope Templum SS. Apoſtolorum etſi præ magnitudine Inſulæ ſemiperfectas. Petrus Donatus Cæſius Templi excelſæ Virginis à VALLICELLA fundauit apſidem: coemptis ædibus Presbiterorum Congregationis oratorij habitationem dilatauit. Id porro templum magnitudine ac dignitate memorabile, Gregorio XIII. Pontifice, S. Philippo Nerio fabricam piorum largitionibus moliente, Alexander Cardinalis Medices, poſtea Pontifex Leo XI. iacto in fundamentum primo lapide auſpicatus, deinde abſolutum conſecrauit. Anteriorem partem Angelus Petri Donati frater tiburtino lapide compactam elatamque fundauit, ornauit, perfecit, vt monet inſcriptio, extructo inſuper ac dotato Sacello. Ante quam nuper diſturbatis propinquis domibus & ruinoſis: patefacta raram in latitudinem ſtrataque via: nouis circum ædibus excitatis, mirum, quæ loco ſpecies, quæ amplitudo acceſſerit? His domus ædificationem Patres adijciunt, ingentis inſulæ ambitum complexam. Vrbs ibi paululum ex planicie aſſurgit. Montem Iordanum appellant, cuius potiorem partem Ducum Vrſinorum peramplæ occupant ædes. Aliæ eorumdem ad imum eius colliculi, & carceres olim Circi Agonalis: reperto, cum ſtruerentur, in fundamentis, ſimulacro, quod Paſquinum vocant.

Aedes Sacræ Inquiſitionis. Templũ S. Dominici. Et S.Catherinæ Senen. Templũ S. Mariæ à Vallicella. Via noua patefacta.

Iam vero Hieronymus Ruſticucius ab eodem Pio dictus Cardinalis prȩter ornatam domũ in Vrbe Leoniana exȩdificatam, Ædem S.SVSANNÆ in Quirinali ſic refecit vt nouam potius videatur ex integro refeciſſe. Interiùs quidem maculoſis lapidibus, picturis, læui aſperoque tectorio, laqueati tecti, ac parietum inauratorum ſplendore tota fulget: exterior tiburtino marmore elegantiſſime concinnata; templorum tamquam phœnix; niſi propè alterum haberet VICTRICIS Virginis, interiore

Templũ S. Suſannæ. Templum S. Mariæ à Victoria.

riore cultu, candidoque ornatu extimæ frontis commendatum, quam illi adiecit Scipio Cardinalis Burgheſius.

Hæc Pij tempora excepit Gregorij XIII. Pontificatus inclytus liberalitate, magnificentia, ſtudio propagandæ religionis. Ille in PALATIO Vaticano plura molitus, Aulam, quam Conſtantini appellant, picturatis parietibus: Aulam regiam, picturis & operoſe tecto fornice, marmoreo ſectilique pauimento: Sacellum Paulinum: Atrij porticus: Aulam, vulgo Bononiam, regionumque cubiculorum ordines abſoluit. Fornicatum XYSTVM, ſiue interius ambulacrum è Vaticani vallicula erectum appictis geographicis Italiæ tabulis, lithoſtroto, alijſque picturæ operibus mire conueſtiuit. Magnificam domum, & ſummi palatij cubicula: Plurimum fabricæ Templi Vaticani, & SACELLVM Gregorianum luculentiſſimum adiecit. Academiam Romanam, vulgari appellatione Sapientiam, auxit porticibus, & ſcholis. Palatium Senatoris Capitolini refectum extulit excelſa Turri: Pontem in Tiberi Senatorium magnificentiore, quam fuerat vetus, ſtructura reſtituit. Nouum fluuio Peliæ in finibus Mediceæ, & Eccleſiaſticæ ditionis impoſuit. Porticum Baſilicæ Maioris Virginis ab Eugenio III. factam refecit. Lateranenſe Templum nouo Euchariſtiæ conſeruandæ Sacello inſtruxit: Proximam ædem Baptiſmo Conſtantini celebrem ornauit. Inſtaurato ad S. Marcum palatio, Nouum in Quirinali cum hortis amœniſſimis Pontificum habitationi extruxit. Horrea publica in ruinis Thermarum Diocletiani: Portam Cœlimontanam, nunc S. Ioannis: collapſum Molis Adrianæ propugnaculum: Noſocomium, & Eccleſiam S. Marthæ palatinorum miniſtrorum commodo ædificauit. Vias ab Eſquilina ad Lateranenſem Baſilicam: ab hac ad S. Sixtum aperuit ac direxit. Ab Vrbe Lauretum vſque, prærupto Apennini iugo peruiam curribus ſtrauit, muniuitque. Cum multa in Vrbe Collegia fundarit, Germanicum, Anglicanum, Græcorum, Maronitarum, Neophytorum; Germanico, vt dixi, Ædes & Templum S. Apollinaris: Anglis, S. Thomæ, cum Xenodochio eius nationis: Domum Maronitis, Neophytis, Græcis: horum autem Patrono S. Athanaſio magnificum templum extruxit. Alia in Vrbe Cœnobia fundauit, ampliauitque: eique Domus Piæ Gubernatores ac Præſides cuſum numiſma dedicarunt cum inſigni elogio: *Monaſteriorum, Eccleſiarumque Fundatori, Conſeruatorique*. Illud vero inter cætera memorabile, quod COLLEGIVM ROMANVM Societatis Ieſu à fundamentis extruxit, ac dotauit. Opus ſane, ſi fabricæ amplitudinem ac dignitatem: ſi vniuerſitatem diſciplinarum, quæ in eo traduntur: ſi Profeſſorum doctrinam: ſi attributos redditus: ſi diſcipulorum ex eadem Societate ad omnes dein terras commeantium, externorumque multitudinem ſpectes, Gregorianæ Charitati par, qua omnia complectebatur. Primum in fundamenta lapidem iecit ad tertium Idus Ianuarij Philippus Boncompagnus S. Sixti Cardinalis, fratris filius, ſic inſcriptum. *Religionis cauſa Gregorius XIII. Pont. Max. Bonon. Collegij Romani Societatis Ieſu ampliſſimo reditu aucti Aedes ad omnes nationis optimis diſciplinis erudiendas ære dato extruens,*

Opera Gregorij XIII.

Sacellum Gregorianũ in templo S. Petri.

Collegia à Gregorio XIII. fundata.

Collegium Romanum

Ex litteris annuis Societ. anno 1582.

truens, primum in fundamenta lapidem coniecit, MDLXXXII.

Ipſo ædificationis initio cum iam ſurgeret murus, Pontifex fabricæ ipſius ſtructuram inſpicere voluit: cumque muri partem vidiſſet ſimplici opere conſtructam, illico deijci iuſſit, atque opere lateritio & magnifico refici. Tum ædificationem ſtrenue promouit. Biennio poſt in eam, qua ſpectatur, formam eſt perductum. Externa Collegij facies latiſſima è grandi lapideaque corona in medio eminet, tum celſam extat in Turrim: duobus hinc atque hinc ſupremos cancellos claudentibus acroterijs. Eadem latere cingitur læuigato modo in faſcias procurrente, modo retracto & exæquato: angulatis eadem lapidibus tiburtinis, antarum inſtar proiectis munita, non ſine multiplici, directoque ordine patentium feneſtrarum. Media pars Gregorij ſimulacrum in loculo ponendum expectat: altiuſque impoſita eiuſdem inſignia egregie ſculpta oſtendit, ſub quibus titulus operis in marmore inſcribitur:

Forma & ſtructura Collegij exterior.

GREGORIVS XIII. RELIGIONI ET BONIS ARTIBVS.

Deorſum ad iuſtam ædificij formam duplex oſtium habet, pulcherrimis inſtructum antepagmentis, & arcuato ſupercilio, quod prothyrides ſuſtinent. Horum vnum auditorum quamlibet multitudinem excipit, veſtibuloque mittit in atrium Gymnaſij, & illo exeuntem reddit. Porrò impluuium coctili latere ſtratum, radiorum inſtar intercurrentes candidi lapidis patulæ ac perpolitæ glebæ in ſyderis ſpeciem figurant: tum quaternæ ambiunt quadratæque porticus nixæ pilis Tiburtini lapidis. E pilis antæ proſtant, inferiores Ionici generis: his vero ſuperſtantes, Corinthij; quibus Epiſtilia & coronæ incumbunt. Binis ſcalis ſe mutuo è regione ſpectantibus aſcēſus eſt ad ſuperiores porticus, quę lapideis mœnianis cancellatim marginantur ad pulchritudinem ſimul, & ſecuritatem deambulantium. Cohærent quadrilateris porticibus ſcholæ: ſuperioribus vero Aula etiam ingens ad publica munia doctrinarum: in qua ſumma, Gregorij effigies ad viuum expicta in ſolio ſedens viſitur purpuratis Patribus ad latera conſidentibus. Ad eius pedes alumni accidunt è Romano, alijſque Collegijs, quæ reliquos circum Aulæ parietes picta ſunt; & vbique terrarum à pio Pontifice religionis propagandæ ſtudio conſtituta. In ſummo titulus totius nomine Societatis Gregorio inſcriptus eſt.

Litteræ annuæ Societ. an. 1584.

Collegia toto orbe à Gregorio cōſtituta.

GREGORIO XIII. PONT. MAX. HVIVS COLLEGII FVNDATORI SOCIETAS IESV AMPLISSIMIS AB EO PRIVILEGIIS MVNITA, ET INGENTIBVS AVCTA BENEFICIIS IN HOC TOTIVS ORDINIS SEMINARIO PARENTIS OPT. MAX. MEMORIAM, SVIQVE GRATI ANIMI MONIMENTVM P.

Abſoluto Gymnaſio, domus deerat ad habitandum: cui ſane extruendæ non modicam in certum tempus penſionem attribuerat Pontifex. Hæc quoque per occaſionem Templi S. Ignatio dedicandi, ædificata: nouoque vico patefacto Ædes SS. VIRGINI, & S. FRANCISCO XAVERIO adiecta eſt. In ea piorum hominum ad profectum & animæ ſalutem veſpertini ſunt, & quotidiani conuentus. Sodalitatem Communionis Generalis

neralis nuncupant. Sedulò enim curant, vt in exitu cuiuſque menſis diuinum Euchariſtiæ epulum mutatis ſubinde templis populo præbeatur: & forenſis turba in plateis ad conciones, tum voluntarias verberationes paratam in Ædem conueniat.

Verum vt ad præterita tempora redeamus, cum Collegium Romanum Gregorius extrueret, Alexander Farneſius templum NOMINI IESV abſoluit, lineatore & architecto Iacobo Barozzio Vineolano præſtantiſſimo ætatis ſuæ. Qui vnius exemplo formam quodammodo præſcripſit, qua hodie templa pulcherrima conduntur. Nam ante Paulum V. vt aiebam, aliò diſtrahebatur idæa Vaticanæ Baſilicæ. Occidenti Soli facies templi eſt obuerſa decente aſcenſu, ac Tiburtis lapidicinæ glebis in antarum, coronarum, faſtigiorum præclaram ſpeciem expolitis. Extrà locus apertus ac patens, quinque præcipuis viarum eodem mittentibus. Alteriorum olim forum: qui, præter cætera, Romanam nobilitatem antiquo loci cognomento teſtati, in eo nuper ædificarunt. Itur tribus oſtijs in vnam Ædis teſtudinem, dein conuerſis angulis in Crucis ſchema dilatatam. Tres hinc atque hinc Cellæ verſicoloribus lapidibus, picturis, tectorijs operibus, auroque excultæ. Tum ab vtroque latere mediani aditus. Dein explicata brachiorum inſtar amplitudo, exſurgente Hemiſphærio: quod laminis plumbeis coopertum, interiùs picturatis imaginibus & quatuor è gypſo intra loculamenta ſimulacris decoratur. Excipiunt cellæ minores duæ, non diſpari à cæteris ornatu: tum apſidata extremitas, vbi præcelſam & principem ARAM nato Regum Regi, & octauum poſt diem circumſecto Farneſia Pietas dedicauit. At circumcludentes parietes quadratæ pilæ coniunctim ſtructæ diſtinguunt, grauanturque capitulis folioſis, echino ſcalptis, & ionica voluta: ſuperque deducto epiſtilio præſtantiſque ſymmetriæ corona. Infra coronam octo podia è marmore paulum à muro extant ſupra Cellarum arcus, & medios aditus: alia ſex, prope apſidem, atque in tranſuerſa teſtudine multum eminent. duæque ſublimes organorum machinæ duobus impoſitæ auro præfulgent. In auerſa fronte totius operis inſcriptio eſt:

Templum Nominis Ieſu. *Forum Alteriorum nunc Nominis Ieſu.* *Ornatus interior templi.* *Et Aræ maioris.*

Alexander Farneſius Cardinalis S. R. E. Vicecancellarius Pauli III. Pont. Max. nepos, cuius auctoritate Societas Ieſu recepta primum fuit, & decretis ampliſſimis ornata, Templum hoc ſuæ monumentum & religionis, & perpetuæ in eum ordinem voluntatis à Fundamentis extruxit Anno Iubilæi MDLXXV.

Ad exitum Æde perducta Gregorius Pontifex, *cum per æſtiuos calores ad Diui Marci de more verſaretur: incidiſſetque dies B. Virginis Aſſumptioni ſacer, quo die ſacrorum ſolemnia in Sacello pontificio celebrantur, nouam Aedem, quæ cum D. Marci pœne continens eſt, ad eum augendum celebrandumque diem ſibi delegit. Itaque tum primum in ara maxima magnifico extructa opere ſacrificari cœptum eſt. Aderat Cardinalium corona, cæteraque Pontificalis Curiæ pompa: multitudo vero tanta quanta noui templi facies, & nouus ille conſeſſus illexerat.* Proximo anno *rediit ad eum celebrandum colendumque diem, quemadmodum ſuperiore*

Ex litteris annuis Societatis an. 1583. *Ex iiſdem litteris an. 1584.*

 anno

anno fecerat, Summus Pontifex. Qui hoc etiam magis ea delectatus eſt æde, quòd & paulo iam erat ornatior, & præclara quadam Euchariſtiæ ſede ac domicilio illuſtrabatur. Eſt enim multorum opus annorum, cùm magnitudine nobile, tum artis varietate diſtinctum: fulget auro, accenſoque colore, plurimiſque ſacrarum hiſtoriarum argumentis illuminatur: vt quocumque figas obtutus nouo ſemper delecteris aſpectu. Hæc ab Alexandro perfecta: cuius vt magnum nomen: ſic magnitudine rerum geſtarum æquari debuit. Acceſſit deinde par Odoardi Cardinalis Farneſij liberalitas, qui adiunctam Societatis domum Clemente VIII. Pontifice ædificare aggreſſus, aliquot poſt annis abſoluit opere lateritio candentibus lapidibus interſtincto. Latam inſulam complexus, elegantem fabricam longo ſpatio circumduxit; vt domum illam, quam antea noſtri ordinis homines primam dignitate, atque antiquitate dicebant, fecerit etiam inter præcipua Romæ ædificia non poſtremam. In ea hæc legitur inſcriptio:

Domus Societatis Ieſu ab Odoardo Card. Farneſio extructa.

Odoardus Farneſius Diaconus Cardinalis
Societati Ieſu, qua pietate maiores ſui naſcentem
exceperunt, creſcentem fouerunt, adultæ iam, ac
propagatæ Domum hanc primo lapide iacto extruxit.
Anno Iubilæi MDC. Aetatis ſuæ XXVII.

Pop. Rom Gregorio XIII. ſtatuã ponit.

Commemoratis Gregorij fabricis, poſtremo quid optimo Principi Roma viciſſim conſtituerit, memorandum eſt. Nam Populus Romanus ſtatuam ei marmoream in Capitolio dicauit: in cuius baſi claro elogio hæc ſcripſit.

Duos Milliones aureorum.

Gregorio XIII. Pont. Max. Ob farinæ vectigal ſublatum, Vrbem templis & operibus magnifice exornatam, H. S. DCCC. ſingulari beneficentia in egenos diſtributum, ob ſeminaria exterarum nationum in Vrbe, ac toto prope terrarum Orbe, religionis propagandæ cauſa inſtituta, ob paternam in omnes gentes caritatem, qua ex vltimis noui Orbis Inſulis Iaponiorum Regum legatos trienni nauigatione ab obedientiam Sedi Apoſtolicæ exhibẽdam primùm venientes Romã pro pontificia dignitate accepit,
S. P. Q. R.

Templũ S. Ludouici nationis Gallicæ.

Creatus ab eodem Gregorio Cardinalis Matthæus Contarellus Ædem S. Ludouici nationis Gallicæ, eiuſdemque nationis impenſa magnifice erectam, ad exitum perducendam, & exteriorem faciem Tiburtino lapide luculenter extruendam curauit. Cellam ipſe, in qua & ſepulchrum ſibi delegit, extructam ornauit perfecitque. Scipio eiuſdem Gregorij Cardinalis Lancellottus Cellam item, in Lateranenſi Baſilica, atque ædes media in Vrbe ſpectabiles condidit. Ædes S. Thomæ Cinciorum ab iiſdem reſtituta: quorum domos Campus olim Flaminius præſertim habet Tiberi propior: qui & Sanctacruciorum aliis gaudet, nunc vero etiam recentibus, & purpuratis. At Card. Antonius Maria Saluiatus præter ſuas ædes, SANCTI IACOBI templum eximium veteri ſubruto, & proximam domum ægrotis, molitus eſt. Noſocomium pauperum incurabilium auxit attributo cenſu: fabricam curandis fœminis & magnos redditus

Nouum Tẽplũ S. Iacobi.

tus

tus adiecit. Idem Orphanorum Protector, Ædem S. Mariæ in Aquiro, pœnes quam ijdem incolunt, ruinæ obnoxiam magno ſumptu inſtaurauit: Collegium Saluiatum inſtituit conſtitutis redditibus, in quo ex orphanotrophio delecti adoleſcentes ad ſtudia litterarum alerentur. Idem orphanarum puellarum ad Sãctos quatuor Coronatos domicilium compoſuit: cum orphanorum domus aliquot poſt annis extructa ſit.

Collegium Saluiatum

Sixti V. & aliorum deinceps Ædificia. Cap. XII.

Sixti V. opera.

SIXTVS V. nouam omnino Vrbem videbatûr animo comprehendiſſe, cum breui pontificatu tanta eſt opera molitus. Vaſtiſſimum HÆMISPHÆRIVM Baſilicæ Vaticanæ, quod vix attolli poſſe credebatur, duplici camera, altera alteri ſubiecta feſtinatò perfecit. Inſigne Sacellum auguſtiſſimæ Euchariſtiæ in Baſilica Maioris Virginis, cuius fundamenta iecerat Cardinalis, Pontifex eadem magnitudine abſoluit. Nouum in Palatio Vaticano PALATIVM, ex quo ſubiectæ Vrbis iucundiſſimus eſt proſpectus, excitauit. Quod ab alijs Pontificibus deinde exornatum hodie ijdem incolunt. Idem ſcalas fecit ab Ædibus Vaticanis in templum D Petri, quibus clam populo deſcenderent Pontifices. Eaſdem Ædes Bibliotheca Vaticana nobilitauit. Templum S.Hieronymi Illyricorum, quem titulum optauerat Cardinalis, noua molitione erexit. Xenodochium SS. Trinitatis apud Tiberim alendis veſtiendiſque pauperibus condidit, cenſuque abundè dotauit. Quatuor OBELISCOS, reliquias miraculorum veteris Vrbis, tranſtulit. Vnum in Vaticano ſtantem in media area ante D. Petrum collocauit. Trium, qui iacebant, minimum quidem à tergo Baſilicæ Eſquilinæ: alterum longe maius in introitu Portæ Flaminiæ: altiſſimum vero omnium ante Baſilicam Lateranenſem erexit: Cruci, quam omnibus ſuperpoſuit, dedicauit. Ad eamdem Baſilicam PATRIARCHIVM vetus Pontificum Romanorum partim vetuſtate collapſum, partim incultum ac deformatum, totum à fundamentis magnificentiſſime refectum & picturatum ædificauit: ea laxitate, vt cum in eo Senatum ſeu Conſiſtorium haberet, purpuratos Patres omnes, ſuis quemque cubiculis diſpertitos acciperet. PORTICVM Baſilicæ ad Benedictiones Pontificias adiecit. SCALAM SANCTAM, qua Chriſtus Dominus in prætorio Pilati fertur deſcendiſſe, digniori loco, ante Sacellum S Laurentij, ſeu Sancta Sanctorum poſitam nouis ſcalis, & clatratis porticibus cinxit. Sacella duo addidit: Sacrarij Præfectum, & alios miniſtros inſtituit. Pontificium Gregorij XIII. Palatium in Quirinali circumductis porticibus, & interiore Xyſto amplificatum ingenti atrio laxauit. Columnas TRAIANAM, & ANTONINAM reſarciri: in ea S.Petri inauratum ex ære ſimulacrum:

Nouum Palatium Vaticanum.

Xenodochium pauperum. Obeliſci erecti quatuor.

Palatium Lateranenſe refectũ.

Scala Sancta digniori loco poſita.

Bb 4 in hac,

in hac, S. Pauli collocari iuſſit. Ædem S.Sabinæ inſtaurauit. Aliquot vias aperuit, & direxit. A templo S. Crucis ad Baſilicam Liberianam. Ab eadem Baſilica ad Templum SS. Trinitatis in monte Pincio: quam vſque Portam Flaminiam deſtinauerat. alteram per Eſquilinum, Viminalem, & Quirinalem ad Palatium S.Marci: alteram ad Portam S.Laurentij. Ab eadem ad Thermas Diocletianas. A Lateranenſi Baſilica ad Coloſſæum. Porro inter vias propinquas Liberianæ Baſilicæ ingens vineæ, atque hortorum Perettinorum ambitus concluditur, quos adhuc Cardinalis inchoauerat, eleganti prætorio inibi extructo, vbi procul à ſtrepitu habitaret. AQVAM FOELICEM in altitudinem Romanorum Collium ad Vrbem perduxit: in Colle primùm Quirinali, tum tota Vrbe publicis, priuatiſque fontibus emergentem. Tres lapideos lacus, in quos ex arcuato ductu tribus oſtijs primum effunditur, præter egregiam ſtructuram, columnas & alia marmorum ornamenta, ingens MOSIS ſimulacrum offerentis aquam, & Hebræorum occurrens multitudo expreſſa lunenſi candidoque marmore, commendant. Hæc ille in Vrbe. Ideoque Populus Romanis Sixto' dicatæ in Capitolio ſtatuæ inter alia ſubſcripſit: OB VRBEM ÆDIFICIIS, VIIS, AQVÆDVCTV ILLVSTRATAM. Eius porro nepos Alexander Cardinalis Montaltus, Templum S. ANDREÆ præclarum inter templa Clericis Regularibus condidit. Id poſtea inſignitum eſt Cellarum ornatu; eius præſertim, quæ ab eximio non magis cultu, quam auctoris Maffæi Cardinalis Barberini nunc Pontificis, nomine effulget. Auget eius Cellæ dignitatem ſubiectus veteris Cloacæ ſinus iniecto quondam S. Sebaſtiani corpore conſecratus. Strozia item eo templo inſignis. Ibi ante, Ducum Piccolhomineorum ædes, & FORVM SENARVM: nunc autem in nomen Apoſtoli cum ædificio vertit & nomen fori. Idem Alexander Clericis Regularibus minimis Ædem S.Laurentij in Lucina cum à Paulo V. impetraſſet, amplas ædes coniunctas coemit & attribuit. At Henricus Caietanus S.R.Eccleſiæ Camerarius cum è Gallia rediens Legatus indidem Monachos priſcis S. Bernardi legibus arctiora ſectantes, habitu vnicolores & candidos, laxiore cucullo & ad mentum dependulo, ligneis ſocculis, tibijs denudatis, in Italiam deduxiſſet, ijſdem Ædem S.PVDENTIANÆ, quam Rainulphus de Monteruco Vrbani VI. olim Cardinalis inſtaurauerat, iam vetuſtate fere conſumptam, & à ſe reſtitutam, ijſdem ad ſacra miniſteria tradendam curauit. dein auxit pulcherrimo Sacello, in quo ipſe humari voluit. Hieronymus Matthæius eiuſdem Pontificis Romanus Cardinalis fundato Matthæiorum Collegio, quo præſcriptus adoleſcentium numerus ad bonas artes educatur, ſtabile liberalitatis ſuæ monimentum conſtituit. Inchoata Sixti opera perfici mandauerat Vrbanus VII. cum inchoato vix pontificatu deceſſit; vir ſummus, antequam maximus diceretur. Gregorij XIV. tempora fabricis caruerunt. morboſa enim fames ademit poteſtatem fabricandi. Eius porrò fratris filius Paulus Cardinalis Sfondratus, cuius erga res ſacras religionem comitata munificentia eſt, ſub Clemente VIII. S.CÆCILIÆ aliorumque SS.martyrum corporibus inuentis,

Aqua Fœlix in Vrbem inducta.

Templũ S. Andreæ de Valle.

In eodem Cella Maffei Card. Barb.

Clerici Regulares minimi.

Monachis S. Bernardi arctioris diſciplinæ.

Collegium Matthæiorum.

tis, eodemque loco reconditis, Eccleſiam ante ruinoſam & fatiſcentem, mox reſtitutam, priſcis renouatis, nouis pigmentis, ariſque additis copioſe ornauit. TVMVLVM vero Virginis vario marmore, pretioſiſque incruſtationibus pellucentem, mira operum elegantia, atque opificum arte elaboratum, & cancellis obſeptum, luminibus plus LX. perpetuo ardentibus quaſi Cœlum ſtellis illuſtrauit: Ædem Sacerdotibus, miniſtris, argenteis & aureis vaſis ac Sanctorum reliquijs auctam hæredem ex aſſe reliquit. Octauius Parauicinus ab eodem Gregorio iuſſus Cardinalis, cum Aram principem templi S. Alexij, cui præerat in Auentino mirificè decoraſſet: ædes quoque in Vrbe perfecit.

Opera Clemẽtis VIII Aedes S. Cæſarij.

Iam vero Clemens VIII. vt Ædem S. CÆSARII, quam Sixtus V. expunxerat, inter Cardinalium titulos more antiquo referret: non longe à porta Capena luculenter reſtituit; tum Silueſtro pronepoti creato Cardinali regendam attribuit. Collegium SCOTORVM, quorum patronus fuerat in purpura, vt Romanam fidem in patria tuerentur, fundauit, donauitque prouentibus. *Collegium Scotorum fundatũ.* Palatium Vaticanum, quod Sixtus V. ædificarat, laquearibus, cæteriſque ornamentis præclare inſtruxit. Ex his Aula vulgo CLEMENTINA, picturis, fallente imaginum proſpectu, & egregia opificum arte oculos tenentibus: tum ſpecie marmorearum incruſtationum inter ſpectanda Vrbis merito aſcribitur. Baſilicæ Vaticanæ quod fuerat extructum præclariſſimè perfecit. Eiuſdem opus eſt in Baſilica Lateranenſi Sanctiſſimæ EVCHARISTIÆ diuinique Regis regia. Tranſuerſam enim templi partem colorato elaboratoque marmore, exquiſitis picturis, inaurato laqueari, ſegmentato pauimento pulcherrimè ornauit. Erant in templo, prope apſidem veteres quatuor æneæ columnæ ſtriatæ. Eas lamellis auri coopertas, baſibus, ſpiris, capitulis effultas, coronam, & faſtigium ex ære inauratum ſuſtinentes ad aram compoſuit. Hæc introrſus adſtructa parieti viridibus columnis œbalij marmoris, alijſque diſcoloribus lapidibus inſignis ſplendidum præ ſe fert gemmis & auro conditorium, quo Sol vitæ contegitur. Contrà, Organi vegrandibus tubis admirabilis machina nixa croceis è marmore columnis, inauratis è ligno præcincta, alijſque præclaris ornamentis ſurſum deorſum illuminata. Idem Capitolium, vt ſupra dicebam, pro loci dignitate, excoluit. Demum in Æde Virginis ſuper Mineruam ſumptuoſo SACELLO gratus Pontifex parentum memoriæ monimenta poſuit: quorum marmoreas effigies ſuper vrnam varij lapidis nitentes in cubitum numeroſa nobilium capitum, & purpuratorum ex Aldobrandino genere corona circumdat. *Sacellum Clementis in Templo ſuper Mineruam.*

Horum præcipuus Petrus Clemẽtis nepos S. Nicolai in Carcere Cardinalis; qui antiquæ illius ædis faciem plaſtico artificio conformatam dealbauit. Poſtea vero Tranſtiberinam, cui præerat VIRGINIS MATRIS Ædem elato altius tecto, cælato inauratoque laqueari, reſtitutis, tunicatiſque marmorato parietibus ſplendide inſtaurauit. Eiuſdem HORTI per quam amœni ſunt in Quirinali: qui & miracula picturarum in ædibus, & multitudinem ſtatuarum inter vireta, & veteris picturæ fragmentum

reper-

repertum à paſtinatoribus ſpectanda exhibent. Idem porro vetuſtam Ædem ad aquas Saluias renouatam extruxit: locum S. PAVLI Apoſtoli martyrio, & trium fontium, qui ad ſaltus præciſi capitis emanarunt, miraculo inſignem ornauit. Eodem Pontifice Baſilicam S. PAVLI non longe ſitam Monachi Caſſinenſes, dealbatis muris, erectiſque altaribus, apſidem præſertim picturis & marmoribus in hanc quæ cernitur nobilem formam redegerunt: ijdemque poſtea refecto S. CALLIXTI templo in Tranſtiberina regione, adiectam Cœnobij partem magnifice ædificarunt. Per idem tempus Cæſar Cardinalis Baronius, cum Annalium volumina æternitati conderet: Ædem SS. NEREI, ET ACHILLEI collapſam ornate reparabat: S. Gregorij monimenta prope eius Ædem ædificatis, aut reſtitutis minoribus ædibus inſtruebat. At in valle Quirinali templum S. VITALIS vetuſtiſſimum, & ruinæ obnoxium Iſabella Feltria Ruuerea Biſignani Princeps fundata apſide, nouaque ſtructura directum firmatumque, totum picturis, & ara decorauit. Cardinales vero, Andreas Perettus vetuſtiſſimam Ædem S. ANGELI in foro Piſcario tectorijs operibus: Bernardus de Roxas & Sandoual Ædem S. ANASTASIÆ eleganti pronao ante frontem excitato quam nuper collapſam Vrbanus VIII. manſuram reſtituit: Bartholomæus Cæſius Ædem S. MARIÆ in Porticu coloratis imaginibus exornarunt. Hanc vero poſtremam in area domus Sanctæ Gallæ patritiæ olim erectam Ioannes I. Pontifex ſcribitur dedicaſſe, repoſita inibi admirandæ Virginis imagine, quæ religioſe colitur, manu Angelorum, vt fertur, depicta. Reſtituit deinde Ædem Gregorius VII. tum Hugo Verdala Cardinalis, & magnus Melitenſis militiæ magiſter: quibus Cæſij pigmenta acceſſere.

Aedes S. Pauli ad tres fõtes. *Aedes SS. Nerei & Archilei refecta.* *Templũ S. Vitalis reſtitutum.* *Templũ S. Mariæ in Porticu.*

Pauli V. opera. Iam vero, Pauli V. in exornanda Vrbe ſingularis cura, & diuturno Pontificatu feſtinata ſtudia fuere. Ex eius vita Ciacconio addita placet Paulinas fabricas enumerare, paucis omiſſis quas ante commemorauimus. *A Cœlitum Regina Virgine auſpicatus, contra SACELLVM in Baſilica Eſquilina à Sixto V. Dei naſcentis incunabulis erectum, alterum Deiparæ Matri, quantum nuſquam Romæ eſſet, ædificare aggreſſus eſt. In eiuſdem Sacelli iam perfecti aram ex antiqua templi ædicula eiuſdem Virginis IMAGINEM Lucæ Euangeliſtæ manu depictam, cunctis gentibus venerabilem tranſtulit, inuſitato ſpectaculo. Fulgebant vndique parietes ſericis, auroque intextis periſtromatis: & imperata omnium ordinum ſupplicatione circumuecta cæleſtis effigies luſtrauit Eſquilias, purpuratorum Patrum Senatu, populoque Romano proſequentibus. Ipſe Pontifex ad oſtium Baſilicæ Reginam argenteo ferculo ſub vmbella magnifice ſubeuntem obuius ac venerabundus excepit, & in Sacelli ara depoſuit. Porrò Sacellum totum quidem admirandum, & variegatis lapidum cruſtis, ſimulacris è pario marmore, picturato inauratoque hemiſphærio, ſectili pauimento, præclaris artificum operibus, cum priſcis Cæſarum molibus conferendum. Sed ARA præſertim admirationis modum excedit, Virgini deſtinata ſedes. Ea gemmis (* hæc de ara ex autographo ſcriptoris adiecimus à Typographo prætermiſſa *) ære, auroque*

Ara inſignis lapidibus pretioſis coagmẽtata.

conſi-

conficitur. Quatuor columnis ſtriatis ex Iaſpide ſuſtinetur: lapidis purpuram maculis albis intercurrentibus: tereti ſtria ex ære inaurato ſegmentatos canales diſtinguente. Ex eodem lapide ſtylobatæ purpurant. plinthi, thorique cum cimatijs ex ære inaurati ſunt: vti ſpira, & capitula columnarum. Ex eodem epiſtilium & corona. Zophorum decorat Iaſpis virgatus, ac ſpiris, vt in Alabaſtrite conuolutis, maculoſus. Intercisi faſtigij coronam Cœlitum ex ære expreſſa iuuenili forma ſimulacra inſident. Ipſum porro medium ornant virginales niues olim in Eſquilinum collem delapſæ: ac ſplendido toreumate Pontificem templi limites deſignantem ſpectantibus ſimiles auratæ circumfunduntur imagines. At infra epiſtilium, oram intercolumnij quaquauerſum claudit quadrangula, & turgens in aſtragalos, æquata in tænias iaſpis: circuitque immiſſæ inſtar tabulæ expanſam ſapphirum, colore cœleſtis haud abſimili, & ſtellarum radios imitantem, auro internitentibus venis. Sapphirino illo tamquam Cœlo Superi auro ſplendidi circumuolitant, quadratum in medio loculum pretioſis lapillis, gemmiſque coagmentatum ſuſtinentes. In eo ſolio maieſtatis auguſtam VIRGINEM Paulus collocauit, accenſis perpetuò cereis, & lychnucbis lampadum igne fulgentibus. Ad eamdem Baſilicam elegantiſſimas ædes excitauit: in quibus nobile ODEVM pluſifariam diuiſum SACRARIVM: ædituis, & Canonicis Liberianis, ſua cuique, manſiones diſtributæ: Vbi Paulo æneum habitu pontificio SIMVLACRVM ijdem poſuerunt. Ante veſtibulum templi COLVMNAM ex antiquo PACIS delubro tranſlatam, ſuperſtante Virginis Matris cum Filiolo inaurata effigie, baſi impoſitam erexit. Eodem tempore D. PETRI templum, templorum miraculum aliquando perfecit. Ad eius laxandam aream ædes Innocentij VIII. peramplum atrium ambientes, aliaque veteris ſtructuræ demolitus, multa ſplendidè ædificauit, aut reſtituit ad præſentis elegantiam temporis. Bibliothecæ Vaticanæ TABVLARIVM inſuper addidit, quo Pontificia diplomata continentur. PAVLAM AQVAM, magnum aquæ flumen XXXV. ab Vrbe milliario, opere ſubterraneo, & arcuato in Ianiculum perduxit: deijcientem ſe in iacentia Tranſtiberinæ regionis, inde cis Tiberim ſuper pontem deductam in vſum reliquæ Ciuitatis diuiſit. Eadem gemino ab Vrbe lapide, facto diuortio, ſiniſtrorſus Vaticanum petens, hortis pontificijs in plurimos, pulcherrimoſque fontes emergit: tum in ſubiectam ædibus aream, totamque Leoninam Vrbem copioſe per lacus, & ſalientes effunditur. Quirinales Pontificum AEDES auguſtiſſimo Sacello auctas, duplicibus ſcalis, pluribus & ingentibus aulis, porticibus, varioque Conclauium ordine perfecit. Publica HORREA amplificauit. Domum pœnitentium fœminarum incendio pœne conſumptam reſtituit, auxitque: propinquis ab ædibus, aperta & interſtrata via, ſecreuit. In ſylua Tuſculana Eremitis Camaldulenſibus templum poſuit. Diuæ AGNETI aram peregrinis marmoribus fulgentem, ſub qua requieſceret, dedicauit. In hæc tanta opera impendiſſe dicitur aureorum ſupra vicies quinquies centena millia. Porrò vt ædificatis refectiſque monimentis ampliſſime Vrbem

Ara B. Virginis.

Locus in quo eſt Virginis imago.

Secretariũ nouum tẽplo adiectũ

Pauli ſtatua à canonicis erecta.

Templũ D. Petri abſolutum.

Aedes Pontificiæ auctæ.

exco-

excoluit ſic eius augendæ contentio promanauit ad Ciues, decorum ratos decorare patriam imitatione Principis. Tum in Vrbe paſſim ædificia vel antiquioribus dirutis noua ſubſtituta, vel eadem inſtaurata, & exculta ſunt. Quin etiam confluens ad rerum copiam multitudo cupide in vacuo ædificauit, vbi antea Romanos per montes ſolitudo erat. Nam inter Collem Hortulorum & Quirinalem, ad Pilam olim Tiburtinam & Circum Floræ, in rectum dimẽſi vicorum ordines ciuilibus tectis frequentes. Aliæ in foris quondam Cæſaris, Auguſti, Neruæ excitatæ domus: aliæ in Suburra, Vico patricio, Quirinali valle, Eſquilijs, Viminali erectæ: aliæ trans Tiberim ad Auguſti Naumachiam, hortoſque Cæſaris, tanto locorum interuallo productæ; laxatis vbique, vel directis ad lineam, vel apertis nouis, conſtratiſque viarum ſpatijs. Vt iure Paulus, non quemadmodum Auguſtus, gloriari potuerit: ſe Vrbem ex lateritia marmoream, ſed ex priore alteram relinquere. Propterea hæc publico decreto Populus Romanus marmoream tabulam magnifico titulo inſculptam, affixamque extrinſecus fronti Ædis S. Franciſci trans Tiberim eius memoriæ dicauit:

Aucta Vrbs ædificiis.

Paulo V. Pont. Opt. Max. quòd Vrbem auguſtiſſimis templis, & ædificijs illuſtrauerit: Tranſtiberinam regionem vberrimis riuis ex agro Brachiano ſupra Ianiculum ductis irrigauerit; nouis olerum hortis in pomaria domoſque diſtributis Cœlo ſalubritatem reddiderit, priuatorumque cenſum auxerit: vijs quà apertis, quà amplificatis directiſque, inſignia SS. Benedicti & Franciſci monaſteria, portamque Portuenſem in nobiliorem proſpectum dederit; expedito vtroque Fabritij pontis aditu, & ſcalis ad Tiberis alueum deductis Ciuium, peregrinorum, nautarum commodis contulerit, S. P. Q. R. publicis ad Deum votis atque muneribus fœlicitatem precatur M D C X I.

Tiberis Paulo Pontifice inũdat.

Omitti poſtremo non debet, quod cum Tiberis Paulo Pontifice bis inundaſſet, ſemel mitius, & humilioribus tantum locis. latius iterum & violentius, multæ domus in ripa fluminis prolapſæ ſunt: & pars ſpondarum Ælij pontis ſublata, ne fluuio tumeſcenti obſtaret. Has deinde Paulus pulchriores refecit. Domus etiam quæ ceciderant reſtitutæ: Vrbis non minus decori quam incolumitati prouiſum. Qui vero primus omnium Paulum eſt imitatus Scipio Cardinalis Burgheſius, vetuſtam Ædem S. SEBASTIANI ruinoſam, & rudi antiquitate informem ad huius æui politiorem normam inſtaurauit: Aras, Tholum, laquear, aliaque interiora ornamenta congeſſit, duplicẽ aditum extrinſecus laxauit: Porticum fronti adiecit: deſcenſum & ſcalas ad inferiores cryptas: religionem ſanctiſſimæ martyrum memoriæ addidit. Idem præter faciem Ædis Virginis Victricis in Quirinali, de qua ſupra ſermo fuit, S. GREGORII ad Cliuum Scauri exteriorem frontem plurimis ab imo gradibus ſublatam, ſaxiſque Tiburtinarum latomiarum artificioſe candidam in altitudinem perpolitis, ita collocauit, vt interius atrium laxauerit, nitenteſque pilis quadripartitas porticus ante templum ſtatuerit. Id opus cum vita abſoluit. Sed multo ante Templum S. Chryſogoni, quod moderandum ab ipſo Paulo mode-

S. Sebaſtiani Aedes reſtituta.

S. Gregorij Templum eximia frõte inſtructum.

moderatore antequam Pontifice acceperat, reſtitutum, coaceruatis picturæ, læuigatorum gypſatorumque parietum, marmorum, altarium, laqueati inauratique tecti, atque exterioris porticus ornamentis, inter illuſtria reddidit. Burgheſiorum Ædes in Campo Martio Tiberi propinquas in eam amplitudinem produxit pulcherrimo perittylo, multiplicatis aularum, & conclauium ordinibus, ſolario ſubdiali, porticibuſque in fluuium obuerſis, concluſis hortis, explicato complanatoque foro, vt in quauis regia nemo plura deſideret. Acceſſere, ingens additamentum, Ædes è regione extructæ. Quæ etſi aulicorum commodo paratæ ſunt, aulæ tamen dominos præ laxitate videtur allicere. Domum Piam quæſito præſertim extrinſecus ornatu perfecit. In templo magnæ Virginis ſupra Mineruam ingentia organa duo, & auro intermicantia molitus eſt. Extra portam Collatinam; vbi olim aliquam partem hortorum Pompeij fuiſſe diximus, VILLAM, & in ea pulcherrimas Ædes extruxit ſtatuis, priſcis toreumatis, pictis tabulis, & alijs ornamentis abunde refertas. In villa præter amœnitatem locorum immenſitas, apricæ accliuitates & proſpectus, vmbræ, vineta, auium ferarumque viuaria ſpectaculo ſunt. Idem dirutis Conſtantiniarum Thermarum reliquijs nobiles in Quirinali ædes inchoauerat quas deinde auctas. Card. Bentiuolus perfecit.

Ædes Burgheſiorum.

Villa Burgheſia.

Quo tempore Ædes quoque ROMANO SEMINARIO paratæ ſunt. Nam plures domus ad Templum olim Antonini coemptæ: duæ maiores ad idem culmen ſublatæ. Pauli Pontificio ſtemmate decorata frons: tum duplicis porticus, Triclinij, & cubiculorum ingens additamentum, Aulæ præſertim, in qua præter alias litterarum exercitationes, per Bacchanales ferias minora ſeu comica dramata: rarius autem latino metro inſignes Tragœdias habere ſolet nobilis iuuentus non ſine Romę admiratione ac plauſu. Tum quoque commendata eſt Michaelis Angeli Tonti Cardinalis liberalitas, qui Collegium Adoleſcentium inſtituit addiſcentium bonas artes, quod ab eodem Nazareno pridem Archiepiſcopo Nazarenum dicitur. Alios ſuis in Ædibus Dominicus Card. Gimnaſius ad cultum doctrinæ educari iuſſit, luculenter ædificatis & auctis; quibus deinde vetus S. Luciæ templum à fundamentis renouatum & Moniales collata ab ſe pecunia dotatas incluſit. Paulo ante inſignes Ædes Matthæiorum in ampla inſula perfectæ ſunt, cum alteras ſimilis magnificentiæ auerſo in angulo antea feciſſent. Eorum quoque in extremo Cœlio Monte, quà planus, & poſtea decliuis ſe demittit in vallem, vbi olim Piſcina publica, horti laudantur, vmbris & arborum opacitate amœni, priſciſque marmoribus, ac ſimulacris locupletati. lacus ibi & ſalientes plurimi, aquis vel in aditu occulte erumpentibus ad ſpectatores irrigandos. Sed hortis recentibus alij etiam Romani colles celebrantur. In fine quidem Eſquiliarum Horti ſunt Federici Cardinalis Cornelij ad veteres arcus Neronianos Aquæ Claudiæ: quibus ſua peculiaris laus, quod nobilem florum in areolarum puluillis, citrorumque ſobolem in vaſis viridarijs educant. Earumdem pars Eſquiliarum & Viminalis Hortos Perettinos habet. His præter tonſilium fruticum circumeuntes ordines, & areolarum amœnitatem

Seminariū Romanū.

Collegium Nazarenū

Horti Mattheiorum.

tatem

tatem, duo ſunt prætoria pulcherrima, copia fontium & ſtatuarum: immenſa patent magnitudine, expatiantibus virentibus pratis, pomarijs & vinetis fructuoſi. In Palatino Farneſij, quà editiores ſunt, quodammodo penſiles, antiquos ſuper Palatij fornices ſtrato ſolo, nec admodum alta terra vireſcunt. Non vnam planiciem ijdem inferiores nobilium vmbra & viriditate arborum conneſtiunt. Non longe ab his, in capite olim Suburræ poſt templum Pacis, Cardinalis Pius cultiſſimos habet, qui candidis ædibus conſtructis nouam dignitatem amœnitati conſeruit. In Pincio, & colle quondam Hortorum Ludouiſij, ſylua, ſtatuarum copia, Xyſtorum opacitate, prætorij ornatu, & pictis tabulis inſignes. De alijs alibi. Sed vt ad ædificia redeamus, In Tranſtiberina regione excalceati Carmelitæ Deiparæ Virgini Ædem, & adiunctum cœnobium poſuerunt. Nocturno autem ex incendio nobile Templum S. Caroli, vulgò ad Catinarios ædificatum eſt. Nam cum æſtiuis feruoribus congeſtum, conſtipatumque in amplo fœnili fœnum incaluiſſet; concepto igne ſponte exarſit, vicinamque materiariam apothecam ingenti aſſerum, & tabularum copia refertam comprehendit. Nihil illa nocte Roma vidit illuſtrius; tanti flammarum vortices ſereno cœlo vndauere. Excita vicinia, nihil quiſquam domi retinuit quidquid erat clauſum publicè expoſuit, aut alio exportauit imminentis incendij metu. Et ſunt fere domus plebeiorum vetuſtæ, aridæ, ruinis obnoxiæ & flammis pabulum daturæ frequentibus lignariorum, & linariorum officinis. Arſerunt ædes propinquæ, nec modicæ. Quare patefacta area, templo delectus eſt locus, Bernabitis Patribus honores S. Caroli promouentibus. Sed magno operi opes defecerant: Cum opportuna religione Ioannis Baptiſtæ Lenij Card. prouiſum eſt; vt magna vi pecuniæ teſtamento legata, quod imperfectum manebat, perficeretur. Porro templum quadrangula forma, medio tholo altiſſimè exurgente conſtructum quà retractis, quà prominentibus concamerationum partitionibus, & albario tectis, inauratiſque, inter eximia Romæ numeratur. Alterum in via Flaminia templum S. Carolo latius, ampliuſque inchoatum Tranſpadani præſertim & Inſubres perficiendum curant. Cæterum alia duo incendia decorem Vrbi contulere. Alterum prope Pantheon: ibique Patres ſignati Cruce miniſtrantes ægris, qui templum S. Mariæ Magdalenæ auxerant, & ornarant, vſi ruinis domorum, aream ante templum laxarunt, concinnam domum è regione ſtatuerunt. Alterum prope Campum Floræ; vbi ædibus S. Hieronymi nocturno igne ferme conſumptis, eas ſoſpito candore veſtitas inſtaurauit Franciſcus Cardinalis Barberinus.

Horti Farneſij. *Horti Cardin. Pij.* *Horti Ludouiſij.* *Templum S. Caroli.* *Card. Lenius Templũ S. Caroli abſoluit.* *Aliud tẽplum S. Caroli.*

Hæc ad Vrbani VIII. Pontificatum referenda ſunt. Ille vero adhuc Purpuratus Princeps peramplas & lautas ædes, ad porticum olim Pompeij, cum Carolo fratre, vbi ambo degerent, ædificarat. Exin Pontifex, præter ea quæ memorauimus, PALATIVM Vaticanum pro eius dignitate excoluit: multa ad commoditatem Pontificum & aulicorum vtilitatem compoſuit. Ambulationem Gregorij XIII. camera fatiſcente tecto muniuit. ſublapſæ identidem parietum loricæ, quibus coſmographicas

Vrbani VIII. opera.

phicas

phicas per tabulas Italia eleganter expingitur, priſtinum pigmentorum ſplendorē induxit. Templum nobile CONSTANTINI Baptiſmo nunc eiuſdem iuſſu ſumptuque perpolitis columnis, concinnatiſque earum capitibus & baſibus: dealbatis, magnaque ex parte veſtitis marmore parietibus, laqueato inauratoque tecto collucet. Spatium in medio clauſum circulatis cancellis, continenſque ſalutaris aquæ fontem pretioſorum lapidum incruſtationibus operitur: laqueare inauratum, cælatumque cætero apparatui reſpondet. Ædem Sanctorum COSMÆ & DAMIANI idem præclarè exornatam illuſtrauit. Nouum S. Martinæ Templum, quod Franciſcus Card. Barberinus ædificat, Vrbanus fronte Tiburtini lapidis exornat. In Quirinali perennis erat memoria S. Suſannę ad duas domos. Nam cum illa, Diocletiani Cęſaris neptis paternam domum habitaret: haud longe Caius Pontifex ex eodem Cæſaris genere Virginis conſanguineus alteram incolebat. Sed cum Suſannę domus eiuſdem purpurata ſanguine inaurato templo reſplendeat; quæ CAII Pontificis fuerat, nuſquam apparebat. Parietinę tantum rimoſæ caducæque ſine aditu, ſine tecto haud procul extabant. Hanc igitur alteram domum habitatam olim S. Pontifici deſertam & ignotam Vrbanus in nouum eleganſque templum nitide formauit, vt ſimul Eccleſiaſticæ antiquitati, Sancti Pontificis venerationi conſuleret. At in eodem Quirinali, palatij Pontificij hortenſis amœnitas diſcluſa viridi ſepto à via publica prope omnibus ſponte, atque intutè patebat. Ea nunc cingitur circumſtructo muro in modum ARCIS pari ſecuritate ac pulchritudine. AREA, quæ ante palatium vetuſti ædificij latiſſimo fundamento ſubturgebat, magno lapidariorum ſudore demiſſa & complanata. Terreus agger è regione Palatij, ex eiuſdem vetuſtæ molis ruina in magnam altitudinem exurgebat; ſubducta humo eſt exæquatus. AVLA Palatij præcipua, quę pilis lateritijs haud ſatis fulta ruinam minabatur, ijſdem tiburtino lapide refectis ſolidata eſt. Aucti HORTI adiacentes. Obſtabat obiectus collis, ſubiecta vallis. Aſportantes multorum manus ille ſequutus decreuit in planiciem: valliculam repleuit iniecta & aggeſta humus, cui ſuſtinendæ directa ingenti mole ſubſtructio eſt. In fine hortorum ad remittendas interdum curas adiuncta domus. Horti vero æquata planicie iam in immenſum excurrunt. Recti in illis, longiſſimique Xyſti, tonſilibus cincti plantis, myrto, buxo, cupreſſo, lauro, iunipero, citro: innumeri fontes: ſtationes cameratæ flexilibus ramis, ſemperque virentibus folijs: ſpatia diſpertita pomis & floribus. Hic fraga, & roſa, & cætera veris familia: illic arborum fœtus & grauis autumnus. E planicie mollis cliuo deſcenſus, & adiacens inferior campus malorum medicarum ferax: tum platanis inumbratus Hydraulam ab Sole defendit, aquatilium machinarum quaſi Reginam, pluribus vndique fontibus coronatam.

Templū in qua Baptizatus eſt Conſtātin. exornatū.

Horti Quirinales amplificati.

At extra Vrbem Vrbanus ad mare Tyrrhenum & Ciuitatem veterem ſeu Centumcellas PORTV ædificato, totius Europæ emporium Romanę dignitati, & commodis aperuit. Id ſane opus multi Pontifices antea aggreſſi fuerant, quos rei molitio, & ſumptus magnitudo, ac fremen-

Portus ad Centū cellas.

tium

tium vndarum inſani æſtus retardauerant. Quippe ſabuloſum littus & importuoſum Auſtro opponitur, fluctibuſque recurrentibus verberatur ex alto: nec vllo introrſus retracto ſinu curuatur, quò, ſubſidentibus procellis, naues ſe tuto recipiant. Oppidum porrò conditum eſt, prope antiquam Vrbem Centumcellas, eiuſque veſtigia ſitum. Quam in eo Tuſciæ tractu, Pyrgis veteribus longiùs paululo ſummotis Geographiæ nobiles ſcriptores recognoſcunt. Vrbem ſeiungunt à portu mœnia, quæ interiecta ſemita, parum diſtant à mari: eorumque extrema claudit læuorſum arx quadrangula: bellicisque tormentis, & quatuor munita turribus Vrbem, ac portum, cui imminet, propugnat. Hinc ſecundùm mœnia ſinuatur retrorſum portus: dein dextro tamquam cornu moli coniungitur: quæ continenti primùm recto opere commiſſa, poſtea in vndas excurrens: tum cubito veluti flexa ſinum fere quadratum efficit, ſpatioſo aditu ad ingreſſum nauium relicto. Hoc ſinu anguloſo, quem extrinſecus muniunt cuneata propugnacula, ſtatio ab omnibus ventis tuta præbetur nauigijs: hic hibernant pontificiæ triremes, quò per lapideos gradus facilis eſt è mole deſcenſus. Verum è ſinus aditu nouum de integro, & curuatum molis quaſi brachium pelago eſt deductum; vt alter efficeretur ſinus: qui primus ex alto inuectis patet, vulgarique appellatione, portus dicitur. Quoniam autem exæſtuantis, & profundi maris altitudinem æquari neceſſe erat, ſic nexus operum eſt compactus. Ingentia ſaxa magno labore ingerebantur: atque ea iniectis alijs, alijſque onerata, etſi aquis abſorbebantur, ſubſtratam tamen, patientemque oneris ſtruem attollebant. Quæ vbi ex aqua paululum eminere cœpit, tum iunctis lapidibus moles ſuperſtructa eſt in ludibrium maris, & nauium quietem. Igitur brachium, quod cœptum ab ſinus introitu, curuato ad Vrbem littori haud impari flexura reſpondet, rotundo tamquam propugnaculo terminatur: quemadmodum altera munitio, quæ ab æquali propugnaculo inchoata, pari etiam curuatura ad arcem fertur, continuatque molis ſtructuram tendentem ad Vrbem. Inter hæc duo munimenta libero mari panditur oſtium portus, quo naues tutò commeant. Sed quoniam Auſtro opponitur euolutos longe fluctus inuehenti, altera contra oſtium, ſcopuli inſtar iacta eſt non modico interuallo moles, oſtio portus obuerſa. Id validum eſt frangendis procellis ac fluctibus munimentum. Cæterum forma portus nec ouatæ, nec orbiculatæ par, inter illas media latiſſime panditur. Quo perfecto data à Pontifice immunitas vectigalium commeantibus: & allecti inſtitores loci ſecuritate, lucri ſpe: copiæque mercimonij Romæ conſultum. Hæc à munifico, optimoque Pontifice, præter ea, quæ diximus, perfecta ſunt. Ideoque in Templo Virginis ab Ara Cœli Senatus Populuſque Romanus horum gratia, aliorumque beneficiorum, quæ in Vrbem & Eccleſiaſticam ditionem, contulit, inſigne illi rerum geſtarnm monimentum poſuit:

Leander in deſcriptione Italiæ.

Sinus in portu & ſtatio triremium.

Quomodo portus extructus.

Monimētū poſitum Vrbano VIII.

Vrbano VIII. Pont. Opt. Max. quòd Vrbem graſſante per Italiam acerbiſſimæ peſtilentiæ lue incolumem ſeruauerit, & ſparſa alicubi contagionis ſemina properè extinxerit; quod Dominatum Eccleſiaſt. peropportuna

ditio-

ditionis acceſſione amplificauerit: quod Italiam eductis iam ad prælium aduerſarum partium exercitibus, in ipſo pugnæ procinctu ſumma fœlicitate pacauerit: quod Romam. Aelia arce in meliorem formam redacta, magno æneorum tormentorum paratu, & copioſiſſimo armamentario, fines vero Arce Vrbana à fundamenti excitata, Vrbeſque alias complures firmiſſimis operibus munierit: quod Traiani portu ad Centumcellas reſtituto perfectoque, varijs opificiorum generibus vbique inductis, rei frumentariæ inopia ingenti ſumptu ſubleuata, quà templis exædificatis, quà refectis ornatiſque, ac temperata vereque paterna dominatione populorum commodis vigili cura proſpexerit,

S. P. Q. R.

Aeternum memoris gratique animi monumentum poſuit.

An. Sal. M D C X X X I I.

At Franciſcus Card. Barberinus Ducis Sfortiæ coemptos hortos in Quirinali magnificis operibus exornauit. Poſſederat, vt dixi, Cardinalis Carpenſis, deinde Sfortiæ Duces prætorio amplo lautoque inſtruxerant, quod è priſcis fundamentis ſedilium Circi Floræ exſurgebat. Igitur quà in Septemtriones obuerſa ÆDIVM præcelſa FACIES longiſſimè producitur, primum nouis ſuffulta fundamentis, tum pro eadem æquato ſtratoque latiſſimam in aream ſolo, cæmentitio muro onus ſuſtinente, ſolidatur. Eamdem marmorato in lateritiæ tunicæ ſpeciem loricant: explicant regiam ſubgrundiorum coronam: mœniana in medio collocant, non ſine multarum viriditate è vaſis frondentium arbuſcularum: procurrentibus cingulis ad æqualia interualla diſtinguunt: imponunt faſtigia feneſtrarum: intrinſecus aulas ornant, plurima reficiunt, inſtruuntque cubicula. Verum ad Solis occaſum reuocant introrſus ædificium, & nouas ædes eximia deſcriptione erigunt: quas altera, ad oppoſitæ æqualitatem, extante parietum tamquam ala concludunt. Quod inter has medium reſilit, porticibus euehunt: quarum inferiores multipliciter patent: ſuperiorum aliquæ continuato muro obſtructæ, quoniam perlucidis ſpecularibus omnes teguntur, procul viſentibus indifferenter arcuatos hiatus videntur efficere. Picturis Petri Berettini Aula memorabilis. Scalæ in quadrum, & cochleæ formam redactæ, columnis nobiles. Pluribus contignationibus, fatigato per multitudinem obtutu, expatiantur conclauia. Inter cætera ibi Franciſci Cardinalis viſenda Bibliotheca; in qua incertum, vtrum ſit admirabilior amplitudo & ornatus, an nuceæ materiæ ſcalptura, columnis & coronis diſtincta: an pluteorum vndeno ordine duplicem per ambulationem recurrentium concinnitas: an voluminum copia innumerabilis, an propenſa in liberales diſciplinas ſtudia Principis; quem tanta rerum moles non modo non retardat à curis ſapientum, verum ad hæc amœna diuerticula ſenſim pellicit, & quaſi è curiæ tumultu ad doctrinarum quietem inuitat. Nec parum Ædium illarum gloriam amplificarunt ſacrarum ſpectacula fabularum. Neque enim theatralibus in ludis Roma quidquam laudaret illuſtrius, quam nuper aut peregrinum ALEXIVM, aut THEODORAM à libera-

Aedes & Horti Barberinorum in Quirinali.

Facies ædium ornata.

Bibliotheca Franciſci Cardinalis.

Muſica dramata data in iiſdem ædibus.

tore dimiſſam. Inchoat fabulam, perficitque concentus. Modos Muſici Romani, hoc eſt Muſicorum reges agunt. Machinamenta, & automata pluſquam regia. vſitatum quippe ibi tranſuolare cum leui nube, cum igne erumpere, cum pegmate euaneſcere: maria terris enaſci: valles aſcendere, montes ſubſidere, alium in orbem momento tranſmigrare: ſenſu periucundo ſequi triumphantes Diuos, ac Cœlum curru ſulcantes. Nam choros, ſaltationes, ſyrmata perſonarum, & reliquum Choragij apparatum haud facile ſit animo æſtimare; tanta ſunt, quæ videntur. Ab his ſpectaculis ad hortenſia tranſitur, quoniam & illic croceis, vt olim cum odoribus agitur fabula. Quidquid vſpiam floreum apud nos viuit, in illa veris ſcena primas ſuſtinet: exitu quidem Tragico; nam & florum regibus vitæ caduca ſors: & quibuſdam vel in primo actu ſanguis purpurat. Hi vero è fœcundo ſolo perennitatem poſſent haurire, ſi vellent: in quo perennant Apes melliferæ, ac cœleſte pabulum non tam libant, quam refundunt æque in flores, ac florentem in Vrbem virtutibus, & otio Pacis. Eodem tempore Antonius Franciſci frater Cardinalis Ædem vetuſtam S. AGATHÆ egregijs operibus inſtaurauit, ornauitque: porticum exteriorem extruxit. Antonius vero Cardinalis S. Onuphrij Vrbani VIII. frater ſuo fratrum Capucinorum Ordini Cœnobium, cum Templo condidit, vt monet addita inſcriptio:

Mira in iis machinamenta & ſpectaculis

Florea hortorū amœnitas.

Aedis S. Agatæ reſtituta.

Fr. Antonius Barberinus S. R. E. Presb. Card. S. Onuphrij, Vrbani VIII. germanus frater Templum immaculatæ Virgini Conceptæ, Capucinis fratribus Cœnobium à fundamentis erexit.

Primum Lapidem ſub ara primaria poſuit Maximus Pontifex. Templum pro familię inſtituto vindice Euangelicæ paupertatis, ornamentis inſtructum. Domus ampla, & fratrum conuentibus, quos capitum numero frequentiſſimos habent: opportuna. Idem Collegio NEOPHITORVM in veteri Suburra domum extruxit; Collegio PROPAGANDÆ FIDEI ſacram Ædem ſub monte Pincio.

Templū S. Ignatii a Card. Ludouiſio extructum.

Sed intra Romani Collegij ambitum Ludouicus Ludouiſius fratris Gregorij XV. filius & Cardinalis Vicecancellarius, S. IGNATIO LOIOLÆ, quem Sanctorum numero Gregorius aſcripſerat, Templum inchoauit. Primum lapidem ipſemet in fundamenta iecit die ſeptima Auguſti, octaua ab Ignatij anniuerſarijs ſacris. In lapide, & aureis nnmiſmatis vnà demiſſis inſcriptum erat:

Ludouicus Cardinalis Ludouiſius S. R. E. Vicecancellarius Ignatio, cui Gregorius XV. Pont. Max. patruus Sanctorum cultum decreuit, colendo Templum extruxit, Anno MDCXXVI.

Inchoatum ſtrenuè moliri cœpit: ſed molis magnitudo ipſa per ſe moram fabricauit. Itaque ſex poſt annis vita functus ad ſummam iam expenſam tantum ſupremis tabulis adiecit, vt ducentis aureorum millibus opus longe pulcherrimnm ex animi ſui ſententia ſtaret. Porro templum in ampliorum huius æui templorum formam deſcriptum eſt, & figuram Crucis: cuius pars ima longior quam ſumma, tranſuerſæ æquales. Ternæ in imo peramplæ Cellæ ternis ſibi obuerſis reſpondent, & ſuo quæque

tholo

tholo ſublimes camerantur. Poſtea maius Hemiſphærium; quod duplici globoſaque concameratione fornicatum exteriorem altiſſime prouehit, interiorem deprimit ad iucundiorem proſpectum. Tum ſingulæ hinc, atque hinc cellæ paulo minores, ſuas quæque fores introeuntibus aperiunt, alteras è via publica, alteras è ſecretario & domeſticis ædibus. Tum templi, & principis aræ ſedes. Sed quod rarius hodie huius generis templa ſortiuntur: ad interiectus adituſque Cellarum quadraginta & octo marmoreæ columnæ ſingulari ornamento conſtitutæ. Pilæ autem medium templi intercurrentes è tiburtino lapide, perpetuis à ſummo ad imũ canalibus ſtriatæ capita ſuſtollunt de more Corinthio, eodemque conformatum epiſtilium, zophorum, atque è mutulis prominentem coronam. Hinc paries paulum rectus minorem vſque proiecturam, deinde ſinuatur in fornicem, qui zonis proſilientibus, retractiſque cauis & loculis ad inſerendas plaſtarum imagines diſtinguitur. Frons Septentriones ſpectans, quo & vicinum Pantheon vergit, candidis commiſſa glebis Tiburtinarum lapidicinarum latiſſime, altiſſiméque conſurgit. Porro ſub templi ſiniſtro latere fuiſſe molem Circi ſimilem ſuſpicor, inchoatæ ab Æde S. Mariæ in Aquiro, ad quam Equorum curſus cum ædificio. Idem indicat magna pars Obeliſci prope collocata, & in vicinia minora eiuſdem fragmenta: & perpetuum latumque fundamentum repertum ſecundum Templi longitudinẽ, forſan ad porticus & ſedilia. Idem Cardinalis Collegium Hibernorum fundauit, & Patribus Societatis regendum commiſit. Quo tempore Germanici Collegij per lapſum ruinoſæ domus inchoata ſtructura, pars quædam ſpatioſi ambitus ædificari cœpta; ipſa tamen domus ingens, nobili aula, cubiculis, ſubiectiſque inſtructa operariorum officinis. Nec longe in Agonali foro productis ædibus Cardinalis Pamphilius ædificabat. In eiuſdem olim Circi carceribus Ædes de Torres: & in propinquo de Lantes. Has autem cum Romana Academia, credibile eſt fuiſſe ad nemus Thermarum Alexandri. Ad latus autem Circi in Thermis ipſis antiquarum ædium ſpecies refloreſcit opibus Mediceis. Sed Agrippæ Thermas ædes Sanneſiæ, Victoriæ, Robertæ deſignant. Thermis vero adiuncti horti cum ſtagno, & nemore quam Vallem vulgo dicimus, occupabant. Ibi ædes de Valle, & Caffarellæ ſunt. Ædes Caualeriæ, & Philonardæ ad Porticum Octauij Corinthiam: quam, prope excipiebat Circus Flaminius. Huius Circi ad metas Patritiæ, Serlupæ, Paluziæ, Capizuchiæ. Extra latus Circi dexterum, prope Capitolium, Mutiæ, Aſtalliæque ponendæ: In læuo, an extra? Coſtagutæ. Capitolio non multum diſtat via Lata, quò fines ſuos Regio viæ olim Latæ perduxit. Itaque Ædes Aldobrandinæ (& fortaſſe Frangipaniæ) Cæſiæ, Ludouiſiæ, propinquæ Columnenſes, aliæque in foro gentilis Sciarræ eius notant Regionis ſedem. Sed vbi Cæretis Ducum ædes, tum Cardinalis Cornelij, Porticus Argonautarum: vbi Collegium propagandæ Fidei, Porticus Europæ recognoſcenda eſt: Vbi cliuus Pincij & Muſeum Angelonium, terminus hortorum Pompeij. Poſt eas porticus Septa tendebant ad forum Columnæ, olim Antonini. In eo, eiuſque additamentis

Colũnæ in templo.

Et alia ornamenta.

Collegium Hibernorũ

Collegium Germanicum.

mentis Verallæ, Spadæ, Bubalæ: tum in via Flaminia Caietanæ, Veroſpiæ, Theodulæ. Minus certa in Campo Martio habemus. Sed tamen quà poſt Collem Citorium verſus Tiberim panditur, Cœnobium Monialium Reginæ Virginis ibi eſſe dixerim, vbi ſolarium quondam Horologium fuit. Indicio eſt Obeliſcus pro gnomone erectus ab Auguſto. Nam & vicina, & fundamenta ædium ſubit, quas Cardinalis de Comitibus poſuit Rondininis ædibus contiguas. Rondininæ autem illius areæ aliquam partem ſibi etiam vendicant: & molis terminos ad Serras vſque fuiſſe extenſos probabile eſt. Porro ad Ripam Tiberis Collegium Clementis VIII. Clementinum viſitur, prope antiquum Terentum, vbi ara Ditis & Proſerpinæ ſub terra. Prope, ortum habuit via Recta diuidens hanc partem Campi. Quod ſi alterum ripæ latus ſpectamus vbi domus Pauperum, ac Xenodochium SS. Trinitatis, quo peregrinorum Romam venientium excipitur incredibilis multitudo; Hic opinor horti Principum Seruiliani fuerunt, longoque tractu ad Collegium Anglorum, tum Roccias ædes ac Cerrias pertinebant. Etiam Ricciæ, Vareſiæque, cùm horti ſecundum Tiberim producerentur, illorum terminis incluſæ. Aliæ dignitate ac ſpecie non inferiores, vel quia veteres fabricas illis deſignari in promptu non erat: vel quia memorauimus, reticentur. Vrbis adeo totius facies eximias paſſim domos oſtentat, humilioribus tamen non raro intermiſſas. Quod ſane ingentibus oppidis familiare eſt, & Vrbi etiam veteri fuit: quam ſex amplius ſecula præter Capitolij ſubſtructiones, paucis commendatam, rudibuſque tectis demiſſam & humilem exteri, quamuis dominam eludebant. Orbis imaginem dixeris in quo maximis Vrbibus minora caſtella pagique ſuccedunt: ac præcelſa montium iuga modici colles excipiunt. Sic & regia domus non amplas vbique aulas, ſed anguſtas etiam cellulas probè complectitur. Romæ vero id præſertim accidat neceſſe eſt, quod in eam ex omni Europa confluentes noui opifices & aduenæ, vbi in communi patria ſedem elegerunt, domos ſibi quoquo modo comparant, & pro facultatibus ædificant. Verum quamuis rarò coniuncta, ſed ſparſim erecta ſint ſublimia Principum, & nobilium virorum ædificia; tot tamen ea ſunt, tantique ornatus; vt, ſi ſimul collocentur, ex his magna Vrbs ſplendidis ædificijs ſtatuenda ſit. His accedunt crebra vtriuſque ſexus Cœnobia, & opera templorum pulcherrima; quorum pleraque ſufficerent ſingulis Vrbibus illuſtrandis. Quæ omnia ſi quis complecti velit, Elenchum Romanorum ædificiorum per Regiones Vrbis quatuordecim contexat, vt olim P. Victor, ac Sex. Rufus de Roma veteri fecerunt.

Domus ampla in Vrbe humilioribus intermiſſa.

Inſignia Cœnobia et templa.

FINIS.

I N-

INDEX
RERVM MEMORABILIVM.

A

AEDIFICANDI ætates variæ in Vrbe 83. & deinceps:
Aedificia Vrbis modica primum 84. & deinceps. tecta ligneis tabellis 87. parua etiã nobilium ibid. quando primum exculta 90. & ſequent. eorum luxus & pulchritudo 93. & ſequent. varie ornata & inaurata 98. & ſequent.
Adriani Moles. vide moles,
Aeraria Romæ plura 144. Publicum 144, priuatum 145. Militare ibid. ſub tutela Saturni ib. in eius Aede 144.
Aequimelium 185.
Agger Tarquinij Superbi 21. 241.
Agonalia feſta 262. agonius deus, agonal. Circus 263.
Agrippæ magnificentia, vide opera.
Alaricus parcit muris & ædificijs Romæ 54. Ataulphus ibid. & Genſericus 55.
Altitudo domorum quanta 91.
Alueus Tiberis non mutatus, 146.
Ambitus Vrbis ſub Romulo 8. & deinceps. Vt creuerit ſub aliis Regibus 15. & ſequent. Quãtus ſub Conſulibus 21. & ſequent. ſub Auguſto, & alijs Cæſaribus 39. & deinceps. quantus poſt Aurelianum 44. & deinceps. non diminutus à Beliſario, 56.
Amphitheatrum quid 221. è ligno ibid.
C. Caligulæ inchoatum 225.
Flauium ſiue Coloſſæum 223. in media Vrbe ibid. eius capacitas & deſcriptio 224. ara, pugnæ 225. cur crebra in eo foramina 225.
Lignea Caligulæ Curionis, Neronis, Fidenis, 222.
Statilij Tauri 222.
Traiani 225.
Ancilia 272. 273.
Anienis alueus nauigabilis 372.
Anſer Capitolium ſeruat 110. 111.
Apollonius M. Aurelij magiſter 191.
Aquarum in Vrbem deductarum numerus 298. 299. aquæ uis & copia in eadem 299. 300. eius Curatores 291.
Albudina quæ, 299.
Alexandrina quæ, 299.
Alſietina, quæ & Auguſta 298,
Anio vetus & nouus 297.
Appia 298.
Antoniana quæ, 299.
Aurelia quæ 299.
Cærulea quæ 299.
Claudia 297. eius aquæductus gignit alabaſtritem 291.
Crabra, quæ fortè Damnata 299.
Curtia quæ 297. 298.
Herculanea 298.
Iulia, 295.
Martia, 296. tota potui ſeruit 291. mixta cum fonte Antoniano 298,
Sabatina, quæ forte Ciminia 299.
Septimiana, quæ forte Seueriana 299.
Tepula, 296.
Traiana quæ, 299.
Virgo 290. quæ nunc Treuia 295. deducta ab Agrippa 295. ſaluberrima ibid. nunc reducta 367. 368. addita aqua Salonia 385.
Aqua Fœlix à Sixto V. deducta 292.
Aqua Paula à Paulo V. deducta 370. 395.
Aquæductus Romæ quatuordecim 299. eorum admirabilitas 291. 89. vnus nuper inuentus 292. & deinceps. Refecti 343. 345. 358.
Ara Herculis 178. Iouis Elicij 290. Neptuni 260. 261. Iouis Stygij 225. Martis 282. Fortunæ Reducis 274. Cæſaris 152. Conſi 4. 259.
Aræ B. Virgini dicatæ deſcriptio 395.
Arcus aqueductuũ 290. 291. Neroniani 297. 325
Arcus ad Aedem Saturni ob recepta Vari ſigna 145.

Ad Martis Vltoris, Germanici & Druſi 170.
In Capitolio, ob ſigna de Parthis recepta 170.
Conſtantini 218
Domitiani 279. 280.
Druſi 256.
Druſi, nunc Portugalliæ 280.
Fabianus 139.
Gallieni 238.
Neronis 134.
Titi 202. quando erectus 208.
Septimij Seueri 164. 177.
Veri 255.
Traiani 255.
Arcus triumphales cur prope Sacram viam 80.
Argiletum 183. fortè duplex 184.
Armamentarium vetus 220. 246. nouum Vrbani VIII. 258.
Armiluſtrium 252.
Aſylum 130. vbi eſſet 132.
Athenarum circuitus 58. 59. quomodo cum Roma conferendæ ibid.
Athenæum in Capitolio 128. in eo recitabant poetæ, & oratores ibid. 128. tradebantur doctrinæ. ibid.
Atrium Libertatis 128. 251.
Atrium in Capitolio 118. 119.
Auentinus 16. extra pomœrium, & cur. ibid. receptus à Claudio ibid. 40. deſcriptus 247. eius ædificia 253. Dianæ collis 248. habitatur ab Honorio IV. & Romanis 362.
Auguſtus Vrbem auget 39. & ornat, cum alijs 92. modice habitat 87. marmoream relinquit 92. definit altitudinem tectorum 91. forum ſtruit 169. Vrbem marmoream relinquit 92.
Auguſti qui vocarentur, qui Cæſares 203.
Aurelianus Solis cultor 267.

B

Balnea Palatij 193. 196. Olympiadis 241. Agrippinæ ibid. Nouatiana ibid. Aemilij Pauli 266. Luxus Balneorum 94. veſtigia balnei inuenta 292.
Baſilica quid 153. 231. 330. pro Iudicijs. ibid. forma 332. 333. Chalcidica in ijs, porticus, tribunal 333.
Aemilij Pauli 154. refecta, & ornata 252.
Alexandrina, quam Alexander Seuer. ſtruere voluit 254.
Antonina, ſed veriùs, Templum 278. 39.
Caij, & Lucij 320.
Conſtantini 220.
Domitiani 193. 331.
Gordiani inſtituta in campo pedum D. 290.
Iulia 331. 153. & ſequentib.
Iulij ſiue Iuliæ altera 335.
Opimia 165. 186.
Porcia 186.
Pompeia 228.
Salomonis Regis 331.
Sempronia 183. 186. 187.
Vlpia Traiani 175. 177.
Baſilicæ tres antiquitus 186.
Baſilicæ centenariæ quid 214.
Baſilicæ ſtruebantur in domibus nobilium 331.
Baſilicæ Sacræ à Conſtantino conditæ 330. quādo ibid. cur templa dictæ Baſilicæ 333. cur quatuor, Lateranenſis, S. Petri S. Pauli, S. Mariæ Maioris nomen retineant 334
Baſilica Lateranenſis condita 330 In domo Laterani poſtea Conſtantini 243. 244. reſtituta 343. 359. renouata 362. exuſta, refecta 363. 368. ornata 393. ei addita porticus 345. 391. & Aedes 362.
S. Mariæ Maioris condita 330. 336. 339. reſtituta 343. 344. 363. Porticu aucta 360. 387. & Sacellis inſignibus 391 394. laqueari inaurato ornata 371. In ea Sacellum præſepis Domini argenteis laminis inauratis tectum 345.
S. Petri condita 330 tegulis æreis tecta 341 firmata trabibus 342. reſtituta ibid. 343. 344. 362. ornata 342. 345. 363. 368. Noua à Iulio II. inchoata 372. extructa 375. 378. 379. eius forma. Ibid. mutatur, 380. aucta hemiſphærio 379. 391. rurſus mutata & cur, extructa 379. 380. abſoluta 395. ornata 379. 380. & ſequentib. direpta a Saracenis 345. 348. Porticus eiuſdem exuſta 355. Noua Pauli V 380.
S. Pauli condita 330 aucta 336. refecta 362. ornata 346 360 394.
Beliſarius defendit Vrbem à Gothis 55. claudit Aquæductus 299. Totilam litteris mitigat ib. muros ab illo dirutos reficit, non minuit 56. 340. & Ciues reuocat 340. dona mittit S. Petro 340. duo Xenodochia in Vrbe fundat. ibid
Bibliothecam qui primus publicauit 127. 128. quæ Romæ antiquiſſima ibid.
Bibliotheca Capitolina 127. eius fundator 127 128. exuſta 127.
Apollinis Palatini 189.
Apollinis Teij 127.
Diocletiana 176.
Gordiani 232.
Luculli 127.
Octauiæ Sororis Auguſti 289. 290.
Templi Pacis 202.
Principum ſeu Tiberiana 191.
Vlpia Traiani 116.
Bibliotheca Vaticana 366. 368. 369. 395.
Franciſci Card. Barberini 401.

Braman-

Bramantes architectus 372. 374.

C

Caci ſpelunca vbi 249.
Caius Caligula pro Deo ſe gerit 205, inter Caſtores adoratur 151. eius crudelitas 320. Capitolium & palatium ponte iungit 158. Ludos habet in honorem Cæſaris 222. vbi ſepultus 321.
C. Graccus quomodo fugit in Auentinum in Templum Dianæ, inde trans Tiberim 40. 248.
Cæſarum contentio in augenda, & ornanda Vrbe 97. 99.
Cæſar Card. Baronius monimenta S. Gregorij reſtituit 341. Et Aedem SS. Nerei & Achillei 394. Quid ſenſerit de foro Romano 148. & cliuo Capitolino 136, De Naumachia Neronis in Vaticano 344.
Calices venditi in circo Flaminio 262.
Campus Agrippæ 301.
Campus Flaminius, & minor extra Vrbem 26. 29. eius fines 23. ædificia 77. 282. & deinceps.
Campus Floræ 366.
Campus Iouis 21.
Campus Martius extra Vrbem 22. 24. fines 22. magnitudo 23, amœnitas 25. quando muro incluſus 25. in eo exercetur iuuentus 25. ſtatuæ in eo poſitæ 275. eius ædificia 276.
Campus Eſquilinus 39. 240.
Campus Martialis in Cœlio 244.
Campus Tiberinus 23.
Campus Sceleratus 275.
Campus Vaticanus 38. 346.
Campus Viminalis 243.
Canales in foro, & vijs 187.
Capitolium vetus 112. 269.
Capitolium Vrbi additur 10. eius nomina 106. ambitus ibid. figura ibid. eius duo vertices. ibid. 107. 109. forma, in modum arcis 108. fores ibid. munimenta ibid. pulchritudo ib. vt diſtinctum ab arce 107. 108. ſaxo quadrato ſubſtructum 86. Galli aſcendunt 110. repelluntur ibid.
Capitolium recens ornatur à Pop. Rom. 283.
Capifricus Romuli 157.
Carolus V. Vrbem ſpectat è Pantheo 104.
Carolus VII. Templum SS. Trinitati ponit in monte Pincio 371.
Carcer media Vrbe, quo ſenſu dictum 16.
Carcer Tullianus 159 185. an eſſet vbi Aedes S. Nicolai in carcere 160.
Carcer Mamertinus 162.
Carceres olim duo Romæ 160.
Carceres in circo ad mittendos equos 258. 259.
Carinæ quid, & vbi 138. 219. 236.
Caſa Romuli in Capitolio 130.
Caſtellum aquæ 239. 295. 297.
Caſtra Prætoria vbi 41. & ſequent. recepta in Vrbem 43.
Caſtra in Albano 245.
Caſtra Miſenatium 220.
Caſtra Peregrina 245.
Caſtra Rauennatium 310.
Centumcellæ extructæ 346. Leopolis dictæ ib.
Chalcidica in Baſilicis, quid 332.
Chriſtiani milites imbrem à Deo impetrāt 279.
Cimbrum quid, & vbi 239.
Cippus quid 10.
Circi nomen 257. quorſum factus ibid.
Circus Maximus 257. qui & Intimus 28. eius magnitudo partes & forma 258. 259. extructus à Cæſare 258. incenſus 260. reſtitutus ibid ſtatuæ & ornamenta 260 259. Templa in eo 260.
Circus Flaminius 28. 32. & ſequent. extra Vrbem ibid. eius fines 29. in eo triumphantes 35. & qui Vrbem non intrarent 34. eius Templa 261.
Circus Agonalis, nunc Nauonius 262. 28.
Circus Adriani 323. 324.
Circus Antonini Carac. in via Appia 263.
Circus Aureliani extra portam Næuiam 263.
Circus Caij, & Neronis 322. 324.
Circus Floræ 263. 264. 270.
Circus in Hortis Saluſtianis 319. 264.
Circi ad tempus e ligno facti 363.
Circenſis luxus & pompa 259.
Circenſibus ſeptem equorum ſpatia 258.
Claudius Cæſar Vrbem auget 40.
Clauus pro nota annorum fixus 113.
Cliuus Capitolinus 135. ad arcum Septimij 137 deducit in Capitolium 136. ſilice ſtratus 137, cum porticu 136. 137.
Cliuus publicus, ſeu publicius 135. 248.
Cliuus ſacræ viæ 139. 198.
Cliuus Suburranus 237. 238.
Cliuus Victoriæ 13.
Cloacæ ſtructæ à Tarquinio 16. 146. 306. mirabiles ibid, 86. repurgatæ, aliæ additæ 307. 368. 362. inuentæ 307.
Cœlius additur Vrbi 15. 17. eius nomen & ſitus 243. dictus Querquetulanus 71. Lateranus 243. fruſtra Auguſtus 243.
Cœliolus 246.
Cœmeteria martyrum fabricis exculta 340.
Cœnationes rotundæ verſatiles 214. 195. explicantur 216.
Cœnatio Iouis 195. Apollinis, Mercurij. ibid.
Cœnobia facta, reſtituta 342 343. 344 345. 360 361. 362. 366. 367, 270. 384. 394.

Collegium Anglicanum 387.
Capranicum 365.
Clementinum 404.
Germanicum 365. 366. 387.
Græcorum 387.
Hibernorum 403.
Maronitarum 387.
Matthæiorum 392.
Nardinum 369.
Nazarenum 397.
Neophytorum 387. 402.
Propagandæ Fidei 402.
Romanum 387. & ſequent.
Saluiatum 391.
Scotorum 401.
Collegia Romæ Gregorius XIII. fundat 587. vbique terrarum 388.
Coloſſi in Capit. Iouis, Herculis, Apol. 123.
Coloſſus Apollin in Bibl. templi Auguſti 158.
Coloſſus Iouis Pompeiani 229.
Coloſſus equeſtris Domitiani 165.
Coloſſus Martis ad circum Flaminium 261.
Coloſſus Neronis 210. in ſacra via ibid 211. Sæpe refectus ibid. eius altitudo 210. ab eo dictum Coloſſæum ibid.
Columna cochlis Antonini 278. 391.
Columna Bellica 32. 33.
Columna Lactaria 182.
Columna Cæſaris 152
Columna Duillij 165.
Columna Mœnia 165.
Columna milliaria 145.
Columna roſtrata & aliæ quatuor in Capitolio 123.
Columna cum ſtatua Iouis 123.
Columna cochlis Traiani 174. 391.
Columna cum ſtatua B. Virginis 395.
Columnæ ad aram æneæ 382. 393.
Comitium quid, vbi 257.
Comitia centuriata vbi fierent 18.
Compita, vici, & regiones Vrbis 57. 91.
Confeſſio S. Laurentij ornata 361.
Confeſſio S. Petri ſolido auro tecta 343. 345. ſignis aureis, & gemmis diſtincta 344. recens ornata 381. & deinceps.
Conſus quis 259.
Conſulatum petens intrat Vrbem 34
Conſtantinus Vrbem exornat 98, Baſilicam Lateranenſem condit in ſuo Palatio 330. alias ſtruit ibid. in formam Crucis 333. largiter donat 334. Vincit Maxentium ad pontem Miluium 49.
Curia vbi 165. 219. quæ & Secretarium 338.
Curia Calabra 130.
Curia Hoſtilia 245. 219.
Curia Iulia 154. 157.
Curia Octauiæ ſororis Aug. 289.
Curia Pompeij 228. 231.
Curia Saliorum 199. quæ & ſacrarium 272. 273.
Curiæ veteres 4. 219.
Cyneas duo in Vrbe laudat 89.

D

Dactyliotheca quid 163.
Damaſus duo templa ædificat 336.
Dea Potentiæ Pollentia 258.
Delphines in Circo 259.
Diui nomen cui tribueretur 205. & ſeq,
Diribitorium quid 223. vbi 278.
Doliola in foro 165.
Domitianus vbi natus 271. domum vertit in templum 271. Vrbem exornat 96. 97 Capitoliũ reficit 119. 119 Statuas ſibi aureas & argenteas ponit 122. Capitol. capto periclitatur 124. Templum ædificat Ioui cuſtodi 124. & forum 170. Iano & Palladi templum 172. Palatium auget 193. Thermas non ſtruit 302. Deum ſe dicit 206.
Domitiæ quæ 324. horti Domitiæ ibid.
Domus publica Pontificis max. 167. 168. 137.
Aeliorum patriciorum 87. 240.
Aelij Auguris 90.
Aquilij equitis Rom. 242.
Attici Veſtini Coſ. 185.
Auguſti 87. 167. quæ fuerat Hortenſij 87.
Balbini Cæſaris 232.
D. Bruti 185.
C. Cæſaris 87. 137. 167. 168. 237.
Caij, & Tiberij Gracchorum 20.
Q. Cæcilij Metelli 87.
C. Caligulæ 90. 192.
Sp. Caſſij. 220.
Catonis Cenſorij 87.
Catilinæ. 199.
Q. Catuli 90. 199.
M. Ciceronis 200. quæ antea Craſſi, poſtea Cenſorini, & Statilij Siſennæ fuit 200.
Claudii Centimali 344.
P. Clodij. 201.
Conſtantini Cæſaris 244.
L. Craſſi 87. 199. 242.
M. Craſſi 87.
Decij Cæſaris 243.
Domitiani 193.
Flaminis Dialis 200.
Q. Fratris 201.
Fuluij Flacci 199.
Gallieni 238.
Gordianorum 96. 239. 240.
Lateranorum; aliorumque 243. 244.
M. Liuij. 200.

Mamur-

Mamurræ equit.Rom. 244.
Manlij Capitolini. 110. 124.& ſeq.
C. Marij. 185.
Martialis 269.
Maximi pluribus locis 270. 271.
Sp. Melij 185.
Milonis 137.
Neronis aurea 208. fines 209. & ſeq. veſtibulum cum Coloſſo vbi 210. ſtagnum 209. Trãſitoria dicta, & cur. 213. eius partes, & ornatus 214. Horti, & eorum amplitudo 209. 215. ſumptus 215. perit incendio 216.
Numæ, quæ Regia 139. In Quirinali 269.
Ouidij 175. Propertii, Perſij, poetarum 240.
Parthorum 244.
Pedonis poetæ 238.
Philippi Cæſaris 246.
Pincij Senatoris 317.
Plinij iunioris 238.
Cn. Pompeij 338. 230. In Carinis 131. longe ab eius theatro 230. roſtrata 231. poſtea Antonij 219.
Pomponij Attici 268.
Proculi 198.
Romuli 10. 13.
M. Scauri 200.
P. Scipionis Africani 183. 184.
Seruij Tullij Regis 233.
Stellæ Conſulis 237.
Tarquinij Priſci ad Iou.Stat.141.
Tarquinij Superbi 314.
T. Tatij 8. 10.
Tetricorum Cæſarum 244.
Tiberiana 191.
Titi Cæſaris 234. 238.
Tulli Hoſtilij 245.
Valerij Poplicolæ 149. 150.
Vedij Pollionis 168.
Veri aui Marci Cæſar. 244.
Veſtiliana 246.
Virgilij poetæ 240.
Vitellii Cæſ. 241.
Domus S. Caii Pontificis 50. 271. 298.
Conſeruatorum in Capitolio 372. 383.
Beſſarionis Cardin. 365.
Bobonis & Aegidii dirutæ 362.
Bulgaminornm 360.
Corſorum 354. 360.
Frangipaniorum 354. 355. 359. 360.
Pauperum 340.
Petri Leonis 353. 360.
Petri de Luna 364.
Pontificum Apud Cœmeteria Martyrum 340. Apud Pantheon 352. 360. In Inſula Tiberina 352. 353 354. Apud S, Mariam Nouam 353. 355. Apud S. Mariam Maiorem 363. Apud S. Mariam trans Tiberim 356. Apud S. Sabinam 362 Apud XII. Apoſtol. 364. Apud S. Petrum 360. 361. 362. In Capitolio 385. Apud S. Marcum 368. vide Palatium.
Senatoris in Capit. 364. 372. 384. 387.
Senum 342.
Stephani Cincii diruta 359.
S.Suſannæ 50. 271, 298.
Dona oblata Ioui Capitol. 122.
Duces cum exercitu Vrbem non intrabant 33. & ſeq.

E

Emporium 253.
Equi æneì Tiridatis 267.
Equus Cæſaris 166.
Equus Domitiani 153.
Equi marmorei in Thermis Conſtantini 267. à Sixto V. translati 268. Praxitelis, & Phidiæ ibid.
Equus M Aurelii 106 368.
Equus Traiani 174.
Equi Caſtoris, & Pollucis 384.
Equiria 25 244.
Error Blondi de curſu in Circum Flaminium, & & de circo Agonali 28. & Platinæ 369. Iuſti Riqui de cliuo Capitolino longe a templo Concord. 163. Honuphrii de Vrbis ambitu 35.
Eſquilinus mons Vrbi additus 16. nomen 232. fines 48. 32.
Euripus in circo 259. impletus vino aliquando ad ludos ibid.

F

Fauiſſæ quid 115.
Feneſtræ in antiquis fabricis 321.
Ficeliæ. vicus in Vrbe 270.
Ficus Ruminalis 157.
Fiſtulæ plumbeæ inuentæ 292.
Fons Egeriæ, vbi 250.
Fontes in Vrbe 238. 295. & deinceps 287. 368. 383, 384. 3. P2.
Fornices in foro Boario 179.
Fornix Fabianus 139.
Fora tria quæ 158. pro iudiciis ibid: 173.
Auguſti 169.
Boarium 147. 178. & deinceps.
Cæſaris 166. 168.
Neruæ, & Tranſitorium 170. & Palladium 172.
Olitorium 180. & deinceps.
Piſcarium 180. & deinceps.
Romanum, quod Magnum, & Vetus 163. Loccus 9. fines 148. Inter Capitolium, & Palatinum 148. & ſequent. forma 163. latitudine

longius, & cur 163. ornamenta 164. eius ædificia 151. & deinceps.
Suarium, Saluſtij, Archemorium, Cupedinis Diocletiani, Gallorum, Piſtorium, Ruſticorum, Flaminium, Iulium 187.
Forum velis inumbratum 166 226.
Foſſa, quæ Olympus 4. & Mundus 5. & ſulcus ad muros ducendos 5.

G

GAlbæ mors 156·154. vbi ſepultus 322.
Gabij, Gabina via, & porta 69.
Gemoniæ ſcalæ, vbi 249. 250.
Genſericus tectis Vrbis parcit 100.
Germallia quid 7.
Gladiatorij ludi in foro 163.
Gothi pugnant cum Romanis 54. quomodo parcunt tectis Vrbis 99.
Gradus Templis neceſſarij 115.
Gradus Templi Capitolini 115. Qui non pertinebant ad forum 116. diuerſi à gradibus Tarpeiæ rupis 117·118.
Gradus Concordiæ 125·Iunonis Monetæ 125.
Gradus Palatij 195.
Græcoſtaſis quid, & vbi 165.
Gregorius XI. ſedem Romæ reſtituit 364.
Gymnaſium Romanum 375. 387.

H

HAriadenus Archipirata 104.
Henricus III. Vrbem capit. 359.
Habitantium numerus in Vrbe 46.
Hilerna quid, & vbi 251.
Horatius explicatus 18.39. 83. 190. 269.
Horologium ſolarium 265. & in Campo 279.
Horrea publica 386. 395.
Hortorum Collis, qui & Pincius 316.
Horti qui in pretio antiquis 314.
Horti Agrippæ 320.
Agrippinæ 320.
Antheri 327.
Antonini Pij 327.
Argiani 326.
Aſiniani 70. 326.
Caij & Lucij 320.
Cæſaris 311. 318. 327.
Commodi 325.
Dolabellæ 326.
Domitij 322.
Domitiæ Caluillæ 315.
Domitiæ amitæ Neronis 323. 324.
Epaphroditiani 327.
Galbæ Cæſaris 322.
Gallieni 326.
Getæ Cæſaris 325.
Heliogabali, qui Spei veteris 325.
Iulij, an Tullij poetæ 18. 323.
Lamiani 321.
Luculliani 315.
Mæcenatis 39. 321.
Marij 315.
Martialis 322.
Ad Naumachiam 311. & in Eſquiliis 240.
Neronis 321.
Numæ Regis 314.
Ouidii & aliorum via Claudia 327.
Pallantiani 296. 326.
Pompeii duplices 317.
Penſiles, & ſpecularibus tecti 315.
Saluſtiani 49. 318.
Scipionis 327.
Senecæ 322.
Septimii Seueri 325.
Statilii Tauri 327.
Terentiani 327.
Torquatiani 327.
Valerii Aſiatici, qui & Luculli 315.
Horti recentes, Aldobrandini 393.
Barberini 402.
Card. Cornelii 397.
Farneſii 197. 377. 398.
Ludouiſii 398.
Matthæij 397.
Medicei 385.
Perettini 397.
Card. Pij 398.
Vaticani Pontif. 362. 370. Quirinales 387. 399.

I

IAniculum extra Vrbem 17. quamuis muro cinctum Ibid. & ſeq cum vexillo & præſidio in Comitijs. Ibid.
Iani prima Aedes 15. translata. ibid. 181. vbi eſſet ibid. alia eiuſdem 181. 171.
Iani quadrifrontes 182.
Idulia, quid 138.
Ignis Veſtæ perpetuus 252. 253.
Intermontium quid, & vbi 130. 132. 136.
Inſula Tiberis extra Vrbem 19.
Iugerum, Stadium, Plethrum quid 258. 308.
Iunionum quid 181.
Iuppiter pluuius, fulminans 279.
Iuturnæ fons 351.
Iuuenalis allatus 83. 86. 89. 92.

L

LAcus Curtius 155.
Lacus effoſſi ad pugnas naual. 282.

Lapi.

Lapides creat vetus Aquæductus 291.
Lapis Phængites, ac ſplendidus 193.translucens 217. alia genera 196. 93, 193.
Lararium duplex. 194.
Lateranus mons, vide Cœlius.
Latomiæ quid 162. 186.
Laurus Palatio affixa 190.
Laurus Vipſaniæ 286.
Legio fulminatrix, cur 279.
Leoniana Ciuitas à Leone V. cur ſtructa 346. & deinceps. cur dicta Burgus 347. munita 349. 366. 376. capta ab Henrico III. 359.
Libri lintei, Elephantini 176.
Luci circum Thermas 302 porticus 286.& multa Templa 235.
Luci Aſyli 125. 131. 132.
Luci duo Camœnarum 255.
Lucus Egeriæ 250, 251.
Lucus Fagutalis 235. 314. 71.
Lucus Furinæ 311.
Lucus Larum 235.
Lucus Lucinæ 235.
Lucus Mephitis 235.
Lucus Querquetulanus 235.
Lucus Rubiginis 68.
Lucus Veſtæ 152.
Lucus ſtagni Agrippæ 320.
Lucullus vt publicat Bibliothecam 127.
Ludi dari in foro 163. 221. in ſeptis, & diribitorio 223. ſpectati à ſtantibus 221.
Ludi litterarij in foro.
Lupercal 157.

M

Macellum quid, duplex 238.
Macellum Coruorum quid Romæ 67.
Mæſa quid, & vbi 266.
Malum punicum quid 271.
Malus in Circo 258.
Mamertini qui. & Carcer 162.
Mammea. Mammeæ, quid 195.
Manalis lapis 255. Manſiones Albanæ 245.
Marmorati conficiendi inuentio 273.
Martialis declaratus 208. 237.270. 280. 284.
Matidia quæ 292.
Mauſoleum Auguſti 28. 276.
Merulana quid 239.
Meſſallina Claudij Cæſ vxor 315.
Meta ſudans 219.
Metæ in Circo qua forma 259.
Mica cœnatio 195.
Michael Angelus Bonarota, pictor 372. architectus 378. 383. ſculptor 371 eius opera 373.
Milliarium aureum 145.
Molæ frumentariæ in Tiberi 52. quarum inuentor Beliſarius 299.
Moles Adriani 53. 310. 323. 349, munitio à Romanis facta. ibid. Arx Græcis, & Gothis ib. cur dicta S.Angeli 350. cum Aede ſacra in ſummo 350. In poteſtate Marchionum Hetruriæ 351. Maroziæ ibid. Alberici ibid. Pontificum. Ibid. Creſcentij 352. * dicta Turris Creſcentij 342. & domus Theodorici. ibid. Gregorius VII. in eam ſe recipit 352. * Guiberti, & Anacleti Pſeudopontific. 353. 354. & Pontificum ibid. & ſequentib. Fruſtra oppugnata ab Henrico III. 352. Federico I. 355. & Romanis 356 eius præfecti Cardinales. 356. 357. Munita à Pontificibus 364. 371. 357. 358. 385.
Moles ærea Vrbani VIII. in tumulo Apoſt. 382.
Montes Vrbis ſeptem 20. 47.
Auentinus 16. 247.
Capitolium 8. & deinceps 106.
Coelius 15. 243.
Eſquilinus 16. 232.
Palatinus 8. 118.
Quirinalis 16. 364.
Viminalis 16, 240.
Montes Vaticani 18.
Mons Marius inter eos 323.
Citorius 277. 402.
Ianiculum 17. 52.
Iordanus 386.
Pincius, ſiue Hortorum 20. 316.
Muri Vrbis ſtructi à Tarquinio priſco 16.& pars a Tarquinio Superbo 21. eorum ambitus 21. cur flexuoſi 60. nunc fere in iiſdem finibus 47. & ſequent. aucto imperio augentur 37. quando non extra Capitolium 34. vbi ſecundum Tiberim 52. 53. refecti ab Honorio, & Arcadio 43. Theodorico 55. Pontificibus 64. vetuſtate lapſi 56. quamdiu ad Tiberim durarint 346. 338.

N

Natatorium aquis calidis 321.
Naualia, 252.
Narſes Romam recipit de Gothis 450. reficit, & in ea moritur 340.
Naumachia Auguſti 311.
Domitiani 281. & fortaſſe Titi 282.
Neronis vt aiunt, nec tamen ſtruxit 324.
Nero Vrbem incendit 93. pulchriùs reſtaurat 93. domum auream ſtruit 93. 94. 209. 214. & ſequ. vitat inſidias 319. eius nauis inſignis 320. vult ſe præcipitare iu Tiberim, & vbi 318. decurrit auriga 222. Chriſtianos occidit 322. quò ierit occidendus 42.
Nerua vbi mortuus 319.

Noſocomium S.Spiritus fundatum 361. reſtitutum & auctum 368.
Noſocomium de Conſolatione 270.
Noſocomium Incurabilium 363. 391.
Noſocomium in Laterano 362.
Noſocomia alia, ſeu Xenodochia 340. 341. 361. 342. 342. 402.
Numa Rex Vrbe non aucta 15. extra, domum habet 269. cadauer inuentum 311.

O

Obeliſcus in circo, pro Malo. 258 ab Auguſto aduectus 259. alter à Conſtantio 260 quo translati 259.
Obeliſcus iacens in circo olim Antonini 263. in hortis Ludouiſijs 329. in priuata vinea 326. ſub priuatis ædibus 402.
Obeliſci ad Mauſoleum 276.
Obeliſci a Sixto V. erecti 391.
Obeliſcus pro gnomone in campo 279.
Odeum quid 282 380.
Olympus, qui & Mundus, quid 5.
Oppidum in circo quid 258.
Opera antiquiora in Vrbe 86. 87. & ſequētib.
Auguſti, & aliorum ſub illo 90. 91. & ſeq.
Cæſaris 90. 166. & deinc.
Conſtantini 98 350 & deinc.
Neronis 93. & deinc. 208.
Domitiani 96. 170. 193.
Pompeij 226. 289.
Seueri 98. 256.
Theodorici 100.
Traiani 97. 174.
Veſpaſiani & Titi 96. 233. 234.
Pontificum Adriani I. 343.
Benedicti III. 358.
Clementis VIII. 393. 379.
S. Gregorij 341. Gregor. II. Gregor. III. 342. Gregor. IV. 345 Gregor. XI. 364. Gregor. XIII. 339. 384. 387.
Honorij I. 341. & Hon. III. 362.
Innocentii III. 361. & Inn. VIII. 267. 370.
Iulii II. 371.
Leonis III. 343. & Leon. IV. 345. & ſequ. & Leon. X 375.
Martini V. 364.
Nicolai III. 362. & Nicol. V. 366.
Paſchalis I. 344. & Paſch. II 360.
Pauli II. 367. Pauli III. 376. 378. Pauli V. 379. 394.
Pij IV. 378. 385.
Sergij II. 345.
Sixti IV. 367. & Sixti V. 391. 397.
Vrbani VIII. 357. 362. 379. 380. 398.
Orbis, pro foſſa 5.
Orphanotrophium 355. 391.
Oſiridis ſimulacrum inuentum 74.
Oſiris idem ac Serapis 76. pro Sole. Capite accipitris Oculo expreſſus 76.
Oſtia Tiberina muro cincta 345. 358.
Oua in circo, cur 259.
Ouile quid 74. 276.

P

Palatinus 188 nomen, fines 188.
Palatium Cæſarum 189. nomen ibid. auctum domo Tiberij 191. & Caij Caligulæ 182. cenſum 191. 162. 196. refectum 192. 197. auctum a Domitiano 193. eius ornamenta 193. & ſeq. Eius partes 195. viridarium 195. Titulus 199.
Palatium Licinianum 279.
Palatium Lateranenſe Pontificum 344. auctum 345. 361. 359. 362. refectum 368. nouum extructum 391. captum a Ladislao Rege 356 a Roberto Guiſcardo 359.
Palatium Vaticanum 345 390. 361. 362. refectum 363. 366. auctum, ornatum 368. 370. 372. 373. 385. 391. 393. 398.
Palatium Eſquilinum 366.
Palatium Quirinale 386. 341 395. 399.
Palladium in Templo Veſtæ 139. 199. 220.
S. Pancratij caput ſanguine, & lacrymis manat 363.
Pantheon Ioui Vltori dicatum 282. hypetrum & ſubdiale 283. eius tegulæ, & tabulæ æreæ 483. reſtauratum 342. 283. conſecratum 31. 341, tectum plumbeis tegulis 342, Dictum in Turribus 352. plumbeis laminis opertum 366 cum claris ædibus 352. 360.
Pecuniæ in templa collatæ 134.
Peſtis Romæ ingens 339. ſedata poſt factam aram S.Sebaſtiano Ibid.
Petrus Leo, & eius filii 353. 354.
Pictura antiqua vbi ſeruetur 394.
Philippi Cæſares Chriſtiani 329.
Pila Horatia 165. Pila Tiburtina 269. aliæ per Vrbem ibid.
Pincius ſiue Hortorum collis.
Piſcina publica 70, 236.
Plauti locus declaratus 186.
Plinius de Vrbis ambitu explicatus 57. 60.
Poetæ ſua ſcripta recitantes 129. 190,
Pomaria in turribus, ac tectis 315.
Pomoerium, quid 8. illo tantum aucto aucta eſt Vrbs 16. & augebatur cum imperio 37. a Sylla ibid. Auguſto 49. Claudio, Nerone, Traiano 40, Aureliano 41. nec auxit Cæſar 37.
Pompa equeſtris 254.
Pons C. Caligulæ, quo Palatium, & Capitolium

lium iunxit 158.
Pons Carceris 162.
Aelius ab Adriano factus 310.
Cæſtius, nunc S. Bartholomæi 309.
Fabricius, nunc quatuor capitum 309.
Ianiculenſis, nunc Sixtus 309. 368.
Miluius 18.48.49. perruptus. refectus 353.366
Sublicius 16. 308. qui Roboreus, & Aemilius 308. vbi fuerit 309.
Vaticanus 309. quem Triumphalem dicunt 52. 78.
Portæ quomodo deſignarentur 12. non ſacræ vt muri 13.
Portæ Vrbis Romuli quot. 13.
Carmentalis 15. 26. quæ & Scelerata 27.
Ianualis 14. quæ forte Carmentalis 15.
Mugonia 13. 140. 152.
Romanula, ſeu Romana 13.
Saturnia, quæ Pandana 15. in Vrbe aucta à Tacito & Romulo Ibid.
Portæ florentis Vrbis 65.
Aſinaria 70.
Aurelia 52. 53. 70. 310.
Capena, nunc S. Sebaſtiani 70. 254.
Collatina, quæ & Pinciana 67.
Collina, quæ Salaria, Quirinalis, Agonia Agonenſis, Salutaris 67 & Sanqualis 72.
Cœlimontana, quæ & Querquetulana, nunc S. Ioannis 69. recens ornata 387.
Eſquilina, quæ Taurina, Libitinenſis, & forte Rauduſculana, nunc S. Laurentij 68. 69.
Flaminia, quæ Flumentana, Ratumena, nunc Populi 66. recens ornata 381.
Gabiuſa, quæ Metodij, & Metroni 69.
Ianiculenſis, nunc S. Pancratij 70.
Inter Aggeres 71. 72.
Latina, quæ & Ferentina 69.
Minucia 72.
Næuia, quæ Mæcia, Labicana, Prænestina, nunc Maior 67, 69.
Portuenſis. quæ & Naualis 70.
Piacularis 72.
Septimiana 70. an & Fontinalis 71.
Trigemina. nunc S. Pauli 70.
Triumphalis 73. & deinceps. falſa eius ſedes. 78. 79 vbi fuerit 81. fortaſſe clauſa extra triumphos. Ibid.
Viminalis, quæ Catularia, Lauernalis, nunc Pia, & S. Agnetis recens ornata 385.
Portæ S. Petri æneæ 365. tectæ argento 345.
Porticus multæ in minore Campo 23.
Porticus in foris 163. 166. 169.
Argonautarum quæ & Neptuni 285.
Abſidata 220.
Caij. & Lucij 320.
Q. Catuli 199.
Claudia, quæ & Liuia 167. 168. 215. 286.
Circa Forum Romanum 163. 164.
Capitolinæ ad Templum Iouis 118.
In Cliuo Capitolino 136.
Conſtantini 290.
Corinthia, quæ & Octauia 77. 87.
Europæ 285.
Flaminia 276.
Gordiani 290.
Metelli 77. 87. 289.
Milliariæ duæ 214. 319.
Minucia 290.
Naſicæ 87.
Octauiæ ſororis Auguſtæ 289.
Palatij 195.
Pauli 220. 266.
Philippi 288.
Polæ ſororis Agrippæ 285.
Ad portam Trigeminam plures 252. 253.
Quirini 265.
Pompeij 228. quæ & Hecatonſtylon 286.
Septorum 277.
Seueri 290.
Veneris Erycinæ 275.
Vipſania 280.
Porticus à porta Aurelia ad templum S. Petri 310. incenſa, inſtaurata 344. noua eiuſdem templi 380.
Porticus a porta Trigemina ad Templum S. Pauli 51. 310. renouata 343.
Promiſsio facta Vitigi Regi Gothor. 335.
Prata Flaminia 23.
Prata Mutia 311.
Prata Neroniana, vulgò Prata 253. 324.
Prata Quintia 252.
Puteal Scribonij Libonis 139.
Puticuli, quid, & vbi 39.
Pyramis, vide ſepulchr. Cæſtij.

Q

Quinquatrus, feſta Mineruæ 246.
Quirinalis 264. Vrbi additus 16. nomina 264. ſitus 264. Caballus dictus vnde 267.
Quercus affixa foribus Palatij 190.

R

Raphael Vrbinas pictor 272. architectus 374. eius opera 27 . 277.
Regiones quatuor antiquæ Vrbis 237.
Regiones quatuordecim ſub Auguſto 91.
Regia, ideſt domus Numæ 139. 152.
Rex ſacrorum, qui & Sacrificulus 167.
Remuria 249
Remus cur occiſus 13.

Ro-

Robur, & Robus, quid 161.
Robertus Guiſcardus Vrbem capit 359.
Roma quando condita 2. quomodo 4 à Romulo 3. in medio Italiæ 4. an quadrara 6. 7. an alibi quàm in Palatino 8. & deinc. eius elogia 1 aucta à Regibus 15. & alijs 37. 39. 40. 41. eius ambitus in ſeptē montibus 20.44.47. à recenti parum diſtat 88.& deinc. nec patet 50. milliaria 46.62. quomodo Athenis conferenda 58 & deinc. pulcherrima 93. ſeneſcens 99. & deinc. vacua ciuibus 101. deformata 56. 101. incendio 359. direptione, ruinis 359. 364. exornata 364.
Roma recens cœpta refici ornarique 364. 376. & deinc. multum aucta 396. an cum veteri conferenda 102. quam tamen ante Cæſares vincit 102. 103.
Romani primo pauperes 84.85.& deinc. fugatos à Sabinis 14. 141. 149. ſiſtit Romulus Ib. numerus habitatorum in Vrbe 45. quantum agri poſſiderent 86. argenti habere poſſent ibid. exercentur armis in Campo Martio 25. natatu in Tiberi ibid. ſtatum Reipubl. reſtituere conantur 352. 354. pugnant cum Saracenis 348. cum Germanis 353. 354.
Romana ſedes Pontif. in Galliam translata 363. reducta 364.
Roſtra 156. noua, vetera 184.

S

Sacellum Pudicitiæ 179. Streniæ 140. Deæ Viriplacæ 199. Veneris Murtiæ 28. 16. Saturni 4. Volupiæ 3.
Sacrarium quid 273. Sacrarium Saliorũ 282. 273.
Salij Palatini, Collini 272.
Salinæ 252.
Saluſtia, vbi iam horti Saluſtij 50.
Saxum Tarpeium 106. Carmentæ 110.
Scholæ in Porticu Octauiæ 289.
Scholæ cætus hominum. 345.
Secretarium quid 336. & deinc. ſub Honorio refectum 336 Romæ pro Curia 338.
Seminarium Romanum 304. 385, 397.
Septem Tabernæ, quæ & Nouæ 184.
Septa pro comitijs 74. 276. 277.
Septizonium in Eſquilijs 238.
Septizonium Seueri 256.
Sepelire intra Vrbem, nefas 20. 24.
Sepulchrum Accæ Laurentiæ 182.
Sepulchrum Adriani. vide moles
Sepulchrum Cæſtij 252. Tatij 251.
Sepulchra multorum in Campo Martio 24.
Sepulchrum S. Cæciliæ ornatum 393.
Sepulchrum Iulij II. 371. Sixti IV. Innocentij VIII. 372. Pauli III. 381.
Sororium ſigillum 234.
Stadium, vide Iugerum.
Stagnum Agrippæ 320.
Statilius Taurus 223 eius Amphith. Ibid.
Statuarum multitudo in Vrbe 90. olim in Capitolio 223.
Statuæ in Campo Martio 123. 275.
Caſtoris & Pollucis nunc in Capitolio 284. aliæ multæ ibidem 384.
Cæſaris in Inſula, ſponte conuerſa 309.
Statuæ Domitiani ſitus 153.
Statuæ in foro Auguſti 169. Neruæ 172. Traiani 175.
Statuæ Gentium ad Theatr. Pompeij 229.
Statua Iani 181. 182.
Iouis Capitolini, fictilis 88. 120. aurea 122. Iunonis & Palladis 120. Regum, aliorumq. 123. M. Aurelij 368. 384.
Leoni X. 375. Paulo III. 376. Gregorio XIII. 390 Sixto V. 392 poſitæ à Pop. Rom. Paulo V. a Canonicis S. Mariæ Maior. 395.
Orphei in fonte 238.
S. Petri, & Pauli deauratæ impoſitæ columnis Traianæ & Antoninæ 391.
Simonis Magi in Inſula 309.
Vertumni 183.
Vrbani VIII. 381.
Suburra 236. eius initium 184.
Suburbiorum longitudo 44. 45. & deinc.
Subſtructio Capitolii 86.
Sumptus in deaurando Capitolio. 119.
Supplicium Turni falſa promittentis 173.
Sylua Næuia, Mæſia 69.
Syluæ præſertim laureæ in Auentino 247.

T

T, Ɵ, ſigna vitæ, & mortis 86.
Taberna meritoria 310.
Tabernæ veteres, nouæ, ſeptem, quinque, argentariæ 184. factæ circa forum 164. Argiletanæ 184.
Tabulæ æneæ in Capitolio 129.
Tabulæ æneæ in Pantheo 283.
Tabularium quid 129. in Capitolio 129. incenſum 130. quæ tabulæ ibi ſeruatæ 129. 130. Aliud in Auentino 251.
Taciti locus de cenſu & numero Ciuium expenditur 45. 46 numerus inueſtigatur ibid
Tarpeia ſepulta in Capitolio 311.
Templa vetera differunt à noſtris 103. 353.
Templa quando modica & inornata 88.
Aeſculapii extra Vrbem. & cur 19 254.
Aeternitatis Auguſtæ 313.
Aeternitatis Flauiorum 313.
Antoniæ, Metelli, Pompeij 312. ab his facta

Anto-

Antonini 579. & Fauſtinæ 155 279 177.
Apollinis 29 269. extra Vrbem. Ibid. In Palatio 189. & deinceps. in Quirinali 269. in porticu Octauiæ 227. 289.
Auguſti in foro 157.
Bacchi 198. 312.
Bellonæ 32. extra Vrbem 33.
Bonæ Deæ in Auentino 249.
Boni Euentus 284.
Bruti Callaici 261.
Camœnarum 255.
Cæſaris 152.
Cæſarum 197. 313.
Carnæ Deæ 246.
Caſtoris 152. refectum ibid. & ſeq. 261.
Cereris 260.
Clatræ 269.
Claudij Cæſaris 246.
Clementiæ Cæſaris 313.
Commodi 313.
Concordiæ in cliuo 125. 142. 153. in Capitolio 126. in area Vulcani 313. In foro dictum Vecordiæ 165.
Cybeles 198. 270.
Dianæ 246. 247. 261. 312.
Febris 199.
Floræ 269.
Fidei 126. 199. 272.
Fidij 272
Flauiæ Gentis 271.
Fortunæ 179. 255. Bonæ 180, Equeſtris 103. 312. Muliebris 312. Primigeniæ 126 265. 274 Obſequentis 126. Priuatæ 126. Viſcoſæ 126. Fortis 180. 311. Publicę 274. Reducis 274. 281 290. Virilis 180. 312.
Fœlicitatis 312.
Herculis 179. 261. 275. 312. & Siluani 250.
Herculis Muſarum 262.
Honoris 255. 256. 275.
Hortæ 312.
Iani 14. 15. 171. 180.
Iouis Capitolini 88. 109. ſitus 113. forma, magnitudo 112. votum, ſtructum 112. incenſum, refectum ibid. 119. Cellæ in eo tres Iouis Miner. Iunon. 113. 120. gradus 115. tectum auratum 119. ornamenta 118. 120. 122 123. Porticus 112. 118. 119. Iouis Cuſtodis 124. Feretrij 88. 132. 133 Statoris 14. Tonantis 137. Victoris 199. eiuſdem in Campo 312. duo alia in Capitolio 133. Sponſor. ib.
Iſidis 58. 74. & Serapidis 134. 217. 218. 255.
Iunonis 289. Lucinæ 335. Martialis 312. Monetæ 124. & deinceps. Iunonis Reginæ 248. Soſpitę 198.
Larum permarinûm 312. in Palatio 194.
Liberi 260.
Libertatis cum atrio 251. 313.
Liberæ 260.
Lucinę 279.
Lunę 248.
Martis in campo 282. extra Vrbem 33. via Capena 254.
Vltoris, Biſultoris 134. 169. 170. 255.
Matidię 292.
Matris Matutę 179.
Mentis 133.
Mercurij 260.
Mineruę 165. 246. 249. 255. 282.
Mineruæ captæ 246.
Næniæ deæ 68.
Neptuni 285.
Opis in Capitolio 133.
Pacis 149. 168. 184. 202. pulcherrimum ibid. exuſtum 202.
Pacis perpetuæ 313.
Palladis 171.
Pantheon 282.
Penatium 198. 199.
Pietatis 26. 227.
Portumni 313.
Quirini 265. 266.
Romæ 212. vbi, & à quo ibid. & ſeq.
Romuli 201.
Salutis 274.
Saturni cum Aerario 144. 169.
Solis 197. 260. 266.
Siluani 250.
Spei 26. 179. 255. Spei veteris 295. 325.
Telluris 219. 220.
Titi & Veſpaſiani 165.
Tempeſtatis 255.
Traiani 174. 176.
Veiouis 131.
Victoriæ 198. Victoriæ Virginis. Ibid.
Veneris in Circo 260 Genitricis 166. Victricis 228. Caluæ 113. Erycinæ 133. 234. Cluacinæ 186. in hortis Saluſtianis 319.
Veſtæ 152. 190.
Virtutis 255. 313.
Vulcani 11. 261. 313.
Templum priſcis dictum, quod inauguratò conditum 154.
Templa & aræ viuentibus factæ 201.
Templa Chriſtianor. quando fieri cœpta 229,
S. Adriani, in tribus foris 341. 384.
S. Agathæ in Suburra 237. 341. aliud 339.
S. Agnetis 330. 341. 395.
S. Anaſtaſii ad aquas Saluias 341.
S. Anaſtaſiæ 394.
S. Andreæ in Eſquilijs 339. aliud 342. aliud de Valle 392.
S. Angeli, vide S. Michaelis.

S. Ana-

S.Anaſtaſiæ 394.
S.Apollinaris cum ædibus 365.
S.Athanaſij 387.
S.Auguſtini 365
S Bibianæ fact.339. inſtaur. 342.
S Cæciliæ fac. 344. refectum 392.
S Caij 398.
S.Callixti 194. 342.
S.Catherinæ de Funarijs 384.Senenſ. 386.
S Caroli 398.
S.Chriſogoni inſtaur 342 396.
S.Conſtantiæ 362.
S.Crucis fact.330. inſtaur. 360. 371.
S.Cornelij ad Cœmet. Callixti 339.
SS. Quatuor Coronator. 341. 346. 360. 362.
S.Coſmæ & Damiani conſecr. 340. 140. refectum 398.
S.Dominici 386.
S.Eraſmi in monte Cœlio. 341.
S Eugeniæ 342.
S.Georgij in foro Boario veteri 341. 345. 394.
S Gregorii 396.
S.Honuphrij 375.
S.Iacobi Hiſpan. 371. 374. Incurabilium 363.
S. Laurentij extra muros 330. auctum nouo templo 341. inſtauratum 342. 343. 361. 367. In Damaſo 336. 384. In Lucina 360 in Paniſperna 386. 392. in Fonte 237, Aliud 339. alia ſex 343.
S Luciæ in Orphea, ſiue in Silice 341.
S.Ludouici nationis Gallicæ 390.
S.Marcelli 380.
S.Mariæ ab Ara Coeli 367.
Angelorum, in Thermis Diocletiani 305. 381.
De Anima, nationis Germanicæ 374.
In Aquiro 341.
In Coſmedin, ſiue ad ſcholam Græcam 343.
De Conſolatione 370.
In Dominica 344. 375.
Lauretanæ 372.
De Montibus 385.
Nouæ 358.
De Pace 367.
De Populo 66. 368. 372.
In Porticu 394.
Pietatis. & S. Franciſci Xau. 388.
Ad ſcholam Saxonum ſiue in Saxia 346.
Supra Mineruam 366.
Tranſpontinæ 371.
Trans Tiberim 328. 360.
De Vallicella 386.
De Victoria 386.
S.Martinæ 336. 338. 398.
S.Michaelis, in foro Piſcario 30. 394.
S.Nerei & Achillei 394.
S.Nicolai in carcere 159. 185. 193.
Nominis Ieſu 389.
S Pancratij 340. 343.
S.Petri in Ianiculo, ſeu Montorio 370. 374.
S Petri ad Vincula 339. 371.
S.Petri & Marcellini 342. 358.
S.Philippi & Iacobi, ſeu SS. Apoſtolor. 341. 364. 371.
S Praxedis 344. 385.
S.Priſcæ 367.
S.Pudentianæ 392.
S.Sabinæ 359. 344. 375.
Sacellum Sancta ſanctorum 362. 39.
S. Saluatoris in Lauro 367.
S.Saturnini 340. 355.
S Sebaſtiani 396.
S.Sergij & Bacchi 341.
S.Stephanj cognomẽto Rotundi 339. 366. 393
S.Stephani Ad templum S.Laurentij 339.
S.Suſannæ 386.
S. Sylueſtri in Quirinali 385.
S.Sylueſtri & Martini 339. 345. 367. 385.
SS Trinitatis 371. 402.
S.Valentini 341. 342.
S.Vincentii & Anaſtaſij 342.
S Vitalis 366. 395.
Templorum ſacrorum ornatus 336.
Terentus quid, & vbi 279.
Teſtaceus mons 252.
Theatrum quid 221.
Balbi 226.
Caſſij dirutum 221.
Curionis ligneum, verſatile 222.
Marcelli 226.
Pompeij 227. inauratum 229 inſtauratum ib. velis tectum 226. cum Aede Veneris ſupra Scenam 228.
Scauri 222.
Theatra lignea 222.
Theatrum ſontanum 238.
Theodoricus reficit Vrbis muros 55. & ædificia 100. 338. dona mittit templo S.Petri 340.
Thermæ quid 300. eorum laxitas ibid & numerus ibid. 242. apertæ poſt Auroram 302. & ad lumina ibid.
Adriani 234.
Thermæ Agrippæ 301. reſtauratæ 302.
Thermæ Agrippinæ, vide balnea.
Thermæ Antonini 303.
Thermæ Aureliani 305.
Thermæ Commodi 304.
Thermæ Conſtantini 266.
Thermæ Decij 305.
Thermæ Diocletiani 240. 305. a Martyribus conditæ. Templum ex ijs factum 305.
Thermæ Gordiani 305.
Thermæ Neronis poſtea Alexandri 301.

The

Thermæ Olympiadis, vide balnea.
Thermæ Nouati, vide balnea.
Thermæ Philippi 303.
Thermæ Seueri 304.
Thermæ Traiani 324. 303.
Thermæ Taciti 305.
Thermæ Varij, ſeu Heliogabali 303.
Titi Cæſaris mors intempeſtiua 96. triumphat cum patre 203. conſors imperij ibid. quando Auguſtus ibid. & Diuus 204. a Traiano cultus 208.
Tiberis 52. 307. ſtagnat in planicie fori 14. 142 146, 182. Vrbem inundat 348. 376. 396. eius latitudo, & profunditas 308.
Totilas Vrbem capit. 55. amittit, recipit 349. murorum tertiam partem diruit 55. ciues abducit. ibid.
Tranſitiones, Iani quadrilateri 171.
Tria Romæ laudantur a legato Pyrri 89.
Tribuni vnde dicti. qui primi Romæ 160.
Tribunal Baſilicæ caput, nunc Tribuna 334.
Triclinia verſatilia 198.
Triclinium Leonis III. 353. inſtauratum 344.
Triumphum petentes Vrbem non intrant 34.
Triumphi pompa ſtructa in campo Martio 79. vehebatur per medios circos 80. per ſacram viam, & Forum, ibidem.
Triumphantium via 78. & deinc. 81. 156.
Triumphantes curru in Capitolium aſcendunt 116. Ducem è captiuis necari iubent ibid. Lauream in gremio Iouis deponunt 121. coenant in Capitolio 118.
Turres Argentina 365. Capitolina 384. Comitum 361. Militiarum ibid. Sanguinea 364 Speculorum 366. In Fronte templi S. Petri 370. SS. Trinitat. 371.

V

Vallis Murtia non autem Martia 28.
Velabrum 81. 146. 182.
Velia quid, vbi eſſet 149.
Vertumnus, & eius ſignum 147.
Veſpaſiani trirmphus 73. 78. 79. ædificia 96. ante triumphum Vrbe egreditur 74 quo venerit. ibid.
Viæ antiquæ Vrbis 82. arctæ, flexæ ibid. lutoſæ 83. 89. ſilice ſtratæ 82. 366. latius directæ ſub Nerone 82. Iulio II Pontif. Pio IV. 385. Gregorio XIII. 387. Sixto V. 392. Paulo V. 396. Paulo III. & exſiccatæ 386.
Via Flaminia 254. 256.
Fornicata 254. 275.
Ianus dicta 182.
Noua 141. 149.
Recta, & Tecta 254. 276.
Sacra 139. fines ibid. & ſeq,
Via triumphalis 78.
Vicus Cyprius 333.
Iugarius, ſiue Thurarius 183. 145.
Mamurij 271.
Melius 185.
Patricius 236.
Scauri 244.
Sceleratus 233.
Tuſcus 182.
Villa publica quid, & vbi 277.
Villa Burgheſia 218. 397.
Villa Gordianorum 96.
Villa Iulia 385.
Villa Manliana Leonis IX. 375.
Viminalis mons Vrbi additus 16. nomen fines 240. cur planus ad muros 241.
Vopiſci locus explicatus 62.
Vota decennalia, & vicennalia 218.
Vrbs Antipolis in Ianiculo 18.
Vrſus Pileatus 239.

FINIS.

ERRATA CORRIGE.

PAg.17. ἀπηλάσσοντο, lege ἀπηλλάσσοντο. 54. cap. 17. cap. 18. & ſic deinceps. 55. χωρίος, χωρίοις. 74. πεπόιτο, πεπόιντο. 230. ἥςερον ὕςερον. 251. Hibernæ, Hilernæ. 365. refecit, fecit. 260. Aedes, Aedis. Alia quædam, & ſpiritus accentuſque Græcos tute corriges.